Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи

ТОЧКИ ЗОРУ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

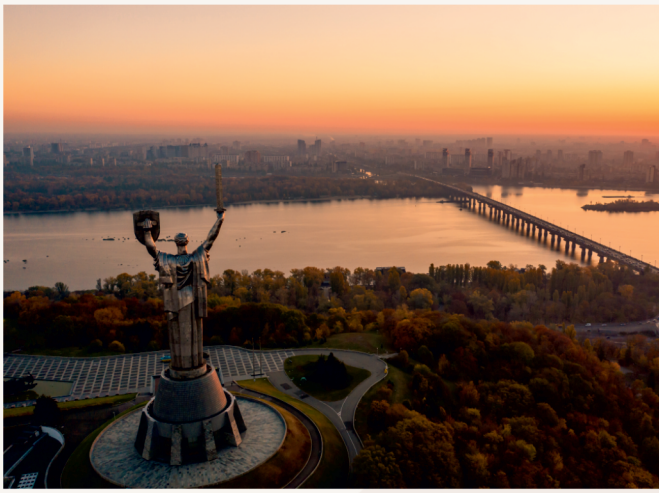

НАУКОВА РЕДАКЦІЯ

Марек Петрась
Валентин Балюк
Григорій Перепелиця

Видавництво
Університету Марії Кюрі-Склодовської

Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи

ТОЧКИ ЗОРУ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

80 LAT UMCS

UMCS
WYDAWNICTWO

Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи

ТОЧКИ ЗОРУ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

НАУКОВА РЕДАКЦІЯ

Марек Петрась
Валентин Балюк
Григорій Перепелиця

Видавництво
Університету Марії Кюрі-Склодовської
Люблін 2024

Завдання фінансується за рахунок коштів міністра

Ministry of Science and Higher Education
Republic of Poland

Рецензент
проф. ВрУ д-р габ. Лариса Лещенко, Вроцлавський університет

Видавничий редактор
Андрій Савенець

Переклад на українську мову
Андрій Глівінський
Юліан Гофман

Технічний редактор
Агнєшка Муховська

Обкладинка і титульна сторінка
Кшиштоф Тройнар

Верстка
Марцін Вахович

Фотографії на обкладинці: teksomolika, freepik (freepik.com)

© Видавництво УМКС, Люблін 2024

ISBN 978-83-227-9801-0

Видавництво Університету Марії Кюрі-Склодовської
ul. Idziego Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin, Poland
tel. +48 81 537 53 04
www.wydawnictwo.umcs.eu
e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.lublin.pl

Sales Department
tel./fax +48 81 537 53 02
Online bookstore: www.wydawnictwo.umcs.eu
e-mail: wydawnictwo@umcs.eu

Printed by
„Elpil", ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

Зміст

Вступ 9

ТОЧКА ЗОРУ ПОЛЬЩІ

Частина I

Глобальний і регіональний простір партнерства Польщі та України

МАРЕК ПЕТРАСЬ
Глобальний простір стратегічного партнерства Польщі та України 27

ЯКУБ ОЛЬХОВСЬКИЙ
Зміна регіонального середовища системи Центральної Європи 63

Частина II

Виміри партнерства Польщі та України

ВАЛЕНТИН БАЛЮК
Політичний вимір стратегічного партнерства Польщі та України
в 1991–2023 роках 83

МАРТА ДРАБЧУК
Економічний вимір стратегічного партнерства Польщі та України 115

ІРЕНЕУШ ТОПОЛЬСЬКИЙ
Військовий вимір стратегічного партнерства Польщі та України 135

НАДІЯ ГЕРГАЛО-ДОМБЕК
Культурний вимір стратегічного партнерства Польщі та України 155

МАРІУШ В. СЕНКЕВИЧ
Обумовленості, форми та ефекти транскордонної співпраці Польщі
та України в процесі створення соціально-економічного розвитку 171

ГАННА БАЖЕНОВА, ЮРІЙ ЛАТИШ
Виклики історичної пам’яті на шляху польсько-українського порозуміння 191

Частина III

Перспективи стратегічного партнерства Польщі та України

ВАЛЕНТИН БАЛЮК
Перспективи стратегічного партнерства Польщі та України 217

ТОЧКА ЗОРУ УКРАЇНИ

Частина I

Глобальний та регіональний простір партнерства України та Польщі

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ
Глобальний простір 241

МИКОЛА ДОРОШКО, ЮЛІЯ ЦИРФА
Регіональний простір. Українсько-польське геополітичне лідерство в Балтійсько-Чорноморському регіоні: ситуативна потреба vs. реальна перспектива 257

МИКОЛА ДОРОШКО, БОГДАН ЧЕРКАС
Безпекова взаємодія України і Польщі в рамках геополітичного проєкту Міжмор'я 283

Частина II

Виміри стратегічного партнерства України та Польщі

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ
Політичний вимір 299

ВАСИЛЬ МАТЕЙ, ВАСИЛЬ НАМОНЮК
Економічний вимір 319

МИКОЛА ДОРОШКО
Політика національної пам'яті в Україні як чинник українсько-польських міждержавних відносин 337

СЕРГІЙ ДАНИЛЕНКО, ОЛЕНА ШЕВЧЕНКО, ВЛАДИСЛАВ ТАРАСЕНКО
Вимір публічної дипломатії та стратегічної комунікації 353

Частина III

Перспективи стратегічного партнерства України та Польщі

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ
Перспективний комплекс регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі 377

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ
Формула рівноправного симетричного партнерства між Україною та Польщею 399

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ
Українсько-польське стратегічне партнерство як чинник європейської та євроатлантичної безпеки 421

Вступ

Україна є державою виняткового геополітичного значення, і саме в цьому полягає сенс стратегічного партнерства Польщі з цією державою в умовах формування спільності інтересів, особливо в умовах спочатку гібридної (2014 р.), а потім повномасштабної (2022 р.) російської агресії. Слід пам'ятати, що до початку цієї агресії підтвердженням унікального геополітичного значення, висловленого Збігнєвом Бжезінським у формулі геополітичного стрижня, було те, що незалежна Україна, з'явившись у 1991 році, стала водночас результатом і підтвердженням краху біполярного порядку часів холодної війни і розпаду тодішнього СРСР. Така геополітична зміна мала особливе значення для Польщі, яка першою визнала Україну як державу 2 грудня 1991 року.

Стратегічне партнерство – незважаючи на те, що воно стало «модним словосполученням», яке відображає зміну міжнародного клімату після закінчення холодної війни, – означає особливу якість відносин між державами. Воно виражається у взаємних привілеях та інтенсивності відносин, відображає довгостроковий збіг основних зовнішньополітичних інтересів, відмову від дій, що суперечать інтересам партнера, і взаємну рівноправність[1]. Політична воля формування відносин між Польщею та Україною у такий спосіб була задекларована під час візиту Президента Леоніда Кучми до Польщі у червні 1996 року, де особливо наголошувалося на зближенні інтересів у плані інтеграції до євроатлантичних структур. Раніше, у березні 1994 року, міністри

[1] Див. M. Pietraś, *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w „pękniętej" Europie*, w: M. Pietraś, M. Malskyj, B. Surmacz (red.), *Stosunki polsko-ukraińskie latach 1991–2013. Próba bilansu,* Lublin 2016, s. 37; K. Bałon, *Co to jest partnerstwo strategiczne*?, „Biuletyn" PISM, 2001, nr 34; L. Czechowska, *Instytucja partnerstwa strategicznego we współczesnych stosunkach międzynarodowych oraz wewnątrzunijni partnerzy strategiczni Rzeczypospolitej Polskiej*, Toruń 2012, s. 68–164 (rozprawa doktorska); L. Osińska, *Polskie a ukraińskie pojmowanie partnerstwa strategicznego pomiędzy Warszawą a Kijowem*, „Dialogi Polityczne" 2007, nr 8, s. 25–29; A. Bendiek, H. Kramer, *The EU as a Would-Be Global Actor: Strategic Partnerships and Interregional Relations*, w: J. Husar, G. Maihold, S. Mair (eds.), *Europe and New Leading Powers. Towards Partnership in Strategic Policy Areas*, Baden Baden 2010, s. 21–42; A. Schmidt, *Strategic Partnerships – a contested policy concept. A review of recent publications*, SWP Working Paper FG 1, 2010/07, Berlin 2010.

закордонних справ підписали Декларацію про принципи формування українсько-польського партнерства[2].

Повертаючись до витоків стратегічного партнерства між Польщею та Україною, слід пам'ятати, що це динамічний процес, який також відображає історичні традиції геополітичного мислення в обох державах. У своїх роздумах про Україну Польща посилалася на концепцію УЛБ, яка була розроблена в колі паризької «Культури» ще за часів холодної війни і передбачала розбудову зв'язків із державами і суспільствами України, Литви та Білорусі. Особливістю геополітичного мислення Польщі є збереження пріоритетного значення України[3]. Важко знайти схожу традицію стосовно України, створеної в 1991 році. Не виключено, що, серед іншого, цей факт, доданий до складних внутрішніх умов і «традиційної» «тіні Росії», призвів до того, що з боку України протягом багатьох років після закінчення холодної війни було складно знайти артикуляцію подібної геополітичної значущості щодо Польщі. Чіткість і незмінність пріоритетного значення України у зовнішньополітичній стратегії Польщі не супроводжувалась такою ж чіткістю ролі Польщі у геополітичній стратегії України. Політичний клас незалежної України рідко звертався до української еміграційної думки, пов'язаної з паризькою «Культурою» (зокрема Богдана Осадчука, Івана Лисяка-Рудницького). Аналізуючи польсько-українські відносини часів холодної війни, І. Лисяк-Рудницький писав, що «Польща і Україна мають сьогодні і, мабуть, матимуть у далекому майбутньому очевидні і незаперечні спільні політичні інтереси. Систематична, спрямована на перспективу співпраця між поляками та українцями дає надію на зміну нинішнього співвідношення сил у Східній Європі»[4].

Виправдано говорити про асиметричність взаємного значення обох країн. У 90-х роках XX ст. зближення з Польщею було важливим для України з точки зору підкреслення політичної незалежності власної держави, особливо щодо Росії. Однак у період подальшої політики багатовекторності чи навіть зближення з Росією Польща не відігравала чітко визначеної та значущої ролі в політичній стратегії України. Помаранчева революція, підтримка України Польщею та політичне зближення між двома країнами, а також процеси примирення, розпочаті між двома народами, суттєво не змінили уявлення України про геополітичне значення Польщі, особливо після президентських виборів 2010 року, на яких переміг Віктор Янукович. Здавалося б, що досить суттєві зміни у значенні Польщі для України відбулися після Революції гід-

[2] *Deklaracja Ministrów Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o zasadach kształtowania polsko-ukraińskiego partnerstwa*, Warszawa 21 marca 1994 r.

[3] Див. P. Kowal, *Testament Prometeusza. Źródła polityki wschodniej III Rzeczypospolitej*, Warszawa–Wojnowice 2019.

[4] I. Łysiak-Rudnicki, *Między historią a polityką*, Wrocław 2012, s. 196.

ності, Євромайдану та однозначного акцентування українським суспільством і більшістю основних політичних сил на європейських прагненнях, включно з перспективою членства в Європейському Союзі та НАТО. Однак після гібридної агресії Росії проти України та анексії Криму виключення Польщі з «нормандського формату» стало для Польщі великим розчаруванням. Це супроводжувалося, особливо після зміни центру політичної влади в Польщі у 2015 році, тиском, спрямованим на акцентування невирішених проблем історичної пам'яті. Можливість для нової якості взаємних відносин в умовах геополітичного тиску з боку Росії не було використано.

Є багато ознак того, що повномасштабна агресія Росії проти України відкрила новий етап стратегічного партнерства між Польщею та Україною, зміцнюючи спільність геополітичних інтересів. Відкривається нова перспектива членства України в Європейському Союзі та Північноатлантичному альянсі. Зросла важливість Польщі для України не лише як «каналу» для передачі військової та економічної допомоги, але й як «зразка» трансформаційних процесів, досвіду та шляху до євроатлантичних структур. Цю оцінку не змінює наявність ситуативних, галузевих, а не стратегічних конфліктів інтересів.

Огляд варіативності взаємної важливості Польщі та України у формулі стратегічного партнерства показує, що це партнерство є процесом, зумовленим низкою незалежних змінних, серед яких зростає значення тих, що знаходяться на рівні міжнародної системи. Динаміка та мінливість цього партнерства, а також його специфічні причинно-наслідкові зв'язки вимагають постійної діагностики. Це і є головною метою монографії. Вона полягає в аналізі стану та перспектив стратегічного партнерства між Польщею та Україною в умовах повномасштабної агресії Росії та пришвидшених змін міжнародного ладу.

Монографія є результатом співпраці Інституту міжнародних відносин та Інституту політології і адміністрації Університету Марії Кюрі-Склодовської з Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Інститутом Центральної Європи у Любліні. Відображаючи необхідність постійного діагностування відносин Польщі та України, вона посилається на попередні досягнення «Люблінського осередку» у цій сфері. До них належать, наприклад, такі публікації, як: B. Surmacz, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie,* Lublin 2003; M. Pietraś, T. Kapuśniak (red.), *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, Lublin 2007; M. Pietraś, *Ukraina i NATO w pozimnowojennym środowisku bezpieczeństwa*, „Sprawy Międzynarodowe" 2006, nr 4, s. 43–61; M. Pietraś, M. Malskyj, B. Surmacz (red.), *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1991–2013. Próba bilansu*, Lublin 2016; W. Baluk, M. Doroszko (red.), *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014–2016*, Lublin 2017; W. Baluk, *Formalny i materialny wymiar partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy*, „Sprawy Międzynarodowe" 2018, nr 1;

M. Pietraś, W. Baluk, H. Perepelytsya (red.), *Raport. Stan i perspektywy partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy. Punkt widzenia Polski i Ukrainy*, Lublin – Kijów 2021; W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (red.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*, Lublin 2021.

З огляду на сформульовану пізнавальну мету, якою, нагадаємо, є аналіз стану та перспектив стратегічного партнерства між Польщею та Україною в умовах повномасштабної агресії Росії та пришвидшених змін міжнародного ладу, а також багаторічний досвід вивчення польсько-українських відносин, було прийнято кілька дослідницьких припущень, які представляють результати досліджень, викладених у цій монографії. По-перше, окремо – відображаючи автономію академічних досліджень – представлені точки зору академічних спільнот Польщі та України. Використаний у назві та у змісті термін «точка зору Польщі та України», означає не точку зору держав, а авторську точку зору дослідників з академічних центрів цих країн. По-друге, було визнано, що аналіз відносин Польщі та України повинен враховувати ширший контекст, оскільки вони зумовлені змінами у міжнародній системі з розмежуванням між її глобальним та регіональним рівнем у Центральній Європі. Це знайшло відображення в структурі монографії. По-третє, критерієм, за яким організовано аналіз відносин Польщі та України, є їхні виміри, які повинні дозволити системно охопити розмаїття змісту цих відносин з урахуванням держав, центрів політичної влади і недержавних, соціальних та економічних суб'єктів, а також суб'єктів місцевого самоврядування. Саме тому мова йтиме про польсько-українські відносини, а не лише про відносини Польща–Україна, що означає міжурядові відносини. Увагу зосереджено на сучасних польсько-українських відносинах, оскільки вважається за необхідне врахувати досвід «важкої» історії, яка є «живою» сьогодні. По-четверте, було запроваджено прогностичне мислення шляхом діагностування перспектив відносин Польщі і України в умовах зміни міжнародної системи.

Беручи до уваги вищезазначені припущення щодо концепції та впорядкування змісту, монографія, яка пропонується читачеві, містить пропозицію методологічного підходу до двосторонніх відносин між Польщею та Україною. Це пропозиція багаторівневого та багатогранного погляду на відносини між двома державами та їхніми суспільствами, включаючи прогностичний аналіз. Багаторівневий аналіз означає врахування контексту, що динамічно обумовлює ці відносини: рівня регіональної та глобальної міжнародної системи, рівня відносин між державами, центрами політичної влади та транснаціонального рівня соціальних і економічних суб'єктів та суб'єктів місцевого самоврядування. Багатогранність аналізу означає зосередження на таких вимірах відносин, як політична, економічна, військова, культурна тощо.

Частина монографії підготовлена авторами з Польщі. У першій частині «Геополітичний простір стратегічного партнерства Польщі та України» про-

ведено розмежування між глобальним та регіональним простором у Центральній Європі.

У контексті глобального простору Марек Петрась зосереджується на аналізі зміни глобальної міжнародної системи, чинників, що її визначають, і полярності цієї системи. Він визнав, що зміни є характерною рисою нинішнього міжнародного середовища, а агресія Росії проти України пришвидшує його зміни у напрямку, який важко визначити, зокрема, змінює глобальний баланс сил, який називається полярністю міжнародної системи. Проаналізовані фактори зміни міжнародної системи включають: 1) структуру глобальної міжнародної системи з точки зору її полярності; 2) демографічний чинник; 3) технологічний чинник з акцентом на штучний інтелект. У розділі пропонується інноваційне для дисципліни міжнародних відносин розуміння полярності міжнародної системи в умовах «зростання решти світу», тобто вирівнювання потенціалів багатьох держав. По-перше, запропоновано зосередитися на динамічному розумінні полярності, сфокусувавши увагу на геополітичних стратегіях та їх реалізації, а не на концентрації відносної влади. По-друге, наголошено на необхідності розуміння полярності міжнародної системи як багаторівневого явища, розрізняючи рівень глобальних супердержав і рівень регіональних супердержав. Посилаючись на запропонований динамічний погляд на полярність мінливої міжнародної системи з припущенням посилення геополітичного суперництва, Марек Петрась зосереджується не лише на визначенні потенціалу партнерства Польщі та України, але передусім на геополітичній стратегії Росії, Китаю, Сполучених Штатів Америки та Глобального Півдня. Він визнав, що останній перестав бути «тлом» для суперництва наддержав, ставши активним гравцем з дедалі чіткіше визначеними геополітичними пріоритетами.

Якуб Ольховський зосередився на регіональному просторі партнерства Польщі та України в Центральній Європі. Він визнав, що Центральна Європа є дуже різноманітним регіоном, який протягом своєї історії неодноразово зазнавав політичних трансформацій, що ускладнює його визначення. Однак цей регіон має і спільні риси, такі як досвід підпорядкування імперським впливам, які робили Центральну Європу об'єктом геополітичних ігор, а також «підвішеність» між Західною та Східною Європою – з усіма цього наслідками. Багато разів у історії регіону з'являлися, з перемінним успіхом, ініціативи, спрямовані на посилення співпраці та зміцнення суб'єктності Центральної Європи. Цьому співробітництву перешкоджали як дії наддержав, так і політична роздробленість, історично зумовлені антагонізми та розбіжності інтересів центральноєвропейських держав і народів. У XXI столітті, особливо у відповідь на політику Росії, в регіоні знову відродилися інтеграційні тенденції. Україна дедалі активніше бере участь у цих процесах і, на противагу Росії, ідентифікує

себе з Центральною Європою. Проте регіон стикається з численними внутрішніми та зовнішніми викликами, які ще більше ускладнюють регіональну інтеграцію та співробітництво.

Друга частина «Перспективи стратегічного партнерства Польщі та України» зосереджена на аналізі політичного, військового, економічного, культурного, транснаціонального та соціального вимірів, а також історичної політики.

Стосовно політичного виміру Валентин Балюк зазначив, що серед політичних еліт Польщі існує відносний консенсус щодо ролі та значення України для безпеки Польщі та регіону. Однак слід зазначити, що федеративні ідеї Пілсудського та концепція УЛБ Ґедройця/Мерошевського дедалі частіше ставляться під сумнів. Реалізації формули стратегічного партнерства також не сприяла позиція владного класу України, який до 2014 року перебував між стратегією балансування інтересів і стратегією геополітичного вибору. Лише після Помаранчевої революції Україна чітко сформулювала свої геостратегічні інтереси, а після Революції гідності еліта і суспільство зробили остаточний поворот в напрямку інтеграції з ЄС і НАТО. Реалізація зазначеної стратегії разом із модернізацією (європеїзацією) України створили нову якість для формування стратегічного партнерства Польщі та України. Політична еліта України не сформувала цілісної та послідовно реалізованої геополітичної стратегії, яку ми можемо назвати ПЛБ (Польща, Литва, Білорусь). Спадщина політичної думки Богдана Осадчука чи Івана Лисяка-Рудницького не була імплементована у своєрідний код геополітичного мислення нової української політичної еліти. Можливість сформувати вищезазначену парадигму з'явилася під час вторгнення Росії в Україну у 2022 році, коли активізувався польсько-український політичний діалог, зокрема, в рамках Люблінського трикутника та інших форм багатосторонньої співпраці. Українська влада та суспільство почали розглядати Польщу як реального стратегічного партнера.

Політичний діалог вимагає комплексного і паралельного ведення на рівні президентів і прем'єр-міністрів. У політиці Польщі із цим інколи було проблематично. З іншого боку, позитивним прикладом з боку Польщі були узгоджені дії президента і прем'єр-міністра на користь України на міжнародній арені під час вторгнення Росії. З українського ж боку, навпаки, спостерігався розкол між позицією президента та прем'єр-міністра під час так званої зернової кризи. Специфіка функціонування політичної системи України не наводить нам багато схожих прикладів, оскільки саме глава держави відповідає за зовнішню та безпекову політику. Сформована договірно-правова база відносин Польщі та України налічує понад 140 різних видів угод і домовленостей.

Іренеуш Топольський предметом свого аналізу визначив військовий вимір. Він підкреслив, що цей вимір у міжнародних відносинах є специфічним. У 2014–2021 роках військові відносини між Польщею та Україною мали дру-

горядне значення. Цей період був далеким від стратегічного партнерства на військовому рівні. Ситуація змінилася у 2022 році, спочатку через загрозу, а потім агресію Російської Федерації проти України 24 лютого. Польща була однією з перших країн, яка в критичній ситуації надала Україні військову допомогу, поступово розширюючи її масштаби до важкого озброєння. Контракти на поставку військової техніки в Україну були одними з найбільших від 1991 року. Польща також є найбільшим і де-факто панівним логістичним центром міжнародної допомоги, в тому числі військової допомоги Україні. Однак, незважаючи на те, що обидві держави межують із Росією і приречені на співпрацю, побудувати стратегічне партнерство на військовому вимірі складно. Більше того, подекуди проявляється також призма політичного виміру та ситуативних інтересів. Водночас основою для розвитку стратегічного партнерства є реальна співпраця між оборонними підприємствами обох держав.

Економічний вимір став предметом аналізу Марти Драбчук у період від початку налагодження торговельних відносин до їх зміцнення в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Визначальним фактором економічного співробітництва між Польщею та Україною протягом понад трьох десятиліть було безпосереднє сусідство в центральноєвропейському регіоні, а також важлива роль обох держав у транзиті товарів і сировини до ЄС. Розвиток економічного виміру є вираженням матеріалізації стратегічного партнерства і особливо важливий у контексті відбудови післявоєнної України та підготовки держави до членства в ЄС. Економічне співробітництво є важливою основою для майбутньої безпеки та стабільності цілого регіону. Метою статті був аналіз стану та перспектив економічних відносин між Польщею та Україною, зокрема структури торговельного обміну та взаємних прямих інвестицій в умовах асиметричного соціально-економічного розвитку обох держав, співпраці у сфері енергетики, оборонної промисловості та сільського господарства, економічних наслідків міграції українських громадян до Польщі та амбіцій польських і українських економічних суб'єктів щодо співпраці у багатосторонніх ланцюгах поставок. Цей аналіз виявляє проблемні сфери співпраці, які потребують активних дій та усунення політичних чи економічних бар'єрів у розбудові «спільного капіталу» на шляху до партнерства, а не економічного суперництва між Польщею та Україною в регіоні Центральної Європи.

Культурний вимір став предметом аналізу Надії Гергало-Домбек. Авторка виявила, що широкомасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році мало помітний вплив на польсько-українські відносини. Той факт, що поляки прийняли півтора мільйона культурно близьких біженців з України, збільшив симпатії та покращив відносини між двома народами, створив сприятливі умови для поглиблення взаєморозуміння та культурних зв'язків, що спонукало до пере-

осмислення питання польсько-українських відносин у сфері культури. Спільне цивілізаційне коріння та європейська ідентичність створюють міцний фундамент для подальшої співпраці та інтеграції. Українці консолідуються на антиросійському підґрунті і звертаються до історії у пошуках підтвердження витоків цієї ідентичності та приналежності до спільного з Європою цивілізаційного кола. У цьому контексті Польща має великий потенціал для зміцнення співпраці, адже цивілізаційні впливи і перенесення західноєвропейських зразків в Україну вже протягом кількох століть відбувалися в основному через цю країну.

Важкі історичні сторінки кидають тінь на відносини між Польщею та Україною. В умовах історичних маніпуляцій з боку Росії необхідно витягувати з минулого та популяризувати ті історичні події, які культурно та аксіологічно зближують польський та український народи. Польща відіграє важливу роль у деконструкції російських міфів та дерусифікації українців, а також у піднесенні престижу української мови. За відсутності припинення війни та з огляду на внутрішні проблеми Польщі, сприйняття подальшої підтримки українців поступово знижується. Незважаючи на культурну близькість, підтримка повнішої інтеграції українців у Польщі залишається обмеженою, а виклик полягає у збереженні соціального капіталу після вторгнення.

Несприятливим фактором для розвитку польсько-українського стратегічного партнерства у сфері культури є інституційна асиметрія. Відсутність Українського інституту в Польщі перешкоджає ефективному обміну інформацією про культуру та мистецтво між обома народами, що є вкрай важливим для зміцнення культурної співпраці. Незважаючи на виклики та труднощі, слід розвивати наявні та потенційні напрямки співпраці між Польщею та Україною у сфері культури, історії, мови та європейської інтеграції. Спільні дії обох народів можуть зміцнити спільну європейську ідентичність, сприяючи примиренню та співпраці.

Маріуш Сенкевич проаналізував транскордонну співпрацю між Польщею та Україною. Вона відіграє важливу роль у процесі творення соціально-економічного розвитку обох країн. Вона охоплює багато умов, приймає різні форми та створює широкий спектр ефектів. Сьогодні вважається, що детермінанти співпраці базуються на двох основних сферах умов: політичній та історичній. Вони формують відносини між обома державами, становлять основу і формують характер транскордонного співробітництва. Важливу роль також відіграють правові та комерційні норми. Відмінності в правових системах і правилах торгівлі можуть вплинути на ефективність транскордонної діяльності, вимагаючи гармонізації правових норм та процедур. Ключові форми транскордонного співробітництва базуються на діловому партнерстві, інституційному співробітництві та реалізації спільних проєктів розвитку, інфраструктури, культури та освіти, спрямованих на зміцнення зв’язків між суспільствами обох держав. Аналіз, представлений у цій статті, зосереджується

на представленні умов, форм та ефектів транскордонного співробітництва між Польщею та Україною у сфері місцевого самоврядування, неурядовій сфері та сфері бізнесу. Головною метою є аналіз та представлення різноманітних форм і прикладів транскордонного співробітництва між Польщею та Україною, спрямованих на підвищення територіальної конкурентоспроможності та рівня соціально-економічного розвитку регіонів.

Ганна Баженова та Юрій Латиш зосередилися на складній проблемі історичної пам'яті у відносинах між Польщею та Україною. Повернення до пам'яті, яке почалося в середині 70-х років XX століття, викликало величезний інтерес до минулого. Після падіння комунізму в Центральній та Східній Європі історія, національні міфи та політика пам'яті почали відігравати дедалі важливішу роль у політиці держав регіону. Історичні питання стоять на одному з перших місць порядку денного відносин між Польщею та Україною. Хоча в довгій історії відносин між поляками та українцями лише різне розуміння історії Другої світової війни зберігає конфліктогенний потенціал, суперечки щодо оцінки діяльності та спадщини українського націоналізму 20–50-х років XX століття кидають тінь на польсько-українське порозуміння. Прихід до влади Володимира Зеленського та початок вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року значно знизили градус напруги між сусідніми державами та покращили відносини, але не подолали польсько-українських протиріч у сфері історичної пам'яті.

У **третій частині** аналізуються перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Валентин Балюк дійшов висновку, що агресію Росії проти України слід сприймати як повернення Росії у велику гру за Центральну Європу. Перед лицем очевидних загроз із боку Росії, які завжди носили екзистенційний характер, держави регіону не можуть дозволити собі на дестабілізацію внутрішнього життя, глибокі поділи в регіоні, відмову від субрегіональної інтеграції (як комплементарної частини євроатлантичної спільноти) і ведення антиамериканської та антинімецької політики. Вторгнення Росії в Україну суттєво змінило міжнародну ситуацію, чітко вказуючи на те, що правитель Кремля обрав конфронтаційну модель відносин із Заходом, розраховуючи на підтримку Китаю та Глобального Півдня. Результат війни між Росією та Україною значною мірою вплине на формування нового балансу сил у Європі, в тому числі в Центральній Європі.

Війна між Росією та Україною оголила низку важливих проблем щодо політичної, військової, економічної та культурної безпеки держав європейського та євроатлантичного простору.

Стратегічною метою Польщі залишається членство України в Північноатлантичному альянсі та ЄС. Приєднання України до єдиного європейського ринку вимагатиме узгодження інтересів у рамках перемовин польських та українських агровиробників і перевізників. Агресія Росії проти України ви-

явила сильні та слабкі сторони стратегічного партнерства між Польщею та Україною. Одним із важливих питань, яке потребує систематичної уваги та довгострокових дій, є проблема взаєморозуміння, поваги та довіри.

Формальні інституційні зв'язки та часті зустрічі є важливим елементом стратегічного партнерства (див. розділ «Політичний вимір»), але самостійно, без політичної волі та змістовного і прагматичного підходу сторін, вони не зможуть реалізувати формулу стратегічного співробітництва між партнерами. У цьому переконалися Польща та Україна, які, маючи високий інституційний рівень двосторонніх відносин у 2022 році, не змогли впоратися з наростанням кризи у взаєминах наступного року.

Частина монографії підготовлена авторами з України. Щодо розділів, написаних авторами з України, з Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, були застосовані ті ж критерії організації змісту: аналіз геополітичного простору, вимірів відносин між Польщею та Україною, перспективи цих відносин.

У **першій частині** під назвою «Геополітичний простір стратегічного партнерства України та Польщі» міститься аналіз глобального (Григорій Перепелиця) та регіонального міжнародного середовища (Микола Дорошко, Юлія Цирфа), а також взаємодії України та Польщі в рамках різноманітних ініціатив на просторі Міжмор'я (Микола Дорошко, Богдан Черкас).

У розділі вказується на значні зміни у системі міжнародних відносин, зокрема ті, що зумовлені війною між Росією та Україною. Проведений аналіз міжнародного середовища навколо України та Польщі свідчить про необхідність побудови стратегії співпраці держав з використанням потенціалу та мобілізацією сил і ресурсів для проведення ефективної зовнішньої політики, а також модернізації і розвитку. Аналіз міжнародного середовища на регіональному рівні дає дослідникам підстави для формування оптимістичних висновків щодо реалізації формули стратегічного партнерства Польщі та України на території Міжмор'я (*Intermarium*). Геополітичний вибір України на користь європейської та євроатлантичної інтеграції, незважаючи на певні труднощі у взаємних відносинах, позитивно впливатиме на розвиток стратегічного партнерства між державами. Дослідники наголошують, що в умовах дедалі більших загроз Україна повинна поглиблювати відносини з державами Центральної та Східної Європи, особливо в частині формування платформи, яка дасть можливість вести діалог задля безпеки в Балто-Чорноморському співтоваристві. Координація співпраці на різних рівнях у регіоні Міжмор'я дозволить оптимізувати та зміцнити рівень національної безпеки України, Польщі та інших держав Центральної та Східної Європи.

У **другій частині** під назвою «Виміри стратегічного партнерства України та Польщі» представлено окремі сфери відносин у межах політичного (Григо-

рій Перепелиця) та економічного (Василь Матей, Василь Намонюк) вимірів, а також виміру публічної дипломатії та стратегічної комунікації (Сергій Даниленко, Владислав Тарасенко, Олена Шевченко). Крім того, у розділі також обговорюються українсько-польські відносини в контексті історичної пам'яті держав (Микола Дорошко).

Аналізуючи політичний вимір двосторонніх відносин, автори доходять висновку, що серед держав Центрально-Східної Європи саме Польща займає найважливіше місце у зовнішній політиці України. Стратегічне значення відносин зумовлене кількома причинами: по-перше, багатовіковими історичними умовами, по-друге, територіальною близькістю та добросусідськими відносинами, по-третє, спільним етнічним і культурним корінням. Четвертою важливою причиною дослідники називають спільність політичних і стратегічних інтересів. Крім того, автори визначають п'ять етапів у розвитку міждержавних відносин та вказують ключові фактори, що впливають на їхній розвиток: зміни на посаді президента, зміна зовнішньополітичних пріоритетів держав та мінливе міжнародне середовище, що породжує як нові можливості, так і нові виклики та загрози.

В оцінці стану відносин переважає думка, що політичний діалог характеризується стабільним та динамічним розвитком, хоча й не позбавлений асиметрій та ускладнень. Представлення економічного виміру відносин базувалося на аналізі переважно торговельних відносин, інвестиційного співробітництва, міграційних процесів та фінансової співпраці. Крім того, враховано вплив війни Росії та України 2014–2022 років на розвиток економічних відносин. Певні труднощі не перешкоджають розвитку позитивної динаміки в економічних відносинах Польщі та України, а участь Польщі у післявоєнній відбудові України є бажаним явищем. Характеризуючи історичну політику України та Польщі, автор вказує на подібності та відмінності, а також на необхідність збереження взаємної історичної чутливості у цьому питанні, що дозволить уникнути негативного впливу історичної політики на стратегічне партнерство та продовжити процес взаємного прощення та примирення. Українські дослідники також вказують на надзвичайно важливу роль публічної дипломатії та стратегічної комунікації у відносинах між державами. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну вони вказують на особливу важливість стратегічної комунікації на двосторонньому (Україна–Польща) та багатосторонньому (Україна–Польща–НАТО) рівнях.

У **третій частині** під назвою «Перспективи стратегічного партнерства України та Польщі» авторства Григорія Перепелиці розглядаються важливі питання, пов'язані з формуванням регіонального комплексу безпеки в Центрально-Східній Європі, формулою рівноправного симетричного партнерства України та Польщі. Крім того, автор розглядає стратегічне партнерство Укра-

їни та Польщі як важливий чинник європейської та євроатлантичної безпеки. На думку автора, питання зміни архітектури безпеки вимагають побудови регіонального комплексу безпеки в Центрально-Східній Європі. Звертаючись до конструктивістської перспективи, відомий український дослідник аналізує вплив чинників як глобального, так і регіонального рівнів на формування та функціонування комплексів безпеки. Першочерговим фактором, що визначає цей процес, він називає зміну системи міжнародних відносин, яка еволюціонує в напрямку багатополярності. Він також звертає особливу увагу на вплив війни Росії з Україною на зміну міжнародного порядку, балансу сил та інтересів у міжнародних відносинах, геополітичну реструктуризацію та появу нових геополітичних гравців, а також руйнування наявних структур безпеки в Європі. Вищезазначені тенденції, на його думку, визначають необхідність побудови регіонального комплексу безпеки в Центрально-Східній Європі.

Автор вказує на створення міцної договірно-правової бази у взаємних відносинах та на необхідність її оновлення у зв'язку з мінливими міжнародними реаліями та новими викликами і загрозами. Крім того, звертає увагу на необхідність системних зусиль для підтримання високого рівня стратегічного партнерства, переосмислення критеріїв та моделі стратегічного партнерства України та Польщі. Автор показує еволюцію стратегічного партнерства України та Польщі та окреслює основні напрямки його розвитку. У висновку він стверджує, що війна Росії і України сприяє формуванню моделі «стратегічного партнерства проти спільної загрози».

Геополітичне значення України та Польщі, на думку автора, свідчить про життєво важливе значення цих держав для європейської та євроатлантичної архітектури безпеки. Польща, як держава східного флангу, відіграє важливу роль у системі колективної оборони НАТО та в рамках Спільної політики безпеки і оборони ЄС. Метою стратегічного партнерства України з Польщею є реалізація її зовнішньополітичних інтересів та зміцнення регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі. Крім того, в умовах війни Росії з Україною та глобальної гібридної війни Росії проти Заходу Україна де-факто стала оплотом Європи, у тому числі східного флангу НАТО. Стратегічне партнерство України та Польщі зміцнює європейську та євроатлантичну безпеку і відкриває перспективу побудови нової архітектури безпеки в Центрально-Східній Європі. .

У польському середовищі дослідників міжнародних відносин тема відносин між Польщею та Україною, а також між двома народами є предметом досить інтенсивних досліджень і дискусій. За останні роки з'явилися нові, цінні монографії[5]. Редактори цієї монографії та автори вміщених у ній текстів прагнуть сприяти глибшому розумінню польсько-українських відносин

[5] Див. A. Szeptycki, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie*, Warszawa 2023.

і стимулювати дискусію про них в академічних колах і серед політичних еліт Польщі та України. «Історичне прискорення» змін у міжнародному середовищі та внутрішній політиці вимагає такої дискусії при усвідомленні спільності геополітичних інтересів. Силу наснажливої ролі монографії має збільшувати той факт, що в одному томі зібрані погляди академічних спільнот Польщі та України. Публікація представляє погляди авторів окремих розділів монографії.

Марек Петрась
Валентин Балюк
Григорій Перепелиця

ТОЧКА ЗОРУ ПОЛЬЩІ

ЧАСТИНА I

Глобальний і регіональний простір партнерства Польщі та України

МАРЕК ПЕТРАСЬ

Інститут міжнародних відносин Університету Марії Кюрі-Склодовської
https://orcid.org/0000-0002-9334-7737

Глобальний простір стратегічного партнерства Польщі та України*

Анотація. Стратегічне партнерство між Польщею та Україною реалізується в умовах прискореної агресією Росії динамічної зміни глобальної міжнародної системи. Ми перебуваємо на переломному етапі з новим витком геополітичної турбулентності. Пізнавальною метою розділу є аналіз зміни полярності глобальної міжнародної системи в умовах агресії Росії проти України. Пропонується динамічний підхід до полярності, який не обмежується відносним надлишком влади, а зосереджується на геополітичних стратегіях, тобто на використанні сили Росією, Китаєм і Сполученими Штатами. Важливим геополітичним чинником визнано Глобальний Південь. Запропоновано аналізувати полярність міжнародної системи як дворівневий феномен, враховуючи рівень глобальних сил і регіональних сил, переважно на Глобальному Півдні.
При реконструкції геополітичної стратегії Росії, яка вважається «асиметричною державою», увагу зосереджено на її свідомісних та операційних елементах. Китай визнано «ревізіоністською» державою, яка реалізує стратегію зміни міжнародного порядку на противагу ліберальному порядку на рівні внутрішньої політики держави та міжнародної системи. У випадку США проблемою є обмежена передбачуваність геополітичної стратегії. Адміністрація Дж. Байдена виступає за лідерство, яке поєднує нове розуміння влади з міжнародною співпрацею. Глобальний Південь перестав бути тлом для конкуренції глобальних держав, явно дотримуючись прагматичного підходу до порядку, заснованого на правилах. Агресія Росії проти України спричинила відмову країн Заходу від кількох геополітично шкідливих догм, таких як оптимістичне бачення історії в умовах «кінця історії» (Ф. Фукуяма), сила змін через зближення, трансформаційна сила процесів глобалізації та міжнародна взаємозалежність.

Ключові слова: агресія Росії проти України, глобальна міжнародна система, полярність міжнародної системи, геополітичні стратегії Росії, Китаю та США, Глобальний Південь

Streszczenie. Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy jest realizowane w warunkach dynamicznej zmiany globalnego systemu międzynarodowego, przyspieszonej agresją Rosji. Jesteśmy w punkcie zwrotnym z nową odsłoną geopolitycznych turbulencji. Celem poznawczym rozdziału jest analiza zmiany biegunowości globalnego systemu międzynarodowego w warunkach agresji Rosji na Ukrainę. Zaproponowane zostało dynamiczne ujęcie biegunowości, nie ograniczone do relatywnej nadwyżki potęgi, ale z koncentracją na geopolitycznych strategiach, a więc stosowania potęgi przez Rosję, Chiny i Stany Zjednoczone. Za istotny czynnik geopolityczny uznano Globalne Południe. Zaproponowano, aby biegunowość systemu międzynarodowego analizować jako zjawisko dwupoziomowe z uwzględnieniem poziomu mocarstw globalnych i mocarstw regionalnych głównie w przestrzeni Globalnego Południa.
Rekonstruując strategię geopolityczną Rosji uznanej za „mocarstwo asymetryczne", skoncentrowano się na jej elementach świadomościowych i operacyjnych. Chiny zostały uznane za mocarstwo „rewizjonistyczne", realizujące strategię zmiany ładu międzynarodowego na alternatywny wobec liberalnego na poziomie wnętrza państwa i systemu międzynarodowego. W odniesieniu do Stanów Zjednoczonych problemem jest ograniczona przewidywalność strategii geopolitycznej. Administracja J. Bidena opowiada się za przywództwem łączącym nowe rozumienie siły ze współpracą międzynarodową. Globalne Południe przestało być tłem dla rywalizacji mocarstw globalnych,

* Публікація створена на основі досліджень, співфінансованих Національною агенцією академічного обміну в рамках програми «Гостьова професура NAWA», проєкт PPN/PRO/2020/1/00012.

najwyraźniej pragmatycznie podchodząc do ładu opartego na zasadach. Agresja Rosji na Ukrainę spowodowała odrzucenie przez państwa zachodnie kilku geopolitycznie szkodliwych dogmatów, takich jak optymistyczna wizja historii w warunkach „końca historii" (F. Fukuyama), siła zmiany poprzez zbliżenie, transformacyjna siła procesów globalizacji i współzależności międzynarodowych.

Słowa kluczowe: agresja Rosji na Ukrainę, globalny system międzynarodowy, biegunowość systemu międzynarodowego, strategie geopolityczne Rosji, Chin i Stanów Zjednoczonych, Globalne Południe

Abstract. The strategic partnership between Poland and Ukraine unfolds amidst the dynamic shifts in the global international system, propelled by Russia's aggressive actions. We stand at a pivotal moment marked by heightened geopolitical turbulence. This chapter aims to scrutinize the evolving polarity of the global international system amidst Russia's aggression towards Ukraine. It advocates for a dynamic approach to polarity, transcending mere power differentials to delve into geopolitical strategies employed by Russia, China, and the United States. Additionally, it underscores the significance of the Global South as a key geopolitical factor. The analysis posits a two-tiered framework for evaluating polarity, incorporating both global powers and regional powers, particularly within the Global South. In dissecting Russia's geopolitical strategy as an "asymmetric power", emphasis is placed on its cognitive and operational dimensions. Meanwhile, China is characterized as a "revisionist" power endeavoring to reshape the international order away from liberalism, both domestically and globally. The chapter also grapples with the challenge of predicting the geopolitical strategy of the United States, with the Biden administration advocating for leadership that blends a novel conception of power with international cooperation. Notably, the Global South emerges from the backdrop of great power competition, demonstrating a pragmatic orientation towards a rules-based order. Furthermore, Russia's aggression against Ukraine prompts Western states to reassess several geopolitically entrenched beliefs, including the optimistic narrative of the "end of history" (F. Fukuyama), the efficacy of change through convergence, and the transformative potential of globalization and international interdependence.

Keywords: Russia's aggression against Ukraine, global international system, polarity of the international system, geopolitical strategies of Russia, China and the United States, Global South

Вступ

Стратегічне партнерство між Польщею та Україною – окрім регіонального контексту – реалізується в середовищі глобальної міжнародної системи і зумовлене радикальними змінами в її структурі та функціонуванні. Агресія Росії проти України стала чинником прискорення глобальних змін, але, з іншого боку, вона зумовлена змінами на рівні глобальної міжнародної системи, що також має наслідки для відносин між Польщею та Україною. Видається невиправданим сприйняття змін, що відбуваються, з точки зору ситуативної міжнародної кризи. Йдеться про постійну зміну міжнародного порядку, яка в глобальному вимірі не має «архітектора», не є «режисованою», а її напрямок досить важко окреслити, за винятком зростання нестабільності та непередбачуваності.

Винятковість змін, що відбуваються, аналізується як поворотний момент у функціонуванні міжнародної системи, що ототожнюється із кінцем епохи, що існувала після завершення холодної війни, названої ще у 2008 році Адамом Д. Ротфельдом (Rotfeld, 2008, с. 15) «міжепохою», та новою фазою міжнародної турбулентності. З одного боку, це структурні зміни, пов'язані зі зростанням конкуренції, що спричиняє перебудову геополітичної карти світу та окремих регіонів, зміну полярності глобального простору та встановлення нових ліній

розмежування. Це відбувається чи не вперше в новітній історії із врахуванням геополітичної структурної, а не другорядної, ролі тих держав, які сьогодні називають Глобальним Півднем. Багато держав переорієнтовують свою геополітичну стратегію, переоцінюють попередні пріоритети.

З іншого боку, це функціональні зміни, що створюють середовище глобальної конкуренції та структурних змін із якісно новими рисами. Це асиметрія глобалізаційних процесів, яка полягає в тому, що економічні процеси скорочуються, а процеси в інших сферах суспільного життя підтримуються. До цього додається переоцінка уявлень про економічну взаємозалежність, з одночасним зростанням взаємозалежного значення глобальних, транскордонних проблем, таких як зміни клімату. Жодна наддержава не може вирішити їх без співпраці з іншими наддержавами, з якими вона одночасно конкурує у геополітичному плані. Як за таких умов формувати раціональність стратегій і дій держав? Це питання обумовлене ще й тим, що відбувається одночасна трансформація суспільного життя завдяки технологіям, зокрема штучному інтелекту, і перенесення значних його сфер у середовище кіберпростору, де, на відміну від «класичного» простору, відстань і час не є бар'єрами для взаємодії.

Пізнавальна мета полягає у виявленні та аналізі структурних змін на рівні глобальної міжнародної системи, змінних, що їх визначають, та геополітичних стратегій основних глобальних гравців: Росії, Китаю, США та Глобального Півдня. У методологічному плані, відповідно до концепції рівнів аналізу Девіда Зінґера (Singer, 1961, с. 77–92), вони розглядаються як незалежна змінна, глобальний контекст, що створює середовище і обумовлює відносини Польщі та України у формулі стратегічного партнерства, що еволюціонує до формули братерства (Szeptycki, 2023). Також було зроблено припущення про зростання значення так званих системних чинників, тобто двосторонніх відносин держав, що існують на рівні глобальної міжнародної системи. Системні чинники, як підкреслює Кеннет Волц, передбачають зосередження уваги на тому, як ціле обумовлює частини (Waltz, 1979).

Об'єктами аналізу є: 1) незалежні змінні, що зумовлюють зміни на рівні глобальної міжнародної системи; 2) структурні зміни, тобто полярності цієї системи; 3) переоцінка мислення західних держав щодо геополітичних пріоритетів в умовах змін міжнародної системи.

Незалежні чинники змін міжнародної системи

Стратегічне партнерство між Польщею та Україною концептуалізується та реалізується в умовах динамічно мінливого міжнародного середовища, своєрідного історичного прискорення цих змін. Його глобальний контекст у функ-

ціонуванні цього партнерства, прискорення змін, що відбуваються, не можна ігнорувати. Джеймс Розенау вважав, що зміна є однією з основних категорій для аналізу сучасних міжнародних відносин (Rosenau, 2006, с. 37). Важливо не лише проаналізувати тенденцію зміни, але й пояснити її за допомогою причинно-наслідкового мислення, яке передбачає визначення незалежних змінних, що спричиняють зміну (Rotfeld, 2008, с. 11 і наст.). Таке мислення і пов'язане з ним пояснення явищ і процесів є стійким, давно усталеним методологічним підходом до аналізу міжнародних відносин. Проте вже багато років точаться суперечки щодо, по-перше, самого предмета обговорення. Адже, з одного боку, акцент робився на обґрунтуванні поведінки держав, їхньої зовнішньої політики, а з іншого – на тлумаченні міжнародних відносин, явищ і процесів у міжнародному середовищі. По-друге, предметом суперечки стало місце, або, точніше, рівень функціонування «сил», незалежних змінних, що обумовлюють і пояснюють міжнародну поведінку або явища і процеси. Вони були визначені, з одного боку, на рівні держави, а з іншого – на рівні міжнародної системи (Pietraś, 2021, с. 101 і наст.).

У цій статті предметом аналізу є незалежні змінні, своєрідні рушійні сили міжнародних явищ, процесів, у тому числі їхніх змін, що діють на рівні глобальної міжнародної системи. Але чи можна аналізувати ці фактори у повній ізоляції від внутрішніх систем держав? Предметом дискусії, яка також підтверджує, що ці змінні є динамічним процесом, є їхня специфіка структурного або функціонального характеру. Для виявлення структурних чинників істотне значення має школа неореалізму. Її засновник Кеннет Волц вважав за найбільш доцільне аналізувати їх «із боку» міжнародної системи, в якій діють держави (Waltz, 1979). Таким чином, він перевернув характерну для реалістичної школи логіку мислення про міжнародні відносини «з боку» держави, яка функціонує в міжнародному середовищі (Morgenthau, 1978). Для Кеннета Волца ключове значення в обумовленні поведінки держав, а також міжнародних процесів, надавалося структурі балансу сил у міжнародній системі, її так званій полярності. Подібний спосіб мислення, зосереджений на наданні пріоритету структурним детермінантам міжнародної системи, представив Роберт Джервіс, наголошуючи на проблемі складності цієї системи (Jervis, 1997).

Однак чи є ці фактори, структурні незалежні змінні, які стосуються насамперед глобального балансу сил і їх мінливості, єдиними, що впливають на зміну міжнародної системи? Відповідь на це питання негативна. Необхідно також враховувати функціональні чинники у вигляді якісних змін у міжнародній системі, процесів, що відбуваються в ній. До таких, безперечно, належать процеси глобалізації, міжнародна взаємозалежність, зміна клімату, епідемії та пандемії, технологічні зміни та середовище кіберпростору, а також штучного інтелекту.

Структурні та функціональні чинники підтверджують, що важливою ознакою міжнародних відносин є зростання значення незалежних змінних, детермінант поведінки держав, зовнішньої політики, їхніх відносин, а також внутрішнього життя на рівні міжнародної системи. Однак слід враховувати, що структурні та функціональні змінні є динамічними процесами і з різною інтенсивністю обумовлюють функціонування міжнародної системи та поведінку держав. У період холодної війни, безсумнівно, структурні змінні були визначальними для структури міжнародної системи, яка еволюціонувала, а однак залишалася біполярною.

Після закінчення холодної війни значення структурних чинників – при тому, що їх наявності не можна заперечити, – поступово знижувалося, натомість зростало значення функціональних, які ототожнюються насамперед із процесами глобалізації та викликаними ними якісними змінами в суспільному житті. Це такі чинники, як ущільнення часу і простору, детериторіалізація певних явищ і процесів, зростання значення транснаціональних явищ і транснаціональної мобільності соціальних суб'єктів, у тому числі тих, що створюють асиметричні загрози, а також перенесення частини суспільного життя в кіберпростір (Pietraś, 2002a, с. 5–34; Pietraś, 2022, с. 35–66; Pietraś, 2006, с. 148–174). Однак чіткою тенденцією другого десятиліття XXI століття стало зростання значення структурних чинників, при подальшому існуванні функціональних, що відображало посилення геополітичного суперництва наддержав, зокрема США та Китаю, питання про неминучість їхнього протистояння метафорично відображає формула «пастки Фукідіда» (Allison, 2018). До зростання геополітичного суперництва наддержав призвели неоімперська політика Росії, яка вважає принизливим порядок після холодної війни, спроби створення багатополярного порядку в умовах гегемонічного становища США, зростання потенціалу багатьох регіональних держав і загальне, як писав Фарид Закарія, піднесення решти світу (Zakaria, 2008).

Аналізуючи середовище міжнародного стратегічного партнерства Польщі та України в методологічній формулі незалежних змінних і зосереджуючись на рівні міжнародної системи, чи можна повністю ігнорувати внутрішні детермінанти? У сенсі функціональної залежності взаємної обумовленості внутрішнього та міжнародного, розмежування цих двох рівнів суспільного життя не є можливим, а отже, було б методологічною помилкою. Адам Д. Ротфельд слушно підкреслював розмивання межі між зовнішньою і внутрішньою політикою (Rotfeld, 2006, с. 41). Саме внутрішні чинники визначають геополітичні пріоритети держав, спільність цінностей пов'язує політичні спільноти, союзи та інтеграційні процеси. Важливим елементом сучасної геополітичної суперечки є суперництво систем мобілізації соціальної енергії людей, яке прийшло на зміну колишньому протистоянню між ліберальними системами та фашизмом

чи комунізмом. Сучасне протистояння стосується, з одного боку, систем, що поєднують ліберальні політичні цінності та ринкову економіку, а з іншого боку, авторитарних політичних систем, що підтримуються націоналізмом, з ринковою економікою. Очікувана західними державами ще під час холодної війни конвергенція економічних і політичних систем, з тріумфальним проголошенням Френсісом Фукуямою «кінця історії» (Fukuyama, 1989, с. 4–18), зупинилася на конвергенції ринкових економік, що посилюють авторитарні системи. Це означає, що політичні цінності, які організовують внутрішній порядок держав, мають геополітичне значення, формуючи ідентичність просторів суспільного життя і відокремлюючи їх один від одного. Не можна також забувати про дедалі більше геополітичне значення демографічних чинників (Pietraś, 2009, с. 26).

Підсумовуючи спробу впорядкувати проблему незалежних змінних, що формують середовище стратегічного партнерства Польщі та України, слід підкреслити, що особливістю цих змінних є, з одного боку, їхня різноманітність, багатофакторність, а з іншого – багаторівневість, що вимагає – попри концентрацію на рівні міжнародної системи – врахування також і внутрішніх факторів. Не існує єдиного чинника, який би визначав зміни на рівні глобальної міжнародної системи та їхній вплив на партнерство Польщі та України. Необхідно мислити в категоріях синергії багатьох чинників з усвідомленням різної інтенсивності їхнього впливу.

До факторів, незалежних змінних, що зумовлюють зміни на рівні глобальної міжнародної системи, а через них і стратегічного партнерства Польщі та України, належать структурні та функціональні чинники. До істотних структурних чинників належить вже раніше згадана зміна полярності міжнародної системи та глобального балансу сил, якій сприяли, зокрема, так звані «війни Заходу», тобто військові інтервенції, зокрема, в Афганістані та Іраку після терористичних атак 11 вересня 2001 року, а також світова фінансова криза, яка розпочалася із крахом банку Lehman Brothers Holdings Inc. у 2008 році. До важливих функціональних чинників належать насамперед глобалізаційні процеси, а також зміни клімату та пандемія COVID-19. Існують чинники, які, визначаючи сьогодення, можуть стати ще важливішими в майбутньому. До них належать демографічні зміни та технологічний чинник – штучний інтелект. У контексті розмаїття факторів, що змінюють середовище партнерства Польщі та України, слід підкреслити, що агресія Росії проти України стала чинником прискорення багатьох попередніх змін, особливо структурних. Тенденції зміни чинника полярності міжнародної системи, демографічні зміни та зростання значення чинника штучного інтелекту стануть предметом відносно глибшого аналізу. Вони були визначені як важливі змінні та зміни в міжнародному порядку, в якому реалізується стратегічне партнерство Польщі та України.

Протягом тисячоліть структура розподілу влади, так звана полярність світу з точки зору існування панівних держав, імперій, була важливою детермінантою функціонування міжнародного порядку, створюючи свій геополітичний простір поведінки інших держав. Після розпаду характерного для холодної війни біполярного світового порядку його полярність є динамічним процесом спеціальних, перехідних рішень, що означає відсутність утворення постійної форми. У той же час розпочався процес прискорення відносної зміни влади наддержав, а також інших держав. Іншими словами, відносні силові ресурси держав, які розглядалися порівняно з іншими, почали швидко змінюватися, що спричинило варіативність суджень про полярність порядку, зумовлену також складністю його ідентифікації. У минулі епохи зміна панівної держави, тобто структури ладу, відбувалася протягом тривалого періоду часу (Kennedy, 1994; Galganek, 1992, Modelski, 1987). У наш час зміна відносної влади держав значно прискорилася (Pietraś, 2021, с. 412).

Після розпаду колишнього СРСР здавалося, що Росія як його правонаступниця вступила в період постмогутності, втративши попередню здатність впливати на міжнародне середовище. Однак період перебування В. Путіна при владі ознаменувався насамперед відновленням військової могутності Росії, яка стала інструментом неоімперіалістичної політики, спроб повернути собі сфери впливу і залякати міжнародне середовище. Є багато ознак того, що після агресії проти України відносна позиція Росії в мінливому глобальному балансі сил ослабне.

Сполучені Штати після закінчення холодної війни і розпаду колишнього СРСР «семимильними кроками» перетворилися на багатовимірну, всеосяжну гегемонічну державу, яка не мала можливості збалансувати своє становище ні в 1990-х роках, ні навіть на початку XXI століття. Велася мова навіть про однополярну, гегемонічну стабільність міжнародного порядку, в якому домінують США. Однак держава почала втрачати свій відносний надлишок сили в результаті так званої війни з тероризмом і військових інтервенцій в Афганістані та Іраку, глобальної фінансової кризи, що почалася в 2008 році, але насамперед уже згаданого явища під назвою «піднесення решти світу», що призвело до зменшення відносного дефіциту сили стосовно Сполучених Штатів, а також інших західних країн. Цьому явно сприяли процеси глобалізації, які відносно послаблювали Захід і відносно посилювали решту світу.

З початку XXI ст. найбільша відносна зміна сил відбулася між Сполученими Штатами і Китаєм. Наприклад, в економічному вимірі в 2010 р. ВВП Китаю був у 2,5 рази меншим, ніж у США, а в 2019 р. ВВП Китаю становив 2/3 ВВП США. У цьому контексті у 2017 р. голова КНР Сі Цзіньпін на Давоському економічному форумі заявив, що Китай є наддержавою, готовою зайняти центральне місце на світовій політичній арені і бути лідером. Елементом для досягнення цієї мети стала стратегія економічного проникнення під назвою

«Пояс і шлях» (Pietraś, 2021, с. 416). Стратегія національної безпеки США від жовтня 2022 р. визнає, що Китай є державою, яка хоче змінити міжнародний порядок і має для цього ресурси (National, 2022).

Аналізуючи зміни у відносній силі великих держав, не слід забувати про зміни у відносній силі регіональних держав, які мають наслідки для глобальної міжнародної системи. Це, як видається, є частиною нової якості полярності міжнародної системи та її осмислення з точки зору взаємної обумовленості потенціалів регіональних і глобальних наддержав. Це означає, що концентрація влади в міжнародній системі, яку, можливо, вже недостатньо коректно називати полярністю, стала стосовно держав (не кажучи вже про недержавні утворення як носіїв влади) дворівневим явищем, що включає взаємну обумовленість відносних потенціалів глобальних і регіональних держав. Агресія Росії проти України підтверджує автономність зовнішньої політики регіональних держав, таких як Туреччина (Smoleń, 2020), Бразилія, Саудівська Аравія з їхніми наслідками для глобальної міжнародної системи. Залучення Саудівської Аравії до багатосторонньої дипломатії з метою мирного припинення та врегулювання агресії Росії проти України, спроба взяти на себе ролі, «зарезервовані» для існуючих глобальних держав, схоже, підтверджує цю тенденцію.

Для того, щоб узагальнити раніше проаналізований феномен автономізації регіональних держав із його наслідками для глобального міжнародного порядку і розглянути це явище як закономірність змін сучасної міжнародної системи, доцільно звернутися до аналізу, що міститься у Щорічнику СІПРІ за 2005 рік. Тоді було зроблено висновок, що на рівні держав у глобальній міжнародній системі одночасно відбуваються протилежні за своєю логікою процеси концентрації та дифузії влади (Bailes, 2005). Як це не парадоксально звучить, із перспективи глобальної міжнародної системи дифузія влади є наслідком її концентрації регіональними державами. «Піднесення решти світу», будучи підтвердженням концентрації влади окремими державами, також є елементом дифузії влади з перспективи глобальної міжнародної системи. Якщо взяти до уваги недержавні суб'єкти, які є носіями влади, то очевидною тенденцією змін на рівні глобальної міжнародної системи є дифузія влади, що жодним чином не означає «демократизацію» цієї системи. Окрім – і це є визначальним – відносного зростання влади багатьох держав, цьому також сприяє зростання складності та багатофакторності феномена влади в сучасних міжнародних відносинах, що охоплює, серед іншого, економіку, армію, технології, демографічні ресурси, культурну привабливість тощо, а також стратегічне мислення щодо того, як використовувати цей потенціал на практиці в умовах мінливого міжнародного середовища.

В умовах постійних змін і складності феномену влади визначення так званої полярності міжнародної системи, в умовах якої має реалізовуватися страте-

гічне партнерство Польщі та України, є непростим завданням насамперед через складність самого предмета аналізу. Непросто відповісти на питання про сучасну полярність міжнародного порядку з перспективи центрів концентрації влади. Крім того, складність аналізованого явища частково зумовлена питанням підходу до вимірювання концентрації влади. Чи робити це статично, кількісно оцінюючи потенціал тієї чи іншої держави в певний момент часу? Чи робити це динамічно, беручи до уваги тенденцію зміни потенціалу держави, а також враховуючи стратегію дій у геополітичному просторі, змінюючи її, використовуючи цей потенціал та обрану стратегію проєкції влади (Pietraś, 2021, с. 414)? Доцільно також брати до уваги стратегічну культуру держав. Останній, динамічний погляд на владу, що пов'язує потенціал держави зі стратегією та стратегічною культурою його застосування, є найбільш прийнятним. Цієї переваги не змінює той факт, що такий підхід до визначення полярності міжнародної системи додатково ускладнює проблему.

Аналізуючи незалежні змінні стратегічного партнерства Польщі та України, не можна оминути увагою демографічний фактор з кількох причин. По-перше, демографічні ресурси є специфічним елементом влади держави та її системи національної безпеки (Biała, 2013, с. 36, 74–78). В умовах агресії Росії проти України асиметрія демографічних потенціалів є значним викликом для останньої. У 1993 р. населення України становило 52,2 млн осіб, у 2001 р. – 48,5 млн, а у 2019 р. – 37,3 (Bazhenova, 2023). Згідно з прогнозами ООН, сформульованими в середині 2022 р., демографічний потенціал України на кінець 2023 року прогнозувався на рівні 36,745 млн осіб, а Росії – 144,444 млн осіб, тобто у співвідношенні 1:4 (United, 2023). Однак агресія Росії проти України стала фактором депопуляції останньої. Аналіз даних щодо демографічної ситуації у другій половині 2023 року викликає тривогу. Потенціал оцінюється на рівні трохи більше 29 мільйонів осіб[1].

По-друге, агресія Росії проти України спричинила масову міграцію українців як біженців. Їх кількість на початок жовтня 2023 року оцінювалася приблизно в 6,2 млн осіб. Понад 5,8 млн біженців з України було зареєстровано в європейських державах, зокрема 1,09 млн у Німеччині, 960 тис. у Польщі, 372 тис. у Чехії, 210,8 тис. у Великій Британії, 190 тис. в Іспанії, 168 тис. в Італії, 119 тис. у Молдові та 109 тис. у Словаччині (Bazhenova, 2023). Скільки з них повернеться в Україну після закінчення бойових дій і як біженці вплинуть на відносини між Польщею та Україною?

По-третє, не слід забувати про глобальний контекст демографічного чинника, який пов'язаний зі зростанням асиметрії демографічного потенціалу так

[1] https://dnarynkow.pl/populacja-ukrainy-spadla-ponizej-30-mln-obywateli/, дата звернення: 5.11.2023.

званого розвиненого Заходу та решти світу. У 1950 р. співвідношення демографічних потенціалів між цими двома групами країн становило 1:2,1 на користь решти світу, у 1975 р. – 1:3, у 2007 р. – 1:4,4, а в 2023 р. – 1:6. Ця тенденція може мати, і, схоже, вже має геополітичні наслідки. Вона є фактором зростання значення так званого Глобального Півдня і може стати аргументом у дискусії про «присмерк Заходу» і появу так званого постзахідного міжнародного порядку.

Чинником, який вже змінює суспільне життя, але є переважно перспективним, з важко передбачуваним потенціалом зміни міжнародних відносин у майбутньому, є штучний інтелект. Про нього не слід забувати, аналізуючи стратегічне партнерство між Польщею та Україною. Технологічний фактор змінював суспільне життя майже від початку історії людства. Це блискуче проаналізував Елвін Тоффлер (1986). Однак важливо усвідомлювати, що технологічний чинник визначав геополітичний простір і продовжуватиме визначати його в майбутньому. Так було, наприклад, із винаходом парового двигуна та атомної енергії. Держави, які оволоділи ними, особливо першими, отримали перевагу інноваційної сили в міжнародних відносинах. Сьогодні технології є важливою детермінантою геополітичної конкуренції між Сполученими Штатами та Китаєм. Її результати можуть надовго змінити історію людства, майбутнє демократичних цінностей і глобальний міжнародний порядок. Якщо порівняти з попередніми технологіями, штучний інтелект має невідомий раніше потенціал генерування нових технологій. Його відрізняє механізм своєрідного вічного двигуна технологічних інновацій (Schmidt, 2023, с. 38–40).

Важливо пам'ятати, що штучний інтелект, будучи чинником інноваційної сили з потенціалом зміни геополітичного простору, також зумовлює розвиток нових ризиків у міжнародних відносинах і навіть загроз. Його розвиток є частиною функціонування суспільства ризику (Beck, 2002). Він сприяє дезінформації та стеженню, може бути інструментом для атак на критичну інфраструктуру і зумовлює розвиток багатьох інших ризиків для безпеки в кіберпросторі. Він може посилити здатність недержавних суб'єктів, які мають доступ до певних типів програмного забезпечення, застосовувати силу в міжнародних відносинах. Це може призвести до своєрідної «демократизації» застосування сили в міжнародних відносинах із одночасним зниженням рівня безпеки (Anderljung, Schare, 2023). Важливим викликом стає питання взаємозв'язку між свободою наукових досліджень та відповідальністю за їхні результати у суспільстві ризику. Важливість, перспективність і складність проблеми штучного інтелекту означає, що її не можна ігнорувати в процесі концептуалізації та реалізації стратегічного партнерства між Польщею та Україною.

Структура міжнародної системи з точки зору стратегій глобальних держав

Глобальна міжнародна система вступила в період змін відносної влади не лише глобальних держав, але й регіональних та інших держав. Це має наслідки для структури цієї системи з точки зору «зміщення» центрів концентрації влади. Агресія Росії проти України, яка прискорила цей процес, розглядається як поворотний пункт (National, 2022) в організації, структурі та функціонуванні міжнародного порядку. Можна виділити кілька ознак цього переломного моменту.

По-перше, це посилення геополітичного суперництва і пов'язане з ним зростання протекціонізму, економічної фрагментації та обмеження значення міжнародних інституцій. Однак це не означає зникнення міжнародних взаємозалежностей, бо до того ж наростають спільні глобальні проблеми, такі як зміна клімату. Усе це створює раніше невідоме середовище геополітичної конкуренції зі специфічними взаємозалежностями «на задньому плані» і раніше невідомими викликами для раціональності геополітичних стратегій держав.

По-друге, держави ліберальної демократії переживають специфічне «повернення історії» – того, що вважалося справою минулого, часів холодної війни. Це пов'язано з тим, що повернулося знайоме з часів біполярного порядку сприйняття держав ліберальної демократії як ідеологічних ворогів (Stelzenmueller, 2023), «посилене» формулою цивілізаційного ворога. В. Путін назвав Захід занепадницьким, аморальним та корумпованим (Kotkin, 2022).

По-третє, розпочався процес зміни розмежувальних ліній у міжнародній системі. Чітким є поділ між демократичними та авторитарними або тоталітарними державами. Глобальний Південь стає важливим геополітичним гравцем. У державах ліберальної демократії усвідомили, що агресія Росії проти України дозволяє геополітично послабити Росію і, опосередковано, Китай, зміцнюючи при цьому згуртованість ліберального Заходу, хоча наміром Путіна було завдати вирішального удару останньому. Формулюється думка, що глобальний баланс сил змістився на користь США і Заходу. Росія, втягнута у війну, втрачає свої позиції і вплив. Китай через підтримку, надану Росії, на думку багатьох країн, суттєво зменшив політичний капітал, який раніше важко накопичував для обґрунтування своїх прагнень до глобального лідерства (Kuźniar, 2023, с. 37–38). З іншого боку, з боку Заходу, «лідерство має адресу». Однак воно неможливе без міцних трансатлантичних зв'язків (Kuźniar, 2023, с. 39–40). Британія після «брекзиту» переслідує специфічну формулу зовнішньої політики *global Britain*. Зміна розмежувальних ліній стосується не лише глобальних держав. Важливу роль відіграють регіональні держави, які прагнуть грати в глобальну гру. Новими гравцями з такими прагненнями стали, наприклад,

Туреччина, Саудівська Аравія, Бразилія. Союзницькі зв'язки також змінюються. Росія знаходить союзників, наприклад, в Ірані, Сирії, Північній Кореї та отримує підтримку «збентеженого» Китаю (Seven, 2023). США інтенсивно здобувають союзників в Індо-Тихоокеанському регіоні (наприклад, AUKUS, Quad), з'єднують цей регіон із Близьким Сходом (I2U2), з дедалі більшим зацікавленням спостерігають за Африкою.

По-четверте, підсумовуючи, так би мовити, елементи аналізу переломного моменту в обумовленості структури міжнародної системи, слід запитати: чи можна розглядати війну Росії в Україні як конфлікт, що має наслідки для міжнародного порядку в Європі і значення для глобального порядку? Чи може агресія Росії проти України створити підґрунтя для нового міжнародного порядку, як це сталося після закінчення Другої світової війни у 1945 році (Feltman, 2023)? Відповіді на ці питання можуть бути різними. Що стосується першого, то не повинно бути жодних сумнівів, що війна в Україні має наслідки для глобального міжнародного порядку, змінюючи також міжнародний порядок у Європі, хоча б через членство Фінляндії та Швеції (незважаючи на зволікання Угорщини з ратифікацією протоколу про приєднання). Однак, що стосується другого питання, то зараз немає такого явного глобального лідера, загального політичного клімату і ослаблених опонентів, як це було в 1945 році.

Зміна структури міжнародного порядку, що відбувається нині, хоча і переживає прискорення, але є мінливою, з траєкторією і можливою фінальною архітектурою, яку важко чітко визначити. Зміни, що відбуваються, не є безсторонніми щодо війни Росії в Україні з низки причин. По-перше, вони не безсторонні щодо військових дій, що тривають. Зокрема, Україна потребує союзників, поставок зброї, економічної та дипломатичної підтримки. Такої ж підтримки від іноземних партнерів, особливо у вигляді поставок зброї та послаблення санкцій, потребує і Росія. По-друге, глобальний баланс сил і структура міжнародних альянсів будуть важливими для переговорів про припинення цієї війни. Таким чином, глобальний контекст має значення як для військових дій, так і для можливості політичного врегулювання конфлікту. Отже, предметом аналізу буде зміна структури міжнародної системи в умовах агресії Росії проти України з фокусом на глобальних державах, таких як Росія, США, Китай та Глобальний Південь. Однак це буде не аналіз статичних елементів потенціалів вищезгаданих держав чи їхніх груп, а динамічний огляд з перспективи геополітичних пріоритетів та способів їхньої реалізації. Іншими словами, це буде аналіз геополітичної раціональності, характерної для кожної з цих держав або їх груп.

Аналізуючи місце Росії в структурі мінливого міжнародного порядку, беручи до уваги її геополітичну стратегію, яку називають геополітичною раціональністю, доцільно розглядати її ресурси з перспективи асиметричної

держави, тобто такої, що має значно менший відносний потенціал порівняно з західними державами та Китаєм. За даними Світового банку, ВВП Росії у липні 2023 р. становив 2240,4 млрд дол. США і 2,23% світового ВВП, посівши 8 місце серед економічних держав. Водночас ВВП США становив 25462,7 млрд дол. США, що становить 25,32% світового ВВП і в 11 разів перевищує ВВП Росії. Серед євроатлантичних країн ВВП, більший за російський, має Німеччина (4072,1 млрд дол. США і 4,05% світового ВВП), Велика Британія – відповідно – 3070,6 млрд дол. США і 3,05%, Франція – 2782,9 млрд дол. США і 2,77%. Дещо менший ВВП, ніж Росія, мала Канада – 2139,8 млрд дол. США і 2,13%, а також Італія – 2010,4 млрд дол. США і 2,00%. За даними СІПРІ, витрати США на озброєння у 2022 р. становили 816,7 млрд дол., Росії – 100 млрд дол., Німеччини – 68,1 млрд дол., Великої Британії – 65,8 млрд дол., Франції – 56,6 млрд дол. Витрати всіх країн-членів НАТО у 2022 р. становили 1052 млрд дол., а у 2023 р. – близько 1100 млрд дол., тобто знову приблизно в 11 разів більше, ніж у Росії. Що ж зумовлює геополітичну раціональність Росії кинути виклик усьому Заходу, напавши на Україну?

Цінною категорією для аналізу геополітичної раціональності Росії в умовах агресії проти України є стратегічна культура, що означає – якщо не заглиблюватися у її еволюцію – специфічний для держави спосіб мислення про міжнародне середовище, наявні загрози безпеці та реагування на них (Haglund, 2011; Snyder, 1977; Gray, 1999). На потреби аналізу виділимо два її рівні: 1) рівень елементів усвідомлення та 2) рівень операційних елементів.

Аналіз елементів усвідомлення стратегічної культури Росії в контексті агресії проти України включає, по-перше, особливе культурне, історичне та геополітичне значення України для Росії. Київ був першою столицею Руської держави, і Росія не прийняла окрему державність України, борючись – особливо в сталінський період – із проявами національної ідентичності українців (Lebow, 2022, с. 128). Для В. Путіна Україна не є окремою державою, а українці є не окремою нацією, а невід'ємною частиною російської історії, культури та духовного простору (Reid, 2022).

По-друге, в умовах автократичного характеру політичної системи Росії та історичних традицій культу особи аргумент про «персоналізацію» у зв'язку з особою В. Путіна у формуванні особливостей російської стратегічної культури та її реалізації видається обґрунтованим. Політична особистість В. Путіна, сформована в середовищі функціонерів КДБ, його критичні погляди на державність України, геополітичні наслідки розпаду колишнього СРСР і роль Заходу, насамперед США, в цьому процесі, його оцінка архітектури безпеки в Європі після завершення холодної війни є визначальними для стратегічного мислення і дій Росії. Можна сформулювати думку, що сучасна геополітична раціональність Росії – це раціональність В. Путіна. Він, своєю чергою, сприймається як людина,

яка панічно боїться демократії, з почуттям історичної місії, яка відчуває себе продовжувачем справи Леніна, Сталіна і царів, особливо Петра I, з перетворення Росії на велику державу (Lebow, 2022, с. 128). Кроком у цьому напрямку після розпаду колишнього СРСР є відвоювання втраченого простору, якому слугує націоналістична концепція «руського міру». Згідно з нею, всі носії російської мови повинні бути об'єднані в одній державі (Curanovic, 2021, с. 72).

По-третє, важливою особливістю стратегічної культури та раціональності дій Росії щодо міжнародного середовища є успадкування імперського стилю зовнішньої політики незалежно від політичної системи. Імперський характер дій, мислення в категоріях сфер впливу, прагнення повернути ті, які були втрачені після холодної війни, і з цією метою виклик сформованому міжнародному порядку з думкою про концепт держав часів XIX століття (Borowik, 2022, с. 41), належать до елементів історичної тяглості у зовнішній політиці Росії, за умови наявності достатнього потенціалу для реалізації. Формулюється думка, що Росію Путіна відрізняє подвійна спадщина у сфері стратегічного мислення, а також політичної волі та оперативних дій. Це: 1) імперська політика царської Росії; 2) статус великої держави, якою був СРСР (Kimmage, Notte, 2023). У цьому контексті Стівен Коткін вважає, що рішення Путіна про агресію проти України виростає з поєднання слабкості пострадянської Росії і пам'яті про втрачену велич СРСР (Kotkin, 2022).

По-четверте, що стосується «рівня усвідомленості» раціональності геополітичного мислення Росії та пов'язаної з ним стратегічної культури, то актуальним є питання співвідношення авторитарної політичної системи, яка відсилає до практик культу особи, з одного боку, та здатності адекватно оцінювати реальність, особливо геополітичні стратегії інших держав, з іншого. Аналітики, діагностуючи послідовність дій Росії, що передували рішенню про агресію проти України, вважають, що В. Путін припустився прорахунків і прийняв хибні рішення, які не були зумовлені браком інформації. Якщо Дж. Міршаймер вважав Путіна раціональним керівником, якого Захід у 2014 році спровокував до захоплення Донбасу та Криму (Mearsheimer, 2014), то той самий Путін у 2022 році неправильно оцінив попередню реакцію Заходу на конфлікт з Грузією 2008 року або реакцію на анексію Криму, а також у 2022 році недооцінив політичну згуртованість Заходу, його рішучість у запровадженні економічних санкцій та наданні військової допомоги Україні. Замість того, щоб розділити Захід, як очікувалося, це призвело до його об'єднання під чітким керівництвом США, а замість підкорення України – до її політичної консолідації та продемократичної і прозахідної орієнтації (Lebow, 2022, с. 130–131).

Операційний рівень геополітичної раціональності Росії та пов'язана з нею стратегічна культура цієї держави стосується ефективності діяльності. В умо-

вах агресії проти України можна виділити кілька її елементів. По-перше, центральне місце в геополітичній стратегії Росії посідають сила і страх (Kimmage, Notte, 2023). Це відбувається всупереч принципам, закріпленим у статті 2 Статуту ООН щодо мирного врегулювання суперечок та незастосування сили чи погрози силою проти територіальної недоторканності або незалежності будь-якої держави (Статут, 1945). Застосування сили, звернення до війни як засобу вирішення міжнародних суперечок було оголошено таким, що суперечить міжнародному праву після набуття чинності Пакту про відмову від війни 1932 року, також відомим як Пакт Бріана-Келлоґа. Незважаючи на такі нормативні рішення міжнародної спільноти, агресія Росії проти України базується на первісному мотиві застосування сили в історії людства, яким є побудова або відновлення імперії (Lebow, 2022, с. 13).

По-друге, можна виокремити кілька особливостей специфічного стилю застосування Росією сили щодо міжнародного середовища, причому не лише збройної. Першою особливістю є сприйняття сили як складного, комплексного явища. Її ефективність розглядається як результат синергії багатьох компонентів. Вона має давню традицію творчого осмислення стратегій застосування конвенційної і неконвенційної сили у збройному конфлікті. У своїх діях щодо України вона чітко поєднує ядерне стримування, звичайні військові інструменти і так звані нетрадиційні, гібридні інструменти сили з їх ширшим міжнародним контекстом. Поряд із військовим потенціалом вона використовує невійськові елементи державної влади, такі як енергетичні ресурси, продовольство, дезінформація і навіть релігія (Seely, 2023). Другою особливістю є гнучкість і градація тиску в застосуванні сили, що є історичною, успадкованою традицією Росії. Від початку незалежності тиск на Україну здійснювався за допомогою політичних інструментів, дезінформації та енергетичних ресурсів. Анексія Криму була здійснена у формі іррегулярної війни з використанням парамілітарних груп і розвідувальних операцій з елементами операцій, що використовувалися в Придністров'ї на початку 1990-х років. Оперативний план для Криму і Донбасу в 2014 р. також відображав стратегію гібридної війни, розроблену в 2013 р. генералом Валерієм Герасимовим (Lanoshka, 2016, с. 178–185; Pietraś, 2017, с. 13–32; Pietraś, 2016). Коли невійськові та парамілітарні засоби впливу виявилися неефективними, В. Путін зважився на військове втручання. Регулярна, повномасштабна війна стала третім етапом тиску на Україну з метою якщо не позбавлення її державності, то принаймні включення до сфери свого впливу (Seely, 2023). Третя особливість застосування сили полягає не лише в тому, щоб перемогти супротивника, а й, можливо, передусім у тому, щоб зберегти можливість впливати на певні держави, регіони, контролювати їх, послаблювати, посилювати, змінювати відповідно до власних геополітичних пріоритетів. Вплив

на явища, процеси, дії в геополітичному просторі є для В. Путіна іміджевою репутацією Росії (Seely, 2023; Kimmage, Notte, 2023).

Третім елементом російської геополітичної раціональності в оперативній сфері і сфері пов'язаної з нею стратегічної культури є глобальний контекст дій, що здійснюються, та їхній вплив на глобальний геополітичний простір. Готуючи і здійснюючи агресію проти України, Росія пов'язувала з цими діями, по-перше, сподівання на зміну глобальної міжнародної системи, а точніше – балансу сил на шкоду державам ліберальної демократії. Є багато ознак того, що, окрім прагнення підпорядкувати собі Україну і Східну Європу, вона сподівалася на новий поділ глобального балансу сил без глобального лідерства Сполучених Штатів. З цією метою вона виступала за постколоніальну, засновану на консервативних цінностях, багатополярну систему з Росією Путіна як головним архітектором цього порядку. Незважаючи на відсутність очікуваних військових успіхів і в умовах санкцій, які обмежують можливості, Росія прагне послабити та ізолювати Україну, підірвати західний вплив там, де це можливо, та інтегрувати її в незахідну мережу політичних та економічних зв'язків.

Відповідно, по-друге, Росія прагне відкрити новий розділ у структурі своїх глобальних зв'язків, здійснити своєрідну їх реструктуризацію, спрямовану на зміцнення відносин із незахідними державами Глобального Півдня. Для досягнення цієї мети використовуються різні політичні, економічні інструменти, а також інструменти «м'якої сили». Вона намагається переконати якомога більше країн Глобального Півдня в тому, що агресія проти України є справедливою війною, а не порушенням принципів Статуту ООН. Росія намагається використати емоційний та інтелектуальний клімат образи на Захід у деяких країнах Глобального Півдня через їхню колоніальну спадщину. У цьому контексті вона формує свій імідж як держави, яка має з ними багато спільного, незаплямована колоніальним минулим і протистоїть гегемонічним неоколоніальним прагненням і практикам Заходу, особливо США. Вона позиціонує себе як «Давида», який бореться із західним «Голіафом». Під час агресії проти України військова присутність США у В'єтнамі та Іраку використовується як приклад дій, що суперечить проголошеним принципам та агресивній політиці Заходу. Також формується образ В. Путіна як взірцевого політичного лідера для країн Глобального Півдня, які незадоволені статус-кво, що ототожнюється із західною гегемонією (Kimmage, Notte, 2023). Аналогічно стратегія Росії щодо України під час агресії подається як зразкове рішення для інших опонентів Заходу (Seely, 2023).

По-третє, аналізуючи Росію в структурі геополітичного простору міжнародної системи, її стратегію, не можна ігнорувати внутрішню ситуацію. Особливо актуальними є питання про політичну стабільність Росії та її передбачуваність. Що стосується соціальних уподобань, то очевидним є зростання націоналізму, сприйняття Заходу як загрози і згода на конфронтаційний курс

щодо нього. Однак бунт «Групи Вагнера» ставить під сумнів стабільність політичної еліти. В умовах економічного та військового тиску з боку Заходу, який підтримує Україну, не виключено, що курс Росії щодо її опонентів загостриться до більш конфронтаційного (Stanovaya, 2023).

Аналізуючи місце Китаю в структурі мінливого міжнародного порядку та геополітичну раціональність цієї держави, важливо знову згадати оцінку, сформульовану в Стратегії національної безпеки США від 2022 року. У ній визнається, що Китай на сьогодні є єдиною державою, яка має потенціал і стратегію для зміни міжнародного порядку, обумовлюючи майбутнє геополітичного простору ліберальних демократій. Тому важливо проаналізувати цей потенціал, міжнародну позицію Китаю (статичний компонент) та його стратегію геополітичної раціональності (динамічний компонент).

Міжнародна позиція Китаю і фактори, що її визначають, – це, по-перше, динамічний процес. Це означає, що відносна сила Китаю порівняно з іншими державами протягом останніх десятиліть швидко змінюється на його користь. По-друге, чинники, що зумовлюють зміну потенціалу Китаю, схоже, збігаються з чинниками, які нині є і залишатимуться критично важливими для відносної зміни концентрації сили в глобальній міжнародній системі. Ці чинники насамперед включають економіку з відповідними технологіями та демографію. Зміна відносної геополітичної позиції Китаю відбувається в результаті геоекономічного зсуву, доповненого демографічним потенціалом (Golden, 2019). До цього додається посилення військової могутності Китаю.

Частка Китаю у світовому ВВП різко зросла. У 1980 р., тобто на початку економічних реформ, розпочатих у 1978 р., вона становила 1,6%, щоб у 2014 р. зрости до 13,25%, у 2016 р. – до 14,88%, у 2018 р. – до 16,27%, у 2020 р. – до 17,48% і у 2022 р. – до 18,67%. Китай скорочує розрив зі Сполученими Штатами, частка яких у світовому ВВП у 1980 р. становила 21,3%, у 1984 р. близько 35%, у 2014 р. – 22,20%, у 2016 р. – 24,76%, у 2018 р. – 24,04%, у 2020 р. – 25,06% і в 2021 р. – 24,42%. На цьому тлі частка Росії у світовому ВВП у 1997 р. становила 0,61%, у 2012 р. – 2,90%, у 2014 р. – 2,61%, у 2016 р. – 1,69% у 2018 р. – 1,94%, у 2020 р. – 1,78%, а в 2021 р. – 1,92%, а його волатильність була зумовлена цінами на енергоносії. Демографічний потенціал Китаю у 2021 р. становив 18,02% світового населення і відносно знижувався, оскільки у 2014 р. він становив 18,88%. Для Сполучених Штатів частка населення в демографічному потенціалі планети в 2021 р. становила 4,24% і також відносно знижувалася – у 2014 р. вона становила 4,38%. Частка населення Росії від загальної чисельності населення планети становила у 2014 р. 1,98% і знижувалася, склавши 1,83% у 2021 р. Військові витрати Китаю в останні роки значно зростали. В абсолютних цифрах у 2015 р. вони становили 196,5 млрд дол. США, у 2020 р. – 258 млрд дол. США, а в 2022 р. – 291,96 млрд дол. США. Військові витрати

США були значно вищими: у 2015 р. вони становили 633,8 млрд дол. США, у 2020 р. – 778,4 млрд дол. США і в 2022 р. – 876,94 млрд дол. США[2]. Однак якщо у 2015 р. співвідношення цих витрат було 1:3,22 на користь США, то у 2022 р. воно становило 1:3. Це означає відносне повільне скорочення розриву між Китаєм та США у військових витратах.

Аналіз окремих (економіка, демографія, збройні сили) складових державної могутності з використанням синтетичних показників чітко показує, що відносна сила Китаю, а отже, і його міжнародний авторитет, зростає. Це означає систематичне збільшення потенціалу, за допомогою якого Китай може змінити міжнародний порядок. З огляду на це слід мати на увазі, що додатковою мотивацією є прагнення Китаю повернути собі колишню, ще з початку XIX століття, гегемонічну міжнародну позицію з відчуттям історично пережитої принизливої несправедливості. У 1820 р. Китай виробляв понад 30% світового ВВП, тоді як Європа і Сполучені Штати виробляли менше 25%. У 1949 р. Китай виробляв менше 5% світового ВВП, тоді як США і Західна Європа – більше 50% (Golden, 2023).

На сьогодні зростання відносного потенціалу Китаю супроводжується стратегією зміни міжнародного порядку на альтернативу ліберальному економічному порядку, що ототожнюється з інституціями Бреттон-Вудської системи. Колишній міністр закордонних справ Китаю Цянь Цічень сформулював думку, що дипломатія є продовженням внутрішньої державної політики (Callick, 2023). З цього можна зробити висновок, що особливістю геополітичної стратегії Китаю є всеосяжність і цілісність моделі суспільного життя, альтернативної ліберальній демократії та ліберальному міжнародному порядку, що діє і на рівні внутрішньодержавному, і на рівні міжнародної системи. Ця стратегія ототожнюється з Президентом і Генеральним секретарем Комуністичної партії Сі Цзіньпіном і фіксується символічними формулами «китайської мрії» і «китайської моделі».

«Китайська модель» розглядається як альтернатива ліберальній демократії, Вашингтонському консенсусу, покликана забезпечити успіх Китаю в соціально-економічному розвитку і позитивний імідж для решти світу, особливо для країн Глобального Півдня. Це також супроводжується вірою в перевагу над ліберальною моделлю, яка сприймається як конфронтаційна через такі характеристики політичної системи, як сприяння соціальній рівності, політична стабільність, орієнтація на вирішення проблем у реалізації політики та реагування на потреби суспільства (Wang, 2023). Вважається, що ліберальна модель перебуває в кризі головним чином через свою нездатність гарантувати соціальну рівність і, як наслідок, сприяти виникненню нового порядку з поляризацією ліберального і неліберального. Існує навіть припущення, що

[2] https://www.theglobaleconomy.com/, дата звернення: 5.11.2023.

ліберальна демократія є завершальною стадією глобального управління складними соціальними системами (Golden, 2023).

Китай є державою, зацікавленою не у збереженні глобального геополітичного статус-кво, а в його зміні. Тому він є «ревізіоністською» державою, яка прагне зменшити актуальність ліберального міжнародного порядку і має для цього стратегію, що включає в себе перевагу проєкції сили. По-перше, важливим елементом стратегії геополітичних змін і проєкції сили є економічне проникнення, яке ототожнюється з ініціативою «Пояс і шлях», оголошеною в 2013 році. Її метою є сприяння інвестиціям, насамперед в інфраструктурні проєкти, щоб вирівняти нерівність у розвитку в Азії, Африці та Центральній і Східній Європі. До цієї ініціативи приєдналося понад 150 держав. Це означає зміну способу проєкції сили, відхід від її концентрації у вигляді «більярдної кулі» і перехід до роззосереджених, проникаючих дій усередині держав. З країн «Великої сімки» до них долучилася лише Італія, яка розраховує збільшити експорт до Китаю та китайські інвестиції в себе. У грудні 2023 року вона розірвала угоду про участь у цьому проєкті, що також стало глобальним сигналом розчарування у співпраці з Китаєм (Italy, 2023).

Існує правомірна думка, що програма «Пояс і шлях» має геополітичне значення. Вона слугує розширенню економічного, а через нього і політичного впливу Китаю (Loh, 2021). Формулюється також думка, що ця ініціатива сприяє зменшенню військового впливу США і збільшенню, в тому числі в майбутньому, військової присутності Китаю, хоча, ймовірно, не в стилі військових баз, звичних для практики США (Shinn, Eisenman, 2023, с. 161). Однак інтереси переважно державних компаній, що інвестують в Африку, захищають організації, схожі на російську «Групу Вагнера».

По-друге, важливим елементом геополітичної стратегії Китаю є нарощування військового потенціалу. Як уже зазначалося, Китай скорочує відносний розрив у військових витратах порівняно зі Сполученими Штатами. Китай має ядерну зброю, яка налічує близько 360 боєголовок, і, за оцінками Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI), збільшує свої запаси стрибкоподібними темпами. Китай змагається за присутність у космосі і розвиває потенціал кіберпростору. Китай прагне перебудувати свої збройні сили, модернізуючи їх таким чином, щоб збалансувати присутність США в Тихоокеанському регіоні. Присвоївши собі острови і рифи, Китай встановив військовий контроль над Південно-Китайським морем. Китай збільшує військово-морські сили, в тому числі кількість авіаносців. Він збільшує кількість військово-морських баз, імовірно, для захисту шляхів постачання. На додаток до бази в Джибуті була побудована база в Камбоджі.

По-третє, важливим елементом геополітичної стратегії Китаю є підтримка багатополярної міжнародної системи і, серед іншого, розвиток з цією метою

співпраці з країнами Глобального Півдня та заохочення співпраці між цими державами. Країнам Глобального Півдня пропонується співпраця в міжнародних організаціях замість асиметричної, на думку Китаю, співпраці Північ–Південь. Багатополярна система розглядається як альтернатива гегемонічній позиції Заходу, особливо США і НАТО. З цією метою Китай виступає за баланс між регіональними блоками, який має запобігти домінуванню будь-якого регіону в міжнародному порядку, що формується (Golden, 2023).

По-четверте, важливим компонентом геополітичної стратегії Китаю є здатність вчитися на досвіді мінливого світу в поєднанні з прагматизмом втілення цих знань у переслідуванні визначених інтересів. Китай навчився обмежувати вплив трансформаційного потенціалу Заходу, використовувати елементи цього потенціалу, а також помилки і слабкості Заходу на свою користь. Важливим елементом трансформаційного потенціалу Заходу в умовах оптимістичного бачення історії, сформованого Френсісом Фукуямою, стало переконання в особливій силі впливу ліберальних цінностей, прав людини в поєднанні з ринковою економікою. Стосовно Китаю і Росії проводилася стратегія змін через зближення. Сприятливе середовище для цієї діяльності мали створити процеси глобалізації. Гібридність ринкової економіки та авторитарної політичної системи Китаю, підсилена націоналізмом, виявилась невразливою і нечутливою до трансформаційних дій Заходу. Щодо сподівань західних держав, пов'язаних із трансформаційною силою глобалізаційних процесів, важливо підкреслити, що Китай став їхнім найбільшим бенефіціаром. Водночас він розробив стратегію «гри» із взаємозалежністю як особливістю цих процесів, прагнучи від'єднання елементів залежності від Заходу і використовування вразливості і сприйнятливості західних держав до економічних зв'язків з Китаєм.

Китай також навчився використовувати геополітичні помилки Заходу. Серед них – неоізоляціонізм адміністрації Дональда Трампа, що означає зменшення присутності у глобальному просторі та створення геополітичного вакууму шляхом зменшення значення ліберально-демократичних альянсів, обмеження вільної торгівлі та участі в переговорах щодо рішень для боротьби зі зміною клімату (Golden, 2023). За таких умов Китай почав будувати імідж держави, яка захищає вільну торгівлю, бере участь у вирішенні глобальної проблеми зміни клімату, а отже, поводиться відповідально і готова взяти на себе глобальне лідерство.

Завершуючи аналіз місця Китаю в структурі глобальної міжнародної системи, важливо підкреслити, що держава поєднує відносну зміну влади зі стратегією формування альтернативного порядку при ліберальній демократії як на рівні внутрішньодержавному, так і на рівні міжнародної системи. Одним із головних геополітичних викликів для західних держав є те, як реагувати

на політику Китаю. Від цього залежатиме майбутнє ліберальної демократії на двох рівнях – політичних систем держав та міжнародної системи.

Сполучені Штати в структурі глобального міжнародного порядку, що змінюється, вирізняються відносним надлишком економічної, військової, технологічної та інших потужностей, що підтверджує їхнє гегемонічне становище. Статистичні дані з цього приводу вже наводилися. З огляду на це предметом подальшого аналізу буде не «статична» в сенсі ресурсів, а «динамічна» в сенсі геополітичної стратегії складова визначення полярності міжнародної системи. Суттєвою проблемою, однак, є мінливість, нестабільність і, як видається, дедалі більша непередбачуваність геополітичної стратегії Сполучених Штатів, яка залежить від уподобань президентів, що змінюються, та їхніх адміністрацій. Це відбувається зі значними геополітичними наслідками в умовах зростання поляризації електоральних уподобань і політичної системи.

Крах біполярного порядку в результаті розпаду колишнього Радянського Союзу радикально і за короткий проміжок часу змінив глобальний баланс сил, зробивши Сполучені Штати гегемонічною державою завдяки відносному надлишку сили, особливо з точки зору їхнього військового та економічного потенціалу. Адміністрація президента Дж. Буша-старшого включилася в створення нового міжнародного порядку. Досить важко пояснити той факт, що гегемонічна позиція Сполучених Штатів у цей вирішальний момент не була закріплена. Чи було і є піднесення решти світу неминучим? Чи Сполучені Штати обрали неправильну геополітичну стратегію? Чи їх геополітично «приспав» той факт, що період після холодної війни, хоч і відзначився глибокими змінами, але характеризувався відсутністю інтенсивного суперництва між наддержавами? Коли 11 вересня 2001 року Сполучені Штати зазнали жорстокого нападу, він був здійснений недержавним суб'єктом. Стратегія національної безпеки, прийнята в 2002 році, була зосереджена на глобальній війні з тероризмом, превентивних ударах по терористичних організаціях і діях проти так званих держав-ізгоїв (National, 2002). Однак основна увага не була зосереджена на консолідації чи зміцненні стратегічних позицій (Sullivan, 2023), нова ера геополітичного суперництва між державами не передбачалася і, по суті, ігнорувалося протягом понад двох десятиліть після закінчення холодної війни відносне зростання економічної й військової могутності та політичного впливу інших держав. Більше того, Дональд Трамп, який віддає перевагу неоізоляціонізму, не виявив політичної волі формування міжнародного порядку, спричинивши своєрідний геополітичний вакуум і заохочуючи деякі держави до його заповнення.

Формулюється думка, що агресія Росії проти України у 2022 році та дедалі більша геополітична рішучість Китаю створили можливість для «геостратегічного пробудження» Сполучених Штатів (Sullivan, 2023). Одним із проявів цього є лідерська роль держав, які підтримують Україну після російської агре-

сії, а також своєрідний дипломатичний наступ у різних регіонах світу. Ці дії, як видається, відображають нову геополітичну стратегію США, важливою особливістю якої є зміна підходу до розуміння та застосування сили в міжнародних відносинах. Визнається, що вона має спиратися на економічний потенціал, технологічні інновації, а її ефективне застосування в міжнародному середовищі вимагає співпраці з іншими державами та її інституціоналізації, в тому числі – після президентства Дональда Трампа – «ремонту» відносин із союзниками (National, 2022). Чітко визначені й регіональні геополітичні пріоритети США. Привертає увагу комплексність підходу до міжнародного співробітництва, що поєднує його двосторонні та багатосторонні форми, різні сфери, такі як економіка, дипломатичні відносини, військові відносини, нові технології тощо, а також різні просторові масштаби, що ототожнюються з географічними регіонами, але також і з міжконтинентальною діяльністю.

Агресія Росії проти України не змінила пріоритетного інтересу США до Індо-Тихоокеанського регіону та зміцнення союзницьких зв'язків в Азії. Вони демонструють – особливо на тлі Китаю чи Росії – досить широкі дипломатичні можливості Сполучених Штатів у залученні партнерів до співпраці. Серед форм багатостороннього діалогу – AUKUS (США, Австралія, Велика Британія). Ця структура була створена у 2021 році передусім для координації оборонних галузей. Вона доповнює діалог QUAD (США, Австралія, Індія, Японія), який був перезапущений у 2017 році й зосереджений на невійськових сферах співпраці, таких як технології, клімат, охорона здоров'я, морське середовище. На економічному фронті у травні 2022 р. США ініціювали співпрацю 14 держав Індо-Тихоокеанського регіону (Австралія, Бруней Даруссалам, Фіджі, Індія, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Нова Зеландія, Філіппіни, Сінгапур, США, Таїланд, В'єтнам) у рамках *Індо-Тихоокеанської економічної рамкової угоди для процвітання*. Метою є сприяння співробітництву, стабільності та розвитку регіону, а згадані держави виробляють понад 40% світового ВВП[3]. Тристороння співпраця між США, Японією та Південною Кореєю з питань безпеки з акцентом на стримування Північної Кореї зміцнюється. У серпні 2023 року в Кемп-Девіді було організовано саміт згаданих держав.

США в Індо-Тихоокеанському регіоні розвивають двосторонні зв'язки з партнерами. Очевидний пріоритет надається Індії. У січні 2023 р. – в результаті домовленості між президентом Джо Байденом та прем'єр-міністром Нарендрою Моді у травні 2022 р. – була створена *Ініціатива США–Індії щодо критичних та новітніх технологій* з акцентом на штучний інтелект, квантові обчислення, напівпровідники та бездротові телекомунікації (The White House, 2023a). У 2017 р.

[3] https://ustr.gov/trade-agreements/agreements-under-negotiation/indo-pacific-economic-framework-prosperity-ipef, дата звернення: 6.11.2023.

було створено *Форум стратегічного партнерства США–Індія* як платформу для сприяння діалогу та співпраці між різними зацікавленими сторонами з обох держав, що виходять за межі урядових структур. Після президентських виборів у Філіппінах у червні 2022 р. Сполучені Штати посилюють співпрацю з цією державою, включаючи військову співпрацю (Anchoring, 2023). У вересні 2023 р. президент Джо Байден відвідав В'єтнам, піднявши двосторонні відносини з цією державою до рівня стратегічного партнерства (The White House, 2023c).

Розбудовуючи глобальну мережу партнерів по співпраці, США виходять за межі Азії, зміцнюючи зв'язки з африканськими та південноамериканськими державами. У грудні 2022 року було організовано перший з 2014 року *Саміт лідерів США–Африка*[4]. Серед іншого, США запропонували підтримати членство Африканського Союзу в G20 та підписати рамкову угоду з Секретаріатом Африканської континентальної зони вільної торгівлі про створення континентального ринку, що обіймає 1,3 млрд споживачів. Щодо Південної Америки у 2022 році США започаткували *Американське партнерство заради економічного процвітання*, покликане зменшити нерівність у розвитку, прискорити регіональну інтеграцію та зміцнити демократію[5].

Трансконтинентальні зв'язки стали особливістю геополітичного наступу США для залучення партнерів по співпраці. У липні 2022 року було започатковано співпрацю між США, Індією, Ізраїлем та Об'єднаними Арабськими Еміратами під назвою I2U2. Азія, Близький Схід і Північна Америка об'єднані, а метою є співпраця в галузі енергетики, водних ресурсів, транспорту, охорони здоров'я та продовольчої безпеки (The White House, 2023b). У вересні 2023 р. Сполучені Штати разом з 31 державою з Північної Америки, Південної Америки, Африки та Європи ухвалили рішення про створення *Партнерства атлантичного співробітництва* для інвестування в науку, технології, сприяння самодостатньому використанню океанів та пом'якшення наслідків зміни клімату (The White House, 2023). Ініціюється трансконтинентальна співпраця за участю 47 держав у сфері кібербезпеки (Sullivan, 2023).

Дії адміністрації Джо Байдена в міжнародній системі, що характеризується зростанням держав-конкурентів, і наслідування досвіду стратегії адміністрації Дональда Трампа є свідомо реалізованим геополітичним поворотом. Існує видиме усвідомлення важливості сили, відносної влади та її складності у поєднанні зі здатністю співпрацювати, будувати мережу партнерів у глобальному масштабі та утримувати міжнародне лідерство і стиль його реалізації. Можна виділити кілька особливостей геополітичної стратегії США. По-перше, це

[4] https://www.state.gov/africasummit/, дата звернення: 5.11.2023.

[5] https://www.state.gov/americas-partnership-for-economic-prosperity/, дата звернення: 5.11.2023.

узгодженість стратегічного мислення та взаємодоповнюваність вжитих заходів. По-друге, усвідомлення того, що більшість держав світу не втягнуті в геополітичне суперництво, а зацікавлені у вирішенні проблем, які їх турбують, і в партнерах по співробітництву. По-третє, формування іміджу відповідального лідера і водночас цінного партнера по співпраці для держав з різними міжнародними позиціями, які не зацікавлені в геополітичному суперництві. Видається, що саме в цьому контексті *Цілі сталого розвитку ООН* та питання зміни клімату стають задекларованим пріоритетом. Обидва питання є важливими для держав Глобального Півдня, а також для іміджу відповідального керівництва США, щоб підтвердити їхню прихильність до глобального застосування чистої енергії. По-четверте, чіткою рисою стратегії США є реагування на дії Китаю та намагання обмежити їхню ефективність. Важливою точкою відліку є ініціатива «Пояс і шлях», де Китай значно випередив США у підтримці інфраструктури в державах Глобального Півдня. Відповіддю США стала мобілізація підтримки вищезгаданих держав у рамках ініціативи G-7 *Партнерство з глобальної інфраструктури та інвестицій* з метою розвитку інфраструктури в різних секторах (The White House, 2023d). По-п'яте, США змінили свій підхід до військового втручання. У 1990-х роках, зосередившись на просуванні ліберальних цінностей, вони виправдовували втручання гуманітарними міркуваннями. Після 11 вересня 2001 року виправданням стала війна з тероризмом, яка також супроводжувалася просуванням ліберальних цінностей. Також вважалося, що ризик конфлікту з іншими державами був мінімальним. Це змінилося після агресії Росії проти Грузії та на тлі посилення військової присутності Китаю в Південно-Китайському морі. Разом з тим, попередні операції послабили позиції США та сформували їхній негативний імідж. У новій геополітичній стратегії не виключається іноземне втручання, але без довгострокових зобов'язань, що зв'язують військові та економічні сили. Пріоритетом є підготовка до нової ери стратегічної конкуренції, стримування та реагування на агресію з боку інших держав (Sullivan, 2023).

Глобальний Південь. Не можна виключати, що однією з найбільш значущих і далекосяжних змін після агресії Росії проти України є геополітична автономізація Глобального Півдня, який можна розглядати як простір для виникнення регіональних потуг і регіонального рівня полярності. Він стає специфічним, не дуже послідовним геополітичним гравцем, перестає бути тлом для колишньої конкуренції держав за гегемонію. Реакція Глобального Півдня сприяла прискореному усвідомленню наддержавами того, що геополітична цінність полягає в просторі поза ними. У цьому контексті формулюється думка, що Глобальний Південь існує більше не як організована група, яка усвідомлює чітко сформульовані та спільні пріоритети, а як геополітичний факт (Shidore, 2023). Це означає, що геополітичний простір глобальної міжна-

родної системи визначається не тільки відносинами США, Китаю і Росії, але й діями середніх і малих держав (Shidore, 2023). Це створює підґрунтя для виходу Глобального Півдня з багаторічної маргіналізації, зумовленої полярністю міжнародної системи. Біполярна система, а після її розпаду однополярне домінування Сполучених Штатів не сприяли стратегічній автономії Глобального Півдня. Сьогодні співпраця держав Півдня поступово врівноважує попередні асиметричні відносини Півночі та Півдня, що аналізуються в термінах центральної та периферійної систем (Galtung, 1971).

Поява геополітичного простору, відмінного від того, що визначається існуванням великих держав, почала привертати увагу ще Фаріда Закарії, який писав про піднесення решти світу (Zakaria, 2008). В цьому аналізі все ще присутня логіка зміни відносної сили держав, що «переслідують» з дедалі більшим потенціалом Сполучені Штати. Водночас Параг Ханна вказав на інший механізм зміни полярності світового порядку. Він проаналізував факт існування багатьох малих і середніх держав (які називає другим світом) між центрами сили, визнаючи, що ці держави починають впливати на зміну глобального балансу сил (Khanna, 2008). Схоже, що сам факт існування цих держав розглядається як фактор зміни структури міжнародного порядку. І саме в цьому контексті, серед іншого, формулюються думки про цивілізаційне значення змін, що відбуваються, які знаменують собою кінець домінування Заходу (Mahbubani, 2018). У контексті можливої цивілізаційної зміни звертається увага на наслідки відносного посилення влади регіональних держав (Stuenkel, 2016). Це в черговий раз створює передумови для автономної діяльності цієї групи держав.

Одним зі способів, у які проявляється геополітична автономія Глобального Півдня, є використання права на відмову, тобто поведінка, відмінна від реалізованих очікувань наддержав. Підтвердженням цього є голосування в Генеральній Асамблеї ООН щодо агресії Росії проти України (2022 рік). Зі 193 держав-членів 141 держава підтримала резолюцію, 35 утрималися, 5 були проти і 12 не брали участі в голосуванні. Схожими були результати голосування 12 жовтня 2022 року щодо резолюції про територіальну цілісність України і, в цьому контексті, захисту принципів Статуту ООН (Territorial, 2022). За резолюцію проголосували 143 держави, 5 були проти, 35 утрималися і 10 не брали участі в голосуванні. Фактично 50 держав-членів не висловилися на підтримку принципів Статуту. Результат голосування 7 квітня 2022 року щодо призупинення членства Росії в Раді ООН з прав людини виявився істотно іншим. Підтримали резолюцію 93 держави, 24 були проти, 58 утрималися і 18 не брали участі в голосуванні (Resolution, 2022a). 100 держав не підтримали резолюцію.

Чинники, що визначають демонстрацію політичної незалежності значної кількості держав Півдня, є різноманітними. По-перше, це структурні чинники

в сенсі «підйому решти світу» і зміни відносних можливостей Глобального Півдня. Неухильне посилення економічних позицій цих держав у поєднанні зі зростанням демографічного потенціалу має геополітичні наслідки. По-друге, це зменшення геополітичної присутності, попередній тиск на привласнення простору Сполученими Штатами. Мотивацію такого пріоритету важко чітко пояснити. Чи випливає вона зі страхів – після досвіду війни у В'єтнамі та численних виснажливих інтервенцій Сполучених Штатів, втягування їх у довготривалі конфлікти під час війни з тероризмом та побоювань щодо надмірного «геополітичного розтягування»? Чи це зумовлено енергетичною незалежністю і, відповідно, зменшенням тиску щодо захисту транспортних шляхів і присутності в багатьох регіонах світу? Ця геополітична перевага Сполучених Штатів, зменшення військової присутності разом зі спробами економічного зміцнення, створила простір для геополітичного маневру багатьом державам Глобального Півдня. Багато з них, зокрема Індія, Єгипет, Саудівська Аравія, Туреччина, Іран, Пакистан, стають дедалі більш упевненими гравцями, що прагнуть створити власні сфери впливу, коаліції, альтернативну багатосторонність і дедалі більшу військову потужність (Leyne, 2023), тобто власні геополітичні простори і автономії.

По-третє, важливими видаються емоційні умови, своєрідний психологічний клімат у відносинах між Північчю і Півднем. Схоже, що пам'ять про колоніальне минуле, незважаючи на плин часу, зростає і дедалі інтенсивніше впливає на геополітичне мислення держав Півдня. Ці держави пам'ятають інтервенції в Іраку та Лівії. Міністр закордонних справ Індії критично заявив, що Європа думає, що її проблеми – це проблеми світу, але проблеми світу – це не проблеми Європи (Europe, 2023).

Зростає розчарування у ставленні держав Півночі до сучасних глобальних проблем. Глобальний Південь критично оцінює рішення та дії багатьох розвинених держав під час пандемії Covid-19, а також щодо питання зміни клімату та обіцяної фінансової підтримки для пом'якшення наслідків та адаптації до них. У питаннях пандемії Південь сприймає Північ як ненадійну та егоїстичну, яка не виконує своїх зобов'язань щодо постачання вакцин і не розглядає цю групу держав як партнерів у подоланні кризи. З іншого боку, у питанні зміни клімату держави Півдня розчаровані нездатністю Півночі виконати обіцянки, дані на Паризькому кліматичному саміті 2015 року. Тоді вони пообіцяли виділяти Глобальному Півдню 100 мільярдів доларів щорічно на пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптацію до них. Щорічна підтримка була набагато меншою і надавалася переважно у формі кредитів (Suzman, 2023). Спробою пом'якшити розчарування держав Півдня та вирішити проблему низького рівня фінансової підтримки цих держав став саміт *Нового Глобального фінансового пакту*, що відбувся у Парижі в червні 2023 року (Summit, 2023).

У стратегії національної безпеки США до 2022 року підкреслюється, що основна лінія поділу в сучасному світі проходить між демократичними та автократичними державами. Однак такий поділ не відображений у голосуваннях держав Півдня щодо засудження агресії Росії проти України. Серед тих, хто утримався від засудження Росії, яка порушила принципи Статуту ООН, є такі демократичні держави, як Бразилія, Південна Африка, Індонезія та Індія. Правомірним стає питання про ставлення держав Глобального Півдня до порядку, заснованого на правилах, який підтримують держави Півночі, – тим більше, що у відповідь на голосування Генеральної Асамблеї ООН щодо агресії Росії Сполучені Штати та інші західні держави розкритикували держави Півдня за нездатність захистити міжнародний порядок, заснований на правилах, і зраду ліберальних цінностей. У липні 2022 року президент Емануель Макрон під час візиту до Камеруну звинуватив африканських лідерів у лицемірстві та нездатності назвати війну війною і вказати відповідального за неї агресора (Murithi, 2023).

Розглядаючи питання ставлення держав Глобального Півдня до порядку, заснованого на правилах, слід підкреслити, по-перше, що значна частина цих держав не засуджує агресію Росії та порушення принципу незастосування сили у міждержавних відносинах і непорушення територіальної цілісності. Багато з цих держав не засудили воєнні злочини Росії під час агресії та порушення гуманітарного права і права збройних конфліктів. Складалося враження, що багатьом державам, які позиціонують себе як демократичні, таким як Туреччина, Індія, Аргентина, Бразилія, є ближчою Росія, ніж Захід. В умовах цієї агресії, як це не парадоксально, обурення багатьох держав Глобального Півдня було спрямоване не на агресора, а на західні держави, які підтримують Україну як жертву агресії (Kuźniar, 2023, с. 48).

По-друге, держави Глобального Півдня переконані, що заснований на правилах порядок не слугував їхнім інтересам, він захищав статус-кво, в якому наддержави – залежно від історичного моменту – домінували над ними. Підтвердженням такої оцінки вони вважають негативну реакцію держав Півночі, зосереджених на захисті привілейованого становища, на пропозицію реформувати Раду Безпеки ООН та міжнародну систему в бік більш рівноправної. Відтоді багато держав Півдня відмовилися приєднуватися до Сходу чи Заходу, дистанціюючись від ліберального порядку. Багато з цих держав вважають, що саме численні інтервенції Заходу призвели до ерозії порядку, заснованого на правилах, що зробило міжнародну систему менш стабільною. Втручання в Афганістані, Іраку, Сирії, Лівії стимулювали радикалізм, фундаменталізм, тероризм, нестабільність, гібридні війни та проксі-війни за участю глобальних і регіональних держав (Murithi, 2023). Для багатьох держав Півдня системи міжнародних норм є міфом, а інтервенції, що керуються почуттям місії та

поширенням ліберальних цінностей, дестабілізують міжнародне середовище і становлять загрозу для багатьох держав. Тому африканські держави віддають перевагу баченню міжнародного порядку, заснованому на виправленні історичних несправедливостей, партнерстві та рівності (Murithi, 2023).

По-третє, поведінка багатьох держав Півдня зумовлена не відданістю нормам і цінностям, а прагматизмом інтересів (Miliband, 2023). Голосування в Генеральній Асамблеї ООН часто обумовлені прагматизмом економічних зв'язків з Росією. Багато держав Глобального Півдня роздратовані тим, що змушені обирати сторону в конфлікті європейських держав, в якому вони не бачать загрози для себе. Крім того, дезінформація Росії підкреслює, що порядок, у якому домінують США, не приніс достатніх переваг державам Півдня. Він деформований на користь Заходу. Крім того, Глобальний Південь є вразливим до аргументів Росії та Китаю про те, що акцент Заходу на відданості політичним цінностям не супроводжується підтримкою соціальних та економічних потреб, задоволення яких є необхідною умовою для гідного життя (Feltman, 2023).

Висока гетерогенність Глобального Півдня, розмаїття інтересів, посилення позицій численних регіональних держав змушують ставити питання про стійкість цієї структури. Незалежно від відповіді на це питання, з огляду на дедалі більший економічний, демографічний, військовий потенціал, доступ до численних сировинних ресурсів, кількість держав, відносну зміну потенціалів тощо, Глобальний Південь став геополітичним фактом і дедалі активнішим геополітичним гравцем. Це, своєю чергою, є викликом, особливо для держав Заходу. Адже держави Півдня вимагають більшої участі у прийнятті рішень щодо глобальних питань, інституційних змін, реформи ООН, особливо Ради Безпеки, що відображає, на їхню думку, геополітичні реалії 1945 року.

Незрозумілою залишається тенденція еволюції впливу на вищезгадані дії. Поки що держави Півдня здійснюють свій вплив на міжнародну систему через дії окремих із них, що відображають національні інтереси. Лунають заклики до координації дій із посиланням на Бандунгську конференцію 1955 року і Рух неприєднаних країн із двох питань: 1) змін клімату і потребі у більшій фінансовій підтримці з Півночі; 2) зменшення домінування долара в торговельних операціях зі зростанням значення місцевих валют. Під час саміту БРІКС у Йоганнесбурзі в серпні 2023 року обидва напрямки дій були підтримані. Чи стає БРІКС такою структурою представництва Глобального Півдня? Якою б не була відповідь на ці питання, держави Півдня є чинником змін, який чинить тиск на великі держави та міжнародні інституції, що відображають їхні інтереси. Чи є це просто реакцією на відчуття історичної несправедливості та дотеперішньої маргіналізації, чи це прагнення до сталої, рівноправної участі у мінливій міжнародній системі?

Переоцінка уявлень про міжнародну систему

Агресія Росії проти України прискорила попередні зміни в міжнародному порядку, які є не ситуативною кризою, а перманентними змінами без чітко визначеного напрямку. Виникає новий політичний ландшафт, який є більшою мірою результатом подій (світова фінансова криза, COVID-19, глобалізаційні процеси) і меншою мірою – свідомо реалізованою стратегією. За цих умов, а також у контексті шоку від застосування Росією військової сили для заперечення державності України та відновлення колишньої імперії, відбувається переоцінка усталених способів мислення західних держав про міжнародний порядок та ефективність функціонування в його рамках, включаючи мислення про кінець домінування Заходу. Переоцінені способи мислення пропонується назвати раціоналізмами. Вони були важливими для політичної практики. Вчорашні раціональності у зміненій і мінливій реальності стають ірраціональностями. Вони також зумовлюють інтелектуальне, концептуальне середовище, в якому формується стратегічне партнерство між Польщею та Україною.

По-перше, це раціональність трансформаційної сили політичних систем Заходу з її наслідками для міжнародної системи. Важливе підґрунтя для такого мислення створив Андрій Сахаров, який наприкінці 1960-х років надихнув на роздуми про мирне співіснування зближення політичних систем і, зокрема, трансформацію цих комуністичних систем у бік демократії та ринкової економіки (Sacharow, 1968). Логіка такого мислення, здається, відображена, але зі значно більшим впливом на мислення центрів прийняття рішень, у відомій статті Френсіса Фукуями про кінець історії (Fukuyama, 1989). Ця стаття і наступна книга створили передумови для мислення цілого покоління західних політиків щодо оптимістичного розвитку міжнародної системи. Цей оптимізм підкріплювався успіхами трансформації в державах Центральної Європи. Ці успіхи, зі свого боку, зміцнили віру в те, що в рамках стратегії «зміни через зближення» можлива прозахідна трансформація Росії та Китаю, що виправдовує численні перезавантаження у відносинах з Росією. Джон Ікенберрі в 2011 році висловив переконання, що Китай та інші незахідні держави, що розвиваються, не хочуть сумніватися в основних цінностях, нормах і принципах ліберального порядку, але з нетерпінням чекають на можливість більшого лідерства в цьому порядку (Ikenberry, 2011, с. 57). «Китайська модель», «Китайська мрія» і стратегія «Пояс і шлях» суперечать цьому. Вони задумані і реалізуються як альтернативи внутрішньому і міжнародному порядку, заснованому на ліберальних цінностях. Крім того, націоналізм, який свідомо культивується в Росії та Китаї, здається, виявився більш ефективним, ніж віра в трансформаційну силу ліберальних цінностей.

По-друге, зміцненню віри в трансформаційну силу ліберальних цінностей і ринкової економіки сприяло просування глобалізаційних процесів як частини геополітичної стратегії, що свідомо здійснювалася до певного моменту. Особливо це стосувалося економічного та культурного виміру цих процесів, які ототожнювалися з «кокаколонізацією», «макдональдизацією» або «західною токсифікацією» (Pietraś, 2002, с. 35–60; Pietraś, 2002a, с. 5–34). Китай став найбільшим бенефіціаром економічного шляху глобалізаційних процесів, прискоривши власний розвиток.

По-третє, в 1970-х роках у західній науці про міжнародні відносини, з впливом на політичну практику, утвердилася думка про взаємозалежності, що змінюють раціональність застосування сили. Передбачалося, що у взаємозалежному світі витрати на застосування сили зростають, а отже, її використання стає ірраціональним. Ця думка була підкріплена поглибленням взаємозалежності та її новою якістю, зумовленою глобалізаційними процесами. Важливими категоріями для аналізу раціональності співвідношення між взаємозалежністю і силою стали чутливість (*sensitivity*) і вразливість (*vulnerability*) соціальних, економічних і політичних систем держав до негативних змін у міжнародному середовищі (Keohane, Nye, 2012, с. 10). В умовах інтенсивної взаємозалежності, посиленої процесами глобалізації, стало очевидним, що вони можуть мати геополітичне значення, будучи використовуваними для здійснення тиску, встановлення залежності. За цих умов геополітичним пріоритетом стало «роз'єднання», тобто зменшення взаємозалежності (Economic, 2021).

Таким чином, глобальний простір стратегічного партнерства Польщі та України зазнає динамічних змін. Агресія Росії проти України прискорила ці зміни, а це означає, що міжнародна система змінюється вже кілька десятиліть після закінчення холодної війни. Важливою особливістю цих змін є зростання геополітичного суперництва. Ці зміни формують середовище відносин Польщі та України, обумовлюючи їх. Предметом аналізу стали незалежні змінні цих відносин, що свідчить про їхню різноманітність, але з особливим акцентом на структурних детермінантах у вигляді мінливості полярності міжнародної системи. Запропоновано новий підхід до аналізу полярності, що означає відхід від характерного для моделі «більярдних куль» фокусу на статично зафіксованій відносності концентрації влади. Пропонується динамічний підхід, який, не заперечуючи відносності влади та її ресурсів, передбачає зосередження на стратегіях застосування влади в геополітичному просторі земної кулі. Відповідно до цієї передумови, беручи до уваги індикатори влади, основна увага була зосереджена на виявленні геополітичних стратегій Росії, Китаю, США і Глобального Півдня та їхніх специфічних характеристик.

Також було звернуто увагу на переоцінку західними державами сформованих після закінчення холодної війни «схем», парадигми мислення про між-

народні відносини і, конкретніше, про реалізацію геополітичної стратегії. Приводом для їх зміни стала агресія Росії проти України. В її умовах відбулася, наприклад, переоцінка уявлень про «кінець історії» та її оптимістичне майбутнє, про ефективність стратегії «змін через зближення», про геополітичне значення міжнародної взаємозалежності та глобалізаційних процесів. Ці зміни також є частиною середовища, що зумовлює партнерство Польщі та України.

Список літератури

Allison G. (2018), *Skazani na wojne? Czy Ameryka i Chiny unikną pułapki Tukidydesa*?, Bielsko Biała.

Anchoring (2023) *the U.S.–Philippine Alliance*, „Issues & Insights" 2023, vol. 23.

Anderljung M., Scharre P. (2023), *How to Prevent an AI Catastrophe*?, „Foreign Affairs", August 14.

Bailes A. (2025), *Introduction. Global security governance: a world of change and challenge*, w: *SIPRI Yearbook 2005, Armaments, Disarmament and International Security*, Oxford.

Bazhenova H. (2023), *Demograficzne wyzwania Ukrainy*, Komentarze IEŚ, nr 973 (221/2023), 12.10.2023.

Beck U. (2002), *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa.

Biała księga (2013) *bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa.

Borowik B. (2022), *Kultura konfliktu. Polityka Federacji Rosyjskiej wobec Ukrainy i Zachodu na łamach „Newsweeka Polska" i „Polityki" (2013–2015)*, Lublin.

Callick R. (2023), *Xi Jinping lanches a New Era for China and the World*, https://revistaidees.cat/en/xi-jinping-launches-a-new-era-for-china-and-the-world/, дата звернення: 4.11.2023.

Curanovic A. (2021), *The Sense of Mission in Russian Foreign Policy. Destined for Greatness!*, London.

Economic (2021) Decoupling. Our new reality? The Era of Fragmented Globalization Assessing the Implications of a Potential US–Chinese Break-Up for Businesses and Policymakers, December 2021, https://amchamfrance.org/wp-content/uploads/2021/12/Economic-Decoupling-Our--New-Reality.pdf, дата звернення: 15.11.2023.

Europe (2023*) Has to Grow Out of Mindset That Its Problems Are World's Problems*, https://thewire.in/government/europe-has-to-grow-out-of-mindset-that-its-problems-are-worlds-problems-jaishankar, дата звернення: 5.11.2023.

Feltman J. (2023), *War, peace, and the international system after Ukraine*, https://www.brookings.edu/articles/war-peace-and-the-international-system-after-ukraine, дата звернення: 16.09.2023.

Fukuyama F. (1989), *The End of History?,* „The National Interest", no. 16.

Galtung J. (1971), *A Structural Theory of Imperialism*, „Journal of Peace Research", no. 2, vol. 8.

Gałganek A. (1992), *Zmiana w globalnym systemie międzynarodowym. Supercykle i wojna hegemoniczna*, Poznań 1992.

Golden S. (2023), *China's role in the construction of a new geopolitics in Asia and the world*, https://revistaidees.cat/en/chinas-role-in-the-construction-of-a-new-geopolitics-in-asia-and-the-world/, дата звернення: 5.11.2023.

Golden S. (2019), *New paradigms for the New Silk Road*, in: C.A. Mendes (ed.), *China's New Silk Road. An Emerging World Order*, Abingdon.

Gray C.S. (1999), *Strategic Culture as Context: The First Generation of Theory Strikes Back*, „Review of International Studies", vol. 25.

Haglund D. (2011), *'Let's Call the Whole Thing Off'? Security Culture as Strategic Culture*, „Contemporary Security Policy", no. 3, vol. 32.

Ikenberry G.J. (2011), *The Future of the Liberal World Order: Internationalism After America,* „Foreign Affairs", no. 3, vol. 90.

Italy (2023) *Withdraws from China's Belt and Road Initiative*, https://www.csis.org/analysis/italy--withdraws-chinas-belt-and-road-initiative, дата звернення: 29.12.2023.

Jervis R. (1997), *System Effects; Complexity in Political and Social Life*, Princeton.

Karta (1945) *Narodów Zjednoczonych*, https://www.bb.po.gov.pl/images/Prawa/PNZ/KNZ.pdf, дата звернення: 3.11.2023.

Kennedy P. (1994), *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek*, Warszawa.

Keohane R., Nye J. (2012), *Power and Interdependence*, Boston.

Khanna P. (2008), *The second world: empires and influence in the new global orde*r, New York.

Kimmage M., Notte H. (2023), *How Russia Globalized the War in Ukraine? The Kremlin's Pressure--Point Strategy to undermine the USA*, „Foreign Affairs", September 1.

Kotkin S. (2022), *What Putin Got Wrong About Ukraine, Russia, and the West*. Interview by Daniel Kurtz-Phelan, „Foreign Affairs", 31 May.

Kuźniar R. (2023), *Przegląd sytuacji międzynarodowej: aspekty globalne i regionalne,* w: „Rocznik Strategiczny 2022/23", t. 28, Warszawa.

Lanoszka A. (2016), *Russian hybrid warfare and extended deterrence in eastern Europe*, "International Affairs", no. 1, vol. 92.

Lebow R. (2022), *International Relations Theory and the Ukrainian War*, „Analyse and Kritik", no. 1, vol. 44.

Leyne S. (2023), *After Russia's War Against Ukraine: What Kind of World Order?* https://carnegieeurope.eu/2023/02/28/after-russia-s-war-against-ukraine-what-kind-of-world-order-pub-89130, дата звернення: 6.11.2023.

Loh D.M.H. (2021), *The 'Chinese Dream' and the 'Belt and Road Initiative': narratives, practices, and sub-state actors*, „International Relations of the Asia–Pacific", no. 2, vol. 21.

Mahbubani K. (2018), *Has the West lost it?: provocation*, London.

Mearsheimer J. (2014), *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin*, „Foreign Affairs", September/October.

Miliband D. (2023), *The World Beyond Ukraine The Survival of the West and the Demands of the Rest*, „Foreign Affairs", May/June.

Modelski G. (1987), *Long Cycles in World Politics*, London.

Morgenthau H. (1978), *Politics among nations. The struggle for power and peace*, 5th ed., New York. Польський переклад: H. Morgenthau, *Polityka między narodami: walka o potęgę i pokój*, Warszawa 2010.

Murithi T. (2023), *Order of Opression. Africa's Quest for a New International System*, „Foreign Affairs" 2023 May/June.

National (2022) *Security Strategy*, October 2022, https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/ 2022/10/ Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf, дата звернення: 28.11.2022.

Pietraś M. (2005), *Paradygmat globalizacji in statu nascendi*, w: R. Kuźniar (red.), *Wizje i teorie pozimnowojennego porządku międzynarodowego*, Warszawa.

Pietraś M. (2009), *Dynamika globalnego środowiska międzynarodowego. Analiza uwarunkowań systemowych*, w: K.A. Wojtaszczyk, A. Mirska (red.), *Demokratyczna Polska w globalizującym się świecie*, Warszawa.

Pietraś M. (2002), *Globalizacja jako proces zmiany społeczności międzynarodowej*, w: M. Pietraś (red.), *Oblicza procesów globalizacji*, Lublin.

Pietraś M. (2016), *Hybrydowość zagrożeń bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: H. Chałupczak, M. Pietraś, J. Misiągiewicz (red.), *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie transformacji i integracji. Wymiar bezpieczeństwa*, Zamość.

Pietraś M. (2002a), *Istota i zakres procesów globalizacji*. „Sprawy Międzynarodowe", no. 2.

Pietraś M. (2021), *Pozimnowojenny ład międzynarodowy*, w: M. Pietraś (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Lublin.

Pietraś M. (2021a), *Unia Europejska w środowisku wielopoziomowych i wielowymiarowych zmian. Propozycja modelu analizy*, „Przegląd Sejmowy", no. 5, vol. 166.

Pietraś M. (2017), *Wojna hybrydowa Rosji w kontekście współczesnych stosunków międzynarodowych*, w: W. Baluk, M. Doroszko (red.), *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014–2016*, Lublin.

Reid A. (2022), *Putin's War on History: The Thousand Year Struggle over Ukraine*, „Foreign Affairs", May/June.

Resolution (2022) adopted by the General Assembly on 2 March 2022. ES-11/1. *Aggression against Ukraine*, A/RES/ES-11/1, 18 March.

Resolution (2022a) adopted by the General Assembly on 7 April 2022, ES-11/3. *Suspension of the rights of membership of the Russian Federation in the Human Rights Council*, A/RES/ES-11/3.

Rosenau J.N. (2006), *The Study of World Politics. Theoretical i Methodological Challenges*, London.

Rotfeld A.D. (2008), *Dokąd zmierza świat? Determinanty zmian w systemie międzynarodowym*, w: A.D. Rotfeld (red.), *Dokąd zmierza świat?*, Warszawa 2008.

Rotfeld A.D. (2008), *Polska w niepewnym świecie*, Warszawa 2006.

Sacharow A. (1968), *Rozmyślania o postępie, pokojowym współistnieniu i wolności intelektualnej*, Paryż.

Schmidt E. (2023), *Why Innovation power? Why Technology will Define the Future of Geopolitics* ?, „Foreign Affairs", vol. 102.

Seely B. (2023), *The Russian Way of War. Moscow Wants to Weaken NATO in Ukrain, Not Just Win Battles*, „Foreign Affairs", November/December.

Seven (2023) *ways Russia's war on Ukraine has changed the world*, Chatham House, https://www.chathamhouse.org/2023/02/seven-ways-russias-war-ukraine-has-changed-world,дата звернення: 15.09.2023.

Shidore S. (2023), *The Return of the Global South. Realism Not Moralism Drive a New Critique of Western Power*, „Foreign Affairs", August 31.

Shinn D., Eisenman J. (2023), *China's Relations with Africa: a New Era of Strategic Engagement*. New York.

Singer D. (1961), *The Level-of-Analysis Problem in International Relations*, „World Politics", no. 1, vol. 14.

Smoleń K. (2020), *Geostrategiczne położenie Turcji w XXI wieku*, Lublin.

Snyder J. (1997), *The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options*, Santa Monica.

Stanovaya T. (2023), *Putin's Age of Chaos. The Dangers of Russian Disorder*, „Foreign Affairs", July/August.

Stelzenmüller C. (2023), *The Return of the Enemy: Putin's war on Ukraine and cognitive blockage in Western security policy*, https://www.brookings.edu/articles/the-return-of-the-enemy, дата звернення: 24.09.2023.

Stuenkel O. (2016), *Post-Western World. How Emerging Powers Are Remaking Global Order*, Newark.

Sullivan J. (2023), *The Sources of the America Power. A Foreign Policy for a Changed World*, „Foreign Affairs", October 24.

Summit (2023*) for a New Global Financing Pact*, https://www.v-20.org/summit-for-new-global--financing-pact, дата звернення: 12.11.2023.

Suzman M. (2023), *The Roots of the Global South's New Resentment. How Rich Countries' Selfish Pandemic Responses Stoked Distrust,* „Foreign Affairs", September 8.

Szeptycki A. (2023), *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie*, Warszawa 2023.

Territorial (2022) *integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations*, A/ES-11/L.5.

The National (2002) *Security Strategy of the United States of America, September 2002*, https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf, дата звернення: 20.10.2023.

The White House (2023), *Declaration on Atlantic Cooperation*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/09/18/declaration-on-atlantic-cooperation/, дата звернення: 5.11.2023.

The White House (2023a), FACT SHEET: *United States and India Elevate Strategic Partnership with the initiative on Critical and Emerging Technology (iCET)*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/01/31/fact-sheet-united-states-and-india-elevate-strategic-partnership-with-the-initiative-on-critical-and-emerging-technology-icet/, дата звернення: 29.10.2023.

The White House (2023b), *Joint Statement of the Leaders of India, Israel, United Arab Emirates, and the United States (I2U2)*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/07/14/joint-statement-of-the-leaders-of-india-israel-united-arab-emirates-and-the-united-states-i2u2/, дата звернення: 5.11.2023.

The White House (2023c), *Joint Leaders' Statement: Elevating United States-Vietnam Relations to a Comprehensive Strategic Partnership*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/09/11/joint-leaders-statement-elevating-united-states-vietnam-relations-to-a-comprehensive-strategic-partnership/, дата звернення: 29.10.2023.

The White House (2023d), *Memorandum on the Partnership for Global Infrastructure and Investment*, https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2022/06/26/memorandum-on-the-partnership-for-global-infrastructure-and-investment/, дата звернення: 5.11.2023.

Toffler A. (1986), *Trzecia fala*, Warszawa.

United (2023) Nations. Department of Economic and Social Affairs Population Division, https://population.un.org/wpp/Download/, дата звернення: 4.11.2023.

Waltz K. (2010), *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa.

Waltz K. (1979), *Theory of International Politics*, Boston.

Wang S. (2023), *Traditional Moral Politics and Contemporary Concepts of Governance. Reading the Chinese Dream*, https://www.readingthechinadream.com/wang-shaoguang-traditional--moral-politics.html, дата звернення: 7.11.2023.

Zakaria F. (2008), *Post-American World*, New York 2008; wersja polska: Zakaria F., *Koniec hegemoni Ameryki*, Warszawa 2009.

ЯКУБ ОЛЬХОВСЬКИЙ

Інститут міжнародних відносин Університету Марії Кюрі-Склодовської
https://orcid.org/0000-0002-7973-4263

Зміна регіонального середовища системи Центральної Європи

Анотація. Центральна Європа є дуже різноманітним регіоном, який багато разів зазнавав політичних трансформацій у своїй історії, що ускладнює його визначення. Проте цей регіон має такі спільні риси, як досвід підпорядкування імперським впливам (що зробило Центральну Європу об'єктом геополітичних ігор) та «підвішеність» між Західною та Східною Європою – з усіма наслідками. Багато разів в історії регіону з перемінним успіхом з'являлися ініціативи, спрямовані на зміцнення співпраці та суб'єктності Центральної Європи. Цій співпраці перешкоджали як дії великих держав, так і політична роздробленість, історично зумовлені антагонізми та розбіжність інтересів центральноєвропейських держав і націй. У XXI ст., особливо у відповідь на політику Росії, в регіоні пожвавилися інтеграційні тенденції. Україна дедалі активніше бере участь у цих процесах, ототожнюючи себе, на противагу Росії, з Центральною Європою. Проте регіон стикається з численними внутрішніми та зовнішніми викликами, які ще більше заважають регіональній інтеграції та співпраці.

Ключові слова: Центральна Європа, Польща, Україна, Росія, регіональне співробітництво

Streszczenie. Europa Środkowa to bardzo zróżnicowany obszar, który wiele razy w swojej historii ulegał przekształceniom politycznym, co utrudnia jego zdefiniowanie. Obszar ten posiada jednak wspólne cechy, takie jak doświadczenie podporządkowania imperialnym wpływom, które czyniły z Europy Środkowej przedmiot geopolitycznych rozgrywek, oraz „zawieszenie" pomiędzy Europą Zachodnią a Wschodnią – ze wszystkimi tego konsekwencjami. Wielokrotnie w historii regionu pojawiały się, ze zmiennym powodzeniem, inicjatywy, których celem było zacieśnienie współpracy i wzmocnienie podmiotowości Europy Środkowej. Współpracę tę utrudniały zarówno działania mocarstw, jak i rozdrobnienie polityczne, historycznie warunkowane antagonizmy oraz rozbieżne interesy państw i narodów środkowoeuropejskich. W XXI w., szczególnie w reakcji na politykę Rosji, ponownie odżyły w regionie tendencje integracyjne. Coraz częściej uczestniczy w tych procesach Ukraina, identyfikująca się, w opozycji do Rosji, z Europą Środkową. Region stoi jednak w obliczu licznych wyzwań wewnętrznych i zewnętrznych, co dodatkowo utrudnia integrację i współpracę regionalną.

Słowa kluczowe: Europa Środkowa, Polska, Ukraina, Rosja, współpraca regionalna

Abstract. Central Europe is a very diverse area that has undergone political transformations many times in its history, which makes it difficult to define. However, this area has common features, such as the experience of subordination to imperial influences, which made Central Europe the object of geopolitical games, and the "suspension" between Western and Eastern Europe, with all its consequences. Many times in the history of the region, initiatives aimed at strengthening cooperation and fostering the subjectivity of Central Europe have appeared, with varying success. This cooperation was hindered both by the policies of the great powers and by political fragmentation, historically conditioned antagonisms and divergent interests of Central European states and nations. In the 21st century, especially in response to Russia's policy, integration trends have revived in the region. Ukraine is increasingly participating in these processes, identifying itself, in opposition to Russia, with Central Europe. However, the region faces numerous internal and external challenges, which further hamper regional integration and cooperation.

Keywords: Central Europe, Poland, Ukraine, Russia, regional cooperation

Вступ

Щоб спробувати представити та оцінити динаміку змін середовища в Центральній Європі, насамперед слід визначити предмет такого аналізу, тобто саму Центральну Європу, і, власне, вказати суттєві риси цієї території, які дозволяють виокремити її як регіон у міжнародних відносинах. Ключовим критерієм у такому випадку є функціональний критерій, проте слід підкреслити специфіку цього регіону, зумовлену конкретними історичними умовами, багатовимірним розмаїттям та численними територіальними, політичними та культурними трансформаціями. Слід також враховувати походження та динаміку змін, які тепер відбуваються в Центральній Європі.

Важливо й те, що як визначення Центральної Європи, так і специфіка процесів, що відбуваються на цій території, мають значною мірою екзогенний характер – вони є результатом дії зовнішніх сил. Наприклад, під час холодної війни, відповідно до логіки біполярного міжнародного порядку, ця територія залишилася у сфері впливу Радянського Союзу, що де-факто позбавляло її ідентичності та суб'єктності в Європі, поділеній лише на дві частини – східну та західну. Зміни в міжнародному середовищі після холодної війни, зміна балансу сил і політики суб'єктів, традиційно присутніх у регіоні, особливо Росії, ставлять питання про те, чи існує Центральна Європа як геополітичний суб'єкт. І якщо так, то яке її значення і потенціал? Чи можливо делімітувати її кордони? Чи ключовим буде цивілізаційний, чи інституційний критерій, чи, можливо, пов'язаний із безпекою та сприйняттям загрози?

Для потреб цього тексту приймається, що Центральну Європу слід визначати широко, тобто як територію між Росією та Німеччиною (як географічно, так і політично), і що основними рисами, які відрізняють цю територію, є досвід перебування під впливом наддержав, політичних трансформацій (з акцентом на минулому столітті) та прагнення артикулювати і зміцнювати свою суб'єктність та ідентичність. З іншого боку, для того, щоб охарактеризувати процес змін, які відбуваються в регіоні і впливають на цю суб'єктність та ідентичність, необхідно визначити як чинники сприяння центральноєвропейським інтеграційним процесам, так і чинники, які їм перешкоджають.

Регіон Центральної Європи

Роздуми про Центральну Європу іманентно ускладнені фундаментальною онтологічною дилемою: що таке Центральна Європа? Де вона починається і де закінчується, що визначає її суб'єктність? Додатковим ускладненням є історично закріплений і панівний у свідомості європейських (і не тільки) суспільств

поділ на східну і західну частини Європи. Сама Європа, а не лише її окремі частини – функціональні, політичні, географічні, культурні – визначається по-різному, залежно від перспективи та історичного періоду. Ці визначення також неодноразово визначалися геополітично, залежно від поточної міжнародної ситуації та балансу сил і альянсів. Як наслідок, Європа, визначена в історичних, культурних і політичних категоріях, не завжди відповідала кордонам Європи в географічному розумінні (Korolov, 2017, с. 686–690). Слід також враховувати, що на сторінках історії ця територія зазнавала численних політичних і територіальних трансформацій.

Намагаючись дати визначення Центральній Європі, можна звернутися до вже класичної концепції Оскара Галецького, яка передбачає, що це територія між Скандинавією, Росією, Туреччиною, Італією та Німеччиною, що омивається трьома морями: Балтійським, Чорним та Адріатичним (Halecki, 1994, с. 149). Вужчі визначення, які, наприклад, включають Польщу, Чехію, Словаччину та Угорщину, або ж ті, які говорять про території колишньої Речі Посполитої, здаються занадто вузькими – хоча, насправді, Річ Посполита історично була одним із найважливіших політичних утворень у цій частині Європи, а історична та географічна роль Польщі у формуванні Центральної Європи як регіону має величезне значення – вона була важливим політичним, культурно різноманітним суб'єктом, що є однією з характерних рис Центральної Європи. У цьому контексті також варто зауважити, як підкреслював Єжи Клочовський, що в таких випадках кордони є дуже змінними, а прикордоння є широким та різноманітним (Kłoczowski, 2000, с. 8). У свою чергу, тут слід наголосити на важливості культурно-цивілізаційного виміру – Центральна Європа є прикордонням латинської та візантійської цивілізацій – тому, як кожне прикордоння, воно сповнене конфліктів. Це породжує сумніви, чи можуть держави і нації, що походять із різних цивілізаційних кіл, створити один регіон – не стільки в географічному, скільки у функціональному сенсі, і, що не менш важливо, не стільки об'єктивно, скільки в плані уявної спільноти. Важливу роль тут відіграє шар символів та ідентичності. Крім того, впродовж історії в цьому шарі відбуваються зміни, тож змінюються і уявлення про кордони та ідентичність регіонів.

Варто також пам'ятати, що хоча Європа як культурне і політичне утворення простягається по осі схід–захід від Лісабона до Києва, з XVIII століття і до холодної війни термін «східноєвропейський» часто використовувався в оціночному і пейоративному значенні: він стосувався «менш цивілізованої», «варварської» і «недемократичної» частини Європи, і це значення інколи відлунює й донині. Тому не дивно, що все частіше використовується термін «Центральна Європа». Досить символічно, що Україна однозначно хоче, щоб її асоціювали саме з Центральною Європою, а не зі Східною, як зоною російського впливу – тим більше, що з точки зору Росії, де цивілізаційна перспек-

тива є популярною і де ідея «руського світу» є геополітичним орієнтиром, Росія, Білорусь і Україна становлять єдину цивілізацію, детермінантою якої є не лише православ'я, але й антизахідництво (Baluk, 2016, с. 15).

Наведені вище міркування щодо визначення Центральної Європи відповідають тому, як визначаються регіони в науці про міжнародні відносини – географічний критерій є важливим, але не вирішальним. Не менш важливими є системний критерій (високий рівень зв'язків між державами) та критерій спільних інтересів. Також зазначається, що у міжнародних відносинах регіон характеризується такими ознаками, як спільний історичний досвід і культурні та соціальні зв'язки, спільність економічних інтересів, безпекова взаємозалежність, інституціоналізація відносин, колективна свідомість і зовнішнє визнання (Dumała, 2009, с. 16–17).

Усі ці риси більшою чи меншою мірою притаманні регіону, який прийнято називати Центральною Європою. До них слід додати такі специфічні риси, як: а) спадщина імперського гноблення – весь цей регіон протягом тривалого періоду своєї історії був частиною імперій і не приймав самостійних рішень; б) досвід системної трансформації – і після закінчення холодної війни відносно успішний процес демократизації, хоча в основному в держав, які не були радянськими республіками, – що певним чином делімітує кордон між Центральною та Східною Європою; в) багатовіковий «стан підвішеності» між Заходом і Сходом (Motsok, 2008, с. 40).

У тіні наддержав

Якщо говорити про боротьбу центральноєвропейських націй з імперіями, особливо помітною є опозиція Центральної Європи та Росії. Як зазначає Віталій Портников, згадуючи роздуми Мілана Кундери, «Центральна Європа – це максимум розмаїття на мінімумі простору. Росія ж – це мінімум розмаїття на максимумі простору. І тому, говорив Кундера, народи Центральної Європи є найбільш антиросійськими – вони найближче до неї розташовані і найсильніше на власній шкірі відчувають уніфікаторську, а отже нищівну для них потугу Росії» (Портников, 2022). Можна додати, що сама концепція Центральної Європи дуже непопулярна в Росії – російська перспектива, особливо історіографічна, зазвичай припускає існування двох частин Європи, протилежних одна одній і різноманітних у цивілізаційному відношенні: Західної та Східної. Цей поділ має дихотомічний характер і, по суті, тісно пов'язаний зі звичкою мислити імперськими категоріями та з характерною для Росії прихильністю до використання геополітики як пояснення міжнародних відносин, припускаючи необхідність функціонування сфер впливу як цілком «природний стан». За та-

кого припущення немає місця для будь-якого утворення на кшталт Центральної Європи, оскільки такий термін сам по собі припускав би певну суб'єктність і незалежність цього простору – тоді як згідно з імперською російською логікою мислення, цей регіон є щонайбільше зоною суперництва між Росією і Заходом і має бути зоною виключного впливу Росії (варто додати, що в XIX столітті поняття Східної Європи на практиці ототожнювалося з Росією).

Безперечно, Центральна Європа протягом століть була не стільки суб'єктом, скільки об'єктом геополітичних ігор між сходом Європи, тобто де-факто Росією в будь-яких її втіленнях, і заходом Європи, тобто передусім Німеччиною – від Священної Римської імперії німецької нації, через Пруссію і Третій Райх до Федеративної Республіки Німеччина. З іншого боку, можна згадати не стільки і не тільки Німеччину, скільки інтереси двох великих родин – Габсбургів і Гогенцоллернів, що, своєю чергою, пояснює політику Австрії, а згодом Австро-Угорщини. Цю картину доповнює багатовікова експансія Османської імперії. Багато в чому залишки підпорядкування Центральної Європи імперіям ще й досі помітні.

Можна навести низку важливих історичних подій, які визначили процес об'єктивації Центральної Європи. Такою подією був, наприклад, Віденський конгрес 1815 року, який на століття визначив принципи міжнародного порядку, заснованого на концепції «європейського концерту». Цей порядок був посилений після Берлінського конгресу 1878 року, який санкціонував позицію Німеччини як наддержави, що призвело до появи концепції *Mitteleuropa*, остаточного і послідовного геополітичного бачення, заснованого на численних попередніх ідеях. Це бачення передбачало перетворення Центральної Європи на територію, підпорядковану Німеччині, але йому довелося зіткнутися з іншою концепцією: панславізмом (а пізніше неославізмом), що передбачав об'єднання під владою Росії всіх слов'янських народів (Świder, 2018, с. 17–18). На противагу цьому, британські концепції, просунуті одним із ключових засновників класичної геополітики Халфордом Джоном Маккіндером, передбачали створення союзу центральноєвропейських держав, який би нейтралізував імперські амбіції Росії та Німеччини – але під егідою Сполученого Королівства.

Як наслідок, у Центральній Європі зароджувалися ідеї незалежності від наддержав. Однак це було складно і після закінчення Першої світової війни, яка призвела до краху Віденської системи міжнародних відносин (так званого «європейського концерту»). Прикладом є відносини Польщі і України: у 1920 році було підписано Варшавський договір, відомий як Пакт Пілсудського–Петлюри. Це стало початком співпраці Польщі і України, переважно військової – з огляду на спільну загрозу з боку більшовицької Росії. Варто, однак, зауважити, що ця угода була досягнута зі значними труднощами, оскільки численні

політичні кола, як польські, так і українські, були проти (Matwijenko, Doroszko, 2021, с. 46–55). Зрештою бенефіціаром виявилася радянська Росія, а Україна на наступні десятиліття втратила шанс на незалежність.

З'являлися також концепції інституціоналізації відносин між центральноєвропейськими державами, прикладом яких є концепція Міжмор'я, тобто центральноєвропейського союзу на чолі з Польщею – найбільшою державою регіону, покликаного убезпечити регіон від ревізіонізму й експансіонізму Німеччини та Радянського Союзу (Świder, 2018, с. 24). Варто зазначити, що саме Росія завжди була об'єднувальним чинником – наприклад, польський прометеїзм був спрямований на ізоляцію Росії (фактично Радянського Союзу, але природа його імперіалізму трактувалася так само, як і царської Росії), закриття її на азійському континенті та позбавлення впливу в Європі, що охоплювала в цьому сенсі також Україну та Білорусь.

Концептуально Міжмор'я не було нічим новим – подібні бачення, різні за територіальним охопленням, але зазвичай пов'язані з Річчю Посполитою та позиціонуванням Польщі як лідера в цій частині Європи, з'являлися в різних формах (від альянсу через конфедерацію і до федерації) також раніше. Їхнім наріжним каменем було переконання, що малі та середні центральноєвропейські держави, які, як правило, не були багатими, повинні об'єднатися, щоб ефективно протистояти імперським амбіціям своїх сильніших сусідів. Шанси на реалізацію цих ідей були примарними. У 20–30-х роках XX ст. по всій Європі зростало суперництво, а партикуляризм і націоналізм виходили на перший план. За таких умов Центральна Європа знову стала об'єктом зовнішнього впливу – і так, наприклад, ідея Міжмор'я була зрештою зведена нанівець внаслідок як розбіжності інтересів центральноєвропейських держав та їхньої слабкості, так і дій Німеччини, Франції та СРСР (Nowakowski, 2020, с. 15). Більше того, сама Центральна Європа залишалася в цей період не лише зоною зовнішнього тиску, в тому числі з боку двох тоталітарних режимів – комуністичного та нацистського, але й була поділена на держави з явним тяжінням до авторитаризму. Ця тенденція не була випадковою, а фактично стала правилом: у період між Першою та Другою світовими війнами державні перевороти та захоплення влади недемократичними силами відбулися в Угорщині, Литві, Латвії, Естонії, Румунії, Болгарії, Югославії та Польщі (Paruch, 2009, с. 202–205).

Після Другої світової війни, в результаті чергової трансформації міжнародного порядку, Центральна Європа майже повністю опинилася у сфері впливу СРСР. Як наслідок, вона втратила свою суб'єктність ще до того, як та встигла сформуватися – центральноєвропейські держави і народи були віднесені до Східної Європи і залишалися такими упродовж кількох десятиліть.

Зміни після закінчення холодної війни – очевидний розвиток регіонального співробітництва

Поворотні моменти в історії Європи щоразу приносили зміни у визначенні та сприйнятті європейської архітектури, причому не лише ситуативного геополітичного характеру, але й значно глибші. У XX столітті такі зміни були спричинені закінченням Першої світової війни та подальшими політично-територіальними змінами, як це було після закінчення Другої світової війни. Закінчення холодної війни також призвело до важливих змін у міжнародному порядку, зокрема в Європі, яка до цього часу була розділена «залізною завісою» на дві умовні, хоча й чітко розмежовані частини – східну і західну. У цій ситуації раніше поняття Центральної Європи знову набуло нового змісту в зміненій політичній ситуації, яку, як зазначав Тімоті Ґартон Еш, ще треба було сконструювати (Baluk, 2017, с. 21). З'явилися різні концепції та нові класифікації різних частин Європи та держав, що до них належать. Якщо розпад СРСР призвів до появи двох регіонів, які досить однозначно ідентифікуються (принаймні в міжнародних відносинах) як Південний Кавказ і Центральна Азія, то деякі з колишніх держав «східного блоку» почали ідентифікувати себе з Центральною Європою (або Центрально-Східною), інші – з Південно-Східною, ще інші – навіть із Північною Європою. Проте ці держави знову об'єднав досвід глибокої системної трансформації (подекуди й територіальної) та геополітичних трансформацій, що відбувалися довкола. Загалом можна вважати, що після 1989 року держави, які досі належали, за логікою холодної війни та Ялтинської угоди, до Східної Європи, де домінував СРСР, обрали прозахідну орієнтацію, прагнучи до інтеграції із західними структурами – важливо, як при цьому наголошувалося, що це було «повернення» до Європи, а отже, це є певною мірою природним процесом, також у цивілізаційному вимірі.

Наслідком цього вибору став розвиток регіонального співробітництва (це також була загальна тенденція міжнародних відносин, не лише в Європі) у багатьох вимірах, що виходили за рамки безпекових питань. Проте певною новизною в регіоні стала інституціоналізація співпраці, мотивована насамперед наявністю спільної стратегічної мети, тобто прагненням до економічної та політичної інтеграції із Заходом і відходом від комуністичної спадщини. Прикладом такої інституціоналізації є Вишеградська група (V4), створена у 1991 році спочатку як Вишеградський трикутник, який після розпаду Чехословаччини трансформувався у чотиристоронню ініціативу Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини. Формально V4 є не міжнародною організацією, а формулою співробітництва – єдиною офіційною інституцією V4 є Вишеградський фонд, а єдиним квазістатутним документом – «Зміст вишеградської співпраці», схвалений у 1999 році. Фундаментальною метою та ідеєю цієї ініціативи було

об'єднати сильні сторони та досвід держав Центральної Європи на шляху до євроатлантичних структур. Згадувалося тут і про концепцію Центральної Європи, але це мало маргінальне значення (Tatarenko, 2020, с. 12–13).

Аналогічні цілі переслідувала Центральноєвропейська ініціатива, яка виникла в 1989 році як Чотиристороння ініціатива (Італія, Австрія, Угорщина, Югославія), але швидко еволюціонувала в результаті динамічних геополітичних змін, пов'язаних із розпадом системи холодної війни. У 1992 році вона почала функціонувати під новою назвою, з часом об'єднавши також Чехію, Словаччину, Польщу, Україну, Білорусь, Литву, Латвію, Естонію, Румунію, Молдову, Болгарію, Словенію, Хорватію, Боснію і Герцеговину, Сербію, Чорногорію, Північну Македонію та Албанію. Однак, враховуючи різноманітність (у тому числі географічну) держав, що входять до ініціативи, часто розбіжність їхніх інтересів, а також відсутність спільно сформульованої стратегічної мети, важко розглядати Центральноєвропейську ініціативу як носія центральноєвропейських ідей та ідентичності. V4 також не можна вважати значущим суб'єктом міжнародної політики в Європі – обидві згадані інституції залишаються на маргінесі міжнародного політичного дискурсу.

У контексті змін, що відбулися в регіоні після закінчення холодної війни, слід також зазначити, що ініціатива європейського Східного партнерства, до якої увійшли Білорусь, Україна, Молдова, Вірменія, Азербайджан і Грузія, навряд чи може вважатися важливою з точки зору центральноєвропейських держав. Її метою була відносна стабілізація ситуації в тих державах, які після розпаду СРСР були державами на території колишньої імперії найбільш схильними до конфліктів, сепаратизму та внутрішніх проблем. Із цієї групи лише Білорусь не була втягнута у збройний конфлікт після 1991 року, але ціною цього став авторитаризм і поглиблення залежності від Росії, що в кінцевому підсумку призвело до майже васалізації Білорусі. Географічне та культурне розмаїття держав Східного партнерства, а також їхня пострадянська спадщина навіть викликали питання про те, чи йдеться про Східну Європу, чи про «Західну Євразію» (Bond, 2017, с. 6). Особливо з перспективи 15 років, що минули з моменту започаткування програми у 2009 році, очевидно, що Східне партнерство не відіграло значної ролі ані як інструмент інтеграції держав-учасниць, ані як засіб зміцнення відносин держав Східного партнерства з Європейським Союзом. Зрештою, не вдалося подолати диспропорцію у рівні розвитку. Важливим є також негативне ставлення до цієї ініціативи з боку Росії, яка сприймала Східне партнерство як спробу Заходу зазіхнути на територію, яку Росія вважає своєю «законною» сферою впливу, і підірвати роль Росії як регіонального гегемона. Парадокс полягає в тому, що з точки зору Росії, Східне партнерство є геополітичним проєктом, яким воно ніколи не було (див. Stępniewski, 2021, с. 327–335).

Це дозволяє зробити висновок, що після закінчення холодної війни центральноєвропейські держави співпрацювали одна з одною не стільки з почуття регіональної солідарності, історичної традиції та з наміром будувати довгострокову співпрацю, скільки використовуючи цю співпрацю як інструмент для досягнення нагальних інтересів, передусім економічних. Основною метою була якнайшвидша (ре)інтеграція із Заходом, регіональна співпраця не була пріоритетом. Яскравим прикладом цього є історія ще однієї формули багатостороннього співробітництва – Центральноєвропейської угоди про вільну торгівлю (CEFTA): угода була підписана в 1992 році Польщею, Чехословаччиною та Угорщиною, а в наступні роки до неї приєдналися всі інші балканські та центральноєвропейські держави. У міру того, як дедалі більше держав вступало до Європейського Союзу, вони виходили з CEFTA, і, як наслідок, сьогодні сторонами угоди є лише Албанія, Боснія і Герцеговина, Північна Македонія, Молдова, Сербія, Чорногорія та Косово – держави, які навряд чи можна вважати такими, що зробили значний внесок у розвиток ідеї Центральної Європи.

Каталізатор змін у XXI столітті – російський неоімперіалізм

Розпад Ялтинського порядку приніс, серед іншого, відродження ідеї Центральної Європи, а розпад СРСР призвів, зокрема, до появи категорії «нова Східна Європа» (Перепелиця, 2017, с. 55). До неї увійшли три держави, що були радянськими республіками: Молдова, Білорусь та Україна. До кінця першого десятиліття XXI століття більшість держав Центральної Європи стали членами Європейського Союзу та НАТО. Це значно зменшило сферу впливу Росії, обмеживши її державами «нової Східної Європи». Водночас послабилися позиції Заходу у відносинах із Росією, яка під керівництвом Володимира Путіна проводить дедалі агресивнішу політику, спрямовану на відновлення і зміцнення своєї міжнародної позиції. Одним з елементів цієї політики, особливо в умовах примирливої політики Заходу щодо Росії, стало прагнення будь-якими способами, включно із застосуванням сили, не допустити втрати колишньої сфери впливу (Miszewski et al., 2018, с. 26–29).

Першим небезпечним сигналом стала агресія Росії проти Грузії у 2008 році. Відсутність рішучої реакції Заходу спонукала Росію до ескалації своїх дій, що призвело до анексії Криму у 2014 році та подальшої війни за Донбас. Відтоді безпекова ситуація в Європі неухильно погіршувалася, що вкотре змусило держави Центральної Європи усвідомити загрозу для регіону з боку Росії. Це стало головним поштовхом до реального зміцнення регіонального співробітництва та переконання в необхідності зміцнення суб'єктності регіону. Це,

в свою чергу, призвело до зростаючого усвідомлення того факту, що приєднання до західних політичних, економічних та оборонних структур дійсно означає умовний «вихід» зі Східної Європи, але ще не є тотожним із «входженням» до Західної Європи – ні у власному сприйнятті, ні в очах західноєвропейських держав (що, наприклад, чітко демонструє поділ на «старий» і «новий» Європейський Союз). Таким чином, європейці, які проживають на території між Німеччиною та Росією, вкотре усвідомили, що вони «інші» – від Балкан, від Східної Європи та від Західної Європи. І вже вкотре вони стали об'єктом, а не суб'єктом міжнародної політики.

Це також супроводжувалося усвідомленням того, що ані Європейський Союз, ані НАТО не є монолітними – у них є внутрішні напруження та суперечки щодо поточної політики та стратегії розвитку. Як наслідок, з'явилося переконання, що центральноєвропейський регіон, як і окремі держави, потребують зміцнення, а для цього необхідна співпраця. Частково відродилися старі ідеї рівноправного союзу демократичних держав Центральної Європи. В результаті з'явилася Ініціатива Тримор'я (ІТ) – вона була ініційована у 2015 р. (формально у 2016 р.) Польщею та Хорватією з метою зміцнення співпраці між державами, розташованими між трьома морями: Адріатичним, Балтійським та Чорним, яка не є проєктом, конкурентним ані для ЄС, ані тим більше для НАТО. Основним поштовхом до створення Тримор'я стала політика Росії, а також тиск із боку сильних західних держав ЄС та невизначеність щодо майбутнього і форми процесу європейської інтеграції (підтримка ІТ з боку США фактично спровокувала негативні коментарі з боку деяких західноєвропейських держав), водночас прагнучи зміцнити регіональну співпрацю і потенціал розвитку. Ініціативу сформували Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Румунія, Болгарія, Хорватія, Словенія, Литва, Латвія, Естонія та Австрія. Формально ІТ є не міжнародною організацією, а форматом співробітництва, зосередженим передусім на економічній, енергетичній та інфраструктурній співпраці (Stępniewski, 2018, с. 36–38). Останній вимір важливий не лише з огляду можливість інтеграції Центральної Європи до стратегічних транспортних артерій (що впливає на геополітичну позицію), але й з огляду на необхідність з'єднати держави регіону (особливо на лінії північ–південь). Не останнє значення має те, що інфраструктурна співпраця важлива також із точки зору безпеки. Однак ІТ бореться із численними проблемами і внутрішньою напруженістю, включаючи ставлення не лише до подальшої євроінтеграції, але й до відносин із Російською Федерацією. Окремі держави мають різний рівень готовності до співпраці, що зумовлено як зміною інтересів, так і внутрішньополітичною ситуацією. Відрізняються також очікування: наприклад, для Чехії, Словаччини та Угорщини зміцнення та інституціоналізація ІТ не є важливими і вони не надають цьому особливого значення – хоча і з різних

причин. Польща, як ініціатор і найбільша держава ІТ, претендує на роль лідера, що не є загальноприйнятним. Традиційно держави Центральної Європи залишаються також економічно слабшими за Західну Європу – сукупний ВВП держав ІТ менший за ВВП Німеччини. Відсутність політичної згуртованості та економічна слабкість означають, що ІТ наразі не має потенціалу стати центральноєвропейським суб'єктом, який був би рівноправним партнером Західної Європи. Відсутність України залишається слабкою стороною нинішньої архітектури міжнародного порядку в Європі, яка стає дедалі важливішою, також у контексті центральноєвропейської ідентичності.

Ініціативою, яка доповнює Тримор'я і дозволяє налагодити тіснішу регіональну співпрацю виключно у сфері безпеки, є Бухарестська дев'ятка (Б9), яка була створена у 2015 році, передусім завдяки зусиллям Польщі та Румунії. Поштовхом до цього стало зростання загрози з боку Росії, яку особливо гостро відчувають держави східного флангу НАТО – а отже, ті, що вважаються частиною Центральної Європи. Б9 – це не міжнародна організація, а платформа в рамках НАТО для консультацій на рівні глав держав, міністрів і парламентів держав-членів Альянсу, а саме Польщі, Румунії, Литви, Латвії, Естонії, Болгарії, Чеської Республіки, Словаччини та Угорщини. Метою цієї ініціативи є активізація регіонального політичного і військового співробітництва, забезпечення регіональної стабільності та посилення уваги НАТО до свого східного флангу. Таким чином, Бухарестська дев'ятка (не виключено, що формат буде розширено за рахунок Фінляндії, яка стала ще однією країною на східному фланзі НАТО) зосереджується на питаннях міжнародної безпеки, з особливим акцентом на загрозах, пов'язаних із російським ревізіонізмом. Звідси й акцент на розширення цивільно-військової інфраструктури в регіоні, забезпечення постійної військової присутності тут союзницьких військ або збільшення оборонних бюджетів. Вона також є чіткою демонстрацією єдності та суб'єктності регіону – хоча слід підкреслити, що Б9 однозначно визнає неподільність безпеки всіх членів НАТО, а також єдність і солідарність альянсу (див. Pawłowski, 2020, с. 19–22).

Ще однією регіональною ініціативою, що має значне символічне значення, оскільки безпосередньо стосується історичної спадщини Люблінської унії та Речі Посполитої, є створений у липні 2020 року Люблінський трикутник, який охоплює Польщу, Україну та Литву. Також і в цьому випадку фундаментальним поштовхом, який об'єднав ці три держави, стало усвідомлення дедалі більшої та багатовимірної загрози з боку Росії, а питання регіональної безпеки було визнано найважливішою сферою співпраці. Це було підтверджено і на пізнішому етапі, в тому числі на зустрічах на рівні президентів Трикутника. Водночас, незважаючи на складну історію та пов'язані з нею упередження і недовіру, формування Трикутника довело, що спільність інтересів та сприйняття

можлива, особливо щодо ключових викликів, які у випадку Польщі, Литви та України мають багато спільних знаменників. Схожим є й бачення майбутнього регіону. Існування Люблінського трикутника сприяло зміцненню відносин між Польщею, Литвою і Україною та усуненню історичних упереджень, але ефективність цієї ініціативи залежатиме від багатьох чинників. Вирішальне значення має сама готовність до співпраці, яка значною мірою залежить від внутрішніх політичних і соціальних умов. Розбіжність у баченні та інтересах може ускладнити або навіть унеможливити розвиток співпраці. Варто згадати, що однією з цілей створення Трикутника була підтримка України в її прагненні інтегруватися до Європейського Союзу та НАТО. Якщо питання членства України в НАТО не є суперечливим, то її вступ до ЄС починає сприйматися, особливо в Польщі, як потенційно загрозливий для польських інтересів, особливо в економічній сфері. Спірних питань буде більше, і це є викликом для ефективності цього формату. Однак розвиток співпраці між Польщею, Литвою та Україною відповідає інтересам держав Трикутника, а також сприяє зміцненню ідентичності та міжнародної позиції Центральної Європи. Такі механізми співпраці також можуть бути корисними з перспективи висвітлення позитивних, а не антагоністичних аспектів спільної історичної спадщини. Важливо, що Люблінський трикутник має особливе значення, оскільки його повноправним учасником є Україна, яка не є членом ані ЄС, ані НАТО (див. Olchowski, 2021, с. 39–50). І нарешті, в контексті ініціатив, спрямованих на зміцнення багатогранної регіональної співпраці та формування і консолідацію центральноєвропейської ідентичності, слід згадати проєкт «Європа Карпат». Це концепція, яка доповнює інші платформи співпраці в регіоні і спрямована на зміцнення суб'єктності Центральної Європи в її найширшому розумінні – Карпати символічно розглядаються як хребет Центральної Європи (див. Wicha, 2023, с. 31–34). Окремо варто додати, що інтеграційні процеси в Центральній Європі помічаються Росією, яка ставиться до них негативно та наголошує, що вони мають антиросійський характер і є вираженням прагнення Польщі відігравати ключову роль у Центральній Європі (Русакова, 2021, с. 57–59).

Реакцію Росії можна зрозуміти, оскільки держави Центральної Європи справді дедалі чіткіше артикулюють свої інтереси та позиції, а також помітним є процес зростання значення як регіону, так і окремих держав. Зросло й їхнє прагнення відігравати важливішу роль у міжнародних відносинах. Прикладом може слугувати Румунія, яка донедавна дистанціювалася від своїх сусідів, підкреслювала свою відмінність («латинський острів» серед слов'ян) і зосереджувалася на побудові альянсів із сильними гравцями, насамперед зі Сполученими Штатами, а останніми роками дедалі більше залучається до співпраці в Центральній Європі, особливо у форматах Б9 та ІТ, а у двосторонніх відносинах – у контакти з Польщею (див. Chudziak, Oleksy, 2023, с. 40–45).

Такі процеси прискорилися та посилилися після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року.

Зростає також значення України для Центральної Європи – Україна тепер ідентифікує себе з Центральною, а не зі Східною Європою, оскільки прагне остаточно вийти зі сфери впливу Росії і не може асоціюватися зі «східноєвропейськістю». З перспективи держав Центральної Європи це значуща можливість зламати давно встановлений поділ Європи на західну та східну частини. Саме тому присутність України в Люблінському трикутнику є дуже важливою – це єдина ініціатива, що об'єднує держави Центральної Європи, до якої Україна належить як повноправний член. Однак слід враховувати, що Україна, як показує історія, схильна співпрацювати з найсильнішими партнерами, що може вплинути на її відносини з центральноєвропейськими сусідами. Окремим питанням залишається можливе майбутнє членство України в ЄС і НАТО – це змінило б архітектуру безпеки і баланс сил у всій Європі, що також суттєво вплинуло б на Центральну Європу. Наразі, однак, важко сформулювати однозначні тези щодо форми цих змін.

Залишається також проблема Білорусі – з огляду на її географічне розташування та історичні традиції, можна було б припустити, що вільна і демократична Білорусь могла б стати частиною Центральної Європи. Однак, враховуючи авторитарний характер білоруського режиму і його жорстокість, а також поглиблення багатовимірної залежності Білорусі від Росії, у перспективі найближчих років це малоймовірний сценарій.

Усі вищезгадані форми та формати співпраці, що об'єднують держави Центральної Європи, попри численні виклики та проблеми, сприяють консолідації суб'єктності регіону. Центральна Європа нині відіграє більшу роль в Європі та в європейському балансі сил, ніж це було навіть десять років тому, і незрівнянно більшу, ніж 30 років тому (Voices..., 2023, с. 17). Передусім це стосується важливості регіону в галузі безпеки. Тим не менш слід підкреслити, що динамічність і непередбачуваність міжнародного безпекового середовища не дозволяє сформулювати ані однозначно позитивний, ані однозначно негативний сценарій розвитку подій.

Безперервність і зміни

Центральна Європа – це регіон постійних змін. Хід історії зумовлює постійну зміну дискурсу та еволюцію сприйняття самого поняття Центральної Європи. Як писав Мілан Кундера, це «культурний ареал, що складається з малих народів, які не створюють одного фіксованого простору, оскільки історичні події змінювали його кордони» (Tatarenko, 2020, с. 15). У той же час існують

постійні та незмінні елементи: Центральна Європа досі бореться з власною ідентичністю, досі прагне більшої суб'єктності у міжнародній політиці, а також незмінно опиняється «посередині». Можна додати, що у XXI столітті це вже не просто питання перебування між Заходом і Сходом – Китай також послідовно розширює свій глобальний вплив, що також впливає на Центральну Європу. Ключовим фактором, однак, залишається Росія, яка прагне відновити свою сферу впливу. Зберігається невизначеність щодо позиції Заходу в разі серйозної кризи – історичний досвід показує, що Захід може бути схильний, в ім'я власних інтересів і своєрідного політичного прагматизму, «поділитися» з Росією територіями Центральної Європи.

Водночас важливо підкреслити, що навіть у Центральній Європі Росія в останні роки не сприймалася однозначно – існувало усвідомлення її «східності» та «інакшості», але окремі центральноєвропейські суспільства ставилися до неї по-різному. В опитуванні 2020 року це ставлення було дуже позитивним (Сербія, Болгарія, Словаччина), поміркованим (Угорщина, Чехія, Чорногорія) або переважно негативним (Польща, Румунія) – лише напад на Україну у лютому 2022 року докорінно змінив цю ситуацію (див. Milo, 2021). З перспективи Центральної Європи вирішальним зовнішнім чинником, що впливає на її статус і місце, знову ж таки, швидше за все, буде саме Росія – ідеологічно і ментально вона є «антизаходом» і прагне розділити Європу на дві частини, одна з яких повинна визнати верховенство Росії, яке нібито випливає з її «цивілізаційного призначення» (Перепелиця, 2017, с. 57). У цій концепції немає місця для Центральної Європи; ця територія має бути підконтрольною територією Росії.

З іншого боку, вторгнення Росії в Україну, серед інших наслідків, також підвищило значення таких держав, як Польща, Румунія, Литва, Латвія та Естонія, в ЄС і НАТО. Геополітичне значення України також зросло (таким чином підтверджуючи тезу Збігнєва Бжезінського про Україну як про геополітичний стрижень). Тому з міркувань спільних інтересів доцільним є включення України до міжнародних інституцій, що діють у Центральній Європі, та до регіональної співпраці (Raport…, 2021, с. 31–34) – тим паче, що багатостороння співпраця є більш сприятливою для подолання історичної спадщини, яка суттєво впливає на ідентичність центральноєвропейських народів, ніж двосторонні відносини – ефективність і престиж інституцій є вищою, ніж окремих держав, особливо малих і середніх (а саме такими є держави Центральної Європи). Однак багатостороння співпраця на регіональному рівні не є легкою, її слід наповнювати змістом – для цього потрібні воля, компетенції, структури та ресурси, що є викликом для Центральної Європи. Крім того, слід зазначити, що більшість центральноєвропейських форматів співпраці – це здебільшого формати, що діють у рамках більших інституцій, які також є важливими акторами міжнародних відносин, – Європейського Союзу та НАТО.

На ефективність регіонального співробітництва впливають не лише суперечливі інтереси держав, але й згадані вище суперечки та напруженість (навіть особистого характеру), зумовлені історичними передумовами, що мають яскраво виражений емоційний характер, яких у Центральній Європі досі не бракує, – згадаймо хоча б польсько-українські чи польсько-литовські стосунки. Історичні антагонізми, характерні для регіону, часто використовуються інструментально для потреб внутрішньої, щоденної політики – що, серед іншого, робить західних представників геополітики або школи реалізму нездатними зрозуміти причини і характеру війни Росії та України – їхні діагнози і прогнози зазвичай повністю ігнорують вирішальні в цьому випадку історичні та культурні передумови (Olchowski, 2017, с. 155).

Більше того, війна ще більше ускладнила баланс сил та інтересів у Центральній Європі і вплинула на динаміку міжнародних відносин у регіоні, прикладом чого є польсько-українські відносини. З лютого 2022 по листопад 2023 року вони суттєво змінилися: спочатку відбулося безпрецедентне зближення на рівні держав і суспільств, а згодом стали очевидними конфлікти інтересів, передусім економічних, а також взаємні образи та недовіра (знову ж таки, на тлі історії). Як наслідок, готовність Польщі допомагати Україні та українцям, які проживають у Польщі, явно зменшується, а негативне ставлення до них зростає. У червні 2023 року вже лише 42% поляків були однозначно позитивно налаштовані щодо допомоги Україні, тоді як ще в січні 2023 року таких було 62%, причому зниження підтримки стосується майже всіх форм допомоги (Staniszewski, 2023).

Підсумок

Виступаючи у Варшаві 25 січня 1990 року, Вацлав Гавел стверджував, що Центральна Європа має історичну можливість стати політичним феноменом. Три десятиліття по тому це все ще повторюється, якщо говорити про інтеграцію центральноєвропейського простору і зміцнення регіональної співпраці, що повинно призвести до посилення суб'єктності, сили голосу і позиції Центральної Європи у міжнародних відносинах. Це також повинно призвести до стримування неоімперських амбіцій Росії та запобігання поверненню до ідеї Віденської системи міжнародних відносин (так званого «європейського концерту») і переділу Європи на сфери впливу (Raport…, 2021, с. 26). Йдеться також про те, щоб Росія бачила у своїх сусідах суверенні держави, тобто суб'єкти, а не об'єкти геополітичної гри.

Однак Росія не схильна стримувати свої амбіції і розв'язала війну, якої Європа не бачила 80 років. Її наслідки, незалежно від того, як вона закінчиться,

змінять баланс сил і всю архітектуру європейської безпеки, а результат війни Росії з Україною вплине не лише на регіональну, але й на глобальну систему безпеки (Hooker, 2022). Це ще один історичний виклик для Центральної Європи, особливо в контексті безпеки в ширшому сенсі. Залежно від результату війни, Центральна Європа може або знову стати буферною зоною, або консолідуватися як суб'єкт міжнародної політики, і тоді поняття Східної Європи може обмежитися лише до території Росії.

Слід підкреслити, що в останні роки саме центральноєвропейські держави правильно сприймали загрозу з боку Росії, тоді як західноєвропейські держави припускали, що Росія може бути партнером. Це зміцнило міжнародну позицію Центральної Європи, але лише тимчасово, оскільки не вдалося досягти консенсусу щодо формулювання спільної стратегічної мети, яка б об'єднала держави регіону. Проблемою незмінно залишається постійне суперництво, розбіжності у сприйнятті та інтересах. Прикладом може слугувати Вишеградська група, відносини в якій завжди були результатом і наслідком внутрішньої розподілу політичних сил, і очевидною була орієнтація на конкретні інтереси окремих держав. Наприклад, у період до вступу в ЄС країни V4 конкурували між собою за доступ до іноземних інвестицій та європейських фондів, що фактично підривало саму ідею, заради якої створювалася V4. Сьогодні ж причиною розколу є ставлення до війни в Україні, до Росії, до України, а також до НАТО та ЄС – як наслідок, у 2022 році Вишеградська група практично не функціонувала.

Майбутнє Центральної Європи залежатиме також від долі України – ця геополітично важлива держава зі значним потенціалом може стати важливим елементом центральноєвропейської ідентичності. Однак це залежатиме від багатьох чинників, серед яких передусім перебіг війни з Росією та форма відносин з нею. Викликом буде й процес інтеграції України до західних структур. Якщо можливе членство України в НАТО сприятиме зменшенню або нівелюванню європейської «сірої зони безпеки», то її вступ до ЄС може породити різноманітні проблеми в регіоні, особливо у сфері економічних інтересів.

Україна також є важливим регіональним партнером для Польщі – обидві країни повинні тісно співпрацювати, оскільки це вигідно для них у довгостроковій перспективі, в тому числі з точки зору можливості усунення або мінімізації напруженості, що виникає через розбіжності інтересів. Посилення центральноєвропейської суб'єктності та ідентичності також працює на користь Польщі та України, оскільки зміцнює їхні міжнародні позиції. Каменем спотикання може стати давня проблема відносин у Центральній Європі: обмежена здатність будувати довгострокову співпрацю і стратегічне мислення. Ілюстрацією цієї проблеми є питання визначення та функціонування польсько-українського стратегічного партнерства. Як зазначає Ганна Шелест, на початку XXI століття, згідно з деклараціями на різних рівнях, «стратегічними

партнерами України» вважалися майже 40 держав, що не було підтверджено ані в стратегічних документах, ані на практиці. Натомість у чинній (станом на 2020 рік) Стратегії національної безпеки України згадуються як держави, відносини з якими мають для України «пріоритетний стратегічний характер», так і ті, з якими Україна розвиває «стратегічне партнерство». До останньої групи входить Польща – це вперше прямо прописано в документі такого рівня, хоча про стратегічне партнерство між Польщею та Україною постійно згадується з моменту підписання декларації 1996 року. Стратегія зовнішньої політики України 2021 року ще більше ускладнює як визначення, так і критерії класифікації стратегічних партнерів України (Шелест, 2021, с. 4, 7).

Проблема стратегічної незрілості стосується не лише відносин між Польщею та Україною – це специфічна риса всієї Центральної Європи, яка, що важливо, дозволяє зовнішнім силам грати центральноєвропейськими державами у власних інтересах. Поряд із агресивною політикою Росії це також є фундаментальним викликом для Центральної Європи. У найближчому майбутньому регіону доведеться зіткнутися і з іншими проблемами, такими як загострення міграційної кризи, посилення впливу незахідних держав, енергетичне питання або зміни, що відбуваються в ЄС, які можуть змінити його характер. Перед обличчям усіх цих викликів мислення про суб'єктну та інтегровану Центральну Європу вимагає пріоритизації колективної раціональності над індивідуальною. Історія, однак, показує, що в нашому регіоні зробити це дуже складно.

Список літератури

Baluk W. (2016), *Wyobrażenia nowej Europy Wschodniej*, „Wschód Europy", nr 1, vol. 2.

Bond I. (2017), *Contested Space. Eastern Europe between Russia and the EU*, Centre for European Reform, London.

Chudziak M., Oleksy P. (2023), *Czy trilog ma przyszłość? Rumunia i Turcja jako partnerzy dla polityki zagranicznej Polski*, „Prace IEŚ", nr 5.

Dumała H. (2009), *Regiony międzynarodowe w teorii i praktyce*, w: I. Topolski, H. Dumała, A. Dumała (red.), *Regiony w stosunkach międzynarodowych*, Lublin.

Halecki O. (1994), *Historia Europy – jej granice i podziały*, Lublin.

Historia Europy Środkowo-Wschodniej (2000), J. Kłoczowski (red.), t. 1, Lublin.

Hooker Jr. R.D. (2022), *Climbing the ladder: How the West can manage escalation in Ukraine and beyond*, Atlantic Council Report, https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/managing-escalation-in-ukraine/, дата звернення: 10.12.2023.

Korolov G. (2017), *Dwie Europy Środkowe Oskara Haleckiego w „cieniu imperializmów"*, „Kwartalnik Historyczny", nr 4.

Matwijenko W., Doroszko M. (2021), *Konsekwencje ukraińsko-polskiej umowy sojuszniczej 1920 r.*, w: W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (red.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*, Lublin.

Milo D. (2021), *The image of Russia in Central & Eastern Europe and the Western Balkans*, Bratislava.

Miszewski D., Dąbrowski F., Deszczyński M., Wnętrzak G. (2018), *Central Europe after 1918. A Short Outline*, „Security and Defence Quarterly", no. 2, vol. 19.

Motsok V. (2008), *New 'Democratization Wave' in Eastern Europe: Why Democracies Unite?*, „Crossroads Digest", no. 3.

Nowakowski J.M. (2020), *Trójmorze czy Międzymorze*, Warszawa.

Olchowski J. (2017), *Konflikt rosyjsko-ukraiński w kontekście rywalizacji Rosji z Zachodem*, W. Baluk, M. Doroszko (red.), Lublin.

Olchowski J. (2021), *Trójkąt Lubelski – perspektywy współpracy*, w: W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (red.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*, Lublin.

Paruch W. (2009), *Region między Wschodem a Zachodem – ustanowienie, funkcjonowanie i upadek rządów autorytarnych w Europie Środkowo-Wschodniej*, w: A.R. Bartnicki, E. Kużelewska (red.), *Wschód w globalnej i regionalnej polityce międzynarodowej*, Toruń.

Pawłowski K. (2020), *Bukareszteńska Dziewiątka: współpraca państw wschodniej flanki NATO*, „IEŚ Policy Papers", nr 4.

Raport. Stan i perspektywy partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy. Punkt widzenia Polski i Ukrainy (2021), M. Pietraś, W. Baluk, H. Perepelytsya (red.), Lublin–Kijów.

Staniszewski R. (2023), *Społeczna percepcja uchodźców z Ukrainy, migrantów oraz działań podejmowanych przez polskie państwo*, Warszawa.

Stępniewski T. (2018), *Inicjatywa Trójmorza: uwarunkowania geopolityczne i nowy model regionalnej współpracy*, „Studia Europejskie", nr 2.

Stępniewski T. (2021), *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej vs. polityka faktów dokonanych Federacji Rosyjskiej*, w: W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (red.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*, Lublin.

Świder K. (2018), *Europa Środkowa jako obszar projektowania geopolitycznego*, „Studia Europejskie", nr 2.

Tatarenko A. (2020), *Grupa Wyszehradzka w myśli politycznej: wspólnota wyobrażona wobec partykularyzmów*, w: A. Tatarenko (red.), *Grupa Wyszehradzka w 30. rocznicę powstania: idea, historia, współpraca*, „Prace IEŚ", nr 10.

Voices from Central and Eastern Europe (2023), Washington.

Wicha T. (2023), *Idea „Europy Karpat"*, w: J. Pomorski, B. Surmacz (red.), *Europa Karpat – budowanie marki. Od teorii do praktyki*, Lublin.

Перепелица Г. (2017), *Восточная Европа как эпицентр геополитического соперничества*, „Wschód Europy", nr 2, vol. 3.

Портников В., Бойченко О. (2022), *Центральна Європа буде, а Східної не буде*, Збруч, 30.11, https://zbruc.eu/node/113902, дата звернення 10.12.2023.

Русакова М. (2021), *Польша и новые тенденции в ценральноевропейском региональном строительстве*, „Современная Европа", nr 1.

Шелест Г. (2021), *Стратегічне партнерство без стратегії. Хто вони – стратегічні партнери України?*, Київ.

ЧАСТИНА II

Виміри партнерства Польщі та України

ВАЛЕНТИН БАЛЮК

Інститут міжнародних відносин Університету Марії Кюрі-Склодовської
https://orcid.org/0000-0003-3295-4872

Політичний вимір стратегічного партнерства Польщі та України в 1991–2023 роках*

Анотація. Геостратегічне значення Польщі та України свідчить на користь формування тандему регіональних лідерів у регіоні ЦСЄ. Польща та Україна створили добру правову та інституційну базу для взаємних відносин. Зміни у міжнародних відносинах вимагають підписання нового польсько-українського договору та впровадження ефективних форм інституційної співпраці, що відповідають статусу стратегічного партнерства. Співпраця між Польщею та Україною також має ґрунтуватися на взаємній довірі, спільній системі цінностей та збігу стратегічних цілей. Статус стратегічного партнерства потребує поглибленого політичного діалогу. Історичні та економічні суперечки не повинні визначати відносини стратегічних партнерів, системну і прагматичну співпрацю у найважливіших сферах (безпека, енергетика, інфраструктура, оборонна промисловість).

Польща підтримує Україну в боротьбі проти російської агресії та в процесі інтеграції до ЄС, НАТО і структур ЦСЄ. Польські еліти досягли відносного консенсусу щодо важливості України для європейської безпеки. Українські політичні еліти лише формують свою центральноєвропейську ідентичність і ще не виробили послідовної геополітичної політичної стратегії в ЦСЄ. Інтеграція України до ЄС і НАТО та модернізація української держави створять нову якість стратегічного партнерства між Польщею та Україною. Двосторонній формат стратегічного партнерства у безпековому вимірі має бути доповнений багатостороннім форматом.

Російсько-українська війна, а також солідарність Польщі з Україною проклали шлях до реалізації концепції стратегічного партнерства у вимірах військово-політичної безпеки, економічної безпеки та публічної дипломатії. Своєю чергою, винесення правильних уроків з кризи у взаємних відносинах може сприяти їх зміцненню та динамізації. Закінчення війни та процес відбудови України надає унікальну можливість для зміцнення стратегічного партнерства не лише в політичному, але й в економічному та соціальному вимірах.

Ключові слова: Польща, Україна, стратегічне партнерство, російська агресія, польсько-українські відносини, Центрально-Східна Європа

Streszczenie. Geostrategiczne znaczenie Polski i Ukrainy przemawia na korzyść ukształtowania w regionie EŚW tandemu regionalnych liderów. Polska i Ukraina wypracowały dobre podstawy prawno-instytucjonalne wzajemnych relacji. Zmiany w stosunkach międzynarodowych wymagają podpisania nowego traktatu polsko-ukraińskiego oraz wdrożenia efektywnych form współpracy instytucjonalnej odpowiadającej statusowi partnerstwa strategicznego. Współpraca Polski i Ukrainy powinna opierać się także na wzajemnym zaufaniu, wspólnym systemie wartości oraz zbieżnych celach strategicznych. Status partnerstwa strategicznego potrzebuje pogłębionego dialogu politycznego. Spory historyczne i gospodarcze nie powinny determinować relacji partnerów strategicznych, systematycznej i pragmatycznej współpracy w najważniejszych obszarach (bezpieczeństwo, energetyka, infrastruktura, przemysł zbrojeniowy).

Polska wspiera Ukrainę w walce z agresją Rosji oraz w procesie integracji z UE, NATO i strukturami w EŚW. Polskie elity osiągnęły względny konsensus w kwestii znaczenia Ukrainy dla bezpieczeństwa europejskiego. Ukraińskie elity polityczne dopiero kształtują swoją środkowoeuropejską tożsamość oraz nie wypracowały jeszcze spójnej geopo-

* Публікація створена на основі досліджень, співфінансованих Національною агенцією академічного обміну в рамках програми «Гостьова професура NAWA», проєкт PPN/PRO/2020/1/00012.

litycznej strategii politycznej w EŚW. Integracja Ukrainy z UE i NATO oraz modernizacja państwa ukraińskiego stworzą nową jakość partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy. Format bilateralny partnerstwa strategicznego w wymiarze bezpieczeństwa należy uzupełnić formatem wielostronnym.
Wojna rosyjsko-ukraińska oraz solidarność Polski z Ukrainą pozwoliły na zmaterializowanie idei partnerstwa strategicznego w wymiarze bezpieczeństwa polityczno-militarnego, ekonomicznego i dyplomacji publicznej. Natomiast wyciągnięcie właściwych wniosków z kryzysu we wzajemnych stosunkach może przyczynić się do wzmocnienia i zdynamizowania relacji. Zakończenie wojny oraz proces odbudowy Ukrainy stwarza niepowtarzalną szansę na wzmocnienie partnerstwa strategicznego w wymiarze nie tylko politycznym, ale także gospodarczym i społecznym.

Słowa kluczowe: Polska, Ukraina, partnerstwo strategiczne, agresja Rosji, stosunki polsko-ukraińskie, Europa Środkowo-Wschodnia

Abstract. The geostrategic importance of Poland and Ukraine speaks in favor of forming a tandem of regional leaders in the CEE region. Poland and Ukraine have developed a good legal and institutional basis for mutual relations. Changes in international relations require the signing of a new Polish-Ukrainian treaty and the implementation of effective forms of institutional cooperation corresponding to the status of a strategic partnership. Cooperation between Poland and Ukraine should also be based on mutual trust, a common system of values and converging strategic goals. The status of strategic partnership needs an in-depth political dialogue. Historical and economic disputes should not determine the relationship of strategic partners, systematic and pragmatic cooperation in the most important areas (security, energy, infrastructure, arms industry).
Poland supports Ukraine in the fight against Russian aggression and in the process of integration into the EU, NATO and structures in the CEE. Polish elites have reached a relative consensus on the importance of Ukraine to European security. Ukrainian political elites are just forming their Central European identity and have not yet developed a coherent geopolitical political strategy in CEE. Ukraine's integration into the EU and NATO and the modernization of the Ukrainian state will create a new quality of strategic partnership between Poland and Ukraine. The bilateral format of the strategic partnership in the security dimension should be complemented by a multilateral format.
The Russian-Ukrainian war, along with Poland's solidarity with Ukraine, has paved the way for the realization of the concept of strategic partnership across political-military security, economic security and public diplomacy dimensions. In turn, drawing the right lessons from the crisis in mutual relations can contribute to strengthening and dynamizing relations. The end of the war and the process of rebuilding Ukraine provides a unique opportunity to strengthen the strategic partnership in not only political, but also economic and social dimensions.

Keywords: Poland, Ukraine, strategic partnership, Russian aggression, Polish-Ukrainian relations, Central and Eastern Europe

У цьому розділі колективної монографії буде проаналізовано політичний вимір відносин між Польщею та Україною у контексті стратегічного партнерства. На відміну від союзницьких зобов'язань, стратегічне партнерство не передбачає жорсткої системи зобов'язань у політичному, економічному, гуманітарному та безпековому вимірах. Стратегічне партнерство розглядається в широкому і вузькому розумінні. Ширше визначення стратегічного партнерства передбачає взаємодію двох або більше держав, які визнають спільну систему цінностей, що характеризуються високим рівнем співробітництва у визначених сферах, демонструють взаємну підтримку на міжнародній арені, в тому числі під час міжнародних криз і конфліктів. Більше того, розбіжності у поглядах на окремі питання не мають суттєвого впливу на стратегічне партнерство. Вужче розуміння стратегічного партнерства передбачає формування відносин на основі прагматичних принципів співпраці в реалізації міждержавних проєктів в окремих галузях (наприклад, торгівля, транспорт,

інфраструктура, енергетика, безпека). Реалізація формули стратегічного партнерства потребує стратегії (концепції), яка окреслює цілі і завдання, етапи і механізми їх реалізації, а також формування ефективних правових та інституційних механізмів (Парахонський, Яворська, 2011; Bałon, 2001).

Буде також проаналізовано геополітичні та геостратегічні відносини між Польщею та Україною, інституційно-правові засади двосторонніх відносин та політичний діалог сторін з урахуванням багатостороннього контексту. У дослідженні ми будемо використовувати метод факторного аналізу та аналізу ситуацій, звертатимемося до основних теорій про концепції в галузі міжнародних відносин. Включення до цього аналізу елементів стратегічної культури Польщі та України вимагатиме конструктивістської перспективи. При аналізі відносин між Польщею та Україною у контексті міжнародних відносин буде застосована парадигма політичного реалізму.

Геополітичні та геостратегічні умови

Розпад Організації Варшавського договору та Радянського Союзу на початку останнього десятиліття XX століття суттєво вплинули на зміни в геополітичній ситуації в Центрально-Східній Європі. Закінчення холодної війни, яка породжувала конфронтацію або суперництво між Сходом і Заходом, також призвело до розпаду біполярного світу. Розпад радянської сфери впливу та самої держави-імперії (СРСР) сприяв появі геополітичного плюралізму в Центрально-Східній Європі та можливості формування нової моделі міжнародних відносин у регіоні на засадах співробітництва. Це було зумовлено зміною політичного та економічного устрою в державах регіону, появою на геополітичній карті незалежної України (геополітичного стрижня) та трансформацією одного з найважливіших геополітичних гравців у цій частині світу – Росії. З огляду на це істотного значення в зовнішній політиці Польщі набув не лише західний напрямок, але й східний, який вимагав величезних зусиль.

Ялтинська угода запровадила неприродний поділ Європи на Західну та Східну, де домінувала євразійська імперія (СРСР). Після закінчення холодної війни більшість країн Центральної та Східної Європи зробила геополітичний вибір на користь інтеграції із Заходом, який переміг у протистоянні з СРСР завдяки єдності та солідарності, а західна модель розвитку та система демократичних цінностей стала важливою силою тяжіння. У 1990-х роках країни ЦСЄ, в тому числі Польща, шукали нову модель розвитку та гарантії безпеки, оскільки доля демократичних реформ у Росії та зміна імперської політики були невизначеними. Зазначене вище знайшло своє підтвердження в політиці Росій-

ської Федерації за часів президентства Володимира Путіна, який відмовився від співпраці із Заходом не лише в рамках Партнерства заради миру (НАТО), але й у рамках Східного партнерства (ЄС).

Спочатку Росія обрала стратегію «контрольованої конфронтації» із Заходом, яка прозвучала у так званій Мюнхенській промові В. Путіна (2007), прагнучи провести нові червоні лінії (визначення сфер впливу) у Центральній та Східній Європі. Пізніше вона замінила її стратегією відкритої конфронтації із Заходом, зокрема, в Грузії, Україні та Сирії. Росія традиційно використовує політику жорсткої сили – військову силу, енергетичний шантаж (політика трубопроводів) та пропаганду і дезінформацію (Wyligała, 2011). Дещо спрощено можна сказати про зіткнення в ЦСЄ між геоекономічними інтересами Німеччини та жорсткою геополітичною грою Росії, якій вдалося підірвати єдність і солідарність Заходу. Однак кожен із вищезгаданих ключових геополітичних гравців у регіоні послідовно переслідує свої інтереси. Результатом цієї співпраці стало будівництво газопроводу «Північний потік I». Особливо змушує задуматись той факт, що угода про будівництво другої нитки була підписана одразу після початку агресії Росії проти України. Таким чином, політична, військова та енергетична підтримка держав ЦСЄ з боку Сполучених Штатів Америки є необхідною для збереження рівноваги в регіоні.

На додаток до енергетичного тиску, Росія також прагне чинити військовий тиск на регіон Центральної Європи через агресивну політику та інсталяцію конфліктів низької інтенсивності. Анексія Криму та посилення військової присутності на півострові дозволило Росії не лише домінувати в Чорноморському регіоні, але й знову претендувати на роль гегемона в Балто-Чорноморському регіоні. З цією метою, як і в період розбудови імперської могутності багато років тому, вона старанно зміцнює свої геостратегічні позиції в регіоні Балтійського та Чорного морів[1]. Більше того, накопичення військ на кордоні з Україною і дестабілізаційні дії Білорусі (читай Росії) на кордоні з Польщею та Литвою показують, що метою Володимира Путіна було встановлення нового геополітичного порядку в Центральній і Східній Європі, заснованого на поділі регіону на сфери впливу, підпорядковані окремим державам.

[1] У Калінінградській області дислокується 25–30 тис. добре озброєних і оснащених солдатів і матросів Балтійського флоту. Угруповання військ в анексованому Криму нараховувало 30–35 тис. добре озброєних і оснащених солдатів і матросів Чорноморського флоту. Крім того, необхідно враховувати розгортання у вищезгаданих районах ракетних комплексів «Іскандер», С-400 і «Калібр» із дальністю дії близько 1400 км. Росія має можливість наносити ракетні удари практично по всій території ЦСЄ. Розв'язавши конфлікти низької інтенсивності в Молдові та Україні, вона створила гібридні армії у Придністров'ї (7 тис. військовослужбовців) та на окупованому Донбасі (30–35 тис. військовослужбовців).

Після закінчення холодної війни Польща опинилася в трьох різних геополітичних ситуаціях. По-перше, після розпаду Варшавського договору і Радянського Союзу та вступу до НАТО і ЄС Польща опинилася між західними структурами і організаціями, створеними Росією (наприклад, Ташкентська угода). По-друге, вступивши до НАТО і ЄС, Польща позиціонувала себе на східному фланзі західних структур, межуючи з територією, безпосередньо контрольованою Росією і Україною, перебуваючи на перехресті власного геополітичного вибору (Łastawski, 2011). По-третє, агресія Росії проти Грузії і особливо проти України в 2014 році ознаменувала повернення до протистояння між Сходом (Росією) і Заходом. Таким чином, Польща як частина її східного флангу межує з територією, дестабілізованою (Україна) або повністю контрольованою (Білорусь) Росією. Підспудні дії Росії у 2014–2021 роках не лише в Україні, але й на польсько-білоруському та литовсько-білоруському кордонах свідчать про прагнення Росії до подальшої ескалації напруженості. Цього разу жертвами гібридної агресії у формі так званої міграційної кризи стали Польща і Литва, держави-члени ЄС і НАТО.

Водночас Україна також опинилася у трьох дуже різних геополітичних ситуаціях. По-перше, в період 1991–2004 років Україна пережила період геополітичного становлення, балансуючи між Росією та Заходом. По-друге, після розширення НАТО та ЄС на Схід, Україна опинилася в невигідному для себе становищі поміж двох систем безпеки (Заходу та Росії) в умовах посиленого суперництва. По-третє, агресія Росії та окупація частини території України в 2014 році остаточно відкинули її в сіру зону безпеки. Україна де-факто не контролювала частину своєї території – окуповані Росією Крим і Донбас, а також Керченську протоку і частину територіальних вод у Чорному та Азовському морях. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну підтвердило попередні припущення про військову загрозу з боку Росії.

Центрально-Східна Європа має дуже важливе геополітичне значення для європейської та євроатлантичної безпеки, де перетинаються інтереси наддержав (США, Росії, Німеччини, Франції, Великої Британії та Туреччини). Незважаючи на зміщення глобальної політики в бік Азійсько-Тихоокеанського регіону, ЦСЄ все ще зберігає своє стратегічне значення – мосту між Європою та Євразією. Рівень і глибина інтеграції ЦСЄ та зовнішнє середовище, особливо в умовах протистояння між Сходом і Заходом, не дозволяють регіону відігравати самостійну геополітичну роль. Стратегічне значення для нього має питання інтеграції ЦСЄ, що розглядається як взаємодоповнювальна частина процесу європейської та євроатлантичної інтеграції за умов збереження суб'єктності держав регіону та єдності й солідарності Заходу. Польща та Україна, як середні за розміром європейські держави та найбільші держави ЦСЄ, з огляду на економічний та військовий потенціал, мають стратегічне значення для регіону.

Польсько-український тандем у формі стратегічного партнерства є основою багатовимірної безпеки ЦСЄ та важливою геополітичною віссю регіону, що визначає його силу і потенціал.

Геополітична стратегія Польщі в період між 1990 і 1999–2004 роками була зосереджена на реалізації головної політичної мети Польщі – членства в НАТО і ЄС. Було сформовано бачення національної безпеки, пов'язане з європейською та євроатлантичною безпекою. Крім того, важливим елементом польської геополітичної стратегії залишався регіон ЦСЄ, включно з Україною як ключовою державою у східній політиці Польщі. Польща, будучи адвокатом України в процесі її інтеграції в західні структури, доклала величезних дипломатичних зусиль для досягнення цієї мети. Польща, вже будучи членом НАТО і ЄС, в умовах мінливого міжнародного порядку прагнула закріпити і розширити польську суб'єктність у європейському та євроатлантичному просторі (Koziej, Brzozowski, 2014). Крім того, у Стратегії національної безпеки 2007 року наголошувалося на розвитку відносин із сусідами, особливо з Німеччиною, а також на співпраці в рамках регіональних організацій у ЦСЄ (Lasoń, 2007). Польща підтримала євроатлантичні прагнення України в рамках продовження політики «відкритих дверей» до НАТО. Було визнано роль і значення України для європейської політики безпеки (Koziej, 2008).

Стратегія національної безпеки 2014 року підкреслила, серед іншого, дедалі більше значення регіонального співробітництва в міжнародній політиці. Ключове значення для Польщі мають також Ваймарський трикутник і Вишеградська група. Було здійснено пошук нових рівнів співпраці, зокрема з Литвою, Латвією, Естонією, Північною групою та Румунією. Було наголошено на загрозі дестабілізації регіону, особливо в контексті агресивної політики Росії щодо України, та ризику виникнення регіональних і локальних конфліктів. У безпосередньому оточенні Польщі спостерігається висока концентрація військового потенціалу, а потенційні загрози мають як невійськовий, так і військовий характер. Польща підтримує розширення суб'єктності східноєвропейських держав, включених до Східного партнерства (Стратегія національної безпеки Республіки Польща, 2014).

Стратегія національної безпеки з 2020 року визначає неоімперіалістичну політику Росії як найсерйознішу загрозу безпеці регіону. Агресія Російської Федерації проти Грузії та України і порушення принципів міжнародного права підривають основи системи європейської безпеки. Автори документа влучно фіксують військові та невійськові загрози з боку Росії, яка інтенсивно нарощує свій наступальний військовий потенціал, розвиває системи протидії доступу, зокрема в регіоні Балтійського моря, включаючи Калінінградську область, та проводить масштабні військові навчання, припускаючи конфлікт з НАТО із застосуванням ядерної зброї. Росія також здійснює діяльність нижче порогу

війни (гібридного характеру), що несе в собі ризик виникнення конфлікту, і вживає всеосяжних і комплексних заходів невійськовими засобами (в тому числі кібератаками та дезінформацією) з метою дестабілізації структур західних держав і суспільств та внесення розколу між державами-членами НАТО. Росія продовжуватиме політику підриву наявного міжнародного порядку, заснованого на міжнародному праві, з метою відновлення своїх силових позицій та сфер впливу.

Крім військової та інформаційної загрози, автори документа також звертають увагу на загрозу енергетичній безпеці Польщі та ЦСЄ. Вищезазначене зумовлює використання географічного розташування та транзитного потенціалу на маршрутах північ–південь та схід–захід. Польща повинна ефективно брати участь у геостратегічних комунікаційних проєктах в рамках Ініціативи Тримор'я.

Польща надає великого значення розвитку субрегіонального співробітництва, наприклад, у рамках Бухарестської дев'ятки, Вишеградської групи, Ваймарського трикутника, Ініціативи Тримор'я та в регіоні Балтійського моря. Важливим інструментом є участь Польщі в місіях та операціях НАТО, ЄС, ООН та ОБСЄ. Були задекларовані дії на підтримку суверенітету і територіальної цілісності України, Грузії та Молдови, держав, інтегрованих у ЄС і НАТО. Польща підтримуватиме стабілізацію в регіоні Східного партнерства (Strategia BN RP, 2020).

Стратегія зовнішньої політики Республіки Польща на 2017–2021 роки приділяє значну увагу Україні, що зумовлено, серед іншого, агресією Росії, яка вторгненням до Грузії та України продемонструвала готовність до застосування військової сили з метою реалізації своїх політичних інтересів. Агресивна політика Росії, яка використовує гібридні дії, спрямована на дестабілізацію ситуації в регіоні Центральної та Східної Європи. Саме тому Польща, окрім підтримки членства України в Північноатлантичному Альянсі, декларує продовження польсько-литовсько-українського військового співробітництва в рамках бригади, а також зусилля щодо посилення співпраці між оборонними галузями двох держав. Крім того, в інтересах Польщі є стабілізація ситуації на території колишнього СРСР на основі глибокої модернізації держав у дусі європейської моделі розвитку, включаючи підтримку проєвропейських і трансатлантичних реформ (Strategia PPZ, 2017).

Геополітична стратегія незалежної України була сконцентрована навколо двох основних ідеологічних течій, які отримали назву стратегії балансу інтересів і стратегії геополітичного вибору. Перша стратегія призвела до формування концепції багатовекторної політики, балансування між Росією та Заходом, появи доктрини нейтралітету або позаблокової держави. Друга стратегія передбачала геополітичний вибір між європейським та євразійським векторами (який також ототожнювався зі східнослов'янським).

Зазначене вище підтверджується стратегічними документами та діями влади в Україні. Стратегія збалансованості інтересів, балансування між найважливішими геополітичними гравцями практикувалася в Україні за часів президентства Леоніда Кучми (1994–2004). Під впливом, зокрема, Александра Квасневського погляди президента України еволюціонували в бік стратегії геополітичного вибору на користь інтеграції в ЄС і НАТО, що знайшло відображення в Законі «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» (Закон України…, 2003). Зміна влади в результаті Помаранчевої революції сприяла консолідації вимог європейської інтеграції та вибору європейської моделі розвитку. Стратегія національної безпеки України 2007 р. (з доповненнями 2012 р.) зосередила увагу на поглибленні стратегічного партнерства з ЄС у рамках моделі економічної інтеграції / політичної асоціації, а також на продовженні стратегічного партнерства з Росією та США. У відносинах з країнами ЦСЄ, зокрема з Польщею, запропоновано формулу партнерства зі стратегічним співробітництвом. Задекларовано посилення активності України в Центральноєвропейському та Чорноморсько-Каспійському регіонах. Наголошувалося на важливості Центральноєвропейської ініціативи, Вишеградської групи, Чорноморської організації – ОЧЕС, а також ініціатив ЄС – Східного партнерства та Чорноморської синергії (Стратегія України у сфері безпеки та оборони до 2021 року). У помаранчевому таборі не було єдності щодо інтеграції (членства) України в Північноатлантичному альянсі. Президент Віктор Ющенко підтримував стратегію інтеграції України до ЄС і НАТО, тоді як Юлія Тимошенко – лише напрямок європейської інтеграції. Зміна влади у 2010 році та обрання президентом Віктора Януковича призвела до чергової зміни стратегії. Повернення до збалансованості інтересів Росії та Заходу закріпило проголошення України позаблоковою державою.

Наступна Стратегія національної безпеки України була прийнята у 2015 році в умовах тривання агресії з боку Росії. Тому, окрім пріоритету європейської інтеграції, з'явилася ще одна стратегічна мета – членство в НАТО, а на перехідний період – особливе партнерство. Було збережено статус стратегічного партнерства зі США та відмова від цієї формули у відносинах із Росією – державою-агресором. Особлива увага приділялася необхідності формування ефективної системи безпеки в ЦСЄ із залученням, зокрема, ОБСЄ та Ради Європи. Крім того, був підтриманий запит на активну участь України у формуванні політики ЦСЄ. Україна виявила зацікавленість у співпраці з Ваймарським трикутником, Вишеградською групою, а також у рамках ГУАМ та ОЧЕС (Стратегія зовнішньої політики України, 2015). На початку 2019 року членство України в ЄС і НАТО було визнано стратегічними цілями держави Україна, що відображено в Конституції (Закон України…, 2019).

У Стратегії безпеки України 2020 року стратегічні цілі України сформульовані наступним чином: імплементація Угоди про асоціацію з ЄС з метою

набуття членства в цій організації та виконання спеціальної формули партнерства з НАТО з метою набуття членства в Альянсі. Крім того, особливий інтерес було виявлено до розвитку відносин стратегічного характеру з США, Великою Британією, Канадою, Німеччиною, Францією та сусідніми державами. Було задекларовано підтримку стратегічного партнерства з Литвою, Польщею, Туреччиною та Азербайджаном. Крім того, висловлювалася зацікавленість у розвитку партнерства з країнами ЦСЄ та Північної Європи. Росію було визнано агресором, який окупував частину території України, та державою, що дестабілізує регіон Східної Європи (Стратегія НБ України, 2020).

У 2021 році Президент затвердив Стратегію зовнішньої політики України. Документ враховує стратегічні пріоритети України – членство в НАТО та ЄС, привертаючи увагу до проблем Заходу з дотриманням єдності та солідарності. Регіоналізація міжнародної політики створює нові можливості та загрози в ЦСЄ. Безпеці держав регіону загрожує агресивна політика Росії, яка використовує військову силу, енергетичний шантаж, стратегію гібридної війни, включно з інформаційною війною та кібератаками, для дестабілізації ситуації в ЦСЄ. З метою протидії агресивній політиці Росії та стабілізації ситуації в регіоні Україна співпрацюватиме з Бухарестською дев'яткою, Вишеградською групою, Люблінським трикутником, ГУАМ, ОЧЕС та Ваймарським трикутником. Підтверджено пріоритетність стратегічно важливих партнерських відносин зі США, Канадою, Великою Британією, Німеччиною та Францією. У Балто-Чорноморському регіоні Україна надає пріоритет стратегічному партнерству з Польщею та Туреччиною. У відносинах із Польщею Україна намагатиметься мінімізувати вплив історії на сучасні відносини, а передусім прагнутиме наповнити стратегічне партнерство реалізацією конкретних ініціатив у безпековій та військовій сферах, енергетиці, економіці та торгівлі (Стратегія ЗП України, 2021). Аналіз геополітичної стратегії України свідчить про зростання значення ЦСЄ та визнання ролі і значення Польщі в регіоні.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році підтвердило правильність прогнозів авторів польської та української стратегії щодо російської загрози для країн ЦСЄ та необхідності розбудови мережі стратегічних партнерів і зміцнення регіональної безпеки.

Договірні та інституційні основи співпраці

Вже сформована нормативно-договірна база відносин між Польщею та Україною складається з понад 140 угод різного типу, які охоплюють усі рівні та найважливіші сфери двосторонніх відносин. Важливу частину цієї бази складають двосторонні угоди на рівні органів самоврядування (близько 500

документів). Особливого значення набирає співвідношення формальних і матеріальних аспектів (реалізація) нормативно-договірної бази, яка потребує впорядкування, вдосконалення та доповнення відповідно до статусу стратегічного партнерства та нових викликів і загроз.

Договір між Республікою Польща і Україною про добросусідство, дружні відносини і співробітництво (18 травня 1992 р.) є базовим документом, що регулює відносини між державами. Незважаючи на відсутність формального положення про стратегічне партнерство між державами, документ містить переконання, що «позитивні складові багатої історії польсько-українських відносин сприятимуть розширенню співпраці між братніми народами».

Сторони високо оцінили важливість дружніх відносин між Польщею та Україною для розбудови європейської солідарності. Крім того, вони задекларували усвідомлення своєї спільної відповідальності «за мир, безпеку, порозуміння і співпробітництво в Центральній Європі і на європейському континенті в цілому». Преамбула також стверджує, що «із створенням незалежної української держави і відновленням повної політичної незалежності польською державою українсько-польські відносини вступають у якісно новий період» (Договір…, 1992). Нова якість відносин між братніми народами настала з підписанням спочатку *Декларації про принципи формування польсько-українського партнерства* 1994 року, а потім *Декларації президентів Польщі та України про стратегічне партнерство* від 25 червня 1996 року (Baluk, 2018). Підписання договору та декларації дозволило визначити напрямок взаємних відносин як стратегічно важливий для обох держав.

30-та річниця підписання між Польщею та Україною Договору про добросусідство є нагодою здійснити загальний огляд нормативно-договірної бази та визначити найважливіші документи, які потребують доповнення у зв'язку з новими викликами та загрозами для Польщі, України та регіону Центрально-Східної Європи. Існує необхідність підписання нових документів про співпрацю щодо протидії загрозам у сфері цифрової та інформаційної безпеки, включаючи протидію ворожій пропаганді та дезінформації. Потребують врегулювання питання переміщення робочої сили та захисту прав трудових мігрантів. Важливою сферою взаємної співпраці залишається польський та український інформаційний простір, спільна підготовка та обмін у сфері так званого медійного та культурного продукту, що дозволить формувати позитивний образ відповідно Польщі та України, відсилаючи до традиції Речі Посполитої в контексті центральноєвропейської ідентичності. Реальний вимір стратегічного партнерства вимагає особливої уваги до вдосконалення нормативно-договірної бази у таких сферах: торгівля, економіка, енергетика, транспорт, оборонна промисловість, інформаційні технології, інформаційна безпека, транскордонне співробітництво, охорона довкілля та інші. Існує

потреба у створенні та веденні єдиного реєстру нормативно-договірної бази відносин Польщі та України з відкритим доступом. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року та активізація відносин за формулою стратегічного партнерства змусили політиків усвідомити необхідність укладення нового польсько-українського договору.

За 30 років дипломатичних відносин Польща та Україна сформували належну інституційну базу для взаємних відносин. З січня 1993 року діє Консультаційний комітет президентів Республіки Польща та України, який станом на 2021 рік провів 29 засідань. На міжурядовому рівні у 2005 році була створена Українсько-польська міжурядова комісія з питань економічного співробітництва[2]. У квітні 2021 року відбулося VII засідання згаданої комісії. Засідання важливої комісії відбуваються нерегулярно, як і зустрічі на рівні глав урядів. Ефективною формою політичного діалогу є політичні консультації Польщі та України на рівні міністрів або заступників міністрів закордонних справ. Подібна практика може бути запроваджена на рівні міністрів оборони та інших силових міністерств. Механізм політичних консультацій Польщі та України з питань зовнішньої та безпекової політики є ефективною та необхідною формою співпраці в умовах інтенсивності традиційних та гібридних загроз безпеці.

Позитивною практикою для розвитку польсько-української економічної співпраці може бути активізація та вдосконалення роботи вже діючих спільних комісій на відомчому рівні, а також створення таких комісій там, де їх немає. Добрим прикладом співпраці є Українсько-польська міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва, яка діє з 1995 року (загалом відбулося 15 засідань). У 2015 році було призначено Урядового уповноваженого з питань підтримки реформ в Україні.

Ефективною і перевіреною, але недостатньо використовуваною формулою розвитку взаємної економічної співпраці є ініціатива Польсько-українських економічних форумів.

На парламентському рівні консультації відбуваються в рамках Парламентської Асамблеї Республіки Польща та України (загалом відбулося 12 засідань). Парламентарі також зустрічаються в рамках тристороннього співробітництва між Польщею, Литвою та Україною – Міжпарламентської Асамблеї Верховної Ради України, Сейму і Сенату Республіки Польща та Сейму Литовської Республіки (загалом відбулося 10 засідань). У Сеймі РП та ВР України діють польсько-українські парламентські групи.

[2] У 1993–2005 роках – Українсько-польська змішана комісія з питань торгівлі та економічного співробітництва.

У рамках експертних груп діє Українсько-польський Форум партнерства (загалом відбулося 9 засідань). Група має переважну більшість експертів у сфері політичних та суспільних відносин, натомість бракує достатньої кількості експертів у сфері економіки та безпеки. Потенціал експертних груп у вигляді аналітичних та наукових підрозділів не використовується повною мірою.

Польща та Україна створили добру інституційну основу для взаємних відносин як на президентському рівні, так і на рівні міжурядовому, міжпарламентському та органів місцевого самоврядування. Стратегічне партнерство вимагає регулярних зустрічей (щонайменше раз на рік) не лише глав держав та Консультаційного комітету президентів Польщі та України, але й прем'єр-міністрів та Українсько-польської міжурядової комісії з питань економічного співробітництва. Інституційні форми міжвідомчої співпраці потребують вдосконалення, особливо в таких сферах, як інфраструктура, транспорт, енергетика, оборонна промисловість, безпека та інші.

Інституційні засади двосторонніх відносин потребують доопрацювання з метою комплексного вирішення питань та підвищення ефективності створених інституційних форм співпраці. Слід однозначно констатувати, що без ефективних інституційних механізмів співпраці неможливо буде досягти високого рівня ефективності та матеріалізації. Статус стратегічного партнерства між Польщею та Україною повинен незмінно підтверджуватися у співпраці держав на політичному, економічному та безпековому рівнях.

Польща та Україна створили добру інституційну основу для взаємних відносин на президентському, міжурядовому та міжпарламентському рівнях. Окремої уваги заслуговує частота та порядок денний зустрічей на рівні прем'єр-міністрів та робота Українсько-польської міжурядової комісії з питань економічного співробітництва. З метою систематизації та координації різного роду ініціатив варто розглянути можливість створення міжурядового центру стратегічного партнерства та розробки стратегії і дорожньої карти дій. Основою формули стратегічного партнерства між Польщею та Україною має стати прагматизм у реалізації визначених стратегічних напрямів співпраці.

Сторони напрацювали добру інституційну та договірну базу взаємовідносин, що дозволяє державам, після її вдосконалення та доповнення, безперешкодно реалізовувати задекларовану формулу стратегічного партнерства.

Нормативно-договірний та інституційний вимір стратегічного партнерства вимагає формування ефективної формули співпраці та взаємодії на інституційному рівні на основі всеосяжної договірної бази, що відповідає задекларованому статусу стратегічного партнерства між Польщею та Україною.

Політичний та безпековий вимір у взаємовідносинах у 1991–2021 роках

У відносинах між Польщею та Україною можна виокремити кілька етапів становлення взаємин, зумовлених як внутрішньою ситуацією в Польщі та Україні, так і динамікою міжнародних відносин після завершення «холодної війни». Для цілей цього аналізу ми пропонуємо наступну періодизацію двосторонніх відносин, що розвивалися упродовж багатьох років: 1) 1991–1995 рр.; 2) 1995–2004 рр.; 3) 2005–2013/14 рр.; 4) 2014–2021 рр. та 5) після 24 лютого 2022 року.

У 1991–1995 роках відносини визначалися пошуком обома державами відповідної моделі міжнародної безпеки та двосторонніх відносин. Опинившись між Сходом і Заходом, обидві сторони усвідомлювали суть проблеми. Питання регіональної безпеки знайшли своє відображення у схожих концепціях Леха Валенси – НАТО-біс та Президента України – «План Кравчука». Польща відносно швидко вирішила інтегруватися в західні структури безпеки, тоді як Україна обрала стратегію балансування впливу та балансування між великими державами. Незважаючи на вибір різних стратегій міжнародної безпеки, Польща та Україна змогли закласти добрий фундамент для двосторонніх відносин у першій половині 1990-х років. Важливу роль у цьому процесі відіграли політика двовекторності Кшиштофа Скубішевського та доктрина Єжи Ґедройця, які віднесли Україну до важливих суб'єктів східної політики Польщі.

У 1995–2004 роках завдяки зусиллям президентів А. Квасневського та Л. Кучми взаємні відносини пришвидшились та набрали відповідного динамізму. Вжиті заходи сприяли не лише інтенсифікації політичного діалогу між державами, але й економічному співробітництву та включенню України до різних форм співпраці в Центрально-Східній Європі. Завдяки зусиллям президентів відбулася трансформація партнерських відносин у стратегічні. Відбулося також відродження публічної дипломатії та процесу прощення і примирення між народами. У травні 1997 року в Києві президенти підписали спільну заяву про взаєморозуміння і примирення між двома народами. Крім того, продовжувався історичний діалог, про що свідчить врегулювання питання цвинтаря «Львівських орлят». Президент А. Квасневський виявив підтримку своєму українському колезі в ситуації погіршення відносин Л. Кучми із Заходом (так званий касетний скандал). Свідченням визнання в Україні східної політики Польщі в той час стало запрошення А. Квасневського виступити в ролі медіатора під час Помаранчевої революції (Baluk, 2012, с. 25–38). Успішне посередництво сприяло підвищенню престижу Польщі в Україні та в європейській політиці. Однак за часів урядів Соціал-Демократичної та Народної партій (СДП-ОРП) у східній політиці Польщі спостерігалися роз-

біжності між президентом, який походив з тієї самої політичної сили, що і прем'єр-міністр Лешек Міллер, який дистанціювався від зміцнення зв'язків з Україною, що сприяло посиленню російського впливу.

Успіх політичного діалогу продовжився в 2005–2010 роках за президентів Леха Качинського та В. Ющенка. Тривав інтенсивний політичний діалог та активна політика щодо історичної пам'яті. У травні 2006 р. Л. Качинський під час спільного вшанування Волинської трагедії у Павлокомі процитував слова молитви: «Прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим». На закиди, що Україна несе більшу відповідальність за ці злочини, він відповів, що, незважаючи на болючі сторінки нашої спільної історії, це потрібно зробити заради польсько-українського порозуміння. Іншим важливим рівнем відносин було питання європейської інтеграції України та центральноєвропейської активності у сфері міжнародної та енергетичної безпеки. Польща не лише підтримала політику сусідства ЄС, але й виступила співініціатором програми Східного партнерства. Польща погодила створення Співдружності демократичного вибору, неформального об'єднання держав, що демократизуються на пострадянському просторі. Крім того, влада Польщі підтримала надання Україні та Грузії Плану дій щодо членства в НАТО на саміті Північноатлантичного альянсу в Бухаресті. Схоже сприйняття сторонами геополітичних пріоритетів (ЄС і НАТО), а також загроз і викликів (у тому числі пов'язаних з російським імперіалізмом) сприяло побудові моделі стратегічного партнерства (Baluk, 2018, с. 109–137). У східній політиці Польщі знову мала місце розбіжність думок між президентом, який наголошував на загрозах з боку Росії, та політикою перезавантаження відносин з Росією з боку глави уряду.

У період з 2010 по 2014 рік на відносини між державами негативно вплинули зміни в українській політиці, пов'язані з приходом до влади Віктора Януковича. Проросійський політик призвів до прийняття рішення про позаблоковий статус України, відмови від прагнення до членства в НАТО та продовження оренди Росією бази Чорноморського флоту в Севастополі. Польській дипломатії було нелегко підтримувати Україну в умовах охолодження відносин із Заходом на тлі згортання демократичних реформ, переслідування опозиції та зміни зовнішньополітичних пріоритетів. Незважаючи на певні труднощі, Польща зосередила свої зусилля під час головування в ЄС на парафуванні та підписанні Угоди про асоціацію України з ЄС. Крім того, продовжувався історичний діалог, заходи з інтеграції України до центральноєвропейських структур та підготовка до Євро-2012. У вересні 2012 року президенти відкрили польський військовий цвинтар у Биківні, що належить до так званого Меморіального комплексу «Катинь». Під час Революції гідності Польща підтримувала інститути громадянського суспільства в Україні та демократичну опозицію в їхній боротьбі проти авторитарного режиму. Разом з колегами з Німеччини

та Франції міністр закордонних справ Польщі брав участь у ролі медіатора у процесі переговорів щодо угоди між В. Януковичем та українською опозицією. Однак Польща була відсутня у Нормандському форматі, створеному у 2014 році для врегулювання конфлікту між Росією та Україною.

Ефективне ведення політичного діалогу та матеріалізація стратегічного партнерства між Польщею та Україною вимагає бачення та послідовної реалізації стратегії роботи над розбіжностями. Політичний діалог був ініційований і домінував за президентів, які представляли різні політичні напрямки. Це дозволило сформувати формулу стратегічного партнерства, але відсунуло на другий план прем'єр-міністрів та уряди, що негативно вплинуло на її реалізацію. Президенти зустрічалися регулярно, тоді як на рівні прем'єр-міністрів можна констатувати брак таких контактів, що шкодило динаміці та матеріалізації стратегічного партнерства. Як приклад розбіжності інтенсивного політичного діалогу з реалізацією інвестиційних проєктів стратегічного значення можна навести випадок будівництва нафтопроводу Одеса–Броди–Гданськ та (не)реалізації спільних інфраструктурних проєктів (транспортних коридорів по осі захід–схід та північ–південь) під час підготовки до Євро-2012.

У 2014–2021 роках у двосторонніх відносинах домінувала агресія Росії та історична політика держав. Польща однозначно підтримала Україну після гібридної агресії Росії, визнавши останню агресором, який порушив міжнародне право, анексуючи Крим. Польща засудила агресію Росії проти України та приєдналася до політики санкцій проти Росії. Незважаючи на складну міжнародну ситуацію, обидві держави докладали зусиль для поглиблення взаємних відносин. Однак на цьому шляху виникло багато політичних та історичних проблем. Помилкою України було недопущення Польщі до питань врегулювання конфлікту між Росією та Україною, а також дистанціювання від процесу створення Ініціативи Тримор'я, яку прохолодно сприйняли в Берліні. Ставка на Німеччину і Францію в процесі врегулювання конфлікту між Росією та Україною виявилася неефективною, оскільки частина європейського істеблішменту продовжувала дотримуватися принципу *business as usual*. Підтвердженням цього стало підписання угоди про будівництво другої нитки Північного газопроводу («Північний потік») у 2015 році.

Політика пам'яті в Польщі та Україні була спрямована на внутрішнє використання, тоді як у взаємних відносинах вона була позбавлена чутливості. Побудова української політики пам'яті в контексті Другої світової війни на наративі героїчної боротьби ОУН–УПА зустріла несхвалення польської сторони. Сейм ухвалив *Резолюцію про вшанування пам'яті жертв геноциду, вчиненого українськими націоналістами проти громадян Другої Речі Посполитої у 1943–1945 роках*. У відповідь Верховна Рада України підготувала проєкт *Постанови про вшанування пам'яті жертв геноциду, вчиненого Польською*

державою проти українців у 1919–1951 роках. Однак парламент обмежився прийняттям заяви, в якій ішлося про процес польсько-українського примирення та заклик до Польщі спільно вшанувати пам'ять жертв трагедії. У жовтні 2016 року парламентам двох держав вдалося ухвалити спільну Декларацію пам'яті та солідарності Сейму Республіки Польща та Верховної Ради України, яка вшанувала пам'ять жертв комунізму та нацизму і визнала боротьбу польської та української антикомуністичної опозиції. Позиція польської правлячої партії про те, що «Україна з Бандерою не увійде в Європу», викликала різку реакцію української сторони, яка запровадила мораторій на ексгумацію польських жертв Волинської трагедії (Baluk, 2018). Проявом кризи у взаєминах став відхід у 2018 р. президентів Петра Порошенка та Анджея Дуди від формули спільного вшанування пам'яті жертв Волинської трагедії. Незважаючи на певні складнощі у взаєминах, Польща продовжувала підтримувати Україну в процесі інтеграції до ЄС і НАТО, а також регіону Центрально-Східної Європи. Президент та Міністерство закордонних справ Польщі працювали над включенням України до Ініціативи Тримор'я та створенням нового формату співпраці в рамках Люблінського трикутника. Після зміни влади в Україні сторони намагалися врегулювати складні питання. Під час офіційного візиту Володимира Зеленського до Варшави у серпні 2019 року сторони обговорили плани взаємної співпраці, зокрема в галузі історичної політики. Під час зустрічі в Києві у жовтні 2020 року президенти підписали спільну декларацію, в якій підкреслили важливість польсько-українського стратегічного партнерства та висловили волю до його всебічного розвитку. Крім того, сторони підкреслили роль і важливість міжнародного правопорядку та закликали Росію припинити окупацію Криму та Донбасу (Prezydent RP w Kijowie, 2020). У 2021 році Президент України відвідав Польщу з нагоди святкування Конституції 3 травня, а Президент А. Дуда здійснив візит до України з нагоди Дня Незалежності. Польща приєдналася до «Кримської платформи» – ініціативи влади України, спрямованої на повернення півострова дипломатичним шляхом. Таким чином перед повномасштабною агресією з боку Росії польсько-українські відносини вийшли на стратегічний рівень взаємин між президентами.

Політико-дипломатична підтримка України з боку Польщі у 2022–2023 роках

Польща засудила агресію Російської Федерації проти України ще у 2014 році. Тому не було нічого дивного в тому, що вона підтримала Україну після повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року. У зв'язку з агресією Росії проти України було скликано засідання Бюро національної безпеки. Під

час засідання президент А. Дуда заявив, що «ми маємо справу з безпрецедентним актом агресії, черговим порушенням міжнародного права з боку Росії, насильством над суверенною та незалежною державою. Я вірю, що міжнародне співтовариство однозначно відреагує на це». Президент також запевнив, що в цей важкий момент Польща стоїть поруч з Україною (Defence 24, 2022). У свою чергу, прем'єр-міністр Матеуш Моравецький, виступаючи того самого дня в Сеймі, сказав: «Сьогодні Росія обрала війну. Україна бореться за свободу всієї Європи» (Radio Wnet, 2022). Міністерство закордонних справ Польщі у своїй заяві засудило повномасштабне вторгнення Росії в Україну і розцінило його як продовження агресії, розпочатої вісім років тому (Oświadczenie MSZ RP, 2022). Своєю чергою, у резолюції Сейму Республіки Польща від 24 лютого 2022 року зазначено: «Ми підтримуємо демократичну владу та український народ і висловлюємо з ними солідарність. Ми послідовно підтримуємо суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України. В цій драматичній ситуації ми не залишимо її без підтримки» (Oświadczenie Sejmu RP, 2022).

Інтенсивність та результативність зустрічей між Польщею та Україною за півтора року російського вторгнення відповідає статусу стратегічних партнерів та складній ситуації, пов'язаній з російською агресією. У рамках двосторонніх відносин президенти Польщі та України зустрічалися 7 разів. Крім того, президенти також зустрічалися двічі в рамках Люблінського трикутника та двічі в рамках багатосторонніх візитів. Складні часи вимагали також інтенсивних телефонних консультацій, загальна кількість яких сягнула 30 розмов. Консультації відбувалися і на міжурядовому рівні. В. Зеленський також неодноразово зустрічався з прем'єр-міністром Польщі М. Моравецьким. Крім того, глави урядів Польщі та України зустрічалися 10 разів у рамках двосторонніх та багатосторонніх консультацій, а ще провели 7 телефонних розмов. Консультації проводилися також на рівні міністрів закордонних справ, які зустрічалися 10 разів і провели низку телефонних розмов (7 дзвінків). Контакти вище середнього рівня (16 зустрічей) між представниками двох держав відбувалися і на парламентському рівні. Активність у цій сфері демонстрували спікер Сейму РП Ельжбета Вітек, віце-спікери палати Ришард Терлецький та Малґожата Ґосевська, а також спікер Сенату РП Томаш Ґродзький (Ambasada Ukrainy, 2023). Варто зазначити, що обидві палати (Сейм і Сенат), незважаючи на політичні розбіжності, ухвалили 11 постанов про підтримку та допомогу Україні, а також засудження злочину геноциду та створення міжнародного трибуналу щодо російських воєнних злочинів.

Контакти активізувалися наприкінці 2021 – на початку 2022 років на тлі ескалації напруженості з боку Російської Федерації поблизу українських кордонів. Президенти Польщі та України зустрічалися у грудні 2021 року в м. Гута (Україна) в рамках саміту Люблінського трикутника, а також у січні 2022

року у м. Вісла під час візиту В. Зеленського до Польщі. Тоді президент А. Дуда заявив, що Польща надасть усіляку підтримку Україні у випадку російської агресії (Duda, 2022).

Президент Польщі здійснив офіційний візит до Києва напередодні російського вторгнення, коли було очевидно, що нової агресії не уникнути. Президенти Польщі та Литви відвідали українську столицю як жест солідарності з українським народом (Materiały PR 24). Менш ніж через три тижні після початку вторгнення Київ відвідала делегація прем'єр-міністрів Польщі, Словенії та Чехії. Натомість президент А. Дуда в черговий раз відвідав столицю України в середині квітня після викриття російських військових злочинів у Бучі, Ірпені та Бородянці. Президент зайняв однозначну позицію, назвавши злочини Росії геноцидом. В інтерв'ю CNN він заявив, що метою російської агресії є ліквідація українського народу (Prezydent Duda w CNN, 2022). Схожу позицію зайняв і Сейм Республіки Польща, який у постанові від 8 квітня 2022 року визнав злочини геноциду на території України (Uchwała Sejmu RP, 2022.04.08). Польща послідовно виступає за притягнення до відповідальності за воєнні злочини і злочини проти людяності, скоєні Росією у війні проти України. Міністр закордонних справ Збіґнев Рау під час засідання Ради Безпеки ООН підкреслив, що Польща підтримує ініціативу України щодо створення спеціального трибуналу для розгляду російських злочинів (Gazeta Prawna, 2022). Своєю чергою, Національна прокуратура Польщі заявила українським колегам і Міжнародному кримінальному суду про готовність підтримати процес з'ясування воєнних злочинів (Bankier.pl, 2022).

Прийом воєнних біженців з України в перші тижні війни став справжнім викликом для Польщі, з яким суспільство, місцева влада і держава впоралися дуже добре. Швидко була організована широкомасштабна кампанія з прийому біженців у будинках, школах та інших громадських будівлях і надання новоприбулим необхідної допомоги. Станом на середину березня 2022 року, за даними УВКБ ООН, у Польщі перебувало понад 2 мільйони біженців, які знайшли притулок і допомогу (UNHCR, 2022). 12 березня парламент Польщі ухвалив Закон про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території України (Ustawa RP, 2022).

Отримавши чітку дипломатичну, економічну і передусім військову підтримку Заходу, в тому числі Польщі, Україна захистила Київ, розпочавши операцію з витіснення росіян зі своєї території. У цих умовах 22 травня відбувся черговий візит президента Польщі, під час якого А. Дуда виступив у Верховній Раді України з посланням до українського народу. У своєму зверненні глава держави заявив, що Україна мужньо протистоїть імперській Росії, яка продовжує намагатися розділити поляків та українців, а Польща підтримує і надалі підтримуватиме Україну. 1 червня відбулося спільне засідання урядів України

та Польщі. У своїй заяві прем'єр-міністр України підкреслив, що Польща підтверджує свою підтримку якнайшвидшої інтеграції України до ЄС і НАТО. Крім того, сторони задекларували зміцнення і розвиток тристороннього співробітництва в рамках ініціативи Лондон-–Варшава–Київ, підтримку посилення санкційного тиску на Росію та співпрацю у постконфліктній відбудові України (РБК-Україна, 2022.06.01). Під час свого наступного візиту (23 серпня 2022 року) А. Дуда заявив, що Україна має право повернутися до міжнародно визнаних кордонів, і закликав Росію припинити агресію та вивести війська з території України. 9 вересня свій третій візит до Києва здійснив М. Моравецький, який, як і президент, був удостоєний честі отримати меморіальну дошку на Алеї Мужності.

Президенти Польщі та України зустрічалися також у Ряшеві 22 грудня 2022 року та 9 лютого 2023 року під час закордонних поїздок В. Зеленського до США та Брюсселя, Лондона і Парижа. В річницю вторгнення Росії до Києва приїхав М. Моравецький, який поінформував українську сторону про передачу «Леопардів» і віддав шану всім борцям-героям України, які боролися, захищаючи також Польщу і Європу (PR 24, 2023.04.04).

5 квітня відбувся перший офіційний закордонний візит Президента В. Зеленського з початку війни. Показово, що він відбувся у Польщі – країні, яка прийняла мільйони українських біженців і надає відчутну військову та економічну допомогу. Президенти Польщі та України в Варшаві обговорили питання безпеки, економічної співпраці, а також історичні питання (Prezydent Ukrainy, 2023). Під час виступу в Королівському замку у Варшаві президент України подякував Польщі та полякам за надану військову та гуманітарну допомогу. У своїй промові Президент говорив про спільну боротьбу за свободу польського та українського народів, про спільний досвід наслідків злочинної імперської політики Росії (Буча і Катинь) та про спільне європейське майбутнє, підкреслюючи прагнення України до членства в ЄС і НАТО (Polsat News, 2023.02.03). Польща послідовно підтримує процес європейської та євроатлантичної інтеграції України, включно з наданням східному сусідові статусу кандидата на вступ до ЄС (23 червня 2022 року). В одній зі своїх заяв В. Зеленський наголосив, що Польща для України є не просто партнером, а другом назавжди. «Складні часи зблизили наші народи, наш бізнес. Для нас надзвичайно важливо, щоб Польща була одним із головних партнерів у процесі відновлення України», – підкреслив глава держави (Президент України, 2023.04.05).

Польський політичний дискурс залишився не до кінця задоволений можливим вибаченням з боку Володимира Зеленського за Волинську трагедію. Цей наратив дуже часто підігрівався середовищами, пов'язаними з радикальними лівими і правими, а також політиками, які демонстрували проросійські погляди в попередній період. Серед інших, Лешек Міллер висловився на цю

тему в інтерв'ю для газети «Rzeczpospolita» (Rzeczpospolita, 2023.04.06). Кругла річниця Волинської трагедії та розбіжності сторін в її оцінці стали причиною суперечок між речником МЗС Польщі та послом України у Варшаві. Коли речник уряду Пйотр Мюллер дипломатично говорив про консультації сторін щодо вияснення складної історії та вшанування жертв злочину, речник МЗС Лукаш Ясіна прямо заявив, що «президент Зеленський повинен вибачитися за Волинь» (PR 24, 2023.05.22). Як наслідок, посол України у Польщі Василь Зварич опублікував у Twitter твердження про неприйнятність таких вказівок із боку Польщі, але згодом видалив свій запис із мережі, замінивши його новим: «Ми відкриті до діалогу, співпраці з питань історії» (Ambasador Ukrainy, 2023).

У цьому контексті візит до Варшави у травні 2023 року голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука виглядав як спроба послабити напруженість і водночас продовжити історичний діалог. У своєму виступі в польському Сеймі спікер парламенту України звернувся до складного історичного минулого. Спікер парламенту подякував польському народу за підтримку України під час агресії Росії. У зв'язку з 80-ми роковинами Волинської трагедії він порушив важливе питання прощення та примирення. «Ми розуміємо ваш біль після втрати найдорожчих. Усім родинам і нащадкам жертв тодішніх подій на Волині висловлюю щире співчуття і вдячність за те, що зберігають світлу пам'ять про своїх предків. Пам'ять, яка не закликає до помсти чи ненависті, а служить пересторогою, щоб нічого подібного ніколи не повторилося між нашими народами». Крім того, він вказав на історичну можливість побудувати новий тип відносин між Польщею та Україною, заснований на партнерстві та співпраці. Польщу закликав долучитися до процесу відбудови України (Stefanczuk, 2023).

Дії сторін у цій складній ситуації вселяють оптимізм і свідчать про зрілість стратегічних партнерів у вирішенні складних питань. Незважаючи на війну, президенти двох держав зустрілися 9 липня у Луцьку, щоб спільно вшанувати 80-ту річницю Волинської трагедії. У римсько-католицькій катедрі на месі були присутні як державні високопосадовці, так і ієрархи Польської Римсько-Католицької Церкви, Української Греко-Католицької Церкви та, вперше, Православної Церкви України. Під час зустрічі також обговорювалися питання, пов'язані з самітом НАТО у Вільнюсі та можливість підтримки прагнень України до членства в Альянсі (Prezydent Ukrainy, 2023.07.09).

Зустрічі між Польщею та Україною відбувалися не лише на рівні президентів та прем'єр-міністрів, але й на рівні відомств. У березні 2022 року відбулася зустріч міністрів оборони двох держав, а темою перемовин була військова допомога Польщі для України, зокрема, у вигляді постачання боєприпасів та ручних зенітно-ракетних комплексів Piorun (Spotkanie ministrów obrony,

2022). Ще одна зустріч міністрів відбулася в Києві за участю В. Зеленського в липні 2022 року, під час якої президент України підкреслив, що оборонне відомство Польщі підтримує Збройні сили України у важкий час агресії Росії (Укрінформ, 2022.07.12). У березні 2023 року міністри внутрішніх справ обох держав зустрілися у Львові, Польща передала українській поліції нові поліцейські автомобілі (TVP, 2023.03.07).

Спроба стратегічного партнерства в період повномасштабного вторгнення Росії в Україну стосувалася двох питань. Перше стосувалося історичної спадщини, про яку йшлося вище, зокрема, пов'язаної з Волинською трагедією. Натомість у рамках другого питання розбіжності виникли навколо експорту/імпорту українського зерна та сільськогосподарської продукції. У цій сфері українське сільськогосподарське виробництво конкурує з польськими виробниками. Навесні 2023 року на поверхню вийшла проблема транзиту українського зерна через польську територію, яка наростала з осені минулого року. Замість того, щоб потрапити на ринки африканських країн, зерно у значних кількостях надходило на польські склади. У січні 2023 року почалися протести польських фермерів проти імпорту українського зерна в країну (RMF 24, 2023.01.18). Масові протести на польсько-українському кордоні могли зірвати постачання техніки та боєприпасів до України. Тому влада Польщі та України серйозно поставилася до перших спроб блокування кордону на початку лютого, запровадивши механізм консультацій між відповідними міністерствами (Polsat News, 2023.02.03). В екстреному порядку в грудні 2022 року все ж відбулася зустріч (дистанційна) між міністрами сільського господарства Генриком Ковальчиком і Миколою Сольським. Міністр сільського господарства Польщі вказав на значну невідповідність в торгівлі зерном, призначеним для технічних цілей, що продавалося як повноцінний продукт, а також на продовження підтримки експорту зерна з України до ЄС, яка не повинна здійснюватися за рахунок польських фермерів (MRiRW RP, 2023). Однак зустріч не запобігла протестам фермерів по обидва боки кордону (Ніколаєнко, 2023). У результаті складної ситуації міністр сільського господарства Польщі попрощався зі своєю посадою, а його наступник Роберт Телюс після консультацій з Україною та Європейським Союзом взяв ситуацію під контроль, запровадивши тимчасові обмеження до 15 вересня 2023 року на продаж українського зерна на польському ринку та посиливши контроль за його транзитом через територію Польщі. Продовження війни та вихід Росії з «зернової угоди» унеможливить транзит зерна з чорноморських портів України. Альтернативні транзитні маршрути пролягатимуть через Польщу та інші прифронтові держави ЄС, які вимагають продовження обмежень на продаж українського зерна у своїх країнах. Україна, яка перебуває у складній економічній ситуації, не до кінця розуміє особливості внутрішньої ситуації в окремих державах, вимагаючи

безумовного дотримання домовленостей на рівні Україна–ЄС. На це вказує заява українського прем'єр-міністра України Дениса Шмигаля, який назвав дії Польщі щодо захисту свого ринку дешевим популізмом і недружнім кроком (Факты, 2023.07.20). Пізніше він подякував Польщі за допомогу, надану Україні під час війни, і закликав до консультацій щодо українського зерна (Інтерфакс, 2023.07.21). Критика політики уряду Польщі з боку прем'єр-міністра України може свідчити про намагання влади України домовитися щодо зернового питання з ЄС всупереч політичним та економічним інтересам Польщі за умови безумовної допомоги під час війни. Політичному діалогу сторін бракувало не лише взаєморозуміння, але й належної комунікації на стратегічному рівні, оскільки на початку серпня відбувся черговий обмін дипломатичними ударами, цього разу між канцеляріями глав держав. Заяву Марціна Пшидача про те, що Україна має більше цінувати зусилля та заангажованість Польщі, емоційно прокоментував Андрій Сибіга, зазначивши, що Україна дякує за допомогу кров'ю своїх солдатів. Крім того, МЗС України викликало польського посла, що викликало симетричну відповідь із боку Польщі (Золкіна, 2023).

Польща підтримувала Україну не лише на двосторонньому рівні, але й на багатосторонньому на форумах різних міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, Рада Європи), а як член НАТО та ЄС послідовно лобіює європейську та євроатлантичну інтеграцію України. У 2022 році, головуючи в ОБСЄ, на черговому засіданні організації Польща сприяла підвищенню уваги до питання агресії Росії проти України. Виступаючи на саміті ОБСЄ, Анджей Дуда підкреслив, що в порядку денному головування Польщі домінувало питання агресії Росії і неможливо бути байдужим до воєнних злочинів, скоєних в Україні солдатами Російської Федерації та особами, які приймають рішення (Wystąpienie Prezydenta RP, 2022.12.01). Польща не дала згоди на участь міністра закордонних справ Росії Сергія Лаврова в роботі Ради міністрів ОБСЄ. У кризовій ситуації (визнання так званих народних республік) і після початку вторгнення Польща швидко скликала позачергове засідання Постійної ради ОБСЄ, на якому міністр З. Рау засудив агресію Росії і від імені організації закликав Росію припинити військові дії. Під час головування в організації Польща сприяла зосередженню уваги ОБСЄ над справами України в рамках Постійної ради та Форуму зі співробітництва в галузі безпеки (PISM, 2022).

Так само польські політики підтримували Україну на засіданні ООН. Виступаючи на Генеральній Асамблеї ООН у лютому 2023 року, міністр З. Рау підкреслив, що під час війни Україна захищає фундаментальні принципи ООН і міжнародного порядку, і Польща продовжуватиме допомагати своїй сусідці. «Окрім надання захисту мільйонам українських біженців, Польща також надає та сприяє передачі допомоги. Ми є воротами підтримки України і будемо виступати в цій ролі стільки, скільки буде потрібно» (TVN 24, 2023.02.23).

Своєю чергою, виступаючи на засіданні Ради Безпеки ООН у липні 2023 року, міністр підкреслив, що «несправедливий мир в Україні лише продовжить нестабільність і заохотить додаткову агресію. Будь-яка угода повинна базуватися на фундаментальних принципах ООН, таких як територіальна цілісність» (WNP.PL, 2023.07.17).

Польща взаємодіяла з Україною на засіданнях Ради Європи, послідовно виступаючи за збереження санкцій проти Російської Федерації, запроваджених після анексії Криму. Польська делегація підтримала резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи, що засуджують вторгнення Росії в Україну та закликають Росію покинути організацію (Rezolucja ZP RE, 2022.03.15), відповідальність за порушення гуманітарного права (Rezolucja ZP RE, 2023.04.28), подальшу анексію земель України (Rezolucja ZP RE, 2022.07.26), а також визнання Росії державою, що підтримує тероризм (Rezolucja ZP RE, 2022.10.13), тобто де-факто є терористичним режимом (MSZ Ukrainy, 2022.07.20; PISM, 2022a). У грудні 2022 р. Сейм Польщі ухвалив резолюцію про визнання Росії державою, що підтримує тероризм (Sejm RP, 2022).

Польща також підтримувала Україну в різних інституціях ЄС, який за півтора року війни надав 77 млрд євро допомоги, зокрема 38,3 млрд євро на економічну допомогу, 17 млрд євро на допомогу біженцям і 21,1 млрд євро на військову підтримку (Solidarność UE z Ukrainą, 2023).

Прем'єр-міністр Матеуш Моравецький звернувся до лідерів ЄС із закликом конфіскувати російські активи для відбудови України (Money.pl, 2023.03.20). Однак у питанні захисту польського сільськогосподарського ринку він рішуче виступав за обмежувальний підхід до українських товарів (Money.pl, 2023.04.28). За словами прем'єра, Польща торувала шлях і була лідером у наданні допомоги Україні з боку ЄС. В одному із інтерв'ю він заявив, що «Україна повинна перемогти у війні, а для цього ЄС повинен підтримати її поставками зброї, а також гуманітарно і фінансово». Глава уряду Польщі брав участь у зустрічах з президентом В. Зеленським на засіданні Європейської Ради, у форматі кількох держав (зокрема Іспанії, Італії, Нідерландів, Румунії), а також за участі Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки (PR 24, 2023.02.10).

Станом на кінець червня 2023 року Польща підтримала всі 11 пакетів санкцій, накладених ЄС на Російську Федерацію за її вторгнення в Україну (Kalendarium, 2024). У рамках останнього пакету санкцій Польща запропонувала, серед іншого, запровадити подальші обмеження на енергетику, заборонити імпорт алмазів та надання ІКТ-послуг суб'єктам з РФ, а також посилити правила експортного контролю щодо товарів і технологій подвійного призначення (wGospodarce, 2023.04.18). Крім того, дипломатія Польщі підтримала надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС у червні 2022 року (Drabczuk, 2022). Сейм Республі-

ки Польща ще 3 березня того ж року ухвалив резолюцію на підтримку надання Україні цього статусу (Uchwała Sejmu, 2022.03.03).

У рамках НАТО дипломатія Польщі підтримувала заходи політичної та військової допомоги для України, що чинила опір агресії Росії, та процес її швидкої інтеграції до Альянсу. Польща була активним учасником групи Рамштайн (Bazhenova, 2023). Сенат і Сейм Республіки Польща, у травні та червні відповідно, ухвалили резолюції на підтримку членства України в Північноатлантичному альянсі (Uchwała Sejmu, 2023.06.16; Uchwała Senatu, 2023.05.09). Польща сподівалася, що конкретні рішення з цього питання будуть прийняті під час саміту НАТО у Вільнюсі. Президент Анджей Дуда констатував, що декларації НАТО про майбутнє членство недостатньо і що Україна стане повноправним членом Альянсу вже за кілька років (Rzeczpospolita, 2023.07.17). Польща підтримувала надання Україні жорстких гарантій безпеки і вела переговори на цю тему, зокрема, зі США та в рамках Ваймарського трикутника (Rzeczpospolita, 2023.06.09).

Гарантії безпеки для України були також однією з головних тем саміту НАТО у Вільнюсі. Польща ще раніше заявляла про свою готовність приєднатися до групи держав, які надають такі гарантії. Натомість Північноатлантичний альянс не наважився надіслати Україні запрошення до членства і надання гарантії безпеки, які були надані групою держав «Великої сімки». Вищезазначені кроки української сторони не були узгоджені з польською стороною, внаслідок чого Польща не поспішає приєднуватися до декларації держав G7 (Зеленський, 2023.08.02). Наведена вище дипломатична гра свідчить про певні проблеми двох держав на рівні стратегічної комунікації.

Більше того, Польща підтримує Україну в умовах агресії Росії на рівні субрегіональної інтеграції в Центрально-Східній Європі в рамках Тримор'я, Люблінського трикутника, Бухарестської дев'ятки. Крім того, Польща прагне сформувати модель справді рівноправного стратегічного партнерства з Україною, підкріплюючи цю домовленість, зокрема, співпрацею в рамках трикутника Лондон–Варшава–Київ.

Висновки

Геополітичне становище Польщі та України схиляє політичні еліти до формування стратегічного партнерства. Геостратегічне значення Польщі та України свідчить на користь формування тандему регіональних лідерів у регіоні ЦСЄ, здатних протистояти викликам і загрозам у міжнародному порядку, що змінюється, і готовому взяти на себе відповідальність за ситуацію в регіоні ЦСЄ.

Труднощі у взаємних відносинах не завадили польській дипломатії підтримувати процес інтеграції України до ЄС і НАТО. Агресивна політика Росії

становить пряму загрозу безпеці Польщі та України. Польща послідовно виступає за включення України в субрегіональні інтеграційні процеси в рамках Центральноєвропейської ініціативи, Ініціативи Тримор'я, B4+, B9+, ABC+, «Європи Карпат» та Люблінського трикутника.

Серед політичних еліт Польщі існує відносний консенсус щодо ролі та значення України для безпеки Польщі та регіону. Водночас необхідно відзначити дедалі більший підрив федералістських ідей Пілсудського та концепції ОВД Ґедройця/Мерошевського. Реалізації формули стратегічного партнерства також не сприяла позиція правлячого класу України, який до 2014 року перебував між стратегією балансування інтересів і стратегією геополітичного вибору. Лише після Помаранчевої революції Україна чітко окреслила свої геостратегічні інтереси, а після Революції гідності еліта і суспільство зробили остаточний поворот до інтеграції в ЄС і НАТО. Реалізація вищезазначеної стратегії разом з модернізацією (європеїзацією) України створили нову якість для формування стратегічного партнерства між Польщею та Україною. Політична еліта України не виробила цілісної і послідовно реалізованої геополітичної стратегії, яку ми можемо назвати PLB (Польща, Литва, Білорусь). Спадщина політичної думки Богдана Осадчука чи Івана Лисяка-Рудницького не була впроваджена до своєрідного геополітичного коду мислення нової української політичної еліти. Шанс сформувати таку парадигму з'явився під час російського вторгнення в Україну у 2022 році, коли активізувався політичний діалог між Польщею та Україною в рамках, зокрема, Люблінського трикутника та інших форм багатосторонньої співпраці. Влада і суспільство України почали сприймати Польщу як реального стратегічного партнера.

Політичний діалог має бути всеосяжним і паралельним на рівні президентів і прем'єр-міністрів, із чим у політиці Польщі інколи виникали проблеми. З іншого боку, позитивним прикладом з боку Польщі були узгоджені дії президента та прем'єр-міністра на користь України на міжнародній арені під час вторгнення Росії. Своєю чергою, з боку України, навпаки, спостерігалася розбіжність думок Президента та Прем'єр-міністра під час так званої зернової кризи. Специфіка функціонування політичної системи України не дає нам багато подібних прикладів, оскільки саме глава держави відповідає за зовнішню та безпекову політику. Формування стратегічного партнерства вимагає від Польщі та України розробки ефективних інституційних механізмів співпраці на рівні глав держав та урядів, а також упорядкування договірної бази та укладення нового двостороннього договору, який відповідав би стану відносин та міжнародній ситуації.

Статус стратегічного партнерства потребує поглибленого політичного діалогу на всіх рівнях. Історичні суперечки не повинні визначати відносини стратегічних партнерів, системну і прагматичну співпрацю. Двовекторне ве-

дення політичного та історичного діалогу дозволить, з одного боку, з'ясувати історичне минуле без шкоди для політичних та економічних відносин, а з іншого – реалізувати (матеріалізувати) конкретні ініціативи, зокрема, у сфері інфраструктури, енергетичної безпеки, оборонної промисловості. Політичний діалог між стратегічними партнерами вимагає продуманої політики жестів і символів. Крім того, стратегічне партнерство вимагає визначення ключових сфер співробітництва (безпека, енергетика, інфраструктура, оборонна промисловість) та розробки механізмів взаємодії у конкурентних сферах (сільське господарство, транспорт).

Двосторонній формат стратегічного партнерства у безпековому вимірі має бути доповнений багатостороннім форматом, який, подібно до інфраструктурних проєктів, зміцнюватиме безпеку на осі Північ–Південь, врівноважуючи дестабілізаційну роль Росії.

Війна Росії з Україною та солідарність Польщі з Україною дозволили матеріалізувати ідею стратегічного партнерства у вимірах військово-політичної безпеки, економічної безпеки та публічної дипломатії. Закінчення війни і процес відновлення України створює унікальну можливість для зміцнення стратегічного партнерства в економічному вимірі.

Список літератури

Ambasada Ukrainy (2023), *Політичні відносини між Україною та Польщею*, https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/228-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju, дата звернення: 23.10.2023.

Ambasador Ukrainy (2023), *Ambasador Ukrainy skasował swój wpis, ale zamieścił nowy: „Jesteśmy otwarci na dialog, współpracę ws. historii"*, https://wpolityce.pl/polityka/647397-ambasador-ukrainy-skasowal-swoj-wpis-ale-zamiescil-nowy, дата звернення: 23.10.2023.

Baluk W. (2018), *Formalny i materialny wymiar partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy*, „Sprawy Międzynarodowe", nr 1.

Baluk W. (2012), *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2005–2012. Od romantyzmu do pragmatyzmu*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej", nr 10.

Bałon K. (2001), *Co to jest partnerstwo strategiczne?*, „Biuletyn. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych", nr 34, www.pism.pl/files/?id_plik=281, дата звернення: 13.04.2018.

Bankier.pl (2022), *Polska prokuratura deklaruje pomoc przy wyjaśnianiu zbrodni wojennych w Buczy*, https://www.bankier.pl/wiadomosc/Polska-prokuratura-deklaruje-pomoc-przy-wyjasnianiu-zbrodni-wojennych-w-Buczy-8312506.html, дата звернення: 24.08.2023.

Bazhenova H. (2023), *Grupa Ramstein: przesłanki utworzenia i rola w zapewnieniu zdolności wojskowych Ukrainy (część 1)*, https://ies.lublin.pl/komentarze/grupa-ramstein-przeslanki-utworzenia-i-rola-w-zapewnieniu-zdolnosci-wojskowych-ukrainy-czesc-1/, дата звернення: 24.12.2023.

Defence 24 (2022), *Prezydent Duda potępia agresję Rosji wobec Ukrainy*, https://defence24.pl/geopolityka/prezydnet-w-bbn-szkic, дата звернення: 24.08.2023.

Drabczuk M. (2022), *Status kandydata do członkostwa w Unii Europejskiej dla Ukrainy*, https://ies.lublin.pl/komentarze/status-kandydata-do-czlonkostwa-w-unii-europejskiej-dla-ukrainy/, дата звернення: 24.08.2023.

Duda A. (2022), *Andrzej Duda: Ukraina może liczyć na wsparcie Polski*, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-krajowe/bezpieczenstwo-w-regionie-tematem-rozmow-duda--zelenski,47654, дата звернення: 28.11.2023.

Gazeta Prawna (2022), *Specjalny trybunał osądzi rosyjskie zbrodnie? Rau zapewnił, że Polska popiera ten pomysł*, https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8553579,rosja-ukraina-zbrodnie-wojenne-trybunal-rau.html, дата звернення: 28.11.2023.

Lasoń M. (2007), *Polska Strategia Bezpieczeństwa Narodowego na początku XXI wieku*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe", nr 4.

Łastawski K. (2011), *Sytuacja geopolityczna Polski po przemianach ustrojowych i wstąpieniu do Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie", nr 1.

Kalendarium (2024), *Kalendarium – sankcje UE wobec Rosji w sprawie Ukrainy*, https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/, дата звернення: 24.03.2024.

Koziej S., Brzozowski A. (2014), *25 lat polskiej strategii bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo Narodowe", nr 2.

Koziej S. (2008), *Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2003 i 2007 roku. Skrypt internetowy*, Warszawa-Ursynów, https://www.koziej.pl, дата звернення: 28.11.2023.

Materiały Polskiego Radia 24 (Materiały PR 24), https://polskieradio24.pl/, дата звернення: 28.11.2023.

Money.pl (2023.03.20), *Premier z głośnym apelem do liderów UE. Chodzi o pieniądze na odbudowę Ukrainy*, https://www.money.pl/gospodarka/premier-z-glosnym-apelem-do-liderow-ue-chodzi-o-pieniadze-na-odbudowe-ukrainy-6878473678502688a.html, дата звернення: 28.11.2023.

Money.pl (2023.04.28), *Premier domaga się działań od UE ws. towarów z Ukrainy*, https://www.money.pl/gospodarka/premier-domaga-sie-dzialan-od-ue-ws-towarow-z-ukrainy-6892186573777504a.html, дата звернення: 28.11.2023.

MRiRW RP (2023), *Wicepremier Henryk Kowalczyk i minister Mykoła Solski o tranzycie produktów rolnych z Ukrainy*, https://www.gov.pl/web/rolnictwo/wicepremier-henryk-kowalczyk-i-minister-mykola-solski-o-tranzycie-produktow-rolnych-z-ukrainy, дата звернення: 28.11.2023.

MSZ Ukrainy (2022.07.20), *Україна і Парламентська асамблея Ради Європи*, https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/ukrayina-i-parlamentska-asambleya-radi-yevropi, дата звернення: 28.11.2023.

Oświadczenie MSZ RP (2022), *Oświadczenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych w związku z 8. rocznicą nielegalnej aneksji Autonomicznej Republiki Krymu i miasta Sewastopol przez Federację Rosyjską*, https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oswiadczenie-w-zwiazku-z-8-rocznica-nielegalnej-aneksji-autonomicznej-republiki-krymu-i-miasta-sewastopol-przez-federacje-rosyjska, дата звернення: 3.06.2023.

Oświadczenie Sejmu RP (2022), *Oświadczenie Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę*, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20220000284/O/M20220284.pdf, дата звернення: 28.11.2023.

Parliament resolutions EU (2023), https://ukraine.europarl.europa.eu/en/documents/ep-resolutions, дата звернення: 28.11.2023.

PISM (2022), *OBWE a wojna na Ukrainie*, https://www.pism.pl/publikacje/obwe-a-wojna-na-ukrainie, дата звернення: 28.11.2023.

PISM (2022a), *Rada Europy wobec agresji Rosji na Ukrainę*, https://www.pism.pl/publikacje/rada-europy-wobec-agresji-rosji-na-ukraine, дата звернення: 28.11.2023.

Polsat News (2023.02.03), *Rolnicy zablokowali granicę. Protestują przeciwko importowi zboża z Ukrainy*, https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2023-02-03/rolnicy-zablokowali-granice-protestuja-przeciwko-importowi-zboza-z-ukrainy/, дата звернення: 28.11.2023.

PR 24 (2023.04.04), *Rok intensywnych rozmów i spotkań. Przypominamy najważniejsze wizyty prezydenta i premiera na Ukrainie*, https://polskieradio24.pl/5/1223/artykul/3145782,rok-intensywnych-rozmow-i-spotkan-przypominamy-najwazniejsze-wizyty-prezydenta-i-premiera-na-ukrainie, дата звернення: 28.11.2023.

PR 24 (2023.05.22), *Sprawa Wołynia. Piotr Müller: od dłuższego czasu jesteśmy w dialogu ze stroną ukraińską*, https://polskieradio24.pl/5/1222/artykul/3173412,sprawa-wolynia-piotr-m%C3-%BCller-od-dluzszego-czasu-jestesmy-w-dialogu-ze-strona-ukrainska, дата звернення: 28.11.2023.

PR 24 (2023.02.10), *Nadzwyczajny szczyt UE. Premier: w sprawie Ukrainy to Polska wytyczała ścieżki*, https://polskieradio24.pl/5/3/artykul/3117378,nadzwyczajny-szczyt-ue-premier-w-sprawie-ukrainy-to-polska-wytyczala-sciezki, дата звернення: 28.11.2023.

Prezydent Duda w CNN (2022): *Masakra w Buczy była ludobójstwem*, https://wgospodarce.pl/informacje/110181-prezydent-duda-w-cnn-masakra-w-buczy-byla-ludobojstwem, дата звернення: 28.11.2023.

Prezydent RP w Kijowie (2020), *Polityczne spotkanie Prezydentów w Kijowie*, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/wizyta-ukraina,3174, дата звернення: 28.11.2023.

Prezydent Ukrainy (2023), *Prezydent Ukrainy z oficjalną wizytą w Polsce*, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-ukrainy-oficjalna-wizyta-w-polsce,66580, дата звернення: 23.10.2023.

Przemówienie Zełenskiego (2023.04.05), *Przemówienie Zełenskiego na Zamku Królewskim*, https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2023-04-05/prezydent-ukrainy-wolodymyr-zelenski-w-polsce-przemowienia-na-zamku-krolewskim-w-warszawie/, дата звернення: 22.10.2023.

Prezydent Ukrainy (2023.07.09), *Prezydent Ukrainy: w Łucku rozmawialiśmy z prezydentem Dudą o szczycie NATO w Wilnie*, https://www.polskieradio.pl/399/7975/artykul/3205046,prezydent-ukrainy-w-lucku-rozmawialismy-z-prezydentem-duda-o-szczycie-nato-w-wilnie, дата звернення: 28.11.2023.

Radio Wnet (2022), *Przemówienie premiera Mateusza Morawieckiego w Sejmie*, https://wnet.fm/2022/02/24/przemowienie-premiera-mateusza-morawieckiego-w-sejmie/, дата звернення: 28.08.2023.

Rzeczpospolita (2023.04.06), *Miller: To była okazja, by Zełenski przeprosił za rzeź wołyńską. Rozczarowujące*, https://www.rp.pl/polityka/art38280201-miller-to-byla-okazja-by-zelenski-przeprosil-za-rzez-wolynska-rozczarowujace, дата звернення: 28.11.2023.

Rzeczpospolita (2023.06.09), *Nieoficjalnie: Andrzej Duda jedzie do Paryża rozmawiać o gwarancjach dla Ukrainy*, https://www.rp.pl/dyplomacja/art38588191-nieoficjalnie-andrzej-duda-jedzie-do-paryza-rozmawiac-o-gwarancjach-dla-ukrainy, дата звернення: 28.11.2023.

Rzeczpospolita (2023.07.17), *Andrzej Duda na szczycie NATO w Wilnie: Deklaracja w sprawie Ukrainy jest niewystarczająca*, https://www.rp.pl/polityka/art38727221-andrzej-duda-na-szczycie-nato-w-wilnie-deklaracja-w-sprawie-ukrainy-jest-niewystarczajaca, дата звернення: 28.11.2023.

RMF 24 (2023.01.18), *Rolnicy protestują przeciwko sprowadzaniu zboża z Ukrainy*, https://www.rmf24.pl/regiony/lublin/news-rolnicy-protestuja-przeciwko-sprowadzaniu-zboza-z-ukrainy,nId,6541896#crp_state=1, дата звернення: 28.11.2023.

Sejm RP (2022), *Sejm uznał Rosję za państwo wspierające terroryzm*, https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=4774505381CECC10C1258918007022FA, дата звернення: 28.11.2023.

Solidarność UE z Ukrainą (2023), https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eu-response--ukraine-invasion/eu-solidarity-ukraine/, дата звернення: 28.11.2023.

Spotkanie ministrów obrony (2022), *Spotkanie ministrów obrony Polski i Ukrainy. „Konsekwentne wsparcie w walce z najeźdźcą"*, https://polskieradio24.pl/5/1222/artykul/2924885,spotkanie-ministrow-obrony-polski-i-ukrainy-konsekwentne-wsparcie-w-walce-z-najezdzca, дата звернення: 28.11.2023.

Stefańczuk R. (2023), *Rodzinom i potomkom ofiar Wołynia składam wyrazy współczucia*, https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-stefanczuk-rodzinom-i-potomkom-ofiar-wolynia-skladam-wyrazy-,nId,6799895#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=firefox, дата звернення: 20.10.2023.

Strategia BN RP (2014), *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf, дата звернення 27.07.2021.

Strategia BN RP (2020) *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2020, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf, дата звернення: 25.07.2021.

Strategia PPZ (2017), *Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017–2021*, https://www.gov.pl, дата звернення: 27.07.2023.

TVN 24 (2023.02.23), *Rau: to wojna o najbardziej podstawowe zasady ONZ*, https://tvn24.pl/swiat/zbigniew-rau-na-zgromadzeniu-ogolnym-onz-wojna-na-ukrainie-toczy-sie-o-najbardziej-podstawowe-zasady-onz-6773957, дата звернення: 27.07.2023.

TVP (2023.03.07), *Spotkanie we Lwowie Ministrów Spraw Wewnętrznych Polski i Ukrainy*, https://studiolwow.tvp.pl/68361012/spotkanie-we-lwowie-ministrow-spraw-wewnetrznych-polski-i-ukrainy, дата звернення: 27.07.2023.

Uchwała Sejmu (2022.04.08), *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 kwietnia 2022 r. w sprawie potępienia zbrodni ludobójstwa na terenie Ukrainy*, https://orka.sejm.gov.pl/proc9.nsf/uchwaly/2164_u.htm, дата звернення: 27.07.2023.

Uchwała Sejmu (2022.03.03), *Uchwała Sejmu ws. poparcia członkostwa Ukrainy w UE*, https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=AEB16A40D1173D73C-12587FA005881A9, дата звернення: 27.07.2023.

UNHCR (2022), *Polska przyjęła ponad dwa miliony uchodźców z Ukrainy – komunikat prasowy*, https://www.unhcr.org/pl/13653-polska-przyjela-ponad-dwa-miliony-uchodzcow-z-ukrainy-komunikat-prasowy.html, дата звернення: 27.07.2023.

Ustawa RP (2022), *Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*, https://orka.sejm.gov.pl/proc9.nsf/ustawy/2069_u.htm, дата звернення: 27.07.2023.

wGospodarce (2023.04.18), *Polska propozycja nowych sankcji UE wobec Rosji*, https://wgospodarce.pl/informacje/126510-polska-propozycja-nowych-sankcji-ue-wobec-rosji, дата звернення: 27.07.2023.

WNP.PL (2023.07.17), *ONZ: Minister Rau na Radzie Bezpieczeństwa: Niesprawiedliwy pokój na Ukrainie tylko zachęci do dodatkowej agresji*, https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/onz-minister-rau-na-radzie-bezpieczenstwa-niesprawiedliwy-pokoj-na-ukrainie-tylko-zacheci-do-dodatkowej-agresji,732672.html, дата звернення: 27.07.2023.

Wyligała H. (2011), *Soft Power w niemieckiej polityce zagranicznej*, w: *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec: kontynuacja, czy zmiana?*, I.P. Karolewski (red.), Wrocław.

Wystąpienie Prezydenta RP (1.12.2022), *Wystąpienie Prezydenta podczas Rady Ministerialnej OBWE*, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/wystapienie-prezydenta-podczas-rady-ministerialnej-obwe-,61826, дата звернення: 27.07.2023.

Zaręba Sz. (2022), *Rada Europy wobec agresji Rosji na Ukrainę*, https://www.pism.pl/publikacje/rada-europy-wobec-agresji-rosji-na-ukraine, дата звернення: 27.07.2023

Договір (1992), *Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво* від 18.05.1992 р., https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172#Text, дата звернення: 27.07.2023.

Закон України (2003), *Закон України про засади внутрішньої та зовнішньої політики з 2003 р.*, „Відомості Верховної Ради України" 2003, № 39, ст. 351.

Закон України (2019), *Закон України про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text, дата звернення: 27.07.2023.

Зеленський (2023.08.02), *Зеленський назвав 12 країн, які приєднались до декларації G7 про «гарантії безпеки» для України*, https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/08/2/7166897/, дата звернення: 23.12.2023.

Золкіна М. (2023), *Не тільки вибори, не тільки зерно. Як Україні та Польщі уникнути масштабної кризи у відносинах*, https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/08/4/7167011, дата звернення: 23.12.2023.

Інтерфакс (2023.07.21), *Шмигаль закликав польську сторону провести експертний діалог щодо закриття кордонів для експорту зерна*, https://interfax.com.ua/news/economic/924237.html, дата звернення: 28.11.2023.

Ніколаєнко М. (2023), *Українські фермери заблокують в'їзд до країни польських вантажівок у відповідь на протести в Польщі*, „Гордон", 9.06, https://gordonua.com/ukr/news/money/ukrajinski-fermeri-zablokujut-v-jizd-do-krajini-polskih-vantazhivok-u-vidpovid-na-protesti-u-polshchi-1667902.html, дата звернення: 28.11.2023.

Парахонський Б., Яворська Г. (2011), *Стратегічне партнерство України. Аналітична записка*, www.niss.gov.ua/articles/600, дата звернення: 13.04.2018.

Президент України (2023.04.05), *Україна вважає Польщу не лише своїм партнером, а й другом навіки*, https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-vvazhaye-polshu-ne-lishe-svoyim-partnerom-j-drugom-82101, дата звернення: 28.11.2023.

РБК-Україна (2022.06.01), *Уряди України та Польщі вперше провели спільне засідання: про що йдеться в заяві*, https://www.rbc.ua/ukr/news/pravitelstva-ukrainy-polshi-vpervye--proveli-1654094010.html, дата звернення: 28.11.2023.

Стратегія ЗП України (2021), *Стратегія зовнішньої політики України* від 26.08.2021, https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017, дата звернення: 27.07.2023.

Стратегія НБ України (2015), *Стратегія національної безпеки України*, 26 V 2015, https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070, дата звернення: 25.07.2021.

Стратегія НБ України (2020), *Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»*, https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037, дата звернення: 24.07.2021.

Стратегія НБ України (2021), *Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється»*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text, дата звернення: 24.07.2021.

Укрінформ (2022.07.12), *Зеленський зустрівся з міністром оборони Польщі*, https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3527474-zelenskij-zustrivsa-z-ministrom-oboroni-polsi.html, дата звернення: 27.07.2023.

Факты (2023.07.20), *Недружественный шаг. Шмыгаль о решении Польши в дальнейшем блокировать экспорт украинского зерна*, https://fakty.com.ua/ru/ukraine/polituka/2-0230720-nedruzhnij-krok-shmygal-pro-rishennya-polshhi-nadali-blokuvaty-eksport-ukrayinskogo-zerna/, дата звернення: 28.11.2023.

МАРТА ДРАБЧУК

Інститут політичних наук і управління Університету Марії Кюрі-Склодовської
https://orcid.org/0000-0001-8508-5856

Економічний вимір стратегічного партнерства Польщі та України

Анотація. У цьому розділі монографії буде проаналізовано економічну площину стратегічного партнерства між Польщею та Україною, від початку налагодження взаємних торговельних відносин до їх зміцнення в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Чинником, що визначає економічне співробітництво між Польщею та Україною протягом понад трьох десятиліть, є близьке сусідство в центрально-європейському регіоні, а також важлива роль обох держав у транзиті товарів і сировини до ЄС. Розвиток економічної площини є прагматичним вираженням реалізації стратегічного партнерства і є особливо важливим у контексті повоєнної відбудови України та підготовки держави до членства в ЄС. Економічне співробітництво є важливою основою для майбутньої безпеки та стабільності всього регіону Центральної та Східної Європи. Метою дослідження є аналіз стану та перспектив економічних відносин між Польщею та Україною в умовах змін міжнародної системи. Міркування охоплюють структуру торговельного обміну та взаємних прямих інвестицій в умовах асиметричного соціально-економічного розвитку обох держав, співпрацю у сфері енергетики та сільського господарства, економічні наслідки міграції українських громадян до Польщі та амбіції польських та українських суб'єктів господарювання щодо співпраці в багатосторонніх ланцюгах поставок. Цей аналіз показує проблемні сфери співпраці, які потребують активізації діяльності та усунення політичних чи економічних бар'єрів у розбудові «спільного капіталу» на шляху до партнерства, а не до економічної конкуренції між Польщею та Україною на європейській арені.

Ключові слова: економічна співпраця, стратегічне партнерство, економіка України, економіка Польщі, інвестиційна співпраця, війна, Угода про асоціацію, енергетична співпраця, польсько-українська співпраця, відбудова України

Streszczenie. W niniejszym rozdziale monografii przeanalizowana zostanie płaszczyzna gospodarcza partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy, od początku nawiązania wzajemnych relacji handlowych do ich zacieśniania w warunkach pełnowymiarowej inwazji Rosji na Ukrainę. Czynnikiem determinującym współpracę gospodarczą Polski i Ukrainy od przeszło trzech dekad było bliskie sąsiedztwo w regionie środkowoeuropejskim, a także ważna rola obu państw w tranzycie towarów i surowców do UE. Rozwój płaszczyzny gospodarczej jest wyrazem materializacji partnerstwa strategicznego i jest szczególnie ważny w kontekście odbudowy powojennej Ukrainy oraz przygotowania państwa do członkostwa w UE. Współpraca gospodarcza jest niezbędnym fundamentem przyszłego bezpieczeństwa i stabilności całego regionu Europy Środkowej i Wschodniej. Celem opracowania jest analiza stanu i perspektyw relacji gospodarczych między Polską a Ukrainą w warunkach zmiany systemu międzynarodowego. Rozważania dotyczą m. in. struktury wymiany handlowej oraz wzajemnych inwestycji bezpośrednich w warunkach asymetrycznego rozwoju społeczno-gospodarczego obu państw, współpracy w zakresie energetyki oraz rolnictwa, konsekwencji gospodarczych migracji obywateli Ukrainy do Polski oraz ambicji polskich i ukraińskich podmiotów gospodarczych do współdziałania w wielostronnych łańcuchach dostaw. Analiza ta ukazuje problematyczne obszary współpracy, które wymagają zintensyfikowania działań i eliminacji barier politycznych czy gospodarczych w budowaniu „wspólnego kapitału" na drodze do partnerstwa, a nie rywalizacji gospodarczej Polski i Ukrainy na arenie europejskiej.

Słowa kluczowe: współpraca gospodarcza, partnerstwo strategiczne, gospodarka Ukraina, gospodarka Polski, współpraca inwestycyjna, wojna, Układ stowarzyszeniowy, współpraca energetyczna, współpraca polsko-ukraińska, odbudowa Ukrainy

Abstract. This chapter of the monograph will analyze the economic dimension of the strategic partnership between Poland and Ukraine, from the establishing mutual trade relations to their tightening in the conditions of Russia's full-scale invasion of Ukraine. The factor determining economic cooperation between Poland and Ukraine for over three decades has been their close proximity in the Central European region, as well as the important role of both countries in the transit of goods and raw materials to the EU countries. The development of the economic dimension is the evidence of the strategic partnership's materialization and is particularly important in the context of post-war reconstruction of Ukraine and the preparation of the country for EU membership. Economic cooperation is the indispensable foundation for the future security and stability of the entire Central and Eastern European region. The aim of the study is to analyze the state and prospects of economic relations between Poland and Ukraine in the conditions of changes in the international system. The considerations include, among others: the structure of trade exchange and mutual direct investments in the conditions of asymmetric socio-economic development of both countries, cooperation in the field of energy and agriculture, the economic consequences of migration of Ukrainians to Poland and the ambitions of Polish and Ukrainian economic entities to cooperate in multilateral supply chains. This analysis shows problematic areas of cooperation that require intensified activities and the elimination of the political or economic barriers in building common capital on the way to partnership rather than economic competition between Poland and Ukraine on the European arena.

Key words: economic cooperation, strategic partnership, economy of Ukraine, economy of Poland, investment cooperation, war, Association Agreement, energy cooperation, Polish-Ukrainian cooperation, reconstruction of Ukraine

Вступ

В умовах мінливої міжнародної системи зростає геополітичне значення Польщі та України для центральноєвропейського регіону як основи безпеки та розвитку Європи. Зростає також роль Польщі та України в транзиті товарів і сировини в транспортно-транзитному просторі ЄС. Безпекові виклики та загрози, у тому числі агресивна політика Росії, визначили необхідність посилення співпраці двох держав у низці сфер стратегічного партнерства. У цьому розділі основною проблемою дослідження буде економічний вимір співпраці між двома країнами, передусім спроба відповісти на питання, чи Польща та Україна перебувають на шляху стратегічної співпраці чи суперництва за власні економічні інтереси. Мета дослідження – проаналізувати стан та перспективи економічних відносин між Польщею та Україною в умовах мінливого міжнародного порядку. На основі аналітичних методів та емпіричного матеріалу, наданого практикою економічного співробітництва та функціонуванням економік Польщі та України, будуть проаналізовані ключові сфери економічного співробітництва. По-перше, будуть розглянуті правові умови економічної співпраці. Потім увага буде зосереджена на практичній реалізації цієї співпраці, включаючи торговельну та інвестиційну співпрацю між Польщею та Україною, а також проведеться короткий аналіз енергетичної та сільськогосподарської співпраці. На тлі війни Росії і України тема вимушеної міграції викликає великий суспільний інтерес. Наступна частина розділу буде присвячена присутності мігрантів та біженців з України в польській економіці. Далі будуть проаналізовані два виклики, які визначають розвиток співпраці

між Польщею та Україною на економічному рівні – співпраця для відбудови післявоєнної України та трансформація України на шляху до членства в ЄС. У підсумку будуть зроблені остаточні висновки з викладених міркувань та зазначені дії, спрямовані на посилення економічного співробітництва в нинішніх геополітичних та геоекономічних умовах.

Правові умови співпраці між Польщею та Україною в економічній сфері

Визначальним фактором економічного співробітництва між Польщею та Україною упродовж понад трьох десятиліть є близьке сусідство та центральне розташування в регіоні Центральної та Східної Європи. Незважаючи на численні політичні труднощі, брак довіри та досвіду співпраці через приналежність до різних ідеологічних, політичних, економічних блоків, представники влади обох держав від самого початку наголошували на важливості торговельних контактів у розвитку добросусідських відносин, тим більше, що після 1991 року Польща була другим торговельним партнером для України після СНД. Однією з перших міжурядових двосторонніх угод, укладених між Урядом Республіки Польща та Урядом України, була Угода про торгівлю і економічне співробітництво, підписана у Варшаві 4 жовтня 1991 року (Угода між Урядом…, 1991). Вона визначала можливості цієї співпраці через обмін торговими представниками, заснування та створення спільних установ та підприємств, обмін досвідом фахівців і консультації, спільну науково-дослідницьку роботу та організацію заходів, виставок та ярмарків. Положення документа визначали форму взаєморозрахунків, принципи співпраці на регіональному рівні, форму прямих контактів між підприємцями. Польща та Україна встановили між собою положення про найвищу привілейованість щодо митних зборів, податків та формальностей, пов'язаних з імпортом та експортом товарів і послуг. Після вступу Польщі до Європейського Союзу термін дії цієї угоди закінчився 30 квітня 2004 року (Obwieszczenie…, 2005).

Положення, що регулюють економічне співробітництво, включаючи торгівлю, на основі ринкових принципів, з урахуванням захисту інвестицій, технологій, авторських і патентних прав, міжнародно-правових принципів руху капіталу, робочої сили, товарів і послуг, були також включені до Договору між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, який є документом найвищого рівня, підписаним 18 травня 1992 р.

Розглядалася можливість підвищення конкурентоспроможності економіки Польщі та України за рахунок залучення прямих іноземних інвестицій

в обидві країни. Відповідна угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне заохочення та захист інвестицій була підписана в Києві 12 січня 1993 року.

Ще одним документом, який створив правову основу для економічного співробітництва на міжурядовому рівні, стала Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про економічне співробітництво, підписана в Києві 4 березня 2005 року. Вона передбачала (стаття 1) посилення двосторонніх економічних відносин у сфері інвестицій, інновацій та фінансування підприємницької діяльності, розширення інфраструктури в галузі транспорту та систем транспортування енергоносіїв, розвиток міжрегіонального економічного співробітництва.

Поступове збільшення обсягів торгівлі визначило необхідність чіткого регулювання галузевого характеру, що, своєю чергою, вимагало консолідації зусиль багатьох міністерств, органів місцевого самоврядування, установ та суб'єктів господарювання по обидва боки кордону Польщі та України. В обох державах укладено численні двосторонні міжвідомчі угоди, що регулюють конкретні сфери співробітництва, а також внутрішньогалузеві документи.

Незважаючи на взаємно прагматичний підхід до регулювання економічних відносин, обставини обмежували їх розвиток, зокрема через відносно слабший соціально-економічний потенціал України, відсутність реформ та олігархічний характер її економіки, залежність від російського чинника, а також зміни у засадах політики Польщі щодо України та України щодо Польщі.

Інституціоналізація економічних контактів на урядовому рівні розпочалася у Кракові в лютому 1993 року, де під час Польсько-українського економічного форуму було створено Українсько-польську змішану комісію з питань торгівлі та економічного співробітництва (перше засідання – березень 1993 року). Згодом, відповідно до Угоди про економічне співробітництво 2005 року, була створена польсько-українська Міжурядова комісія з питань економічного співробітництва для підготовки пропозицій щодо подальшого розвитку двосторонніх відносин на основі виявлених проблем і викликів, що стримують їх розвиток, а також розробки відповідних заходів для усунення бар'єрів на шляху співпраці[1]. У її рамках створено робочі групи з питань торгівлі та інвестицій, співробітництва в паливно-енергетичному секторі, співробітництва в галузі туризму, фінансових ринків, співробітництва в галузі транспорту, ветеринарної медицини, стандартизації в сільському господарстві, співробіт-

[1] Ст. 5. Комісія була створена шляхом зміни назви та розширення сфери компетенції Польсько-української змішаної комісії з питань торговельно-економічного співробітництва, яка діяла з 1993 року і була заснована Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про торгівлю та економічне співробітництво, підписаною 4 жовтня 1991 року.

ництва у сфері використання космічного простору, геопросторової інформації. Перше засідання Комісії відбулося в Києві 15 листопада 2006 року, останнє (дотепер) – 22 вересня 2022 року (див. Таблицю 1). Перерви у засіданнях були пов'язані з охолодженням політичних відносин між Польщею та Україною.

Таблиця 1. Засідання польсько-української Міжурядової комісії з питань економічного співробітництва

Засідання	Дата
I	15 листопада 2006
II	19–20 березня 2008
III	19 червня 2009
IV	29 вересня 2010
V	18 травня 2012
VI	21 квітня 2017
VII	29 квітня 2021
VIII	22 вересня 2022

Джерело: власне опрацювання станом на 30.11.2023.

Польсько-Українська Господарча Палата, створена в 1992 році, бере участь у роботі Комісії з метою розвитку та просування двостороннього ділового співробітництва. Палата всебічно підтримує польських підприємців, які інвестують в Україну, та українських підприємців, які працюють у Польщі. Зараз існує 24 регіональних представництва в Польщі та Україні. Моніторинг формальних та адміністративних ринкових бар'єрів по обидва боки кордону здійснює Центр ринкових аналізів ПУГП. Платформою для діалогу між представниками урядів, органів місцевого самоврядування, ділових кіл, науковців та експертів щодо викликів економічної співпраці є, зокрема, Польсько-український економічний форум в рамках Економічного форуму, Форум економічної співпраці міст-партнерів з Польщі та України, Міжнародний форум «Польсько-українські дні бізнесу» тощо.

Торговельне та інвестиційне співробітництво між Польщею та Україною

Після початку повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році зовнішня торгівля України погіршилася. Збройна агресія завдала значних невідворотних збитків найбільш експортоорієнтованим галузям економіки України, таким як металургія та сільське господарство, а також призвела до відтоку іноземних інвестицій. Відбулася реорганізація українського експорту (з точки зору структури та напрямків) з ринку Росії на ринок Європи, а заблоковані торговельні шляхи на Чорному морі переорієнтовано на автомобільний та

залізничний транспорт. Вперше за 30 років Польща стала найбільшим торговельним партнером України серед держав Європейського Союзу (а також найбільшим імпортером товарів з України та другим найбільшим експортером товарів на ринок України після Китаю). Україна зайняла дещо нижчу позицію в рейтингу торговельних партнерів Польщі (9 місце в рейтингу отримувачів польських товарів; 21 місце серед країн-експортерів до Польщі). Незважаючи на деякі розбіжності між статистикою польських та українських установ, аналіз динаміки товарообігу не залишає сумнівів, вона є позитивною з 1992 року.

Проаналізувавши взаємну торгівлю товарами Польщі та України з 2004 року (див. Графік 1), чітко простежується тенденція до зростання, хоча також виразно помітна їхня асиметрія на користь Польщі (позитивне сальдо торгівлі з 2004 по 2023 рік). Переломним роком став 2014 рік через агресію Росії проти України та підписання Угоди про асоціацію України з ЄС разом з ПВЗВТ. Геополітична ситуація зумовила зміщення акцентів економічної співпраці України з пострадянського простору (з метою унезалежнення від Росії) на регіон Центральної та Східної Європи (до країн ЄС). Цьому сприяло поступове взаємне відкриття ринків України та Європи, а економічні відносини України з Польщею зберегли зростаючу динаміку після спаду взаємних обмінів у 2015 році. 2022 рік став рекордним: Україна імпортувала з Польщі приблизно на 55% більше товарів, ніж у 2021 році, завдяки зростанню попиту на товари, пов'язані з військовою економікою та енергетикою (найбільше зростання зафіксовано в таких товарних групах, як паливо та мінеральні олії (21%), немеханічні транспортні засоби та їх складові частини (10%), зброя та боєприпаси (8%), станки і електрообладнання (6%) та механічне обладнання (6%). (Kopiński et al., с. 24–25).

В умовах війни добрі відносини з сусідами, зокрема партнерство з Польщею, сприяли адаптації економіки України до нових реалій війни. У 2022 році Польща експортувала дизельне паливо та інші нафтопродукти (на три чверті більше, ніж у 2021 році), особливо після знищення єдиного нафтопереробного заводу на території України), зброю та боєприпаси (майже вдвічі більше, хоча не вся зброя потрапила до статистики). Через втрати в українській інфраструктурі (за даними Інституту Київської школи економіки, станом на 22.03.2023 р. Україна втратила основних фондів на суму 155 млрд дол. США) (Загальна..., 2024) велике значення мав експорт з Польщі, зокрема, електрогенераторів, інверторів, побутової техніки, опалювального обладнання (особливо взимку), акумуляторів, телефонів, іншого комунікаційного обладнання.

Графік 1. Товарообіг України з Польщею у 2004–2023 роках, млрд дол. США

Джерело: власне опрацювання на основі даних Державної служби статистики України, http://www.ukrstat.gov.ua/. Дані за 2023 рік наведено за 10 місяців (січень–жовтень).

Польща імпортувала з України в шість разів більше товарів (на 5,97 млрд дол. США), зокрема зернові культури (на 2,8 млрд дол. США, в тому числі кукурудзу, пшеницю, імпорт яких склав близько 1/10 від загальної вартості імпортованих товарів), соняшникову олію, електроенергію.

Збільшення товарообміну слід розглядати як позитивний аспект розвитку прагматичного виміру стратегічного партнерства між Польщею та Україною, чому сприяла послідовна лібералізація торгівлі, передбачена Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (запроваджено безмитні квоти на українську сільськогосподарську продукцію, зокрема мед, цукор, крупи та борошно, виноградний та яблучний сік, м'ясо птиці, пшеницю, кукурудзу, ячмінь і знято адміністративні бар'єри в торгівлі). Угода про асоціацію між Україною та ЄС також передбачає укладення так званої угоди про безвізовий промисловий рух, що дасть можливість виробникам промислової продукції отримувати необхідні сертифікати в Україні замість того, щоб звертатися до офіційного представника – резидента Європейського Союзу (Drabczuk, 2021).

Політичні та економічні зміни в Україні після 2022 року стали своєрідним каталізатором торговельної співпраці між Польщею та Україною з кількох причин. Бойкот російських товарів на українському ринку призвів до зростання інтересу та попиту на польські товари. Збільшення вантажопотоку також відбулося завдяки гуманітарній допомозі, яку Польща надала Україні. Закриття деяких чорноморських портів та скасування ЄС митних зборів і квот на імпорт з України, а також збільшення міграції до Польщі сприяли збільшенню присутності (і впізнаваності) українських товарів на польському ринку.

Іншим виміром економічних відносин є інвестиційна співпраця між Польщею та Україною, де існує значна диспропорція на користь інвестицій Польщі в Україну. Обсяг ПІІ України в Польщі становить менше 2% від обсягу ПІІ Польщі в Україні (Прямі інвестиції…)[2]. Переважання ПІІ Польщі в Україні над українськими в Польщі збережеться в найближчі роки, що зумовлено значним падінням ВВП України (29% у 2022 році), обмежувальною монетарною політикою НБУ (у т.ч. на валютному ринку та у функціонуванні фінансової системи).

Оцінка реального стану українських інвестицій у Польщі ускладнюється проблемою визначення країни походження капіталу компаній, зареєстрованих у «податкових гаванях», які розміщують інвестиції в Польщі як іноземні, а не українські суб'єкти господарювання. Більше того, Державна служба статистики України на своєму офіційному веб-сайті повідомила (інформація від 30 червня 2020 року), що дані про прямі іноземні інвестиції за період 2016–2019 років є неактуальними і що статистичні дослідження щодо інвестицій в Україну та з України будуть проводитися Національним банком України.

Графік 2. ПІІ Польщі в Україну та ПІІ України в Польщу у 2009–2019 роках, млн дол.

Джерело: власне опрацювання на основі даних Державної служби статистики України, http://www.ukrstat.gov.ua/.

Проте немає сумнівів, що війна перешкоджає іноземним інвестиціям в Україну. Дані НБУ свідчать, що у 2022 році в Україну надійшло 7,6% інвестицій 2021 року (557 млн дол. США) (Статистика…). Польські інвестиції в Україні у 2021 році склали 1,2 млрд дол. США, знизившись до 97 млн дол. США у 2022 році, що поставило Польщу на восьме місце серед найбільших

[2] Дані стосуються території України, без урахування тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини окупованих територій у Луганській та Донецькій областях.

інвесторів. Особливий інтерес викликали інвестиції у фінансовому та страховому секторі, ІКТ, переробці сільськогосподарської продукції та логістиці. Однак перспективи притоку інвестицій з Польщі в Україну є позитивними, зважаючи на те, що умовах воєнного часу зростає частка реінвестування прибутків від ПІІ попередніх років. Це свідчить про те, що інвестори, які володіють акціями в Україні, не втрачають довіри і грають у вичікувальну гру до закінчення війни. Більше ніж 600 компаній не залишили Україну під час війни і продовжують вести бізнес на території України. Зацікавленість польських компаній у придбанні акцій та часток у компаніях, які будуть задіяні у відновлення України, дозволяє прогнозувати, що після закінчення війни приплив польських ПІІ в Україну може стрімко зрости (Jarco, 2023)[3]. Важливим фактором є також надання Європейською Радою 23 червня 2022 року статусу кандидата на вступ до ЄС, що зобов'язує Україну завершити ключові реформи відповідно до стандартів ЄС з метою повної інтеграції до ринків ЄС.

Енергетична співпраця

На економічному рівні стратегічного партнерства проєкти, спрямовані на забезпечення енергетичної безпеки та незалежності Польщі та України, а також регіону Центральної та Східної Європи, набувають вирішального значення. «Геополітика трубопроводів» (Wyciszkiewicz, 2008) призвела до енергетичної залежності України та Польщі від Росії. Підвищення цін на газ та обмеження поставок стали інструментом політичного тиску з боку Росії на Україну, яка виражає європейські бажання. Спільним інтересом Польщі та України в енергетичній сфері була диверсифікація джерел енергетичної сировини, щоб убезпечити себе від політичного шантажу з боку Росії.

Перше польсько-українське спільне підприємство ЗАТ «Девон» за участю компанії «Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A.» та «Нафтогаз України», метою якого було надання послуг з видобутку нафти і газу в Україні, було створено у 1999 році.

Першим спільним енергетичним проєктом став нафтопровід Одеса–Броди–Плоцьк–Гданськ, будівництво якого було розпочато у 1998 році. Двома роками раніше, у 1996 році, Україна розпочала будівництво трубопроводу, що з'єднує термінал «Південний» на півдні з насосною станцією в Бродах, без

[3] За прогнозами Польського економічного інституту, обсяг польських інвестицій в Україну може зрости до 30 млрд дол. США у 2023–2028 роках. Спостерігатиметься, зокрема, зацікавлення енергетичним сектором, будівництвом, окремими галузями промисловості та фінансовими послугами.

проведення переговорів про можливе продовження на польській території. Планувалося транспортувати нафту в обхід Росії через Україну до Польщі та потенційно до держав Західної Європи. У 2001 році була побудована частина трубопроводу Одеса–Броди з українського боку і підписана угода про його інтеграцію з польською газотранспортною системою, але польська частина трубопроводу не була побудована (Wawrzonek, 2008, с. 39–45).

Лише після газової кризи між Росією та Україною 2006 року та призупинення поставок російського газу до європейських країн («Газпром» знизив тиск у газопроводі внаслідок розбіжностей з «Нафтогазом») енергетична співпраця була визнана пріоритетною складовою стратегічного партнерства між Республікою Польща та Україною, що знайшло своє відображення у Спільній декларації Президентів Республіки Польща та України про розвиток співпраці в галузі енергетики (Спільна декларація…, 2006).

Співпраця між Польщею та Україною була зосереджена на протидії енергетичному домінуванню Росії в Чорноморсько-Балтійському енергетично-транзитному просторі. Головними інструментами цього домінування мали стати газопроводи «Північний потік» (запущений у 2011 році) та «Північний потік II» (Німеччина призупинила сертифікацію).

У 2012 р. Польща першою почала постачати газ з ЄС в Україну, а з 2016 р. компанія «Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo» (PGNiG) підписала угоду з українською компанією «Енергетичні ресурси України» (ЕРУ) про експорт газу до оператора з транспортування та зберігання газу АТ «Укртрансгаз». Для України привабливим є доступ Польщі до поставок ЗПГ через газовий порт Свіноуйсьце та до норвезького шельфу через газопровід «Baltic Pipe». Можливістю для збільшення поставок газу могло б стати будівництво інтерконектора, через який газ міг би надходити з України до Польщі та у зворотному напрямку. (Bieliszczuk, 2020). У 2020 році PGNiG уклала угоду про конфіденційність, яка дозволить компанії брати участь у процесі приватизації українського енергетичного сектору, а також підписала інвестиційну угоду з компанією «Енергетичні ресурси України» (ЕРУ) щодо спільного проєкту з пошуку та видобутку в Україні (PGNiG, 2024). У 2023 році «Gaz-System» та «Оператор газотранспортної системи України» (ОГТСУ) підписали угоду про співпрацю, яка передбачає, серед іншого, синхронізацію газотранспортних систем Польщі та України, а також збільшення пропускної здатності газопроводів. Йдеться також про так звані проєкти «озеленення» газу, тобто транспортування біометану та «зеленого» водню.

Польща зацікавлена у співпраці з Україною щодо імпорту електроенергії. У 2022 році була відновлена лінія з-під Ряшева до Хмельницької АЕС. Також планується будівництво нового транскордонного сполучення – між Холмом та Рівненською атомною електростанцією. Дефіцит енергії в Україні, спричинений руйнуванням енергетичної інфраструктури, може стати причиною для експорту

енергії, а після закінчення війни – для імпорту енергії з України до Польщі за пільговими ціновими умовами. Для України це привабливі проєкти з точки зору подальшої синхронізації української електроенергетичної системи з ЄС.

В рамках європейської енергетичної співпраці на початку 2023 року в Польщі було створено фінансований ЄС Енергетичний центр rescEU, який постачатиме електрогенератори в Україну для підтримки енергопостачання в умовах атак Росії на енергетичну інфраструктуру України. Хаб rescEU дозволить міжнародним партнерам та приватному сектору надсилати допомогу в Україну, при цьому транспортні витрати повністю фінансуватимуться ЄС.

Сільське господарство – виклик чи можливість для співпраці між Польщею та Україною

Сільське господарство є ключовим сектором української економіки. У 2020 році сільськогосподарська продукція становила 46,6% від загального експорту України (для порівняння, агропродовольча продукція в загальному експорті Польщі становила 15%). Перед повномасштабним вторгненням Росії на сільське господарство припадало 14% ВВП України (у Польщі – 3% ВВП). Через військові дії сільське господарство України зазнало величезних втрат, включаючи блокаду чорноморських портів, знищення та викрадення сільськогосподарської техніки та майна, зруйновані зерносховища, склади та теплиці, вбитих тварин, зростання цін на нафту та паливо, ускладнений доступ до добрив та насіння, заміновані поля та викрадений врожай, брак людського капіталу (мобілізація чоловіків, які складали більшість працівників сільського господарства). За оцінками Дослідницького центру продовольства та землекористування Київської школи економіки, загальна сума прямих втрат в аграрному секторі України внаслідок агресії Росії станом на 1 січня 2023 року склала понад 7,83 млрд дол. США (Bazhenova, 2023). Проте, беручи до уваги природні умови українського сільського господарства, можна зробити висновок, що воно має значний потенціал для збільшення обсягів виробництва та відновлення продуктивності факторів виробництва в післявоєнних умовах.

Наявність реальної загрози продовольчій безпеці багатьох країн світу (імпортерами української аграрної продукції є країни Азії – 49,1%, ЄС – 30,1%, країни Африки – 13,3% та країни колишнього СРСР (за винятком країн Балтії) – 5%) через блокаду чорноморських портів зумовила необхідність створення так званого «зернового коридору» – підписання в липні 2022 року угоди між Україною та Росією, а також Туреччиною та ООН як спостерігачами, яка передбачає, що цивільні організації можуть експортувати зерно та агропродовольчу продукцію з України під контролем Росії та Туреччини. 29 жовтня 2023 року Росія оголосила

про призупинення своєї участі в угоді, але не розірвала її. З метою підтримки українського агропродовольчого експорту, у травні 2022 року ЄС скасував тарифи та квоти на весь український експорт на один рік. З 1 січня 2024 року дію постанови було продовжено до 25 червня 2024 року. До Польщі переважно експортувалося зерно, призначене для бенефіціарів в Азії та Африці, яке, однак, так і не дійшло до одержувачів. Польські фермери почали протести на захист власних інтересів, оскільки цінова конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції знижувалася через затримку українського зерна на складах і, водночас, витратну адаптацію польського сільського господарства до положень Спільної аграрної політики (САП) та кліматично-екологічних стандартів.

На початку травня 2023 року Європейська комісія заборонила імпорт пшениці, кукурудзи, ріпаку та соняшнику з України до Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії та Словаччини. Спочатку заборона діяла до 5 червня, а потім була продовжена до 15 вересня. Транзит зернових через території так званих прикордонних держав залишився дозволеним. Європейська комісія не продовжила ембарго на українське зерно після закінчення терміну його дії, а Міністерство розвитку і технологій Польщі вирішило в односторонньому порядку заборонити імпорт деяких сільськогосподарських продуктів з України до 30 червня 2023 року (Rozporządzenie..., 2023), що суперечить САП і викликало невдоволення з боку української сторони.

Протести фермерів та блокади польсько-українського кордону переросли в політичну проблему у відносинах Польщі та України. Слід зазначити, що протести проти імпорту продукції з України збіглися з протестами фермерів ЄС проти зростання цін на енергію, транспорт і добрива та суворих вимог стратегії Європейського зеленого курсу (зменшення використання пестицидів на 30% до 2030 року, зменшення використання добрив на 20%, виділення більшої кількості земель для несільськогосподарського використання або збільшення кількості земель, що використовуються для органічного виробництва). Польські фермери зазначають, що це пов'язано з відсутністю захисних заходів з боку польського уряду. Профспілка працівників сільського господарства Польщі виступає проти Зеленого курсу, імпорту сільськогосподарської продукції з України та обмеження розведення в Польщі. Фермери також закликають до розширення портової та залізничної інфраструктури для покращення логістики, пов'язаної з транспортуванням сільськогосподарської продукції, зменшення бюрократії в сільському господарстві або збільшення мінімального ліміту допомоги з 25 000 злотих до 50 000 злотих.

Можливістю для узгодження інтересів сільського господарства Польщі та України є розвиток напрямку переробки сільськогосподарської продукції, зокрема через залучення коштів ЄС (реалізація концепції «від лану до столу») та інтеграція у світові продовольчі мережі.

Мігранти та біженці з України в економіці Польщі

Малий прикордонний рух між Польщею та Україною (угода була підписана у 2009 році) став механізмом посилення мобільності населення. Спрощена система перетину кордону для громадян України, незважаючи на територіальні обмеження, призвела до зростання так званого «шопінг-туризму» на прикордонних та прилеглих територіях (Komornicki et al., 2022). Збільшилася кількість об'єктів роздрібної торгівлі, громадського харчування, готельного господарства, сфери послуг у регіонах з низьким демографічним потенціалом.

У ширшому масштабі приїзд громадян України до Польщі розпочався після Революції гідності у 2014 році. Після запровадження безвізового режиму між державами Шенгенської зони та Україною 11 червня 2017 року громадяни України отримали можливість приїжджати до Польщі на короткострокове перебування без необхідності отримання візи. З початком пандемії COVID-19 ця мобільність була обмежена, але ті, хто приїхав до Польщі до її спалаху, змогли залишитися в країні на тривалий період або на постійне проживання (Chmielewska-Kalińska et al., 2023). Ще до 2022 року мігранти з України мали позитивний вплив на польську економіку. Проблема нестачі робочої сили в Польщі була зменшена завдяки 1,4 млн економічних мігрантів з України, які забезпечили 13% загального зростання ВВП Польщі в період з 2013 по 2018 рік. Українські мігранти, які працювали у Польщі, надсилали частину своїх заробітків в Україну. У 2019 році близько 30% усіх грошових переказів в Україну надійшло з Польщі, що значно більше, ніж у 2015 році, коли цей показник становив 14%. (Wodzicki et al., 2022).

Війна Росії проти України призвела до найбільшої кризи біженців в Європі з часів Другої світової війни. Не маючи досвіду масштабного прийому біженців, громадяни Польщі організували низові ініціативи допомоги, до яких також долучилися уряд, органи місцевого самоврядування, роботодавці та громадські організації. 12 березня 2022 року було прийнято Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї країни» (т.зв. «спецзакон»), відповідно до якої громадянам України було гарантовано легальне перебування на території Польщі, фінансову та матеріальну допомогу для задоволення базових потреб, доступ до ринку праці, освіти та охорони здоров'я[4]. Варто звернути увагу на специфічну структуру мігрантів з України зі статусом

[4] На основі виконавчого рішення Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 р. ідентифіковано масовий приплив громадян України, що вимагає активації спеціальних заходів, передбачених статтею 5 Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у випадку масового припливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють балансу зусиль між державами-членами у прийнятті таких осіб та подоланні наслідків цього припливу.

«UKR»[5]: 46% – діти, 45% – жінки у віці 18–65 років, близько 5% – чоловіки працездатного віку і 4% – післяпрацездатного віку. Орієнтовна вартість щорічних державних і приватних витрат на допомогу біженцям з України становить 25,4 млрд злотих (близько 1% ВВП). Підтримка включала, зокрема, одноразову грошову допомогу в розмірі 300 злотих на особу, грошову допомогу в розмірі 40 злотих на добу за проживання громадянина України для особи з Польщі, яка його приймала; сімейні виплати та допомоги, спеціальні опікунські виплати, сімейна допомога, наприклад, 500+ на дитину до 18 років. Хоча імміграція після початку вторгнення Росії в Україну була переважно вимушеною, до листопада 2022 року більшість біженців, які залишилися в Польщі, вже працевлаштувалися (65%), відсоток тих, хто шукав роботу на повний робочий день, знизився з 30% до 12%, а відсоток тих, хто шукав роботу на неповний робочий день, знизився з 20% до 12%. (Chmielewska-Kalińska, 2023).

З початку війни в Україні до кінця червня 2023 року в базі даних Центрального реєстру та інформації про економічну діяльність (CEIDG)було зареєстровано 29 400 українських ФОПів. Домінуючими галузями є будівництво, інформація та комунікації, а також сфера послуг.

Кошти, переказані громадянами України, становлять від 80% до 90% коштів, надісланих з Польщі. Можливим поясненням такої ситуації може бути відносно гірша економічна ситуація в Україні та підвищене бажання підтримати родичів у скрутному становищі, в якому вони опинилися, залишаючись в країні.

Внесок Польщі у відбудову України

У 2020 році Україна зайняла 15 місце в основному рейтингу найперспективніших напрямків для польських компаній та 2 місце для інвестицій, орієнтованих на низькі витрати (W poszukiwaniu…, 2020). У пошуках можливостей зниження витрат і скорочення ланцюга постачання після пандемії COVID-19 географічна близькість і доступність українського ринку з його великою кількістю споживачів (приблизно 41,2 млн осіб) набула особливого значення. За останні два роки перед вторгненням Росії Україна ініціювала низку змін для підвищення інвестиційної привабливості, включаючи відкриття сільськогосподарського ринку, програму Великої приватизації, лібералізацію алкогольної галузі, митні та фіскальні пільги для компаній, які інвестують щонайменше 20 млн євро впродовж 5 років (програма «Інвестиційна няня»).

[5] Тобто тих, яким на основі згаданого закону присвоєно ідентифікаційний номер PESEL, що дає доступ до невідкладної допомоги, ринку праці, економічної діяльності, державних послуг та соціальних виплат.

Враховуючи матеріальні збитки, спричинені війною, відбудова України буде неможливою без сприяння інвесторів. На початку квітня 2022 року група українських, європейських та американських економістів з Центру економіко-політичних досліджень підготувала «Нарис із відновлення України» (Нарис…, 2023), в якому визначено три етапи відбудови України: негайне відновлення основних об'єктів цивільної інфраструктури (за принципом ліквідації наслідків катастроф), відновлення критичної та сервісної інфраструктури (включаючи державні послуги), створення основ для майбутнього розвитку та модернізації держави (Drabczuk, 2022). Головним викликом, окрім операційних проблем, пов'язаних із актуальними бойовими діями, боротьбою та обстрілами, залишається питання коштів на відбудову. У короткостроковій перспективі інвестори можуть приєднатися до платформи UNITED24, яка збирає кошти для негайної допомоги від міжнародних фінансових і гуманітарних організацій, транснаціональних корпорацій та пожертви від приватних осіб. Довгострокова підтримка має складатися з купівлі військових облігацій України та прямих інвестицій.

Польща приєдналася до Координаційної платформи донорів групи G7, яка розробляла план післявоєнної відбудови України. Окрім держав G7, у роботі платформи також взяли участь такі фінансові установи, як Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний фонд та Світовий банк. План має включати не лише окремі заходи пов'язані з реконструкцією, але й план розподілу ресурсів та конкретні інструменти фінансової підтримки.

4–5 липня 2022 року в Лугано відбулася конференція з питань відновлення України, в якій взяли участь представники понад 40 держав і 18 міжнародних організацій. Реконструкція триватиме 10 років і буде здійснюватися в три етапи. Серед найбільш важливих і невідкладних – реконструкція транспортного, житлового та енергетичного секторів. У липні 2022 року було створено Європейський альянс міст і регіонів для координації спільних зусиль з відродження та відбудови України (European Alliance, 2022). Альянс закликає таких партнерів, як ЄІБ, ЄБРР, ОЕСР та Банк розвитку Ради Європи, знайти шляхи поглиблення співпраці з місцевими та регіональними органами влади з метою забезпечення процвітання та стійкого майбутнього для України, зміцнення місцевої демократії та спільних цінностей ЄС.

Проєкт реконструкції, найімовірніше, буде реалізовано через державні закупівлі, оголошені міжнародними організаціями в рамках проєктів, орієнтованих на конкретну державу, а також через тендери, оголошені безпосередньо владою України. Залучення польських суб'єктів господарювання відповідає інтересам як Польщі, так і України. Польща має шанс стати логістичним та промисловим хабом для України (так само, як вона є хабом гуманітарної допомоги у воєнний час). Вже відбуваються перші міжурядові консультації між

Україною та Польщею з питань будівництва автомагістралі (від прикордонного переходу в Краковці до Рівного, також через Львів) та спільних інвестицій в оборонне виробництво (спільні заводи з виробництва боєприпасів на польській території).

Польща та Україна готуються до реалізації масштабних інвестиційних планів після закінчення війни і прагнуть усунути перешкоди для ведення польського бізнесу в Україні та українського бізнесу в Польщі. Під час зустрічі заступника Міністра фондів та регіональної політики, Уповноваженої Уряду Республіки Польща з питань польсько-української співпраці у сфері розвитку (Ядвіга Емілевич) та заступника Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури (Олександр Азаркін) в офісі Польського агентства з інвестицій і торгівлі у Києві 26 жовтня 2023 року було підписано угоду про роботу над створенням спеціальної «Білої книги» з проблемних питань в економічних відносинах між польськими та українськими підприємцями, що ведуть діяльність на територіях обох держав, а також про те, як і коли їх вирішувати (напр., визнання електронного підпису, зразки договорів про закупівлю, відшкодування ПДВ, спрощення митного оформлення тощо).

У каталозі польських компаній, зацікавлених у відбудові України, зареєструвалося понад 2 000 компаній, що працюють у будівельному, енергетичному, агропродовольчому, фармацевтичному та IT секторах. З метою забезпечення надійної роботи приватного сектору на українському ринку Корпорація зі страхування експортних кредитів (KUKE) за підтримки Міністерства розвитку і технологій відновила можливість страхування короткострокової дебіторської заборгованості за експортними контрактами з українськими контрагентами, починаючи з червня 2022 року.

Окрім участі у відбудові України, Польща обіцяє підтримку у адаптації законодавства України до законодавства ЄС в економічній сфері та правил єдиного європейського ринку в контексті надання Україні статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу (30 червня 2022 р.). Польща є важливим партнером для України в отриманні європейського та міжнародного фінансування на основі програм типу «twinning» та «peer-to-peer» між містами та регіонами України та ЄС (The role of EU..., 2022).

Підсумки

- Польща та Україна мають значний соціально-економічний потенціал. Обидві держави мають спільні стратегічні інтереси в регіоні Центральної Європи, що особливо проявляється в ситуаціях, пов'язаних із загрозами регіональній безпеці.

- Економічна співпраця між Польщею та Україною має стати ключовим елементом регіональної економічної стабільності в умовах мінливої міжнародної системи. Вона створює стійкість до зовнішніх економічних та політичних шоків, формує спільний капітал, який не може бути використаний кожною державою окремо.
- Більшість документів, що становлять основу співпраці Польщі та України, була розроблена ще до вступу України до Світової організації торгівлі (2008), до набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також агресії Росії проти України, що зумовлює необхідність їхнього перегляду та врахування геополітичних змін. Найбільший прогрес у цьому напрямку спостерігається на міжсекторальному рівні. Важливо також, окрім стратегічних документів, побудувати міцну інституційну основу та інструментарій для впровадження цих нормативно-правових актів.
- Стан економічної співпраці між Польщею та Україною в рамках стратегічного партнерства в кількісному відношенні можна оцінити як добрий. Переважають торговельні контакти, значно менший інтерес до інвестиційної співпраці. Аналогічний стан, ймовірно, збережеться протягом наступного десятиліття, оскільки Україна зосередить свої ресурси на відновленні держави після вторгнення Росії. У якісному відношенні спостерігається помітна асиметрія в економічному співробітництві на користь Польщі. Економічна співпраця вимагає більшого прагматизму з огляду на складність проблем і викликів, з якими зіштовхуються сучасні економічні системи.
- Внаслідок прямого вторгнення Росії в Україну найбільші втрати (окрім людських жертв) спричинені руйнуванням або пошкодженням об'єктів критичної інфраструктури та сільського господарства. Це, безсумнівно, першочергові сфери, в яких Україна потребує підтримки стратегічних партнерів. Це визначає необхідність підготовки, реалізації та фінансування проєктів в енергетичному та аграрному секторах. З огляду на швидку адаптацію української економіки до умов воєнного часу, для Польщі співпраця у сфері енергетики та переробки сільськогосподарської продукції є можливістю для розвитку власних інтересів, оскільки вони доповнюють інтереси України та центральноєвропейського регіону.
- Економічна співпраця між Польщею та Україною буде визначатися двома викликами – відновленням України та переговорами Києва з Європейським Союзом на шляху до членства. В обох цих процесах Польща може відігравати ключову роль лідера. У відновленні України Польща вже є стратегічним партнером з огляду на кількість українських мігран-

тів у Польщі, понад 50% з яких заявляють, що залишаться надовго, які де-факто представлятимуть втрачений людський, трудовий та демографічний капітал для України. Більше того, навіть після закінчення війни різниця в рівні економічного розвитку між Польщею та Україною збережеться, що може призвести до подальших хвиль економічної міграції до Польщі. Польща також виконує роль хабу для західної гуманітарної допомоги Україні. У процесі відновлення України Польща має можливість стати логістичним та промисловим хабом України. З потенційним вступом України до ЄС тандем Польщі і України у Центральній Європі може відігравати таку ж роль, як тандем Німеччини і Франції у Західній Європі. Однак у створенні «спільного капіталу» пріоритетом має бути співпраця, а не суперництво. Це довгий шлях, на якому, безсумнівно, з'явиться «втома від України» не лише в Польщі, але й в усьому центральноєвропейському регіоні.

Список літератури

Bazhenova H. (2023), *Ukraińskie rolnictwo rok po rosyjskiej inwazji: wyniki i prognozy*, „Komentarze IEŚ" 809, https://ies.lublin.pl/komentarze/ukrainskie-rolnictwo-rok-po-rosyjskiej-inwazji-wyniki-i-progno/, дата звернення: 29.01.2024.

Bieliszczuk B., Zaniewicz M. (2020), *Perspektywy polsko-ukraińskiej współpracy w branży gazowej*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, nr 207 (2139), https://www.pism.pl/publikacje/Perspektywy_polskoukrainskiej_wspolpracy_w_branzy_gazowej, дата звернення: 29.01.2024.

Chmielewska-Kalińska I., Dudek B., Strzelecki P. (2023), *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego*, Departament statystyki NBP, Warszawa, https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022.pdf, дата звернення: 2.02.2024.

Drabczuk M. (2022), *Plany rządu ukraińskiego na odbudowę Ukrainy*, „Komentarze IEŚ" 634, https://ies.lublin.pl/komentarze/plany-rzadu-ukrainskiego-na-odbudowe-ukrainy/, дата звернення: 05.02.2024.

Drabczuk M. (2021), *Szczyt UE – Ukraina: pogłębianie współpracy w ramach układu o stowarzyszeniu*, „Komentarze IEŚ", Nr 463, https://ies.lublin.pl/komentarze/szczyt-ue-ukraina-poglebianie-wspolpracy-w-ramach-ukladu-o-stowarzyszeniu/, дата звернення: 28.01.2024.

European Alliance of Cities and Regions for the Reconstruction of Ukraine, https://cor.europa.eu/pl/engage/Pages/European-Alliance-of-Cities-and-Regions-for-the-reconstruction-of-Ukraine.aspx, дата звернення: 05.02.2024.

Jarco M. (2023), *Polskie inwestycje w Ukrainie w najbliższych 5 latach mogą wzrosnąć prawie 30-krotnie*, „Dziennik Gazeta Prawna", 27.01.2023, https://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/8646899,polskie-inwestycje-w-ukrainie-wsrost-30-krotny.html, дата звернення: 29.01.2024.

Komornicki T., Wiśniewski R., Szejgiec-Kolenda B., Ciołek D., red. (2022), *Ekonomiczne, społeczne i geopolityczne uwarunkowania ruchu granicznego*, „Prace geograficzne Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego PAN", nr 280.

Kopiński D., Markewicz J., Sierocińska K., Strzelecki J. (2023), *Gospodarka wojenna: Ukraina po roku od rosyjskiej inwazji*, Polski Instytut Ekonomiczny, Warszawa.

Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 11 października 2005 r. o utracie mocy obowiązującej umów normujących stosunki handlowe oraz umów gospodarczych zawierających postanowienia odsyłające do umów normujących stosunki handlowe w związku z przystąpieniem Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej, M.P. 2005, nr 064 poz. 885.

PGNiG podpisało umowę w sprawie poszukiwania i wydobycia węglowodorów na Ukrainie, https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/153316-pgnig-podpisalo-umowe-w-sprawie-poszukiwania-i-wydobycia-weglowodorow-na-ukrainie, дата звернення: 29.01.2024.

Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Technologii z dnia 15 września 2023 r. w sprawie zakazu przywozu z Ukrainy produktów rolnych, Dz.U. 2023 r. poz. 1898.

The role of EU cities and regions in rebuilding Ukraine, CIVEX-VII/018, 151st plenary session, 10–12 October 2022, https://pes.cor.europa.eu/legislativeworks/role-eu-cities-and-regions--rebuilding-ukraine, дата звернення: 05.02.2024.

„Tygodnik Gospodarczy PIE", 26.01.2023, https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2023/01/Tygodnik-PIE_4-2023.pdf, дата звернення: 25.01.2024.

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o współpracy gospodarczej, M.P. 2006, nr 59 poz. 628.

W poszukiwaniu okazji inwestycyjnych Ranking najbardziej obiecujących kierunków ekspansji dla polskich firm, Raport PwC we współpracy z PFR TFI, Listopad 2020, https://www.pwc.pl/pl/pdf-nf/2020/w-poszukiwaniu-okazji-inwestycyjnych-ranking-perspektywicznych-kierunkow-ekspansji-dla-polskich-firm-new.pdf, дата звернення: 05.02.2024.

Wawrzonek M. (2008), *Projekt rurociągu Odessa–Brody–Płock jako element polsko-ukraińskiego „partnerstwa strategicznego"*, w: Podraza A., Gizicki W. (red.), *Strategiczne partnerstwo Polski i Ukrainy*, Lublin.

Wodzicki M., Pichola I., Tomera E., Komada O., Herbik – Piszczako E., Patorska J., red. (2022), *Uchodźcy z Ukrainy w Polsce. Wyzwania i potencjał integracji*, Monitor Delloite, październik, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl-Uchodzcy-z--Ukrainy-w-Polsce-Report.pdf, дата звернення: 02.02.2024.

Wspólna Deklaracja Prezydentów Rzeczypospolitej i Ukrainy w sprawie rozwoju współpracy w energetyce, 28.02.2006, https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/560,Wizyta-oficjalna-Prezydenta-RP-na-Ukrainie.pdf, дата звернення: 25.01.2024.

Wyciszkiewicz E., red. (2008), *Geopolityka rurociągów. Współzależność energetyczna a stosunki międzypaństwowe na obszarze poradzieckim*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, https://www.pism.pl/publikacje/geopolityka-rurociagow-wspolzaleznosc-energetyczna-a-stosunki-miedzypanstwowe-na-obszarze-postsowieckim, дата звернення: 29.01.2024.

Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України станом на січень 2024, https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/, дата звернення: 25.01.2024.

Нарис про відбудову України, Centre for Economic Policy Research, https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf, дата звернення: 25.09.2023.

Прямі інвестиції (акціонерний капітал) з країн світу в економіці України (2015–2019), https://ukrstat.gov.ua/, дата звернення: 25.01.2024.

Статистика Національного Банку, https://bank.gov.ua/ua/statistic/nbustatistic, дата звернення: 25.01.2024.

Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польщі про торгівлю та економічне співробітництво, від 04.10.1991, Документ 616_019, Кабінет Міністрів України, http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/616_019, дата звернення: 25.09.2023.

ІРЕНЕУШ ТОПОЛЬСЬКИЙ

Інститут міжнародних відносин Університету Марії Кюрі-Склодовської
http://orcid.org/0000-0001-7152-8329

Військовий вимір стратегічного партнерства Польщі та України

Анотація. Військова площина в міжнародних відносинах має свою специфіку. У 2014–2021 роках військові відносини між Польщею та Україною були другорядними. Цей період був далеким від стратегічного партнерства на рівні військової співпраці. Ситуація змінилася у 2022 році, через загрозу та подальшу агресію РФ проти України 24 лютого. Польща була однією з перших держав, яка надала військову допомогу в критичній ситуації, поступово розширюючи її масштаби до передачі важкого озброєння. Контракти на поставку військової техніки в Україну були одними з найбільших з 1991 року. Польща також є найбільшим і фактично основним центром матеріально-технічного забезпечення міжнародної допомоги, в тому числі військової допомоги для України. Однак, незважаючи на те, що обидві держави межують з Росією і налаштовані на співпрацю, побудувати стратегічне військове партнерство складно. Крім того, проглядається примат політичної складової та короткострокових інтересів. Водночас основою розвитку стратегічного партнерства є реальне співробітництво між оборонними підприємствами обох держав.

Ключові слова: Польща, Україна, військовий літак, військова допомога, військова співпраця, стратегічне партнерство, Російська Федерація

Streszczenie. Płaszczyzna wojskowa w stosunkach międzynarodowych jest specyficzna. W latach 2014–2021 relacje militarne Polski i Ukrainy miały znaczenie drugorzędne. Okres ten był daleki od partnerstwa strategicznego na płaszczyźnie wojskowej. Sytuacja uległa zmianie w roku 2022, w związku z zagrożeniem, a później agresją ze strony Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w dniu 24 lutego. Polska jako jedno z pierwszych państw udzieliło jej pomocy wojskowej w krytycznej sytuacji, stopniowo rozszerzając jej zakres także o broń ciężką. Kontrakty na dostawę techniki wojskowej dla Ukrainy były jednymi z największych od 1991 roku. Polska jest również największym, a *de facto* dominujące centrum logistyczne pomocy międzynarodowej, w tym wojskowej dla Ukrainy. Jednak, mimo że oba państwa graniczą z Rosją i są skazane na współpracę, budowa partnerstwa strategicznego na płaszczyźnie wojskowej jest trudna. Ponadto, uwidacznia się też prymat płaszczyzny politycznej i doraźnych interesów. Jednocześnie podstawę do rozwoju partnerstwa strategicznego stanowi realna kooperacja przedsiębiorstw zbrojeniowych obu państw.

Słowa kluczowe: Polska, Ukraina, płaszczyzna wojskowa, pomoc wojskowa, współpraca wojskowa, partnerstwo strategiczne, Federacja Rosyjska

Abstract. The military plane in international relations is specific. In the years 2014–2021, military relations between Poland and Ukraine were of secondary importance. This period was far from a strategic partnership at the military level. The situation changed in 2022, due to the threat and subsequent aggression of the Russian Federation against Ukraine on February 24. Poland was one of the first countries to provide military assistance in a critical situation, gradually expanding its scope to include heavy weapons. Contracts for the supply of military technology to Ukraine were among the largest since 1991. Poland is also the largest, and de facto dominant, logistics center for international assistance, including military assistance for Ukraine. However, even though both countries border Russia and are committed to cooperation, building a strategic military partnership is difficult. Moreover, the primacy of the political plane and short-term interests is also visible. At the same time, the basis for the development of strategic partnership is real cooperation between the arms enterprises of both countries.

Keywords: Poland, Ukraine, military plane, military aid, military cooperation, strategic partnership, Russian Federation

Після закінчення холодної війни значення військового сектора в Європі значно зменшилося. Це також мало свій вплив на ставлення до Російської Федерації та питання військової безпеки. Ситуація кардинально змінилася 24 лютого 2022 року після військової агресії Росії проти України. У новій реальності військова сфера в трансатлантичній зоні стала важливою і навіть ключовою для Польщі та України.

У цій частині роботи буде охарактеризовано два аспекти, що стосуються будування стратегічного партнерства між Польщею та Україною у військовій сфері. Перша частина охоплює період 2014–2021 років, а друга – період від 2022 року, враховуючи час безпосередньо перед агресією Російської Федерації. Національна безпека Польщі та України визначає, що певні сфери, з огляду на їхню специфіку, повинні залишатися засекреченими. Чутливі питання включають, але не обмежуються співпрацею розвідок, використанням радіоелектронної боротьби, діями в кіберпросторі. Метою цієї частини роботи є аналіз розвитку стратегічного партнерства між Польщею та Україною у військовій сфері у період 2014–2023 рр.

Правовою основою партнерства між двома державами у військовій сфері є *Генеральна угода між Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України про взаємне співробітництво в галузі оборони*, укладена у Варшаві 2 грудня 2016 року, яка набула чинності 17 листопада 2018 року. Статті 3 і 4 Угоди відповідно охоплюють 24 сфери і 12 напрямків співпраці між Польщею і Україною в галузі оборони (див. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, 2019, с. 3, 4–5).

У контексті розвитку партнерства у військовій сфері слід звернути увагу на статтю 12 Угоди. Вона передбачає, що у випадку надзвичайного стану або війни, стихійного лиха на території іншої держави передбачено надання невідкладної допомоги відповідно до внутрішнього законодавства держави-донора. Її предмет охоплює безоплатну передачу озброєння, товарів подвійного призначення та майна небойового призначення з ресурсів збройних сил даної держави. Крім того, охоплює спеціальні консультаційні послуги та підтримку з тимчасовим обміном підготовленого і компетентного військового та цивільного персоналу для виконання заздалегідь визначених робіт і надання послуг (Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, 2019, с. 5–6). До Угоди було додано протокол, метою якого було сприяння розвитку співпраці між оборонними галузями обох держав. Він став основою для розширення міжурядової угоди про постачання озброєння і обладнання та надання послуг військово-технічного характеру. У самому протоколі йшлося про здійснення промислової співпраці з питань ракетних технологій (Ministerstwo Obrony Narodowej, 2016).

1. Військова сфера 2014–2021 рр.

З 2014 року у військових відносинах між Польщею та Україною переважали:

а) створення та співпраця в рамках багатонаціональної бригади;

б) спільні військові навчання та підготовка бойових підрозділів, у тому числі в рамках Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та Європейського Союзу (ЄС);

в) військово-технічна співпраця – взаємодія між підприємствами оборонного комплексу;

г) військова допомога Україні.

Військова співпраця здійснюється Польщею, Україною та Литвою в рамках багатонаціонального підрозділу Литовсько-польсько-української бригади імені Великого гетьмана Костянтина Острозького (ЛИТПОЛУКРБРИГ). Угоду про її створення було підписано 19 вересня 2014 року, а восени 2015 року вона була сформована. Створення ЛИТПОЛУКРБРИГ продовжило процес військової співпраці в рамках польсько-українського батальйону та литовсько-польського батальйону. Бригада досягла початкової та повної оперативної готовності відповідно: 25 січня 2016 року та 24 січня 2017 року. З'єднання призначене для виконання міжнародних місій на основі мандату Ради Безпеки ООН. ЛИТПОЛУКРБРИГ зосереджується на операціях, що включають міжнародну миротворчу діяльність, посилення регіональної військової співпраці. Бригада складається зі штабу, до складу якого входять міжнародні співробітники, три батальйони, підрозділи спеціального призначення, бойової підтримки і логістики. Чисельність ЛИТПОЛУКРБРИГ становить приблизно 4 500 солдатів (3 500 з Польщі, 560 з України, 350 з Литви). Батальйони, що входять до її складу, перебувають у стані готовності на території своїх держав. З іншого боку, у разі прийняття рішення про активізацію об'єднання або його окремих відділень, вони передислоковуються в складі ЛИТПОЛУКРБРИГ. Солдати беруть участь у різних військових навчаннях, включаючи командно-штабні, курси та додаткову підготовку (LITPOLUKRBRIG, 2023; Żurawski vel Grajewski, 2018, c. 57; Karliński, 2022, c. 27–43; Vysochan, Vlodek, 2020, c. 14, 35–36; Sławiński, 2020, c. 137–139).

Військова співпраця між Польщею та Україною також розвивається в рамках НАТО та ЄС. Як приклад можна навести Трастовий фонд НАТО для України з питань логістики і стандартизації (NATO Trust Fund Ukraine – Logistics and Standardization), в якому станом на жовтень 2015 р. Польща, поряд з Нідерландами та Чехією, відігравала роль однієї з головних держав. Республіка Польща у 2014–2017 роках, за даними Міністерства оборони України, посіла 3 місце серед донорів військової допомоги після США та Канади – 6,5 млн доларів США. Польща спеціалізувалася на безпілотниках і сухих пайках для армії (Żurawski vel Grajewski, 2018, c. 56–57).

Підрозділи збройних сил обох держав узяли участь у спільних двосторонніх та багатонаціональних військових навчаннях. З метою надання консультацій та допомоги Збройним Силам України у розвитку оперативних здібностей відповідно до стандартів НАТО була створена Об'єднана багатонаціональна тренувальна група – Україна (JMTG-U: Joint Multinational Training Group – Ukraine), в якій брала участь Польща. Завдання виконувалися, зокрема, на базі Міжнародного центру миротворчості та безпеки у Яворові під Львовом. Навчання також проводилися в Польщі в рамках підготовки сил спеціального призначення, в тому числі інструкторами з військової частини GROM, військової частини «Командос» із Люблінця та 6-ї повітрянодесантної бригади. Інші багатосторонні масштабні щорічні військові навчання, в яких брали участь військовослужбовці обох держав, включали в себе маневри на території України «Sea-Breeze», «Rapid Trident». У Польщі навчання проходили під кодовою назвою «Dragon», «Anakonda», та «Maple Arch». Крім того, пропозиція МНО Республіки Польща включала в себе спеціалізовану та мовну підготовку українських військовослужбовців у військових університетах та навчальних центрах. Іншою формою була співпраця в рамках Вишеградської бойової групи ЄС (Materniak, 2022, с. 48–50; Żurawski vel Grajewski, 2018, с. 57–61; Vysochan, Vlodek, 2020, с. 34–35; Sławiński, 2020, с. 138–139; Centrum Operacji Lądowych, 2022).

Анексія Криму та військові дії на Донбасі з 2014 року призвели до послаблення та скорочення зв'язків між оборонною промисловістю України та Росії. Це питання було важливим у контексті пошуку нових можливостей для підтримки виробничих потужностей компаній, освоєння нових технологій та ринків збуту. У такій ситуації вибір військової співпраці з Польщею виглядав для України природним і раціональним. Однак специфіка військово-технічної співпраці вплинула на ступінь взаємодії оборонних галузей обох держав. Налагоджені контакти між представниками урядів, у тому числі на рівні глав держав, урядів чи міністрів, не принесли реальних результатів. Військово-технічна співпраця передбачала обмежену торгівлю та невелику кількість спільних проєктів. Враховуючи потенціал та виробничі потужності оборонних галузей обох держав, співпраця перебувала на відносно низькому рівні (Szlachta, 2017, с. 125–128, 138–139; Sławiński, 2020, с. 140–141).

До успішних прикладів можна віднести поставки в 2014 році «PSO MASKPOL S.A.»для Національної гвардії (14 000 касок і 3 000 бронежилетів) і «Lubawa S.A.» для Прикордонної служби, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства оборони (бронежилети, каски, нічлігові бази). Крім того, приватна компанія «Wtórplast» виступила посередником у продажі з Чехії в Україну 33 списаних самохідних установок 2С1 «Гвоздика» і 46 бойових машин піхоти БМП-1АК. В червні 2017 року компанія «Przemysłowe Centrum Optyki S.A.» (PCO) уклала угоду з ДП «Укрінмаш» на поставку приладів спостереження та

прицілювання для бойових броньованих машин (ББМ), в тому числі БМП-1, БРДМ, БТР. Їх отримали оборонні підприємства, що входять до складу ДК «Укроборонпром». Крім того, Житомирський бронетанковий завод мав поставити РСО оптичні компоненти (Lubawa S.A., 2014; Ministerstwo Obrony Narodowej, 2017; Polska Grupa Zbrojeniowa, 2017a; Materniak, 2023, с. 22).

Винятком стала компанія «WB Electronics» (нині входить до групи WB), яка у вересні 2015 року підписала угоду про співпрацю з ДП «Антонов» щодо розробки тактичних безпілотних авіаційних комплексів. Обладнання компанії постачалося в Україну з 2015 року. До групи WB приєдналася у 2020 році «WB Ukraine LLC», що працює на місцевому ринку. Пропозиції групи WB для збройних сил включають розвідувальні БпЛА, баражуючі боєприпаси, інтегровані системи управління боєм, цифрові системи зв'язку, захист периметра. У Києві відкрито виробниче підприємство, що належить компанії. Крім того, «PSO MASKPOL» постачала компоненти для виробництва в Україні на основі ліцензії протигазів МТ 213/2 (Grupa WB, 2023; MASKPOL, 2022; Baluk, 2018, с. 125; Materniak, 2023, с. 22). За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI [СІПРІ]), у період з 2014 по 2021 рік експорт озброєнь з Польщі до України склав 15 млн дол. США. У той же час, імпорт з України становив 8 млн дол. США (SIPRI, 2023; SIPRI, 2023a).

Значна частина спільних ініціатив між Польщею та Україною у сфері військово-технічного співробітництва була або деклараціями, або підписанням меморандуму про подальшу співпрацю, або не була завершена. До таких угод належать угоди про співпрацю між Польською групою озброєнь та ДК «Укроборонпром», Державним космічним агентством України або АТ «Мотор Січ». Останній концерн запропонував модернізувати вертольоти Mi-8/-24 і W-3 Sokół. У Варшаві створено його філіал (Polska Grupa Zbrojeniowa, 2016; Polska Grupa Zbrojeniowa, 2017; Baluk, 2018, с. 126; Szlachta, 2017, с. 125–128, 139; Materniak, 2023, с. 22–31).

Ще одним прикладом є співпраця між «Lubawa S.A.» та ДК «Укроборонпром» у 2014–2021 роках. Вжиті заходи не вийшли за рамки підписання угоди, меморандуму про співпрацю та створення дочірньої компанії у 2015 році. Зрештою, у 2021 році було прийнято рішення про ліквідацію «Любава Україна», оскільки процес сертифікації продукції компанії в країні не вдалося провести (Lubawa S.A., 2014; Lubawa S.A., 2015; Lubawa S.A., 2022, с. 12).

Багато різних спільних проєктів оборонних компаній не завоювали прихильність осіб, які приймають рішення в Польщі та Україні. До них відноситься прототип танка PT-17, представлений у 2017 році як глибока модернізація T-72/PT-91 «Twardy» з 120-мм гарматою. Він був створений в результаті співпраці «ZM Bumar-Łabędy S.A.» з Харківським конструкторським бюро з машинобудування та ДП «Укрінмаш». Проблеми торкнулися і розробки

протитанкової керованої ракети «Pirat». Ще одним прикладом, який не був втіленим у життя, стало питання інтеграції баштової установки SMK120 «Rak» на шасі БТР-4 (Reszczyński, 2022; Materniak, 2023, с. 22–28).

2. Військова галузь з 2022 року

Посилення співпраці у військовій галузі між Польщею та Україною відбулося у січні 2022 року. Цьому сприяла ескалація конфлікту та зростання реальної загрози нападу з боку Російської Федерації. Військова агресія Росії 24 лютого 2022 року призвела до подальшого розвитку військової співпраці між двома державами (Ministerstwo Obrony Narodowej, 2022). На практиці підтримка надавалася на основі статті 12 Угоди про взаємне співробітництво в галузі оборони. На обсяг і характер військової допомоги та військово-технічного співробітництва впливають обмеження, які певною мірою стосуються відносин між Польщею та Україною у військовій сфері. По-перше, це обмеження на трансфер технологій, які перешкоджають або затримують передачу сучасних і передових видів озброєнь. Це питання включає в себе, зокрема, безпеку «критичних» систем, правові обмеження та загрозу їх захоплення Російською Федерацією. Де-факто Україна отримує зразки озброєнь у спрощеному варіанті, попередньо «змодифіковані». На відміну від цього, передача старіших зразків озброєнь західного виробництва вимагає підготовки особового складу, надання матеріально-технічної підтримки і сервісного обслуговування. Крім того, існують побоювання, що частина зброї може опинитися на «чорному ринку» і потрапити в чужі руки, що вимагає моніторингу поставок з боку західних партнерів. По-друге, в Європі існує обмежений запас систем озброєнь і боєприпасів, особливо на основі пострадянських технологій. Це також пов'язано зі зменшенням потужностей з виробництва боєприпасів та озброєнь, що було зумовлено дивідендом миру та адаптацією збройних сил до боротьби з тероризмом, а не до повномасштабної війни. Третє питання стосується потенційної діяльності з боку спецслужб Росії та Білорусі пов'язаної з дезінформацією та саботажем (Piotrowski, 2022, с. 14–15; Kozłowski, 2023, с. 50–52).

Починаючи з 2022 року, сфера військових відносин між Польщею та Україною підлягає переоцінці і включає:

а) військову допомогу Україні, включно з підготовкою бойових підрозділів;

б) військово-технічне співробітництво – співпраця між оборонними підприємствами;

в) продажу озброєння та техніки;

г) виконання ролі головного логістичного хабу для міжнародної військової допомоги Україні.

Станом на кінець січня 2022 року стратегічне партнерство у військовій галузі стало переважати у питаннях військової допомоги Україні, але співпраця в рамках ЛИТПОЛУКРБРИГ також зберігалася. У зв'язку з агресією Росії проти України, як прояв солідарності, Польща надає безкоштовну військову допомогу. Сфера її діяльності досить швидко розширилася: від постачання обладнання, боєприпасів і оборонних озброєнь до важкого озброєння, проведення тренувальних місій і ремонту техніки. Однак питання військового співробітництва з Україною в широкому розумінні, зокрема сфера та обсяги військової допомоги, включаючи постачання озброєння, особливо важкого, розглядаються як конфіденційні, і їхні подробиці не розголошуються (див. Trebesch et al., 2023b). У лютому 2022 року Польща передала 37 вантажівок з гуманітарною допомогою, а також зброю та оборонну військову техніку. Враховуючи період з 24 січня і перші місяці війни, до середини 2022 року підтримка включала, зокрема, див. Таблицю 1 (Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, 2022; Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2022; Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2022a; Ministerstwo Obrony Narodowej, 2022; Ministerstwo Obrony Narodowej, 2023c; Trebesch at al., 2023b; Oryx, 2023; MASKPOL, 2022; Piotrowski, 2022, с. 48–49, 67; Kucharski, 2022; Palowski, 2023):

1. Снаряди та боєприпаси – десятки тисяч на початковому етапі:

а) артилерійські: 122 мм, 152 мм, 155 мм;

б) танкові: 125 мм;

в) бронебійні: 73 мм для БМП-1 і станкових гранатометів СПГ-9 (так звані важкі протитанкові гранатомети);

г) зенітні: 23 мм для установки ЗУ-23;

д) стрілецькі: 5,56 мм;

е) керовані ракети класу повітря–повітря: Р-73 для Су-27 і МіГ-29.

2. Індивідуальне спорядження та медична допомога:

а) обмундирування, композитні шоломи, бронежилети, протигази, захисні костюми від зброї масового ураження;

б) індивідуальні аптечки першої медичної допомоги, обладнання польового шпиталю.

3. Легке озброєння:

а) переносний зенітно-ракетний комплекс (MANPADS) Piorun;

б) легкі міномети LMP-2017 (60 мм), включаючи снаряди;

в) станкові гранатомети СПГ-9;

г) гранатомети: револьверного типу (РПГ-40) і протитанковий (РПГ-76 Komar);

д) протитанкові керовані ракети Javelin (імовірно).

4. Індивідуальна зброя:

а) автоматичні гвинтівки: MSBS Grot C16A1 (5,56 мм), Kbk wz. 88 Tantal (5,45 мм), Kbk AKMS (7,62 мм);

б) універсальні кулемети: UKM-2000P (7,62 мм);

в) великокаліберні снайперські гвинтівки: WKW Tor .50 BMG (12,7 мм).

5. Розвідувальні безпілотники: FlyEye.

Поступово обсяг військової допомоги був розширений за рахунок включення нових категорій озброєнь, у тому числі важкого озброєння, що вимагало підготовки військовослужбовців Збройних Сил України, які раніше з ним не стикалися. У випадку з САУ Krab, артилеристи і обслуговуючий персонал пройшли попередню підготовку з їх бойового застосування і роботи з ними. Поставки в першій половині 2022 року включали, зокрема, див. Таблицю 1 (Ministerstwo Obrony Narodowej, 2022; Trebesch et al., 2023, с. 35–41; Trebesch et al., 2023b; Oryx, 2023; PAP, 2023; Piotrowski, 2022, с. 23, 29, 67; Reszczyński, 2022; Palowski, 2023; Palowski, 2023a; Materniak, 2023, с. 25):

1. Танки: T-72M/M1R – варіант передачі PT-91 Twardy.

2. Бойові машини піхоти: БМП-1.

3. Артилерійські системи:

а) самохідні гаубиці: САУ Krab, включаючи супутні транспортні засоби, наприклад, вантажівки з боєприпасами (Jelcz P882 D53) та командно-штабні (LPG WDSz);

б) самохідні гаубиці: 2С1 «Гвоздика»;

в) реактивна система залпового вогню: БМ-21 «Град».

4. Бронетранспортери: AMZ Dzik-2.

З другої половини 2022 року безоплатна військова допомога та поставки за укладеними контрактами охопили додаткові категорії озброєнь, зокрема, див. Таблицю 1 (Trebesch et al., 2023; Ministerstwo Obrony Narodowej, 2022; Oryx, 2023; Piotrowski, 2022, с. 23, 29; Palowski, 2023a; Wilk, Ber, 2023; Reszczński, 2022; Materniak, 2023, с. 25):

1. Танки: PT-91 Twardy і Leopard 2A4.

2. Артилерійські системи: AHS Krab;

3. Системи протиповітряної оборони:

а) автоматизовані військові зенітно-ракетні комплекси: 9К33 «Оса-АК(М)», Osa-AKM-P1 Żądło;

б) зенітно-ракетний комплекс: S-125 Newa-SC;

в) зенітні гармати: AZP S-60.

4. Колісні бронетранспортери: Rosomak.

5. Багатоцільові винищувачі: МіГ-29.

6. Ударні гелікоптери: Мі-24В.

7. Вантажні транспортні засоби: Star 266/266M2.

Озброєння, яке надає Польща, високо оцінюють бійці Збройних Сил України, особливо САУ Krab, (MANPADS) Piorun, безпілотники FlyEye. Поставлене озброєння дозволило повністю укомплектувати еквівалент двох українських

бронетанкових бригад. Крім того, було передано велику кількість боєприпасів, запчастин та різних видів транспортних засобів (PAP 2023a; Oryx 2023; Palowski, 2023; Palowski, 2023a). На території Польщі також проводилися тренування для солдатів Збройних сил України, наприклад, з експлуатації танків PT-91 і Leopard 2A4. Вони також відбулися в рамках Місії ЄС з надання військової допомоги Україні (EUMAM Ukraine). У 2023 році була запропонована можливість підготовки українських пілотів на літаках F-16 у Польщі в рамках тренувальної місії ЄС (Kancelaria Prezesa Rady Ministrów 2022b; Ministerstwo Obrony Narodowej 2022; Ministerstwo Obrony Narodowej 2023; Ministerstwo Obrony Narodowej 2023a; Ministerstwo Obrony Narodowej 2023b; Ministerstwo Obrony Narodowej 2023c; Ministerstwo Obrony Narodowej 2023e; Piotrowski, 2022, c. 23, 29; Reszczyński, 2022).

Таблиця 1. Системи озброєння, передані Польщею у вигляді безоплатної військової допомоги та контрактних продажів.

	Oryx			**IfW**
Тип озброєння/обладнання	Кількість	Доставка	Форма передачі	Кількість
Винищувачі				
МіГ-29	14	квітень/травень 2023	ВД	14
Ударні гелікоптери				
Mi-24B	~12	червень 2023	ВД	-
Танки				
T-72M/M1/M1R	250+	від квітня 2022	ВД	240 + 30
PT-91	60	від квітня 2023	ВД	10 + 30
Leopard 2A4	14	лютий/березень 2023	ВД	14
Бойові машини піхоти				
БМП-1	142+	від квітня 2022	ВД	42
KTO Rosomak	200	від липня 2023	ЗУ-США-ЄС	-
Самохідна артилерія				
2C1 «Гвоздика»	20+	квітень 2022	ВД	-
САУ Краб	18	від червня 2022	ВД	18 + 36
САУ Краб	54	від кінця 2022	ЗУ-ЄС	54
M120 Rak	24	в очікуванні поставок	ЗУ-США-ЄС	-
Реактивні системи залпового вогню				
БМ-21 «Град»	20+	квітень 2022	ВД	-
Зенітно-ракетні комплекси				
S-125 Newa SC	н/д	листопад 2022	ВД	-
Автоматизовані військові зенітно-ракетні комплекси				
9K33 «Оса-АК(М)»	н/д	грудень 2022	ВД	-
Osa-AKM-P1 Żądło	н/д	січень 2023	ВД	-
Зенітні гармати				
AZP S-60	н/д	початок 2023	ВД	н/д
Бронетранспортери				
AMZ Dzik-2	н/д	травень 2022	ВД	-
Командно-штабні машини				
LPG WDSz	н/д	червень 2022	ВД	-
Вантажівки з боєприсами				
Jelcz P882 D53	н/д	до квітня 2022	ВД	-

	Oryx			IfW
Тип озброєння/обладнання	Кількість	Доставка	Форма передачі	Кількість
Постріли та боєприпаси				
120 мм	«великі кількості»	до листопада 2022	ВД	-
122 мм	«великі кількості»	від лютого 2022	ВД	н/д
152 мм	«великі кількості»	від лютого 2022	ВД	н/д
125 мм	«великі кількості»	від лютого 2022	ВД	н/д
73 мм	н/д	лютий/березень 2022	ВД	-
23 мм	30 000+	лютий 2022	ВД	-
5,56 мм	н/д	лютий 2022	ВД	-
Керовані ракети класу повітря–повітря				
Р-73	100	лютий 2022	ВД	-
Бойові БпЛА				
Байрактар ТБ2	1	кінець 2022	ПЗК	-
Розвідувальні БпЛА				
WB Electronics FlyEye	н/д	лютий або березень 2022	ВД	н/д
WB Electronics FlyEye	20	серпень 2022	ПЗК	-
Системи баражуючих боєприпасів				
WB Electronics WARMATE	43	кінець 2022	ПЗК	-
WB Electronics WARMATE	10	травень 2023	WB Group	-
MANPADS				
PPZR Piorun	260	160: лютий 2022 100: квітень 2023	ВД ЗУ	н/д
Легкі міномети				
LMP-2017 (60 мм)	100	лютий 2022	ВД	100
Протитанкові гранатомети				
РПГ-76	н/д	березень 2022	ВД	-
Гранатомети револьверного типу				
РПГ-40	-	лютий 2022	ВД	-
Протитанкові керовані ракети				
Javelin	-	-	-	н/д
Автоматичні гвинтівки				
Kbk wz. 88 Tantal	-	червень 2022	ВД	-
Kbk AKMS	-	до жовтня 2022	ВД	-
MSBS Grot	-	травень 2022	ВД + ЗУ–ЄС	-
Універсальні кулемети				
UKM-2000P	-	червень 2022	ВД	-
Великокаліберні снайперські гвинтівки				
WKW Tor .50 BMG	-	червень 2022	ВД	-
Вантажні транспортні засоби				
Star 266	н/д	до вересня 2022	ВД	
Star 266M2	н/д	до жовтня 2022	ВД	

н/д – недоступні дані; ВД – військова допомога; ЗУ – закуплені Україною; ЗУ–США–ЄС – закуплені Україною за кошти Сполучених Штатів Америки та Європейського Союзу; ЗУ–ЄС – закуплені Україною за кошти Європейського Союзу; ПЗК – профінансовані за рахунок збору коштів.

Джерело: Oryx, 2023; Oryx, 2023a; Trebesch et al., 2023b.

Обсяг військової допомоги Польщі Україні у квітні 2022 року становив приблизно 1,6 млрд євро. Він поступово збільшувався і в травні 2022 року був на рівні понад 1,8 млрд євро (7 млрд злотих). Згідно з даними Кільського інституту світової економіки (IfW), у середині 2022 року Польща була другим після США донором за обсягом військової допомоги Україні. До 15 січня 2023 року було передано військової допомоги на суму 2,43 млрд євро, в тому числі важкого озброєння на суму близько 1,2 млрд євро, зокрема ключових систем – танків, САУ та реактивних систем залпового вогню. Польща передала приблизно 19% своїх існуючих запасів цих трьох категорій озброєнь. У квітні обсяг військової підтримки оцінювався у 2,5 млрд євро. За даними IfW, до 31 липня 2023 року військова допомога Польщі Україні оцінювалася у понад 3 млрд євро – станом на 31 травня. Однак немає інформації про те, чи і в якій мірі ця сума включає постачання KTO Rosomak. У цій категорії Польща посіла шосте місце серед найбільших донорів після Сполучених Штатів Америки (42,1 млрд євро), Німеччини (17,1 млрд євро) та Великої Британії (6,6 млрд євро), Норвегії (3,7 млрд євро) і Данії (3,5 млрд євро). Для порівняння, гуманітарна допомога склала 350 млн євро, фінансова допомога – 920 млн євро, а загальна допомога – 4,27 млрд євро. Крім того, слід враховувати близько 15,41 млрд євро витрат, виділених Польщею для біженців з України, див. Таблицю 2 і Графік 1 (Trebesch et al., 2023, с. 35–41; Trebesch et al., 2023a; Trebesch et al., 2023b; The Kiel Institute for the World Economy, 2023; Palowski, 2023a).

Таблиця 2: Безоплатна військова допомога, надана Польщею Україні з 24 січня 2022 року по 31 липня 2023 року (у млрд євро).

№ з/п	Станом на	млрд євро
1.	23.04.2022	~1,6
2.	27.05.2022	1,8+ (7 млрд злотих)
3.	15.01.2023	2,43
4.	21.04.2023	2,5
5.	31.05.2023	3,0
6.	31.07.2023	3,0 (13,3 млрд злотих)

Джерело: Ministerstwo Obrony Narodowej, 2023c; The Kiel Institute for the World Economy, 2023; Trebesch et al., 2023, с. 35–41; Trebesch et al., 2023a; Trebesch et al., 2023b; PAP, 2022; Palowski, 2023; Palowski, 2023a.

Обсяги військової підтримки України з боку Польщі могли бути недооцінені IfW. Військова допомога значною мірою включала боєприпаси та системи озброєння (лютий 2022 року), у тому числі важке озброєння (квітень 2022 року), якого найбільше потребують Збройні сили України. З середини 2023 року поставки озброєнь у рамках військової допомоги зменшилися. Це пов'язано переважно з тим, що раніше Польща надсилала велику кількість важкого озброєння. На практиці залишилося небагато систем, які можна було

б передати, але вони також важливі для тренувань і підтримання боєготовності. Однак слід підкреслити, що в найбільш критичній для України ситуації, тобто в перші три-чотири місяці війни, вона отримувала реальну військову допомогу, часто важке озброєння на озброєнні бойових підрозділів польської армії, а не на складах.

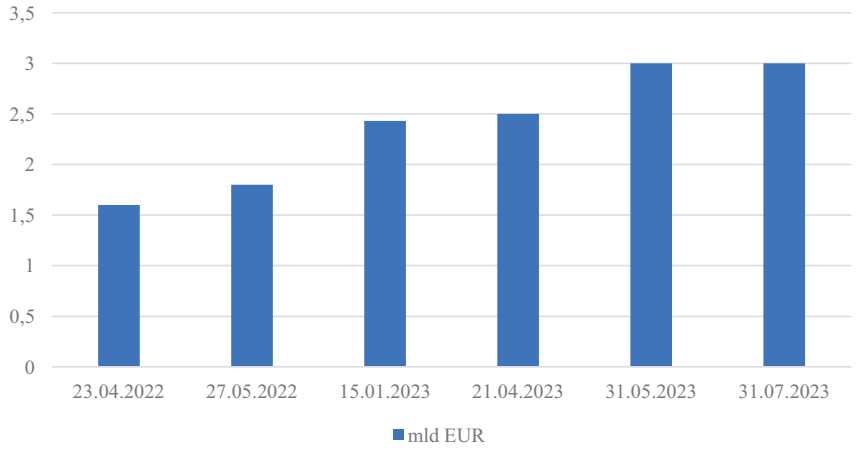

Графік 1. Обсяг військової допомоги, наданої Польщею Україні з 24 січня 2022 року по 31 липня 2023 року (у млрд євро).

Джерело: Ministerstwo Obrony Narodowej, 2023c; The Kiel Institute for the World Economy, 2023; Trebesch et al., 2023, c. 35–41; Ch. Trebesch et al., 2023a; Trebesch et al., 2023b; PAP, 2022; Palowski, 2023; Palowski, 2023a.

Військово-технічна співпраця поступово зміцнювалася з лютого 2022 року на основі налагодженої співпраці групи WB та «PSO MASKPOL». У травні 2022 р. Польща та Україна підписали документ про безпекову та оборонну підтримку, зміст якого не розголошується. Однак, за словами прем'єр-міністра Дениса Шмигаля, у ньому йшлося про передачу Україні спеціальних технологій та спеціальну підтримку у сфері безпеки і оборони. Восени 2022 року з'явилося питання про створення хабу з ремонту обладнання. У 2023 році механічний завод «Бумар-Лабенди» та «Укробронпром» уклали угоду про створення технологічного центру в місті Глівіце для капітального ремонту танків Т-64, тобто відновлення їх до повного експлуатаційного стану. У довгостроковій перспективі постало питання про співпрацю в обслуговуванні танків Т-72 і PT-91, переданих Польщею. 5 квітня 2023 року прем'єр-міністр Матеуш Моравецький та президент Володимир Зеленський підписали угоду про продовження співпраці між двома стратегічними оборонними підприємствами (Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2022b; Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2023; Grupa WB, 2023; MASKPOL, 2022; PAP, 2022a; Bumar-Łabędy, 2023).

На території Польщі розташований ремонтний цех, де 400 працівників PGZ ремонтують AHS Krab та іншу броньовану або артилерійську техніку, пошкоджену під час бойових дій. Після повного відновлення техніка повертається на поле бою. Крім того, працівники створеного у травні 2023 року підприємства «PGZ Service Orel» проводять капітальний ремонт AHS Krab у ремонтних цехах та на підприємствах в Україні. Деякі з бригад виконують ремонтні роботи в польових умовах, у безпосередньому контакті з лінією фронту. У компанії «Гута Стальова Воля» організовано навчання з обслуговування та ремонту для персоналу з України. Близько 100 українських військовослужбовців пройшли підготовку і можуть самостійно виконувати базові роботи з технічного обслуговування та ремонту AHS Krab (Kozłowski 2023, с. 51; PAP, 2023). У 2023 році піднімалося питання про створення сервісного та ремонтного центру для танків Leopard 2 версій A4 та A6, що постачаються в Україну, на заводі «Бумар-Лабенди» у м. Глівіце (Ministerstwo Obrony Narodowej, 2023b; Ministerstwo Obrony Narodowej, 2023c; Ministerstwo Obrony Narodowej, 2023d; Bumar-Łabędy, 2023a).

5 квітня 2023 року PGZ та ДАХК «Артем» (що входить до складу ДК «Укроборонпром») підписали угоду про виробництво танкових боєприпасів. Вона передбачає створення на потужностях PGZ нових ліній з виробництва боєприпасів 125 мм для потреб Збройних Сил України. Польща пообіцяла надати технологію виробництва цього типу снарядів, а також необхідне для цього обладнання. Обидва партнери, відповідно до своїх ресурсів і можливостей, нададуть компоненти, необхідні для виробництва боєприпасів. У травні 2023 року розпочалася реалізація угоди між «MESKO S.A.» та підприємством «Артем». Були визначені питання передачі технологій компанією «MESKO» та ланцюги співпраці у виробництві боєприпасів для Збройних Сил України (MESKO, 2023; MESKO, 2023a; Wilk, Ber, 2023; Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2023).

Порівняно з попередніми роками спостерігається інтенсифікація передачі озброєнь та обладнання. 5 квітня 2023 року прем'єр-міністр М. Моравецький та президент В. Зеленський підписали лист про наміри щодо закупівлі Україною оборонного обладнання польського виробництва. Україна зробила замовлення на закупівлю озброєння, яке включало AHS Krab (54 шт. – повністю укомплектовані 3 артилерійські дивізіони), KTO Rosomak (150 шт. – пізніше вказано 200 шт. двома партіями), 120-мм SMK Rak (24 шт.) з машинами підтримки, MANPADS Piorun (100 шт.) та штурмові гвинтівки Grot. Потенційний вибір двох останніх систем значно посилив би співпрацю між збройними силами обох держав. Вся угода повинна була частково фінансуватися Україною, а також США і ЄС. Лише контракт на поставку AHS Krab склав 2,7 млрд злотих. Втім, деталі підписаної угоди не розголошуються (Kancelaria Prezesa Rady Ministrów 2023; Wilk, Ber, 2023; Reszczyński, 2022; Palowski, 2023a). За

даними SIPRI, у 2022 році Польща продала Україні озброєнь на 451 млн дол. США. Це був найвищий рівень експорту з 1991 року. На противагу цьому, імпорт з України не був зафіксований (SIPRI, 2023; SIPRI, 2023a).

У квітні 2022 року розпочала роботу Контактна група з питань оборони України (Ukraine Defense Contact Group – UDCG), яка зосереджена на питаннях обміну розвідданими та поточних і довгострокових потребах збройних сил. Головною метою є координація та інтенсифікація військової допомоги Україні. Завдяки своєму географічному розташуванню Польща відіграє вирішальну роль у її наданні. Польща є найбільшим і де-факто основним хабом (логістичним центром) міжнародної підтримки України. Обладнання, яке постачається різними країнами у форматі UDCG, проходить переважно через територію Польщі (Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2023; Ministerstwo Obrony Narodowej, 2023c; Piotrowski, 2022, c. 13; Bazhenova, 2023).

* * *

Стратегічне партнерство між Польщею та Україною на військовому рівні визначається геополітичним положенням. Однак з 1990-х років, всупереч логіці, воно не було реалізоване. Стратегічне партнерство у військовій галузі значною мірою залежить від політичних відносин, а також від ситуативних інтересів, наприклад, економічних.

У період з 2014 по 2021 рік між Польщею та Україною не було реального стратегічного партнерства у військовій галузі. Цей період можна охарактеризувати як спроби налагодити військову співпрацю, але не стратегічне партнерство. Україна не була готова до цього, в тому числі через проблему залежності від поставок ключових компонентів для власної оборонної промисловості з Росії. Особливо позитивно слід оцінити співпрацю в рамках ЛИТПОЛУКРБРИГ, а також навчальні місії для військовослужбовців Збройних Сил України. В той же час військово-технічне співробітництво, включаючи розробку спільних проєктів систем озброєнь, обмежувалося лише деклараціями або презентаціями прототипів. У період з 2014 по 2021 рік відносини на військовому рівні між Польщею та Україною були другорядними. Де-факто у двосторонніх відносинах домінували політичні, економічні та історичні питання.

2022 рік кардинально змінив військові відносини між двома державами, що має вплинути на розвиток стратегічного партнерства у військовій галузі. Польща була однією з перших держав, яка надала військову допомогу. Важливо, що з квітня 2022 року Україна систематично отримує важке озброєння, зокрема, з огляду на характер війни, що триває, танки, самохідні артилерійські установки, ББМ та запасні частини до різних систем озброєнь. Постачання великої кіль-

кості боєприпасів, включаючи артилерійські і танкові боєприпаси, також дуже важливе. Масштаби військової допомоги Україні призвели до послаблення військового потенціалу Польщі. Така ситуація призвела до збільшення інвестицій у модернізацію та розвиток збройних сил, що також передбачає впровадження нових систем озброєння, які повністю відповідають стандартам НАТО.

Питання експорту озброєння в Україну також значно посилилося, зокрема, артилерійських систем AHS Krab та SMK Rak, а також MANPADS Piorun. Вони досягли найвищого рівня продажу зброї Польщею з 1991 р. Також спостерігається співпраця між оборонними підприємствами в галузі виробництва танкових боєприпасів, ремонту та обслуговування різних категорій бронетехніки та самохідних артилерійських установок. Однак одним з найважливіших питань є роль Польщі як основного логістичного центру міжнародної військової допомоги Україні, для якого немає альтернативи схожого рівня.

Підсумовуючи, можна сказати, що з 2022 року сфера військових відносин між Польщею та Україною створює основу для розвитку стратегічного партнерства у військовій галузі. Обидві держави мають спільну загрозу з боку Росії. Така ситуація зумовлює необхідність широкої співпраці, але не лише в часи труднощів – небезпеки, а постійно. Починаючи з 2022 року, справжнє стратегічне партнерство між Польщею та Україною без військової галузі неможливе. Водночас воно є досить вразливим і залежним від політичних та економічних відносин. Потенційні заходи, які могли б вплинути на розвиток стратегічного партнерства у військовій галузі, включають збільшення співпраці між оборонними підприємствами. Україна стоїть перед необхідністю поступового приведення збройних сил до західних стандартів, особливо це стосується систем озброєнь – уніфікація типів озброєнь, з логістичних міркувань – вибір одного-двох постачальників або партнерів. Це вимагає трансформації оборонної промисловості. Україна де-факто стає одним з найбільших ринків озброєнь у Європі та значним у світі, що викликає інтерес з боку експортерів зброї. Співпраця у цій сфері є вигідною для обох держав. Між іншим, Польща має досвід модернізації власних збройних сил та розвитку оборонної промисловості. З іншого боку, зауваження щодо використання українськими солдатами військової техніки польського виробництва в бою можуть вплинути на її подальший розвиток і модернізацію.

Закупівля озброєнь або співпраця підприємств оборонної промисловості є політичним рішенням влади України. У такому випадку нехтування Польщею значно ускладнить, а навіть позбавить можливості стратегічного партнерства у військовій галузі. Крім того, співпраця у сфері захисту від гібридної діяльності спецслужб Росії та Білорусі також потребує розвитку.

З 2022 року найважливішими питаннями, що впливатимуть на партнерство між Польщею та Україною у військовій галузі, є:

а) корупція в Україні;
б) проникнення в Україну спецслужб Росії;
в) поточні політичні та економічні цілі в обох державах;
г) діяльність спецслужб Росії та Білорусі в державах НАТО і ЄС.

Список літератури

Baluk W. (2018), *Formalny i materialny wymiar partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy*, „Sprawy Międzynarodowe", nr 1, t. 71, s. 109–137.

Bazhenova H. (2023), *Grupa Ramstein: przesłanki utworzenia i rola w zapewnieniu zdolności wojskowych Ukrainy (część 1)*, „Komentarze IEŚ", nr 859.

Bumar-Łabędy (2023), *BUMAR-ŁABĘDY i Ukrobronprom utworzyły centrum technologiczne napraw czołgów T-64*, https://bumar.gliwice.pl/news/pgz-i-ukrobronprom-wspolpracuja-przy-serwisie-sprzetu-pancernego, дата звернення: 12.12.2023.

Bumar-Łabędy (2023a), *BUMAR-ŁABĘDY będzie produkował Kraby i serwisował Leopardy*, https://bumar.gliwice.pl/news/bumar-labedy-bedzie-produkowal-kraby-i-serwisowal-leopardy, дата звернення: 12.12.2023.

Centrum Operacji Lądowych (2022), *Zakończenie Międzynarodowych Warsztatów Dowództwa Operacji Unii Europejskiej Państw Grupy Wyszehradzkiej OHQ UE 2023/I (POL OHQ 2023/1 International Workshops*, https://colad-dkl.wp.mil.pl/pl/articles6-aktualnosci/zakonczenie-miedzynarodowych-warsztatow-dowodztwa-operacji-unii-europejskiej-panstw-grupy-wyszehradzkiej-ohq-ue-2023i-pol-ohq-20231-international-work/, дата звернення: 12.12.2023.

Grupa WB (2023), *WB Ukraine*, https://www.wbgroup.pl/wb-ukraine/, дата звернення: 12.12.2023.

Kancelaria Prezesa Rady Ministrów (2022), *Premier w Kijowie: cała Europa i cały świat zachodni muszą się zjednoczyć na rzecz suwerenności, niepodległości i nienaruszalności terytorialnej Ukrainy*, https://www.gov.pl/web/premier/premier-w-kijowie-cala-europa-i-caly-swiat-zachodni-musza-sie-zjednoczyc-na-rzecz-suwerennosci-niepodleglosci-i-nienaruszalnosci-terytorialnej-ukrainy, дата звернення: 12.12.2023.

Kancelaria Prezesa Rady Ministrów (2022a), *Premier Mateusz Morawiecki: Bezpieczna Ukraina to także polska i europejska racja stanu*, https://www.gov.pl/web/premier/premier-mateusz-morawiecki-bezpieczna-ukraina-to-takze-polska-i-europejska-racja-stanu, дата звернення: 12.12.2023.

Kancelaria Prezesa Rady Ministrów (2022b), *Premier Mateusz Morawiecki: Zwycięstwo musi być po stronie Ukrainy*, https://www.gov.pl/web/premier/premier-mateusz-morawiecki-zwyciestwo-musi-byc-po-stronie-ukrainy, дата звернення: 12.12.2023.

Kancelaria Prezesa Rady Ministrów (2023), *Oficjalne spotkanie premiera Mateusza Morawieckiego z prezydentem Ukrainy Wołodymyrem Zełenskim*, https://www.gov.pl/web/premier/oficjalne-spotkanie-premiera-mateusza-morawieckiego-z-prezydentem-ukrainy-wolodymyrem-zelenskim, дата звернення: 12.12.2023.

Karliński T. (2022), *Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade*, J. Olchowski (red.), *Polish-Ukrainian Military Cooperation*, Lublin.

Kozłowski A. (2023), *Security of the Polish-Ukrainian military cooperation*, w: A. Kozłowski (red.), *Polish-Ukrainian military industry cooperation. The rising military industry power?*, Warszawa.

Kucharski B. (2022), *Kolejne dostawy broni i amunicji z Polski dla Ukrainy*, https://zbiam.pl/kolejne-dostawy-broni-i-amunicji-z-polski-dla-ukrainy/, дата звернення: 12.12.2023.

LITPOLUKRBRIG (2023), *Historia*, https://litpolukrbrig.wp.mil.pl/pl/pages/historia-2018-02-23-b/.

Lubawa S.A. (2014), *Lubawa S.A. rozpoczęła współpracę z ukraińskim koncernem UkrOboronProm*, https://lubawagroup.com/pl/aktualnosci-2014/1005-lubawa-s-a-rozpoczela-wspolprace-z-ukrainskim-koncernem-ukroboronprom, дата звернення: 12.12.2023.

Lubawa S.A. (2015), *Lubawa S.A. zacieśnia współpracę z UkrOboronProm*, https://lubawagroup.com/pl/aktualnosci-2015/913-lubawa-s-a-zaciesnia-wspolprace-z-ukroboronprom, дата звернення: 12.12.2023.

Lubawa S.A. (2022), *Sprawozdanie z działalności Zarządu Lubawa S.A. oraz Grupy Kapitałowej Lubawa za okres od 1 stycznia do 31 grudnia 2021*, https://lubawagroup.com/pliki/raporty_okresowe/2021/roczne/jednostkowy/Sprawozdanie_z_dzialalnosci_Zarzadu_Lubawa_SA_oraz_Grupy_Kapitalowej_Lubawa_za_2021r.pdf, дата звернення: 12.12.2023.

MASKPOL (2022), *Podsumowanie roku 2022*, www.maskpol.com.pl/o-firmie/aktualnosci/podsumowanie-roku-2022, дата звернення: 12.12.2023.

Materniak D. (2022), *Polish Armed Forces' Military Training Cooperation with the Armed Forces of Ukraine*, J. Olchowski (red.), *Polish-Ukrainian Military Cooperation*, Lublin.

Materniak D. (2023), *Potential areas of cooperation between Polish and Ukrainian arms companies*, w: A. Kozłowski (red.), *Polish-Ukrainian military industry cooperation. The rising military industry power?*, Warszawa.

MESKO (2023), *Polska Grupa Zbrojeniowa i ARTeM podpisały porozumienie w sprawie produkcji amunicji*, https://www.mesko.com.pl/aktualnosci/mesko-sa-rozwija-wspolprace-z-ukraina, дата звернення: 12.12.2023.

MESKO (2023a), *MESKO rozwija współpracę z Ukrainą*, https://www.mesko.com.pl/aktualnosci/mesko-sa-rozwija-wspolprace-z-ukraina, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2016), *Zacieśnienie współpracy obronnej z Ukrainą*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/zaciesnienie-wspolpracy-obronnej-z-ukraina-2, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2017), *PCO dostarczy Ukrainie przyrządy optoelektroniczne*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/pco-dostarczy-ukrainie-przyrzady-optoelektroniczne-2, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2022), *Wicepremier Mariusz Błaszczak na Ukrainie: Polska wśród liderów wojskowej pomocy dla Ukrainy*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wicepremier-mariusz-blaszczak-na-ukrainie-polska-wsrod-liderow-wojskowej-pomocy-dla-ukrainy, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2023), *Polscy żołnierze szkolą ukraińskie załogi czołgów Leopard*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/polscy-zolnierze-szkola-ukrainskie-zalogi-czolgow-leopard, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2023a), *Polska liderem koalicji państw wspierających Ukrainę*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/polska-liderem-koalicji-panstw-wspierajacych-ukraine, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2023b), *Dotychczasowa skala i tempo wsparcia militarnego dla Ukrainy powinny być utrzymane*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/dotychczasowa-skala-i-tempo-wsparcia-militarnego-dla-ukrainy-powinny-byc-utrzymane, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2023c), *W Polsce będą serwisowane czołgi Leopard z Ukrainy*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/w-polsce-beda-serwisowane-czolgi-leopard-z-ukrainy, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2023d), *Gliwickie zakłady zbrojeniowe będą produkować Kraby i serwisować Leopardy*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/gliwickie-zaklady-zbrojeniowe-beda-produkowac-kraby-i-serwisowac-leopardy, дата звернення: 12.12.2023.

Ministerstwo Obrony Narodowej (2023e), *Wicepremier M. Błaszczak: jesteśmy gotowi szkolić ukraińskich pilotów F-16 w Polsce*, https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/wicepremier-m-blaszczak-jestesmy-gotowi-szkolic-ukrainskich-pilotow-f-16-w-polsce, дата звернення: 12.12.2023.

Oryx (2023), *The Kielbasa Connection: Polish Military Aid To Ukraine*, https://www.oryxspioenkop.com/2022/08/the-kielbasa-connection-polish-military.html, дата звернення: 12.12.2023.

Oryx (2023a), *Answering The Call: Heavy Weaponry Supplied To Ukraine*, https://www.oryxspioenkop.com/2022/04/answering-call-heavy-weaponry-supplied.html, дата звернення: 12.12.2023.

Palowski J. (2023), *Polska przekazała Ukrainie dwie brygady pancerne*, https://defence24.pl/siły-zbrojne/polska-przekazala-ukrainie-dwie-brygady-pancerne, дата звернення: 12.12.2023.

Palowski J. (2023a), *Wiemy, ile Polska przeznaczyła na pomoc wojskową dla Ukrainy*, https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/wiemy-ile-polska-przeznaczyla-na-pomoc-wojskowa-dla-ukrainy-defence24-news, дата звернення: 12.12.2023.

PAP (2022), *Szef KPRM: wartość polskiej pomocy wojskowej Ukrainie to 1,8 mld euro*, https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1269364%2Cszef-kprm-wartosc-polskiej-pomocy-wojskowej-ukrainie-ponad-18-mld-euro, дата звернення: 12.12.2023.

PAP (2022a), *Premier Szmyhal: Polska i Ukraina podpisały ważny dokument o wsparciu w sferze bezpieczeństwa*, https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1203164%2Cpremier-szmyhal-polska-i-ukraina-podpisaly-wazny-dokument-o-wsparciu-w, дата звернення: 12.12.2023.

PAP (2023), *Prezes PGZ: nasi mechanicy remontują Kraby na Ukrainie, często blisko linii frontu*, https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1605975%2Cprezes-pgz-nasi-mechanicy-remontuja-kraby-na-ukrainie-czesto-blisko-linii, дата звернення: 12.12.2023.

PAP (2023a), *Wiceminister obrony Ukrainy o polskiej broni: sprzęt pokazał się z najlepszej strony*, https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1583151%2Cwiceminister-obrony-ukrainy-o-polskiej-broni-sprzet-pokazal-sie-z, дата звернення: 12.12.2023.

Piotrowski M. (2022), *Pomoc wojskowo-techniczna dla Ukrainy. Ocena potrzeb krótko- i średnioterminowych*, Warszawa 2022.

Polska Grupa Zbrojeniowa (2016), *Polska Grupa Zbrojeniowa ma perspektywy na współpracę*, https://grupapgz.pl/polska-grupa-zbrojeniowa-ma-perspektywy-na-wspolprace/, дата звернення: 12.12.2023.

Polska Grupa Zbrojeniowa (2017), *Polska Grupa Zbrojeniowa podpisała porozumienie dotyczące dalszej współpracy z Ukroboronprom*, https://grupapgz.pl/polska-grupa-zbrojeniowa-podpisala-porozumienie-dotyczace-dalszej-wspolpracy-z-ukroboronprom/, дата звернення: 12.12.2023.

Polska Grupa Zbrojeniowa (2017a), *PCO S.A. z umową na udział w modernizacji wozów bojowych wykorzystywanych przez Siły Zbrojne Ukrainy*, https://grupapgz.pl/pco-s-a-z-umowa-na-udzial-w-modernizacji-wozow-bojowych-wykorzystywanych-przez-sily-zbrojne-ukrainy/, дата звернення: 12.12.2023.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej (2022), *Szef BBN: Polska gotowa przekazać Ukrainie amunicję*, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/biuro-bezpieczenstwa-narodowego/aktualnosci/szef-bbn-polska-gotowa-przekazac-ukrainie-amunicje,48107, дата звернення: 12.12.2023.

Reszczyński J. (2022), *Eksportowe miliardy i milionowe inwestycje w Stalowej Woli*, https://defence24.pl/przemysl/eksportowe-miliardy-i-milionowe-inwestycje-w-stalowej-woli, дата звернення: 12.12.2023.

Rząd Rzeczypospolitej Polskiej (2019), *Umowa Ogólna między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy w sprawie wzajemnej współpracy w dziedzinie obronności, sporządzona w Warszawie dnia 2 grudnia 2016 r.*, „Monitor Polski", poz. 50.

SIPRI 2023, *TIV of arms exports from Poland, 2014-2022*, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php, дата звернення: 12.12.2023.

SIPRI 2023a, *TIV of arms exports from Ukraine, 2014-2022*, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php, дата звернення: 12.12.2023.

Sławiński A. (2020), *Główne kierunki polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej po 1991 roku*, „De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności", nr 2, vol. 6, s. 130–144.

Szlachta M. (2017), *Polsko-ukraińska współpraca wojskowo-techniczna*, „Problemy Techniki Uzbrojenia", nr 2, t. 142, s. 121–142.

The Kiel Institute for the World Economy (2023), *Ukraine Support Tracker. A Database of Military, Financial and Humanitarian Aid to Ukraine*, https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against--ukraine/ukraine-support-tracker/, дата звернення: 12.12.2023.

Trebesch Ch. et al. (2023), *The Ukraine Support Tracker: Which countries help Ukraine and how?*, „Kiel Working Paper", no. 2218, s. 1–75.

Trebesch Ch. et al. (2023a), *Ukraine Support Tracker — 12th release (covering January 24, 2022 to May 31, 2023)*, https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/Ukraine_Support_Tracker.xlsx, дата звернення: 12.12.2023.

Trebesch Ch. et al. (2023b), *Ukraine Support Tracker — 13th release (covering January 24, 2022 to July 31, 2023)*, https://www.ifw-kiel.de/publications/ukraine-support-tracker-data-20758/, дата звернення: 12.12.2023.

Vysochan O., Vlodek, K. (2020), *Analiza relacji Polsko-Ukraińskich za prezydentury Wołodymyra Zełeńskiego: polityka, gospodarka, bezpieczeństwo, perspektywy rozwoju*, Warszawa.

Wilk A., Ber J. (2023), *Polsko-ukraińskie partnerstwo wojskowe. 407. dzień wojny*, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-04-07/polsko-ukrainskie-partnerstwo-wojskowe-407-dzien-wojny, дата звернення: 12.12.2023.

Żurawski vel Grajewski P. (2018), *Specyfika relacji polsko-ukraińskich po 2015 r.*, „Sprawy Międzynarodowe", nr 1, t. 71, s. 41–92, https://doi.org/10.35757/SM.2018.71.1.04, дата звернення: 12.12.2023.

НАДІЯ ГЕРГАЛО-ДОМБЕК

Центр Східної Європи Університету Марії Кюрі-Склодовської
https://orcid.org/0000-0003-4065-4511

Культурний вимір стратегічного партнерства Польщі та України

Анотація. Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році помітно вплинуло на польсько-українські відносини. Прийом Польщею півтора мільйона культурно близьких біженців з України збільшив симпатії та покращив відносини між двома народами, створив сприятливі умови для поглиблення взаєморозуміння й культурних зв'язків. Українці консолідуються на антиросійському ґрунті та звертаються до історії у пошуках підтвердження джерел цієї ідентичності й своєї приналежності до європейської цивілізації. Польща має великий потенціал для зміцнення співпраці та відіграє важливу роль у деконструкції російських міфів. За відсутності завершення війни і внутрішніх проблем Польщі сприйняття подальшої підтримки українців поступово знижується. Несприятливим фактором для розвитку стратегічного польсько-українського партнерства у сфері культури є інституційна асиметрія. Відсутність Українського інституту в Польщі перешкоджає ефективному обміну інформацією про культуру та мистецтво між двома державами, що є вкрай важливим для тіснішої культурної співпраці. Незважаючи на виклики й труднощі, наявні та потенційні напрямки співпраці між Польщею й Україною у сфері культури, історії, мови та європейської інтеграції слід розвивати.

Ключові слова: польсько-українська культурна співпраця, стратегічне партнерство, широкомасштабне вторгнення, європейська ідентичність, спільні цивілізаційні джерела

Streszczenie. Pełnowymiarowa inwazja Rosji na Ukrainę w 2022 roku wywarła zauważalny wpływ na relacje polsko-ukraińskie. Przyjęcie przez Polaków półtora miliona kulturowo bliskich uchodźców z Ukrainy spowodowało wzrost sympatii i poprawę stosunków między tymi narodami, stworzyło sprzyjające warunki dla pogłębienia wzajemnego zrozumienia i więzi kulturowych. Ukraińcy konsolidują się na gruncie antyrosyjskim i sięgają do historii w poszukiwaniu potwierdzenia źródeł tej tożsamości oraz przynależności do europejskiego kręgu cywilizacyjnego. Polska posiada duży potencjał dla wzmocnienia współpracy oraz odgrywa ważną rolę w dekonstrukcji rosyjskich mitów. W obliczu braku zakończenia wojny oraz wewnętrznych problemów Polski stopniowo spada akceptacja dla dalszego wsparcia dla Ukraińców. Niekorzystnym czynnikiem dla rozwoju strategicznego partnerstwa polsko-ukraińskiego w obszarze kultury jest asymetria instytucjonalna. Brak Instytutu Ukraińskiego w Polsce uniemożliwia skuteczną wymianę informacji o kulturze i sztuce między oboma narodami, co jest kluczowe dla zacieśnienia współpracy kulturalnej. Pomimo wyzwań i trudności, należy rozwijać istniejące i potencjalne obszary współpracy między Polską a Ukrainą w zakresie kultury, historii, języka i integracji europejskiej.

Słowa kluczowe: polsko-ukraińska współpraca kulturalna, partnerstwo strategiczne, wielkoskalowa inwazja, tożsamość europejska, wspólne źródła cywilizacyjne

Abstract. Russia's large-scale invasion of Ukraine in 2022 significantly impacted Polish-Ukrainian relations. The Polish reception of one and a half million culturally close refugees from Ukraine has increased sympathy and improved relations between the two nations, creating favourable conditions for deepening mutual understanding and cultural ties. Ukrainians are solidifying their stance against Russia and delving into history to reaffirm their identity and belonging to the European circle of civilisation. Poland has great potential for strengthening cooperation and plays a crucial role in deconstructing Russian myths. However, amidst ongoing conflict and internal challenges

within Poland, the willingness to extend further support to Ukrainians is gradually declining. An obstacle to developing a strategic Polish-Ukrainian partnership in the area of culture is institutional asymmetry. The absence of a Ukrainian Institute in Poland hampers effective exchange of cultural and artistic information between the two nations, essential for fostering closer cultural cooperation. Despite these challenges, efforts should be made to cultivate existing and potential areas of cooperation between Poland and Ukraine in the fields of culture, history, language and European integration.

Key words: Polish-Ukrainian cultural cooperation, strategic partnership, large-scale invasion, European identity, common civilisational sources

Вступ

Завдяки своїй привабливості та здатності притягувати культура відіграє важливу роль як м'яка сила держав (Nye, 2007, с. 34–35), даючи їм можливість ділитися цінностями, розвивати міжособові стосунки, згуртовувати союзників і здобувати вплив, тим самим сприяючи позитивним міждержавним і міжнародним відносинам. Культура є ефективним інструментом дипломатії, що сприяє обміну інформацією, ідеями та досвідом. Співпраця, заснована на повазі до культур інших народів, сприяє кращому взаєморозумінню та уникненню або зменшенню конфліктів, що виникають на основі стереотипів, упереджень і негативного досвіду. Культурна сфера співпраці є важливою частиною відносин між Польщею та Україною, а також елементом стратегічного партнерства між двома державами. Важливість цієї співпраці у стратегічному контексті випливає зі спільного історичного досвіду століть, який сформував культури Польщі та України. Незважаючи на тривалу співпрацю в цій сфері, потенціал культурної площини обох держав недостатньо використовується і цінується представниками влади для зміцнення партнерства.

Культурна співпраця між Польщею та Україною до цього часу була предметом численних досліджень, аналізів та звітів (Raport o Polskiej Polityce…, 2017; Raport. Stan i perspektywy…, 2021; Seweryn, 2018; Gergało-Dąbek, 2021 i in.). Однак неспровоковане широкомасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року і триває досі, створило нові умови у цій сфері відносин і спонукає по-новому поглянути на проблему. Дослідницька проблема цього тексту зосереджена на аналізі впливу збройного конфлікту на культурні відносини між Польщею та Україною з огляду на можливості поглиблення культурної співпраці та виявлення потенційних викликів, які можуть виникнути.

Метою цього розділу є погляд на культурну сферу співпраці Польщі та України крізь призму нової геополітичної ситуації та спроба відповісти на питання, чи і як широкомасштабне вторгнення Росії в Україну вплинуло на цю сферу стратегічного партнерства Польщі та України, які можливості та

виклики воно створило. У розділі використано такі методи дослідження, як описовий метод, аналіз загальнодоступних даних, порівняльний і статистичний аналіз.

Зміни у взаємному сприйнятті

Внаслідок ескалації війни з боку Росії наприкінці лютого 2022 року мільйони українців[1], переважно жінки з дітьми, були змушені покинути країну, щоб подбати про власну безпеку та безпеку своїх близьких. Багато з них обрали Польщу як країну призначення, а інші – як транзитну країну для подальшої подорожі. Спонтанна та комплексна допомога в безпрецедентних масштабах[2], надана громадянами Польщі, призвели до того, що 63% громадян України змінили своє ставлення до Польщі (Co Ukraińcy myślą…, 2023), тоді як 88% думають про цю країну добре або дуже добре. Прямі відносини з громадянами України також сприяли кращому сприйняттю їх громадянами Польщі, яке впродовж 30 років було на значно нижчому рівні, ніж навпаки. Симпатію до громадян України зараз виявляють 51% поляків, і це найвищий показник з 1993 року, коли він становив лише 12% і був навіть гіршим, ніж ставлення до громадян Росії (17%) (Stosunek do innych narodów…, 2023). Таке зростання симпатій створює можливості для кращого взаєморозуміння, обміну досвідом та спільних ініціатив, які сприяють руйнуванню стереотипів та зближенню двох народів. Опитування показує, що громадяни Польщі щораз краще оцінюють відносини між Польщею та Україною: якщо у 2018 році такої думки дотримувалися лише 29%, після анексії Криму – 37%, то зараз вона сягає 64%. Лише 4% поляків вважають нинішні відносини між Польщею та Україною поганими (Ponad dwukrotny wzrost…, 2023).

Агресія Росії проти України призвела до тектонічних зсувів у сприйнятті громадянами України своєї національної історії, мови та культури. Помітні зміни відбулися і в національній самоідентифікації: 94% громадян вважають себе українцями, тоді як у 2021 році 76% громадян назвали себе такими. Крім того, українці почали частіше користуватися рідною мовою вдома, на роботі, в школі або при пошуку інформації в Інтернеті, в результаті чого використання української мови в повсякденному житті зросло на 22% (Війна в Україні…, 2023).

[1] У період з 24 лютого 2022 року по 2 липня 2023 року українсько-польський кордон перетнули майже 12,5 млн громадян України, а виїхали з Польщі понад 10,5 млн осіб. Понад 1,5 млн отримали ідентифікаційний номер PESEL, а станом на липень 2023 року в Польщі перебувало понад 1,2 млн громадян України (Ilu uchodźców z Ukrainy…, 2023).

[2] Згідно з даними Центрального статистичного управління, у період з лютого до кінця червня 2022 р. 70,2% домогосподарств у Польщі надавали допомогу жителям постраждалої від війни України. У наступні місяці допомога дещо зменшилася (Oto ilu Polaków…, 2023).

Зрозуміло, що відбулися радикальні зміни у сприйнятті населенням України мешканців Росії, їхньої історії, культури та мови. Якщо у 2014 році лише 9% громадян України вважали російську мову неважливою, то у 2022 році – вже 58%. (Війна спричинила…, 2023). Крім того, лише 12% громадян України вважають громадян Росії історично близькою нацією, в той час як 63% вважають поляків такою нацією (Історична пам'ять…, 2023, с. 52). Понад дві третини (68%) зазначили, що війна змінила їхнє ставлення до історії України, а близько 80% охарактеризували свій рівень інтересу до історії як досить або дуже високий (Історична пам'ять…, 2023, с. 53). Варто відзначити кореляцію між сприйняттям того, до якої нації громадяни України вважають себе історично найближчими, та рівнем зацікавленості українською історією: чим більше респонденти цікавляться історією, тим вищий відсоток тих, хто вважає громадян Польщі ближчою до себе нацією (69%). Зворотна залежність спостерігається у сприйнятті росіян: серед тих, хто цікавиться історією, лише 8% вважають їх найближчою нацією, тоді як серед тих громадян України, які мало цікавляться історією, таких удвічі більше (19%) (Історична пам'ять…, 2023, s. 52). Наведені вище результати вказують на напрямок, який необхідно розвивати у відносинах між Польщею та Україною, а саме – популяризацію історичних знань.

Інші опитування також підтверджують, що для жителів України Польща є країною, яка є найбільш близькою (72%) і має дуже привабливу культуру (43%). Зацікавлення культурою Польщі задекларували 56% громадян України і він є набагато інтенсивнішим, ніж до інших європейських країн (35% для Німеччини, 34% для Англії) (Polska kultura oczami Ukraińców, 2023). Військово-політичні дії Російської Федерації значно послабили привабливість російської культури, внаслідок чого 69% громадян України вважають, що замість культури Росії в Україні повинна викладатися культура Польщі (Polska kultura oczami Ukraińców, 2023). Таке сприйняття культури Польщі та підвищений попит на знання про неї створює сприятливі умови для інтенсифікації культурної співпраці, поширення інформації про Польщу в Україні з метою кращого взаємного пізнання та відкриття маловідомих спільних здобутків і спадщини. У контексті тривання процесу деколонізації російсько-радянської спадщини громадяни України переосмислюють свою історію, звертаючи особливу увагу на періоди приналежності до європейської цивілізації та культури.

Спільний знаменник

Вторгнення Росії в Україну де-факто прискорило процеси європейської інтеграції в Україні, а також вплинуло на пошук громадянами цієї держави європейських джерел своєї ідентичності. З огляду на те, що народ України нині

формується на антиросійському ґрунті, європейська ідентичність України, навколо якої об'єднуються її громадяни, набуває в цьому контексті особливого значення. За останні 5 років кількість громадян України, які вважають себе європейцями, значно зросла: якщо у 2018 році 44% ідентифікували себе так (48% були протилежної думки) (Вважають себе…, 2018), що у 2022 році вже 63% громадян України сприймали себе європейцями по відношенню до культури та традицій європейської спільноти (79% українців вважають…, 2023). Обумовлена війною з РФ переоцінка своєї історії та ідентичності сприяє переосмисленню спільної з Польщею історії, яка довгий час інтерпретувалася в російському ключі. Джерела європейської ідентичності України можна знайти в історії до панування Росії, включаючи період колишньої Речі Посполитої. Завдяки своєму членству в минулому в «республіканській» Речі Посполитій, Україна значною мірою запозичила європейську ідею свободи як цінності. Розрив із «російською цивілізацією» внаслідок вторгнення РФ призвів до зростання західних цивілізаційних цінностей – Україна стала більше асоціюватися у громадян зі свободою (81%) та демократією (76%) (Михайло Міщенко…, 2023).

Протягом кількох століть цивілізаційні впливи і перенесення західноєвропейських образів в Україну відбувалися переважно через Польщу. Це почалося ще до 1349 року, посилилося після Люблінської унії 1539 року і тривало до 1793 року. На західних територіях України, з іншого боку, вплив Польщі тривав до 1918 року, а в деяких частинах території навіть до 1939 року. Україну та Польщу пов'язує 600 років спільної історії, тобто майже вдвічі більше, ніж із Росією. Розрив із цивілізацією Росії, спричинений агресією, сприяв поступовому зростанню інтересу та усвідомленню тривалості спільної історії, матеріальної та нематеріальної спадщини з Польщею, що має потенціал для співпраці на культурному рівні. Згідно з дослідженням, проведеним Центром Мерошевського спільно з київським соціологічним центром «Info Sapiens», 61% українців вважають, що римо-католицькі костели, палаци та замки (такі як Кам'янець-Подільський) є спільною спадщиною народів Польщі і України (Polska kultura oczami Ukraińców, 2023).

Європейська ідентичність громадян України та Польщі створює міцний фундамент для співпраці як у сфері культури та цінностей, так і в інших сферах. Спільні цінності допомагають будувати взаєморозуміння та довіру між державами, що є одним з ключових елементів у міжнародних відносинах. Довіра виникає з переконання у спільних цінностях, у здатності тримати своє слово. Державам, які розділяють подібні цінності, легше знайти спільну мову і відправну точку для діалогу та співпраці.

Культурна співпраця між Польщею та Україною має неабияке значення для процесу європейської інтеграції України. Не так давно одним із занепокоєнь

європейців, яке могло вплинути на голосування щодо майбутнього вступу України, було те, чи поділяють громадяни України їхні цінності. Цьому також сприяла міграційна криза, яка розпочалася в Європейському Союзі в 2015 році і призвела до припливу людей з країн з різною культурою, які не поділяють певних європейських цінностей. Вимушена міграція громадян України до Європейського Союзу після широкомасштабного вторгнення мимохіть частково розвіяла ці побоювання. Жителі Європи переконалися, що інтеграція громадян України в європейський культурний простір не є проблематичною і не становить загрози для суспільств і культур держав-членів ЄС. Україну та її народ почали ототожнювати з мужністю, відвагою, самопожертвою, боротьбою за такі цінності, як свобода та демократія, любов'ю до власної землі та держави. Згідно зі звітом про сприйняття України за 2022 рік, впізнаваність країни зросла на 44%, а її вплив – на 24%, що призвело до того, що 66% європейців підтримують вступ України до ЄС (Як Україну сприймають…, 2023).

У цьому контексті Польща та Україна повинні працювати над подальшим зміцненням спільної європейської ідентичності, що сприятиме забезпеченню підтримки громадянами обох держав стратегічних рішень та ініціатив, а також може допомогти пом'якшити конфлікти та сприяти примиренню Польщі з Україною.

Використання потенціалу з минулого

У відносинах між Польщею та Україною домінують важкі та травматичні сторінки, такі як Волинська трагедія та операція «Вісла» (див., напр., Karbarz-Wilińska et al., 2015). Масштабне вторгнення і вимушена міграція мільйонів громадян України до Польщі тимчасово приглушили, але не усунули історичні розбіжності, водночас посиливши усвідомлення спільного ворога. Багато громадян України усвідомили, що вони розділяють з громадянами Польщі спільний досвід тоталітарної історії XX століття. Одним із напрямків співпраці у цій сфері відносин може бути аналіз і порівняння подібного досвіду російсько-радянської окупації, а також пошук у минулому і популяризація тих історичних подій, які культурно та аксіологічно зближують народи Польщі та України.

Періоди, коли відносини між Україною та Польщею були відносно партнерськими, включають Середньовіччя (до середини XIV ст.) та XIX ст., що характеризувалися радше співпрацею та обміном, аніж конфліктами. Крім того, період після 1991 року розглядається як такий, у якому значення впливу Польщі було майже виключно позитивним. Доцільно приділяти більше уваги цим періодам і популяризувати факти, постаті та історичні явища, які мають позитивний потенціал і обіцяють тіснішу співпрацю. Тим часом в обох

суспільствах все ще недостатньо знань про ті сторінки історії, коли українці та поляки воювали пліч-о-пліч і навіть виходили переможцями, як у випадку з розгромом московського війська в битві під Оршею у 1514 році.

Виправдовуючи війну проти України, Росія використовує міфи, маніпуляції та інтерпретації історії, які позбавляють Україну права на власну багату тисячолітню історичну та культурну спадщину. Напередодні вторгнення президент Володимир Путін стверджував, що Україна ніколи не існувала, а була лише створена Леніним (Putin…, 2022). «Ми не сироти, – сказав президент України Володимир Зеленський. – Ми – нащадки могутньої держави, яка була центром Європи» (Зеленський…, 2021). У боротьбі України проти агресії та окупації Росії за незалежність і суверенітет, територіальну цілісність і суб'єктність Польща може відіграти дуже важливу роль. Звертаючись до нашого спільного минулого і спираючись на факти колишньої Речі Посполитої, Польща може допомогти Україні відновити свою історичну та цивілізаційну видимість. Російський наратив ототожнює Русь з Росією, однак понад 300-річне існування Руського воєводства у складі Королівства Польського, а потім колишньої Речі Посполитої задовго до виникнення Російської імперії не було пов'язане з Росією, а є підтвердженням історичної нерозривності від Русі до України. Іншим прикладом зі спільної історії Польщі та України, який розвінчує цей російський міф, було створення на основі Гадяцької унії Великого князівства Руського – держави, що охоплювала землі сучасної центральної України, яка проіснувала з вересня 1658 по 1659 рік. Посилаючись на спільну спадщину колишньої Речі Посполитої, Польща:

- сприяє остаточному цивілізаційному розколу між Україною та Росією;
- розвіює історичні міфи Росії у свідомості західних суспільств і позбавляє Росію можливості легітимізувати свої дії в Україні, посилаючись на спотворену та привласнену історію;
- посилює суб'єктність України та сприяє невідворотності цивілізаційного вибору Європи;
- створює платформу спільних цінностей та позитивного капіталу у взаємовідносинах;
- підтверджує та засвідчує європейські джерела української національної ідентичності.

Польська «м'яка сила» для дерусифікації

Українська та польська мови є важливими складовими культурної спадщини обох країн та одним із важливих аспектів культурної співпраці, якій значною мірою сприяє мовна близькість. Тривалий час у Польщі був поши-

рений стереотип про те, що між українською та російською мовами мало (або взагалі немає) відмінностей, на що вплинула, серед іншого, схожість кирилиці та російська концепція, також поширена в Польщі, про єдність народів України та Росії, попри те, що цей міф був розвінчаний ще понад півстоліття тому такими мовознавцями, як Степан Смаль-Стоцький (Smal-Stockyj, Gartner, 1913), Юрій Шевельов (Шевельов, 1994), Григорій Півторак (Півторак, 2001), Костянтин Тищенко (Тищенко, 2012) та ін. Лексичні відмінності між слов'янськими мовами показують, що польська та російська мови відрізняються на 56%, тоді як польська та українська – лише на 30%, тобто польська та українська мови мають аж 70% збіжної лексики, тоді як російська з українською – 62% (A Colorful Map Visualizes…, 2017). Українська мова має 11 спільних рис у фонетиці та граматиці з російською, в той же час 22 спільні риси з польською, 29 з білоруською та 21 з хорватською мовами. Також з іншими слов'янськими мовами, такими як чеська, нижньо- та верхньолужицька, українська має більше спільного, ніж із російською (Тищенко, 2012, с. 35–36).

Польсько-українська мовна схожість значно полегшує спілкування та порозуміння між громадянами обох держав. У цьому переконалися мільйони громадян України, які знайшли притулок у Польщі перед війною. Важко переоцінити значення Польщі як «м'якої сили» у легкій українізації російськомовних громадян України, аналіз якої виходить за рамки цієї статті. Враховуючи, що лише 0,6% громадян в Україні зовсім не розуміють українську мову, а погано розуміють – 2% (Михайло Міщенко…, 2023), інформація для біженців та позначення українською мовою значно полегшують громадянам України розуміння та орієнтацію в Польщі, незважаючи на незнання польської мови.

Варто зазначити, що присутність у Польщі понад мільйона біженців з України, значна частина яких втекла з російськомовних міст на сході та півдні України, сприяє деконструкції російських міфів (як серед українців, так і серед поляків) про братні український та російський народи, про більшу схожість української мови з російською, ніж з польською, про приналежність до однієї цивілізації з Росією тощо. Розкладання міфів відбувається навіть на рівні окремих слів, як, наприклад, у випадку з прикметником *ruski* ('руський'), який у Польщі через нашарування втратив своє первісне значення, що походить з Русі-України, і став пейоративним замінником прикметника *rosyjski* ('російський'). Дискусія навколо назви *pierogi ruskie* та невиправдана спроба змінити її на *pierogi ukraińskie* (див. Dlaczego ruskie…, 2022) сприяє поверненню прикметнику *ruski* його первісного значення і, крім того, ставить під сумнів виключне право Росії на привласнену нею спадщину Русі.

Слід відзначити внесок польського суспільства, неурядових організацій, органів державної та місцевого самоврядування, а також української діаспори не лише в деколонізацію та дерусифікацію України, але й у підвищення

престижу української мови. Після початку широкомасштабного вторгнення в Польщі різко зріс попит на українських перекладачів і філологів, а також україномовних людей, що призвело до підвищення престижу української мови в очах самих українців, у тому числі російськомовних.

Інституційна асиметрія

Для стратегічного партнерства між Польщею та Україною важливо розвивати системні інституційні відносини на культурному рівні (Mylian, 2014, с. 218–233). Установи дають можливість закріпити зобов'язання та домовленості між партнерами, а формалізація відносин через, наприклад, угоди про співпрацю між відповідними установами забезпечує стабільність та надійність таких стосунків. Установи встановлюють правила взаємодії стратегічних партнерів, виконують роль механізму захисту інтересів та забезпечення рівних умов для всіх сторін, що є важливим для запобігання конфліктів. Крім того, вони зменшують ризик двозначності та непередбачуваності у взаємодії та сприяють вирішенню конфліктів.

Установи у сфері культури мають особливе значення: музеї, архіви та бібліотеки відіграють важливу роль у захисті та документуванні культурної спадщини. Вони є хранителями мистецтва, літератури, традицій та інших проявів культури, забезпечуючи їхню доступність для нинішніх і майбутніх поколінь. Крім того, вони сприяють збереженню, розвитку та поширенню мови та літератури, збереженню ідентичності та сприяють комунікації в мовному вимірі культури, надаючи, серед іншого, підтримку діаспорі. Установи, які організовують культурні заходи, такі як фестивалі, виставки та концерти, створюють платформи для обміну культурним досвідом та враженнями, будують мости між різними культурами, сприяють взаєморозумінню та повазі. Вони також діють як культурні дипломати, представляючи культуру своєї держави або групи людей на міжнародній арені, тим самим зміцнюючи відносини між народами.

На стратегічному партнерстві між Польщею та Україною у сфері культури негативно відображається інституційна асиметрія. На сьогодні в Польщі не створено жодної філії Українського інституту, незважаючи на те, що в *Договорі між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р.* (Договір…, 1992) сторони заявили про готовність створити культурно-інформаційні центри на території іншої сторони (ст. 13, п. 2), тобто інститути польської культури в Україні та української культури в Польщі. У той час як Польський інститут функціонує в Києві з 1999 року, Український інститут ще не дочекався відкриття філії у Варшаві, хоча в Берліні така вже є. Важливість цієї події підкреслила виконавчий директор

Українського інституту Соломія Боршош, яка назвала відкриття першої філії Інституту в столиці Німеччини Берліні знаковою подією: «Закордонні філії – це новий, більш системний рівень міжнародної присутності України. Це означає, що в межах свого мандата (культура, культурна дипломатія, академічне та гуманітарне поле) тепер ми можемо системно напрацьовувати експертизу щодо певної країни, де маємо представництво». (Філії українського інституту…, 2023).

На думку Соломії Боршош, функціонування державної установи, яка представляє державу у сфері культури, дозволяє більш ретельно вивчити всі аспекти двосторонніх відносин, побачити можливості та потенційні загрози, які приховані у проблемних сферах, врахувати аспекти, на які необхідно звернути увагу (Філії українського інституту…, 2023). Інституційна присутність забезпечує системне розуміння міжнародного контексту, тим самим підвищуючи ефективність такої культурної інституції та підтримуючи дипломатичні зусилля. Відкриття Українського інституту в Польщі дало б можливість здійснювати постійний моніторинг ситуації в цій країні і, відповідно, достовірно оцінювати, які із поставлених цілей і завдань досягаються, а які потребують інтенсифікації чи корекції. Це, своєю чергою, дозволить більш системно і продумано реалізовувати проєкти. Варто зазначити, що одним із завдань Польського інституту в Києві є «викорінення хибних стереотипів і шкідливих [...] однобічних думок» стосовно новітньої історії Польщі (Misja i zadania…, 2023). З огляду на масштаби дезінформації з боку Росії в Польщі (див., напр., Rogalewicz, 2023) про Україну та її народ, а також відносин між Польщею та Україною, відсутність Українського інституту не дозволяє здійснювати систематичний моніторинг і значно послаблює боротьбу держави з такою дезінформацією.

Як зазначалося вище, присутність у Польщі понад мільйона біженців з України викликала значний інтерес до мови, культури та історії України в Польщі, з одного боку, і до мови, культури та історії Польщі в Україні, з іншого боку. Однак відповідь на цей попит з боку громадян на культуру сусіднього народу в обох державах є різною. Якщо в Україні існує польська державна установа – Польський інститут, який готовий до такого попиту, то в Польщі дуже відчутна нестача його українського аналога. Польський Інститут є локальним джерелом інформації для українців про культуру та мистецтво Польщі. Відсутність аналогічної української установи в Польщі спричиняє асиметрію в доступі до інформації про культуру України в польському суспільстві. Польський Інститут виконує роль інструменту культурної дипломатії, тоді як відсутність аналогічної установи Україні в Польщі обмежує можливості України брати активну участь у цій сфері.

Також варто відзначити роль Польського Інституту у популяризації вивчення польської мови та літератури в Україні та його підтримку обміну студентів і викладачів, а також науковців. Така установа є дуже важливою, особливо в останні роки, коли інтерес до вивчення польської мови в Україні значно

виріс. Однією з причин, чому українські учні активно вивчають польську мову, є освітня міграція в Польщу. У 2021 році серед тих, хто вивчає польську мову, 11% вказали вступ до польського університету як мотивацію, у 2023 році цей показник становив 16% і постійно зростає (Українці вчать польську…, 2023). Варто зазначити, що український уряд розглядає можливість включення польської мови до предметів, з яких проводиться зовнішнє незалежне оцінювання в українських школах як однієї з п'яти іноземних мов. (Польську мову можуть включити…, 2023). Серед українців, які проживають у Польщі, кількість людей, які шукають репетиторів польської мови, також зросла на 2,4% у порівнянні з 2021 роком (Польську мову можуть включити…, 2023).

Як і в інших країнах, які прийняли біженців з України, інтерес до вивчення української мови в Польщі також значно виріс. За даними платформи для вивчення мов Duolingo, «за шість місяців після вторгнення кількість людей, які вивчають українську мову, зросла на 1651% порівняно з минулим роком у Німеччині, на 1615% у Польщі та на 1515% у Чехії» (Blanco, 2022). Важливим кроком для популяризації української мови в Польщі та зміцнення її престижу є постанова Міністра освіти і науки від 23 лютого 2023 року про запровадження цієї мови як сьомої сучасної іноземної мови на іспиті на атестат зрілості в середній школі. Дотепер лише учні з української національної меншини в Польщі мали змогу складати іспит на атестат зрілості з української мови; з 2025/2026 навчального року таку можливість матимуть як учні з Польщі, так і з України (Język ukraiński na maturze…, 2023).

Відсутність Українського інституту в Польщі залишає навчальні посібники та ресурси без державної підтримки та послаблює популяризацію української мови серед зацікавлених у її вивченні в польському суспільстві. Без допомоги цієї установи української держави залишаються і ті українські діти, які втекли до Польщі ще до війни і відвідують польські школи, як і українська меншина в Польщі.

Виклики для співпраці

Варто зазначити, що високий інтерес та велика підтримка України значною мірою були зумовлені тим, що у 2022 році Україна опинилася в центрі уваги світових ЗМІ через неспровоковану агресію Росії. Однак цей інтерес і підтримка не є постійними, і чим довше триває війна, тим складніше утримувати увагу світової спільноти на тому самому рівні. Жорстокий напад ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня 2023 року та ізраїльсько-палестинська війна, яка вже призвела, серед іншого, до тисяч жертв серед цивільного населення, значно послабили світовий інтерес до України.

У Польщі також спостерігається щомісячне зниження підтримки біженців з України – з 94% у березні 2022 року до 73% у квітні 2023 року) (Spadek poparcia…, 2023) і 57% у жовтні 2023 року (Wśród Polaków spada poparcie…, 2023), – викликане, серед іншого, економічною ситуацією в державі, зерновою кризою між Польщею та Україною та передвиборчою кампанією в Польщі. Незважаючи на культурну близькість і приналежність до одного цивілізаційного простору, що вплинуло на краще сприйняття громадян України порівняно з мігрантами з інших культурних кіл, жителі Польщі неохоче дозволяють їм укорінюватися. Ставлення поляків до створення українцями, які тут проживають, власних шкіл, культурних центрів, мікрорайонів та церков, як показують результати Центру досліджень громадської думки (CBOS), є в основному негативним (Polacy w przeważającej mierze…, 2023). Той факт, що лише 48% респондентів вважають, що громадяни України можуть відкривати в Польщі культурні центри, 31% – школи та 39% – православні церкви, свідчить про обмеження у суспільному сприйнятті повнішої інтеграції громадян України в суспільство Польщі. На ці результати вплинуло кілька чинників, зокрема, економічні аспекти (Polacy chcą pomagać…, 2023), політичні події (виборча кампанія, зернова криза тощо), медійні події (наприклад, вшанування 80-ї річниці Волинської трагедії), міграційна політика та публічні дискусії з цього питання, а також страхи та соціокультурні аспекти (Sadura, Sierakowski, 2022). Це кидає виклик співпраці та спонукає до пошуку системних та інституційних рішень для запобігання розкраданню соціального капіталу, який був створений після початку широкомасштабного вторгнення.

Такими рішеннями можуть бути:

- запровадження освітніх програм, які сприяють розумінню культури України в Польщі;
- організація культурних заходів, виставок, концертів або презентацій, які демонструють багатство української та давньої спільної спадщини;
- розвиток соціального діалогу через організацію відкритих дебатів, панельних дискусій та громадських зустрічей з представниками української громади;
- підтримка спільних проєктів, які об'єднують дві громади, таких як культурні заходи або соціальні проєкти;
- проведення медіакампаній, які представляють позитивні аспекти та внесок української громади в Польщі;
- популяризація у ЗМІ позитивних історій та взаємної співпраці між Польщею та Україною.

Підсумок

Культурна співпраця у стратегічних відносинах між Польщею та Україною відіграє важливу роль у зміцненні взаєморозуміння та сприяє збалансованому і взаємовигідному розвитку обох народів. Важливо, щоб стратегічне партнерство було орієнтоване на перспективу і щоб будь-яка дискусія про спільну історію не перешкоджала розвитку співпраці. Водночас варто брати з минулого приклади взаємодії та досвіду, які об'єднують, а не розділяють. Україна потребує підтримки у зміцненні своєї суб'єктності, утвердженні свого європейського коріння та доказів своєї приналежності до європейської цивілізації, які можна знайти в спільних подіях історії.

У стратегічному культурному партнерстві особливу увагу слід приділяти установам, які сприяють стабільності, взаєморозумінню та розвитку відносин між партнерами, визначають рамки та умови успішної співпраці, забезпечуючи довгострокову вигоду для обох сторін і запобігаючи конфліктам. Інституційна асиметрія у формі відсутності Українського інституту в Польщі спричиняє нерівність у доступі до інформації про культуру України в польському суспільстві. Відсутність відповідної української установи в Польщі перешкоджає активній участі України у сфері культурної дипломатії в цій країні.

Необхідно звернути увагу на виклики для співпраці та шукати системні та інституційні рішення, щоб запобігти втраті соціального капіталу, створеного в обох суспільствах після широкомасштабного вторгнення Росії.

Список літератури

A Colorful Map Visualizes the Lexical Distances Between Europe's Languages: 54 Languages Spoken by 670 Million People, Open Culture, 28.08.2017, https://www.openculture.com/2017/08/a-colorful-map-visualizes-the-lexical-distances-between-europes-languages.html, дата звернення: 12.08.2023.

Blanco, C. (2022), *2022 Duolingo Language Report*, 6.12.2022, https://blog.duolingo.com/2022-duolingo-language-report/?fbclid=IwAR1RxI5LFkaRnsSpGEdmIFugHQPLa-Q1AB_sNk-SaUkwhSN9SR0iJGPRMXng, дата звернення: 12.08.2023.

Co Ukraińcy myślą o Polsce i Polakach? [BADANIE], „Dziennik Gazeta Prawna", 18.01.2023, https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/swiat/artykuly/8639823,ukraincy-opinia-o-polsce-i-polakach.html, дата звернення: 12.08.2023.

Dlaczego ruskie pierogi zawsze były ukraińskie, Beszamel, 2.03.2022, https://beszamel.se.pl/porady/newsy-kulinarne/dlaczego-ruskie-pierogi-zawsze-byly-ukrainskie-aa-idQw-mNkS-4fay.html, дата звернення: 12.08.2023.

Gergało-Dąbek N. (2021), *Polsko-ukraińskie stosunki kulturalne*, W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (red.), *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*

partnerstwa Polski i Ukrainy, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 207–240.

Ilu uchodźców z Ukrainy mieszka w Polsce? Znamy najnowsze dane, RMF.FM, 9.07.2023, https://www.rmf24.pl/raporty/raport-wojna-z-rosja/news-ilu-uchodzcow-z-ukrainy-mieszka-w-polsce-znamy-najnowsze-dan,nId,6890477#crp_state=1, дата звернення: 12.08.2023.

Język ukraiński na maturze w roku szkolnym 2025/2026, Portal Oświatowy, 2.03.2023, https://www.portaloswiatowy.pl/zmiany-w-prawie-oswiatowym/jezyk-ukrainski-na-maturze-w--roku-szkolnym-20252026-23102.html, дата звернення: 12.08.2023.

Karbarz-Wilińska J. (red.) et al. (2015), *Polacy i Ukraińcy. Historia, która łączy i dzieli*, Słupsk-Gdańsk.

Misja i zadania Instytutów Polskich na świecie (2023), Instytut Polski, Kijów, http://www.polinst.kyiv.ua/pol/mission.html, дата звернення: 12.08.2023.

Nye J. S. (2007), *Soft power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, przeł. J. Zaborowski, Warszawa.

Oto ilu Polaków pomogło uchodźcom z Ukrainy. Są dane, Money.pl, 27.10.2022, https://www.money.pl/gospodarka/wojna-w-ukrainie-oto-ilu-polakow-pomoglo-uchodzcom-z-ukrainy-sa-dane-6827465739340288a.html, дата звернення: 12.08.2023.

Polacy chcą pomagać Ukraińcom, ale nie chcą szkodzić sobie, Portal Samorządowy, 4.102023, https://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleczenstwo/polacy-chca-pomagac-ukraincom-ale-nie-chca-szkodzic-sobie,493611.html, дата звернення: 12.08.2023.

Polacy w przeważającej mierze przeciwni tworzeniu w Polsce ukraińskich ośrodków kultury, szkół, cerkwi czy dzielnic, CBOS News, Newsletter, 25/2023, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/news/newsletter_ver3.php?news_r=2023&news_nr=25, дата звернення: 12.08.2023.

Polska kultura oczami Ukraińców (2023), Centrum Mieroszewskiego, https://mieroszewski.pl/programy/badania-opinii-publicznej/polska-kultura-oczami-ukraincow, дата звернення: 12.08.2023.

Ponad dwukrotny wzrost pozytywnych ocen stosunków polsko-ukraińskich (2023), CBOS News, Newsletter, 20/2023, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/news/newsletter_ver3.php?news_r=2023&news_nr=20, дата звернення: 12.08.2023.

Raport. Stan i perspektywy partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy. Punkt widzenia Polski i Ukrainy (2021), Międzynarodowy Zespół Badań Stosunków Polski i Ukrainy, Lublin–Kijów.

Rogalewicz M. (2023), *Dezinformacja rosyjska przeciwko Polsce i Ukrainie*, Warsaw Institute, https://warsawinstitute.org/pl/dezinformacja-rosyjska-przeciwko-polsce-i-ukrainie/, дата звернення: 12.08.2023.

Sadura P., Sierakowski S. (2022), *Polacy za Ukrainą, ale przeciw Ukraińcom. Raport z badań socjologicznych*, „Krytyka Polityczna", Warszawa.

Smal-Stockyj S., Gartner T. (1913), *Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache*, Wien.

Spadek poparcia Polaków dla przyjmowania uchodźców z Ukrainy, CBOS News, Newsletter, 14/2023, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/news/newsletter_ver3.php?news_r=2023&news_nr=14, дата звернення: 12.08.2023.

Stosunek do innych narodów rok po wybuchu wojny na Ukrainie (2023), CBOS. Komunikat z badań, nr 33, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_033_23.PDF, дата звернення: 12.08.2023.

Wśród Polaków spada poparcie przyjmowania uchodźców z Ukrainy (2023), Portal Samorządowy, 19.10.2023, https://www.portalsamorzadowy.pl/polityka-i-spoleczenstwo/wsrod-polakow-spada-poparcie-przyjmowania-uchodzcow-z-ukrainy,498278.html, дата звернення: 12.08.2023.

79% українців вважають, що Україні треба вступати в ЄС – соціолог Стегній, Українське радіо, 9.05.2023, http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=101391, дата звернення: 8.12.2023.

Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р., https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172#Text, дата звернення: 8.12.2023.

Історична пам'ять. Результати соціологічного опитування дорослих жителів України, Київський міжнародний інститут соціології, січень 2023, https://kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt_UA_fin.pdf, дата звернення: 8.12.2023.

Михайло Міщенко: 94% опитаних пишаються своїм українським громадянством, Разумков центр, 16.08.2023, https://razumkov.org.ua/statti/mykhailo-mishchenko-94protsent-opytanykh-pyshaiutsia-svoim-ukrainskym-gromadianstvom, дата звернення: 8.12.2023.

Милян Р. (2014), *Інституційне забезпечення розвитку українсько-польського співробітництва в сфері культури*, „Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України", вип. 2 (106), с. 218–223.

Півторак Г. (2001), *Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов*, Київ.

Польську мову можуть включити до переліку предметів ЗНО: що думають про цю ініціативу у школах, Подробиці, 14.02.2023, https://podrobnosti.ua/2467179-polsku-movu-mozhut-vkljuchiti-do-perelku-predmetv-zno-scho-dumajut-pro-tsju-ntsativu-u-shkolah.html, дата звернення: 8.12.2023.

Путин: современная Украина целиком и полностью была создана коммунистической Россией, ТАСС, 21.02.2022, https://tass.ru/politika/13791307, дата звернення: 8.12.2023.

Шевельов Ю. (2017), *Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії*, Збруч, 12.04.2017, https://zbruc.eu/node/64725, дата звернення: 8.12.2023.

Тищенко К. (2012), *Правда про походження української мови*, „Український тиждень", № 39 (256).

Українці вчать польську, щоб вчитись, працювати, чи навіть залишитись в Польщі, Light, 16.02.2023, https://lt.ogo.ua/people/ukrayintsi-vchat-polsku-shhob-vchytys-pratsyuvaty-chy-navit-zalyshytys-v-polshhi/, дата звернення: 8.12.2023.

Війна спричинила свідомий перехід на українську мову та вибір національної ідентичності – соціологічне дослідження, „Дзеркало тижня", 8.01.2023, https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vijna-sprichinila-svidomij-perekhid-na-ukrajinsku-movu-ta-vibir-natsionalnoji-identichnosti-sotsiolohichne-doslidzhennja.html, дата звернення: 8.12.2023.

Війна в Україні: як рік повномасштабного вторгнення змінив українців?, Visit Ukraine, 24.02.2023, https://visitukraine.today/uk/blog/1530/viina-v-ukraini-yak-rik-povnomasstabnogo-vtorgnennya-zminiv-ukrainciv, дата звернення: 8.12.2023.

Вважають себе європейцями 44% українців, Укрінформ, 28.09.2018, https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2547846-vvazaut-sebe-evropejcami-44-ukrainciv.html, дата звернення: 8.12.2023.

Як Україну сприймають за кордоном: перший професійний аналіз, Visit Ukraine, 2.03.2023, dostępne na: https://visitukraine.today/uk/blog/1549/yak-ukrainu-spriimayut-za-kordonom-persii-profesiinii-analiz, дата звернення: 8.12.2023.

МАРІУШ В. СЕНКЕВИЧ

Інститут політичних наук і управління Університету Марії Кюрі-Склодовської
https://orcid.org/0000-0001-9019-8679

Обумовленості, форми та ефекти транскордонної співпраці Польщі та України в процесі створення соціально-економічного розвитку

Анотація. Транскордонне співробітництво між Польщею та Україною відіграє важливу роль у процесі створення соціально-економічного розвитку обох держав. Він охоплює багато умов, приймає різні форми та створює широкий спектр ефектів. Сьогодні вважається, що детермінанти співпраці базуються на двох основних сферах умов: політичній та історичній. Вони формують відносини між двома державами і становлять основу та формують природу транскордонного співробітництва. Правові та комерційні норми також важливі. Відмінності в правових системах і правилах торгівлі можуть вплинути на ефективність транскордонних операцій, вимагаючи гармонізації законів і процедур. Ключові форми транскордонного співробітництва базуються на діловому партнерстві, інституційному співробітництві та реалізації спільних проєктів розвитку, інфраструктури, культури та освіти, спрямованих на зміцнення зв'язків між громадами обох країн. Аналіз, представлений у цій статті, зосереджується на представленні умов, форм і наслідків транскордонної співпраці між Польщею та Україною в місцевій владі, неурядовій та бізнес-сфері. Головна мета – проаналізувати та представити різні форми та приклади транскордонної співпраці між Польщею та Україною, спрямовані на підвищення територіальної конкурентоспроможності та рівня соціально-економічного розвитку регіонів.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, неурядове співробітництво, бізнес-співробітництво, польсько-українське співробітництво, соціально-економічний розвиток

Streszczenie. Współpraca transgraniczna między Polską i Ukrainą odgrywa istotną rolę w procesie kreowania rozwoju społeczno-gospodarczego obu krajów. Obejmuje ona wiele uwarunkowań, przyjmuje różne formy i generuje szeroki zakres efektów. Współcześnie przyjmuje się, że determinanty współpracy opierają się o dwa główne obszary uwarunkowań: polityczne i historyczne. Kształtują one relacje między oboma krajami i stanowią bazę oraz kreują naturę współpracy transgranicznej. Istotne znaczenie mają także regulacje prawne i handlowe. Różnice w systemach prawnych i regulacjach handlowych mogą wpływać na efektywność działań transgranicznych, wymagając harmonizacji przepisów i procedur. Kluczowe formy współpracy transgranicznej opierają się o partnerstwa biznesowe, współpracę instytucjonalną oraz wdrażanie wspólnych projektów rozwojowych, infrastrukturalnych, kulturalnych i edukacyjnych, mających na celu wzmacnianie więzi między społecznościami obu krajów. Analizy zaprezentowane w niniejszym artykule skupiają się na prezentacji uwarunkowań, form i efektów współpracy transgranicznej Polski i Ukrainy w sferze samorządowej, pozarządowej i biznesowej. Głównym celem jest analiza i prezentacja zróżnicowanych form i przykładów współpracy transgranicznej Polski i Ukrainy, ukierunkowanej na podniesienie konkurencyjności terytorialnej oraz poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionów.

Słowa kluczowe: współpraca transgraniczna, współpraca pozarządowa, współpraca biznesowa, polsko-ukraińska współpraca, rozwój społeczno-gospodarczy

Abstract. Cross-border cooperation between Poland and Ukraine plays an important role in the process of creating the socio-economic development of both countries. It covers many conditions, takes various forms, and generates a wide range of effects. Nowadays, it is assumed that the determinants of cooperation are based on two main areas of conditions: political and historical. They shape the relations between the two countries, constitute the basis and create the nature of cross-border cooperation. Legal and commercial regulations are also important. Differences in legal systems and trade regulations can impact the efficiency of cross-border operations, requiring harmonization of laws and procedures. Key forms of cross-border cooperation are based on business partnerships, institutional cooperation, and the implementation of joint development, infrastructure, cultural, and educational projects aimed at strengthening ties between the communities of both countries. The analyses presented in this article focus on presenting the conditions, forms, and effects of cross-border cooperation between Poland and Ukraine in the local government, non-governmental, and business spheres. The main goal is to analyze and present various forms and examples of cross-border cooperation between Poland and Ukraine, aimed at increasing the territorial competitiveness and the level of socio-economic development of the regions.

Keywords: cross-border cooperation, non-governmental cooperation, business cooperation, Polish-Ukrainian cooperation, socio-economic development

Вступ

Проведені впродовж останніх років різнобічні аналізи та оцінки рівня соціально-економічного розвитку окремих регіонів Польщі та України, описані в літературі та відображені в офіційній статистиці, свідчать про значні диспропорції у розвитку. Особливо це стосується прикордонних регіонів. Таким чином, викликом як для окремих регіонів України, так і для Східної Польщі є покращення конкурентних позицій регіональних економік, головним чином шляхом набуття здатності використовувати ендогенні фактори розвитку по обидва боки кордону, щоб перетворити асиметрію потенціалів на взаємодоповнювальі процеси, які створять економічні, соціальні та інституційні структури «транскордонного регіону», що самоорганізуються. Шляхом для досягнення цієї мети є використання сильних сторін територій по обидва боки кордону, місцевої та регіональної специфіки, а також посилення співпраці між зацікавленими сторонами органів місцевого самоврядування, неурядових організацій, бізнесу та академічних кіл (Cierpiał-Wolan, 2017, с. 122–123). Метою розділу є аналіз та представлення різноманітних форм і прикладів транскордонного співробітництва між Польщею та Україною, спрямованих на підвищення територіальної конкурентоспроможності та рівня соціально-економічного розвитку регіонів. Транскордонне співробітництво між Польщею та Україною має потенціал для підтримки збалансованого соціально-економічного розвитку обох держав шляхом будування партнерських відносин, отримання взаємної вигоди та спільного прагнення досягти цілей розвитку. Метою цього розділу є висвітлення форм і прикладів співпраці між партнерами з Польщі та України, які представляють органи місцевого самоврядування, неурядові організації та ділові середовища.

Співпраця органів місцевого самоврядування – інструменти, форми, приклади

Міжнародна співпраця між місцевими та регіональними органами самоврядування набуває дедалі більшого значення у зв'язку з наростанням процесів інтеграції між державами, регіонами, економічними суб'єктами (Nowak, 2011, с. 48–49). Лукаш Бучковський та Лех Жуковський серед інших причин зростання інтересу органів місцевого самоврядування до співпраці з іноземними партнерами називають структурну інтеграцію, яка є відповіддю місцевого самоврядування на виникнення наднаціональних структур, та функціональну інтеграцію, яка виражається у потребі органів місцевого самоврядування задовольняти власні потреби та інтереси (Buczkowski, Żukowski, с. 13–14). На думку авторів, елементи функціональної інтеграції включають зміни в економіці, що передбачають міжнародний контекст для місцевої економічної політики, культурні зміни в суспільстві та трансформації в операційній моделі органів самоврядування. Своєю чергою, фактори структурної інтеграції включають дедалі більше значення регіональних органів самоврядування, які більшою мірою, ніж місцеві органи влади, підготовлені до здійснення міжнародних дій, а також процеси європейської інтеграції, пов'язані з можливістю користування місцевими органами самоврядування фінансуванням конкретних видів діяльності з європейських фондів (Buczkowski, Żukowski, с. 13–14).

Завдяки цій співпраці поглиблюється взаємна довіра, розуміння та зближення людей. Також покращується обмін інформацією, досвідом та знаннями. Як наслідок, підвищується якість управління місцевим та регіональним розвитком (Nowak, 2011, с. 48–49). Часто зав'язується дружба між представниками місцевих громад (Pasiut, 2014, с. 32–33). Водночас, оскільки місцеве самоврядування не є суб'єктом міжнародного права, зовнішні контакти та укладання договорів про співпрацю є непростими і потребують значного залучення сторін (Nowak, 2011, с. 48–49).

Транскордонна та міжтериторіальна співпраця є частиною співробітництва органів місцевого самоврядування. Перше стосується спільних починань між місцевими органами влади з різних держав, які мають спільний кордон. Воно в основному характеризується місцевим або регіональним рівнем співпраці та близькістю контактів. З іншого боку, міжтериторіальна співпраця – це партнерство громад, які безпосередньо не межують одна з одною. Це також участь місцевих органів самоврядування в міжнародних організаціях, асоціаціях та установах на місцевому та регіональному рівнях (Osikowicz, 2017, с. 238).

Інструменти транскордонного співробітництва органів місцевого самоврядування

До групи ключових інструментів розвитку транскордонної співпраці між органами місцевого самоврядування Польщі та України належать правові та стратегічні інструменти. Положення, що становлять основу міжнародної співпраці органів місцевого самоврядування в Польщі, містяться як у Конституції Республіки Польща 1997 року, так і в спеціальному законодавстві. Варто зазначити, що національні нормативно-правові акти значною мірою відображають принципи міжнародної співпраці, що містяться в актах міжнародного права. Слід згадати, наприклад, Директиву Європейського Парламенту від 15 березня 2007 року про місцеві органи самоврядування та співпрацю в цілях розвитку (2006/2235(INI)). Вона привертає увагу до підтримки та зміцнення прямої співпраці європейських органів місцевого самоврядування з їхніми міжнародними партнерами (Rezolucja Parlamentu Europejskiego, 2007). Право на вступ до міжнародної асоціації територіальних громад та на співпрацю з іншими громадами з метою захисту та розвитку їхніх спільних інтересів також гарантується місцевим громадам Європейською хартією місцевого самоврядування у ст. 10 ч. 2 та ч. 3. Відповідно до положень ЄХМС, територіальні громади можуть співпрацювати з громадами інших держав на умовах, передбачених законодавством відповідної держави (Europejska Karta, 1994).

Відповідно до ст. 172 ч. 2 Конституції Республіки Польща, орган місцевого самоврядування має право вступати до міжнародних асоціацій місцевих і регіональних громад та співпрацювати з місцевими і регіональними громадами інших держав (Konstytucja RP, 1997).

Посилання на конкретні положення щодо цього питання містяться як у Конституції (ст. 172 ч. 3), так і в законах, що регулюють систему та організацію органів місцевого самоврядування в Польщі: Закон від 8 березня 1990 р. «Про ґмінне самоврядування» (ст. 84a) (Ustawa z dnia 8 marca 1990 r.), Закон від 5 червня 1998 року про повітове самоврядування (ст. 75a) (Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym) та Закон від 5 червня 1998 року про самоврядування воєводства (ст. 76 ч. 3) (Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa).

Згідно з польським законодавством, принципи міжнародної співпраці органів місцевого самоврядування, в тому числі повітів, регулюються Законом від 15 вересня 2000 року про принципи вступу органів місцевого самоврядування до міжнародних асоціацій місцевих і регіональних громад (Ustawa z dnia 15 września 2000 r.). Він встановлює правила, за якими органи місцевого самоврядування можуть приєднуватися до міжнародних асоціацій місцевих та регіональних громад (Kusiak-Winter, 2003, с. 59–72; Sowiński, 2002, с. 25–29).

Згідно зі ст. 2 ч. 1, органи місцевого самоврядування можуть вступати та брати участь в асоціаціях в межах своїх завдань і повноважень, за умови, що вони діють відповідно до внутрішнього законодавства Польщі, зовнішньої політики держави та її міжнародних зобов'язань. Закон, про який йдеться мова, також забороняє приєднання до міжнародних асоціацій, яке може призвести до передачі їй або будь-кому з її членів виконання публічних завдань місцевого чи регіонального органу влади, що приєднується, або прав на рухоме чи нематеріальне майно, якими наділений цей орган влади (ст. 3) (Ustawa z dnia 15 września 2000 r.…).

У сфері міжнародної співпраці найбільший обсяг повноважень надано воєводству з самоврядуванням. Стаття 12 Закону про самоврядування воєводства передбачає, що при розробці стратегії розвитку воєводства та реалізації політики регіонального розвитку самоврядування воєводства співпрацює, зокрема, з міжнародними організаціями та регіонами інших держав, особливо сусідніх (Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa). Крім того, відповідно до ст. 18 вищезгаданого закону, до компетенції воєводського сеймику належить затвердження пріоритетів зовнішньої співпраці воєводства та прийняття рішень про участь у міжнародних регіональних асоціаціях та інших формах регіональної співпраці (Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa).

Правова основа територіальної співпраці між Польщею та Україною також закладена в Договорі про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Республікою Польща та Україною, підписаному у Варшаві 18 травня 1992 року. У статті 10 Договору зазначено, що «Сторони сприятимуть встановленню і розвиткові безпосередніх зв'язків та співробітництва між регіонами, адміністративно-територіальними одиницями та містами України і Республіки Польщі. Особлива увага приділятиметься прикордонному співробітництву. Сторони співпрацюватимуть у галузі перспективного планування розвитку прикордонних регіонів. З метою реалізації цих положень буде створено Міжурядову комісію з питань міжрегіонального співробітництва (Договір…, 1992). У 1995 році була створена Міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва між Польщею та Україною. На сьогоднішній день відбулося 15 засідань Ради. 24 травня 1993 року в Києві було підписано Угоду між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво. Стаття 4 Угоди передбачає, що сторони всебічно сприятимуть здійсненню співпраці у розвитку регіонів, міст та сільських територій, зокрема у таких сферах, як будівництво та землеустрій, транспорт, муніципальне управління, промислова торгівля, сільське господарство (розвиток аграрної культури, переробка та збут сільськогосподарської продукції), охорона природи (національні та ландшафтні парки, рекреаційні зони та об'єкти), охорона навколишнього середовища (боротьба із забрудненням води, повітря

та ґрунту), освіта та професійна підготовка, вивчення польської та української мов як другої мови у школах відповідно, особливо у прикордонних районах, культура і мистецтво, охорона здоров'я, туризм і спорт, взаємне інформування та допомога у випадку катаклізмів та екологічних катастроф (епідемій, повеней, пожеж, транспортних аварій), інші сфери, що становлять взаємний інтерес (Угода, 1993). Цим документом створено правову основу для укладення двосторонніх угод про співпрацю у вищезазначених сферах.

Публічне право в Україні також надає можливість територіальним органам влади здійснювати міжнародну співпрацю. Основне повноваження в цьому відношенні міститься в законі «Про місцеве самоврядування в Україні» від 1997 року, який був нещодавно змінений. У ст. 15 ч. 2 цього закону зазначено, що органи місцевого самоврядування та їх об'єднання можуть бути членами відповідних міжнародних асоціацій та інших добровільних об'єднань органів місцевого самоврядування. (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»). У квітні 2021 року Уряд України також прийняв постанову про Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки. Програма спрямована, зокрема, на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів України шляхом активізації та розвитку транскордонної співпраці, сприяння встановленню та поглибленню економічних, соціальних, наукових, технологічних, екологічних, культурних, туристичних та інших зв'язків між суб'єктами та учасниками таких зв'язків між Україною та іншими державами. Варто зазначити, що програма залучає дуже мало новостворених органів місцевого самоврядування в Україні до реалізації своїх завдань. Варто додати, що програма підкреслює важливість співпраці в рамках структур Європейського Союзу, карпатського та дунайського регіонів, але не згадує про співпрацю з польськими регіонами (Постанова, 2021).

Серед стратегічних інструментів співпраці органів місцевого самоврядування є низка програм і стратегій, сформульованих на різних рівнях публічного управління, які більшою чи меншою мірою підтримують реалізацію спільних транскордонних проєктів між Польщею та Україною. Найбільш ефективними інструментами в цьому відношенні є програми в рамках так званого Європейського територіального співробітництва, яке є метою європейської політики згуртування, спрямованої на підтримку, сприяння та реалізацію спільних проєктів міжнародного характеру в рамках Європейського Союзу. В межах Європейської територіальної співпраці 2021–2027 існує три типи програм: транскордонні, транснаціональні та міжрегіональні. Люблінське воєводство може користуватись перевагами двох транснаціональних програм: «Регіон Балтійського моря» та «Центральна Європа», а також міжрегіональною програмою «Interreg Europe». Завдяки своєму розташуванню поблизу зовнішнього кордону Європейського Союзу, Люблінське воєводство для здійснення

транскордонного співробітництва може використовувати Інструмент сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва, в рамках якого реалізується програма «Interreg NEXT Польща–Україна (Європейське територіальне співробітництво (ЄТС) 2021–2027).

Окрім підтримки відновлення України, метою цієї програми є співпраця у сферах охорони довкілля, охорони здоров'я та туризму на прикордонній території Польщі та України, включаючи охорону самого кордону та покращення діяльності в його межах. Територія Програми охоплює польські воєводства: Підкарпатське, Люблінське, Підляське та частину Мазовецького, а з українського боку – Волинську, Львівську, Закарпатську, Рівненську, Тернопільську та Івано-Франківську області. На період 2021–2027 рр. передбачено бюджет програми в розмірі 170,38 млн євро, який надходить з Європейського фонду регіонального розвитку. Програма складається з п'яти основних пріоритетів: Пріоритет 1. Навколишнє середовище – в тому числі зміцнення зеленої інфраструктури та сталого управління водними ресурсами з урахуванням зміни клімату; Пріоритет 2. Здоров'я – з акцентом на охорону здоров'я; Пріоритет 3. Туризм – особливо його значення для економічного розвитку; Пріоритет 4. Співпраця – ефективна та викликаюча довіру публічна адміністрація; Пріоритет 5. Кордони – потребують захисту задля безпеки всієї Європи. Бенефіціарами програми можуть бути організації, що представляють різні сектори соціально-економічного життя. До них належать, зокрема: органи місцевого самоврядування та підпорядковані служби, інспекції та охорона; бюджетні установи; школи та навчальні заклади; вищі навчальні заклади та наукові установи; неурядові та бізнесові організації, торгово-промислові та торговельні палати; установи, що працюють з мігрантами та біженцями; установи, що організовують або опікуються вразливими групами населення (Програма Польща–Україна).

Форми та результати співпраці органів самоврядування

З початку 1990-х років XX століття у відносинах між Польщею та Україною на рівні місцевого самоврядування розвинулися інституціоналізовані форми співпраці. Основою для спільних дій стала Міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва між Польщею та Україною, основним завданням якої є координація та визначення напрямків транскордонної та міжрегіональної співпраці, зокрема, щодо можливості розширення міжрегіональної співпраці або співпраці у сферах просторового планування, охорони довкілля та надзвичайних ситуацій. В рамках Ради було створено шість міжурядових комісій (Kawałko, 2011, с. 43–46).

Однією з найважливіших форм співробітництва органів місцевого самоврядування є транскордонні угоди та договори. Вони укладаються на основі домовленостей та міждержавних угод. Вони можуть стосуватися, наприклад, транскордонних стратегій розвитку або спільних програм захисту навколишнього середовища. Прикладом такої форми співпраці є реалізація проєкту та розробка положень під назвою «Стратегія розвитку рекреаційного туризму польсько--української частини Карпатського Єврорегіону» (Карпатська асоціація).

Єврорегіональні угоди також є важливою формою співпраці між органами самоврядування. Йдеться не лише про співпрацю в рамках єврорегіональних асоціацій (Czarnow, 1997, с. 55; Adamczyk, 2003, с. 85), але й про різні інші спільні партнерські ініціативи. Ця категорія співпраці називається транскордонним співробітництвом (Kaczmarczyk, 2001, с. 32; Zieliński, 1997, с. 227; Grochalski, 2003, с. 61–63; Kusiak, 1997, с. 119–126). Європейська правова основа такої співпраці міститься в Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21 травня 1980 року (Europejska Konwencja Ramowa, 1993; Malarski, 2001, с. 96–97), а фінансову основу для цієї співпраці забезпечує переважно Європейський Союз. Як у межах програми, що передує вступу до ЄС Phare, TACIS CBC (Kaczmarczyk, 2002, с. 93–112), так і в рамках ініціативи «Interreg», яка діє з 2004 року, місцеві та регіональні органи самоврядування Польщі мають можливість здійснювати різноманітні заходи спільно з партнерами, в тому числі з України (Wejner, 2000, с. 4; Wejner, 2000, с. 13; Mierosławska, 2004, с. 43–47).

Інші форми співпраці органів місцевого самоврядування, які зустрічаються на практиці, включають угоди між муніципалітетами та містами як прикордонних, так і несуміжних регіонів (Kawałko, 2011, с. 43–46). Цей вид співпраці набуває все більшого значення. Партнерські громади в рамках підписаних угод та договорів обмінюються досвідом у плануванні та реалізації політики розвитку, налагоджують ділове співробітництво, спільно розробляють та реалізовують проєкти, проводять спортивні, освітні чи культурні обміни (Musiał, 2012, с. 221–222). Співпраця з громадянами Польщі, які проживають в Україні, також є важливою формою співпраці органів місцевого самоврядування з Україною. Це часто включає в себе підтримку та допомогу громадам поляків, які проживають на території місцевого самоврядування в Україні. Цей тип співпраці є предметом партнерства, наприклад, між Єльч-Ласковицями та Щирцем в Україні, Болеславцем та Збаражем, а також Сичувом та Ямполем (Musiał, 2012, с. 221–222).

Слід зазначити, що міжнародна та міжрегіональна транскордонна співпраця органів місцевого самоврядування є важливим елементом політики розвитку воєводств Польщі. Результати такої співпраці часто є багатовимірними: вона забезпечує обмін досвідом між регіонами з різних країн; підтримує діяльність,

спрямовану на підвищення якості установ місцевого самоврядування; сприяє розвитку туризму; забезпечує координацію розвитку інфраструктури по обидва боки державного кордону; зумовлює культурний та освітній розвиток регіону; є інструментом для сприяння розвитку (Gwizdała, 2015, с. 449–450).

В останні роки (до виникнення пандемії COVID-19) співпраця між Польщею та Україною у сфері самоврядування динамічно зросла. Зокрема, в період перед остаточним ухваленням реформи місцевого самоврядування в Україні було реалізовано низку партнерських проєктів, спрямованих головним чином на обмін досвідом щодо функціонування публічної адміністрації та запобігання корупції на місцевому рівні (Skorupska, 2014, с. 1–2).

За даними, зібраними Асоціацією міст Польщі, 315 польських гмін та міст підписали договори або угоди про співпрацю з органами місцевого самоврядування в Україні. У випадку районних підрозділів ця цифра становить 93 (Асоціація міст Польщі). Варто зазначити, що партнери з України та Німеччини є лідерами в цій галузі. На рівні самоврядування воєводства усі підрозділи підписали угоди про співпрацю з однією або кількома областями України. Найбільше угод підписали Люблінське та Підкарпатське воєводства.

Результати досліджень, пов'язаних зі здійсненням закордонних контактів органами місцевого самоврядування в Польщі, вказують на найпоширеніші переваги співпраці. Серед них: створення можливостей для міжнародного обміну для мешканців – 78%; популяризація органів місцевого самоврядування на міжнародній арені – 75%; можливість перенесення передового досвіду іноземних органів місцевого самоврядування на місцеву територію – 70%; можливість подавати заявки на фінансування з європейських та міжнародних програм – 57%; розвиток знань та компетенцій посадових осіб органів місцевого самоврядування та організацій-партнерів шляхом постійного обміну – 50% (Nitschke-Szram, 2017, с. 16–17); престиж (24%); прагнення впливати на рішення щодо місцевого самоврядування, які приймаються установами ЄС (11%); заохочення з боку польської адміністрації (в тому числі центрального уряду) – 6% (Buczkowski, Żukowski, с. 13–14).

Розвиток неурядової співпраці

Розвиток децентралізації після 1989 року в колишніх державах Східного блоку визначив необхідність співпраці між неурядовими організаціями на міжнародному рівні. Закордонна співпраця організацій третього сектору стала важливим елементом на транснаціональному рівні.

Слідом за Кшиштофом Становським можна виділити три етапи розвитку співпраці між неурядовими організаціями Польщі та України. Перший, що

охоплює період 1989–1994 років, був пов'язаний з налагодженням контактів з партнерами в Україні. Це було зроблено організаціями, які мають коріння в опозиційній діяльності. Серед них були: Фонд «Освіта для демократії», Гельсінський фонд з прав людини, Фонд «Центр КАРТА», Польсько-чесько-словацька фундація солідарності або Інститут демократії у Східній Європі (IDEE). У 1991 році було створено Центр соціально-економічних досліджень (CASE) – перший незалежний дослідницький центр. У той же час Фонд Стефана Баторія заснував Форум Центральної та Східної Європи, який реалізує міжнародні проєкти від імені Фонду, та програму «Схід–Схід», яка надає фінансову підтримку діяльності інших організацій. Гранти на співпрацю між Польщею та Україною надавали також іноземні фонди, передусім американські: Національний фонд на підтримку демократії, Фонд Форда та Фонд Мотта (Stanowski, 2003, с. 8–9). Другий етап розвитку співпраці охоплює 1995–1998 рр. У цей період багато неурядових організацій, які мали значний успіх у вітчизняній діяльності, відкрили свої міжнародні програми. Прикладами таких організацій були Фонд розвитку місцевої демократії та Фонд підтримки села. Наступний етап співпраці розпочався у 1999 році. У цей час можна було спостерігати значне збільшення кількості організацій, які співпрацювали з партнерами з України. Майже всі найбільші польські неурядові організації долучилися до різних форм діяльності. У той же час десятки місцевих організацій, особливо зі східної та південної Польщі, знаходять партнерів для співпраці. Нові установи, що надають фінансову підтримку діяльності польських неурядових організацій, безсумнівно, сприяли підвищенню інтересу до співпраці з партнерами на Сході. Польсько-американський фонд свободи заснував стипендіальну програму імені Лейна Кіркланда та програму регіонального співробітництва RITA (реалізується Фондом «Освіта для демократії»). Завдяки співпраці між урядами США, Польщі та України була створена Польсько-американсько-українська ініціатива співпраці (ПАУСІ). Діяльність польських неурядових організацій в Україні також підтримує заснований польським урядом фонд «Знати як» (K. Stanowski, 2003, с. 8–9). На розвиток співпраці між неурядовими організаціями Польщі та України також суттєво вплинула інтеграція Польщі до ЄС. Програми транскордонного співробітництва, що діяли в рамках наступних фінансових перспектив ЄС, забезпечили досить ефективну платформу для співпраці.

Форми та досвід співпраці НУО

Згідно з опитуванням польського третього сектору, 16% польських неурядових організацій здійснювали діяльність на користь осіб, організацій та установ за межами Польщі, найбільше – 4,1% – на користь України. На другому місці – Ні-

меччина, з якою співпрацювали 2,5% організацій. Аналізуючи дані близько сотні польських неурядових організацій, для яких міжнародна співпраця є основним напрямком діяльності, ми бачимо, що майже всі вони співпрацюють з Україною. Серед найважливіших напрямків співпраці між неурядовими організаціями Польщі та України зазвичай називають три сфери: досвід польських реформ (у тому числі: політична трансформація, місцева демократія та самоврядування, місцева преса, права людини), освіта, наука та культура (Stanowski, 2003, с. 8–9).

Проєкти соціальної та політичної трансформації розпочалися на початку 1990-х років із зустрічей політичної та економічної еліти для обговорення демократичних та ринкових перетворень у Польщі. Ініціатором цих контактів став Форум Центральної та Східної Європи Фонду ім. Стефана Баторія. Згодом консультаційна діяльність набувала все більшого значення. Починаючи з 1993 року, широку та систематичну консультаційну діяльність в Україні здійснює Центр соціально-економічного аналізу CASE. Експертні звіти про політичні та економічні реформи у Східній Європі, в тому числі в Україні, готує краківський Інститут стратегічних досліджень. Співпраця у сфері трансформації відбувається у формі спеціалізованих експертних проєктів під керівництвом аналітичних центрів з обох держав.

Досвід адміністративної реформи, децентралізації та діяльності органів місцевого самоврядування Польщі є предметом проєктів між Польщею та Україною з початку останнього десятиліття. Ознайомчі поїздки та стажування в Польщі для представників органів місцевого самоврядування з України організували, зокрема, Форум Центральної та Східної Європи Фонду Баторія, Фонд підтримки місцевої демократії (FRDL) та його місцеві відділення, IDEE та Фонд «Інститут східних досліджень». Особливу роль у зміцненні місцевого самоврядування в Україні відіграли програми, реалізовані FRDL протягом останніх років, включаючи навчання у сфері місцевого самоврядування та публічного управління, а також допомогу у створенні регіональних навчальних центрів в Україні. Польський досвід був використаний у програмах розвитку громад, запроваджених в Україні, таких як Академія місцевого розвитку, яку проводить Фонд соціальних та економічних ініціатив FISE, або проєкт з поширення методу CAL в Україні, який у 2002 році реалізувала Асоціація Центр місцевої активності (Stanowski, 2003, с. 8–9).

Розвиток неурядового сектору в Україні відбувається паралельно з розвитком співпраці між організаціями Польщі та України, але частина діяльності польських організацій спрямована саме на розширення та підвищення кваліфікації українського третього сектору. Ознайомчі поїздки та стажування в Польщі для представників українських організацій призвели до того, що менші організації з-поза меж центральної частини країни та великих міст налагодили контакти з Україною. У 1990-х роках польські організації також

проводили навчання з питань функціонування третього сектору – створення та управління організацією, фінансування, співпраці з місцевою владою.

Останнім часом з'являється дедалі більше проєктів, присвячених організації волонтерства та використанню потенціалу волонтерів у роботі неурядових організацій. Ця сфера співпраці також включає видавничу діяльність (навчальні матеріали, підготовлені в рамках проєктів, бюлетені) та інформаційну діяльність. Готовність організацій Польщі та України налагоджувати транскордонні контакти вказує на необхідність посилення інформаційної діяльності (Stanowski, 2003, с. 8–9).

Ділове співробітництво

Загальновідомо, що Україна, як одна з найбільших держав Європи за площею та населенням, все ще вважається незвіданою та ризикованою в діловій сфері, коли мова йде про інвестиції та розвиток бізнесу. Це значною мірою пов'язано зі сприйняттям України як посткомуністичної держави. На сьогоднішній день з'явилися ознаки триваючого збройного конфлікту. Проте завдяки своєму економічному розвитку Україна починає відігравати роль важливого економічного партнера для багатьох європейських держав, у тому числі Польщі, завдяки своїй близькості та історико-культурній спадщині (Nowak, Białas, Pluciński).

Єдиним документом, що регулював економічні відносини між Польщею та Україною на початку 1990-х років, була *Декларація про принципи та основні напрямки розвитку відносин між Польщею та Україною*, підписана 13 жовтня 1990 року в Києві. Зосереджуючись переважно на політичних питаннях, вона не містила конкретних положень щодо економічних питань, що суттєво обмежувало встановлення та розвиток торговельних контактів (Kuspys, 2008, с. 41).

Першою угодою між Польщею та Україною, підписаною після здобуття Україною незалежності, стала *Угода між Урядом Республіки Польща та Урядом України про торгівлю та економічне співробітництво*, укладена 4 жовтня 1991 року у Варшаві. Це був рамковий міжнародний документ, що регулював двосторонні економічні відносини. Його положення визначали форму взаєморозрахунків (у конвертованій валюті або у вигляді бартерних операцій), регулювали принципи економічного співробітництва на регіональному рівні та уточнювали форму прямих контактів між підприємствами. Цей документ дозволяв укладати індивідуальні контракти. Обидві держави надавали одна одній режим найбільшого сприяння щодо митних зборів, податків і формальностей при імпорті та експорті товарів і послуг. В угоді також визначено шляхи, якими ця співпраця може бути реалізована, зокрема, шляхом обміну

торговими представниками, заснування та створення спільних підприємств, обміну фахівцями та консультаційними послугами, спільної науково-дослідницької роботи у цій сфері, а також шляхом організації виставок і ярмарків. Під час укладення нової Угоди між Урядом Республіки Польща та Кабінетом Міністрів України про економічне співробітництво у 2005 році (4 березня 2005 року) перелік взаємних зобов'язань було розширено за рахунок інтенсифікації економічних відносин у сфері інвестицій та інновацій, розвитку енергетичної інфраструктури та у сфері транспорту, покращення фінансових гарантій для суб'єктів підприємницької діяльності, розвитку співробітництва у сфері послуг та обміну комерційною та правовою інформацією (Kuspys, 2008, с. 41).

Україна посідає дедалі важливіше місце серед торговельних партнерів Європейського Союзу. У 2012 році ЄС та Україна підписали Угоду про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ПВЗВТ), яка є набагато ширшою, ніж типові угоди про вільну торгівлю. Вона включає не лише скасування тарифних і нетарифних бар'єрів, а й прийняття Україною у сфері торгівлі правових рішень і стандартів ЄС, що значно полегшить взаємну торгівлю (Nowak, Białas, Pluciński).

Форми ділової співпраці

Досвід ділових партнерів, а також наявні правові та політичні умови визначили формування кількох основних форм економічного співробітництва між Польщею та Україною.

Однією з перших форм стало інвестиційне співробітництво, особливо в промисловому секторі, ще на початку 1990-х років. Збільшення обсягів торгівлі між Польщею та Україною, стрімкий розвиток економіки Польщі та поглинальна здатність ринку України зробили можливим залучення інвестицій та пряму виробничу співпрацю між польськими та українськими компаніями. Нижчі, ніж у Польщі, витрати на робочу силу та покращення інвестиційного клімату (створення спеціальних економічних зон в Україні у другій половині 1990-х років) переконали багатьох інвесторів посилити ділові контакти та розмістити капітал в Україні. Це було пов'язано з певним ризиком через нестабільність економіки України. Однак це не завадило такій співпраці, хоча спочатку в дуже обмеженому обсязі. Українські інвестори в Польщі були набагато менш активними в цьому відношенні (Kuspys, 2008, с. 41–54).

Важливим напрямком співпраці в економічній сфері був фінансово-банківський сектор. У 1997 році «Кредит Банк» підписав угоду про партнерство та співробітництво із Західноукраїнським комерційним банком. У наступні роки банк «Кредит Банк» почав скуповувати акції українського банку, і в 2002

році він вже володів 66% акцій. Вартість інвестиції перевищила 25 млн дол. США (Kuspys, 2008, с. 41–54).

Третьою важливою формою є енергетична співпраця, яка набуває все більшого значення, особливо в контексті війни в Україні. В умовах тіснішої політичної та економічної співпраці наприкінці 1990-х років Польща і Україна почали розглядати питання формування спільної енергетичної політики та пошуку альтернативних джерел постачання. Головним енергетичним проєктом мав стати проєкт «Одеса–Броди» (Kuspys, 2008, с. 41–54).

Опитування, проведені серед компаній, які співпрацюють з партнерами з Польщі та України, показують, що найбільшою популярністю користуються прямий експорт (25,50%), прямий імпорт (25,00%) та імпорт через вітчизняних посередників (24,50%) (Plawgo, 2015, с. 169–171). Також було виявлено низку форм інтернаціоналізації, пов'язаних з обміном інформацією, що може бути пов'язано з прикордонним розташуванням компаній. З опитаних компаній 19,25% мають вебсайт іншими мовами, 16% беруть участь у міжнародному інформаційному обміні (конференції, поїздки) (Plawgo, 2015, с. 169–171).

Окремі заходи для розвитку економічної співпраці

У 2018 році Міністерство інвестицій і розвитку Польщі (MIiP) розпочало 3-річний проєкт під назвою «Підвищення конкурентоспроможності українських регіонів та розвиток економічно-господарського співробітництва між Польщею та Україною». Проєкт мав модульний характер і реалізовувався впродовж 2018–2020 рр. Партнерами MIiP у проєкті були Польське агентство з розвитку підприємництва, Польське агентство інвестицій і торгівлі та Фундація «Фонд співпраці». Місія проєкту полягала у підтримці України в процесі реформи децентралізації та побудови демократичної правової держави. Проєкт став продовженням попередньої співпраці і був спрямований на подальшу підтримку адміністрації України на центральному, регіональному та місцевому рівнях у впровадженні політики регіонального розвитку та розвитку підприємництва. Метою проєкту була підтримка реалізації політики розвитку, в тому числі політики підтримки підприємництва в Україні на регіональному та центральному рівнях, а також стимулювання економічного співробітництва між Польщею та Україною (Підвищення конкурентоспроможності українських регіонів).

Польське агентство інвестицій і торгівлі (PAIH) бере активну участь у поглибленні економічної співпраці між Польщею та Україною. Ця установа може відіграти особливу роль, головним чином, у створенні можливостей для участі польських підприємців у післявоєнній відбудові України. У розвитку вза-

ємних торговельних відносин важливу роль відіграє Зовнішньоторговельне представництво Польського агентства інвестицій і торгівлі в Києві, яке працює з 2018 року. Відділення надає активні послуги польським підприємцям, допомагає їм у їхній діяльності на українському ринку, розбудовує мережу партнерської підтримки серед польських інвесторів, присутніх в Україні, а також надає комплексні послуги українським інвесторам. Підтримує українські підприємства в процесі перенесення бізнесу до Польщі, допомагає у пошуку партнерів для співпраці як польським, так і українським суб'єктам господарювання, а також здійснює інші заходи, спрямовані на інтеграцію бізнес-спільнот Польщі та України. Організовує інформаційні заходи, присвячені актуальним питанням бізнесу між Польщею та Україною. 9 червня 2022 року було оголошено конкурс для компаній з Польщі, зацікавлених у відновленні експорту та участі у відновленні України. Оператором проєкту є Польське агентство інвестицій і торгівлі. Відправною точкою для запланованих заходів є створення бази даних підприємців з Польщі, які хочуть діяти на користь України, яка відроджується, з подальшим проведенням секторальних консультацій (Польське агентство інвестицій і торгівлі, 2023). З 1 березня 2023 року PAIH надає простір для коворкінгу українським компаніям. Програма розроблена таким чином, щоб забезпечити безперервність українського бізнесу (Польське агентство інвестицій і торгівлі, 2023).

Економічні відносини України після 2014 року вимагали переформулювання напрямків та структури експорту. Політична ситуація призвела до перенесення акценту в економічному співробітництві з пострадянського простору на Європейський Союз. Підписання та набуття чинності Угоди про асоціацію України з ЄС зумовило необхідність проведення економічних реформ в Україні, а також підвищення якості продукції з українського ринку для того, щоб залишатися конкурентоспроможними на відкритому європейському ринку. Торговельні відносини з Польщею вийшли на новий рівень. Після спаду в перші роки конфлікту в Донбасі значення торгівлі між Польщею та Україною почало зростати, а польські та європейські компанії прагнуть інвестувати в український ринок і продавати на ньому свою продукцію. Україна за допомогою ЄС та іноземних інвестицій виходить з кризи і поступово відновлює свою економіку та купівельну спроможність громадян. Важливим фактором зміцнення економічних зв'язків є географічна близькість Польщі як сусідньої держави, інтегрованої в західні структури, а також Угода про асоціацію з ЄС, яка гарантує Україні сприятливі умови торгівлі. Запровадження подальших економічних реформ в Україні, гармонізація зі стандартами ЄС та, в довгостроковій перспективі, вирішення конфлікту на сході України матиме позитивний вплив на економіки обох держав, що сприятиме подальшому зміцненню торговельних відносин та виходу польських підприємців на український ринок (Steć, 2019).

Підсумки

У сфері місцевого самоврядування співпраця органів місцевого самоврядування між Польщею та Україною відіграє важливу роль у розвитку відносин між двома державами. Вона охоплює низку заходів на різних рівнях, від співпраці на рівні міст, гмін і районів до співпраці на рівні воєводств і областей. Існує багато сфер, у яких співпрацюють органи місцевого самоврядування Польщі та України. Найважливішими сферами співпраці є обмін досвідом у сфері місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування з Польщі та України часто обмінюються досвідом у сфері місцевого самоврядування, в тому числі найкращими практиками у таких сферах, як просторове планування, муніципальне управління або розвиток інфраструктури. Важливою є також співпраця у сфері регіонального розвитку. Органи місцевого самоврядування Польщі та України часто співпрацюють у сфері регіонального розвитку, включаючи ініціативи, пов'язані з економічним розвитком, туризмом або охороною навколишнього середовища на місцевому рівні. Важливу роль відіграє також культурно-освітня співпраця, на основі якої органи місцевого самоврядування організовують численні культурні, освітні та спортивні заходи, такі як фестивалі, концерти або спортивні змагання, які сприяють культурному та освітньому обміну між двома державами. У літературі також підкреслюється важливість співпраці у сферах охорони здоров'я, соціальної допомоги та безпеки.

Співпраця неурядових організацій також відіграє важливу роль у налагодженні відносин між двома державами та у поширенні спільних цінностей і цілей. Неурядові організації з обох держав займаються різноманітною діяльністю, спрямованою на підтримку розвитку громадянського суспільства, демократії, захисту прав людини, а також в інших сферах, таких як охорона навколишнього середовища, освіта, охорона здоров'я та гуманітарна допомога. Неурядові організації з Польщі та України часто співпрацюють у поширенні ідей демократії, прав людини та верховенства права, організовуючи кампанії, тренінги або моніторинг демократичних та правових процесів в обох державах. Долучаються до ініціатив, спрямованих на розвиток громадянського суспільства, шляхом розбудови соціального капіталу, підтримки громадянської активності та сприяння соціальній і політичній участі. Співпрацюють у наданні гуманітарної допомоги, особливо в контексті гуманітарних криз та надзвичайних ситуацій, таких як збройні конфлікти, стихійні лиха або масові міграції, що особливо актуально з огляду на триваючу війну з Росією.

Третій напрямок співпраці, пов'язаний з бізнес-сферою, відіграє важливу роль у розвитку економічних відносин між двома державами. Він охоплює низку заходів на різних рівнях, від співпраці між окремими компаніями до ініціатив, що реалізуються галузевими організаціями та державними устано-

вами. Існує низка сфер, в яких співпрацюють компанії з Польщі та України. До них відносяться торгівля, інвестиції, технологічне співробітництво, галузева співпраця та партнерство на зовнішніх ринках.

З 2014 року Україна перебуває у кризовій ситуації, пов'язаній зі збройним конфліктом. За таких обставин Польща відігравала і продовжує відігравати важливу роль у процесі відновлення України, зокрема, надаючи політичну, економічну, гуманітарну та дипломатичну підтримку. Роль Польщі у процесі відновлення України після конфлікту з Росією матиме важливе значення для зміцнення відносин між двома державами, сприяння політичній та економічній стабільності в Україні, а також побудови довіри та взаєморозуміння між народами. При цьому важливо докласти спільних зусиль для усунення або зменшення численних бар'єрів на шляху до взаємного співробітництва, діалогу та створення ефективного соціально-економічного розвитку.

Список літератури

Adamczyk W. (2003), *Phare – zarządzanie środkami Funduszu Małych Projektów przez stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego*, „Kontrola Państwowa", nr 2, s. 85.

Buczkowski Ł., Żukowski L.J. (2014), *Formy współpracy międzynarodowej lokalnych jednostek samorządu terytorialnego*, w: *10 lat doświadczeń polskiego samorządu terytorialnego w Unii Europejskiej*, Przemyśl–Rzeszów., https://wspia.eu/media/11kpjjwb/05-buczkowski-%C5%B-Cukowski.pdf, дата звернення: 11.12.2023.

Cierpiał-Wolan M. (2017), *Wpływ dynamicznych przemieszczeń ludności na rozwój społeczno-gospodarczy polsko--ukraińskich obszarów transgranicznych*, w: A. Miszczuk (red.), *Wyzwania rozwojowe pogranicza polsko-ukraińskiego*, Lublin, s. 122–123.

Czarnow S. (1997), *Niektóre aspekty prawne współpracy transgranicznej i euroregionów,* „Państwo i Prawo", nr 10, s. 55;

Europejska Karta Samorządu Lokalnego sporządzona w Strasburgu dnia 15 października 1985 r., Dz.U. 1994, nr 124, poz. 607.

Europejska Konwencja Ramowa o Współpracy Transgranicznej między wspólnotami i władzami terytorialnymi z 21 maja 1980 roku, Dz.U. 1993, nr 61, poz. 288;

Europejska Współpraca Terytorialna (EWT) 2021–2027, www.lubelskie.pl, дата звернення: 8.12.2023.

Grochalski S.M. (2003), *Transgraniczność – potencjalny element dezintegracji?*, w: *Samorząd – Rozwój – Integracja,* red. M. Barański, Katowice, s. 61–63 i nast.

Gwizdała J.P. (2015), *Euroregiony jako forma współpracy transgranicznej w Europie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego" nr 855, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 74, t. 2 (2015), s. 449–450.

Stowarzyszenie Karpaty, http://www.karpacki.pl/stowarzyszenie-karpaty/projekty-wlasne-zakonczone/strategia-rozwoju-turystyki-uzdrowiskowej-w-polsko-ukrainskiej-c/, дата звернення: 1.07.2021.

Program Polska-Ukraina, https://pl-ua.eu/pl/pages/579, дата звернення: 8.12.2023.

Kaczmarczyk K. (2002), *Rozwój lokalnych form współpracy transgranicznej w Polsce południowo--wschodniej*, w: M. Grzybowski, M. Berdel-Dudzińska (red.), *Prawo i ustrój Rzeczypospolitej Polskiej w perspektywie integracji z Unią Europejską*, Rzeszów, s. 93–112.

Kaczmarczyk K. (2002), *Wybrane aspekty współpracy transgranicznej,* „Samorząd Terytorialny", nr 7–8, s. 32.

Kawałko B. (2011), *Wybrane problemy polsko-ukraińskiej współpracy transgranicznej*, „Barometr Regionalny", nr 2(24), s. 43–46.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

Kusiak R. (1997), *Możliwości prawne transgranicznej współpracy samorządowej w świetle konwencji i umów zawartych przez Polskę,* „Acta Universitatis Wratislavinsis. Przegląd Prawa i Administracji", nr 38, s. 119–126.

Kusiak-Winter R. (2003), *Uwagi o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych,* „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji", nr 53, s. 59–72;

Kuspys P. (2008), *Economic Cooperation Between Poland and Ukraine*, „Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics", 223(4), pp. 41, https://gnpje.sgh.waw.pl/pdf-101307-32845?filename=Economic%20Cooperation.pdf, дата звернення: 11.12.2023.

Malarski S. (2001), *Formy i środki prawne współpracy zagranicznej społeczności lokalnych i samorządów terytorialnych,* „Śląsk Opolski", nr 2, s. 96–97.

Mierosławska A. (2004), *Czynniki aktywizujące i hamujące rozwój współpracy transgranicznej,* „Samorząd Terytorialny", nr 3, s. 43–47.

Musiał W.J. (2012), *Bilateralna współpraca gmin na przykładzie Białegostoku i Grodna*, „Białostockie Studia Prawnicze", nr 12, s. 221–222.

Nitschke-Szram B. (2017), *Międzynarodowa współpraca samorządów, Opinie i Ekspertyzy*,. O-E 261, Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji, Kancelaria Senatu, Warszawa, s. 16–17.

Nowak M., Białas K., Pluciński K., *Współpraca gospodarcza z Ukrainą*, www.money.pl

Nowak T. (2011), *Ruch miast i gmin bliźniaczych w województwie mazowieckim*, „Samorząd Terytorialny" 2011, nr 12, s. 48–49.

Nowak T. (2011,) *Ruch miast i gmin bliźniaczych w województwie mazowieckim*, „Samorząd Terytorialny", nr 12, s. 48–49.

Odbudowa Ukrainy, Polska Agencja Inwestycji i Handlu, https://odbudowaukrainy.paih.gov.pl/, дата звернення: 8.12.2023.

Osikowicz Ż. (2017), *Współpraca transgraniczna Ukrainy i Polski w strukturze stosunków Międzynarodowych na przykładzie wybranych euroregionów (zarys i problematyka)*, „Zarządzanie w Kulturze", 18, z. 2, s. 238.

Pasiut J. (2014), *Założenia polityki zagranicznej miast w odniesieniu do aktualnej polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej*, "Samorząd Terytorialny" nr 11, s. 32–33.

Plawgo B. (2015), *Współpraca transgraniczna małych i średnich przedsiębiorstw jako czynnik rozwoju regionalnego na przykładzie podregionu białostocko-suwalskiego i podregionu krośnieńsko-przemyskiego w Polsce, obwodu zakarpackiego na Ukrainie oraz obwodu grodzieńskiego na Białorusi, Białostocka Fundacja Kształcenia Kadr*, Białystok, s. 169–171.

Polska–Ukraina. Współpraca organizacji pozarządowych, Fundacja im. Stefana Batorego, Fundacja Edukacja dla Demokracji Grupa „Zagranica", Warszawa, wrzesień 2003, s. 8–9.

Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy międzyregionalnej z 24 maja 1993 roku, https://www.gov.pl/web/mswia/ukraina, дата звернення: 8.12.2023.

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 15 marca 2007 r. w sprawie samorządów lokalnych i współpracy na rzecz rozwoju (2006/2235(INI)), Dziennik Urzędowy 301 E, 13.12.2007, p. 249–256.

Skorupska A. (2014), *Wsparcie samorządowe dla Ukrainy*, nr 27 (1139), 7.03.2014, PISM, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, s. 1–2.

Sowiński R. (2002), *Udział polskich samorządów w zrzeszeniach międzynarodowych,* „Samorząd Terytorialny", nr 6, s. 25–29.

Steć M. (2019), *Współpraca gospodarcza Polska–Ukraina*, https://internacjonalizacja.pl/artykuly-eksperckie/wspolpraca-gospodarcza-polska-ukraina/, дата звернення: 11.12.2023.

Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych, Dz.U. 2000, nr 91, poz. 1009.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, tekst jedn., Dz.U. 2013, poz. 595 ze zm.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, tekst jedn., Dz.U. 2013, poz. 596 ze zm.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, tekst jedn., Dz.U. 2013, poz. 594 ze zm.

Wejner A. (2000), *Informacja przede wszystkim. Powiatowa współpraca międzynarodowa,* „Wspólnota", nr 41, s. 13;

Wejner A. (2000), *Nowy kierunek Wschód,* „Wspólnota Powiatowa", nr 6, s. IV;

Woźniak M. (2005), *Współpraca międzynarodowa jednostek samorządu terytorialnego w świetle prawa polskiego i standardów międzynarodowych,* „Samorząd Terytorialny", nr 4, s. 12–26.

Współpraca miast partnerskich, Związek Miast Polskich, https://www.miasta.pl/strony/wspolpraca-miast-partnerskich, дата звернення: 3.07.2021.

Wzrost konkurencyjności ukraińskich regionów oraz rozwój polsko-ukraińskiej współpracy gospodarczej, https://www.gov.pl/web/polskapomoc/wzrost-konkurencyjnosci-ukrainskich-regionow-oraz-rozwoj-polsko-ukrainskiej-wspolpracy-gospodarczej, дата звернення: 3.07.2021.

Zieliński M. (1997), *Współpraca transgraniczna między władzami lokalnymi państw Unii Europejskiej*, w: *Polska w Unii Europejskiej. Perspektywy, warunki, szanse i zagrożenia,* red. C. Mik, Toruń.

Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р., „Офіційний вісник України" 2005, № 13, стор. 597, стаття 696, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172#Text, дата звернення: 8.12.2023.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», „Відомості Верховної Ради України" 1997, № 24, ст. 170, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text, дата звернення: 3.07.2021.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки», „Офіційний вісник України" 2021, № 36, стор. 26, стаття 2147, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-%D0%BF#Text, дата звернення: 8.12.2023.

Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжрегіональне співробітництво, „Офіційний вісник України" 2005, № 33, стор. 218, стаття 2008, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_171#Text, дата звернення: 8.12.2023.

ГАННА БАЖЕНОВА

Інститут міжнародних відносин Університету Марії Кюрі-Склодовської,
Інститут Центральної Європи
https://orcid.org/0000-0003-1724-7213

ЮРІЙ ЛАТИШ

Європейський гуманітарний університет
https://orcid.org/0000-0001-5884-5522

Виклики історичної пам'яті на шляху польсько-українського порозуміння*

Анотація. Поворот до пам'яті, що розпочався в середині 1970-х рр., породив масовий інтерес до минулого. Після падіння комунізму в Центральній та Східній Європі історія, національні міфи і політика пам'яті стали відігравати все помітнішу роль у політиці держав регіону. Історичні питання посідають одну з провідних позицій у порядку денному українсько-польських відносин. І хоча з усієї тривалої історії відносин між поляками та українцями лише різне розуміння історії Другої світової війни зберігає конфліктогенний потенціал, суперечки навколо оцінок діяльності та спадщини українського націоналізму 1920–1950-х рр. затьмарюють українсько-польське порозуміння. Прихід до влади Володимира Зеленського і повномасштабне російське вторгнення в Україну в лютому 2022 р. помітно зменшили градус напруги між країнами-сусідками та поліпшили стосунки, але не подолали українсько-польських суперечностей щодо історичної пам'яті.

Ключові слова: польсько-українські відносини, національна пам'ять, політика пам'яті, історичний конфлікт, мнемонічний воїн

Streszczenie. Zwrot ku pamięci, który rozpoczął się w połowie lat 70. XX w., wywołał ogromne zainteresowanie przeszłością. Po upadku komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej historia, mity narodowe i polityka pamięci zaczęły odgrywać coraz większą rolę w polityce państw regionu. Kwestie historyczne znajdują się na szczycie agendy stosunków polsko-ukraińskich. Chociaż w długiej historii relacji między Polakami i Ukraińcami potencjał konfliktogenny zachowują jedynie odmienne rozumienia dziejów II wojny światowej, spory dotyczące oceny działalności i spuścizny ukraińskiego nacjonalizmu w latach 20.–50. XX w. kładą się cieniem na polsko-ukraińskim porozumieniu. Dojście do władzy Wołodymyra Zełenskiego i początek rosyjskiej inwazji na Ukrainę w lutym 2022 r. znacznie zmniejszyły stopień napięcia między sąsiednimi państwami i poprawiły stosunki, jednak nie przezwyciężyły polsko-ukraińskich sporów o pamięć historyczną.

Słowa kluczowe: stosunki polsko-ukraińskie, pamięć narodowa, polityka pamięci, konflikt historyczny, mnemoniczny wojownik

Abstract. The turn to memory that began in the mid-1970s has generated a massive interest in the past. After the fall of communism in Central and Eastern Europe, history, national myths, and the politics of memory began to play an increasingly prominent role in the politics of the region's states. Historical issues are at the top of the agenda of

* Публікація створена на основі досліджень, співфінансованих Національною агенцією академічного обміну в рамках програми «Гостьова професура NAWA», проєкт PPN/PRO/2020/1/00012.

Ukrainian-Polish relations. Although throughout their long history of relations, only different understandings of World War II's history retain conflict potential, disputes over assessing the activities and legacy of Ukrainian nationalism in the 1920s and 1950s overshadow Ukrainian-Polish comprehension. The ascent of Volodymyr Zelenskyy to power and the full-scale Russian invasion of Ukraine in February 2022 significantly reduced tension between the neighbouring countries and improved relations, but have not overcome Ukrainian-Polish contradictions over historical memory.

Key words: Polish-Ukrainian relations, national memory, politics of memory, historical conflict, mnemonic warrior

Вступ

Українсько-польські відносини переживають один із найкращих етапів в історії. З першого дня повномасштабного російського вторгнення Польща займає чітку проукраїнську позицію, приймаючи українських біженців, підтримуючи зовнішньополітичний курс Києва на європейську та євроатлантичну інтеграцію, а також український погляд на завершення російсько-української війни («формулу миру» Володимира Зеленського). Окрім того, вона постачає Україні озброєння та передає гуманітарну допомогу (Приходько, 2023). На думку українців, яких опитала соціологічна служба Центру Разумкова та фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в березні 2023 р., Польща відіграла найважливішу роль у допомозі Україні, випередивши навіть США. Так вважали 68,5% респондентів (Символи, події та особистості..., 2023).

За результатами зустрічі з Президентом Польщі Анджеєм Дудою у квітні 2023 р. Президент України Володимир Зеленський заявив: «Ми вважаємо Польщу не лише партнером, а й другом навіки… Сьогодні ми перебуваємо у справді міцних відносинах – не просто прагматичних, а людських. Це дуже важливо в історичних і будь-яких питаннях, які, я впевнений, ми обов'язково розв'яжемо» (Україна вважає Польщу..., 2023).

Питання історичної пам'яті та історичної політики поряд з вимогами польських фермерів щодо захисту внутрішнього ринку від української сільськогосподарської продукції, залишаються серед небагатьох проблем, які затьмарюють українсько-польські стосунки та мають значний конфліктогенний потенціал. Завданням цього розділу автори вбачають аналіз складних історичних питань у відносинах двох країн (основна увага приділяється трагічним подіям на Волині у 1943–1944 рр. і постаті Степана Бандери) в умовах російської агресії проти України та перспектив урегулювання історичних конфліктів.

Особливості культури історичної пам'яті Польщі та України

Обидві країни належать до центрально-східноєвропейського регіону пам'яті, де через особливості історичного розвитку минуле суттєво впливає на сьогодення. Історики відзначають глибше занурення польського суспільства в іс-

торію (Stryjek, Sklokin, 2021, с. 38). Якщо в Польщі контроверсійні історичні питання («міни пам'яті») не тільки використовувались, а й давали результат під час виборчих кампаній (Mink, Neumayer, 2013, с. 13), то в Україні Президенти Віктор Ющенко та Петро Порошенко, які робили ставку на політику пам'яті, зазнавали нищівних поразок.

І в Україні, й у Польщі політика пам'яті перебуває під державним контролем, який значно посилився в Україні після російської агресії. Якщо в 1990-х рр. і першому десятиріччі XXI ст., в умовах співіснування радянсько-ностальгійного та націоналістичного наративів, українська влада робила вибір на користь мнемонічного плюраліста або була змушена займати таку позицію, то після 2014 р. держава взяла на озброєння стратегію мнемонічного воїна. Відповідно до цієї стратегії існує лише одна «правильна» інтерпретація минулих подій, а всі інші слід активно викорінювати (див. Bernhard, Kubik, 2014). Радянсько-ностальгійний наратив було дискредитовано як проросійський, що становить загрозу національній безпеці України. Втілював нову політику пам'яті голова Українського інституту національної пам'яті (УІНП) у 2014–2019 р. Володимир В'ятрович. Його іноді називають «людиною, яка найбільшою мірою показала, як один інтелектуал може впливати на формування політики пам'яті цілої країни» (Wojnar, 2021, с. 9). В. В'ятрович міг навіть публічно покартати експрезидента П. Порошенка, котрий посміявся з вигаданої в УІНП назви для міста Комсомольська – Горішні Плавні (Ідеолог декомунізації покартав Порошенка…, 2016). У результаті, всупереч позиції місцевої влади та думці президента, місто таки було скандально перейменовано.

Після приходу до влади Президента В. Зеленського, який намагався дистанціюватися від історичних проблем і дотримуватися стратегії мнемонічного ухилянта, політика пам'яті ненадовго втратила значення в порядку денному української влади. Головою УІНП призначили Антона Дробовича, який навіть не має історичної освіти і не претендує на політичний вплив. Однак інститут під його керівництвом зберіг стабільне фінансування, статус центрального органу виконавчої влади та створив п'ять регіональних філій у Харкові, Дніпрі, Вінниці, Одесі та Львові. На вересень 2023 р. в УІНП працювала 61 особа (див. Структура апарату Українського інституту національної пам'яті, 2023). Закон про державний бюджет на 2024 р. передбачає 74,29 млн грн (приблизно 2 млн дол. США) на діяльність інституту, що на 20 млн грн більше, ніж 2023 р. (Розподіл видатків Державного бюджету…, 2023, с. 42).

З початку повномасштабного російського вторгнення ситуація змінилась і держава знову взяла на себе лідерство у сфері історичної пам'яті. Відсутність у В. Зеленського та його команди бачення пріоритетів політики пам'яті змусила їх реанімувати колишні практики, але без участі самого В. В'ятровича, який нині позиціонує себе опозиціонером і є депутатом Верховної Ради від

партії «Європейська солідарність». Важливо підкреслити, що в умовах війни 85% мешканців України схвалюють державну політику історичної пам'яті (Історична пам'ять…, 2023, с. 38), хоча раніше її підтримка не досягала 50%.

У Польщі ідея регламентації та проведення особливої національної історичної політики набула значної підтримки держави на зламі XX–XXI ст. Інститут національної пам'яті було створено 19 січня 1999 р. відповідно до так званого «Закону про ІНП» від 18 грудня 1998 р. Він виник на базі Головної комісії з розслідування злочинів проти польського народу (вона перетворилася на один із відділів ІНП), яка виявляла злочини часів Другої світової війни. Наразі ІНП є однією з найвпливовіших установ Польщі. Його штат на кінець 2022 р. складався з 2541 працівника, які виконували слідчі, перевірочні, архівні, меморіальні, пошукові, освітні та науково-дослідні функції. Посаду голови ІНП з 23 липня 2021 р. обіймає Кароль Навроцький. Інститут має 11 відділень у всіх містах, де є апеляційні суди, а саме: Білостоці, Варшаві, Вроцлаві, Гданську, Ряшеві, Катовицях, Кракові, Лодзі, Любліні, Познані та Щецині, а також сім представництв у Бидгощі, Гожуві Великопольському, Кельцях, Кошаліні, Ольштині, Ополі та Радомі (див. O IPN, 2023).

В останні роки бюджет ІНП значно зріс. Якщо 2022 р. річний бюджет становив 435,903 млн злотих (101,3 млн дол. США), то закон про бюджет на 2023 р. передбачав фінансування у розмірі 535,613 млн злотих (124,5 млн дол. США), що майже на 100 млн злотих більше, ніж у попередньому році (Senat zapoznał się…, 2023; Ustawa budżetowa na rok 2023…, 2023, с. 37). Варто зауважити, що так само суттєво бюджет збільшувався лише на початку діяльності інституту в 2001 р.

Загалом, за час правління партії «Право і справедливість» (2015–2023 рр.), фінансування ІНП зросло більш ніж удвічі (див. Ile kosztuje nas rocznie…, 2018). В результаті, за бюджетом, кількістю працівників і розміром загальнонаціональної структури, ІНП є найбільшим історичним дослідницьким інститутом у Польщі й перевершує університетські історичні факультети та незалежні дослідницькі центри. Серед іншого, він проводить широкі архівні дослідження, публікує численні збірники документів, монографії, словники, матеріали конференцій, альбоми, видає історичні журнали, організовує конференції, симпозіуми, семінари та літні школи. Багато років в інституті досліджують польсько-українські відносини. Метою є, зокрема, з'ясування обставин трагічних подій на Волині у 1943–1944 рр., а також ушанування пам'яті про них та поширення знань на цю тему.

Спільні «вузли пам'яті»

Серцевиною політики пам'яті України є кілька історичних тем, які дослідниця Юлія Юрчук назвала «вузлами пам'яті» (див. Yurchuk, 2020). Серед них варто виокремити Голодомор 1932–1933 рр.; Другу світову війну (передусім український націоналістичний рух – Організацію українських націоналістів (ОУН) та Українську повстанську армію (УПА)), Українську революцію 1917–1921 рр., радянські репресії, Євромайдан і російсько-українську війну. Таким чином, лише одна важлива тема для історичної політики України – націоналістичний рух часів Другої світової війни – має конфліктогенний потенціал для українсько-польських відносин. Тому було б помилкою дивитися на відносини у сфері політики пам'яті лише через оптику воєн та конфліктів.

Після найнапруженішого періоду українсько-польських відносин другої половини 2010-х рр., пов'язаного з діяльністю В. В'ятровича на чолі УІНП, коли історія почала відігравати в них непропорційно домінантну роль (Трофимович, 2019, с. 15–16), у січні 2020 р. В. Зеленський заявив, що «вдалося знизити градус емоцій навколо трагічного спільного минулого» (Градус напруги спав…, 2020). Про це свідчить створення 28 липня 2020 р. Люблінського трикутника, тобто регіонального союзу Польщі, Литви й України. У спільній статті А. Дуда та В. Зеленський наголосили, що цей новий механізм співпраці між трьома європейськими державами віддзеркалює спільну історичну спадщину, яку наші предки сформували в рамках Люблінської унії 1569 р. (Duda, Zelensky, 2021).

В Україні на державному рівні відзначили 160-річчя Січневого повстання. Президенти України, Литви та Польщі у спільній декларації заявили про «наше спільне Січневе повстання (1863–1864 років)». Українська влада й історики перестали використовувати радянський термін «Польське повстання», натомість наголошують на тому, що участь у ньому брали поляки, литовці та українці (чомусь забуваючи про білорусів), а також на його підтримці з боку демократичних українських сил. У музеї «Київська фортеця», де утримувалися та були страчені повстанці, відбуваються урочисті пам'ятні заходи, встановлено пам'ятний хрест, створено тематичну експозицію (В Україні відзначили 160 років…, 2023). Регулярно спільно відзначаються також річниці Варшавського договору 1920 р.

Волинська різанина vs. Волинська трагедія

Водночас в українсько-польських відносинах зберігаються розбіжності в історичних питаннях, які здаються нездоланними. Головним із них є протистояння на Волині та в Східній Галичині 1943–1944 рр. Якщо в польській історіографії етнічні чистки традиційно називають «Волинською різаниною»

або «Волинським злочином», то в українській – «Волинською трагедією». В українській політиці пам'яті домінує візія В. В'ятровича, який називає ці події «другою польсько-українською війною» – продовженням збройного протистояння Польщі та Західно-Української Народної Республіки 1918–1919 рр., а відповідальність за жертви покладає на обидві сторони (див. В'ятрович, 2011). При цьому українські історики наголошують, що конфлікт не обмежувався Волинню, а охоплював також Холмщину, Галичину, Надсяння та Лемківщину, де обидві сторони проводили етнічні чистки.

У польському ж дискурсі йдеться натомість про воєнний злочин і навіть геноцид, який задумала ОУН(б) та здійснила УПА. Навіть сам вислів «Волинська трагедія» сприймається як релятивізація злочину. Ілюстрацією такого підходу стала промова президента Польщі А. Дуди під час 75-х роковин трагічних подій у липні 2018 р. Президент зазначив, що «це не була війна між Польщею та Україною, це була проста етнічна чистка, так би ми назвали це сьогодні. Йшлося просто про виселення поляків з цих територій. Такі рішення тоді приймалися на політичному рівні – українською організацією ОУН(б), а виконати їх доручили УПА, яка, на жаль, виконала своє завдання» (Wystąpienie Prezydenta RP…, 2018).

Тема Волині набула розголосу в Польщі наприкінці 1990-х рр. і невдовзі стала важливою складовою державної політики. 2003 р. було організовано масштабне вшанування 60-х роковин Волинської різанини. Одним з ключових елементів цієї події стало «взаємне прощення», яке здійснили президент Польщі Александр Кваснєвський та президент України Леонід Кучма (Про примирення в 60-ту річницю…, 2003). Акт примирення між двома народами був увічнений пам'ятником у селі Павлівка (колишнє місто Порицьк), яке стало символом «кривавої неділі» на Волині. Пам'ятник складається з двох чорних мармурових стел, з'єднаних зверху дугою, в центрі якої розташований дзвін. На стелах були викарбувані слова «Пам'ять. Скорбота. Єдність» українською та польською мовами (Оліх, 2020).

Знову тема Волині набула резонансу напередодні 70-х роковин трагедії, коли у Варшаві відкрили Пам'ятник жертвам Волинського злочину в формі семиметрового хреста, на якому розмістили безрукого Христа (Portnov, 2021, с. 74). Влітку 2016 р. питання Волині значно політизувалося. На початку червня, на хвилі зростання польсько-української напруги, з'явився лист двох колишніх українських президентів, Леоніда Кравчука та Віктора Ющенка, українських духовних діячів та інтелектуалів, які, посилаючись на гасло «прощаємо і просимо прощення», закликали не політизувати питання Волині та спільно визначити день ушанування всіх жертв протистояння між поляками та українцями (Українці написали лист покаяння…, 2016). У відповідь депутати та сенатори від партії «Право і справедливість» написали листа,

який прочитав у Києві голова польсько-української парламентської групи, історик Міхал Дворчик. Зокрема, в документі містилося застереження, що подальша героїзація винуватців геноциду в Україні може «в майбутньому звести стіну непорозуміння та незгоди між нашими народами» (PiS odpowiada Ukraińcom…, 2016).

Кульмінацією цих процесів стало прийняття 7 липня 2016 р. Сенатом Республіки Польща постанови про вшанування жертв геноциду, який вчинили українські націоналісти проти громадян Другої Речі Посполитої у 1939–1945 рр. (Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej…, 2016). Цією постановою 22 липня 2016 р. Сейм майже одноголосно встановив 11 липня Національним днем пам'яті жертв геноциду, який вчинили українські націоналісти проти громадян Другої Речі Посполитої, передусім поляків, євреїв, вірмен, чехів і представників інших національних меншин, а також українців, які стали на бік жертв (Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej…, 2016; Sejm przyjął uchwałę ws. Wołynia…, 2016).

Обидва документи викликали значну полеміку в Україні. Президент П. Порошенко заявив у Facebook, що він шкодує з приводу рішення Сейму, зазначивши, що «багато хто захоче використати його для політичних спекуляцій». На його думку, відносини між двома країнами мають повернутися до заповіді «прощаємо і просимо прощення», яку проповідував Папа Іван Павло II. Окрім того, він підкреслив, що «Лише спільними кроками можемо прийти до християнського примирення і єднання. Лише разом зможемо з'ясувати всі факти трагічних сторінок спільної історії» (Порошенко висловив жаль…, 2016; Prezydent Ukrainy o uchwale…, 2016). У вересні 2016 р. Верховна Рада України засудила рішення Сейму та Сенату Республіки Польща, вважаючи їх політизацією трагічних сторінок польсько-української історії. У заяві депутати зазначили, що ухвалення постанов «поставило під загрозу політичний і дипломатичний доробок та зусилля двох держав і народів, спрямовані на взаємне прощення, примирення та вшанування пам'яті невинних жертв: українців та поляків» (Рада прийняла заяву-відповідь…, 2016).

Значною мірою на такий динамічний розвиток подій у Польщі впливала політика Києва. Особливе значення мав один з чотирьох законів щодо історичної пам'яті, які прийняла Верховна Рада України 9 квітня 2015 р., тобто відразу після візиту (того ж дня) тодішнього президента Польщі Броніслава Коморовського до українського парламенту. Ухвалений документ не лише вшанував український рух за незалежність, але й створив умови для ширшої глорифікації ОУН і УПА й лідерів українського націоналістичного руху. Важливу роль у популяризації ОУН, УПА та їх лідерів Степана Бандери і Романа Шухевича відіграв УІНП. Саме його діяльність суттєво активізувала польських правих у Сеймі. Серед резонансних подій того періоду варто згадати пропози-

цію назвати Московський проспект у Києві на честь Бандери. Перейменування відбулося 7 липня 2016 р. під час сесії Київської міської ради в рамках кампанії з дерадянізації (Ulica w Kijowie nazwana imieniem…, 2016). Показово, що голосування відбулося за день до початку саміту НАТО у Варшаві, під час якого президент П. Порошенко поклав квіти, запалив свічку і вклонився пам'ятнику жертвам Волинської трагедії (Prezydent Ukrainy oddał hołd…, 2016).

За наступних кілька років ситуація дещо загострилася через призупинення легалізації польських місць пам'яті та мораторій на виявлення польських поховань в Україні. У такий спосіб Київ прагнув привернути увагу Варшави до пошкодження та знищення українських пам'ятників у південно-східній Польщі, переважна більшість яких присвячена воїнам УПА (Ігнатенко, Кондрат, 2023). Нормалізувалися відносини між країнами лише 2019 р. після того, як В. Зеленського обрали президентом, а на парламентських виборах пропрезидентська партія «Слуга народу» здобула більшість. Під час першого візиту В. Зеленського до Польщі з 31 серпня по 1 вересня 2019 р. було досягнуто домовленості про обмеження впливу історичних подій та їх інтерпретації на двосторонні відносини. Результатом цих домовленостей стала обіцянка зняти мораторій на пошуково-ексгумаційні роботи польської сторони для дослідження поховань жертв конфліктів на території України (Bazhenova, 2020, с. 52–53).

Початок повномасштабної російської агресії законсервував тему Волині в польсько-українських відносинах. Про зміну риторики свідчило, зокрема, твердження Президента А. Дуди, висловлене в інтерв'ю Radio Zet 30 червня 2023 р. Він зазначив, що «ми проводимо спокійну політику. Не політику бігання з вилами, а політику спокійного пошуку порозуміння з історично складних питань, яким багато десятиліть, які є дуже складними, які є надзвичайно болючими дійсно для значної групи наших співвітчизників» (Wywiad dla Radia Zet, 2023). Дуда висловив сподівання, що Україна та Польща невдовзі знайдуть вирішення проблеми. Водночас, на запитання, чи має Україна просити вибачення за Волинь, він відповів: «Ми повинні досягти примирення щодо Волині, потрібно встановити історичну правду, потрібно поважати жертв та потрібно мати повагу і братерство між нашими народами» (Wywiad dla Radia Zet, 2023).

Слід також додати, що експрем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький понад чотири роки перебування на посаді голови уряду відмовлявся відвідувати Україну, пояснюючи таку позицію необхідністю вирішити історичні суперечки, зокрема щодо ексгумації жертв етнічних чисток на Волині. Вперше М. Моравецький приїхав до Києва 1 лютого 2022 р., напередодні російського вторгнення (Матеуш Моравецький: «Якщо історії є що сказати…», 2022).

2023 р. як в Польщі, так і в Україні відбулися комеморативні заходи до 80-х роковин Волинської трагедії. До них долучилися церковні ієрархи та представ-

ники органів влади обох держав. 7 липня прем'єр-міністр М. Моравецький вшанував пам'ять жертв трагедії в колишньому селі Острувки Волинської обл. Кульмінацією меморіальних заходів стала панахида в кафедральному соборі святих апостолів Петра і Павла в Луцьку 9 липня, на якій були присутні президенти Польщі та України. Того ж дня В. Зеленський написав у Telegram українською та польською мовами: «Разом вшановуємо всіх невинних жертв Волині! Пам'ять нас єднає! Разом ми сильніші» (Шевчук, 2023). Раніше подібний допис було опубліковано на Twitter-акаунті Канцелярії Президента Польщі. Нинішній підхід польського політичного керівництва до теми Волині можна пояснити очікуванням того, що в найближчі десятиліття герої нинішньої російсько-української війни «затьмарять» значення УПА для українців. Таку думку, зокрема, в січні 2023 р. висловив Якуб Кумох, який на той час очолював Бюро міжнародної політики Канцелярії Президента Республіки Польща (J. Kumoch: Znaczenie UPA…, 2023).

Готовність польської сторони до компромісів та пошуку спільних виважених рішень слід розглядати як добрий знак для зміцнення стратегічного партнерства між двома країнами. Варто також зауважити, що, згідно з нещодавніми планами, 2027 р. у Холмі мав бути відкритий Музей пам'яті жертв Волинської різанини та Центр правди і примирення ім. Президента Леха Качинського. Метою діяльності Центру мало стати висвітлення історичних питань та ініціювання дій, спрямованих на реальне примирення стосовно Волині та зміцнення польсько-українського партнерства (див. Bogaczyk, 2023). Проте рішенням нового міністра культури Бартломея Сенкевича угоду на будівництво обох об'єктів, укладену 27 листопада 2023 р. з містом Холмом, у середині лютого 2024 р. було розірвано (Ministerstwo wypowiada umowę…, 2024). Офіційно місто не відмовилося від намірів побудувати згадані об'єкти, але очевидно, що без державного фінансування це буде зробити складно.

Таким чином, зростання очікувань польської влади, що Україна засудить ОУН і УПА за злочини під час антипольської акції, супроводжує українсько-польські відносини з 2003 р. Однак українська сторона, не ставлячи під сумнів воєнні злочини проти мирних поляків, вважає, що такі злочини скоювали обидві сторони, тому відповідальність має бути обопільною. Отже, єдиною прийнятною формулою для української сторони залишається: «прощаємо і просимо прощення» (Просимо пробачення і самі пробачаємо…, 2021). Яскравою ілюстрацією такого підходу є категорична заява В. В'ятровича 3 серпня 2023 р.: «Я не розумію, чого саме польські політики очікують від теперішнього керівництва України. Мені здається, наші політики зробили все потрібне. Було відкриття спільних пам'ятників за участю Кучми, ухвалювали одночасно заяву Верховна Рада і польський Сейм (небачений приклад консолідації!), було відкриття спільних пам'ятників за участю Качинського і Ющенка,

Порошенко ставав на коліна перед варшавським пам'ятником жертвам Волині. Усі потрібні символічні та політичні кроки зроблені» (Сіяк, 2023).

Українська сторона також розраховує, що новий польський уряд надаватиме значно меншої ваги історичним питанням. Під час візиту до Києва 22 січня 2024 р. прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск зробив заяву, що «історична політика має проводитися "делікатно"» (Tusk rozmawiał z Zełenskim…, 2024).

Степан Бандера – камінь спотикання на шляху польсько-українських відносин

Ще однією перешкодою на шляху до українсько-польського порозуміння стала суперечлива постать вождя революційної фракції ОУН Степана Бандери. Восени 2021 р. український сегмент TikTok охопив флешмоб: школярі викладали відео виконання першого куплету пісні «Батько наш – Бандера, Україна – мати, ми за Україну будем воювати!» (Батько наш Бандера…, 2021). За словами секретаря Ради національної безпеки і оборони України Олексія Данілова, в той момент влада зрозуміла, що суспільство готове до війни (Соколова, 2023). Найімовірніше, флешмоб став вірусним не без допомоги української влади та спецслужб, які обрали саме Бандеру на роль символу опору в прийдешній війні.

Водночас особистість С. Бандери видається менш значущою, ніж створений навколо неї міф, що перетворив цю людину на символ і центральну фігуру націоналістичного наративу (Kasianov, 2023, с. 8). У 1990-ті рр. С. Бандера і націоналістичний рух були локальними героями Західної України. Комунікативна пам'ять про них зберігалася тут завжди (за часів СРСР – як контрпам'ять), а культурну сформували та імпортували в Україну націоналістичні організації української діаспори. У результаті в багатьох мешканців регіону сформувався ідеалізований і героїчний образ Бандери (Іван-Павло Химка…, 2010).

Для глорифікації лідера ОУН(б) на всеукраїнському рівні багато зробили націоналістичні політичні сили та інтелектуали. Вони не хотіли помічати терористичних методів боротьби цієї організації, тривалого замилування фашизмом і нацизмом, співпраці з Абвером, формування батальйонів у складі Вермахту, участі в поліції на окупованих територіях і, зрештою, причетності до винищення поляків та євреїв. Усе це виправдовувалося політичною доцільністю та ідеєю боротьби за незалежну Україну.

Попри нечисленність і невисоку популярність націоналістичних політичних партій (Всеукраїнське об'єднання «Свобода», Українська національна асамблея – Українська народна самооборона, Конгрес українських націоналістів, «Правий сектор», «Національний корпус»), вони вміло нав'язували

суспільству свою ідеологію. Ототожнюючи націоналізм з патріотизмом, а націоналістичні ідеї – з боротьбою за незалежність, керівництво цих партій проголошувало «логічний» висновок, що противники С. Бандери – не українці, а вороги української держави.

При цьому саме люди націоналістичних поглядів є основними реципієнтами політики пам'яті. Вони регулярно виявляють інтерес до минулого, вважаючи це маркером свого патріотизму та вищості над «сірою масою», і водночас легко піддаються політичній мобілізації, а під час війни відіграють важливу роль у захисті України. Тому попри маргінальність суто націоналістичних проєктів на виборах, їхня підтримка для влади є надзвичайно цінною.

У політичному просторі України не сформувався «санітарний кордон» навколо правих радикалів. Партія «Свобода» 2014 р. увійшла до складу урядової коаліції, а колишні лідери та члени праворадикальних організацій легко перетікають до складу націонал-демократичних, ліберально-демократичних та популістських політичних сил і обираються від них до парламенту. Андрій Парубій навіть був головою Верховної Ради України у 2016–2019 рр. Після 2014 р. націоналісти домінували у вуличній політиці. З 2008 р. вони регулярно проводять смолоскипні ходи в Києві на день народження Бандери 1 січня. У 2023 та 2024 рр. марш не відбувся через воєнний стан.

Глорифікації С. Бандери сприяло також чимало українських інтелектуалів та істориків, які намагалися спростувати звинувачення у співпраці ОУН з нацистською Німеччиною та показати її демократичною силою (див. Marples, 2006). Ключова роль у цьому належить Центру досліджень визвольного руху, першим очільником якого був В. В'ятрович, і який інколи називають «фасадною організацією» бандерівської ОУН (Rudling, 2012, с. 357). На думку В. В'ятровича, неможливо уявити собі історію України XX ст. без Бандери. При цьому він закликає розрізняти С. Бандеру як реального діяча українського націоналістичного руху та міфічного Бандеру, який став символом боротьби за українську незалежність (Володимир В'ятрович, історик, народний депутат України…, 2022). В. В'ятрович вважає, що людина не може вважати себе частиною української політичної нації, якщо не поділяє думку, що націоналістичний рух часів Другої світової війни призвів до проголошення незалежної України і не був злочинним (Сіяк, 2023). Після 2014 р. вихідці зі згаданого центру зайняли впливові посади у державних установах, відповідальних за політику пам'яті.

З того ж року фасадна організація партії «Свобода» – Недержавний аналітичний центр «Українські студії стратегічних досліджень»[1] – проводить щорічні «Бандерівські читання», в яких беруть участь науковці праворадикальних

[1] Аабревіатура назви центру – УССД – є алюзією на мету націоналістичного руху – «Українська Самостійна Соборна Держава».

поглядів та лідери націоналістичних організацій. Останні прагнуть утвердити свою монополію на дослідження й інтерпретацію історії ОУН та УПА.

Майже всі тексти про С. Бандеру в Україні написали або його прихильники, або опоненти, які стоять на прорадянських чи проросійських позиціях. Незалежні історики побоюються братися за політизовану тему, досліджуючи яку, можна легко зазнати остракізму. За словами історика Ярослава Грицака, Бандера є «містером 10000 вольт – хто його торкнеться, дістане сильний удар критики, при чому не знаєш, з якої сторони» (Глуховський, 2023). Коли німецький історик польського походження Ґжеґож Россолінські-Лібе взявся написати біографію С. Бандери, він не лише зазнав критики, а й зіткнувся з погрозами. 2012 р. члени партії «Свобода» зірвали його лекції в низці міст України, і єдиним місцем, де він зміг виступити, було посольство Німеччини в Києві. В Україні так і не було написано високоякісної наукової біографії С. Бандери, тому українцям доводилося обирати між його глорифікацією та демонізацією (Удод, 2023, с. 805).

Сучасний етап формування української національної пам'яті нерозривно пов'язаний із протистоянням з Росією, спочатку в форматі гібридної, а з 24 лютого 2022 р. – повномасштабної війни. В цих умовах українська влада кардинально трансформувала історичну політику. Її вістря тепер спрямоване на створення нової загальноукраїнської ідентичності, зниження залежності від Росії та розрив будь-яких зв'язків, зокрема й відмову від спільного бачення минулого.

Анексія Криму і вторгнення на Донбас змусили українську владу шукати історичних героїв, які боролися проти Росії зі зброєю в руках. С. Бандера, як ніхто інший, підходив для ментальної мобілізації громадян на боротьбу з Росією. Особливо привабливою видавалася його категорична відмова співпрацювати з будь-якими російськими політиками: більшовиками, імперцями чи демократами (Бандера, 2023). Боротьба з Росією, на думку С. Бандери, була антиімперіалістичною й повинна закінчитися розпадом Росії на національні держави. Українську владу також приваблюють у лідері ОУН(б) радикальний антикомунізм, антисоціалізм та неприйняття будь-якої лівої ідеології.

Поширенню міфу про С. Бандеру також сприяла Росія, де Бандера є важливою частиною ідеологічного міфу про масову колаборацію українців з нацистами. Президент Володимир Путін назвав його поряд з Андрієм Власовим, Філіпом Петеном та Відкуном Квіслінгом зрадниками та катами, що перевершували в нелюдськості нацистських господарів (Putin, 2020).

З одного боку, В. В'ятрович і націоналістичні партії скрупульозно вибудовували міф про Бандеру як ворога Росії № 1 (В'ятрович, 2022), а з іншого, Росія використовувала смолоскипні ходи на честь С. Бандери та інші заходи націоналістичних сил для виправдання війни під приводом «денацифікації»

України. Вочевидь, саме активність російської пропаганди з демонізації Бандери та «бандерівців», викликала зворотну реакцію, коли багато українців почало симпатизувати націоналістам на зло Кремлю.

У такий спосіб націоналістичний наратив забезпечив собі культурну гегемонію. Симпатії до націоналістичного руху часів Другої світової війни та особисто до С. Бандери перетворилися з маргінального та регіонального на панівний наратив, а негативне ставлення до Бандери стало токсичним. Українські політики, включно з експрезидентом Петром Порошенком і експрем'єр-міністром Арсенієм Яценюком, почали демонструвати захоплення Бандерою, до якого раніше були байдужі (Яценюк про Бандеру…, 2012; Шевчук, 2023). Історики в наукових публікаціях услід за політичними активістами почали вживати слово «Провідник» (так іменували свого вождя соратники по ОУН) з великої літери й без лапок (Теміров, 2022, с. 29, 195; Футала, 2015, с. 67). Історик Богдан Теміров «науково обґрунтував» націоналістичну тезу, що ставлення до Бандери є індикатором ставлення до України. Негатив або навіть байдужість можуть виявляти лише ті, хто не має «виразних державницьких прагнень», сповідує «подвійну українсько-російську ідентичність» або залишається «у полоні радянських міфів». Захисники України, на думку Б. Темірова, «вважали його своїм лідером, визнаючи певні прорахунки, але ставлячи на перший план його послідовність в обстоюванні незалежності України» (Теміров, 2022, с. 197).

Радикалізація позицій під час війни неминуча. Однак дедалі чіткіше вимальовується небезпечна тенденція представляти С. Бандеру ідеальним героєм і цькувати його критиків (Лехнюк, 2023). 7 і 8 січня 2023 р. у французькій газеті «Le Monde» з'явилися дві великі статті, присвячені С. Бандері. Автори намагалися критично, але водночас збалансовано охарактеризувати його постать, зібрати коментарі істориків та експертів і довести, що українська влада ніколи не робила культу з постаті лідера ОУН(б) та ідей націоналізму. Послідовниками Бандери, на їхню думку, є виключно члени ультраправих партій і організацій (d'Istria, 2023; Maad, 2023). В коментарі для «Le Monde» професор Я. Грицак припустив, що для однієї частини України Бандера є героєм, а для іншої – нацистським колабораціоністом. Останнє твердження розгнівало й обурило українських націоналістів. Українські ЗМІ називали публікацію ворожою спецоперацією, а самого Я. Грицака – інструментом ворожої пропаганди. На своїй сторінці у Facebook колишній народний депутат від партії «Свобода» Юрій Михальчишин, якого вважають авторитетним інтелектуалом у середовищі правих радикалів, зажадав притягнути Я. Грицака до відповідальності за державну зраду (Глуховський, 2023).

Історик був змушений виправдовуватися, заявивши, що газета спотворила його слова. На думку Я. Грицака, під час війни культ С. Бандери є не загрозою

демократії, а лише символом опору російській агресії: «Ніхто з українців, хто говорить про Бандеру, не має наміру вбивати поляків чи євреїв…» (Грицак, 2023).

Гегемонія націоналістичного наративу втілилась у маркуванні міських і сільських просторів відповідними топонімами та монументами. На серпень 2021 р. в 15 областях України налічувалося 107 вулиць, проспектів і провулків, а в чотирьох західних областях – 43 пам'ятники С. Бандері (Теміров, с. 251–252, 262). За іншими підрахунками, на початок 2014 р. в західних регіонах України налічувалося 46 пам'ятників або погрудь Бандери, а також 14 меморіальних дощок, багато з яких з'явилися за ініціативою або за участю націоналістичних партій, котрі використовують їх під час пам'ятних заходів і політичних акцій (Liebich, Myshlovska, 2014, с. 752, 761). Згадане раніше перейменування Московського проспекту в Києві 2016 р. супроводжувалося бурхливими й тривалими дебатами. Гостроти дискусії додавало розміщення проспекту неподалік від Бабиного Яру – місця, де нацисти масово розстрілювали євреїв та інші групи населення в той час, як члени ОУН на початку війни співпрацювали з нацистами. Голосуванню Київської міської ради передувало громадське обговорення, в якому на сайті Київської міської ради 3146 осіб підтримали перейменування, а 2548 висловилися проти. Електронну петицію про присвоєння проспекту більш нейтральної назви підписали понад 10 тис. киян, але влада відхилила її нібито через фальсифікацію голосів (№ 4094 Не допустить переименования…, 2016). Лише 2021 р. суд остаточно затвердив перейменування.

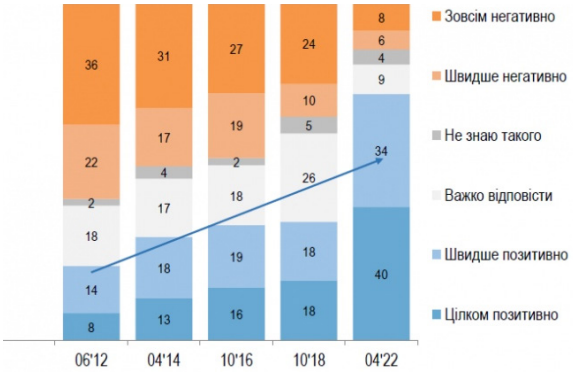

Графік 1. Динаміка ставлення до Степана Бандери за даними Соціологічної групи «Рейтинг»
(«Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни», 2022).

Агресія Росії та гегемонія націоналістичного наративу змінили ставлення українського суспільства до ОУН, УПА та С. Бандери. 2012 р. лише 22% українців позитивно ставилися до лідера ОУН(б), а 58% – негативно. Вже 2018 р.

кількість респондентів, які ставилися до С. Бандери позитивно й негативно, практично зрівнялась і становила 36 проти 34%. Наприкінці квітня 2022 р. одне з опитувань показало, що позитивно до Бандери ставились 74% населення України (див. Графік 1), тоді як у січні 2023 р. його підтримка сягнула 83% (Історична пам'ять…, 2023, с. 3).

Лідер ОУН(б) також посів п'яте місце серед найвидатніших українців усіх часів, отримавши 12,8% підтримки та поступившись лише Тарасу Шевченку, Володимиру Зеленському, Лесі Українці та Богдану Хмельницькому (Народний топ: Найвидатніші українці усіх часів…, 2022). Попри безпрецедентний зліт популярності С. Бандери, наразі важко прогнозувати, чи є такі зміни настроїв українців тривалими, чи спричинені воєнним шоком. Існують сумніви щодо об'єктивності сучасних опитувань, бо люди намагаються висловлювати позиції, які здаються їм патріотичними (Toal, 2023).

Зміна ставлення до С. Бандери в суспільстві не була викликана появою нової інформації про нього, а стала реакцією на російську агресію. При цьому в умовах суспільного шоку від війни неофіти, які вперше зацікавилися постаттю С. Бандери, хочуть видаватися святішими за Папу Римського, тобто вдавати з себе радикальних бандерівців, про яких часто мають досить туманні уявлення (Дубинянський, 2023).

Подібні зміни суспільних поглядів не могли не викликати реакцію влади. Однак, коли йдеться про український націоналізм, президент В. Зеленський далі вдається до стратегії мнемонічного ухилянта. Якщо ввести в пошук на сайті президента України слова «Бандера», «Шухевич», «ОУН» і «УПА», то результатом буде 0. Зеленський принципово не згадує цю сторінку української історії, хоча зазвичай чутливо реагує на суспільні настрої й намагається узгоджувати з ними свою публічну активність. Єдиний раз він висловився про С. Бандеру під тиском журналістів, і відповідь звелася до того, що героєм є кожен, хто боронив незалежність України (Руденко, Кравець, Сарахман, 2020). У червні 2023 р. Президент В. Зеленський підтримав ідею перепоховання в Україні «всіх тих наших героїв, які поховані за кордоном» (В. Зеленський, 2023). Серед них може опинитись і С. Бандера. Однак найближчим часом реалізація проєкту «українського Пантеону» малоймовірна через війну та фінансову скруту. Красномовним стало мовчання В. Зеленського, коли 1 січня 2024 р. (в день народження Бандери) російські безпілотники зруйнували музей Романа Шухевича у Львові та пошкодили університет у Дублянах, де навчався С. Бандера.

Голова УІНП А. Дробович вважає С. Бандеру контроверсійною фігурою з радикальними поглядами. Він поважає завзятість С. Бандери у боротьбі за незалежність України, але засуджує терористичну діяльність проти Польщі та поляків (Ріґамонті, 2023).

Інші представники української влади ставляться до С. Бандери з куди більшим пієтетом. Прем'єр-міністр Денис Шмигаль називає його історичною постаттю, яка не пошкодувала життя задля створення незалежної української держави в той час, «коли в принципі не було демократичних важелів цієї боротьби» (Червоненко, 2020).

Найбільш чітко свої симпатії до С. Бандери артикулював колишній головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний. У його кабінеті стояло погруддя С. Бандери (Привітання Залужного…, 2022). 1 січня 2023 р. у твіттер-акаунті Верховної Ради України з'явилася фотографія В. Залужного біля портрета С. Бандери. Поруч був розміщений текст: «Повна і остаточна перемога українського націоналізму настане коли Російська імперія припинить існувати. Боротьба проти Російської імперії відбувається нині. І настанови Степана Бандери добре відомі головнокомандувачу Збройних сил» (цит. за: Хотин, 2023). На твіт негайно відреагував прем'єр-міністр Польщі М. Моравецький. Він заявив, що Польща критично ставиться до будь-якого прославлення Бандери і пообіцяв у наступній розмові з українським колегою порушити це питання. Після демаршу М. Моравецького 2 січня скандальний твіт було видалено (Kozłowski, 2023).

Частина українських інтелектуалів болісно реагує на спроби іноземних політиків і науковців критично поглянути на історичну політику України. Це подається як втручання у внутрішні справи, спроби, скориставшись російсько-українською війною, нав'язати своє бачення історії та героїв, яких мають вшановувати українці. В. В'ятрович вимагає повного історичного суверенітету: «Ми ж не вказуємо нашим польським колегам, кого і яким чином шанувати. Ті персони польської історії, які дуже далекі від того, щоб їх називати героями для українців – той же Юзеф Пілсудський. Звичайно, що він для українців ніколи не буде героєм, але я вважаю абсолютно неприпустимим і ненормальним якби якийсь український політик сказав полякам: а ну, негайно припиніть вшановувати Юзефа Пілсудського, бо ми знаємо, що в його біографії були сторінки, які відверто можна трактувати як антиукраїнські...» (Хотин, 2023).

Хоча в ретельно відроджуваному культі С. Бандери, як символу антирадянського й антиросійського спротиву, немає антипольських наративів, а для багатьох українських громадян позитивне ставлення до Польщі та вшанування ОУН, УПА і Бандери – цілком сумісні речі (Сушко, 2017), польська сторона вбачає в цьому культі загрозу власній мнемонічній безпеці. Ультиматум Ярослава Качинського, який сказав 2017 р. Петрові Порошенку, «що з Бандерою вони не увійдуть до Європи» (Wiatrowycz: „Na Ukrainie nie ma kultu Bandery", 2017), залишається в силі.

Висновки

Історична пам'ять посідає важливе місце в польсько-українських відносинах. В обох країнах влада намагається контролювати цю сферу через спеціальні виконавчі органи – інститути національної пам'яті. З обранням президента В. Зеленського, а особливо після 22 лютого 2022 р., відбулися якісні зміни в питаннях історичних конфліктів, які перестали відігравати ключову роль у польсько-українських відносинах. З усієї довгої історії відносин двох країн і народів лише події часів Другої світової війни зберігають конфліктогенний потенціал. Тим не менш російське вторгнення не подолало польсько-українських розбіжностей історичної пам'яті, натомість відтермінувало їхнє активне обговорення на післявоєнний час. Важливо, однак, що з обох сторін є бажання поглиблювати стратегічне партнерство, яке, зокрема, передбачає гідне вшанування пам'яті всіх жертв минулих конфліктів. Президенти Анджей Дуда та Володимир Зеленський усвідомлюють небезпеку ігор з питанням Волині в умовах російської агресії. Розуміння того, що історичними конфліктами Польщі та України може скористатися третя сторона, спонукає шукати спільні рішення.

Політика пам'яті України тісно пов'язана з геополітичним вибором між Заходом і Росією. В новому історичному наративі, що утверджується після 2014 р., націоналістичний рух розглядається як важливий етап саме антиросійської та антирадянської боротьби, а його глорифікація не має антипольської спрямованості. С. Бандера в Україні існує не як історична постать (про яку українці знають дуже мало, оскільки дослідження його біографії досить проблематичне через прагнення націоналістів монополізувати цю тему), а як символ боротьби з Росією, а отже, європейського вибору. Водночас героїзація С. Бандери (який у Європі має репутацію прихильника тоталітарної ідеології, колаборанта, причетного до злочинів проти поляків та євреїв) є величезною перешкодою на шляху до євроінтеграції.

Міф про С. Бандеру після 24 лютого 2022 р. значна частина громадян України визнала як символ опору російському вторгненню. Тому будь-якій українській владі буде надзвичайно важко дистанціюватися від постаті, яка є героєм для більшості інтелектуалів і націоналістів – найактивнішої антиросійськи налаштованої, впливової в армії та силових структурах і здатної організувати вуличні протести групи населення. До того ж таке рішення не сприйме українське суспільство, якщо його ухвалять під зовнішнім тиском. В. В'ятрович і його прихильники апелюватимуть до неприпустимості впливу іноземної держави на формування українського героїчного пантеону і звинувачуватимуть Польщу в колоніалізмі. Натомість Президент В. Зеленський, який звик ухвалювати лише популярні рішення, що не ведуть до падіння рейтингу, хоч і не має симпатій до ОУН, УПА та Бандери, не робитиме нічого, що б призвело

його до конфлікту з інтелектуалами – носіями націоналістичної ідеології та націоналістичними партіями.

Тому питання про відповідальність України за діяльність ОУН, УПА, Бандери та інших їхніх лідерів, за криваві події на Волині ще не раз постане у польсько-українських відносинах. І все ж, частина польської політичної еліти розраховує на те, що в найближчі десятиліття герої нинішньої російсько--української війни витіснять з історичної пам'яті українців УПА і С. Бандеру.

Переклад Ганни Баженової

Список літератури

Bazhenova H. (2020), *Rok prezydentury Wołodymyra Zełenskiego. Raport o stanie państwa*, Lublin.

Bernhard M., Kubik J. (2014), *A Theory of the Politics of Memory*, M. Bernhard, J. Kubik (eds), *Twenty Years After Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, Oxford–New York, pp. 7–36.

Bogaczyk G. (2023), *Muzeum Pamięci Ofiar Rzezi Wołyńskiej powstanie w Chełmie*, Dzieje.pl, 29.05, https://dzieje.pl/wiadomosci/do-2027-roku-ma-powstac-muzeum-pamieci-ofiar-rzezi-wolynskiej, дата звернення: 8.09.2023.

Duda A., Zelensky V. (2021), *Pour la Pologne, l'Ukraine a toute sa place dans l'Union européenne*, „Le Figaro", 22.08, https://www.lefigaro.fr/vox/monde/pour-la-pologne-l-ukraine-a-toute-sa-place-dans-l-union-europeenne-20210822, дата звернення: 11.09.2023.

d'Istria T. (2023), *Stepan Bandera, l'antihéros ukrainien glorifié après l'agression russe*, „Le Monde", 7.01, https://www.lemonde.fr/international/article/2023/01/07/stepan-bandera-l-antiheros-ukrainien-glorifie-apres-l-agression-russe_6157009_3210.html, дата звернення: 2.09.2023.

Ile kosztuje nas rocznie działalność Instytutu Pamięci Narodowej? (2018), Demagog, 26.02, https://demagog.org.pl/wypowiedzi/ile-kosztuje-nas-rocznie-dzialalnosc-instytutu-pamieci-narodowej/, дата звернення 3.09.2023.

J. Kumoch: Znaczenie UPA dla tożsamości Ukraińców będzie słabnąć na rzecz bohaterów obecnej wojny (2023), Prezydent.pl, 3.01, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/biuro-polityki-miedzynarodowej/aktualnosci/j-kumoch-znaczenie-upa-dla-tozsamosci-ukraincow-bedzie-slabnac-na-rzecz-bohaterow-obecnej-wojny,62862, дата звернення: 8.09.2023.

Kasianov G. (2023), *Nationalist Memory Narratives and the Politics of History in Ukraine since the 1990s*, „Nationalities Papers", vol. 51, no. 5, pp. 1–20.

Kozłowski M. (2023), *Ukraiński parlament upamiętnił Stepana Banderę. Morawiecki: Nie ma żadnych słów usprawiedliwienia*, Gazeta.pl, 2.01, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,29319814,ukrainski-parlament-upamietnil-stepana-bandere-morawiecki.html, дата звернення: 5.09.2023.

Liebich A., Myshlovska O. (2014), *Bandera: memorialization and commemoration*, „Nationalities Papers", vol. 42, no. 5, pp. 750–770.

Maad A. (2023), *Guerre en Ukraine: le mythe Bandera et la réalité d'un collaborateur des nazis*, „Le Monde", 8.01, https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2023/01/08/guerre-en-uk-

raine-le-mythe-bandera-et-la-realite-d-un-collaborateur-des-nazis_6157084_4355770.html?utm_term=Autofeed&utm_medium=Social&utm_source=Twitter#Echobox=1673204369, дата звернення: 2.09.2023.

Marples D. (2006), *Stepan Bandera: The Resurrection of a Ukrainian National Hero*, „Europe-Asia Studies", vol. 58, no. 4, s. 555–566.

Mink G., Neumayer, L. (2013), *Introduction*, in: G. Mink, L. Neumayer (ed.), *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe. Memory Games*, New York, pp. 1–22.

Nie widzę powodu, dla którego mielibyśmy powstrzymywać w Polsce proces przemian (2007), Tvp.info, 6.02, https://www.tvp.info/28953080/prezes-pis-jaroslaw-kaczynski-w-wywiadzie-dla-tygodnika-do-rzeczy, дата звернення: 1.09.2023.

O IPN (2023), Instytut Pamięci Narodowej, https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/24154,O-IPN.html, дата звернення: 3.09.2023.

PiS odpowiada Ukraińcom w sprawie Wołynia (2016), „Rzeczpospolita", 20.06, https://www.rp.pl/polityka/art10981481-pis-odpowiada-ukraincom-w-sprawie-wolynia, дата звернення: 4.09.202].

Portnov A. (2021), *Polsko-ukraińska historia i pamięć. Garść spostrzeżeń*, w: T. Stryjek, V. Sklokin (red.), *Kultury historyczne Polski i Ukrainy: O źródłach nieporozumień pomiędzy sąsiadami*, Warszawa, s. 53–90.

Prezydent Ukrainy o uchwale ws. zbrodni wołyńskiej: jest mi przykro (2016), Dzieje.pl, 22.07, https://dzieje.pl/aktualnosci/prezydent-ukrainy-o-uchwale-ws-zbrodni-wolynskiej-jest-mi-przykro, дата звернення: 4.09.2023.

Prezydent Ukrainy oddał hołd ofiarom zbrodni wołyńskiej (2016), Dzieje.pl, 8.07, https://oko.press/duda-i-karczewski-pouczaja-ukraincow-w-rocznice-masakry-polakow-na-wolyniu, дата звернення: 5.09.2023.

Putin V. (2020), *The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II*, „National Interest", 18.06, https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982, дата звернення: 3.09.2023.

Rudling P. (2012), *Warfare or War Criminality? Volodymyr V'iatrovych, Druha pol's'ko-ukrains'ka viina, 1942–1947 (Kyiv: Vydavnychyi dim "Kyevo-Mohylians'ka akademiia," 2011). 228 pp. ISBN: 978-966-518-567*, „Ab Imperio" 2012, no. 1, p. 356–381.

Sejm przyjął uchwałę ws. Wołynia ze stwierdzeniem o ludobójstwie (2016), TVP Parlament, 22.07, https://www.tvpparlament.pl/26251092/sejm-przyjal-uchwale-ws-wolynia-ze-stwierdzeniem-o-ludobojstwie, дата звернення: 3.09.2023.

Senat zapoznał się z informacją Instytutu Pamięci Narodowej na temat działalności w 2022 r. (2023), TVP Parlament, 22.06, https://www.tvpparlament.pl/70741627/senat-zapoznal-sie-z-informacja-instytutu-pamieci-narodowej-na-temat-dzialalnosci-w-2022-r, дата звернення: 5.09.2023.

Stryjek T., Sklokin V. (2021), *Wprowadzenie. Kultury historyczne. O niepowodzeniu pojednania historycznego z nowej perspektywy*, w: T. Stryjek, V. Sklokin (red.), *Kultury historyczne Polski i Ukrainy: O źródłach nieporozumień pomiędzy sąsiadami*, Warszawa, s. 7–50.

Toal G. (2023), *Public opinion polls in wartime Ukraine: do they tell the full story?*, Canadian Dimension, 31.01, https://canadiandimension.com/articles/view/public-opinion-polls-in-wartime-ukraine-do-they-tell-the-full-story?fbclid=IwAR00KtWplFwWoRn5acaUDuqR6Wd97dUWwGWTyvXlQovVa92Qo3cC7FaC06s, дата звернення: 9.09.2023.

Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945 (2016), „Monitor Polski", 11.07, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20160000638/O/M20160638.pdf, дата звернення: 3.09.2023.

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945 (2016), „Monitor Polski", 29.07, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20160000726/O/M20160726.pdf, дата звернення: 3.09.2023.

Ulica w Kijowie nazwana imieniem Stepana Bandery (2016), Polsatnews.pl, 7.07, https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2016-07-07/ulica-w-kijowie-nazwana-imieniem-stepana-bandery/, дата звернення: 5.09.2023.

Ustawa budżetowa na rok 2023 z dnia 15 grudnia 2022 r. (2023), Warszawa, http://g.ekspert.infor.pl/p/_dane/akty_pdf/DZU/2023/39/256.pdf#zoom=90, дата звернення: 3.09.2023.

Wojnar M. (2021), *Walka o pamięć czy instrumentalizacja historii? Intelektualiści wobec polityki pamięci w III Rzeczypospolitej i na Ukrainie*, Warszawa.

Wystąpienie Prezydenta RP podczas wizyty na Wołyniu (2018), Prezydent.pl, 8.07, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wystapienia/wystapienie-prezydenta-rp-podczas-wizyty-na-wolyniu,3675, дата звернення: 4.09.2023.

Wywiad dla Radia Zet (2023), Prezydent.pl, 30.06, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/wywiady/wywiad-andrzeja-dudy-dla-radia-zet,70910, дата звернення: 7.09.2023.

Yurchuk Yu. (2020), *Ukraine. Memory Nodes Loaded with Potential to Mobilize People*, in: N. Mörner (ed.), *Constructions and Instrumentalization of the Past. A Comparative Study on Memory Management in the Region*, Stockholm, s. 94–105.

Бандера С. (2023), *З москалями нема спільної мови*, Історична правда, 2.01, https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/01/2/162243/, дата звернення: 4.09.2023.

Батько наш Бандера, – в украинском Tik-Tok новый тренд (2021), Youtube, Главред, 13.10, https://www.youtube.com/watch?v=R_wnvSUB-aM, дата звернення: 10.09.2023.

В Україні відзначили 160 років Січневого повстання проти Російської імперії (2023), *Український інститут національної пам'яті*, 23.01, https://cutt.ly/Jwgi81po, дата звернення: 3.09.2023.

Володимир В'ятрович, історик, народний депутат України: Росія дискредитує не тільки Бандеру, а й увесь український визвольний рух (2022), Укрінформ, 4.01, https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3379673-volodimir-vatrovic-istorik-narodnij-deputat-ukraini.html, дата звернення: 6.09.2023.

В'ятрович В. (2011), *Друга українсько-польська війна. 1942–1947*, Київ.

В'ятрович В. (2022), *Чому Росія досі боїться Бандеру?*, Збруч, 29.03, https://zbruc.eu/node/111312 [6.09.2023].

Глуховський М. (2023), *Ярослав Грицак: Зв'язок між Бандерою і Залужним є дуже відчутним*, Главком, 17.01, https://glavcom.ua/interviews/jaroslav-hritsak-zvjazok-mizh-banderoju-i-zaluzhnim-je-duzhe-vidchutnim-902543.html, дата звернення: 7.09.2023.

Градус напруги спав – Зеленський про історичні питання України та Польщі (2020), Факти ICTV, 27.01, https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20200127-gradus-naprugy-spav-zelenskyj-pro-istorychni-pytannya-ukrayiny-ta-polshhi/, дата звернення: 3.09.2023.

Грицак Я. (2023), *Як я купався у Збручі з Юрієм Андруховичем і паплюжив ім'я Бандери*, Історична правда, 14.01, https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/01/14/162284/, дата звернення: 7.09.2023.

Десяте загальнонаціональне опитування: Ідеологічні маркери війни (2022), Соціологічна група «Рейтинг», 27.04, https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ideological_markers_ua_042022_press.pdf, дата звернення: 3.09.2023.

Дубинянський М. (2023), *Час лангольєрів*, Українська правда, 5.08, https://www.pravda.com.ua/articles/2023/08/5/7414059/, дата звернення: 9.09.2023.

Зеленський, В. (2023), «*Україна перемоги буде країною, гідною своїх героїв – виступ Президента на пленарному засіданні Верховної Ради з нагоди 27-ї річниці ухвалення Конституції*», Президент України. Офіційне інтернет-представництво, 28.06, https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-peremogi-bude-krayinoyu-gidnoyu-svoyih-geroyiv-vist-83869, дата звернення: 11.09.2023.

Іван-Павло Химка: «Молодому поколінню трудно вірити, що націоналісти робили все те, що я й інші дослідники описуємо» (2010), Спільне, 30.06, https://commons.com.ua/uk/dzhon-pol-himka-molodomu-pokolinnyu-tru/, дата звернення: 5.09.2023.

Ігнатенко О., Кондрат А. (2023), *Волинська трагедія: як події 80-ої давнини впливають на польсько-українські відносини*, Свідомі, 11.07, https://svidomi.in.ua/page/volynska-trahediia-iak-podii-80-oi-davnyny-vplyvaiut-na-polsko-ukrainski-vidnosyny, дата звернення: 5.09.2023.

Ідеолог декомунізації покартав Порошенко за Горішні Плавні (2016), Апостроф, 3.06, https://apostrophe.ua/ua/news/society/2016-06-03/ideolog-dekommunizatsii-pojuril-poroshenko-za-gorishnie-plavni/61286, дата звернення: 11.09.2023.

Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт (2023), Київський міжнародний інститут соціології, Київ, https://www.kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt_UA_fin.pdf, дата звернення: 3.09.2023.

Лехнюк Р. (2023), *Грицак, Бандера та «культ особи»*, Zaxid.net, 17.01, https://zaxid.net/gritsak_bandera_ta_kult_osobi_n1556237, дата звернення: 7.09.2023.

Матеуш Моравецький: «Якщо історії є що сказати, то вона говорить так: Володимира Путіна потрібно зупинити, поки не пізно» (2022), LB.ua, 1.02, https://lb.ua/news/2022/02/01/504342_mateush_moravetskiy_yakshcho_istorii_ie.html, дата звернення: 15.09.2023.

Народний топ: Найвидатніші українці усіх часів (8–9 жовтня 2022), Соціологічна група «Рейтинг», 4.10, https://ratinggroup.ua/research/ukraine/narodnyy_top_vydayuschiesya_ukraincy_vseh_vremen_8-9_oktyabrya_2022.html, дата звернення: 3.09.2023.

Оліх А. (2020), *У Павлівці та Луцьку вшанували пам'ять жертв Волинського злочину*, „Monitor Wołyński", 12.07, https://monitorwolynski.com/uk/news/3465-26133, дата звернення: 3.09.2023.

Соколова Ю. (2023), *Прибрали п'яту колону і пропаганду: Данілов про підготовку до вторгнення РФ*, „Факти", 15.05, https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20230515-prybraly-pyat-u-kolonu-i-propagandu-danilov-pro-pidgotovku-do-vtorgnennya-rf/ [11.09.2023].

Привітання Залужного: соцмережі помітили бюст Бандери (2022), Вікна, 25.06, https://vikna.if.ua/news/category/all/2022/08/25/136221/view, дата звернення: 3.09.2023.

Приходько Є. (2023), *Польська підтримка. Рік великої війни*, Нова Польща, 23.02, https://novapolshcha.pl/article/polska-pidtrimka-rik-velikoyi-viini/, дата звернення: 3.09.2023.

Просимо пробачення і самі пробачаємо, цій формулі немає іншої здорової альтернативи – голова УІНП Антон Дробович (2021), Український інститут національної пам'яті, 9.07, https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/prosymo-probachennya-i-sami-probachayemo-ciy-formuli-nemaye-inshoyi-zdorovoyi-alternatyvy-golova-uinp-anton-drobovych, дата звернення: 7.09.2023.

Рада прийняла заяву-відповідь Польщі щодо Волинської трагедії (2016), Українська правда, 8.09, https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/8/7120014/, дата звернення: 3.09.2023.

Ріґамонті М. (2023), *Антон Дробович: Я ненавиджу війну*, Нова Польща, 10.07, https://novapolshcha.pl/article/anton-drobovich-ya-nenavidzhu-viinu/, дата звернення: 11.09.2023.

Руденко Є., Кравець Р., Сарахман Е. (2020), *«Хотів заразитися коронавірусом». Два дні з президентом Зеленським*, Українська правда, 9.06, https://www.pravda.com.ua/articles/2020/06/9/7254917/, дата звернення: 5.09.2023.

Символи, події та особистості, які формують національну пам'ять про війну з Росією (2023), Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва, 8.05, https://dif.org.ua/article/simvoli-podii-ta-osobistosti-yaki-formuyut-natsionalnu-pamyat-pro-viynu-z-rosieyu#_Toc134379506, дата звернення: 3.09.2023.

Сіяк І. (2023), *«Росія – це те, що будували українські інтелектуали»: Володимир В'ятрович – про колоніальне минуле України та її відносини з Польщею*, Bird In Flight, 3.08, https://birdinflight.com/portret-uk/20230802-volodimir-v-yatrovich-interview.html?fbclid=IwAR2TpM1NsneOB-Dco2NKq4_bmVuL7YzfMq41UJK1v_7XTxYacg7QTlwIMcU, дата звернення: 7.09.2023.

Спільна декларація Президента України Володимира Зеленського, Президента Литовської Республіки Гітанаса Наусєди та Президента Республіки Польща Анджея Дуди за результатами другого саміту Люблінського трикутника (2023), Президент України. Офіційне інтернет-представництво, 11.01, https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-80321, дата звернення: 7.09.2023.

Структура апарату Українського інституту національної пам'яті (2023), Український інститут національної пам'яті, https://uinp.gov.ua/pro-instytut/komanda/aparat-instytutu, дата звернення: 7.09.2023.

Сушко О. (2017), *Погодитися на незгоду*, „Дзеркало тижня", 22 листопада.

Теміров Б.Ю. (2022), *Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – історія та археологія*, Вінниця – Запоріжжя.

Трофимович В.В. (2019), *Сучасні польсько-українські бої за історію*, в: *„Волинь-43": міфи і реальність: збірник наукових праць*, упоряд. М. Кучерепа, А. Шваб, Луцьк, с. 14–27.

Удод О. (2023), *Чому в Україні з початком війни зріс інтерес до історичної постаті Степана Бандери?*, в: *Перелом. Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*, відпов. ред. В. Смолій, Київ, кн. 3, с. 804–806.

Україна вважає Польщу не лише своїм партнером, а й другом навіки – Володимир Зеленський за результатами зустрічі з Анджеєм Дудою у Варшаві (2023), Президент України. Офіційне інтернет-представництво, 5.04, https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-vvazhaye-polshu-ne-lishe-svoyim-partnerom-j-drugom-82101, дата звернення: 7.09.2023.

Українці написали лист покаяння і прощення до польського суспільства (2016), Gazeta.ua, 2.06, https://gazeta.ua/articles/life/_ukrayinci-napisali-list-pokayannya-i-proschennya-do-polskogo-suspilstva/702070, дата звернення: 3.09.2023.

Футала В. (2015), *Постать Степана Бандери в історіографії та сучасній історичній пам'яті*, в: *Український визвольний рух*, зб. 20, Львів, с. 56–73.

Хотин Р. (2023), *«Бандера є для українців саме антисовєтським, антиросійським, а не антипольським символом» – історик*, Радіо Свобода, 4.01, https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-polshcha-stepan-bandera-foto-zaluzhnyy/32207655.html, дата звернення: 6.09.2023.

Червоненко В. (2020), *Денис Шмигаль: «Готовий піти у відставку, коли скаже Зеленський»*, BBC Україна, 30.06, https://www.bbc.com/ukrainian/features-53221100?fbclid=IwAR23PhGSEf8h-xTlt-zWFPlQ3hA2RmoMMHvdIiJSdYvo9bHN4mudePgp1r0, дата звернення: 7.09.2023.

Шевчук Б. (2023), *Президенти України та Польщі зустрілися в Луцьку*, Суспільне Новини, 9.07, https://suspilne.media/524815-prezidenti-ukraini-ta-polsi-zustrilisa-v-lucku/, дата звернення: 7.09.2023.

Шевчук М. (2023), *«Все, что нужно знать об украинском единстве»: Порошенко в Херсоне спел «Батько наш Бандера» с волонтерами*, Обозреватель, 2.01, https://news.obozrevatel.com/society/vse-chto-nuzhno-znat-ob-ukrainskom-edinstve-poroshenko-v-hersone-spel-otets-nash-bandera-s-volonterami.htm, дата звернення: 3.09.2023.

Яценюк про Бандеру: це наші герої (2012), Українська правда, 6.11, https://www.pravda.com.ua/news/2012/11/6/6976794/, дата звернення: 3.09.2023.

№4094 Не допустить переименования Московского проспекта в проспект имени Степана Бандеры и присвоить ему нейтральное название (2016), Київська міська рада, 11.07, https://petition.kyivcity.gov.ua/petition/?pid=4094&chit=78#a_ch_78, дата звернення: 5.09.2023.

ЧАСТИНА III

Перспективи стратегічного партнерства Польщі та України

ВАЛЕНТИН БАЛЮК

Інститут міжнародних відносин Університету Марії Кюрі-Склодовської
https://orcid.org/0000-0003-3295-4872

Перспективи стратегічного партнерства Польщі та України

Анотація. Агресія Росії проти України демонструє повернення у велику гру за Центральну та Східну Європу, де Польща та Україна відіграють ключову роль. Результат російсько-української війни вплине на формування нового балансу сил у Європі. Включення України до структур ЄС і НАТО вирішить багато безпекових проблем євроатлантичного простору, посилить позиції Заходу в глобальній конкуренції. Процес інтеграції України до західних структур слід розглядати в довгостроковій перспективі. А поки що Україна потребує не лише військової, фінансової та гуманітарної підтримки, але й гарантій безпеки. Польща і Україна мають чіткі спільні інтереси і низку стратегічних цілей, що збігаються. Головною метою обох країн залишається безпека, в тому числі протидія військовим загрозам з боку Росії. Сторони повинні виробити ширший перелік стратегічних цілей, зокрема, у сфері енергетики, озброєнь та інфраструктури. Членство України в НАТО та ЄС залишається стратегічною метою для обох країн. Приєднання України до єдиного європейського ринку вимагатиме узгодження інтересів польських та українських фермерів і перевізників у переговорах. Агресія Росії проти України виявила сильні та слабкі сторони польсько-українського стратегічного партнерства. Одним із важливих питань, яке потребує довгострокових дій, є проблема взаєморозуміння, поваги та довіри. Формальний вимір польсько-українського партнерства є важливим елементом відносин, але без політичної волі та змістовного і прагматичного підходу сторони не зможуть виконати формулу стратегічного партнерства. Перезавантаження польсько-українських відносин дозволить сторонам повернути взаємини на рейки прагматичної співпраці, заснованої на збігу стратегічних інтересів у сфері безпеки та економіки, а також знайти відповідну модель вирішення складних питань.

Ключові слова: Польща, Україна, стратегічне партнерство, польсько-українські відносини, перспективи партнерства

Streszczenie. Agresja Rosji przeciwko Ukrainie świadczy o jej powrocie do wielkiej gry o EŚW, gdzie kluczową rolę odgrywają Polska i Ukraina. Wynik wojny rosyjsko-ukraińskie wpłynie na wyłonienie nowego układu sił w Europie. Włączenie Ukrainy do struktur UE i NATO rozwiąże wiele problemów bezpieczeństwa obszaru euroatlantyckiego, wzmacniając pozycje Zachodu w globalnej rywalizacji. Proces integracji Ukrainy ze strukturami zachodnimi należy rozpatrywać w długookresowej perspektywie. W tym czasie Ukraina potrzebuje nie tylko wsparcia militarnego, finansowego i humanitarnego, ale także gwarancji bezpieczeństwa.
Polska i Ukraina mają wyraźny wspólny interes i szereg zbieżnych celów strategicznych. Nadrzędnym celem obydwu państw pozostają kwestie bezpieczeństwa, w tym przeciwstawienia się zagrożeniom militarnym ze strony Rosji. Strony powinny przedstawić szerszą listę celów strategicznych m.in. w zakresie współpracy w sektorach energetycznym, zbrojeniowym oraz infrastruktury. Strategicznym celem obydwu państw pozostaje członkostwo Ukrainy w NATO i UE. Przystąpienie Ukrainy do jednolitego rynku europejskiego będzie wymagało pogodzenia w ramach negocjacji interesów polskich i ukraińskich rolników i przewoźników.
Agresja Rosji przeciwko Ukrainie ujawniła silne i słabe strony polsko-ukraińskiego partnerstwa strategicznego. Jedną z ważnych kwestii wymagających długofalowego działania jest problem wzajemnego zrozumienia, szacunku i zaufania. Formalny wymiar partnerstwa Polski i Ukrainy stanowi ważny element relacji, ale bez woli politycznej oraz merytorycznego i pragmatycznego podejścia strony nie będą w stanie wypełniać formuły strategicznego partnerstwa. Reset w relacjach polsko-ukraińskich pozwoli stronom na sprowadzenie wzajemnych stosunków na

tory pragmatycznej współpracy w oparciu o zbieżne strategiczne interesy z zakresu bezpieczeństwa i gospodarki, a także znalezienia właściwego modelu rozwiązywania spraw trudnych.

Słowa kluczowe: Polska, Ukraina, partnerstwo strategiczne, stosunki polsko-ukraińskie, perspektywy partnerstwa

Abstract. Russia's aggression against Ukraine indicates its return to the big game for CEE, where Poland and Ukraine play a key role. The outcome of the Russian-Ukrainian war will influence the emergence of a new balance of power in Europe. The inclusion of Ukraine in the structures of the EU and NATO will solve many of the security problems of the Euro-Atlantic area, strengthening the positions of the West in global competition. The process of Ukraine's integration into Western structures should be considered in a long-term perspective. In the meantime, Ukraine needs not only military, financial and humanitarian support, but also security guarantees.
Poland and Ukraine have a clear common interest and a number of converging strategic goals. The overarching goal of both countries remains security issues, including countering military threats from Russia. The sides are expected to come up with a broader list of strategic objectives for cooperation in the energy, armaments and infrastructure sectors, among others. Ukraine's membership in NATO and the EU remains a strategic goal for both countries. Ukraine's accession to the single European market will require reconciling the interests of Polish and Ukrainian farmers and carriers as part of negotiations.
Russia's aggression against Ukraine has revealed the strengths and weaknesses of the Polish-Ukrainian strategic partnership. One important issue that requires long-term action is the problem of mutual understanding, respect and trust. The formal dimension of the Polish-Ukrainian partnership is an important part of the relationship, but without political will and a substantive and pragmatic approach, the parties will not be able to fulfil the strategic partnership formula. A reset in Polish-Ukrainian relations will allow the parties to bring mutual relations to the tracks of pragmatic cooperation based on converging strategic interests in security and the economy, as well as finding the right model for resolving difficult issues.

Key words: Poland, Ukraine, strategic partnership, Polish-Ukrainian relations, partnership prospects

Симетрична модель стратегічного партнерства

У період після закінчення «холодної війни» зростає значення інституту стратегічного партнерства в міжнародних відносинах як формули, що дозволяє державам відповідати на нові виклики та загрози в умовах мінливої геостратегічної ситуації (Tyushka, Czechowska, 2019, с. 20 і наст.).

Особливий вид взаємин між державами в міжнародних відносинах називають стратегічним партнерством. На відміну від союзницьких зобов'язань, стратегічне партнерство не передбачає жорсткої системи зобов'язань у політичній, економічній, гуманітарній та безпековій сфері. Стратегічне партнерство розглядається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні стратегічне партнерство передбачає взаємодію двох або більше держав, які визнають спільну систему цінностей, характеризуються високим рівнем співробітництва у визначених сферах, демонструють взаємну підтримку на міжнародній арені, в тому числі під час міжнародних криз і конфліктів. Більше того, розбіжності у поглядах на окремі питання не мають суттєвого впливу на стратегічне партнерство. Вужче розуміння стратегічного партнерства передбачає формування відносин на основі прагматичних принципів співпраці у ході реалізації міждержавних проєктів в окремих галузях (наприклад, торгівля, транспорт, інфраструктура,

енергетика, безпека). Реалізація формули стратегічного партнерства вимагає наявності стратегії (концепції), яка окреслює цілі та завдання, етапи та механізми їх реалізації, а також формування правових та інституційних механізмів, які ефективно функціонують (Baluk, 2018, с. 109–137).

В українській літературі, присвячені стратегічному партнерству, також розглядається як ефективна модель міждержавного співробітництва. Натомість у польській літературі стратегічне партнерство визначається як особливий вид відносин, що виходить за межі типового для держав рівня міжнародного співробітництва з іншими державами, об'єднує рівноправних партнерів і забезпечений інституційними формами, здатними його формувати (Stemplowski, 2001, с. 141–142). У формальному значенні стратегічне партнерство – це вид відносин між конкретними суб'єктами, які таким чином визначають свої відносини. Натомість у матеріальному значенні – це такий вид відносин між конкретними суб'єктами, які, незалежно від назви, мають певні передумови, ознаки стратегічного партнерства (Парахонський, Яворська, 2011; Balon, 2001).

У літературі, присвяченій стратегічному партнерству, дослідники найчастіше називають такі його складові елементи: формальні інституційні зв'язки; часті зустрічі на різних рівнях і щаблях; спільний інтерес і подібні стратегічні цілі; зростання взаєморозуміння, поваги і довіри. Крім того, експерти також вказують на такі елементи, як: формалізована угода із зазначенням цілей; міцніші економічні зв'язки та турбота про безпеку; партнерський характер відносин (рівне ставлення); довгострокові спільні дії. До переліку складових також входять спільні цінності, спільна відповідальність, динамічний процес конструювання спільного майбутнього, координація спільних дій, а також позаінституційні та особисті зв'язки (Tyushka, Czechowska, 2019, с. 35).

Кшиштоф Балон розглядає стратегічне партнерство у формальному та матеріальному значенні. Формальне значення вказує лише на декларативний характер стратегічного партнерства сторін, який проявляється у різноманітних деклараціях та заявах політиків. Натомість матеріальне значення стратегічного партнерств, проявляється у поглиблених відносинах сторін, які мають інтенсивний та привілейований характер, а також у інституціоналізації відносин через створення спільних органів та механізму регулярних зустрічей на всіх рівнях. Крім того, формується спільність стратегічних цілей у сфері безпеки та зовнішньої політики на користь координації дій у цих сферах. З'являється також взаємна чутливість в контексті врахування стратегічних цілей партнера та утримання від дій, які можуть завдати шкоди. Формула стратегічного партнерства базується на рівноправному становищі сторін без домінування однієї з них (Osińska, 2007, с. 26–42). Суть стратегічного партнерства полягає у рівноправному становищі та співпраці держав. Таким чином, викликом для сторін залишається формування симетричного стратегічного партнерства.

Спираючись на структуралістичний підхід до міжнародних відносин, ми можемо розглядати Польщу та Україну як держави середнього розміру, які докладають зусиль, щоб впливати на регіон Центрально-Східної Європи. З іншого боку, беручи до уваги позиції інтеракціонізму, можна сказати, що партнерство Польщі та України має симетрично-асиметричний характер. Маючи подібний потенціал населення, в територіальному плані Україна явно переважає, хоча в політичному та економічному плані Польща є сильнішим партнером. До війни Росії та України військовий потенціал держав був подібним, тоді як зараз невелика перевага на боці України. Війна призвела до зростання інтересу до України в міжнародній політиці, а також підкреслила важливість Центрально-Східної Європи.

У зовнішній політиці Польщі до стратегічних партнерів найчастіше відносять США, Німеччину, Францію та Велику Британію. Щодо відносин між Польщею та Китаєм та відносин з Південною Кореєю також використовувалося формулювання «стратегічне партнерство». У регіоні Центрально-Східної Європи Польща формує відносини стратегічного партнерства з Україною, Литвою та Румунією, аналогічні заяви були зроблені щодо Угорщини та Хорватії.

Формулою стратегічного партнерства дуже часто зловживають державники з метою здійснення поточної політики та отримання короткострокових вигод. На початку XXI століття Україна мала задекларований статус стратегічних відносин з 19[1] партнерами, а формально він був закріплений з 6 державами (США, Росією, Польщею, Болгарією, Азербайджаном та Узбекистаном). Після агресії Росії у 2014 р. Україна розірвала партнерські відносини з Російською Федерацією (Герасимчук, 2024), натомість у жовтні 2020 року міністр закордонних справ Дмитро Кулеба перерахував 10 стратегічних партнерів України: США, Канада, Велика Британія, Франція, Німеччина, Польща, Литва, Азербайджан та Грузія (Кулеба, 2021). Через рік Стратегія зовнішньої політики України закріпила розвиток стратегічних відносин з такими державами:

- держави групи G-7: США, Велика Британія, Канада, Японія;
- держави ЄС: Німеччина, Франція, Польща, Литва та Румунія;
- держави Східного партнерства: Молдова, Грузія, Азербайджан;
- інші важливі у міжнародній політиці держави: Китай, Туреччина, Індія, Бразилія (Стратегічні партнери, 2023).

Проте вторгнення Росії в Україну змусило дещо переглянути підхід України до визначення переліку стратегічних партнерів. Андрій Весоловський, радник директора Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті

[1] Азербайджан, Аргентина, Білорусь, Болгарія, Білорусь, Грузія, Ізраїль, Канада, Китай, Молдова, Німеччина, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, США, Туреччина, Угорщина, Узбекистан, Фінляндія.

України, вважає, що в період війни до стратегічних партнерів України слід віднести Польщу, Велику Британію, США, Литву та ЄС (Стратегічні партнери…, 2023, с. 84–85). Своєю чергою, дослідження групи експертів показали, що багатовекторна підтримка України під час вторгнення Росії чітко вказує на групу стратегічних партнерів України: США (98%), Польща (97%), Велика Британія (97%), Канада (93,1%), Литва (93,1%), Німеччина (92,1%), Франція (84,2%), Румунія (73,3%), Молдова (71,3%). Експерти зійшлися на думці, що цей статус не відповідає задекларованим у стратегії відносинам з Китаєм, Бразилією, Індією, Грузією, Азербайджаном і Туреччиною (Стратегічні партнери…, 2023, с. 95–96).

Практика міжнародних відносин підкріплює наше переконання, що формула стратегічного партнерства є ефективною тоді, коли вона має формальні інституції для її реалізації та міцну матеріальну базу в обраних секторах.

Зміна міжнародного середовища в Центральній та Східній Європі у XXI столітті

Геостратегічне положення ЦСЄ визначається природними умовами та геополітичним розташуванням. З точки зору географії, ЦСЄ слід розглядати як об'єднану територію так званого Балто-Адріатично-Чорноморського басейну. Геостратегічне розташування регіону на перетині осей схід–захід та північ–південь створює як можливості, так і загрози. Оптимальною геополітичною ситуацією для ЦСЄ є співпраця або мирне співіснування Сходу і Заходу, тоді як найбільше загроз виникає під час протистояння сил. Повноцінне використання інтеграційного геостратегічного потенціалу держав ЦСЄ вимагає формування безпекової військово-політичної зони співробітництва та економічного обміну в регіоні. Агресивна політика Росії спрямована на отримання часткового або повного контролю та суттєве обмеження інтеграційного потенціалу держав Балтійсько-Чорноморського регіону.

ЦСЄ має важливе геополітичне значення для європейської та глобальної безпеки, де стикаються інтереси наддержав (США, Росії, Німеччини та Туреччини), і де розпочалися дві світові війни. Незважаючи на зміщення глобальної політики в бік Азії та Тихоокеанського узбережжя, регіон все ще зберігає своє стратегічне значення – посередника між Європою та Євразією. Рівень і глибина інтеграції ЦСЄ, а також зовнішнє середовище, особливо в умовах протистояння між Сходом і Заходом, не дозволяють їй відігравати самостійну геополітичну роль. Стратегічне значення для регіону має питання інтеграції ЦСЄ, що розглядається як взаємодоповнювальна частина процесу європейської та євроатлантичної інтеграції за умов збереження суб'єктності держав

регіону та єдності і солідарності Заходу. Зазначене обумовлює проведення державами регіону ЦСЄ активної політики інтеграції до західних структур, формування партнерських відносин із США, Великою Британією, Німеччиною та Францією, а також у сфері субрегіональної інтеграції.

ЦСЄ подається як поле суперництва або буферна зона між Сходом і Заходом. Росія, налаштована на конфронтацію з НАТО та ЄС, прагне заблокувати інтеграційні процеси в регіоні через політику дестабілізації та застосування військової сили. Крім того, використовуючи метод «розділяй і володарюй», вона прагне посварити держави ЦСЄ. Як приклад, можна навести відносини між Україною та Угорщиною, а також численні спроби роз'єднати Польщу та Україну (фальшивий наратив про ймовірні територіальні претензії). Російський геополітичний детермінізм прагне розірвати єдність Заходу і розділити ЦСЄ на сфери впливу. В інтересах ЦСЄ – активна присутність США і НАТО в регіоні, щоб збалансувати геополітичний вплив Росії і геоекономічний вплив Німеччини.

На геополітичну важливість Центрально-Східної Європи як альянсу держав регіону, здатного врівноважити вплив як Німеччини, так і Росії, вказував ще Гелфорд Джон Маккіндер (Świder, 2018, с. 21). Британський геополітик також був автором відомого твердження: «Хто контролює Східну Європу, той керує Гартлендом. Хто контролює Гартленд, той керує Світовим островом. Хто контролює Світовий острів, той керує Світом» (Moczulski, 2010, с. 111–112). Вищезазначене вказує на істотне значення ЦСЄ у питаннях міжнародної безпеки. У міжвоєнний період регіон виконував роль буферної зони між Сходом і Заходом. Натомість після Другої світової війни в ЦСЄ домінував Радянський Союз. Лише після закінчення холодної війни народи регіону отримали довгоочікувану свободу і можливість самостійно вирішувати свою геополітичну долю.

На момент падіння Берлінської стіни Збігнєв Бжезінський вже констатував зміщення центру тяжіння світової політики зі Східної Європи до Азійсько-Тихоокеанського регіону. Однак він вказував на історичну вразливість Центральної та Східної Європи до змін у розстановці сил. У той же час він вказував на важливість для регіону політики Німеччини та Росії/СРСР. В інтересах Центрально-Східної Європи, що емансипується, є те, щоб Німеччина стала повністю інтегрованою частиною Західної Європи і щоб спроби Сходу перетягнути її зазнали невдачі. У регіоні Центрально-Східної Європи не повинен утворитися політичний та економічний вакуум. Натомість Польща повинна відновити дискусію щодо розширення регіонального співробітництва між державами Центральної та Східної Європи (Brzeziński, 2002, с. 41–43).

Зміна міжнародної ситуації в ЦСЄ на початку XXI століття стала продовженням процесу розпаду Організації Варшавського договору та Радянського Союзу і виникнення вакууму безпеки в регіоні. Користуючись ситуацією гео-

політичного плюралізму та історичним досвідом (панування СРСР), значна кількість держав регіону відносно швидко зробила вибір на користь інтеграції до західних структур (ЄС та НАТО). Таким чином держави регіону вирішили свої дилеми багатовимірності сприйняття безпеки. Російська Федерація як спадкоємиця СРСР докладала зусиль для реінтеграції пострадянського простору в рамках структур Співдружності Незалежних Держав (СНД). У військовій сфері Ташкентська угода була замінена Організацією Договору про колективну безпеку (ОДКБ), тоді як в економічній сфері основна увага була зосереджена на митному союзі (Євразійський економічний союз). Прозахідна орієнтація у зовнішній політиці Росії була дуже швидко витіснена агресивною імперською політикою. Росія неохоче сприймала західні ініціативи співпраці з НАТО (Партнерство заради миру) та ЄС (Східне партнерство) в регіоні ЦСЄ, побоюючись втратити свій вплив. Держави Балтії (Литва, Латвія та Естонія) зробили геополітичний вибір на користь європейської та євроатлантичної інтеграції на самому початку перехідного періоду, тоді як Україна та Молдова зберегли слабкі інституційні зв'язки з Росією в рамках СНД і прагнули до поглиблення відносин із Заходом, а Білорусь виступила з ініціативами тісної інтеграції з Російською Федерацією.

У першому десятилітті XX століття закріпився поділ ЦСЄ на прозахідні (члени ЄС і НАТО), проросійські (Білорусь) держави і держави, які перебували у сірій зоні безпеки (Україна і Молдова), що виникла між Росією і західними структурами. Росія, прагнучи зберегти свій вплив на Балканах, також докладала зусиль для поширення сірої зони безпеки на Боснію і Герцеговину, Сербію та Чорногорію, вміло використовуючи конфлікти в державах колишньої Югославії. Гарячим питанням у відносинах між Росією і Заходом стала проблема незалежності Косова.

Професор Марек Петрась пише про поділ території ЦСЄ в політичному, економічному та соціальному аспектах на дві частини. Перша інтегрувалася із Заходом, наздоганяючи його в плані демократичного та соціально-економічного розвитку. Друга, навпаки, перебувала на роздоріжжі геополітичного та цивілізаційного вибору, виразно відстаючи за рівнем демократичного та економічного розвитку (Pietraś, 2019, с. 11–49). Враховуючи геополітичні, економічні та історико-культурні чинники, можемо запропонувати дещо інший погляд на стратифікацію простору ЦСЄ: на північну частину (Литва, Латвія та Естонія), центральну, представлену державами Вишеградської групи (Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина), південно-східну (Румунія, Болгарія та держави колишньої Югославії) та східну частину (Україна, Молдова та Білорусь). Традиційно в регіоні стикаються геополітичні та геоекономічні інтереси Росії та Німеччини (Grosse, 2023, с. 47–86), а також Туреччини та США. Зростає також інтерес до регіону з боку Китайської Народної Республіки (КНР), яка

в рамках формату співпраці 16+1 (16 держав ЦСЄ + КНР) прагне використати транзитний потенціал регіону, просуваючи свою концепцію «Один пояс, один шлях / Новий Шовковий шлях» (Musiałek, Paszak, 2020).

Вищезгаданий поділ регіону ЦСЄ та залучення до нього КНР[2] (Tyszkewycz, 2021) були вигідні Російській Федерації, оскільки дозволяли Росії вживати дипломатичні, економічні та військові заходи для протистояння Заходу і утримання контролю над частиною регіону (Україною та Молдовою). Наміри геополітичного реваншизму прозвучали у відомій промові Путіна на Мюнхенській конференції (10 лютого 2007 року), в якій президент Росії розкритикував однополярний світ (США), вказавши на підвищення значення сили в міжнародних відносинах і дедалі більшу конфронтацію між Заходом і глобальним Півднем (Выступление…, 2007). Історичний досвід і часова перспектива підтвердили припущення багатьох експертів про те, що Центрально-Східна Європа і Південний Кавказ будуть перетворені Росією на поле протистояння із Заходом. Росія, прагнучи розхитати єдність Заходу, підтримувала антиамериканські настрої в Європі та переконала Німеччину і Францію заблокувати надання Україні та Грузії Плану дій щодо членства (ПДЧ) в НАТО. Крім того, використовуючи енергетичний шантаж проти держав регіону, Росія почала тісно співпрацювати з державами «старого» ЄС (включаючи Німеччину, Австрію та Італію) в енергетичній сфері, будуючи Північний («Північний потік») і Південний («Південний потік», замінений на «Турецький потік») газопроводи в обхід ЦСЄ. Реалізуючи газопровідну ініціативу «Південний потік», Росії вдалося залучити деякі держави регіону (Болгарію, Словаччину та Угорщину) до тісної співпраці.

Відсутність енергетичної солідарності та нерозуміння державами «старого» ЄС загроз, що насуваються з боку Росії, включаючи використання війни як продовження політики в ЦСЄ, дозволили Путіну розпочати свій «геополітичний марш» у регіоні з нападу на Україну в 2014 році. Розділивши Європу та Захід, кинувши виклик домінуванню США, Путін зажадав «нового світового порядку», в якому Російська Федерація «формуватиме справедливий і стабільний міжнародний порядок» (Перепелиця, 2021, с. 208–301). Далекосяжні плани режиму Путіна щодо України та ЦСЄ в цілому побачили світ наприкінці 2021/2022 років, коли Росія спочатку в ультимативній формі зажадала зупинити розширення Альянсу і вивести інфраструктуру НАТО на кордони, що існували до його розширення, а потім 24 лютого 2022 року здійснила повномасштабний напад на Україну.

[2] Україна відігравала важливу роль у китайських концепціях «Нового Шовкового шляху», а також як територія потенційних інвестицій в оборонну та сільськогосподарську промисловість.

Росія, готуючись до конфронтації із Заходом, реалізувала плани енергетичного оточення ЦСЄ та побудови військових форпостів у Калінінграді (від 2023 року в польській офіційній термінології – Крулевець] та анексованому Криму. Польща і Хорватія, побудувавши ЗПГ-термінали, посилили не лише власну енергетичну безпеку, але й енергетичну безпеку всього регіону ЦСЄ. Реагуючи на потенційну загрозу для свого східного флангу, Північноатлантичний альянс у 2014 році створив сили швидкого реагування, а після вторгнення Росії в Україну вперше їх застосував. Розв'язання Росією повномасштабної конвенційної війни в Європі має на меті назавжди змінити баланс сил в ЦСЄ.

Російська Федерація через свою агресивну політику та розпалювання конфліктів низької інтенсивності в регіоні (Молдова та Україна) посилила свою присутність і військовий тиск у регіоні ЦСЄ. Калінінградська область була перетворена на базу з 25–30 тисячами добре озброєних і оснащених солдатів і моряків Балтійського флоту. Окупований Росією Крим також був перетворений на військову базу, де розмістилися 30–35 тисяч добре озброєних та екіпірованих солдатів і матросів Чорноморського флоту. Анексія та окупація Криму дозволила Росії домінувати в регіоні Чорного та Азовського морів. Крім того, слід враховувати розгортання у вищезгаданих регіонах ракетних систем «Іскандер», С-400 і «Калібр» із радіусом дії близько 1400 км. Росія отримала можливість наносити ракетні удари практично по всій території ЦСЄ. Розпаливши конфлікти низької інтенсивності в Молдові та Україні, вона створила гібридні армії в Придністров'ї (7 тисяч військовослужбовців) і на окупованому Донбасі (30–35 тисяч військовослужбовців). Крім того, Росія все ще має контингент так званих миротворців у Молдові (1200 осіб). У рамках військових навчань «Захід» Росія регулярно практикувала швидку передислокацію військ у західному напрямку, націлену на держави НАТО та Україну як державу сірої зони безпеки. Під час російсько-білоруських військових маневрів «Захід 21» 200 тисяч військовослужбовців тренувалися із залученням великої кількості військової техніки (Dyner, 2021). Якщо взяти до уваги фактичну анексію Білорусі, а також геополітичний вплив Московського патріархату в православних церквах України, Молдови, Чорногорії, Сербії, Болгарії, Польщі та Чехії, то бачимо, що Росія все ще має широкі можливості для геополітичного та культурно-цивілізаційного впливу в державах ЦСЄ, якими вона вміло користується.

Агресія Росії проти України змусила як держави ЦСЄ, так і Північноатлантичний альянс в цілому усвідомити необхідність розбудови військової інфраструктури в державах регіону, інтегрованої в структуру НАТО і достатньої для стримування (Raport BBN, 2014). Турбота про власну безпеку вплинула на створення у 2015 році за ініціативою Польщі та Румунії Бухарестської дев'ятки (Б9) – об'єднання держав ЦСЄ, покликаного поглиблювати військову

співпрацю між учасниками угоди. Того ж року Польща виступила ініціатором створення Ініціативи Тримор'я (Kowal, Orzelska-Stączek, 2019; Orzelska-Stączek, 2020, с. 79–97), що об'єднує держави регіону Міжмор'я (Балтійське, Чорне та Адріатичне моря). Крім того, у 2020 році Польща, Литва та Україна створили Люблінський трикутник – регіональний союз для інтенсифікації політичної, економічної, соціальної та культурної співпраці між сторонами. У 2014 році держави підписали угоду про створення литовсько-польсько-української бригади, яка стала повністю функціональною протягом двох років. В рамках іншого «малого альянсу», який був сформований 1 лютого 2022 року, співпрацювали Велика Британія, Польща та Україна (Olchowski, 2022). Геостратегічне значення для регіону ЦСЄ може мати співпраця в рамках Ваймарського трикутника із залученням України, що перетворить його на чотирикутник. Крім того, геостратегічна мережа зв'язків посилить системи на осі північ–південь: Швеція–Польща–Україна, Польща–Україна–Туреччина та Польща–Україна–Румунія. Україна зацікавлена у формуванні останньої з них. Міністр закордонних справ Дмитро Кулеба заявив, що Україна цінує Польщу і ніщо не вплине на стратегічні відносини між державами, але Україна також зацікавлена у розвитку партнерства з Румунією (Rzeczpospolita, 2023.10.17). Польща і Румунія як держави східного флангу НАТО вельми зацікавлені у стримуванні російського імперіалізму, який загрожує в першу чергу Україні і Молдові (Magdin, 2023).

Ми також можемо розглядати агресію Російської Федерації проти України з точки зору повернення Росії у велику гру за ЦСЄ. Перед обличчям очевидних загроз з боку Росії, які для ЦСЄ завжди були екзистенційними, держави регіону не можуть дозволити собі дестабілізацію внутрішнього життя, глибокі розбіжності в регіоні, згортання субрегіональної інтеграції та проведення антиамериканської та антинімецької політики. Стратегічні цілі Російської Федерації чітко окреслив радник президента РФ В. Сурков, стверджуючи, що «Росія не втратила імперського інстинкту і отримає свою частку в новому переділі земель (території), підтвердивши свій статус одного з небагатьох глобальних гравців, як це було в період Третього Риму і Третього Інтернаціоналу» (Сурков, 2021). Таким чином, він чітко дав зрозуміти, що Росія Путіна має на меті побудувати ще одну імперію. Більше того, «Росія повинна постійно розширюватися, оскільки це екзистенційна основа її історичного буття» (Сурков, 2021а). Повернення Росії до імперської політики є очевидною загрозою для суверенітету та незалежності держав ЦСЄ.

Марек Будзіш підкреслює, що «російські еліти розглядають Польщу як головного регіонального геостратегічного суперника, як державу, що блокує Віденську систему міжнародних відносин (так званий «європейський концерт»), у якій Москва могла б брати участь, і як центр сили, через який Україна могла ефективно організувати свою оборону. (...) Наразі Польща становить

з Україною геостратегічну одиницю, а тому умовою реалізації політичних цілей Росії в Україні є отримання контролю над політикою Польщі» (Budzisz, 2022, с. 326–327). За словами Збігнєва Бжезінського, «Україна, нове важливе поле на євразійській шахівниці, є геополітичним стрижнем, оскільки саме існування незалежної України допомагає трансформувати Росію. Без України Росія перестає бути євразійською імперією: вона все ще може намагатися здобути імперський статус, але тоді це буде переважно азійська імперія» (Brzeziński, 1998, с. 40–47). Саме тому питання незалежної України та «тандему» Польщі та України є важливим для безпеки регіону ЦСЄ (Pietraś, Baluk, Perepelytsya, 2021).

Вторгнення Росії в Україну суттєво змінило міжнародну ситуацію, чітко вказавши на те, що Росія обрала конфронтаційну модель відносин із Заходом, розраховуючи при цьому на підтримку Китаю і так званого Глобального Півдня. Політика Китаю в регіоні ЦСЄ значною мірою зосереджена на досягненні економічних цілей, включаючи будівництво транспортних коридорів в рамках Нового Шовкового шляху. Демонструючи дистанцію до конфлікту Росії та України, Китай прагне не допустити, щоб Захід відкрито підтримав Україну у військовому плані. Він опосередковано підтримує Росію на міжнародній арені та допомагає обходити санкції, накладені на російську економіку (Wlodkowska, 2022). У річницю вторгнення Росії в Україну Китай представив мирний план з дванадцяти пунктів, який, на думку експертів, був вигідний Росії і враховував китайські економічні та безпекові інтереси (Bogusz, Nieczypor, 2023). Україна відкинула китайський мирний план, просуваючи ініціативу Президента Зеленського (Moskalenko, 2023).

За оцінкою Аґати Влодковської-Баган, «найпоширенішими конфігураціями співпраці в Центрально-Східній Європі та за її межами є діади США–ЄС, США–Туреччина, Росія–Китай та тріада США–ЄС–Туреччина. Державою, яка має найкращі передумови для того, щоб бути наріжним каменем цієї тріади, є Туреччина» (Włodkowska, 2022, с. 9–21). До того ж, ведучи власну геополітичну гру, Туреччина намагається отримати вигоду від співпраці із Заходом, Росією та державами ЦСЄ, включаючи Україну (Liszkowska, 2022, с. 245–269).

Війна Росії проти України об'єднала Захід, який, підтримуючи територіальну цілісність України, надав їй багатомільярдну військову, гуманітарну та економічну допомогу (222,7 млрд євро – станом на 30.10.2023 р.). Найбільшими донорами були ЄС (84,9 млрд євро), США (71,4 млрд євро), Німеччина (20,9 млрд євро), Велика Британія (13,3 млрд євро), Норвегія (7,3 млрд євро), Канада (5,9 млрд євро), Польща (4,3 млрд євро), Нідерланди (4,1 млрд євро) і Данія (3,8 млрд євро). Найбільшу військову підтримку надали США, Німеччина та Велика Британія. Польща також була серед лідерів за обсягом західної допомоги, лідируючи серед держав регіону (див. таблицю нижче). Крім того, до фінансової та гуманітарної підтримки України були залучені Японія та

Південна Корея (Armstrong, 2023). Росія, своєю чергою, отримала військову підтримку від Білорусі, Ірану, Північної Кореї, а економічну – від Китаю та інших держав так званого Глобального Півдня.

Таблиця 1. Допомога держав ЦСЄ Україні за період 24.02.2022–31.05.2023 (млрд євро)

Держави/вид допомоги	Фінансова	Гуманітарна	Військова	Разом
Польща	0,93	0,34	3	4,27
Чехія	0,0	0,37	0,57	0,94
Словаччина	0,0	0,01	0,67	0,68
Литва	0,03	0,06	0,49	0,58
Естонія	0,0	0,01	0,42	0,52
Латвія	0,03	0,01	0,37	0,41
Болгарія	0,0	0,0	0,24	0,24
Хорватія	0,0	0,04	0,15	0,19
Румунія	0,0	0,12	0,0	0,12
Словенія	0,0	0,0	0,06	0,06
Угорщина	0,0	0,05	0,0	0,05

Джерело: *Total bilateral aid commitments to Ukraine between January 24, 2022 and May 31, 2023, by type and country or organization*, https://www.statista.com/statistics/1303432/total-bilateral-aid-to-ukraine/

Війна між Росією та Україною розкрила і вивела на поверхню низку важливих питань, пов'язаних із політичною, військовою, економічною та культурною безпекою для держав європейського та євроатлантичного простору. Поразка в економічному суперництві з Китаєм у Центральній Азії та необхідність враховувати інтереси Туреччини на Південному Кавказі неминуче підштовхнули Путіна до спрямування імперських амбіцій Росії на регіон ЦСЄ, де на першій лінії вогню, після повної залежності Білорусі, опинилася Україна. Виклики і загрози з боку Росії призвели до відносної консолідації Заходу, відсунувши на задній план розбіжності між ЄС і США або відмінності між «старою» і «новою» Європою. Держави «старої» Європи, особливо Німеччина, були змушені переглянути свою політику щодо Росії і визнати раціональність дій держав ЦСЄ у сфері енергетичної та військової безпеки. Україні відкрилася перспектива членства в ЄС і НАТО. Незважаючи на початок переговорів про вступ до ЄС, інтеграцію до європейських чи євроатлантичних структур слід розглядати в довгостроковій перспективі (щонайменше 5–10 років). Протягом цього часу Україна потребує не лише військової, фінансової та гуманітарної підтримки, але й гарантій безпеки. Про такі гарантії у 2023 році домовилися держави «Великої сімки» (США, Канада, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія). Відносно швидко до декларації приєдналися держави Балтії та інші держави регіону: Чехія, Болгарія, Румунія, Північна Македонія, Словенія (Васьків, 2023). Відсутність Польщі серед держав, які підписали декларацію про гарантії безпеки для України, є наслідком зернової кризи у відносинах між

Польщею та Україною. Проблеми у відносинах між державами ЦСЄ, в тому числі між Польщею та Україною, а також надмірна зосередженість на вирішенні оперативно-тактичних питань, пов'язаних, наприклад, з конкуренцією між сільськогосподарськими виробниками або транспортними компаніями, можуть відтіснити на задній план реалізацію стратегічних цілей. До них можна віднести, зокрема, зміцнення суб'єктності держав ЦСЄ, розвиток інтеграційного потенціалу, особливо на осі північ–південь, що набуває важливого значення в умовах конфронтації Росії із Заходом. Крім того, з поля зору держав регіону не повинні зникати питання багатовимірної безпеки.

Аналізуючи ставлення держав ЦСЄ до війни між Росією та Україною, можна констатувати, що найбільшу дипломатичну та військову підтримку продемонстрували Польща, Чехія та держави Балтії. Натомість стриману реакцію продемонстрували Болгарія та Румунія, і не дуже дружню – уряд Віктора Орбана. Своєю чергою, після зміни влади у Словаччині уряд Роберта Фіцо також виступає за утримання від надання військової допомоги Україні та договірну політику щодо Росії. Дипломатичний натиск влади України на початку 2024 року у вигляді зустрічей в Ужгороді прем'єр-міністрів України та Словаччини та міністрів закордонних справ Дмитра Кулеби та Петера Сійярто свідчить про те, що Україна вибудовує активну центральноєвропейську політику.

Перспектива вступу України до ЄС і НАТО, ймовірно, буде розтягнута в часі і залежатиме від низки геополітичних і внутрішніх чинників, значною мірою пов'язаних із реформуванням держави та економіки України. Експерти Інституту німецької економіки зазначають, що у фінансовому плані вступ України до ЄС коштуватиме спільноті 130–190 мільярдів євро. Навантаження на європейські фонди (сільськогосподарський та єдності) призведе до того, що держави-члени з ЦСЄ з бенефіціарів допомоги ЄС перетворяться на чистих донорів (Busch, Sultan, 2023, с. 6–10). Тому інтеграція України потребує не лише діалогу на рівні Україна–ЄС, а передусім порозуміння між Україною та центральноєвропейськими столицями з цього питання. Формуючи центральноєвропейську ідентичність держави Україна, влада в Україні повинна прагнути до якнайкращих відносин з державами регіону.

Результат війни між Росією та Україною матиме значний вплив на формування нового балансу сил у Європі, в тому числі у Центрально-Східній. Озираючись назад, ми бачимо, що стратегічною помилкою Заходу було виключення України з процесу європейської та євроатлантичної інтеграції. Повне інтегрування України в структури ЄС і НАТО вирішить багато європейських і євроатлантичних безпекових дилем, пов'язаних із Центрально-Східною Європою. У перспективі це також посилить позицію Заходу в глобальній конкуренції з Китаєм та іншими державами, що розвиваються. Прийняття Швеції та Фінляндії до НАТО, включення України до східного флангу НАТО

та вирішення проблеми Придністров'я в Молдові суттєво зміцнять безпеку європейського континенту. Тоді в ЦСЄ залишиться невирішеною проблема Білорусі як «європейського плацдарму» імперської політики Росії. Ймовірним сценарієм розвитку ситуації в нашій частині Європи є виникнення нової холодної війни Захід – Росія і Китай. Міжнародна ситуація вимагатиме від держав Центрально-Східної Європи особливої турботи про національну та міжнародну безпеку. Інтеграція, солідарність і мережа стратегічних партнерств у Центрально-Східній Європі відіграватимуть важливу роль.

Формування симетричного стратегічного партнерства між Польщею та Україною

Аналізуючи відносини Польщі та України у формулі стратегічного партнерства, слід констатувати, що обидві сторони мають **чіткий спільний інтерес і низку стратегічних цілей, що збігаються**. Історично такою метою була боротьба «за нашу і вашу свободу» (Йоахим Лелевель) у період поділів і панування Російської імперії в Центрально-Східній Європі. Коли не лише Польща, але й Україна здобула свою незалежність, загрози з боку Росії не зникли, оскільки не змінилася її стратегічна культура та імперська політика. Тому зміцнення суверенітету і суб'єктності держав Центрально-Східної Європи, в тому числі Польщі та України як осьових держав регіону, набуває особливого значення. В інтересах як Польщі, так і України використовувати інтеграційний потенціал і розбудовувати систему різних видів зв'язків на осі захід–схід та північ–південь. Перефразовуючи Йоахима Лелевеля, можна сказати, що стратегічний інтерес Польщі та України – «за нашу і вашу безпеку та майбутнє». Основною загрозою в цьому відношенні залишається застосування або загроза застосування військової сили Російською Федерацією в Україні, Молдові та державах Балтії, а також мілітаризація Білорусі, включаючи розгортання тактичної ядерної зброї, Калінінградського регіону та окупованих територій в Україні. Безпосередню військову загрозу для Польщі можуть становити спроби Росії означити Сувалкський коридор і взяти під вогневий контроль Гданську затоку. Спільною проблемою для держав Люблінського трикутника залишається Білорусь, підпорядкована Росії і поставлена на службу її імперській політиці. Проєкт змін до воєнної доктрини Білорусі (2024) містить не лише положення про союз двох держав, але й про можливість застосування білоруськими збройними силами тактичної ядерної зброї. Крім того, у стратегічному плані територія Білорусі використовується Росією для гібридної експансії проти Польщі та Литви (міграційні кризи на кордоні, загроза застосування сили) та у військовому плані проти України.

У середньостроковій перспективі ці загрози лише посилюватимуться. Несприятливі сценарії війни Росії та України (позиційна війна, заморожування конфлікту, затяжна війна) та можлива довгострокова дестабілізація держави Україна і регіону Центрально-Східної Європи негативно вплинуть на безпеку держав регіону та перспективи їх розвитку. Ми представимо три **потенційні сценарії розвитку геостратегічної ситуації в регіоні**. **Перший сценарій** – перемога України у війні з Росією, повернення всіх окупованих територій та швидка інтеграція в ЄС і НАТО. Цей сценарій є найкращим геостратегічним рішенням для Центрально-Східної Європи, включаючи відновлення контролю над Придністров'ям з боку Молдови. Незважаючи на різницю інтересів у доступі до окремих сегментів єдиного ринку ЄС між Україною і Польщею, а також іншими державами регіону, стратегічно всі сторони будуть у виграші. Взаємовідносини, не позбавлені різного роду тертя, розвиватимуться в рамках центральноєвропейського простору як взаємодоповнювальної частини європейського та євроатлантичного простору, забезпечуючи державам багатовимірну безпеку. **Другий сценарій** є менш сприятливим насамперед для України, а також для Польщі та центральноєвропейського регіону. Заморожування в будь-якій формі війни між Росією та Україною в поєднанні з імовірним сценарієм нової холодної війни у відносинах між Заходом і Росією за підтримки Китаю створює ситуацію перманентної загрози і позбавляє регіон перспективи сталого розвитку як інтеграційного простору. Держави регіону, включаючи Польщу та Україну, стануть форпостом західного світу. Ситуація характеризуватиметься високими витратами на безпеку і затяжним, тривалим процесом інтеграції України до ЄС і НАТО. Потенційна зміна влади в США та можливість укладення своєрідного пакту Трампа–Путіна негативно вплине на Україну та Центрально–Східну Європу в цілому.

Третій сценарій передбачає поглиблення війни між Росією та Україною і виникнення нових вогнищ (конфліктів) між Росією і Заходом у регіоні Центрально-Східної Європи. Нерішуча політика Заходу щодо Росії в контексті її війни проти України, «гра на нічию» та надмірні побоювання розпаду Російської Федерації і шантаж ядерною зброєю дозволяють Росії взяти стратегічну паузу. Вона, безсумнівно, буде використана для відновлення військового потенціалу, щоб знову застосувати його в більших масштабах у Центрально-Східній Європі. Польща і Україна, як і інші держави регіону, також повинні бути готові до такого сценарію. Росія, з її значно меншим потенціалом, не зможе перемогти об'єднаний і рішучий Захід; натомість, використовуючи його слабкості, вона намагатиметься поділити Центрально-Східну Європу на нові сфери впливу. Налагодження партнерських відносин між Польщею та Україною, яку «привласнила» Росія, буде надзвичайно складним завданням, як і у випадку з відносинами між Польщею та Білоруссю.

Наведені вище сценарії вказують на те, що основною метою обох держав залишаються питання безпеки, включаючи протидію військовим загрозам з боку Росії. Однак це не може бути єдиною стратегічною метою партнерства. Сторони повинні запропонувати ширший перелік стратегічних цілей, у тому числі щодо співпраці в енергетичному, оборонному секторах та щодо інфраструктури. Декларації мають супроводжуватися конкретними планами такої співпраці у сфері традиційних та відновлюваних джерел енергії, включаючи ядерну енергетику. Після двох років війни потенціал оборонної промисловості щодо виробництва нової та обслуговування старої пострадянської та натівської техніки, включно з виробництвом боєприпасів, все ще залишається нереалізованим. Обом сторонам забракло бачення і рішучості для реалізації сміливих інфраструктурних проєктів, корисних в умовах війни і поствоєнної відбудови в Україні, а також таких, що мають перспективу довгострокового розвитку. Побудова мережі сучасних інфраструктурних сполучень, включаючи автомобільне та залізничне сполучення на лінії Київ–Рівне/Луцьк–Люблін–Варшава, а також польсько-українського логістично-комунікаційного вузла Люблін–Луцьк/Рівне–Львів–Ряшів–Люблін, сполученого як з Києвом, так і з Варшавою, і перетворення його на центральноєвропейський транспортний вузол, здається, є вимогою як у воєнний, так і в мирний час.

Стратегічною метою обох держав залишається членство України в Північноатлантичному Альянсі та ЄС. Приєднання України до єдиного європейського ринку вимагатиме узгодження в процесі переговорів інтересів польських та українських виробників сільськогосподарської продукції та перевізників. Таким чином, реалізація цієї мети вимагатиме напружених консультацій та взаємних поступок. Україна не зможе розраховувати на надмірну поблажливість у цьому питанні з боку держав ЦСЄ, які відстоюють власні інтереси. Україну чекає аналогічний шлях важких переговорів і поступок, який свого часу подолали інші держави регіону, прийнявши правила конкуренції ЄС. Наратив про те, що «Польща веде війну проти європейського майбутнього України», не тільки є невиправданим згладжуванням проблеми, але й передусім шкодить інтересам України (European Pravda, 2024.01.07).

Агресія Росії проти України виявила сильні та слабкі сторони польсько-українського стратегічного партнерства. Одним із важливих питань, яке потребує систематичної уваги та довгострокових дій, є **проблема взаєморозуміння, поваги та довіри**. У цьому плані сторони досягли певного прогресу на рівні еліти та суспільства, але проблема коливань у ставленні правлячих класів Польщі та України до складних історичних чи економічних питань залишається невирішеною. Взаємне «розгойдування» політиками обох держав питання складного історичного минулого, зернової та транспортної кризи не сприяє зміцненню довіри в рамках стратегічного партнерства і шкодить його іміджу

в польській та українській громадській думці (Parafianowicz, 2023). Побудова атмосфери порозуміння та довіри залишається важливим завданням сторін і одним із наріжних каменів міцного союзу Польщі та України.

Формальні інституційні зв'язки та часті зустрічі є важливим елементом стратегічного партнерства (див. розділ про політичний вимір), але самі по собі, без політичної волі та змістовного і прагматичного підходу сторін, вони не зможуть реалізувати формулу стратегічної співпраці партнерів. Польща та Україна переконалися в цьому, коли, маючи високий інституційний рівень двосторонніх відносин у 2022 році, сторони не змогли впоратися з дедалі більшою кризою у взаєминах наступного року. Зернова криза та блокада кордону польськими перевізниками зірвали плани підписання нового польсько-українського договору про добросусідство і стратегічне співробітництво. Зміна влади в Польщі наприкінці 2023 року створила перспективу перезавантаження взаємин і повернення сторін на шлях партнерської співпраці. Грудневий візит міністра закордонних справ Польщі Радослава Сікорського до Києва підготував ґрунт для урядових консультацій щодо складних питань (зерно, автоперевезення) та окреслив перспективи подальшої співпраці. Міністр, будучи почесним гостем на святкуванні Дня дипломатії в Україні, запевнив, що Польща залишається «прихильником фінансової та військової підтримки України, перспектив її членства в ЄС і НАТО, а також можливості поглиблення польсько-української співпраці у сфері відбудови» (MSZ RP, 2023). До складу польської делегації увійшли представники міністерств сільського господарства та інфраструктури, завданням яких було проведення консультацій з Україною щодо експорту українського зерна та вантажоперевезень. Однак найважливішою темою переговорів були питання безпеки та подальшої військової підтримки України у боротьбі проти Росії. Радослав Сікорський дав зрозуміти, що з цією метою Європа повинна мобілізуватися і перевести свою економіку на військові рейки. Сторони охарактеризували свої відносини як дружні, не посилаючись на формулу стратегічного партнерства (MSZ RP, 2023). Потеплінню взаємин також сприяла зустріч президентів Анджея Дуди та Володимира Зеленського під час Давоського економічного форуму, де глави держав обговорили питання військової підтримки України та її євроатлантичної інтеграції. Президент Польщі взяв участь у виставці, присвяченій російським воєнним злочинам в Україні (Davos, 2024).

Січневий візит прем'єр-міністра Дональда Туска до Києва (2024 р.) не став проривним, але допоміг стабілізувати взаємні відносини та окреслити перспективи безпекової та економічної співпраці. Крім того, було акцентовано на системі спільних європейських та євроатлантичних цінностей. Прем'єр-міністр задекларував приєднання Польщі до декларації G7 про гарантії безпеки для України та підписання двосторонньої угоди з цього питання за прикладом Великої Британії. Крім того, на порядку денному стояли питання надання

Україні оборонного пакету у вигляді кредиту та пропозиції щодо створення спільних підприємств з виробництва озброєнь. Сторони намагалися розробити механізм урядових консультацій зі складних питань. Польща наголосила на двосторонньому форматі переговорів без прив'язки до міжнародних організацій – ЄС та СОТ (Syrowyj, 2024). Прем'єр-міністр оголосив про призначення Павла Коваля представником польського уряду з питань відновлення України та повернення до повномасштабних урядових консультацій між Польщею та Україною з часів організації Євро-2012.

Позитивна динаміка у розвитку стратегічного партнерства між Польщею та Україною буде зумовлена низкою чинників як внутрішнього, так і міжнародного характеру. Окрім вищезазначених умов, слід звернути увагу на формалізацію угоди про стратегічне партнерство із зазначенням цілей та перспектив його розвитку, турбота про безпеку повинна супроводжуватися зміцненням економічних зв'язків. З іншого боку, партнерські відносини повинні характеризуватися симетричністю та серією системних і довгострокових дій. Міжнародна ситуація спонукає Польщу та Україну у співпраці з європейськими та євроатлантичними структурами взяти на себе спільну відповідальність за долю Центрально-Східної Європи. Формування тривалих інституційних та позаінституційних зв'язків на рівні еліт і суспільства дозволить побудувати і реалізувати спільне бачення майбутнього в європейському та євроатлантичному просторі. У ситуації війни чи миру Україна залишиться геополітичним стрижнем, а вісь Польща та Україна збереже своє стратегічне значення.

Список літератури

Armstrong M. (2023), *The Countries Committing the Most Aid to Ukraine*, https://www.statista.com/chart/28489/ukrainian-military-humanitarian-and-financial-aid-donors/, дата звернення: 20.12.2023.

Baluk W. (2018), *Formalny i materialny wymiar partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy*, „Sprawy Międzynarodowe", nr 1 (71).

Bałon K. (2001), *Co to jest partnerstwo strategiczne?*, „Biuletyn. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych", nr 34, www.pism.pl/files/?id_plik=281, дата звернення: 25.12.2023.

Bogusz M., Nieczypor K. (2023), *Chińska dyplomatyczna gra wokół „planu pokojowego"*, „Analizy OSW".

Brzeziński Z. (2002), *O Polsce, Europie i Świecei 1988–2001*, Warszawa.

Brzeziński Z. (1998), *Wielka Szachownica: główne cele polityki amerykańskiej*, przeł. T. Wyżyński, Warszawa.

Budzisz M. (2022), *Samotność strategiczna Polski*, Warszawa.

Busch B., Sultan S. (2023), *Folgen eines EU-Beitritts der Ukraine für den Haushalt und die Kohäsionspolitik*, Köln.

Davos (2024), *Davos. Spotkanie Prezydentów Polski i Ukrainy*, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/davos-spotkanie-prezydentow-polski-i-ukrainy,79817, дата звернення: 05.02.2024.

Dyner A. (2021), *Zapad 2021-kompleksowe ćwiczenia wymierzone w państwa NATO*, „Biuletyn PISM", nr 166.

European Pravda (2024.01.07), *Polska prowadzi „wojnę" przeciwko europejskiej przyszłości Ukrainy, Warszawa musi zdać sobie z tego sprawę*, https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2024/01/7/7176926/, дата звернення: 28.01.2024.

Grosse T. (2023), *Geopolityczne wyzwania Europy Środkowej*, w: M. Maksymiuk, B. Szmulik (red.), *Bezpieczeństwo współczesnej Europy Środkowo-Wschodniej w obliczu wojny na Ukrainie. Aspekty polityczno-prawne*,, Warszawa.

Kowal P., Orzelska-Stączek A. (2019), *Inicjatywa Trójmorza*: *geneza*, *cele i funkcjonowanie*, Warszawa.

Liszkowska D. (2022), *Polityka Turcji wobec Rosji i Ukrainy w kontekście zbrojnego konfliktu rosyjsko -ukraińskiego,* „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" vol. 20, z. 4.

Magdin R. (2023), *Czas na więcej współpracy w Europie Środkowo-Wschodniej*, https://www.dw.com/pl/czas-na-jeszcze-wi%C4%99cej-wsp%C3%B3%C5%82pracy-w-europie-%C5%9Brodkowo-wschodniej/a-65852877, дата звернення: 19.12.2023

MSZ RP (2023), *Minister Radosław Sikorski w Kijowie*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, 22.12.2003, https://www.gov.pl/web/dyplomacja/minister-radoslaw-sikorski-w-kijowie, дата звернення: 23.12.2023.

Moczulski L. (2010), *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa.

Musiałek P., Paszak P. (2020), *Raport specjalny „USA vs Chiny: Rywalizacja o wpływy w Europie Środkowo-Wschodniej"*, https://warsawinstitute.review/pl/aktualnosci/raport-specjalny-usa-vs-chiny-rywalizacja-o-wplywy-w-europie-srodkowo-wschodniej/, дата звернення: 19.12.2023.

Olchowski J. (2022), *Ukraina i Wielka Brytania – sojusz oparty na wspólnocie interesów*, „Komentarza IEŚ", nr 517.

Orzelska-Stączek A. (2020), *New wave of regional cooperation in Central Europe as a response to new threats*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej", nr 1.

Osińska L. (2007), *Polskie a ukraińskie pojmowanie partnerstwa strategicznego pomiędzy Warszawą a Kijowem*, „Dialogi Polityczne", nr 8.

Raport BBN (2014), *Raport: „Bezpieczeństwo Europy Środkowej po aneksji Krymu: wzmocnienie flanki wschodniej NATO"*, https://www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/5454,Raport-Bezpieczenstwo-Europy-Srodkowej-po-aneksji-Krymu-wzmocnienie-flanki-wscho.html, дата звернення: 10.09.2023.

Rzeczpospolita (2023.10.17), *Dmytro Kułeba: Cenimy Polskę, ale jest też Rumunia*, https://www.rp.pl/dyplomacja/art39282151-dmytro-kuleba-mowi-ze-ukraina-ceni-polske-ale-rozwija-wspolprace-z-rumunia, дата звернення: 11.12.2023.

Parafianowicz Z. (2023), *Polska na wojnie*, Warszawa.

Pietraś M. (2019), *Podziały przestrzeni Europy Środkowo-Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej", nr 1.

Pietraś M., Baluk W., Perepelytsya H., red. (2021), Raport: *Stan i perspektywy partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy. Punkt widzenia Polski i Ukrainy*, Lublin–Kijów.

Stemplowski R. (2001), *Następny krok w strategicznym partnerstwie polsko-litewskim*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny", t. 1, nr 2.

Świder K. (2018), *Europa Środkowa jako obszar projektowania geopolitycznego*, „Studia Europejskie", nr 2.

Tyushka A., Czechowska L. (2019), *Partnerstwa strategiczne, polityka międzynarodowa i teoria stosunków międzynarodowych*, w: *Państwa, organizacje międzynarodowe i partnerstwa strategiczne,* red. L. Czechowska i in., Toruń.

Włodkowska A. (2022), *Europa Środkowo-Wschodnia jako obszar rywalizacji i wpływu. Ciągłość i zmiana w perspektywie 30 lat*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" vol. 20, z. 4.

Васьків О. (2023), *Зеленський утворив делегацію для перемовин щодо гарантій безпеки України*, https://suspilne.media/657008-zelenskij-utvoriv-delegaciu-dla-peremovin-sodo-garantij-bezpeki-ukraini/, дата звернення: 25.11.2023.

Выступление (2007), *Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности*, http://kremlin.ru/events/president/transcripts/page/521, дата звернення: 03.12.2023.

Герасимчук В. (2014), *Стратегічне партнерство: принципи, інструментарій, ефективність*, „Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»" № 11, с. 61–66, https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/11211/1/12.pdf, дата звернення: 25.09.2023.

Кулеба Д. (2021), *Стратегія зовнішньої політики сильної України*, Міністерство закордонних справ України, https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-strategiya-zovnishnoyi-politiki-silnoyi-ukrayini, дата звернення: 17.09.2023.

Парахонський Б., Яворська Г. (2011), *Стратегічне партнерство України. Аналітична записка*, www.niss.gov.ua/articles/600, дата звернення: 13.04.2018.

Перепелиця Г. і ін. (2021), *Зовнішньополітичні доктрини і стратегії*, Київ.

Стратегічні партнери (2023), *Стратегічні партнери України (реалії та пріоритети в умовах війни)*, „Національна безпека і оборона", № 3–4.

Сурков В. (2021), *Сурков предрек расширение России и «всемирное собирание земель»*, https://lenta.ru/news/2021/11/20/surkov/, дата звернення: 28.11.2023.

Сурков В. (2021a), *Куда делся хаос? Распаковка стабильности*, https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html, дата звернення: 28.11.2023

Сировий М. (2024), *Гарантії безпеки, зерно і критика Орбана. Чому перший візит Дональда Туска до України не означає розв'язання всіх проблем із Польщею*, „Forbes Ukraine", https://forbes.ua/svit/deklaratsiya-g7-zerno-kordon-ta-navit-orban-pro-shcho-buv-pershiy-vizit-donalda-tuska-do-kieva-ta-koli-chekati-na-rozryadku-u-vidnosinakh-ukraini-y-polshchi-22012024-18692, дата звернення: 05.02.2024.

Тишкевич І. (2021), *Українсько-китайські відносини: що означає нове перезавантаження*, https://uifuture.org/publications/ukrayinsko-kytajski-vidnosyny-shho-oznachaye-nove-perezavantazhennya/, дата звернення: 15.12.2023.

ТОЧКА ЗОРУ УКРАЇНИ

ЧАСТИНА I

Глобальний та регіональний простір партнерства України та Польщі

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-4000-1334

Глобальний простір

Анотація. Цей розділ присвячений дослідженню впливу глобальних процесів на трансформацію міжнародної системи та на діяльність її суб'єктів, таких як Польща та Україна. Доведено, що протягом останніх років найбільш суттєві зміни в системі міжнародних відносин були пов'язані з новітньою динамікою глобальних і регіональних процесів, спрямованих на перебудову світової ієрархії та закріплення нового балансу сил у світі в цілому та в окремих його регіонах. Ця тенденція знайшла своє відображення у відносному занепаді гегемонії США, русі світової системи до мультиполярності нового типу, трансформації низки міждержавних політичних інститутів глобального і регіонального рівня та загостренні ідеологічної боротьби на тлі зростання міжнародної гетерогенності. Така тенденція згодом призвела до формування двох глобальних мегаблоків Глобального Півдня і Глобальної Півночі, відносини між якими все більше набувають конфронтаційного характеру. Так, ці мегаблоки набувають суб'єктності глобального конфлікту, породженого боротьбою за глобальне домінування у світі. Значну увагу автор приділив питанню російсько-української війни. Та динаміка, якої набули глобальні трансформаційні процеси системи міжнародних відносин з початком російсько-української війни, дозволяє стверджувати, що саме вона стала історичною віхою – точкою неповернення до старої монополярної системи міжнародних відносин, заснованої на балансі сили, що встановився після закінчення холодної війни. У розділі обґрунтовується необхідність проведення комплексної оцінки стратегічної ситуації навколо України та Польщі, корегування їхньої взаємодії та мобілізації наявних ресурсів для забезпечення суспільної модернізації та проведення ефективної міжнародної політики.

Ключові слова: мультиполярність, Україна, Польща, США, російсько-українська війна, глобальне домінування

Streszczenie. Ten rozdział poświęcony jest badaniu wpływu procesów globalnych na transformację systemu międzynarodowego i działalność jego podmiotów, takich jak Polska i Ukraina. Udowodniono, że w ostatnich latach najbardziej znaczące zmiany w systemie stosunków międzynarodowych wiązały się z najnowszą dynamiką procesów globalnych i regionalnych, mających na celu przebudowę światowej hierarchii i ustanowienie nowego układu sił w świecie jako całości i w jego poszczególnych regionów. Tendencja ta znalazła odzwierciedlenie we względnym upadku hegemonii Stanów Zjednoczonych, przesunięciu się systemu światowego w kierunku nowego typu wielobiegunowości, transformacji szeregu międzypaństwowych instytucji politycznych na poziomie globalnym i regionalnym oraz zaostrzeniu walki ideologicznej na tle rosnącej różnorodności międzynarodowej. Taka tendencja doprowadziła następnie do powstania dwóch globalnych megabloków Globalnego Południa i Globalnej Północy, a relacje między nimi stają się coraz bardziej konfrontacyjne. W ten sposób te megabloki zyskują podmiotowość globalnego konfliktu generowanego przez walkę o globalną dominację w świecie. Autor poświęcił wiele uwagi wojnie rosyjsko-ukraińskiej. Dynamika, jaką nabrały globalne procesy transformacyjne systemu stosunków międzynarodowych wraz z początkiem wojny rosyjsko-ukraińskiej, pozwala twierdzić, że stała się ona kamieniem milowym w historii – punktem wyjścia powrót do starego monopolarnego systemu stosunków międzynarodowych opartego na równowadze sił, która powstała po ustaniu chłodu. W artykule uzasadniono potrzebę kompleksowej oceny sytuacji strategicznej wokół Ukrainy i Polski, dostosowania ich interakcji i mobilizacji dostępnych zasobów w celu zapewnienia modernizacji społecznej i skutecznej polityki międzynarodowej.

Słowa kluczowe: wielobiegunowość, Ukraina, Polska, USA, wojna rosyjsko-ukraińska, globalna dominacja

Abstract. This chapter deals with the study of the influence of global processes on the transformation of the international system and on the activities of its subjects, such as Poland and Ukraine. It has been proven that in recent years the most significant changes in the system of international relations were associated with the latest dynamics of global and regional processes aimed at restructuring the world hierarchy and establishing a new balance of forces in the world as a whole and in its individual regions. This trend was reflected in the relative decline of US hegemony, the movement of the world system towards a new type of multipolarity, the transformation of a number of interstate political institutions at the global and regional level, and the aggravation of ideological struggle against the background of growing international heterogeneity. Such a tendency subsequently led to the formation of two global mega-blocs of the Global South and the Global North, the relations between which are increasingly becoming confrontational. Thus, these mega-blocs acquire the subjectivity of the global conflict generated by the struggle for global dominance in the world. The author paid considerable attention to the Russian-Ukrainian war. The dynamics acquired by the global transformational processes of the system of international relations with the beginning of the Russian-Ukrainian war allow us to claim that it became a historical milestone – the point of no return to the old monopolar system of international relations based on the balance of power, which was established after the end of the cold war. The article substantiates the need for a comprehensive assessment of the strategic situation around Ukraine and Poland, adjusting their interaction and mobilizing available resources to ensure social modernization and effective international policy.

Key words: multipolarity, Ukraine, Poland, USA, Russian-Ukrainian war, global dominance

Вступ

Істотні зміни наприкінці XX ст. і першого та другого десятиліття XXI ст. в геополітичних і геоекономічних структурах системи міжнародних відносин свідчать про завершення одного історичного періоду та вступ сучасного світу до якісно нового етапу розвитку – **епохи глобальних трансформацій.** Цей історичний феномен є ознакою об'єктивної зміни парадигми світового порядку та розвитку міжнародної спільноти, членами якої є Україна та Польща.

Багатофакторність глобалізації обумовлює неоднозначний підхід щодо оцінки її проявів у міжнародному середовищі взагалі й зокрема на рівні окремих суб'єктів міжнародної системи, що взаємодіють і конкурують між собою. Глобалізація як об'єктивна тенденція сучасного світового розвитку не залишає недоторканою жодної сфери суспільної діяльності, що розгортається в просторово-часовому континуумі. Передусім її вплив поширився на сферу економіки, фінансів, комунікацій та безпеки.

Політичний вимір глобалізації

Масштабність і цілеспрямованість глобалізації дає підставу інтерпретувати її як мегатенденцію і стратегію реструктуризації та якісного розвитку міжнародного середовища (Косолапов, 2005, с. 10). Якщо обмежитися політичним виміром глобалізації, то її вплив на трансформацію міжнародної системи та на діяльність її суб'єктів можна визначити таким чином:

- зовнішня політика як державна функція та форма діяльності різноманітних, в тому числі недержавних учасників міжнародного процесу зазнали суттєвих змін під впливом глобалізації;
- зовнішня політика держави реагує на глобалізацію як на виклик, що виходить із середовища взаємодії провідних держав світу (*major powers*), а також впливових недержавних акторів ієрархізованої міжнародної системи;
- важливим наслідком глобалізації стала подальша ерозія заснованої на принципах державного суверенітету Вестфальської системи міжнародних відносин і зростання ролі транснаціональних акторів;
- глобалізація спричинила застосування нових механізмів забезпечення стабільності, таких як миротворчі операції та міжнародні санкції;
- процеси глобалізації посилили роль регіональних чинників у суспільному виробництві та міжнародній торгівлі.

Іншим дієвим фактором трансформації міжнародної системи стала **регіоналізація**. Однак регіональні інтеграційні процеси лише опосередковано вплинули на систему міжнародних відносин та світову політику.

Регіоналізація як складова частина більш широкого глобалізаційного процесу виявила свою специфіку та результати впливу на міжнародну систему та її суб'єкти, до яких варто віднести:

- диверсифікація зовнішньополітичної стратегії держав з орієнтацією на регіональні центри сили;
- пріоритетність регіональної стратегії та політики у розвитку держави;
- зростання ролі рубіжних держав та регіонів у багатомірному комунікаційному просторі;

Концептуальною формою регіоналізації є **регіоналізм**, який в умовах глобалізації стає важливим чинником зовнішньої і внутрішньої політики. Світової регіоналізм є одним із етапів глобалізації і водночас її протилежною тенденцією. Посилення регіоналізму супроводжується зростанням ролі рубіжних держав, розташованих на межі різних геополітичних і геоекономічних просторів. У зв'язку з цим транскордонне розташування України змушує її використовувати рубіжні функції для балансування своїх відносин із сусідніми державами, насамперед тими, які належать до регіону ЦСЄ .

Глобалізація і регіоналізація здійснюються на різних рівнях територіальної ієрархії, серед яких виділяються загальнопланетарний, трансконтинентальний, континентальний, міждержавний, державний і внутрішньодержавний. З урахуванням цього, Україна як і Польща з об'єктивних причин не може не брати участі в процесах глобалізації і регіоналізації міжнародних економічних і політичних відносин.

Сучасні тенденції світового розвитку, що набули характеру глобального виклику, потребують комплексної оцінки стратегічної ситуації навколо України та Польщі, корегування їхньої взаємодії та мобілізації наявних ресурсів для забезпечення суспільної модернізації та проведення ефективної міжнародної політики. Глобалізація як комплексне геополітичне, геоекономічне та геокультурне явище справляє різноманітний вплив на всі сторони життєдіяльності залучених до цього процесу соціальних і політичних спільнот. Внаслідок цього відбувається ослаблення традиційних територіальних, соціокультурних, державно-політичних і економічних бар'єрів, що ізолюють народи один від одного і, разом з цим, захищають їх від неврегульованих зовнішніх впливів. Водночас, глобалізаційні процеси обумовлюють посилення взаємозалежності та взаємозв'язків між національними політичними інститутами в усьому світі, що значно ускладнює контроль над глобальною трансформацією сучасної системи міжнародних відносин державами та стимулює розвиток новітніх технологій, за допомогою яких вони можуть більше впливати на події в світі.

Прощавай, однополярний світе

Важливо зазначити, що економічні контури сучасної міжнародної системи вже не співпадають з геополітичними. Це дає підставу стверджувати, що намічені тенденції будуть впливати на структурну конфігурацію багатополюсності. Очевидним фактом є і те, що процесу формування багатополярності притаманна різноступенева система структурного визрівання. Отже, найбільш розвиненими в інституціональному та функціональному плані є географічно близька до України Польща та Європейський Союз, членом якого є остання.

У другому та на початку третього десятиліття XXI ст. особливо виразно у світовому розвитку намітилась тенденція переходу від глобальної до регіональної стратегії державного розвитку та відповідних зовнішньополітичних пріоритетів. Це прискорило процес розподілу єдиного світового ринку на систему регіональних ринків, у рамках яких відносно менш розвинені нації-держави в міру зниження конкуренції можуть не тільки існувати, але й розвиватися. При цьому інтеграційна єдність світової економіки набуває дедалі більшого значення і стає важливим чинником регіональної безпеки та забезпечення миру.

Вплив регіональних чинників на зовнішню політику України та Польщі певною мірою простежується у розвитку відносин з державами їхнього ближчого оточення, а також у їхній діяльності в регіональних і субрегіональних об'єднаннях ЦСЄ. При цьому регіональну політику України її керівництво незмінно оцінює як складову реалізації стратегічного курсу держави на європейську та

євроатлантичну інтеграцію. Регіональні пріоритети, на відміну від глобальних, знайшли своє місце у Постанові Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України» та Стратегії зовнішньополітичної діяльності України. Регіоналізація досить чітко простежується і в геополітичному коді сучасної України. На теоретичному рівні в ньому виділяються два зовнішні і внутрішні регіональні вектори, які покликані забезпечити оптимальний баланс національних інтересів. Генеральним напрямам Захід (Європейський Союз) і Південь (Середземномор'я) відповідає специфіка Західної і Південної України. Історичне розташування на стику трьох величезних геополітичних масивів – євроатлантичного, євразійського та ісламського – надає Україні можливість відігравати роль країни-балансиру, що в умовах міжцивілізаційних протиріч є дуже важливою з огляду на розгортання їх до глобального рівня, що, власне, і продемонструвала сучасна російсько-українська війна. Розташування поблизу ключової і нестабільної зони Євразії – так званих «нових світових Балкан» накладає на Україну додаткові зобов'язання – пов'язати своє майбутнє з НАТО і Європейським Союзом, що, на думку Збігнєва Бжезінського, «стане наступним логічним кроком» (Бжезинский, 2004, с. 64).

Упродовж останніх років найсуттєвіші зміни в системі міжнародних відносин були пов'язані вже не з трансформацією інститутів та режимів часів «холодної війни», як це було в 90-і р. XX – на початку XXI ст., а з новітньою динамікою глобальних і регіональних процесів, спрямованих на перебудову світової ієрархії та закріплення нового балансу сил в світі в цілому та в окремих його регіонах. Головний системний конфлікт у міжнародних відносинах першого десятиліття XXI ст. полягає в прагненні низки держав, що значно зміцнили свій економічний, військовий та політичний потенціал, суттєво збільшити свій вплив на світову політику та намаганні визнаних світових лідерів утриматися на домінантній, або провідних ролях в міжнародній системі.

Ця тенденція знайшла своє відображення у відносному занепаді гегемонії США, русі світової системи до мультиполярності нового типу, трансформації низки міждержавних політичних інститутів глобального і регіонального рівня та загостренні ідеологічної боротьби на тлі зростання міжнародної гетерогенності. Криза американської гегемонії є явищем тривалим і визначатиме картину світової політики достатньо довго. Після вересня 2001 року занепад американської гегемонії здавався періодом «організованого хаосу»: інерція американської могутності та потужний вплив спільних євроатлантичних цінностей гарантували відносно мирний перехідний період. Однак світова фінансова криза 2008 р. внесла суттєві корективи, похитнувши те співвідношення сил, що окреслилося після початку війни в Іраку. В цих умовах значно прискорився процес системної дестабілізації в цілому та всілякого роду авантюрних зовнішньополітичних кроків зокрема.

Упродовж останніх років у міжнародній системі тривали пошуки такої самоорганізації, яка б компенсувала брак американської могутності. Серед декількох можливих моделей із різним ступенем кооперативності/конкурентності/протистояння до останнього часу на перший план висувалася своєрідна конкурентна багатополярність із достатньо низьким рівнем антагонізму, що обумовлено посиленням такого структурного параметру, як зростання взаємозалежності, інтегрованості в міжнародній системі (Манжола, 2009, с. 15). Показовим є приклад G20. Створення цього міжнародного інституту цілковито пов'язано із тенденцією перерозподілу впливу між провідними державами світу. Саме формат G20, а не G7 було обрано як майданчик для обговорення на найвищому рівні шляхів подолання світової фінансової кризи. Згодом, з посиленням тренду до багатополярності, паралельне конкурентне існування таких форматів як G7, G20, БРІК перетворилось в певне ідеологічне протистояння на ідеологічній (демократія/авторитаризм) та геополітичній основі (американізм/антиамериканізм) як між цими утвореннями, так і всередині них (G20). Така тенденція згодом призвела до формування двох глобальних мегаблоків Глобального Півдня і Глобальної Півночі, відносини між якими все більше набувають конфронтаційного характеру. Так, ці мегаблоки набувають суб'єктності глобального конфлікту, породженого боротьбою за глобальне домінування у світі.

Тож як на Сході, так і на Заході відбувається пошук альтернативних шляхів укріплення власного впливу на міжнародну політику поза межами усталених інститутів. Зокрема в останні роки росії вдалося вивести на рівень самітів зустрічі у форматі рф–КНР–Індія, надати системності в діяльності ШОС. На противагу ідеї американської адміністрації про створення глобальної та низки регіональних організацій демократичних держав (де-факто як альтернативи ООН), поміж представниками Демократичної партії США популярності набрала ідея малих коаліцій, в межах яких США із окремими провідними державами світу мають вирішувати конкретні комплекси питань глобального та регіонального характеру. Показовою в цьому ряду була пропозиція З. Бжезінського щодо створення «Групи двох» у складі США та КНР для вирішення ключових питань світової політики (так звана «Кимерика» Ніла Ферґюсона). Така коаліція може дозволити США отримати контроль над зростаючою могутністю КНР та компенсувати втрати власного іміджу в світі. Свого часу цю ідею намагався втілити президент Барак Обама, не облишили її в адміністрації Джо Байдена.

Ідеологічна складова структурних трансформацій не додає стабільності, активізуючи ще один вимір політичного протистояння, вона повертає до життя конфлікти ідентичності, в першу чергу релігійні та етнічні, підриваючи тим самим не лише глобальну чи регіональну стабільність, але й національну безпеку окремих держав.

Бурхливі трансформаційні зміни в системі міжнародних відносин для України мають наслідком збільшення кількості та зростання гостроти зовнішньополітичних викликів, головним з яких стала широкомасштабна російсько-українська війна.

Світова фінансова криза в політичному вимірі має три основні далекосяжні наслідки: по-перше, на тривалий час держава повернула собі безумовну першість поміж акторами міжнародних відносин, перш за все, за рахунок зниження ролі міжнародних організацій, режимів та інтеграційних угруповань – всіх інститутів, що є продуктами політики держав (в умовах нестачі коштів та скорочення бюджетних витрат скоротиться фінансування державами всіх міжнародних проєктів); по-друге, суттєво зросла схильність держав до егоїстичної поведінки (необхідність фінансової мобілізації); по-третє, в міжнародному співробітництві відбувається перерозподіл кількісних та якісних параметрів у бік регіонального й субрегіонального (за рахунок міжрегіонального та глобального) рівнів, що зумовило зростання політичного впливу регіональних лідерів.

Для України це означало кризу тотальних сподівань на західні інститути як імператив української зовнішньої політики. Україна, як і переважна більшість держав світу, в своїй політиці зіткнулася: а) з низькою (порівняно із попереднім періодом) готовністю інших держав сприяти захисту її національних інтересів – за винятком ситуацій, коли Україна в якості об'єкту є частиною життєвих інтересів третіх держав; б) з фактичною ревізією змісту та структури регіонального співробітництва, що виявиться у визначенні чітких меж регіональних інтеграційних угруповань та регіональних організацій, таких як Бухарестська дев'ятка, Тримор'я, Міжмор'я, Вишеградська група та інших.

Зниження питомої ваги України в структурі міжнародних відносин разом із внутрішньою нестабільністю, а також фактичною невизначеністю провідних зовнішніх акторів українського політичного простору (США, рф) щодо пріоритетних партнерів в українському політикумі призвели до зростання вірогідності прямих домовленостей між цими акторами щодо України, в обхід українських політиків, отже, до закріплення України в якості об'єкту міжнародних відносин. Ця тенденція мала і може мати в майбутньому довготермінові наслідки за умови, якщо США та рф досягнуть стійкого компромісу та погодяться не діяти в конфронтаційному руслі, що створить де-факто кондомініум двох держав у вирішенні внутрішньополітичних проблем держав ЦСЄ, який може набути вигляду структурного імперативу в регіоні (Манжола, 2009, с. 18).

Показовою в цьому відношенні є російсько-українська війна, в якій безпосереднім учасником конфлікту виступила велика ядерна держава. Реакція США на цю не спровоковану агресію росії виразилась у формулі: надавати стільки допомоги Україні в цій війні, щоб та не програла, а росія не виграла. Тобто мета, яку переслідує США, полягає в тому, щоб послабити росію, але

в той же час зберегти її суб'єктність як впливового гравця на міжнародній арені. Іншими словами: не допустити як її перемоги, так і остаточної капітуляції. Натомість ця реакція висвітлила дуже суттєву тенденцію зміни сучасного глобального простору.

Російсько-українська війна як пертурбатор глобального простору

Так, після спроб формування більш гомогенного світового середовища в період однополярної системи міжнародних відносин світ знову повертається до фрагментації геополітичного простору. Адже в умовах фактичної війни, учасником якої була ядерна держава – постійний член РБ ООН, більшість держав утрималися від формулювання власної позиції по суті цієї війни й обмежилися лише висловлення жалю з приводу конфлікту як такого.

Поміж провідними гравцями міжнародної політики перемогли власні егоїстичні інтереси, а не прагнення до забезпечення універсального режиму безпеки в світі або регіоні. Ця війна стала також свідченням ренесансу силової політики, використання збройних сил у якості ефективного інструменту зовнішньої політики. Неспроможність міжнародного співтовариства втрутитися в конфлікт та покласти йому край (що продемонстровано вже вкотре за останні роки) підтверджує, що в сучасному світі принаймні великі держави та регіональні лідери можуть вдаватися до застосування сили для демонстрації свого статусу та захисту власних інтересів.

Та динаміка, якої набули глобальні трансформаційні процеси системи міжнародних відносин із початком російсько-української війни, дозволяє стверджувати, що саме вона стала історичною віхою – точкою неповернення (біфуркації) до старої монополярної системи міжнародних відносин, заснованої на балансі сили, який був встановлений після закінчення холодної війни і на базі якого склався монополярний світовий порядок. Цей баланс насправді становив глибинну асиметрію у співвідношенні сил між Заходом та росією. Росія, що залишилась після розпаду СРСР, успадкувала близько 65% воєнної могутності Радянського Союзу, але продовжувала швидко деградувати. Водночас, втративши могутність, вона не позбулась амбіцій наддержави.

Незбалансованість у силі обумовила незбалансованість інтересів. Силова перевага дала можливість НАТО та ЄС розширитись на Схід та інтегрувати колишню зону радянського впливу в Центрально-Східній Європі в об'єднану Європу. Таке розширення було сприйнято росією як захоплення її власного життєвого простору, як проникнення ворожої сили в глибину її оборони. Отже, протягом цього однополярного періоду встановлення балансу інтересів на базі нового співвідношення сил так і не відбулося.

Афганська війна, звичайно, не була головною рушійною силою у встановленні монополярної системи міжнародних відносин. Проте вона виявила нову реальність, яка показала безперспективність продовження холодної війни, неспроможність Радянського Союзу утримувати стратегічний паритет з США на такому високому рівні. Відтак стала очевидною безперспективність біполярної системи безпеки, яка убезпечила людство від ядерної війни, але підтримання безпеки такою високою ціною стало не під силу обом наддержавам. Афганська війна також показала вичерпаність Ялтинсько-Постдамської системи в Європі, оскільки цей континент вже увійшов у новий етап цивілізаційного розвитку, де ідеологічне протистояння поступилось ліберальним цінностям і вільному ринку.

Таким чином, Афганська війна призвела до прозріння та визнання того, що стара система міжнародної безпеки перестала працювати, вона втратила свою життєздатність. Гельсінський процес зруйнував ялтинсько-постдамські паркани. Очевидно, що російсько-українській війні уготована подібна роль. Як і Афганська війна, вона показала обмеженість можливостей однополярної системи в забезпеченні міжнародної стабільності та безпеки. Монополярна система, що утворилась внаслідок розпаду СРСР, виявилась нетривкою і тимчасовою. Сполучені Штати Америки стали неспроможними самотужки підтримувати світовий порядок. Млява реакція США на нові виклики XXI століття, агресію росії проти Грузії та України виявили очевидну слабкість американської могутності.

Це, своєю чергою, призвело до зростання амбіцій слабших геополітичних гравців, які поспішили зайняти чи розділити місце США в ієрархії міжнародних відносин. Першою про такі претензії заявила росія, яка позиціонувала себе як незаслужено обділену світову державу. Тому саме росія стала першим і основним руйнівником монополярного світового порядку, розв'язавши війну проти України. Ця війна означає, що світова система остаточно вийшла із стану рівноваги і перейшла в еру багатополярності. Безумовно, такі дії росії були вигідні Китаю, який виявився головним претендентом на глобальне домінування, намагаючись позбавити США статусу глобального гегемона.

Глобальний баланс сили виявився порушеним, що поставило на порядок денний початок ескалації протистояння за новий переділ сфер впливу у світі. Російсько-українська війна стала тим спусковим гачком, яка запустила цей процес. Процес, який вже ніхто не зможе зупинити, оскільки старі структури безпеки виявились безпорадними, а США достатньо ослабленими, щоб протидіяти такій зухвалій агресивності росії і зупинити цунамі глобальної та регіональної нестабільності.

Порушення росією норм і правил поведінки існуючого світового порядку на міжнародній арені створило прецедент, дивлячись на який, держави-претен-

денти на статуси світових і регіональних держав не будуть більше зважати на ці норми поведінки, покладаючись тільки на силу в досягненні своїх амбітних цілей. Безумовно, що світова спільнота, насамперед, США та Європа не хочуть вірити в таку перспективу і намагаються зберегти монополярний світовий порядок, примушуючи та переконуючи росію повернутися до стратегічного партнерства із Заходом, що ще більше переконує Кремль у «слабкості» останнього. І ще більше розпалює бажання росії змінити баланс сили на свою користь чи принаймні знівелювати перевагу Заходу, потіснивши його сферу впливу.

Чи вдасться Заходу відновити зруйнований світовий порядок після завершення російсько-української війни? Відповідь на це питання залежить від того, чи вдасться США відновити свою могутність та контроль над глобальними процесами. Внутрішні та зовнішньополітичні тренди, які переживають США, вказують на неможливість позитивної відповіді на це питання. Скорочення соціальних програм, диспропорції в заробітній платі в економічній та фінансовій сфері на користь останньої, призвели до утворення разючої нерівності в розподілі доходів, що загрожує суспільній злагоді і стабільності демократії. Процес соціальної поляризації призводить до домінування партійного монополізму в політичній системі США. Окрім того, «украй залежна від фінансової підтримки політичних кампаній, сучасна політична система Штатів дедалі більше підпорядковуєтся заможним внутрішнім лобі, що дбають тільки про власні інтереси і користаються з теперішньої політичної структури, щоб вирішувати свої справи коштом національних інтересів» (Бжезинский, 2004, с. 48). Так набирає темпи ерозія демократії в США.

З іншого боку, такі негативні внутрішньополітичні тренди дають росії можливість чинити зовнішній вплив на американську політику та суспільну думку за допомогою американських же засобів масової інформації, експертного середовища, формувати своє російське лобі з метою послаблення внутрішньої єдності США, що призвело до провалу американської зовнішньої політики і чергових поразок на міжнародній арені. Послаблення глобального впливу США утворило геополітичний вакуум у різних регіонах світу, який поспішили заповнити своїм домінуванням нові та старі регіональні гравці. Це спричинило регіональну нестабільність, з якою США вже неспроможні впоратись. У результаті система міжнародних відносин зазнає суттєвої деформації в бік багатополярності, яка супроводжується появою зон нестабільності, локальних і регіональних конфліктів та геополітичних розломів.

Всі ці внутрішні і міжнародні тренди дали підстави Збігнєву Бжезінському спрогнозувати майбутній занепад Америки як глобального геополітичного гравця і остаточну руйнацію однополярного світу до 2025 року. «Річ у тім, – пише З. Бжезінський, – що американська система застаріє через брак соціальних, економічних і політичних реформ, а хибна зовнішня політика, що

останнім часом суперечить духові постімперської епохи, матиме руйнівні наслідки. Тим часом імовірні суперники Америки (зокрема в Азії) крок за кроком цілеспрямовано стають сучасними державами XXI століття. Незабаром усі ці чинники загублять внутрішні ідеали та закордонні інтереси Америки» (Бжезинский, 2012, с. 63). Обслуговування цих зовнішньополітичних інтересів, за умови економічної і соціальної стагнації, стане для США настільки обтяжливим, що так чи інакше «Америка більше не зможе відігравати провідної ролі у світі. Внутрішні труднощі і тривалі проблеми на світовій арені виснажать США, деморалізують американське суспільство, зроблять непривабливою американську соціальну систему, пробудять сумніви у світовому верховенстві Америки, і в неспокійному світі 2025 року де-факто покладуть край пануванню Штатів у XXI столітті, яке вони колись самовпевненно проголосили. Але хто ж тоді на нього претендуватиме?» (Бжезінський, 2012, с. 64) – задається питанням З. Бжезінський.

Таким чином, російсько-українська війна продемонструвала входження системи міжнародних відносин у фазу найбільшої нестабільності. Україна, яка опинилась в епіцентрі цих міжнародних трендів в результаті розв'язаної проти неї російської воєнної агресії, насправді показала реальну слабкість США, безпорадність американської зовнішньої політики в реагуванні на кризові ситуації, подібні російсько-українській війні. Грубе порушення гарантій Будапештського меморандуму росією і відсутність адекватної дієвої реакції з боку США – зайвий тому приклад. Іншим доказом втрати США своєї ролі гаранта стало відсторонення від будь-яких форматів переговорів з врегулювання російсько-українського конфлікту.

Російсько-українська війна показала також втрату сили міжнародного права та дієздатності міжнародних безпекових організацій. росія порушила понад 300 міжнародних конвенцій, угод та договорів і не отримала не те що покарання, навіть рішучого осуду з боку міжнародного співтовариства. При голосуванні в ООН близько 100 держав засудили анексію росією Криму. Інші або утримались, або не підтримали. Російська воєнна агресія проти України обійшлась росії тільки запровадженням економічних санкцій, які зачіпають тільки 6% її економіки. Для порівняння, СРСР за розв'язання війни проти Фінляндії був виключений з Ліги Націй, а Ірак та Югославія за подібні міжнародні злочини опинилися в повній міжнародній блокаді. Рада Безпеки ООН, провівши понад 20 засідань з «українського питання», не прийняла жодного дієвого рішення, щоб зупинити російську воєнну агресію проти України.

Це означає, що той монополярний світовий порядок, який був встановлений на основі однополярного світу по закінченні холодної війни, руйнується, відтак міжнародне право втрачає свою силу. Розв'язавши війну проти України, росія створила прецедент його порушення. Цим самим росія показала всьому

світу, що міжнародне право більше не діє, його можна порушувати, тому що воно запроваджувало правила поведінки держав на міжнародній арені в умовах однополярного світу. Що стосується діяльності міжнародних організацій, то вони теж віддзеркалювали той баланс сил, який склався за результатами закінчення холодної війни, і були покликані підтримувати міжнародний порядок однополярного світу. Саме під цей порядок намагались підлаштувати свої функції такі організації, як ОБСЄ, НАТО та ООН.

Отже, послаблення США призвело до розбалансування всієї системи функціонування однополярного світу. Неспроможність США надалі бути гарантом цього світового порядку, як передбачав Збігнєв Бжезінський, рано чи пізно спричинить швидку ланцюгову реакцію, що призведе до глобального політичного та економічного хаосу, а «повільний рух Америки у бік занепаду і/та безкінечної війни з ісламом не закінчиться "коронацією" рішучого глобального наступника до 2025 року. До того часу жодна держава не буде готова виконувати ту роль, яку виконували Сполучені Штати Америки після розпаду Радянського Союзу 1991 року. Швидше за все, розпочнеться тривалий етап нерішучих і дещо хаотичних перегрупувань світової та регіональної влади, на якому не буде звитяжних переможців, тільки чимало невдах. Це відбуватиметься в умовах міжнародної нестабільності й навіть смертельних ризиків для світового добробуту» (Бжезінський, 2012, с. 65).

Намагання претендентів посісти місце США чи принаймні регіонального лідера, серед яких першу заявку роблять росія та Китай, призвело до загострення боротьби між претендентами і виникнення цілої низки локальних та регіональних конфліктів. «Традиційно суперники відкрито змагатимуться за верховенство у своєму регіоні, навіть застосовуючи силу. Слабші держави опиняться під загрозою, адже могутніші держави перегрупують сили у відповідь на геополітичні зсуви у світовому розподілі влади. Демократію згодом заступить національна безпека, яка ґрунтується на авторитаризмі, націоналізмі та релігії. "Загальне надбання людства" постраждає від пасивної байдужості або надмірного використання для вузьких і нагальних внутрішніх потреб» (Бжезінський, 2012, с. 65–66).

Виходячи з такої перспективи, Україна не може розраховувати на довгострокову та одностайну підтримку з боку США, оскільки Америка буде поступово втрачати свою здатність чинити вирішальний вплив на міжнародні процеси і коло стратегічних інтересів Америки значно звузиться, принаймні Україна залишиться поза його межами. Стратегічне партнерство України та США, очевидно, втратить свою теперішню актуальність.

Не маючи достатніх оборонних ресурсів та за відсутності механізмів реалізації Спільної безпекової і оборонної політики, ЄС вже нині стикається з викликами, спровокованими реваншистською політикою росії проти України.

Реакція ЄС на російську воєнну агресію виявилася неоднозначною. Попри те, що переважна більшість держав ЄС засудила такі дії росії, а ЄС у відповідь запровадив проти неї економічні санкції, погляди на вирішення цього конфлікту розділилися на два табори.

Велика частина європейського політикуму досі продовжує вірити в концепцію міжнародного порядку, який був встановлений за результатами холодної війни, і тому намагається примусити росію повернутися до стратегічного партнерства із Заходом. У цих намаганнях проглядається бажання зберегти старий монополярний міжнародний порядок, який виявився найбільш комфортним для Європи. Інша частина європейського політикуму розуміє це і усвідомлює, що росію вже неможливо інтегрувати в європейський міжнародний порядок на основі правил і цінностей, визнаних усіма європейськими державами, до того часу, поки не відбудеться кардинальної зміни кремлівського курсу. Прихильники такого підходу вважають, що така зміна має відбутися всередині самої Росії. Але при цьому «Захід не має ні бажання, ні засобів, щоби сприяти чи протидіяти зміні режиму в росії» (Chatham House Report, 2015, с. XI). Вважається, що з часом економічні проблеми в поєднанні з нестримною корупцією на вищому рівні викликують дедалі більшу потребу в змінах. Нова модель розвитку росії є нестійкою і західним урядам варто розробити можливі варіанти реагування на різні сценарії таких змін (Chatham House Report, 2015, с. IX).

Інша ілюзорність такого бачення Заходом російської перспективи полягає в тому, що всі проблеми, викликані російською агресивною політикою, західний політикум асоціює виключно з персоною В. Путіна і його політичним режимом, а не з самою росією та російським суспільством. Відповідно до такого погляду, виходить, що вся проблема у Володимирі Путіні. Варто його відсторонити від влади – і росія відразу стане демократичною та повернеться до стратегічного партнерства із Заходом.

Тренди глобальної системи міжнародних відносин до багатополярності відкрили росії вікно можливостей повернути свій статус світової держави, без якого росіяни не уявляють майбутнього своєї країни. Усунення присутності США не тільки з пострадянського простору, а й із Європи та з інших ключових геостратегічних регіонів світу на кшталт Близького Сходу дало би змогу росії заповнити цей геополітичний вакуум і відновити глобальне домінування. Стратегія росії з відновлення глобального домінування ґрунтується на створенні глобальної антиамериканської коаліції, послабленні американського впливу в стратегічно важливих регіонах, де США стикаються з викликом своїм інтересам, зміні балансу сил у відносинах із НАТО та розколі ЄС.

З цією метою росія розгорнула глобальну антиамериканську кампанію, намагаючись залучити до антиамериканської коаліції такі держави, як Китай та об'єднання БРІКС. На антиамериканській хвилі росія шукає союзників

в ісламських державах та у державах Латинської Америки. Особливо великі надії в зміні глобального балансу сили, що має послабити США, росія покладає на союз із Китаєм. Розглядаючи протистояння росії з Заходом, Китай зайняв вичікувальну позицію. Проте, зважаючи на ситуацію російсько-української війни, Китай вважав би за краще, щоби Україна залишалась у сфері впливу росії. Політику підтримки України європейськими державами в цій війні Китай розцінює як фіаско Заходу і вважає, що «стратегічне зближення росії та Китаю стане оплотом стабільності у світі». Невипадково при голосуванні резолюції РБ ООН про засудження агресії росії проти України Китай відмовився її підтримувати. Як пише німецьке видання «Der Spiegel», Москва і Пекін уже працюють над створенням союзу, який здатний істотно змінити співвідношення сил у світі (Геополітика після анексії Криму, 2015). Очевидно, що агресія росії стосовно України може служити прикладом для китайських дій у захопленні його власних сфер впливу. Китайська компартія зацікавлена також в збереженні свого авторитарного режиму, що буде зближувати її з режимом В. Путіна в росії. З іншого боку, якщо Європа об'єднає свої зусилля в протидії росії, виступатиме більш наполегливо щодо захисту прав людини, у Китаю також виникнуть проблеми у відносинах із Заходом, що також буде сприяти його зближенню з росією (A Rude Awakening, 2014, с. 13).

Висновки

Істотні зміни наприкінці XX – першого та другого десятиліття XXI ст. у геополітичних і геоекономічних структурах системи міжнародних відносин свідчать про завершення одного історичного періоду та вступ сучасного світу до якісно нового етапу розвитку – епохи глобальних трансформацій. Цей історичний феномен є ознакою об'єктивної зміни парадигми світового порядку та розвитку міжнародної спільноти, членами якої є Україна та Польща. Іншим дієвим чинником трансформації міжнародної системи поруч із глобалізацією стала регіоналізація. Однак регіональні інтеграційні процеси лише опосередковано вплинули на систему міжнародних відносин та світову політику.

Найсуттєвіші зміни в системі міжнародних відносин були пов'язані з новітньою динамікою глобальних і регіональних процесів, спрямованих на перебудову світової ієрархії та закріплення нового балансу сил у світі в цілому та в окремих його регіонах.Ця тенденція знайшла своє відображення у відносному занепаді гегемонії США, русі світової системи до мультиполярності нового типу, трансформації низки міждержавних політичних інститутів глобального і регіонального рівня та загостренні ідеологічної боротьби на тлі зростання міжнародної гетерогенності. Така тенденція згодом призвела

до формування двох глобальних мегаблоків Глобального Півдня і Глобальної Півночі, відносини між якими дедалі більше набувають конфронтаційного характеру. Так, ці мегаблоки набувають суб'єктності глобального конфлікту, породженого боротьбою за глобальне домінування у світі. Продуктом такої гетерогенності стала російсько-українська війна. Та динаміка, якої набули глобальні трансформаційні процеси системи міжнародних відносин із початком російсько-української війни, дозволяє стверджувати, що саме вона стала історичною віхою – точкою неповернення до старої монополярної системи міжнародних відносин, заснованої на балансі сили, що встановився після закінчення холодної війни.

Послаблення американської гегемонії позначилось на трансформації структури європейської регіональної системи міжнародних відносин. Саме така структура перетворюється в імператив вирішення основних проблем європейської політики. Результатом такого тренду стало посилення геополітичних та геостратегічних розбіжностей між США та Євросоюзом, який має відмінні геополітичні проєкти як у глобальній політиці, так і, особливо, на європейському континенті.

Таким чином трансформаційні процеси у світовій та європейській політиці стали результатом зміни конфігурації сил як на глобальному, так і на регіональному – європейському рівнях, що спричинило появу нових регіональних і субрегіональних проєктів побудови майбутньої архітектури європейської безпеки.

Список літератури

A Rude Awakening (2014), N. Granhelm, J. Malminen and G. Persson (eds), Stockholm.

Chatham House Report (2015), *The Russian Challenge*, London.

Бжезінський З. (2012), *Стратегічне бачення. Америка і криза глобальної влади*, Львів.

Бжезинский З. (2004), *Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство*, Москва.

Косолапов Н. (2005), *Глобализация: территориально-пространственный аспект*, „Мировая экономика и международные отношения" № 6, с. 10.

Манжола В. (2009), *Структурні імперативи зовнішньої політики України*, Г.М. Перепелиця (ред.), *Зовнішня політика України-2008: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети*, Київ.

Райхель Ю. (2015), *Геополітика після анексії Криму*, „День", 25.03,http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/geopolitika-pislya-aneksiyi-krimu, дата звернення: 8.12.2023.

МИКОЛА ДОРОШКО

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-00030173-9416

ЮЛІЯ ЦИРФА

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0002-7641-6964

Регіональний простір. Українсько-польське геополітичне лідерство в Балтійсько-Чорноморському регіоні: ситуативна потреба vs. реальна перспектива

Анотація. За сучасних умов перекроювання геополітичного простору в Балто-Чорномор'ї питання геополітичного лідерства України та Польщі як двох впливових акторів на теренах даного політико-географічного ареалу набувають особливої актуальності. У зв'язку з цим, розглянуто теоретичні та практичні передумови розвитку кооперації України та Польщі в Балтійсько-Чорноморському регіоні на основі обґрунтування їхніх геополітичних візій та зовнішньополітичних кроків, імплементованих із метою поширення впливу цих акторів на міжнародні відносини на даній території. Визначено, що Україна та Польща мають низку історично взаємопов'язаних ініціатив співробітництва, спрямованих на зміцнення геополітичної ролі цих держав у даному регіоні. Проведений аналіз доктринальних засад їхніх зовнішньополітичних наративів та ретроспективне дослідження відповідних геополітичних підходів дозволили визначити Тримор'я (*Intermarium*) в якості найперспективнішої багатопланової кооперативної конфігурації держав регіону, в рамках якої останні можуть успішно реалізовувати багатосторонні проєкти та програми, що матимуть практичну вагу. В поєднанні з ініціативами співробітництва України та Польщі, до яких залучені актори міжнародних відносин з інших регіонів, співпраця в рамках Тримор'я може надати даним державам можливість спільно реалізовувати свій геополітичний потенціал у Балтійсько-Чорноморському регіоні та паралельно забезпечувати одна одній не тільки підтримку на міжнародній арені, а й відповідне визнання та вплив у рамках новітньої регіональної системи міжнародних відносин й у світі в цілому.

Ключові слова: Україна, Польща, Балтійсько-Чорноморський регіон, геополітичні інтереси, співробітництво, проєкт, Тримор'я

Streszczenie. W obecnych warunkach przekształceń przestrzeni geopolitycznej w regionie Morza Bałtyckiego i Czarnego szczególnie istotne stają się kwestie przywództwa geopolitycznego Ukrainy i Polski jako dwóch wpływowych aktorów na tym obszarze polityczno-geograficznym. W tym względzie teoretyczne i praktyczne przesłanki rozwoju współpracy Ukrainy i Polski w regionie Morza Bałtyckiego i Czarnego rozpatrywane są w oparciu o uzasadnienie ich wizji geopolitycznych i kroków polityki zagranicznej realizowanych w celu rozprzestrzeniania wpływów tych aktorów na stosunki międzynarodowe na tym terytorium. Ustalono, że Ukraina i Polska posiadają

szereg historycznie powiązanych inicjatyw współpracy, których celem jest wzmocnienie geopolitycznej roli tych państw w regionie. Przeprowadzona analiza podstaw doktrynalnych ich narracji w zakresie polityki zagranicznej oraz retrospektywne badanie odpowiednich podejść geopolitycznych pozwoliły zidentyfikować Trójmorze (Międzymorze) jako najbardziej obiecującą wieloaspektową konfigurację kooperacyjną krajów regionu, w ramach której ten ostatni będzie mógł z powodzeniem realizować wielostronne projekty i programy o znaczeniu praktycznym. W połączeniu z inicjatywami współpracy Ukrainy i Polski, w których biorą udział aktorzy stosunków międzynarodowych z innych regionów, współpraca w ramach Trójmorza może zapewnić tym państwom możliwość wspólnej realizacji ich potencjału geopolitycznego w regionie Bałtyku i Morza Czarnego, a także równolegle zapewniać sobie nawzajem nie tylko wsparcie na arenie międzynarodowej, lecz także odpowiednie uznanie i wpływy w najnowszym regionalnym systemie stosunków międzynarodowych i na całym świecie.

Słowa kluczowe: Ukraina, Polska, region bałtycko-czarnomorski, interesy geopolityczne, współpraca, projekt, Trójmorze

Abstract. Due to current reshaping of geopolitical space in the Baltic-Black Sea area, the issues of geopolitical leadership of Ukraine and Poland as two influential actors existing in the territory of this political and geographical space are becoming particularly relevant. In this regard, the theoretical and practical prerequisites for the development of cooperation between Ukraine and Poland in the Baltic-Black Sea region are considered through the use of justification of their geopolitical visions and foreign policy steps implemented to spread influence of these actors of international relations in this territory. Ukraine and Poland were determined to have a number of historically interconnected cooperation initiatives aimed at strengthening the geopolitical role of these states in the region concerned. The analysis of doctrinal bases of their foreign policy narratives and the retrospective study of corresponding geopolitical approaches allowed to identify the Three Seas Initiative (*Intermarium*) as the most promising multifaceted cooperative configuration of countries in the region where the latter can successfully implement multilateral projects and programmes having practical relevance. In combination with cooperation initiatives between Ukraine and Poland involving actors of international relations from other regions, active collaboration within the Three Seas Initiative could provide these states with the opportunity to jointly realize their geopolitical potential in the Baltic-Black Sea region and to simultaneously provide each other not only with the support in the international arena, but also with the corresponding recognition and influence within the framework of the modern regional system of international relations and in the whole world.

Key words: Ukraine, Poland, Baltic-Black Sea region, geopolitical interests, cooperation, project, Three Seas Initiative

Вступ

Просторово-географічні реалії суспільно-політичних зрушень, що розпочалися в XXI столітті, сприяли актуалізації проблеми системного моделювання простору, котрий протягом тривалого часу відзначався сегментованістю конструювання в силу незавершеності соціально-політичного розвитку та державного будівництва, розпочатих ще в період дезінтеграції континентальних імперій. Географічна приналежність до Європейського субконтиненту та стратегічне значення зовнішньополітичного розвитку України для вибудовування новітньої конфігурації не тільки регіональної, а й глобальної систем міжнародних відносин *a priori* закріпили за нею статус однієї з ключових ланок та основної рушійної сили трансформацій геополітичної ситуації в Європі (Larrabee, 1996, с. 249). Той факт, що Українська держава історично виступала частиною Чорноморсько-Середземноморського комунікаційного простору, а також забезпечувала торговельні й політичні зв'язки цього регіону з Балти-

кою, й нині визначає для неї ареал пошуку партнерів і союзників (Коршук та ін., 2022, с. 9). Оскільки держав Балтійсько-Чорноморського регіону в основному представлені державами колишнього соцтабору, на які російська федерація намагається здійснювати прямий або опосередкований вплив, і більшість із них увійшли чи перебувають на шляху до європейських та євроатлантичних політичних і безпекових структур, даний геополітичний ареал постає в ролі одного з первинних форпостів українського зовнішньополітичного поступу, адже саме «морський простір формує справжній плацдарм для геополітичної конкуренції» (Swistek, Paul, 2023, с. 4).

У цьому контексті питання набуття Україною статусу геополітичного лідера Балтійсько-Чорноморського регіону не просто набувають актуальності: вони мають солідне практичне підґрунтя. Будучи невід'ємною складовою європейської архітектури безпеки, українська держава отримала змогу потужно заявляти про себе на міжнародній політичній арені, адже, відстоюючи власні національні інтереси у взаємодії з іншими акторами, вона напряму формує регіональний геополітичний порядок денний. З іншого боку, активізація геополітичних зусиль України, котра, навіть свого часу не маючи державності, завжди поставала в ролі потужного чинника формування геополітичного середовища в Балто-Чорномор'ї, не тільки має суттєвий вплив на загальну міжнародно-політичну ситуацію в регіоні, а й може потенційно впливати на можливості інших державних акторів у даному просторі щодо позиціонування їх геополітичних інтересів та реалізації лідерських амбіцій. Відповідно питання геополітичного лідерства України та Польщі (котра нині є одним із ключових акторів Балтійсько-Чорноморського регіону) постають у якості актуальної проблеми дослідження, детальне висвітлення якої дозволить визначити ступінь впливу цих держав на вибудовування геополітичної матриці в регіональному контексті, виокремити ключові точки перетину їхніх зовнішньополітичних інтересів та виявити їхній потенціал для потенційного налагодження дво- та багатосторонніх взаємодій задля переформатування геополітичної матриці Балтійсько-Чорноморського простору на сучасному етапі.

Українсько-польська взаємодія в Балтійсько-Чорноморському регіоні: геополітичні передумови

Зважаючи на наявність низки чинників, під впливом яких Балтійсько-Чорноморський регіон розвивається й функціонує як окремий геополітичний конструкт (соціально-політичні взаємодії, економічні взаємозв'язки, спільна історична доля), можна виділити кілька теоретичних підходів до його аналізу. Останні враховують не тільки специфіку процесів регіоналізації, що мають

місце на теренах даного політико-географічного простору, а й беруть до уваги умови, на яких кожен конкретний державний актор може вважатися чи стати його невід'ємною частиною. У цьому ключі І. Нойманн виділяє «внутрішньо спрямований» і «зовнішньо спрямований» підходи до тлумачення сутності Балтійсько-Чорноморського регіону як окремого теоретичного феномену: в той час, як у рамках «зовнішньо спрямованого» підходу Балтійсько-Чорноморський регіон розглядається з точки зору «очевидності» використання культурної компоненти під час визначення його кордонів, у межах «внутрішньо спрямованого» підходу вагомість даної складової применшується на тлі колосальної значущості природних геополітичних чи стратегічних маркерів на зразок гірських хребтів, річкових мереж або розлогих водних басейнів. Відтак, на думку дослідника, використання «зовнішньо спрямованого» підходу потребує концентрації уваги вчених на розвитку та діяльності низки регіональних акторів – міжнародних міжурядових і неурядових організацій, держав, націй, політичних партій, комерційних структур, профспілок, діячів культури і мистецтва тощо. Натомість застосування «внутрішньо спрямованого» підходу вимагає детального вивчення системних факторів становлення Балтійсько-Чорноморського регіону, визначальних рис держав, що його формують, та наявних географічних особливостей даного ареалу (Neumann, 1994, с. 56). Тобто «зовнішньо спрямований» підхід у такому разі фокусується на культурних ознаках формування й еволюції Балтійсько-Чорноморського регіону, а «внутрішньо спрямований» – на його геополітичній конфігурації.

Геополітична стабільність будь-якого регіону визначається наявністю чітко визначених регіональних лідерів, оскільки еволюція їхнього впливу на певній території чи можлива трансформація архітектури регіональних міжнародних відносин у зв'язку зі зміною центрів сили напряму виявляє умови розвитку, можливої модифікації чи цілковитого припинення процесів подальшої регіоналізації у рамках визначеного політико-соціального ареалу. В цьому сенсі тлумачення безпосереднього процесу здійснення регіонального впливу має базуватися на його геополітичних засадах, адже згаданий концепт включає як відсилання до територіальної складової, так і елементи розподілу влади. А отже, нерозривність трактування категорій «регіон» і «геополітика» свідчить про пріоритетність використання «внутрішньо спрямованого» підходу до дослідження Балтійсько-Чорноморського регіону як окремого феномену та перерозподілу геополітичного впливу в рамках даного простору як прямої умови для його функціонування й подальшого розвитку.

Із метою гарантування стабільності системи міжнародної безпеки й балансу сил в Європі, як зазначає К. Грабик, Балтійсько-Чорноморський регіон не повинен підпадати під контроль із боку жодного позарегіонального актора (Hrabyk, 1944, с. 9–13). Тільки єднання всіх держав регіону зможе забезпечити

захист і недоторканність їхніх політичних, соціальних, економічних і культурних інтересів, а також зберегти державну незалежність у разі виникнення можливих територіальних претензій у світлі реалізації імперської політики РФ та подальшого розгортання її реваншистської діяльності. Незважаючи на національні, релігійні, мовні та історичні відмінності, ці нації мають стійкі традиції вибудовування міждержавних відносин, тривалі політичні та глибокі культурні зв'язки і, що найголовніше, відчувають спільні загрози власній державності й суверенітету (Hrabyk, 1944, с. 9–13).

Згадані актори міжнародних відносин історично приділяли чималу увагу пошуку так званих «стратегічних партнерів», вибір яких часто помилково базувався на мінливих політичних симпатіях їхніх лідерів чи короткострокових секторальних преференціях двосторонніх відносин (Коршук та ін., 2022, с. 8). Однак реконфігурація міждержавних взаємодій на теренах Центральної та Східної Європи в XXI столітті відкрила нові можливості для побудови ширшої коаліції вільних і незалежних держав, які пов'язані спільними політичними, соціальними, економічними та військовими інтересами в рамках єдиного геополітичного простору (Турчин, Дорош, 2017, с. 56). Після анексії Кримського півострова та вторгнення росії та територію України 2014 року ще більше уваги в оцінках співпраці держав Балтійсько-Чорноморського регіону почав привертати гібридний, асиметричний характер сучасних безпекових викликів і загроз (Давимука, 2021, с. 96). Агресивна зовнішня політика РФ швидко посіла ключове місце серед наявних загроз регіональній безпеці, що мають довгострокові наслідки: у період із 2014 року про неї прямо або опосередковано згадується в переглянутих стратегічних документах практично всіх держав Балтійсько-Чорноморського простору (Давимука, 2021, с. 95). Однак повномасштабне вторгнення росії та територію України 24 лютого 2022 року створило новий геополітичний прецедент: українська держава остаточно втратила статус «буферної зони» (котрий часто помилково нав'язувався цій країні теоретиками сучасної геополітичної думки), перейшовши до рангу «прикордонних держав». Борючись за своє виживання й геополітичну суб'єктність, незалежна Україна де-факто перетворилася на невід'ємний елемент архітектури безпеки всього Західного світу (Biscop, 2023, с. 5).

З іншого боку, подолання численних міжнародних викликів, яким нині протистоїть українська держава, вже у недалекому майбутньому може надати їй можливість переосмислити вмонтовані в політичну свідомість безпекові концепти, визначивши перспективи й пріоритети регіонального співробітництва в Балтійсько-Чорноморському ареалі й, по суті, змінивши конфігурацію регіональних центрів впливу. На думку Б. Парахонського та Г. Яворської, за нових геополітичних умов, котрі формуються під впливом подальших процесів регіоналізації та формування інтересів країн Європи, очевидним видається той

факт, що наявна система міжнародної безпеки має проявити неабияку стійкість, відчуваючи тиск імперських амбіцій Російської Федерації (Horbulin et al., 2016, с. 27). Адже з точки зору західних держав, росія – актор міжнародних відносин, уся зовнішньополітична діяльність котрого базується на неоімперських установках, що підживлюються завдяки ідеології ревізіонізму, а на практиці зводяться до територіальної експансії, намагання зруйнувати постбіполярну систему європейської безпеки, применшити міжнародну роль НАТО та, як результат, відновити контроль над зоною своїх «пріоритетних інтересів» – над країнами, які свого часу входили до складу СРСР, і державами колишнього соціалістичного табору (Sokolsky, 2016). Тому одержимість президента РФ В. Путіна Україною становить тотальну небезпеку для всього Балтійсько-Чорноморського регіону, адже російсько-українська війна потенційно несе загрозу дестабілізації не тільки даного геополітичного простору, а й життєдіяльності окремих країн, що забезпечують його існування (Kuzio, 2022, с. 17).

Парадоксально, проте саме в умовах воєнного часу Україна отримала історичний шанс для відновлення проєкцій геополітичного лідерства в Балтійсько-Чорноморському регіоні. Протистояння України у війні з РФ змінило її позиції не тільки на теренах даного ареалу: вона стала невід'ємним елементом європейської архітектури безпеки, стабільність котрої, своєю чергою, є прямою запорукою існування й підтримання глобального світового порядку. Усвідомлюючи вагомість нинішніх геополітичних трансформацій в Європі загалом та у Балтійсько-Чорноморському регіоні зокрема, держави даного простору надають суттєву підтримку Україні в справі протидії російській агресії, відстоюючи необхідність подальшого тиску на РФ та наголошуючи на неприпустимості «заморожування» конфлікту як потенційного джерела військової загрози для всієї Європи. У контексті неминучих змін у системі європейської безпеки після початку повномасштабної агресії росії проти України, що зруйнувала систему міжнародного права, на якій тримався світовий порядок (Демчишак, 2022, с. 248), Польща, будучи одним із геополітичних лідерів Балтійсько-Чорноморського регіону, також виявилася одним із найпослідовніших європейських союзників України.

Століттями зовнішня політика Польщі визначалася її геополітичним розташуванням між німецькою та російською державами (Łada, 2017). Зрозуміло, що набуття цією державою повноправного членства в Європейському Союзі 2004 року не тільки змінило її роль на континенті, а й змусило переосмислювати свій статус у рамках європейських інтеграційних структур на тлі посилення зовнішньополітичного впливу ФРН (Lanoszka, 2020, с. 462). З іншого боку, Польща, будучи одним із найбільших сателітів СРСР у часи «холодної війни», ще й досі відчуває на собі тиск російського ревізіонізму, котрий становить для неї не просто зовнішньополітичну, а відверту територіальну

загрозу (Lanoszka, 2020, с. 465). Той факт, що росія одночасно належить до Балтійського та Чорноморського ареалів, суттєво впливає на розстановку сил у Балтійсько-Чорноморському регіоні, стабільність якого напряму визначає перспективи для досягнення геополітичних переваг із боку польської держави. Оскільки Німеччина та РФ наразі мають статус глобальних гравців, які здатні забезпечувати реалізацію своїх національних інтересів як на європейському, так і на світовому рівнях, їхні геополітичні позиції та практичні зовнішньополітичні кроки не в останню чергу визначають регіональну динаміку розвитку та потенційні трансформації на теренах Балто-Чорномор'я.

Розуміючи, що за сучасних умов лише слабка росія, позбавлена статусу одного з ключових акторів міжнародних відносин, може усвідомити й прийняти факт втрати свого впливу в Балтійсько-Чорноморському регіоні (Nałęcz, 2019, с. 16), польські лідери почали активно працювати над питанням розширення регіональної (насамперед безпекової) співпраці, практичні проєкти щодо імплементації котрої мали виходити за межі формальних кордонів ЄС (Starzyk, Tomaszewska, 2017). У такому розумінні чимала увага до «українського питання» сприяє реалізації прагнення Польщі до утвердження статусу геополітичного лідера в Балтійсько-Чорноморському регіоні, адже, на відміну від багатьох інших держав, розташованих у цьому ареалі (за винятком хіба що Угорщини), польська держава активно змагається за роль «регіональної потуги» чи «гравця середньої сили» і таким чином прагне впроваджувати незалежну внутрішню та зовнішню політику (Polegkyi, 2021, с. 37). Дійсно, з поверненням до влади політичної партії «Право і справедливість» 2015 року офіційна Варшава демонструвала доволі стриману позицію щодо перспектив подальшої політичної інтеграції у рамках Європейського Союзу та одночасне прагнення до регіонального лідерства, декларуючи одним із головних пріоритетів своєї зовнішньої політики зміцнення зв'язків і поглиблення співробітництва з державами Балтійсько-Чорноморського регіону. Зважаючи на геополітичний потенціал, котрим нині оперує Польща, в рамках даного простору вона може претендувати на першочерговість реалізації таких завдань:

– набуття статусу регіонального лідера;
– імплементація східного вектора зовнішньої політики ЄС (передовсім ініціативи «Східне партнерство»);
– представництво інтересів України в процесі її зближення з ЄС та «зовнішньополітичне менторство» під час налагодження офіційним Києвом відносин із державами регіону (Potulski, 2014, с. 184).

Вибудовуючи свій зовнішньополітичний курс із метою реалізації даних завдань, польська держава розпочала рух до тіснішої співпраці з державами Балтійсько-Чорноморського регіону одразу ж після анексії Криму та початку війни на Донбасі 2014 року. Так, було оновлено порядок денний роботи Више-

градської групи (Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина) – V4, що констатував необхідність продовження регіонального співробітництва, орієнтованого на конкретні проєкти, пов'язані з енергетичною безпекою регіону, логістикою, покращенням транспортної інфраструктури тощо, а в політичній сфері – на підтримку європейської перспективи держав-кандидатів на членство в ЄС, адже подальший розвиток процесів євроінтеграції має стати запорукою стабільності й безпеки всієї Європи. У 2015 році за ініціативи Румунії та Польщі офіційно оформився формат Бухарестської дев'ятки (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія) – Б9, основною метою якої стала консолідація східного флангу НАТО та просування зовнішньополітичних і безпекових позицій держав у його межах. Зокрема, прохання про введення додаткових заходів безпеки у зв'язку з російською агресією в Україні мали практичний результат і вже на Саміті НАТО 2016 року у Варшаві було прийнято рішення про розміщення додаткових військових контингентів у Польщі та країнах Балтії. Крім того, члени Б9 зобов'язалися збільшити витрати на оборону до 2% ВВП уже до 2024 року, а також декларують підтримку європейських перспектив України, Молдови, Грузії і Балканських держав. Тобто держави Бухарестської дев'ятки виявляють єдність поглядів, оцінюючи безпекову ситуацію в Європі, зокрема, в контексті агресивних дій із боку РФ в Балтійсько-Чорноморському регіоні (Герасимчук, 2019).

Однак продемонструвати свою роль геополітичного лідера Польщі остаточно вдалося, задекларувавши відновлення концепту «Міжмор'я» (*Intermarium*), реалізація котрого мала допомогти державам Балтійсько-Чорноморського регіону «одноголосно відстоювати їхні інтереси» (Szelachowska, 2016). Цей крок досить гармонійно вписувався в загальну матрицю колективної політичної свідомості, яка, вибудовуючись упродовж століть, нині містить два ключові дискурси, що окреслюють взаємодію Польщі з її східними сусідами й насамперед з Україною (Baiduk, 2017, с. 121). У той час, коли концепт «Східних кресів» (польська назва територій нинішньої Західної України, Західної Білорусі та Литви, що свого часу входили до складу Речі Посполитої) включає достатньо небезпечне відсилання до «величного минулого» держави, що може оживити «фантомний біль геополітичних втрат», імплементація проєкту Міжмор'я може сприяти налагодженню конструктивних відносин між Польщею та державами Балтійсько-Чорноморського регіону, котрі розвиватимуться з дусі взаємної поваги та підтримки (Baiduk, 2017, с. 121), таким чином перетворивши Україну на один із ключових предметів польської геополітичної думки та стратегічних партнерів у справі розвитку багатосторонньої кооперації у даному ареалі (Baiduk, 2017, с. 115).

Тримор'я як історично обґрунтований формат геополітичного зближення України та Польщі

Практичне оформлення ідея налагодження співробітництва між державами Балтійсько-Чорноморського регіону почала отримувати ще на початку XX століття. Під час російсько-японської війни 1904–1905 років один із провідних польських політичних діячів Ю. Пілсудський сформулював ідею Балтійсько-Чорноморського проєкту в Меморандумі, направленому японському уряду 1904 року. В даному документі він рекомендував офіційному Токіо враховувати і використовувати на свою користь національно-визвольні рухи народів російської імперії, адже останні часто мають на меті розкол цієї держави та звільнення країн, які насильно були включені до її складу: росія, позбавлена своїх завоювань, істотно ослабне, припинивши бути грізним і небезпечним сусідом (Grzywacz et al., 2000, c. 56). Очолюючи Другу Польську Республіку після завершення Першої світової війни, Ю. Пілсудський наголошував на тому, що покладатися на «Старий Захід» уже не актуально, адже безпека Польщі залежить від держав, які могли б стати «буферною зоною» між Польщею та росією. Геополітичний союз держав між Балтійським та Чорним морями, на його думку, зміг би зупинити російську експансію на Захід. Таке об'єднання держав мало постати у формі конфедерації, що відтворювала б багатонаціональну і багатокультурну традицію колишньої Речі Посполитої, – так званого Міжмор'я. Саме створення Міжмор'я, з точки зору Ю. Пілсудського, мало дозволити державам Центральної та Східної Європи уникнути домінування в своїх регіонах Німеччини або росії (Hacker, 1996, c. 12). А отже, польський лідер, розглядаючи Міжмор'я як противагу російському комунізму і німецькому націоналізму, вважав його «третьою силою», що може стати осередком демократії в Європі (Бреский, 2011, c. 39).

Однак такі докорінні зміни в міжнародних відносинах втілити на практиці було достатньо важко. По-перше, подібна діяльність потребувала позбавлення росії її військових потужностей, по-друге – звільнення всіх народів, котрі проживали на території, що простягалася від Балтійського до Чорного морів (Nałęcz, 2019, c. 4). Відповідно даний задум втілити не вдалося: СРСР і всі західні держави, за винятком Франції, відкинули його як нереалістичний і невигідний (Сарнацький, Мигловець, 2018, c. 29).

Наприкінці 1930-х – на початку 1940-х років ідея союзу земель, розташованих між Балтійським і Чорним морями, була відроджена Урядом Польщі у вигнанні під керівництвом В. Сікорського. Можливість створення альянсу держав, розташованих між Німеччиною та росією, розглядав, зокрема, міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек. Оскільки упродовж 1930-х років у Європі почали формуватися два антагоністичні блоки (фашистський блок на

чолі з Німеччиною та блок західних держав, очолюваний Великою Британією і Францією), Ю. Бек уважав за необхідне створення ще однієї групи держав Центральної Європи, що могла б перетворитися на так звану «Третю Європу». Держави, які сформували б «Третю Європу», повинні були розвивати співпрацю зі Сполученим Королівством, налагоджувати міцні зв'язки з Туреччиною та Японією й вибудовувати тісне партнерство з меншими державами Центральної і Східної Європи (Надтока, 2003, с. 149).

До речі, своє бачення значущості Чорного моря як геополітичного центру для кожної з держав Чорноморського басейну (України, Грузії, росії, Румунії, Болгарії, Туреччини) в своїх роботах на початку 1940-х років виклав Ю. Липа (Василевич, 2012, с. 10). Більше того, він наголошував на історичній спільності держав, які формують окрему вісь «Північ–Південь», що простягається від Скандинавії та країн Балтії до Чорного моря і Малої Азії, та переконував у доцільності створення Чорноморсько-Балтійської федерації (Липа, 2007, с. 17). Подібні ідеї висував Є. Небжицький, наголошуючи на визначній ролі територій поблизу Балтійського і Чорного морів для всієї Європи. Зокрема, вчений стверджував, що саме країни, розташовані між Балтійським та Чорним морями, стримують експансію держав Західної Європи на Схід і навпаки (Rudnytska, 2015, с. 101).

Однак після 1945 року реалізація концепту Міжмор'я стає неможливою через оформлення біполярності системи міжнародних відносин та тотальний радянський контроль над територіями, розташованими в просторі Балто-Чорномор'я. Ідея єднання держав Балто-Чорноморського простору підтримується лише в польських емігрантських колах, за ініціативою яких у Парижі 1948 року схвалено Конвенцію щодо країн Міжмор'я, яка задекларувала союз 16 держав Центральної і Східної Європи (Додонов, 2005, с. 129).

У 1960-х роках набула популярності так звана «лінія Ґедройця – Мерошевського» – система геополітичних поглядів, у якій Є. Ґедройць та Ю. Мерошевський здійснили спробу адаптувати концепт Міжмор'я до тогочасних реалій, виклавши його у доктрині УЛБ (Україна–Литва–Білорусь), опублікованій на сторінках польського емігрантського журналу «Культура» (Гончаренко, 2017, с. 5–6). У 1970-х роках цей геополітичний концепт трансформувався в доктрину Ґедройця–Мерошевського, яка, однак, набула подальшого розвитку тільки після розпаду Радянського Союзу. У кінцевому варіанті вона базувалася на тому факті, що росія і Польща практично припинили своє сусідство (якщо не брати до уваги Калінінградського ексклаву), адже між ними з'явилася група незалежних держав (Україна, Білорусь, Литва). Тому Польща мала визнати свої повоєнні кордони та допомогти українцям, литовцям і білорусам зберегти суверенітет і, таким чином, уникнути геополітичного конфлікту з росією. Іншими словами, ставка робилася на створення стабільної «буферної зони» із вільних, демократичних та дружніх офіційній Варшаві держав (Михтуненко, 2022, с. 87).

Отож, тільки після розпаду СРСР 1991 року польська геополітична думка знову почала фокусуватися на концепті Міжмор'я, в рамках котрого незалежність України та Білорусі розглядалися в якості ключової передумови для виживання та гарантування безпеки Польщі як окремого актора міжнародних відносин (Ištok et al., 2018, с. 317), здатного на просування ключових наративів зовнішньої політики ЄС і проєкціювання свого геополітичного лідерства в Балтійсько-Чорноморському регіоні. Попри те, що Міжмор'ю судилося зазнати краху на момент його заснування з суто прагматичних причин, ця ідея залишилася невід'ємною частиною польської геополітики. На думку Х. Нагеля, його слабкими сторонами свого часу стали економічна неефективність та неінституціоналізована структура, котра не могла забезпечити жодних значних досягнень у військовій чи оборонній співпраці. Після вторгнення росії на територію України 2014 року ця польськоцентрична концепція знову отримала можливість стати реальністю, маючи на меті забезпечити протидію російському неоімперіалізму паралельно зі становленням позицій Польщі як геополітичного лідера в Балтійсько-Чорноморському регіоні (Нагель, 2022).

У 2016 році формат регіональних консультацій із питань безпеки (Бухарестська дев'ятка) був використаний під час створення Ініціативи трьох морів, або Тримор'я, що об'єднала 12 держав Європейського Союзу (включно з Австрією, Словенією та Хорватією), розташованих на теренах між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, з метою поглиблення співробітництва в інфраструктурному, транспортному, бізнесовому та інших секторах на багатосторонній основі. З точки зору офіційної Варшави, цей проєкт мав зміцнити позиції держав Центральної Європи в рамках ЄС, водночас надавши Польщі можливість закріпити за собою статус геополітичного лідера в регіоні (Polegkyi, 2021, с. 43).

Нові геополітичні умови, що склалися в Європі після початку збройної агресії РФ на Донбасі 2014 року, підштовхували європейські держави до оформлення нових форматів співпраці, котрі не передбачали можливостей для поглиблення кооперації з державами пострадянського простору (зокрема з Україною) (Nałęcz, 2019, с. 15). Оформлення таких ініціатив за підтримки провідних держав Заходу давало підстави говорити про поступове формування альтернативного простору політичної і ділової активності в межах ЄС, держави-учасниці якого зберігали відданість принципам європейського та євроатлантичного партнерства, однак виявляли схильність до автономізації чи навіть опору процесам посилення централізації в Євросоюзі. Історично склалося так, що транспортні та транзитні артерії у Центральній і Східній Європі проходять переважно у напрямі схід–захід або навпаки: відповідно, розвиток відносин та поглиблення співробітництва держав у рамках Тримор'я мали б допомогти запустити комунікаційні, транспортні, енергетичні та торговельні магістралі з півночі на південь (Михтуненко, 2022, с. 86). Однак

Ініціатива трьох морів мала враховувати насамперед геополітичну та безпекову ситуації в Європі, реагуючи на експансіоністські настрої росії та зважаючи на історичне бачення Німеччини в рамках польського геополітичного дискурсу (Михтуненко, 2022, с. 88). Як результат, після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року держави-учасниці цього проєкту усвідомили, що без завершення війни в Україні та без подальшого налагодження активної співпраці з офіційним Києвом повноцінно реалізувати плани щодо поглиблення співпраці у рамках Балтійсько-Чорноморського регіону не вдасться (Щукіна, 2017, с. 112).

Тому після завершення Ризького саміту Ініціативи трьох морів, що відбувся 20–21 червня 2022 року, Україна отримала статус партнера-учасника цього проєкту (Щербатих, 2022). Хоча офіційному Києву і не вдалося стати повноцінним членом цього об'єднання, поглиблення співпраці з його членами дозволить Україні реалізовувати увесь свій потенціал в економічній, інфраструктурній та соціальній сферах, працюючи в рамках єдиного для всіх партнерів простору свободи і безпеки, адже «Тримор'ю судилося стати ефективним тилом для будь-якої країни даного регіону», якщо їй потенційно загрожуватиме агресивна політика росії (Україна має долучитися…, 2022).

У даному контексті більшість дослідників сходиться на думці про те, що Тримор'я нині розвивається більше як геополітичний, аніж як економічний проєкт (Михтуненко, 2022, с. 85). Раціоналізація Ініціативи трьох морів як регіонального формату співпраці в основному базується на необхідності усвідомлення та сприйняття загрози, що постає з боку росії. Тому Тримор'я як альянс невеликих держав, котрі стикаються зі стратегічними загрозами, які конституюються під час реалізації експансіоністської політики РФ, має виконувати безпосередню оборонну функцію. Зважаючи на унікальний історичний досвід у питаннях протистояння різноманітним викликам та збалансовуванні загроз, що надходять із боку росії, ключова роль у рамках цього проєкту має бути відведена Україні та Польщі (Polegkyi, 2021, с. 30). Умови відносного миру та стабільності, що склалися на території Польщі після завершення «холодної війни», наразі теж перебувають під загрозою у зв'язку з неконтрольованим нарощуванням амбіцій Російської Федерації (Polegkyi, 2021, с. 31). Тому, незважаючи на те, що в рамках польського геополітичного дискурсу Польща відіграє центральну роль стосовно України чи інших держав пострадянського простору (Polegkyi, 2021, с. 31), на теренах Балтійсько-Чорноморського регіону ці дві держави нині мають «спільний геополітичний інтерес» (Перепелиця, 2021, с. 279).

Українсько-польські відносини вибудовуються у межах єдиного геополітичного простору, який впливає на їхній характер і може бути як сприятливим, так і загрозливим для кожної з держав (Перепелиця, 2021, с. 279). Історично

і Польща, й Україна в різні часи були частинами як Австро-Угорської, так і російської імперій, що стало однією зі спільних рис українсько-польських відносин та геополітичного позиціонування цих держав. А отже, боротьба з імперським минулим є невід'ємною частиною спільних українсько-польських проблем (Перепелиця, 2021, с. 281). Своєю чергою, об'єднання зусиль задля визначення геополітичної ролі цих держав у Балто-Чорномор'ї має «додати Польщі значно більшої геополітичної ваги в її європейських справах» (Перепелиця, 2021, с. 292–293). У цьому ключі Ініціатива трьох морів стала важливим елементом геополітичного позиціонування Польщі в Балтійсько-Чорноморському регіоні, поєднавши основні позиції, важливі для функціонування Польської держави як регіонального центру сили:

– м'яке дистанціювання від процесів жорсткої централізації у рамках ЄС;
– розвиток інфраструктурних проєктів, пов'язаних насамперед з енергетичною безпекою регіону;
– зацікавленість у США як запорука подальшої участі американської сторони в європейських справах та підтвердження надійності євроатлантичного партнерства.

Зі свого боку, внутрішньополітична нестабільність, непослідовність процесів імплементації зовнішньої політики, обмеженість економічних і військово-політичних ресурсів незалежної України первинно унеможливлювали реалізацію геополітичних амбіцій цієї держави в Балтійсько-Чорноморському регіоні (Центр Разумкова, 2011, с. 52). Основною формою взаємодії України з державами цього простору тривалий час залишався традиційний формат двосторонніх відносин. Проте нині, за умови безпосереднього включення України до системи європейської безпеки в якості одного з її ключових елементів, держави Балто-Чорномор'я можуть зміцнити свої міжнародні позиції насамперед шляхом розвитку співпраці з офіційним Києвом (Магда, 2021), котрий, налагоджуючи тісні контакти з польським політикумом, бере безпосередню участь в оформленні оновленого геополітичного тандему – по суті, новітнього рушія розширення багатостороннього співробітництва та поглиблення процесів виникнення міжнародної суб'єктності для цього ареалу.

По-перше, це пояснюється особливостями географічного розташування української держави, в якому, за словами С. Рудницького, «лежить запорука великої політико-географічної ролі України вже в найближчій будучині», оскільки «ціла половина чорноморських берегів належить до суцільної української території» (Рудницький, 1994, с. 107). По-друге, ця тенденція визначається цивілізаційно-культурною приналежністю українського народу, котру свого часу окреслив М. Грушевський: «…український являється народом західної культури – одним із найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним»

(Грушевський, 1991, с. 141). Тож бажання України бути прийнятою та стати частиною більшої та реальної європейської системи безпеки (що функціонує під егідою НАТО) й економічних зносин (що працює в рамках ЄС) нині перебуває у фокусі інтересів усіх європейських держав (Нагель, 2022), включаючи держави Балтійсько-Чорноморського регіону.

Без досягнення згаданих стратегічних цілей Україна може залишитися «вічною периферією Європи» (Нагель, 2022), на яку накладатимуться супутні обмеження щодо визначення її геополітичного статусу. В зв'язку з цим зміна геополітичного середовища в європейському регіоні після початку повномасштабної війни росії проти України підштовхнула офіційний Київ до активнішої діяльності на теренах Балтійсько-Чорноморського простору, спрямованої на зміцнення наявних і створення нових форматів співпраці за участю української держави, котрі дозволять зміцнити безпеку та закріпити геополітичний статус останньої. Так, Люблінський трикутник із Польщею та Литвою, що відображає спільну історію країн із часів Люблінської унії та спільне майбутнє в Європі, дозволяє Україні заручитися безпосередньою підтримкою союзників на шляху до розширення секторальної співпраці; Асоційоване тріо з Грузією та Молдовою дає змогу Україні, Грузії і Молдові координувати зусилля на шляху євроінтеграції; українсько-турецька «Квадрига» зміцнює військово-політичну співпрацю України та Туреччини і, відповідно, дозволяє спільно працювати задля подолання військово-політичних викликів у Чорному морі. Ці проєкти співпраці не тільки дозволять активно формувати простір свободи, безпеки та процвітання в Балтійсько-Чорноморському регіоні, а й сприятимуть стабілізації східного флангу НАТО та ЄС. Адже, за словами міністра закордонних справ України Д. Кулеби, «посилення малих альянсів робить членство України в ЄС і НАТО історично неминучим» (Міністерство закордонних справ України, 2021).

Отже, і для України, і для Польщі стабілізація системи європейської безпеки є прямою передумовою поглиблення співпраці в Балто-Чорномор'ї, адже витіснення з цього геополітичного простору росії дозволить не тільки підтримувати наявний міжнародний порядок, а й закріпити українсько-польське геополітичне лідерство на цих теренах *sui generis*. У цьому ключі набуття Україною статусу держави-члена Європейського Союзу підвищить роль та значення Ініціативи трьох морів, безпосередня участь у функціонуванні якої дозволить Україні вирішувати критично важливі питання подальшого реформування економіки, зміцнення енергетичної незалежності та відновлення енергетичної і транспортної інфраструктури (Lanoszka, Rogers, 2022, с. 26). Тому українська перемога нині є первинною запорукою відновлення безпеки та стабільності в Європі, оскільки звільнення від російської окупації українських територій гарантуватиме убезпечення чорноморського судноплавства,

що разом із поразкою рашизму забезпечить необхідну енергію для розвитку Балтійсько-Чорноморської осі «на рівні її реальних безпекових, економічних та культурних можливостей» (Президент України Володимир Зеленський…, 2023b), створених на основі виокремлення проєкцій позицій польсько-українського геополітичного лідерства в цьому політико-соціальному ареалі.

Українсько-польська співпраця: практичні напрацювання

На думку Є. Магди, після початку повномасштабної російсько-української війни інтенсивність польсько-українських контактів і геополітична взаємодія сторін зросла кількісно та якісно. Польща є одним із найактивніших прихильників просування українського членства в Європейському Союзі, одним із лідерів серед держав НАТО та ЄС у питанні передачі Україні необхідних озброєнь, одним із найвідкритіших суспільств, котре прийняло і продовжує приймати українських біженців (Магда, 2022). Збільшення ролі українського чинника в зовнішній політиці Польщі, однак, не могло не активізувати пропагандистські зусилля Російської Федерації, мішенню яких польсько-українські відносини були обрані невипадково. Намагаючись позбавити Україну міжнародної підтримки її союзників, офіційний Кремль не гребує жодними засобами не тільки військового чи енергетичного, а й культурно-історичного тиску.

Відверте роздратування російського політикуму викликає не лише постійне зближення геополітичних позицій України та Польщі, а й неминуче витіснення РФ із Балтійсько-Чорноморського регіону, пов’язане зі втратою останньою свого геополітичного значення й впливу. Розуміючи, що Польща є одним із ключових союзників США в Балтійсько-Чорноморському регіоні, росія постійно намагається використовувати проти неї невдоволення, яке існує в деяких країнах «Старої Європи» через амбітну позицію офіційної Варшави з низки питань загальноєвропейського розвитку. Натомість РФ, маючи в своєму розпорядженні значний масив документів з історії польсько-українських взаємин, якими з легкістю можна маніпулювати (Магда, 2022), прагне зруйнувати відносини не тільки між Польщею й Україною, а й внести розкол у наявні формати співпраці офіційного Києва з іншими європейськими партнерами. Так, директор Служби зовнішньої розвідки Російської Федерації С. Наришкін навіть заявляв про те, що Польща готується до анексії західноукраїнських земель – Львівської, Івано-Франківської та частини Тернопільської областей, – використовуючи як обґрунтування своїх територіальних претензій трагічні події 1943 року на Волині (Мазуренко, 2022), котрі, до речі, в російському інформаційному просторі завжди називають «Волинською різаниною» (Магда, 2022).

Справді, в останні роки дуже часто піднімалися питання спільного минулого українського та польського народів, чим напряму ставилося під загрозу майбутнє українсько-польської співпраці та відносин держав. А отже новітній етап історії двосторонніх взаємин України та Польщі позначився підвищенням рівня конфліктності й напруженості, викликаних актуалізацією питань спільної історичної пам'яті. З одного боку, як зазначає Р. Щукіна, очевидним вважався внутрішньополітичний запит (як у Польщі, так і в Україні) на виведення емоційно вразливої проблематики відносин держав на рівень політичних і міждержавних дискусій (Щукіна, 2017, с. 115). З іншого боку, необхідність розгляду й глибинного аналізу питань спільної історичної пам'яті держав часто базувалася на закликах інформаційної пропаганди проросійських сил, що підвищувало рівень відторгнення й ксенофобії у відносинах представників українського та польського суспільств, маючи загальний деструктивний вплив на двосторонній порядок денний. Але поряд із потребою в усуненні конфліктних питань, що назріли у двосторонніх відносинах партнерів, останні продовжували реалізовувати свої спільні геополітичні завдання. Так, Польща не припиняла висловлювати однозначну підтримку Україні в процесі врегулювання конфлікту на Сході держави та невизнання анексії Криму (Щукіна, 2017, с. 115), а також розвивати політичні та бізнесові контакти з офіційним Києвом.

Потреба в об'єднанні зусиль задля спільної боротьби з агресивною політикою РФ на теренах Балтійсько-Чорноморського регіону сприяла зближенню двох держав і, відповідно, усуненню розбіжностей, що мають історичне підґрунтя, адже зараз саме «Україна й Польща здатні наповнити новим безпечним і технологічним змістом увесь простір між Балтійським і Чорним морями» (Президент України Володимир Зеленський, 2023а). Тому, беручи участь в українсько-польському економічному форумі 5 квітня 2023 року, лідери двох держав погодилися з тим, що спільний економічний, енергетичний, соціальний, гуманітарний, культурний потенціал України та Польщі в Балтійсько-Чорноморському регіоні забезпечить десятиліття зростання для їхніх народів і для всієї Європи. Саме регіональна співпраця сторін, таким чином, дозволить вирішити всі чутливі питання українсько-польського порядку денного, оскільки вони – «дрібниці» в порівнянні з міцністю і потужністю українсько-польського партнерства (Президент України Володимир Зеленський…, 2023а).

У дискурсі наявних викликів і перспектив розвитку міжнародних відносин на європейському субконтиненті співробітництво України та Польщі дійсно видається важливим в усіх сферах дво- та багатосторонніх взаємодій. Тому після анексії Кримського півострова та початку війни на Сході України сторони зробили низку важливих кроків із метою зміцнення військової співпраці.

Зокрема, у 2014 році було реалізовано ідею зі створення Литовсько-польсько-української бригади імені Великого гетьмана Костянтина Острозького (LITPOLUKRBRIG), у рамках якої нині виконують спільні бойові завдання 4500 військовослужбовців зі збройних сил Литви, Польщі та України. Основними цілями держав у процесі створення та розвитку цієї міжнародної бригади стали: розширення стратегічного партнерства між Литвою, Польщею та Україною; підвищення і зміцнення взаємної довіри; допомога Збройним силам України в процесі інтеграції та реформування з урахуванням західних принципів; застосування стандартів і процедур НАТО; спільна робота і розвиток спільної культури між литовськими, польськими та українськими військами; зміцнення військового співробітництва; розвиток і підготовка спільних сил і засобів для участі в міжнародних операціях. У відповідь на безпекову ситуацію в Європі та нові потреби України в умовах війни з РФ, штаб LITPOLUKRBRIG 2022 року розпочав військову операцію «Об'єднані заради миру», спрямовану на підтримку військових зусиль України. Спільна діяльність сторін у рамках цієї операції включає тактико-оперативний моніторинг ситуації в Україні, координацію логістики на підтримку України, координацію перетину кордону, надання допомоги в реєстрації добровольців, а також координацію допомоги біженцям у Люблінському воєводстві Польщі, де розташовано штаб військової бригади (У Любліні відзначили річницю…, 2023). Загалом створення та подальша діяльність LITPOLUKRBRIG є свідченням продуктивної військової співпраці між державами і готовності до виконання спільних бойових завдань не тільки під час участі в міжнародних операціях з підтримання та гарантування миру під егідою ООН, НАТО та ЄС, а й у процесі захисту кордонів держав-засновниць об'єднаної військової бригади (Щукіна, 2017, с. 114).

Яскравим прикладом стратегічної співпраці України та Польщі, котра має безпосередній вплив на геополітичну ситуацію, що складається в Балтійсько-Чорноморському регіоні, є кооперація цих держав в енергетичному секторі. Намагаючись спільними зусиллями звільнитися від енергетичної залежності, свого часу нав'язаної державам Європи Російською Федерацією, Україна і Польща постійно нарощують взаємодію в енергетичному секторі як на нормативно-правовому, так і на практичному рівнях. Зокрема, знаковим стало підписання 8 грудня 2016 року Угоди між українським та польським операторами газотранспортних систем ПАТ «УКРТРАНСГАЗ» та «GAZ-SYSTEM S.A.», котра закріпила правила взаємодії між сторонами з метою з'єднання транспортних систем двох країн через газовий інтерконектор Польща–Україна. Проєктом передбачено будівництво нового газопроводу між Україною та Польщею, за допомогою якого пропускна здатність збільшиться до 5 млрд м^3 природного газу на рік. Проте найважливішим є той факт, що інтерконектор Польща–Україна має вирішальне значення для забезпечення

можливості транспортування газу з «Північних воріт» (Норвезький коридор і ЗПГ-термінал) через українську газотранспортну систему в напрямі Східної Європи (Укртрансгаз, 2016).

Польсько-українська співпраця в енергетичному секторі також є важливою з огляду на відновлення проєкту нафтопроводу «Одеса–Броди–Плоцьк», реалізація якого повинна дозволити транзит каспійської нафти до Центральної Європи в обхід території росії із подальшим постачанням вуглеводнів до портів Балтійського моря. До сьогодні нафтопровід так і не використовувався за призначенням, проте заява президентів України й Азербайджану від 14 липня 2016 року про відновлення співпраці за проєктом дала новий поштовх для початку робіт на польській ділянці нафтопроводу. Маршрут його проходження вже внесено до плану просторового облаштування Люблінського воєводства Польщі і до планів просторового облаштування 19 польських гмін. Загальна вартість будівництва нафтопроводу «Одеса–Броди–Плоцьк» оцінюється в 455 млн євро, з урахуванням будівництва української (125 км) і польської (270 км) ділянок об'єкта (Україна і Азербайджан…, 2016).

Агресивна поведінка росії в енергетичному секторі, по суті, була й залишається одним із ключових чинників українсько-польських взаємодій у Балтійсько-Чорноморському регіоні. Так, Україна й Польща спільно докладали чималих зусиль із протидії реалізації проєкту «Північний потік 2», котрий ніс реальну загрозу енергетичній безпеці всієї Європи. Намагаючись протистояти енергетичному тиску з боку РФ, 1 жовтня 2022 року Польща почала використовувати природний газ, що транспортується з норвезької ділянки шельфу Північного моря за допомогою нового Балтійського газопроводу «Baltic Pipe» – спільного проєкту польської та данської сторін (Baltic Pipe…, 2022). Своєю чергою, прихід польського нафтогазового концерну PGNiG в Україну для видобутку природного газу можна розцінювати як крок на шляху до зміцнення енергетичної співпраці двох держав, адже енергетичний чинник залишається суттєвою складовою архітектури безпеки всього Балтійсько-Чорноморського регіону (Магда, 2021).

Зважаючи на складність і жорсткість протистояння офіційного Києва російському політичному, економічному, культурному та інформаційному тиску на міжнародному рівні, Україна й Польща намагаються активно створювати міжнародні союзи, в яких вони могли б здійснювати лідерські функції на регіональному рівні, спільно нівелюючи значення впливу РФ (Коршук та ін., 2022, с. 8). Так, ураховуючи факт спільності історичної долі України, Польщі та Литви, 28 липня 2020 року держави заявили про оформлення нового формату тристоронньої співпраці – Люблінського трикутника, в рамках якого зобов'язалися посилювати політичні, економічні, інфраструктурні, безпекові, оборонні та культурні зв'язки між своїми народами в сучасному світі.

Геополітична роль України, Польщі та Литви у процесі формування сучасних політичних, культурних та соціальних реалій Балтійсько-Чорноморського регіону, задекларована активізація співпраці держав Люблінського трикутника з Європейським Союзом і НАТО, а також нарощування ефективної кооперації у рамках Ініціативи трьох морів напряму сприяє зміцненню геополітичної ролі України та Польщі на європейському субконтиненті й інтенсивному залученню української держави до ключових процесів європейської та євроатлантичної інтеграції (Урядовий портал, 2022).

Ще одним значимим геополітичним проєктом стало створення 17 лютого 2022 року тристороннього союзу за участю Великої Британії, Польщі та України, котрий навіть почали називати «Малою Антантою» (Коршук та ін., 2022, с. 8). Про досить позитивні перспективи розвитку співпраці сторін у рамках нового об'єднання свідчив збіг їхніх інтересів та спільне бажання протистояти збільшенню російського впливу як у Балтійсько-Чорноморському регіоні, так і в світі в цілому. Після виходу з ЄС Сполучене Королівство взяло на озброєння концепцію «Глобальної Британії», що передбачає зростання геополітичної ролі держави як самостійного актора міжнародних відносин. Польща прагнула зміцнити власне геополітичне лідерство на теренах Центральної та Східної Європи, а Україна – затвердити свої геополітичні позиції у регіоні, отримуючи надійну міжнародну підтримку в економічній та безпековій сферах (Коршук та ін., 2022, с. 8–9). Особливо важливим у цьому контексті видається бажання сторін захищати спільні цінності та надавати Україні безпекову допомогу, організувавши постачання озброєнь, будівництво військово-морських баз та спільне виробництво кораблів для Військово-морських сил України, навчання українських військовослужбовців і забезпечення переходу української армії на стандарти НАТО (Коршук та ін., 2022, с. 9).

Ініціатива трьох морів: перспективи для реалізації спільних проєктів у Балтійсько-Чорноморському регіоні

Долучившись до багатосторонньої співпраці в рамках Ініціативи трьох морів у статусі партнера-учасника, Україна почала брати активну участь у розробці й практичному втіленні низки секторальних (зокрема, інфраструктурних) проєктів, запущених у рамках даного формату співробітництва. Флагманським проєктом є будівництво планового автотранспортного маршруту – автомагістралі Via Carpatia, – котра повинна забезпечити сполучення міжкарпатським трактом Півночі та Півдня Європи, простягнувшись від Клайпеди в Литві до Салонік у Греції. Ще до початку широкомасштабного російського вторгнення Україна на правах повноправної сторони стала учас-

ником цього проєкту, адже до основного вертикального дорожнього «хребта» мали також бути долучені горизонтальні «відгалуження», котрі простягнулися б углиб України (передовсім до порту в Одесі). Зрозуміло, що важливість побудови додаткових доріг з України на Захід важко переоцінити (Курносов, 2022), а для держав Європи повноцінна реалізація цього проєкту має уможливити скорочення шляху постачання окремих товарів та переміщення осіб. Тим більше, що маршрут Via Carpatia може бути доповнений залізничним коридором Rail Carpatia (Тужанський, 2022), а 2022 року Польща заявила про спільне з державами-учасницями Ініціативи трьох морів, Молдовою й Україною подання заявки на перегляд Транс'європейської транспортної мережі TEN-T у контексті пропозиції щодо створення Балтійсько-Чорноморсько-Егейського коридору (Тужанський, 2022).

Отже, в умовах продовження війни росії проти України даний проєкт може дати українській державі можливість для транспортування її товарів до Європи та допомогти покращити українську інфраструктуру в місцях, де пролягатиме цей шлях (Щербатих, 2022). До речі, останній пролягає у відносній близькості до судноплавного каналу через Віслинську (Балтійську) косу, який польська влада відкрила 17 вересня 2022 року задля забезпечення заходу суден до Віслинської протоки без згоди росії. Тепер цей водний шлях протяжністю у 23 км, що поєднує Віслинську та Гданську затоки (сам канал має довжину близько 1 км), дозволить суднам завдовжки до 100 м, шириною до 20 м та зануренням до 5 м заходити до польського порту в м. Ельблонг, оминаючи територіальні води росії, зокрема Балтійську (Пілавську) протоку (Курносов, 2022). Цей водний шлях, таким чином, є дуже важливим із точки зору не лише польських, а й українських національних інтересів, адже за його допомогою Польща має змогу посилити свої позиції та здобути незалежність мореплавства у Балтійському морі, безперешкодно забезпечивши не лише військову, гуманітарну, а й унікальну логістичну підтримку України у її протистоянні з РФ (Курносов, 2022).

Ще одним проєктом, запущеним у рамках діяльності Ініціативи трьох морів, є будівництво автомагістралі Via Baltica, котра має логістично сполучити Прагу (Чехія) та Гельсінкі (Фінляндія), пройшовши через Польщу, Литву, Латвію та Естонію. Цей шлях є важливим комунікаційним та туристичним маршрутом і водночас стимулятором економічного зростання в державах-учасницях Ініціативи трьох морів та Балтійсько-Чорноморському регіоні загалом. На цій автомагістралі частка вантажних перевезень становить близько 30%, однак наявна дорожня інфраструктура та умови руху на Via Baltica наразі не гарантують високого рівня якості цього транзитного маршруту (Тужанський, 2022).

Нині українська сторона через залізничну лінію «Варшава–Київ» має змогу долучитися до залізничного коридору Rail Baltica (Паулішвілі, 2022)

– ще одного інфраструктурного проєкту, що реалізується в рамках Ініціативи трьох морів. Ця магістраль повинна сполучити країни Балтії, Східну (зокрема, Польщу) та Західну Європу. До речі, у 2021 році в ЄС підписали додаткову угоду на співфінансування будівництва даного шляху на суму 19,7 млн євро. Важливість Rail Baltica, як і зростання частки вантажних залізничних перевезень загалом, також зумовлена активною політикою Китаю щодо залучення країн Центральної і Східної Європи до прокладання «Нового Шовкового шляху» (Тужанський, 2022). А отже, участь України у будівництві Rail Baltica може дозволити їй долучитися до розбудови загальноєвропейської мережі залізничних перевезень і навіть потенційно вибудувати тісніші економічні взаємини з КНР.

Балтійсько-Адріатичний залізничний коридор – один із дев'яти основних залізничних коридорів, який має поєднати всі 27 держав-членів ЄС, у тому числі ставши й одним із маршрутів експортування зернових із території України. Своєю чергою, залізничний коридор Rail-2-Sea, що має сполучити польський Гданськ із румунською Констанцою, матиме подвійне стратегічне значення, адже поряд із його первинним транспортним призначенням цей маршрут може слугувати плацдармом для швидкого перекидання військ у рамках НАТО, східний фланг якої безпосередньо охоплює території держав-учасниць Ініціативи трьох морів ((Щербатих, 2022). Вантажний залізничний коридор Amber Rail, що забезпечує сполучення між морськими портами в Республіці Словенія, розташованими на Адріатичному узбережжі, та внутрішніми портами на Дунаї в Угорщині та Словацькій Республіці, дає перспективу налагодження залізничного сполучення з Республікою Сербія і, як результат, покращення в цій країні якості залізничних транспортних послуг. Крім того, з часу запуску даного коридору в 2019 році де-факто забезпечується функціонування залізничного шляху по осі «Європа–Азія» (Тужанський, 2022), що нині має суттєве стратегічне значення й потенціал.

В енергетичному секторі держави-учасниці Ініціативи трьох морів активно співпрацюють із метою будівництва й розширення наявної інфраструктури для постачання і зберігання скрапленого природного газу. Ще 2017 року Польща та Литва побудували термінал для прийняття скрапленого природного газу в Балтійському морі, а Хорватія нині планує спорудження ЗПГ-терміналу на Адріатиці. Після запуску інтерконектора GIPL, що сполучає газотранспортні системи Польщі та Литви, держави Балтії фактично приєдналися до європейського газового ринку, а завершення будівництва інтерконектора Польща–Словаччина дозволить отримати доступ до ЗПГ-терміналів у Польщі та державах Балтії українській стороні (Тужанський, 2022). Своєю чергою, наявність одних із найбільших сховищ для зберігання природного газу в Європі, а також використання можливостей інтерконекторів Польща–Словаччина та Польща–Україна

мали б перетворити Україну на ключовий елемент механізму забезпечення енергетичних потреб усіх держав-учасниць Тримор'я, зміцнивши їхню незалежність у світлі здійснення потужного енергетичного тиску з боку РФ.

Висновки

Зважаючи на активну співпрацю української та польської сторін на тлі поширення російської загрози на теренах всієї Європи, саме під час подальшого налагодження взаємовигідного співробітництва України й Польщі в практичній площині держави можуть усвідомити, що їхня спільність інтересів у протистоянні геополітичним викликам не тільки переважає окремі політичні суперечності та є вагомішою за негативні аспекти спільної історичної пам'яті, але й дозволяє підсилювати значення їх геополітичного лідерства в Балтійсько-Чорноморському регіоні. А отже, нині спостерігається повноформатне відродження «західної орієнтації» української держави – історично сформованої зовнішньополітичної свідомості, котра свого часу була понівечена насильницькими діями російської влади щодо переривання духовних, культурних, економічних і міжособистісних контактів населення окупованих росією українських земель з Європою. Оскільки протягом тривалого часу саме Польща виступала транзитною територією для західноєвропейських впливів в Україні, тісна співпраця держав у Балтійсько-Чорноморському регіоні дозволить забезпечити стабільність цього геополітичного ареалу, налагодивши його взаємозв'язки з ширшими геополітичними просторами не тільки Європи, а й світу в цілому.

Список літератури

Baiduk R. (2017), *Kresy Wschodnie or the Partner in the Eastern Neighborhood: Modern Polish Popular Perception of Ukraine*, „International Crimes and History", no. 18, pp. 101–126.

Baltic Pipe почав транспортувати газ до Польщі (2022), Укрінформ, 1.10, https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3583601-baltic-pipe-pocav-transportuvati-gaz-do-polsi.html, дата звернення: 18.07.2023.

Biscop S. (2023), *War for Ukraine and the Rediscovery of Geopolitics: Must the EU Draw New Battlelines or Keep an Open Door?*, „Egmont Paper", no. 123, Brussels.

Grzywacz A., Kwiecień M., Mazur G., red. (2000), *Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza*, Kraków.

Hacker H. (1996), *Středoevropské plány jako pokusy o evropské mírové uspořádání*, „Střední Evropa", no. 56, pp. 11–33.

Horbulin V. et al. (2016), *Donbas and Crimea: Return at What Price?*, Kyiv.

Hrabyk K. (1944), *Co to jest Międzymorze*, „Papiery Klaudiusza Hrabyka", sygn. 16314/II, pp. 9–13.
Ištok R. et al. (2018), *The Intermarium as a Polish Geopolitical Concept in History and in the Present*, „Geopolitics", no. 6, pp. 314–341.
Kuzio T. (2022), *Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War. Autocracy-Orthodoxy--Nationality*, London and New York.

Łada A. (2017), *Poland in Europe – Regional Leader or Outlier? Poland's European Policy in View of the Changes on the Continent*, Warszawa.
Lanoszka A. (2020), *Poland in a Time of Geopolitical Flux*, „Contemporary Politics", no. 4, vol. 26, pp. 458–474.
Lanoszka A., Rogers, J. (2022), *'Global Britain' and the Black Sea Region*, „Policy Paper: Geopolitics Programme", no. SBIPP07, London.
Larrabee, S. F. (1996), *Ukraine's Place in European and Regional Security*, „Harvard Ukrainian Studies", no. 20: Ukraine in the World: Studies in the International Relations and Security Structure of a Newly Independent State, pp. 249–270.
Nałęcz D. (2019), *The Evolution and Implementation of the Intermarium Strategy in Poland: A Historical Perspective*, O. Kushnir (ed.), *The Intermarium as the Polish-Ukrainian Linchpin of Baltic-Black Sea Cooperation*, Cambridge, pp. 1–21.
Neumann I. (1994), *A Region-Building Approach to Northern Europe*, „Review of International Studies", no. 1, vol. 20, pp. 53–74.
Polegkyi O. (2021), *The Intermarium in Ukrainian and Polish Foreign Policy Discourse*, „East/West: Journal of Ukrainian Studies", no. 2, vol. VIII, pp. 29–48.
Potulski J. (2014), *Polish Geopolitical Visions. Poland as Intermarium*, V. Mihaylov (ed.), *Territories as Identities in Central, Eastern and Southeastern Europe*, Częstochowa, pp. 175–189.
Rudnytska U. (2015), *The Prospects for Baltic – Black Sea Cooperation in the Context of Current Russian-Ukrainian Relations*, „Torun International Studies", no. 8, vol. 1, pp. 99–107.
Sokolsky R. (2016), *Not Quiet on NATO's Eastern Front*, Carnegie Endowment for International Peace, 29.06, http://carnegieendowment.org/2016/06/29/not-quiet-on-nato-seasternfront--pub-63984. Accessed 14 May 2021, дата звернення: 29.07.
Starzyk A., Tomaszewska N. (2017), *Conception of Intermarium in Polish Foreign Policy in XXI Century*, „Torun International Studies", no. 10, vol. 1, pp. 15–28.
Swistek G., Paul M. (2023), *Geopolitics in the Baltic Sea Region: The 'Zeitenwende' in the Context of Critical Maritime Infrastructure, Escalation Threats and the German Willingness to Lead*, „SWP Comment", no. 9, Berlin, https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/86803/ssoar-2023-swistek_et_al-Geopolitics_in_the_Baltic_Sea.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2023-swistek_et_al-Geopolitics_in_the_Baltic_Sea.pdf, дата звернення: 30.07.2023.
Szelachowska K. (2016), *The Revival of Intermarium – Poland Can Talk the Talk but Can It Walk the Walk?*, Defence24.com, 11.01, https://defence24.com/the-revival-of-intermarium-poland-can-talk-the-talk-but-can-it-walk-the-walk, дата звернення: 29.06.2023.
Бреский О. (2011), *Intermarum. Пролегомены к пространственной политике в регионе*, „Перекрестки: Журнал исследований восточноевропейского Пограничья": Проект «Социальные трансформации в Пограничье: Беларусь, Украина, Молдова», № 3–4, с. 31–47.
Василевич Ю.В. (2012), *Чорноморська концепція Юрія Липи у геополітичній думці України*, „Наукові праці: Науково-методичний журнал", № 166, т. 178, с. 8–11.

Герасимчук С. (2019), *Бухарест 9: у пошуках співпраці на східному фланзі НАТО?*, Рада зовнішньої політики «Українська призма», 27.06, http://prismua.org/бухарест-9-у-пошуках-співпраці-на-східн/, дата звернення: 22.08.2023.

Гончаренко Ю. (2017), *Проект Міжмор'я: від концепції до реалізації*, *Балто-Чорноморський союз – від міфу до реальності: Матеріали круглого столу, м. Київ, 8 червня 2017 р.*, Фонд підтримки демократичних ініціатив; Інформаційний центр «Міжмор'я», за підтримки Єдиного Союзу Патріотів України, с. 4–8.

Грушевський М. (1991), *Хто такі українці і чого вони хочуть*, Київ.

Давимука О.О. (2021), *Стратегічна оцінка сучасних загроз безпеці державами Балто-Чорноморського регіону*, „Політикус", № 2, с. 93–99.

Демчишак Р. (2022), *Російсько-українська війна як фактор геополітичного позиціонування регіону ЦСЄ та ПСЄ*, „Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії", № 43, с. 247–254.

Додонов Р. (2005), *Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії*, „Політичний менеджмент", № 13, т. 4, с. 127–140.

Коршук Р.М., Петренко І.І., Салтовський О.І., Федорченко В.М. (2022), *Питання геополітичних союзників України у вітчизняній політичній думці першої половини XX сторіччя*, „Політичне життя", № 3, с. 7–13.

Курносов А. (2022), *Судноплавний канал через Віслинську косу в обхід Росії: що він дає Польщі й Україні?*, Радіо Свобода, 20.09, https://www.radiosvoboda.org/a/vidkryttya-sudnoplavnyy-kanal-baltyka-polshcha/32042971.html, дата звернення: 22.08.2023.

Липа Ю. (2007), *Чорноморська доктрина*, В. Яременко (керівник проєкту), *Всеукраїнська трилогія*, т. 2, Київ, с. 5–135.

Магда Є. (2021), *За нашу і вашу безпеку*, Нова Польща, 8.10, https://novapolshcha.pl/article/za-nashu-i-vashu-bezpeku/, дата звернення: 19.08.2023.

Магда Є. (2022), *Як агресія Росії змінила партнерство Польщі та України*, „Главком", 17.12, https://glavcom.ua/columns/yemagda/jak-ahresija-rosiji-zminila-partnerstvo-polshchi-ta-ukrajini-896077.html, дата звернення: 19.08.2023.

Мазуренко А. (2022), *У Росії знову марять про те, що Польща хоче анексувати частину України*, Українська правда, 30.11, https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/30/7378638/, дата звернення: 18.08.2023.

Михтуненко В. (2022), *Ініціатива «Тримор'я» як стратегічний проєкт «нової» Європи*, „Консенсус", № 3, с. 83–89.

Міністерство закордонних справ України (2021), *Дмитро Кулеба: Україна створила 3 нові альянси у Балто-Чорноморському регіоні задля зміцнення безпеки*, 5.07, https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ukrayina-stvorila-3-novi-alyansi-u-balto-chornomorskomu-region i-zadlya-zmicnennya-bezpeki, дата звернення: 18.082023.

Нагель Х. (2022), *Повернення до Міжмор'я: як оновлена польська концепція може допомогти Україні*, Європейська правда, 16.08, https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/08/16/7145038/, дата звернення: 18.07.2023.

Надтока О. (2003), *Балто-Чорноморський союз: історична ретроспектива і політична перспектива*, „Наукові записки НаУКМА. Серія: Гуманітарні науки", № 1, т. 22, с. 148–157.

Укртрансгаз (2016), *Україна та Польща підписали угоду про правила взаємодії ГТС через майбутній інтерконнектор*, Укртрансгаз, 8.12, https://utg.ua/utg/media/news/2016/12/integ-ua-pl-2016.html, дата звернення: 3.08.2023.

Паулішвілі З. (2022), *Зеленський запропонував включити Україну до проєкту Тримор'я*, LB.ua, 20.06, https://lb.ua/news/2022/06/20/520654_zelenskiy_zaproponuvav_vklyuchiti.html, дата звернення: 3.08.2023.

Перепелиця Г. (2021), *Українсько-польські відносини в системі геополітичних координат Центрально-Східної Європи XX – початку XXI століття*, В. Балюк, Ю. Макар, М. Дорошко (ред.), *Спадщина Пілсудського та Петлюри. Минуле, сьогодення та майбутнє партнерства Польщі та України: Монографія*, Київ; Люблін, с. 279–307.

Президент України Володимир Зеленський: Офіційне інтернет-представництво. (2023a), *Україна й Польща здатні наповнити новим безпечним і технологічним змістом увесь простір між Балтійським і Чорним морями – Президент на українсько-польському економічному форумі*, 6.04, https://president.gov.ua/news/ukrayina-j-polsha-zdatni-napovniti-novim-bezpechnim-i-tehnol-82133, дата звернення: 4.08.2023.

Президент України Володимир Зеленський: Офіційне інтернет-представництво (2023b), *Україна перемоги буде країною, гідною своїх героїв – виступ Президента на пленарному засіданні Верховної Ради з нагоди 27-ї річниці ухвалення Конституції*, 28.06, https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-peremogi-bude-krayinoyu-gidnoyu-svoyih-geroyiv-vist-83869, дата звернення: 4.08.2023.

Рудницький С. (1994), *Чому ми хочемо самостійної України?*, Львів.

Сарнацький О.П., Мигловець Н.О. (2018), *Балтійсько-Чорноморське співробітництво як альтернативний інтеграційний напрям для України*, „Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво", № 103, т. 4, с. 28–33.

Тужанський Д. (2022), *Україна стала партнером-учасником Тримор'я. Чому це важливо*, InfoPost.Media, 27.06, https://infopost.media/chomu-proekty-inicziatyvy-troh-morivvazhlyvi-dlya-ukrayiny-i-navpaky/, дата звернення: 14.08.2023.

Турчин Я., Дорош Л. (2017), *Балто-Чорноморський союз як варіант регіональної безпекової системи для України*, О. Горбач, К. Сігідус (ред.), *25 років Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво: спроба балансу: Матеріали III Українсько-польського наукового форуму, м. Ольштин – Львів, 11–12 травня 2017 р.*, Ольштин–Львів, с. 53–57.

У Любліні відзначили річницю створення Тристоронньої литовсько-польсько-української бригади (2023), LRT, 16.09, https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2078588/u-liublini-vidznachili-richnitsiu-stvorennia-tristoronn-oyi-litovs-ko-pol-s-ko-ukrayins-koyi-brigadi, дата звернення: 14.08.2023.

Україна і Азербайджан зібралися відродити проект «Одеса–Броди». Алієв і Порошенко обговорили можливості постачання нафти (2016), LB.ua, 14.07, https://lb.ua/economics/2016/07/14/340218_ukraina_azerbaydzhan_sobralis.html, дата звернення: 4.08.2023.

Україна має долучитися до Тримор'я – Зеленський на саміті ІТМ (2022), Радіо Свобода, 20.06, https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-trymorya-zelenskyi/31906568.html, дата звернення: 8.08.2023.

Урядовий портал (2022), *Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування «Люблінського трикутника»*, 28.07, https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika, дата звернення: 18.08.2023.

Центр Разумкова (2011), *Українсько-турецьке партнерство в контексті безпеки і стабільності Чорноморського регіону*, *Зміцнення безпеки в Чорноморському регіоні і перспективи турецько-українського співробітництва*, Київ: Центр Разумкова, Фонд Арсенія Яценюка «Open Ukraine», Центр міжнародних та європейських досліджень Університету Кадір Хас, с. 49–68.

Щербатих О. (2022), *Тримор'я не альтернатива, але можливість*, „Подолянин", 12.08, https://podolyanin.com.ua/suspilstvo/59824/, дата звернення: 18.08.2023.

Щукіна Р. (2017), *Ключові моменти польської політики підтримки України у російсько-українському конфлікті*, О. Горбач, К. Сігідус (ред.), *25 років Договору між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво: спроба балансу: Матеріали III Українсько-польського наукового форуму, м. Ольштин – Львів, 11–12 травня 2017 р.*, Ольштин–Львів, с. 111–115.

МИКОЛА ДОРОШКО

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-0173-9416

БОГДАН ЧЕРКАС

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0002-7512-8557

Безпекова взаємодія України і Польщі в рамках геополітичного проєкту Міжмор'я

Анотація. Автори розділу досліджують участь України в реалізації проєкту «Міжмор'я» в контексті стратегічного партнерства України та Польщі. Обґрунтовано, що в контексті наростання загроз українській зовнішній політиці й дипломатії Україні варто глибше працювати в напрямку активізації відносин зі східноєвропейськими державами щодо створення майданчика безпекового діалогу в межах Балто-Чорноморської співдружності. Доведено, що координація різнорівневої співпраці в регіоні Міжмор'я дозволить оптимізувати та зміцнити рівень національної безпеки України, Польщі та інших держав Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: Міжмор'я, Балто-Чорноморська співдружність, Тримор'я, Україна, Польща, національна безпека, Російська Федерація, агресія, Центральна та Східна Європа

Streszczenie. Autorzy rozdziału badają udział Ukrainy w realizacji projektu „Międzymorze" w kontekście strategicznego partnerstwa Ukrainy i Polski. Uzasadnia się, że w kontekście rosnących zagrożeń dla ukraińskiej polityki zagranicznej i dyplomacji Ukraina powinna głębiej pracować w kierunku intensyfikacji relacji z państwami Europy Wschodniej w zakresie stworzenia platformy dialogu na temat bezpieczeństwa w ramach Wspólnoty Bałtycko-Czarnomorskiej. Udowodniono, że koordynacja współpracy na różnych poziomach w regionie Międzymorza pozwoli zoptymalizować i wzmocnić poziom bezpieczeństwa narodowego Ukrainy, Polski i innych państw Europy Środkowo-Wschodniej.

Słowa kluczowe: Międzymorze, Wspólnota Bałtycko-Czarnomorska, Trójmorze, Ukraina, Polska, bezpieczeństwo narodowe, Federacja Rosyjska, agresja, Europa Środkowo-Wschodnia

Abstract. The authors of the chapter investigate the participation of Ukraine in the implementation of the Intermarium project in the context of the strategic partnership between Ukraine and Poland. It is substantiated that in the context of increasing threats to Ukrainian foreign policy and diplomacy, Ukraine should work more deeply in the direction of intensifying relations with Eastern European countries regarding the creation of a platform for security dialogue within the Baltic-Black Sea Commonwealth. It has been proven that the coordination of cooperation at different levels in the Intermarium region will allow to optimize and strengthen the level of national security of Ukraine, Poland and other states of Central and Eastern Europe.

Keywords: Intermarium, Baltic-Black Sea Commonwealth, the Three Seas Initiative, Ukraine, Poland, national security, Russian Federation, aggression, Central and Eastern Europe

Вступ

Російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 році і триває досі, змінила геополітичну ситуацію в регіоні Центральної та Східної Європи. Україна сьогодні стоїть перед серйозними викликами безпеки та існування держави. Війна в Україні продемонструвала всьому світові певну безпорадність ЄС і НАТО, нездатність ООН та ОБСЄ протидіяти викликам часу. Повномасштабне вторгнення росії в Україну вкотре додало актуальності концепції Міжмор'я на теренах Центральної та Східної Європи. Наразі життєво важливого значення набули можливості залучення України до центральноєвропейської системи регіональної безпеки в межах ініціативи Міжмор'я через імплементацію інфраструктурних і торговельних проєктів.

Концептуально-теоретичний вимір позиціонування України в межах Балтійсько-Чорноморського простору

Геополітичному позиціонуванню України в межах Балтійсько-Чорноморського простору присвячено наукові й аналітичні розвідки українських, польських та іноземних дослідників. Так, про необхідність створення Балтійсько-Чорноморського геополітичного союзу свого часу писали відомі українські політики та науковці М. Міхновський (Міхновський, 2002), С. Рудницький (Рудницький, 1923; Рудницький, 1994), Ю. Липа (Липа, 2007; Липа, 1995). У їхніх працях переважно йшлося про гіпотетичні можливості перетворення України на важливого геополітичного гравця в регіоні Міжмор'я.

Термін «Міжмор'я» використовується для позначення союзу держав між Балтійським і Чорним морями, а в деяких випадках і Адріатичним морем. Ідея Міжмор'я передбачає глибоку співпрацю або навіть конфедерацію держав, розташованих між Балтійським і Чорним морями, які зіткнулися із загрозами з боку росії (Polegkyi, 2021, с. 32).

У польській політичній традиції проєкт Міжмор'я (Тримор'я або Intermarium) знаходимо в низці польських геополітичних концепцій – від політики «прометеїзму» Ю. Пілсудського та Р. Дмовського до доктрини УЛБ Є. Ґедройця та Ю. Мерошевського. Ідея Міжмор'я, вперше запропонована Адамом Єжи Чарторийським у XIX столітті, згодом була сформульована як політична концепція вже Ю. Пілсудським. У цілому проєкт цілком вписувався в контекст ідеї відродження Речі Посполитої «від моря до моря», що набула значного поширення у політичній думці польських інтелектуальних та політичних кіл на межі XIX–XX ст.

Ще одна спроба застосувати концепцію Міжмор'я до практичної політики пов'язана з Ю. Беком, міжвоєнним міністром закордонних справ Польщі. Бек вважав, що співпраця країн Центрально-Східної Європи може гарантувати виживання Польщі в умовах мілітаризації Німеччини та СРСР. Прагматизм політичного підходу Бека базувався на геополітичних реаліях і питаннях безпеки, а не на ідеологічних концепціях. Бек вважав за необхідне для Польщі вступати в союзи з малими і середніми державами, розташованими між Балтійським, Адріатичним і Чорним морями. Однак цей підхід так і не був повністю реалізований (Polegkyi, 2021, с. 33).

Загальний зміст історичної концепції Міжмор'я (Тримор'я або Intermarium) – сприяти формуванню федерації між народами, що проживають на території між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями з метою протистояння імперським амбіціям спочатку царської росії, потім – Пруссії та Німецького Райху, а також потенційного союзу між ними. Ідея Міжмор'я стала досить популярною в польському політичному середовищі у перші роки після відновлення другої Речі Посполитої.

Ю. Пілсудський, литовський король Міндаугас II та український гетьман П. Скоропадський намагалися вести діалог щодо зближення країн регіону з метою підтримки безпеки й захисту від нової імперської експансії. Однак недовгий політичний вік двох останніх лідерів та ідеї Польщі щодо федералізації Східної Європи також не забезпечили реалізації ідей Міжмор'я. Врешті військова конвенція, підписана між Польщею, Фінляндією, Естонією та Україною була останньою спробою реалізації ідеї створення Балто-Чорноморського союзу.

Паралельно на початку 1920-х рр. було напрацьовано проєкт Договору Чорноморського союзу, в якому проголошувалася спільна ідея боротьби за незалежність та взаємне визнання й взаємопідтримку, спільна боротьба з більшовиками, подальший спільний захист, створення єдиного органу – Ради Чорноморського Союзу, що затверджував статут і наглядав за діями головнокомандувача спільних збройних сил, обраного за згодою сторін. Договір набув чинності з дня підписання. До участі запрошувалися представники України, Грузії, Азербайджану, Кубані, Тереку, Дону й так званого російського політичного комітету. В перспективі не виключалася участь у Договорі Туреччини, Польщі та Румунії. Однак уже наприкінці того року Червона армія зайняла Україну, Азербайджан, Вірменію та Грузію. Згодом обговорювалися ідеї створення Чорноморської Антанти, до якої б під егідою Франції увійшли Україна, Кубань, Грузія та Азербайджан, утім різке зниження дипломатичної активності Франції після Локарнської конференції звело нанівець потенціал цього об'єднання (Кондратенко, 2020, с. 13).

Вкрай зацікавленим в реалізації проєкту Міжмор'я було й керівництво Директорії УНР, що вважало підписання Варшавської угоди з Другою Річ-

чю Посполитою 1920 року першим кроком не лише до створення «Східної Антанти», але й Балто-Чорноморського союзу окраїнних держав колишньої Російської імперії. На цьому, зокрема, наголошував міністр закордонних справ УНР А. Ніковський, вважаючи, що «Східна Антанта» «спричиниться до консолідації політичних і економічних відносин на Сході, до усунення грізної небезпеки "балканізації" Східної Європи, й таким чином буде аргументом проти відбудови росії в очах Великої Антанти». Аналогічним чином Балтійський союз, на думку А. Ніковського, відокремить Німеччину від росії й стане на перешкоді можливих у майбутньому спроб Берліна «відбудувати єдину росію» (ЦДАВО, с. 79). Водночас А. Ніковський застерігав, що неучасть УНР у проєкті «Східної Антанти» призведе до послаблення морального впливу першої на Балтійські держави й «спричиниться до надмірного поширення на Сході впливу другої Великої окраїнної держави – Польщі», а також суттєво послабить політичну позицію України при створенні в перспективі Чорноморського союзу (ЦДАВО, с. 79).

З початком холодної війни концепція Міжмор'я фактично зникла з ідейного поля еліт країн Східної Європи, яка після Другої світової війни перетворилася на сферу впливу Радянського Союзу. Лише поодинокі праці емігрантських кіл подекуди нагадували про можливість існування Балто-Чорноморського союзу. Так, у 1960-х та на початку 1970-х рр. польський публіцист Є. Ґедройць та політолог Ю. Мерошевський в еміграції запропонували концепцію Міжмор'я у форматі осі Україна–Литва–Білорусь. Цим трьом радянським республікам відводилася роль суміжних утворень під контролем зовнішніх сил, тоді як Польща мала отримати роль регіонального лідера. Вважається, що концепція Ґедройця-Мерошевського багато в чому лягла в основу сучасної східноєвропейської політики Польщі. У подальшому ідеї Міжмор'я висловлювали такі польські провідні політики як Л. Валенса, котрий у першій половині 1990-х рр. обґрунтував перехідний період в інтеграційних прагненнях східноєвропейських країн до НАТО (Кондратенко, 2020, с. 15).

Нове дихання ідеї Міжмор'я надав розпад так званого соціалістичного табору на рубежі 80–90-х років XX ст. Так, у 1990-х рр. у Польщі побачили світ дослідження, в яких здійснено геополітичну характеристику регіону, розглянуто різні варіанти формування Балто-Чорноморського союзу, спрогнозовано вплив на відносини з росією, Західною Європою і Скандинавією у разі можливої реалізації проєкту (Okulewicz, 2001; Troebst, 2003; Grzechnik, 2014).

Провісником інтеграційних процесів у Східній Європі стало заснування у 1991 р. Вишеградської четвірки у складі Польщі, Чехословаччини (пізніше організація представлена Чехією й Словаччиною) та Угорщини. У 1992 р. було створено Раду держав Балтійського моря (РДБМ) задля сприяння стабільній і процвітаючій Європі та були створені оборонні структури держав Балтії.

Крім цього, слід відзначити Організацію Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), яка була створена у 1992 р. у складі 11 країн, у тому числі України, Грузії та Молдови. Співпраця у рамках цієї організації відбувалася на академічному, міжурядовому, міжпарламентському, діловому, банківському та інших рівнях. Була створена Рада міністрів закордонних справ та Парламентська асамблея. Утім, подальший діалог щодо Балто-Чорноморського союзу обмежився проведенням конференцій, самітів та, максимум, міжурядових зустрічей, де оговорювались питання різнорівневого співробітництва, підтримки безпеки та розвитку комунікацій.

Згодом дискурс Міжмор'я був відроджений вже у 2000-х роках. Приміром, у роботі українських дослідників В. Мадіссона та В. Шахова «Сучасна українська геополітика» (2003) досить детально розглядаються питання участі України в потенційному Балто-Чорноморському об'єднанні. На думку українських дослідників, Україна є «природним посередником» між регіонами Балтійського та Чорного морів. Тому для України дедалі актуалізується вісь співпраці Північ–Південь як альтернатива різновектору Схід–Захід. Важливою у цьому контексті, як відзначає дослідниця У. Рудницька, є й комунікаційно-транспортна система в Балто-Чорноморському регіоні, зокрема й система газопроводів (Кондратенко, 2020, с. 17).

Що стосується практичного аспекту реалізації Балто-Чорноморського зближення, варто згадати Угоду із заснування у 2001 р. Робочої групи з військово-морського співробітництва у Чорному морі – BLACKSEAFOR, що стала чи не найдієвішим проєктом співпраці в рамках Чорноморського регіону. Метою Угоди, як відомо, є співпраця у сфері підтримки миру й стабільності в регіоні шляхом спільного тренування військово-морських сил. Наступного року було підписано договір із приводу побудови заходів безпеки у військово-морській сфері в Чорному морі. До безпекових угод та документів із визначення політико-економічної співпраці в Чорноморському регіоні слід віднести такі ініціативи, як «Прикордонна співпраця Чорного Моря», ініційований у 2006 р. Румунією «Чорноморський Форум задля діалогу та партнерства», «Чорноморська гармонія» тощо. Посилення безпекових зв'язків України з іншими регіональними центрами має бути спрямоване передовсім на користь геополітичного формування так званої Балто-Чорноморської дуги (Балто-Чорноморського союзу, Intermarium) як спільного безпекового та оборонного простору.

Серед найбільш відомих сучасних українських ініціаторів концепту Балто-Чорноморського союзу є також український учений, академік НАН України В. Горбулін, який говорить про спільність загроз для України, держав Балтії, Скандинавських країн, Румунії та інших країн Міжмор'я. На його думку, оптимальним шляхом зовнішньополітичного розвитку для країн Балто-Чор-

номорського союзу є підвищена активність у сфері міжнародних відносин, безпеки, економіки, енергетики та інформаційної політики. Адже дефіцит безпеки, як відзначає вчений, ще з XVIII ст. супроводжує країни Центральної та Східної Європи, які перманентно ставали розмінною монетою у відносинах між Західною Європою та росією. Виходячи з цього, В. Горбулін застерігає країни цього регіону від практики покладання надій підтримки на більш потужних геополітичних гравців, системи колективної безпеки та сформовані інтеграційні об'єднання. Тим самим оптимізація механізмів зближення й партнерства має забезпечити, на його думку, створення в Балто-Чорноморському регіоні нового центру вільного обігу товарів, робочої сили, капіталів та ідей, а також, що головне, сприяти врегулюванню конфлікту на Сході України (Кондратенко, 2020, с. 16).

Одним із ініціаторів відродження Міжмор'я був загиблий президент Польщі Л. Качинський. Він пропонував провести конференцію про Міжмор'я, користаючись новими можливостями – змінами в Україні, пов'язаними з першим Майданом. Однак планам не вдалося реалізуватися – 10 квітня 2010 року Л. Качиньский разом із представницькою делегацією Польщі раптово загинув в авіакатастрофі під Смоленськом, яку, дуже імовірно, організували російські спецслужби.

Виразником ідеї об'єднання держав Центрально-Східної Європи у Балто-Чорноморський союз став президент Польщі А. Дуда (ID/PAP, 2015). На провідну роль Польщі у проєкті «Інтермаріум» вказує, наприклад, один із найвпливовіших фахівців у галузі геополітики Д. Фрідман у виданні аналітичного центру «Stratfor» (Friedman, 2011). Разом з тим, у польському науковому і експертному середовищі превалює думка, що цей геополітичний проєкт неможливий без Білорусі та України (Машкевич, 2015). Польща має всі підстави на регіональне лідерство у Східній Європі, оскільки може бути не лише ініціатором Балто-Чорноморського союзу, але й, по суті, його засновником, шляхом реалізації стратегії згадуваної ягеллонської геополітики, що регулярно обговорюється у польських інтелектуальних та політичних колах. Навіть незважаючи на те, що Польща є членом ЄС та НАТО, вона сприймає росію як реальну загрозу своїй безпеці, і цезанепокоєння посилилося після 2014 року, а особливо з широкомасштабним вторгненням РФ у лютому 2022 року.

До усвідомлення необхідності відродження проєкту Міжмор'я Польща й Україна йшли поступово. У 2009 році Україна, Литва та Польща створили спільну військову бригаду. У 2020 році було започатковано новий тісний формат співпраці – Люблінський трикутник між міністерствами закордонних справ трьох країн. Ці кроки до зближення ґрунтувалися як на історичних підставах, так і на соціологічних опитуваннях, що демонстрували прихиль-

ність суспільств у Литві, Польщі та Україні до таких інтеграційних форматів. Таким чином, ці та подібні проєкти є вираженням почуття спільних інтересів, сприйняття, загроз та ідентичності у Центрально-Східній Європі. Водночас жодна з ініціатив, пов'язаних із Міжмор'ям, ще не призвела до створення потужного альянсу безпеки у Центральній та Східній Європі (Fedorenko, Rotaru, Umland, 2022, с. 292).

Відродження проєкту Міжмор'я шляхом створення інфраструктурної внутрішньої стійкості у Центрально-Східній Європі покликане сприяти зміцненню системи регіональної безпеки з метою перетворення країн Балтійсько-Чорноморського регіону на самостійну геополітичну одиницю. Геополітичними інструментами в реалізації проєкту Міжмор'я виступають наявні енергетичні та транспортні комунікації та вихід до морського узбережжя країн регіону. Тож на порядку денному для України – стати елементом цієї системи безпеки, передумови для чого на цей час сформовані.

Інституційний вимір проєкту Міжмор'я

Інституційним виміром проєкту Міжмор'я стала започаткована у 2016 році Ініціатива трьох морів. Її було створено за активної позиції Польщі та Хорватії. Наразі учасницями Ініціативи є 13 країн Центральної та Східної Європи, що об'єднані трьома морями – Балтійським, Чорним та Адріатичним, а саме Австрія, Болгарія, Греція, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія та Чехія. Незважаючи на певний скептицизм і недовіру з боку Німеччини на початку Ініціативи, Німеччина приєдналася до Ініціативи трьох морів як країна-партнер.

Головною метою створення Ініціативи стала потреба в реалізації масштабних інфраструктурних проєктів у регіоні та подальший розвиток логістичних і торговельних ланцюжків. Задля виконання поставлених завдань було утворено інвестиційний фонд Тримор'я, який фінансує проєкти транспортної, енергетичної та цифрової інфраструктури. У цьому є серйозна потреба, оскільки країни Тримор'я не настільки інтегровані між собою за допомогою автомобільних шляхів та залізниці, як країни Західної Європи. Президент Польщі Анджей Дуда, зокрема, описав ідею Міжмор'я як «нову концепцію для просування єдності та згуртованості Європи» через співпрацю 13 країн, розташованих між Адріатичним, Балтійським та Чорним морями — «трьома морями Центральної Європи» (Семенова, 2022). Першими до фонду долучилися Польща та Румунія, загальна сума внесків яких склала понад 500 млн євро. Сполучені Штати зобов'язалися інвестувати до 1 млрд доларів в енергетичні проєкти Ініціативи трьох морів (Polegkyi, 2021, с. 41).

Втім, справжній поштовхом для розвитку Ініціативи трьох морів стала повномасштабна війна, яку розв'язала РФ проти України, адже саме держави Центральної та Східної Європи найкраще розуміють важливість підвищення рівня безпеки і стабільності в регіоні спільними зусиллями. У вересні 2023 р. Україна стала асоційованим членом Ініціативи трьох морів. Ця подія відбулася 6 вересня 2023 р. на саміті держав-учасниць Ініціативи трьох морів у Бухаресті. Ще у червні 2022 року Президент України Володимир Зеленський висловив позицію щодо участі та набуття членства України в Ініціативі трьох морів. Тоді ж на саміті в Ризі Україна отримала спеціальний статус партнера-учасника Ініціативи трьох морів. Цей тип співпраці призначений для тих країн, які ще не є членами Євросоюзу, і відрізняється від стратегічного партнерства Тримор'я зі США, Британією чи Єврокомісією. Поки що в Ініціативі трьох морів діє принцип, відповідно до якого державою-учасницею об'єднання може бути лише країна, яка є повноправним членом ЄС. Провідну роль у процесі інтеграції України до Ініціативи трьох морів відіграла Польща. Прем'єр-міністр Матеуш Моравецький навіть зробив заяву, що сам проєкт Тримор'я тепер неможливий без залучення до нього України.

Втім, цьому прогресу передувала незацікавленість української влади в участі у започаткованій Ініціативі трьох морів. Адже Україна отримала запрошення на перший інавгураційний саміт Ініціативи трьох морів у Дубровнику в 2016 році, але не надіслала делегатів. Потім Україну не запросили на наступний саміт, який відбувся у Варшаві у 2017 році через чітке визначення Ініціативи як економічного проєкту, в якому беруть участь лише країни-члени ЄС. Згодом, Україна була запрошена на бізнес-форум саміту Ініціативи трьох морів, що відбувся в Бухаресті в 2018 році, але українські представники знову не прибули.

Згідно з Центром протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України, статус асоційованого члена в Ініціативі трьох морів дозволить Україні у практичному вимірі інтегруватися в європейську залізничну мережу, об'єднати обласні центри України з транспортною мережею Центральної і Східної Європи, у перспективі експортувати українську електроенергію на захід, використати потенціал українських національних підземних газосховищ та загалом сприяти повоєнній відбудові України (Ільченко, 2023).

Стратегічним напрямком співпраці для держав-учасниць на сьогодні є розвиток логістичних можливостей для полегшення експорту з України в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Міністр економіки України Ю. Свириденко наголосила, що агресія Москви проти України підштовхнула держави-учасниці Ініціативи трьох морів до модернізації інфраструктури, транспортних систем, забезпечення продовольством, залучення інвестицій у енергетику та інші стратегічні сектори, аби повністю позбутися російської нафти і газу (Україна стала асоційованою учасницею…, 2023).

Втім, державам Міжмор'я потрібно ще врегулювати торговельні взаємовідносини в рамках Ініціативи трьох морів, зокрема, щодо зняття бар'єрів у двосторонній торгівлі та відновлення експорту зерна та інших культур з України. У зв'язку з російською блокадою українських портів, стратегічне для офіційного Києва значення отримали експортні можливості в Дунайському регіоні й торговельні шляхи, які йдуть у порти Румунії, Болгарії та Хорватії. За словами президента Польщі А. Дуди, «війна в Україні, необхідність постачати в Україну та експортувати продукцію з України – щоб Україна могла функціонувати максимально нормально в цій надзвичайно складній ситуації – показали, наскільки важливі інфраструктурні зв'язки в Центральній Європі та наскільки важливі між нашими країнами». Враховуючи це, надзвичайно актуальним питанням сьогодення постає посилення безпекової складової співробітництва в рамках Ініціативи трьох морів, без якої складно реалізувати у повній мірі інфраструктурні та інші економічні проєкти (Греція приєдналась…, 2023).

Актуальним залишається питання взаємодії Ініціативи трьох морів з Європейським Союзом. Старший аналітик та голова Східноєвропейської програми у Безпековому центрі «Європейські цінності» Давід Стулік відзначає, що Тримор'я може доповнювати і в перспективі стати частиною політики ЄС, оскільки Європейський Союз вкладає величезні гроші у розвиток інфраструктури. Як зазначено в цілях Ініціативи трьох морів, з самого початку проєкт був створений для того, щоб доповнювати, а не конкурувати з Європейським Союзом. Про це свідчить тісне залучення Європейської комісії до діяльності Ініціативи. Саме тому Тримор'я має всі можливості стати такою ініціативою, яка підтримується з боку ЄС, й відповідно залучати потужні кошти зі структурних фондів ЄС (Чим ініціатива Тримор'я…, 2022). Геостратегічні проєкти Ініціативи трьох морів і Міжмор'я відіграють вагому роль у процесі подальшого просування ЄС на Схід, що зустрічає опір росії.

З-поміж великих інфраструктурних проєктів, які реалізуються в рамках Ініціативи трьох морів є: автомагістраль Via Carpathia, що покликаний об'єднати Північну та Південну Європу, з'єднавши Клайпеду в Литві з Салоніками в Греції; Балтійсько-адріатичний залізничний коридор; інфраструктура для зрідженого природного газу, зокрема морські термінали у Польщі та Хорватії; автомагістраль Via Baltica з Праги до Гельсінкі через Польщу, Литву, Латвію та Естонію; проєкт залізничного коридору Rail Baltica; вантажний коридор Amber Rail тощо (Семенова, 2022).

У рамках енергетичної співпраці Польща планує, зі свого боку, забезпечувати логістику енергоресурсів шляхом постачання американського сланцевого газу в країни Центрально-Східної Європи, через термінал зрідженого природного газу в Свіноуйсьце на узбережжі Балтійського моря, а також до-

будови польської ділянки газопроводу з Норвегії («Балтійський газопровід») (Лельонек та ін., 2017, с. 20). Ці проєкти стабілізували енергетичну безпеку не лише Польщі та України, а й регіону Міжмор'я загалом. Зокрема, у жовтні 2019 року Конгрес США представив резолюцію на підтримку Тримор'я в зусиллях щодо підвищення енергетичної незалежності та інфраструктури, зазначивши, що така робота зміцнить національну безпеку США та Європи. Таким чином, Польща зміцнює свою роль в рамках енергетичного проєкту «Північно-південний газовий коридор» по осі Північ–Південь. Тому Україні необхідно активно підключатися до даного енергетичного коридору, як одній з ключових країн у забезпеченні інфраструктурної внутрішньої стійкості регіону Міжмор'я.

Не менш важливим, у сенсі реалізації проєкту Міжмор'я, є завдання диверсифікації транзитних коридорів. На сьогодні висунуто два проєкти: перший має на меті будівництво каналів, що з'єднають Балтійське та Чорне море через річки Вісла, Сян, Дністер, Прут та Дунай; другий – налагодити залізничне сполучення з Егейським морем через Румунію, Болгарію, країни Західних Балкан та Грецію. Реалізація даних проєктів сприятиме зміцненню безпеки країн-учасниць в умовах війни росії проти України. Польща, зі свого боку, прагне залучати кошти з єврофондів на модернізацію транспортних автомагістралей між північчю і півднем Європи з метою з'єднання портів трьох морів, що частково збігається з мережею пан'європейських доріг TEN-T (Poręba, 2018).

Ще одним важливим напрямом забезпечення стійкості енергетично-комунікаційної інфраструктури в регіоні Тримор'я є електроенергетичний. Мова про запуск енергетичного мосту «Україна–ЄС», зокрема відкриття енергосполучення Хмельницький–Ряшів, а також об'єднання електроенергетичного ринку України з європейським. 24 лютого 2022 року, у день широкомасштабного вторгнення РФ проти України, НЕК «Укренерго» від'єднала українську енергосистему від мереж росії та Білорусі. А 16 березня 2022 року Україна приєдналася до об'єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E, що відбулося на рік раніше запланованого. І вже у квітні 2023 року була запущена в роботу модернізована міждержавна лінія електропередачі між Україною та Польщею протяжністю 400 км (Україна запустила модернізовану лінію…, 2023).

Варто також підкреслити, що на міжрегіональному рівні у травні 2023 року було підписано Угоду про економічну мережу регіонів Тримор'я, в рамках якої низка українських областей стали учасниками цього міжнародного договору. Мережа регіонів Ініціативи трьох морів – це формат практичної співпраці між органами місцевого самоврядування держав-учасниць Тримор'я, створений за ініціативи Люблінського воєводства. Документ про створення мережі, або Люблінську декларацію, було підписано у 2021 році. Серед переваг Угоди про економічну мережу регіонів Тримор'я варто виділити: розбудову інфраструктури регіонів шляхом реалізації проєктів у транспортній, енергетичній

і цифровій сферах; створення інструментів для кращого використання європейських фондів, національних ресурсів та інвестиційного фонду Тримор'я; підтримку підприємництва, зокрема розвиток малого і середнього бізнесу та міжнародної торгівлі, а також розвиток та взаємний обмін у сферах культури, мистецтва, туризму та інших (Отаманчук, 2023).

Безпековий вимір проєкту Міжмор'я

Архітектура безпеки у регіоні змінюється і проєкт Міжмор'я за активної позиції Польщі та України має потенціал запропонувати державам Центральної та Східної Європи за підтримки США та Сполученого Королівства новий формат безпекового співробітництва у вигляді Балтійсько-Чорноморського союзу. Адже саме держави Центральної та Східної Європи є найбільш активними у допомозі Україні для протистояння широкомасштабного вторгнення РФ.

Згідно з проф. С. Віднянським, фундамент цієї ініціативи для США становить системна військово-політична присутність у Польщі (військові бази системи протиракетної оборони), Косові (стратегічна військова база «Бондстіл»), Болгарії та Румунії (американські бази протиракетної оборони та військово-морські бази у Варні та Констанці). З цієї точки зору Ініціативу трьох морів можна розглядати як політичне підсилення євроатлантичної солідарності. Ключову інтеграційну роль у проєкті Міжмор'я відіграє Польща. Варшава за останні два десятиліття перетворилась на важливого партнера офіційного Вашингтона, а після виходу Великої Британії з ЄС Польща стала головним та найбільш послідовним партнером США серед країн ЄС (Віднянський, Мартинов, 2020, с. 12).

У найближчому майбутньому Захід не буде готовий надати реальні ґарантії безпеки Україні, Грузії та Молдові, незважаючи на життєву важливість цієї допомоги. Виникають сумніви й у готовності Заходу воювати з РФ заради захисту країн Балтії чи Польщі, що актуалізує виникнення між країнами Центрально-Східної Європи спільних оборонних інтересів. Попри демократичну та правозахисну риторику, Захід так і не захистив ні Молдову, ні Грузію, ні Україну від російської аґресії. Фактично єдиними потенційними союзниками України, як і потенційними жертвами російського тиску, є наші найближчі сусіди: Польща, Румунія, Молдова, Литва, Латвія та Естонія. Кожна з цих країн хоче здобути надійних союзників проти російської експансії. Країни Балтії, у яких мешкає значна російська меншина, також перебувають під загрозою російської експансії. Польща має чи не найвагоміші підстави для формування оборонного союзу з сусідами реґіону, з огляду на сумний історичний досвід «допомоги» західних союзників 1939 р.

У той же час проєкт Міжмор'я цілком може знайти собі таких союзників, як США, Канада та Велика Британія, які будуть зацікавлені у подібній альтернативній силі в Європі. Балто-Чорноморський союз залишається поки що більше ідеєю, яка тримається на окремих фактах історії, політики та економіки. Проте на тлі незадоволення політикою ЄС та посилення конфронтації з росією ця ідея дедалі більше набуває актуальності і формалізується. Водночас слабким місцем більшості концепцій створення проєкту Міжмор'я видається охоплення занадто великої кількості країн з різноспрямованими векторами геополітичного тяжіння, що негативно впливає на стабільність цього проєкту (Тодоров, Тодорова, 2016, с. 36). Водночас бачення спільного ворога зближує позиції країн Балтії, Польщі, України та Румунії.

Висновки

Тривала російсько-українська війна та внутрішні кризи в Європейському Союзі вплинули на перспективи майбутнього розвитку у Східній та Центральній Європі. Пошук нової архітектури безпеки та регіональна співпраця змусили національні еліти в Польщі та Україні переглянути свої зусилля щодо регіональної та безпекової співпраці. Потреба в інтенсифікації торговельно-логістичного співробітництва та сприйняття загрози, що виходить від росії, стали головними причинами повернення до ідеї та її інституалізації в рамках Ініціативи трьох морів.

Участь в Ініціативі трьох морів може слугувати для України додатковою ланкою, яка сприяє європейській та євроатлантичній інтеграції України на макрорегіональному рівні. Реалізація енергетичних і транспортно-логістичних проєктів у рамках Ініціативи трьох морів сприятиме насамперед економічному зростанню України. Залучення України до центральноєвропейської системи регіональної безпеки в рамках ініціативи Міжмор'я не лише підвищить наш геополітичний статус, а й сприятиме налагодженню конструктивного діалогу на осі Схід–Захід.

Список літератури

ID/PAP (2015), *Andrzej Duda: Nie mam wątpliwości, że procedury in vitro są potrzebne*, „Newsweek" 5.08, https://www.newsweek.pl/polska/andrzej-duda-zaprzysiezenie-poglady-zmiany/bcl0xp6, дата звернення: 10.12.2023/

Fedorenko K., Rotaru V., Umland A. (2022), *The Intermarium Idea in the Post-Soviet Period Ideas and Institutions for a Security Alliance between the Baltic and Black Seas*, S. Schäffer (ed.), *Ukraine In Central And Eastern Europe*, pp. 285–305.

Friedman G. (2011), *Borderlands: A Geopolitical Journey in Eurasia*, Austin.

Grzechnik M. (2014), *Intermarium: The Baltic and the Black Seas on the Polish mental maps in the interwar period*, „The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies", vol. 6, no. 1, pp. 81–96.

Okulewicz P. (2001), *Koncepcja „Międzymorza" w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań, s. 75–86.

Polegkyi O. (2021), *The Intermarium in Ukrainian and Polish Foreign Policy Discourse*, „East/West: Journal of Ukrainian Studies", vol. 8, no. 2, pp. 29–48.

Poręba T. (2018), *Via Carpathia – An Investment in the Future*, Warsaw Institute, 13.03, https://warsawinstitute.org/via-carpathia-investment-future/, дата звернення: 10.12.2023.

Troebst S. (2003), *'Intermarium' and 'Wedding to the Sea': Politics of History and Mental Mapping in East Central Europe*, „European Review of History", vol. 10, no. 2, pp. 293–321.

Віднянський С., Мартинов А. (2020), *Геостратегічні проєкти Міжмор'я і Тримор'я у зовнішній політиці України (1991–2020 рр.)*, „Геополітика України: історія та сучасність", № 2 (25), с. 9–18.

Греція приєдналась до Ініціативи трьох морів (2023), Polskie Radio, 6.09, https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/3237119,грецiя-приєдналась-до-ініціативи-трьох-морів, дата звернення: 10.12.2023.

Ільченко Л. (2023), *Крок до розвитку логістики й експорту: Україна стала асоційованою державою-учасницею «Тримор'я»*, „Економічна правда", 7.09, https://www.epravda.com.ua/news/2023/09/7/704034/, дата звернення: 10.12.2023.

Кондратенко О. (2020), *Балто-Чорноморська співдружність: витоки та стратегічні можливості для України*, „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка", № 1 (51), с. 11–17.

Лельонек А., Матерняк Д., Рак Р., ред. (2027), *Рекомендації Фундації Центр досліджень Польща–Україна для урядів республіки Польща і України у взаємних відносинах* (2017), с. 20–21.

Липа Ю. (2007), *Призначення України,* Київ.

Липа Ю. (1995), *Розподіл Росії*, Львів.

Машкевич М. (2015), *Східна польська політика у XX – на початку XXI ст.: концепції та інтерпретації,* Київ.

Міхновський М. (2002), *Самостійна Україна*, Київ.

Семенова І. (2022), *«Наш зв'язок із вільним світом». Що таке Тримор'я і чому Україна прагне приєднатися до цього об'єднання 12 країн ЄС* (2022), NV.ua, 21.06, https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/trimor-ya-shcho-ce-ta-yaki-krajini-do-nogo-vhodyat-ukrajina-stala-partnerom-iniciativi-troh-moriv-50251323.html, дата звернення: 10.12.2023.

Отаманчук В. (2023), *Хмельниччина підписала Угоду про економічну мережу регіонів Тримор'я: подробиці*, Vsim.UA, 17.05, https://vsim.ua/tochka-zoru/hmelnichchina-pidpisala-ugodu-pro-ekonomichnu-merezhu-regioniv-trimory-11797196.html, дата звернення: 10.12.2023.

Рудницький С. (1923) *Українська справа зі становища політичної географії*, Берлін.

Рудницький С. (1994), *Чому ми хочемо самостійної України*, Львів.

Тодоров І., Тодорова Н. (2016), *Геополітичний проект Міжмор'я і російська агресія*, „Геополітика України: історія і сучасність", вип. 2 (17), с. 27–40.

Україна запустила модернізовану лінію електропередачі з Польщею (2023), Укрінформ, 2.05, https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3703731-ukraina-zapustila-modernizovanu-liniu-elektroperedaci-z-polseu.html, дата звернення: 10.12.2023.

Україна стала асоційованою учасницею ініціативи Тримор'я – Мінекономіки (2023), Радіо Свобода, 7.09, https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-uchast-u-trymoryi-minekonomiky/32582245.html, дата звернення: 10.12.2023.

ЦДАВО, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3697, оп. 1, спр. 11, арк. 1–152.

Чим ініціатива Тримор'я вигідна для України – думка експертів (2022), Суспільне, 21.06, https://suspilne.media/252523-cim-iniciativa-trimora-vigidna-dla-ukraini-dumka-ekspertiv/, дата звернення: 10.12.2023.

ЧАСТИНА II

Виміри стратегічного партнерства України та Польщі

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-4000-1334

Політичний вимір

Анотація. Важливим напрямком розвитку двостороннього співробітництва є поглиблення політичного діалогу, узгодження спільної позиції з важливих міжнародних проблем та подій, солідаризація та підтримка діяльності польської та української дипломатії в міжнародних організаціях та сфері міжнародного права і юрисдикції, проведення регулярних політичних консультацій. У зовнішньополітичній діяльності України стосовно держав Центрально-Східної Європи чи не найголовніше місце належить розбудові зв'язків із Республікою Польща. Визначено, що стратегічна важливість зміцнення двосторонніх відносин для обох держав обумовлюється кількома причинами: по-перше, багатовіковою історичною обумовленістю українсько-польських відносин; по-друге, територіальною близькістю; по-третє, спільністю етнодемографічних коренів; по-четверте, тісними культурними зв'язками; по-п'яте, спільністю політико-стратегічних інтересів. Проведений аналіз політичного діалогу дозволяє виділити 5 етапів його розвитку, обумовлених трьома ключовими чинниками: зміною президентів у цих державах, зміною їхніх зовнішньополітичних пріоритетів та зміною міжнародного середовища і глобальних трендів, які генерують як нові можливості, так і певні виклики та загрози. Зроблено висновок про те, що політичний діалог у цілому відзначався стабільним і динамічним розвитком. Проте, попри доволі інтенсивні стосунки президентів, політичні відносини не позбулися поверховості та асиметричності. Як показав час, українсько-польський політичний діалог характеризується здатністю двох сторін вирішувати ті часом складні проблеми, які виникають у двосторонній взаємодії двох держав, що є зайвим доказом непорушності українсько-польського стратегічного партнерства.

Ключові слова: політичний діалог, Україна, Польща, стратегічне партнерство, українсько-польські відносини, діалог, А. Дуда, В. Зеленський

Streszczenie. Ważnym kierunkiem rozwoju współpracy dwustronnej jest pogłębienie dialogu politycznego, uzgodnienie wspólnego stanowiska w ważnych problemach i wydarzeniach międzynarodowych, solidarność i wsparcie polskiej i ukraińskiej dyplomacji w organizacjach międzynarodowych oraz w obszarze prawa międzynarodowego i jurysdykcji, zasiadanie regularne konsultacje polityczne. W działaniach polityki zagranicznej Ukrainy wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej chyba najważniejsze miejsce zajmuje rozwój stosunków z Rzeczpospolitą Polską. Ustalono, że strategiczne znaczenie wzmacniania stosunków dwustronnych dla obu państw wynika z kilku powodów: po pierwsze, są to wielowiekowe uwarunkowania historyczne stosunków ukraińsko-polskich; po drugie, bliskość terytorialna; po trzecie, wspólnota korzeni etnodemograficznych; po czwarte, bliskie więzi kulturowe; po piąte, wspólnota interesów politycznych i strategicznych.
Przeprowadzona analiza dialogu politycznego pozwala zidentyfikować 5 etapów jego rozwoju, które zostały uwarunkowane przez trzy kluczowe czynniki: zmianę prezydentów tych państw, zmianę ich priorytetów polityki zagranicznej oraz zmianę otoczenia międzynarodowego i globalnych trendów generujących zarówno nowe możliwości, jak i pewne wyzwania i zagrożenia. Stwierdzono, że dialog polityczny w ogóle charakteryzuje się stabilnym i dynamicznym rozwojem. Niemniej jednak, mimo dość intensywnych relacji między prezydentami, w stosunkach politycznych nie pozbyła się powierzchowności i asymetrii. Jak pokazał czas, ukraińsko-polski dialog polityczny charakteryzuje się zdolnością obu stron do rozwiązywania czasami trudnych problemów, które pojawiają się w dwustronnej interakcji obu państw, co jest dodatkowym dowodem nienaruszalności ukraińsko-polskiego partnerstwa strategicznego.

Słowa kluczowe: dialog polityczny, Ukraina, Polska, partnerstwo strategiczne, stosunki ukraińsko-polskie, dialog, A. Duda, W. Zełenski

Abstract. An important direction in the development of bilateral cooperation is the deepening of the political dialogue, agreement on a common position on important international problems and events, solidarity and support of Polish and Ukrainian diplomacy in international organizations and the field of international law and jurisdiction, holding regular political consultations. In the foreign policy activities of Ukraine in relation to the states of Central and Eastern Europe, perhaps the most important place belongs to the development of relations with the Republic of Poland. It was determined that the strategic importance of strengthening bilateral relations for both states is due to several reasons: first, the centuries-old historical conditioning of Ukrainian-Polish relations; secondly, territorial proximity; thirdly, the community of ethno-demographic roots; fourth, close cultural ties; fifth, a community of political and strategic interests.

The conducted analysis of the political dialogue allows us to distinguish 5 stages of its development, which were determined by three key factors: the change of presidents in these states, the change in their foreign policy priorities, and the change in the international environment and global trends, which generate both new opportunities and certain challenges and threats. It was concluded that the political dialogue in general was characterized by a stable and dynamic development. However, despite the rather intense relations between the presidents, political relations did not get rid of superficiality and asymmetry. As time has shown, the Ukrainian-Polish political dialogue is characterized by the ability of the two sides to solve the sometimes difficult problems that arise in the bilateral interaction of the two states, which is an additional proof of the inviolability of the Ukrainian-Polish strategic partnership.

Key words: political dialogue, Ukraine, Poland, strategic partnership, Ukrainian-Polish relations, dialogue, A. Duda, V. Zelenskyy

Вступ

Українсько-польські політичні стосунки пройшли шлях від становлення до найглибшого ступеня розвитку відносин – стратегічного партнерства. Починаючи з другої половини 1990-х рр., українсько-польські відносини у політичній площині почали набувати ознак стратегічного партнерства.

За цей історичний період двома сторонами була напрацьована ґрунтовна договірна інституційна база такої стратегічної взаємодії в рамках політичного діалогу, до якої належать: Консультаційний Комітет Президентів України та Республіки Польща, Комісія з питань економічного співробітництва, Українсько-Польська конференція з питань європейської інтеграції, Міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва, щорічний Українсько-Польський економічний форум, Парламентська асамблея України та Польщі.

Консультативний комітет Президентів Польщі та України (створено у 1993 р.). Під час цих зустрічей обговорювалися різні питання двосторонніх відносин, зокрема: питання співробітництва у сфері розвитку та охорони кордонів, організації руху через кордон; співпраці різних прикордонних підрозділів; принципам користування транскордонними залізничними шляхами, автомобільними шляхами та іншою транспортною інфраструктурою; співпраці польських та українських органів охорони громадського порядку; обміну інформацією та досвідом щодо організації спільних проєктів боротьби з міжнародною злочинністю; транскордонне співробітництво між польськими

воєводствами та українськими місцевими адміністраціями в галузі економіки, культури та захисту довкілля.

Українсько-польська міжурядова координаційна рада з питань міжрегіональної співпраці. Угода щодо міжрегіональної співпраці була підписана 23 травня 1993 р. Згідно з цією угодою, польські прикордонні воєводства та українські райони створили два єврорегіони: «Буг» та «Карпати». У травні 1999 р. було підписано спільну заявку до Європейського Союзу щодо надання грантів з фондів програм TACIS та PHARE для модернізації пунктів перетину кордону між Польщею та Україною (Wujec, 2002, с. 109–110).

Постійна українсько-польська конференція з питань європейської інтеграції діє з 1998 р. та була інавгурована під час візиту польського міністра закордонних справ Броніслава Ґеремека до Києва. Конференція має на меті сприяти обміну досвідом щодо інтеграції та наданню українським партнерам певних ноу-хау щодо процесу вступу до ЄС, а також розробляти пропозиції щодо мінімізації негативних наслідків уведення Польщею візового режиму для України.

Інші форми інституційного співробітництва, хоч і менше, але також зробили певний внесок у розвиток двостороннього співробітництва. Сюди належать Польсько-український комітет з питань економічної та комерційної співпраці, Парламентська асамблея України і Республіки Польща, Польсько-український форум та Українсько-польський форум (для громадських організацій), Польсько-український економічний форум «Перемишлянська Брама», Польсько-українська фундація співпраці ПАУСІ. Добре зарекомендували себе Форум партнерства Україна–Польща, Міжнародний центр зустрічей студентської молоді України та Польщі та ін.

Як відомо, Польща стала першою державою, яка визнала незалежність України. Базовий договір про добросусідство, дружні відносини та співробітництво між двома державами було укладено вже під час першого офіційного візиту Президента України до Республіки Польща в травні 1992 року. Відносини на рівні стратегічного партнерства між Україною та Польщею було закріплено у Спільній заяві «До порозуміння і єднання», підписаній під час державного візиту Президента Республіки Польща в Україну 20–22 травня 1997 року.

Політичний діалог між Польщею та Україною у своєму розвитку пройшов декілька етапів які обумовлювались трьом ключовими чинниками: зміною президентів в цих державах, зміною їх зовнішньополітичних пріоритетів та зміною міжнародного середовища і глобальних трендів, які генерують як нові можливості так і певні виклики та загрози. Тож на підставі цих суб'єктивних та об'єктивних чинників варто виділити такі етапи розвитку політичного діалогу.

1-й період (1994–2004): взаємодія президентів Л. Кучми та А. Квасневського

У той час головним стратегічним пріоритетом стало повернення в Європу шляхом реалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Україна ж продовжувала втілювати кучмівську політику багатовекторності, яка в реальності полягала в балансуванні між росією та Заходом. Проте на офіційному рівні Україна як демократична країна задекларувала свою прихильність євроінтеграційному кусу.

У цьому контексті неоціненними стали досвід та підтримка Республіки Польща на шляху України до європейської інтеграції. Наочним прикладом цього може слугувати висунута у січні 2003 року ініціатива Польщі щодо розробки східного виміру політики Європейського Союзу, який би містив і концепцію особливих відносин з Україною. Пропозиції Польщі включали необхідність чіткого визначення перспективи членства в ЄС для України, а також невідкладного надання Україні статусу країни з ринковою економікою. Крім того, Польща запропонувала створити в рамках ЄС Європейський фонд демократії для підтримки неурядових організацій в Україні, Білорусі, Молдові і росії, Європейську програму стипендій для підтримки обміну студентами, Європейську програму стажувань для підтримки обміну випускниками вузів та молодими фахівцями. Також Польща запропонувала підтримувати програми і кафедри європейської інтеграції в університетах України та створити Європейський інвестиційний фонд для Східної Європи з метою підтримки малого та середнього бізнесу. І Польща, і Україна сподівалися, що новий східний вимір стане невід'ємною складовою політики Європейського Союзу. Проте пропозиції Польщі так і не отримали належного розвитку всередині інституцій ЄС (Жовква, 2006, с. 116).

Вступ Польщі до Євросоюзу створив для України нову реальність: серед провідних членів ЄС вперше з'являється країна, яка чітко заявила про підтримку курсу України на членство в ЄС. Таким чином істотно покрилися умови лобіювання українських інтересів та позицій безпосередньо у центрах прийняття рішень Європейського Союзу. Польща, своєю чергою, отримала реальну змогу реалізувати свій лідерський потенціал уже в рамках розширеного ЄС, запропонувати та відстояти власне бачення єдиної Європи як спільноти, потенційні межі якої не обмежуються кордоном по Західному Бугу. Приєднання Польщі до ЄС посилило позиції тих кіл у Європі, які бачили Україну в статусі кандидата на членство в Європейському Союзі.

Україна ж зацікавлена у тому, щоб інтеграція Польщі в ЄС стала взірцем успіху парадигми розширення, щоб ускладнення, пов'язані з інтеграцією такої великої країни, були мінімальними, а наслідки включення в спільний економічний та соціальний простір Європейського Союзу – максимально позитив-

ними. Від цього залежали як перспективи подальшої політики розширення ЄС, так і здатність Польщі бути ефективним лобістом такої політики. Нові можливості вимагали застосування оновленого інструментарію співпраці Польщі та України. Для цього необхідно було істотно модернізувати структуру та наповнення політичного діалогу між Україною та Польщею.

У контексті поточних тенденцій принципової ваги набула співпраця, спрямована на досягнення відповідності України першому з Копенгагенських критеріїв членства в ЄС («політичному» критерію): забезпечення стабільності демократичних інститутів, захисту прав людини та верховенства права. Ключовою тезою політичного діалогу України та Польщі було визнання того, що тільки демократична Україна зможе скористатись благами, які випливають з участі в процесах європейської інтеграції. Україна та Польща в цей період не зосереджувалися лише на двосторонньому діалозі. Польща намагалася долучити Україну до багатосторонніх ініціатив, активним учасником яких є Польща, на кшталт Вишеградської групи та Ваймарського трикутника.

2-й період (2005–2009): часи президенства В. Ющенка та Л. Качинського

Він характеризувався стабільним динамічним політичним діалогом між двома країнами. Проте політичні відносини між двома державами упродовж 2006–2007 років, попри доволі інтенсивні стосунки президентів, не позбулися поверховості та асиметричності. Співпраця на міжурядовому та міжпарламентському рівні не завжди відповідала стандартам справжнього стратегічного партнерства. Їй бракувало прямої і безпосередньої комунікації між урядовими експертами, між установами та департаментами, що відповідають за розробку політичних рішень спираючись на взаємні інтереси (Україна та Польща, 2004, с. 83–84).

Проте у 2006 році відбулась низка важливих робочих візитів, які у підсумку зміцнили взаємодію між Україною та РП у різних сферах взаємної співпраці. Успішно пройшли офіційні візити міністра закордонних справ РП С. Меллера в Україну 9–10 січня, прем'єр-міністра Ю.І. Єханурова до РП 16–17 лютого, Президента РП Л. Качинського в Україну 28 лютого – 1 березня, Президента України В.А. Ющенка до РП 12–13 травня. Українсько-польські відносини у 2007 році відбувалися в умовах політичної кризи в обох країнах, підготовки та проведення позачергових парламентських виборів, а також зміни правлячих коаліцій і урядових команд. Однак стратегічне партнерство отримало свій подальший розвиток у вигляді динамічних стосунків, що розвивалися у різних сферах двосторонніх відносин на різних рівнях. Упродовж 2007 року було

прийнято низку документів, які визначили основні вектори двостороннього співробітництва на найближчий часовий період. Одним із таких документів стала Дорожня карта українсько-польського співробітництва на 2007–2008 роки, підписана президентами обох держав у Варшаві 27 квітня 2007 року, яка визначила пріоритети двосторонньої співпраці у сферах інституційного співробітництва, європейської та євроатлантичної інтеграції, економічного співробітництва, енергетичної безпеки, прикордонної співпраці, гуманітарного співробітництва, вирішенні проблем історичного минулого.

Стратегічне партнерство також отримало свій план дій у вигляді Спільної заяви президентів України та Республіки Польща «Спільні виклики – нові виміри стратегічного партнерства». Документ ставить перед стратегічними партнерами низку амбіційних завдань, зокрема закликає інші держави ЄС та європейські інституції підтримати реалізацію липневого рішення Європейського парламенту, яке передбачає можливість перспективи членства України в ЄС. Також Польща підтвердила готовність підтримати Україну при розгляді питання щодо приєднання останньої до Плану дій щодо членства в НАТО. Сторони підтвердили намір створити балто-чорноморсько-каспійський транзитний коридор. Заява передбачає подальші кроки щодо перетворення спільного кордону на «лінію співробітництва польського та українського народів», а також реалізації «історичного шансу» — проведення чемпіонату Європи з футболу у 2012 році. У сфері подолання негативних стереотипів на проблеми історичного минулого знаковою стала Спільна заява президентів України та Польщі з нагоди 60-річниці акції «Вісла» від 27 квітня 2007 року. Заява підтвердила політичну волю керівництва обох держав до продовження процесу поєднання, відкриття історичної правди і вшанування жертв братовбивчих конфліктів.

3-й період (2010–2014): термін президенства В. Януковича та Б. Коморовського

Цей період виявився непростим періодом в українсько-польських відносинах. **Ревізія ключових засад зовнішньої політики обох держав призвела до розмивання тих сфер діалогу, які традиційно складали підґрунтя двостороннього стратегічного партнерства**, а трансформація загального політичного контексту в Європі фактично звела нанівець традиційну якість відносин між Польщею та Україною як засобу противаги поширенню впливу росії. Як наслідок, перед двома державами постало завдання з концептуальної адаптації відносин заради набуття ними нової якості згідно з нинішньою європейською кон'юнктурою та викликами, які стоять перед Києвом та Варшавою в їхній зовнішній політиці. Потрібно визнати, що за цей період таке

завдання остаточно вирішено так і не було, але поступово кристалізувались актуальні на цьому етапі об'єкти співпраці та були зроблені кроки в напрямку формування нового порядку денного у двосторонньому діалозі.

Загалом українсько-польські відносини в цей період, з одного боку, були переведені у більш конструктивну і менш ідеологізовану площину, що на той час було безперечним позитивом, а з іншого, вони так і не стали повноцінним компонентом європейських трансформаційних процесів тією мірою, яка б відповідала їхньому власному потенціалу.

Офіційна Варшава визнала демократичний характер президентських виборів в Україні та висловила готовність співпрацювати з президентом В. Януковичем. Президент Польщі Л. Качинський особисто був присутній на церемонії інаугурації президента В. Януковича. Але попри це стратегічна дезорієнтація відносин між двома партнерами була очевидною. Загибель президента Л. Качинського в авіакатастрофі під Смоленськом дедалі поглибила цю своєрідну паузу у відносинах, пов'язану з переосмисленням нових політичних реалій.

Тому в цей період діалог розвивався переважно навколо проєктів практичного характеру, які були заплановані ще на попередньому етапі і спрямовані на налагодження тісної взаємодії між представниками суспільних та бізнесових кіл двох держав. Разом з тим польська сторона намагалася підтримувати тісний контакт з новим українським урядом стосовно наріжних питань зовнішньої політики та економічних перетворень у державі. Першочергову увагу було прикуто до питань укладення Угоди про асоціацію та перспектив безвізового діалогу між Україною та ЄС.

Очевидно, саме *на цьому етапі у польської сторони формувалося розуміння обмеженості наявних форм наближення України до ЄС, наслідком чого стала активізація зусиль Польщі з вдосконалення та наповнення практичним змістом програми Східного партнерства.* Головними його мотивами було побоювання щодо можливої втрати ролі ексклюзивного провідника інтересів ЄС у Східній Європі та істотного зміщення політичного балансу у цьому просторі. Поряд з цим нормалізація польсько-російських та польсько-німецьких відносин та посилення координації дій у рамках Ваймарського трикутника зумовили *зсув східної політики Польщі в бік підвищення акценту на колективне позиціонування, реалізацію спільних ініціатив та узгодження стратегії з іншими провідними європейськими державами.* Внаслідок цього польська дипломатія отримала більше можливостей для реалізації власного курсу, не викликаючи заперечень з боку інших впливових акторів у цьому просторі.

Обрання Броніслава Коморовського Президентом Польщі на початку липня 2010 року було схвально сприйнято в Україні. У своєму вітальному листі Президент В. Янукович підкреслив, що Україна зацікавлена у подальшому наповненні конструктивного двостороннього співробітництва з Польщею

новими практичними результатами та проєктами у політичній, економічній, гуманітарній сферах, а також у сфері безпеки, і запросив Б. Коморовського здійснити найближчим часом візит до України. У зв'язку з цим у цей період Варшава реалізовувала свою політику щодо України за трьома ключовими напрямками: **по-перше**, вироблення консенсусу всередині ЄС стосовно необхідності як найтіснішого наближення України, **по-друге**, лінія на стимулювання українського керівництва до здійснення необхідних кроків для переходу до більш змістовних форм співпраці, і **по-третє**, курс на використання двостороннього співробітництва в практичних сферах для посилення тих аспектів, які ще не є охопленими політикою ЄС (Шаповалова, 2010, с. 278).

4-й період (2014–2019): політичний діалог в умовах російсько-української війни

Цей період припав на період президентського правління А. Дуди та П. Порошенка. 2014 рік став початком важких випробувань для України та Польщі на міцність їхніх союзницьких відносин та відповідність критеріям солідарності, взаємодопомоги та стратегічного партнерства. Маючи традиційно дружні стосунки з офіційною владою України в період Євромайдану та поглиблення політичної кризи в Україні, у цій новій ситуації Польща втратила традиційний рівень комунікації та інтенсивних відносин із чинною владою в Україні. Був утрачений також спільний стратегічний інтерес, який лежав в основі відносин стратегічного партнерства між Україною та Польщею. Україна опинилася поміж загрозливою перспективою встановлення кримінальної диктатури, розколом країни та втрати державного суверенітету.

Відповідно, й Польща змінила свою позицію від промоутера європейської інтеграції України до країни, яка взяла на себе ініціативу недопущення розвитку таких негативних сценаріїв в Україні. Основними зовнішньополітичними завданнями Польщі в цей драматичний для України період стали підтримка демократичних сил, громадянського суспільства та недопущення ескалації насильства в Україні, оскільки в такій ситуації керівництво Польщі постало би перед викликом власній національній безпеці, починаючи від напливу численних біженців, нестабільності на своїх східних кордонах до перетворення Польщі на передній фронт міжцивілізаційного й воєнно-політичного протистояння з росією.

Тож не дивно, що саме Польща взяла на себе ініціативну роль у виробленні спільної позиції ЄС із урегулювання політичної кризи в Україні. Першочерговим стало питання про необхідність перегляду відносин з українською владою через те, що вона відмовилася підписати Угоду про асоціацію з ЄС 29 листопада

2013 р. у Вільнюсі. На перший план польської зовнішньої політики у відносинах з Україною у 2014 р. вийшли питання національної та регіональної безпеки. Цій проблематиці були присвячені два засідання Ради національної безпеки Республіки Польща. Керівництвом Польщі був сформований чіткий план реагування на розвиток кризової ситуації в Україні. Президент Польщі Б. Коморовський, який до Вільнюського саміту мав дуже тісні стосунки з українським Президентом, заявив, що далі немає сенсу розмовляти з Президентом України В. Януковичем через останні події у Києві. За його словами, дуже добре видно підготовку владою України силового вирішення політичного конфлікту, а це стало би «трагедією з точки зору західного світу» (Президент Польщі вважає…, 2014). Польський Сейм також закликав українську владу до припинення насильства з боку влади проти демократії, яке може призвести до громадянської війни.

Надзвичайно великі зусилля в урегулюванні політичної кризи в Україні доклав уряд Польщі. Прем'єр міністр Польщі Дональд Туск здійснив низку візитів до європейських столиць і домігся узгодженої спільної позиції ЄС стосовно України. Крім того, Д. Туску вдалось переконати європейських лідерів у недоцільності тристоронніх переговорів з урегулюванню кризи в Україні за участі росії, яка була безпосередньо суб'єктом цієї кризи. «Усі підтверджують, що Україна є суверенною державою, і такі додаткові формати, в яких росія де-факто визначатиме майбутнє України, не цікавлять жодну європейську країну», – заявив Д. Туск (Прем'єр міністр Польщі…, 2014).

Міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський наголосив, що головною причиною протистоянь у Києві є «відмова від європейського шляху та реформ, а також ухвалення репресивних законів». Голова МЗС Польщі розкритикував «клептократію та репресії в Україні» (Глава МЗС Польщі…, 2014). Він, зокрема, зауважив, що ситуація в Україні, де триває протистояння влади та опозиції, нагадує те, що відбувалося в Польщі у 80-х роках минулого століття, де сторонам удалося знайти компромісне врегулювання політичного конфлікту.

З початком російської воєнної агресії Польща виступила з рішучою підтримкою України. Прем'єр-міністр Польщі Д. Туск закликав поляків та європейських лідерів об'єднати зусилля для збереження миру в Україні. «Світ опинився на межі конфлікту, ймовірні наслідки якого він ще не усвідомлює. Не всі в Європі розуміють, що відбувається», – заявив голова польського уряду під час брифінгу. «Україна – це держава, яка заслуговує на повну між народну інтегральність та підтримку. Українці сьогодні мусять дізнатися, що вони мають справжніх друзів» (Туск, 2014).

Своєю чергою, президент Польщі Броніслав Коморовський наголосив: «Ситуація дуже серйозна, щоб не сказати драматична. Ідеться про порушення 4 статті Північноатлантичної хартії». За його словами, ймовірна поява російської армії на території України спричиняє в поляків відчуття загрози безпеці

Польщі. Б. Коморовський наголосив також на необхідності зібрати засідання Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ на підставі 4 статті Вашингтонського договору, яка передбачає проведення консультацій союзників у випадку виникнення можливих загроз.

На переконання президента Польщі, необхідною є також рішуча позиція ЄС стосовно запровадження політичних та економічних санкцій щодо росії. Свої пропозиції з цього приводу Варшава представила під час засідання Європейської ради. «Польща хоче спиратися на позицію, запропоновану США, тобто демонстрації можливості реальних санкцій. Якщо погрози не принесуть хороших результатів, то вони мусять бути підтримані готовністю і рішучістю [їх застосування]. Ця погроза має бути реальною», – констатував Б. Коморовський (Коморовський, 2014).

В умовах російсько-української війни пріоритет у двосторонніх відносинах України та Польщі був відданий військово-технічній і торговельно-економічній сферам. У сфері військово-технічного співробітництва Польща продемонструвала готовність постачати Україні зброю за умови, якщо українська сторона висловить відповідне бажання. Міністр оборони Польщі Томаш Семоняк зазначив: «Ми готові до продажу [зброї], якщо таким буде бажання української сторони. Сподіваюся, НАТО сприяє тому, щоб [її члени] домовлялися з Україною у двосторонньому порядку». Міністр повідомив, що Польща спрямувала до України дві тисячі бронежилетів, і заявив, що польська промисловість готова до подальшої співпраці з Україною (Міністр оборони Польщі…, 2014).

Питання торговельно-економічного співробітництва активно обговорювалися під час зустрічі Президента України Петра Порошенка з прем'єр-міністром Республіки Польща Евою Копач 17 жовтня 2014 р. Сторони висловили впевненість, що українсько-польські відносини і надалі розвиватимуться в дусі стратегічного партнерства. Під час зустрічі були обговорені першочергові завдання порядку денного двосторонніх відносин, зокрема співпраці в галузях енергетики, безпеки та оборони, а також боротьби з корупцією.

Наступні роки стали досить непростим у двосторонньому діалозі між державами. Україні довелося підлаштовуватися під абсолютно новий внутрішньополітичний спектр у сусідній країні та засновувати ділові стосунки з новими представниками політичної еліти в ній. Вагомою внутрішньополітичною зміною в Польщі стали вибори президента країни. У другому турі, який відбувся в травні 2015 р., у свого попередника Броніслава Коморовського, кандидата від партії «Громадянська платформа», виграв член партії «Право і справедливість» Анджей Дуда, котрий був для української політичної еліти також абсолютно новою особою.

14 серпня 2015 р. відбулася перша телефонна розмова між Президентом України Петром Порошенком та новообраним президентом Республіки Поль-

ща Анджеєм Дудою, під час якої той підтвердив готовність польської сторони продовжувати послідовну політику активної підтримки втілення проєвропейських реформ в Україні. Однак в інтерв'ю «Польському радіо» А. Дуда заявив, що під час цієї телефонної розмови з П. Порошенком він запропонував, щоб у мирних переговорах щодо Донбасу брали участь найсильніші держави Європи, а також сусіди України, в тому числі Польща.

15 грудня 2015 р. уперше після інавгурації, яка відбулася 6 серпня, до Києва прибув з офіційним візитом президент Республіки Польща А. Дуда. Під час зустрічі з Президентом України П. Порошенком вони обговорили питання регіональної безпеки та оборони, зокрема діяльності литовсько-польсько--української бригади, яка базується в Любліні. Україна визначила перших 500 військовослужбовців, які проходять службу у складі підрозділу.

Під час візиту президент Польщі зробив кілька важливих заяв, зокрема, що «повернення контролю української влади над українською територією – це питання, пов'язані з реалізацією міжнародного права». Водночас він зазначив, що Польща пильнуватиме за реалізацією Мінських угод, однак не втручатиметься в «нормандський формат». «Ми не будемо втручатися у "нормандський формат", але ми прихильники того, аби Мінські угоди були реалізовані. Ми маємо пильнувати, щоб справа реалізації Мінських угод та втілення їхніх рішень була реалізована» (Польща не буде втручатися…, 2015).

Проте, значною мірою проблеми, що з'явилися у відносинах між Україною та Польщею протягом останніх років президентського терміну Петра Порошенка, були пов'язані з застарілими історичними суперечностями, які роздуті на користь окремих політичних сил. Їх сутність у тому, що президент України Петро Порошенко та президент Польщі Анджей Дуда розворушили спірні факти часів Другої світової війни для того, щоб заручитися підтримкою ультраправих виборців.

Події «Волинської різанини» 1943 року почали називати геноцидом польського народу, звинувачувати у цьому УПА. Польський парламент ухвалив поправки до закону про Інститут національної пам'яті щодо запровадження штрафу або позбавлення волі на строк до трьох років за підтримку дій ОУН та УПА. Польські ультраправі руйнували українські пам'ятники на території Польщі. У 2017 році з подачі польської влади було демонтовано пам'ятник УПА у селі Грушовичі. Порошенко далеко не пішов і зробив Днем збройних сил України день заснування УПА 14 жовтня.

Український інститут національної пам'яті запровадив мораторій на ексгумацію поляків в Україні у відповідь на вандалізм щодо пам'яток на українських могилах у Польщі. «Волинська різанина» була міжетнічним конфліктом, який забрав життя кількох десятків тисяч людей – не лише поляків, а й українців (Вибори у Польщі…, 2019).

5-й період (2019–2023): політичний діалог в умовах російсько-української війни

Цей період припав на період президентського правління Анджея. Дуди та Володимира Зеленського. Розуміючи, що ця історична проблема лежить на заваді поглибленню українсько-польського стратегічного партнерства, президент В. Зеленський вже в серпні 2019 року відвідав Варшаву на запрошення президента Польщі і разом із прем'єром М. Моравецьким обговорив перспективи співпраці та проблемні моменти. У вересні того ж року Україна дозволила Польщі продовжити ексгумацію останків поляків на території України без жодних передумов чи зустрічних кроків з боку Варшави (Сидоренко, 2020). Міністр закордонних справ України Вадим Пристайко заявив, що Україна чекає від Польщі зустрічних кроків. Як варіант розглядалося скасування спірних поправок щодо УПА з польського законодавства, відновлення українських пам'яток.

2022 рік мав бути багатообіцяючим в плані розвитку політичного діалогу між президентами двох країн. Так, напередодні 2022 року Голова Бюро міжнародної політики Канцелярії Президента Польщі Якуб Кумох заявив про наміри активніше розвивати відносини з Україною та Литвою. «Ми плануємо ще більшу активність у відносинах з Україною і Литвою, а також підтримку реформ в Молдові і Грузії і боротьбу за територіальну цілісність», – заявив він. Серед пріоритетів глави польської держави велика увага мала приділятися Ініціативі трьох морів, ініціатором створення якої він був, а також намір підтримувати білоруських опозиціонерів на чолі зі Світланою Тихановською (У Дуди готують велику активність…, 2022).

Проте коли 17 грудня 2021 року МЗС РФ оприлюднило «проєкти договорів» про фактично розподіл сфер впливу у Європі, які Москва хотіла підписати з Північноатлантичним альянсом та з США, де в одному з пунктів росія пропонувала державам НАТО взяти на себе зобов'язання, що вони «виключають подальше розширення НАТО, у тому числі приєднання України, а також інших держав», А. Дуда першим із президентів рішуче відкинув можливість такої змови і виступив на захист України. Тим більше, що росія пропонувала відмовитись «від ведення будь-якої військової діяльності на території України, а також інших держав Східної Європи, Закавказзя та Центральної Азії». «Безпека України є фундаментальним питанням. Ми не повинні дозволити не лише військовий напад на Україну, а зробити все, щоб запобігти такій атаці», – наголосив він.

«Я проти будь-якої політики поступок росії. Саме росія повинна полишити ці дії, які вона робила останнім часом: у 2008 році напад на Грузію, у 2014-му – на Україну, нині росія окуповує частини грузинської території і частини Донецької і Луганської областей, є окупація Криму, яка порушує міжнародне

законодавство», – заявив Дуда. За його словами, жодна демократична держава не може прийняти такий стан справ. «Коли ми ставимо питання, хто має поступитися, то ясно, що росія повинна зробити крок назад», – сказав президент Польщі (Президент Польщі виступив…, 2021).

А. Дуда став першим президентом іншої країни, який під час свого візиту до України виступив у Верховній Раді України з початку російського вторгнення з палкою промовою, в якій сказав, що «сьогодні обличчя вільного світу – це обличчя України». «З'явилися голоси, які говорять, що Україна має поступитися вимогам Путіна. Але тільки Україна має право визначати своє майбутнє», – сказав, зокрема, президент Польщі (Сьогодні особа вільного світу…, 2022). Він також звернувся до деяких керівників країн, наголосивши, що «після Бучі, Бородянки та Маріуполя з росією не може бути "бізнесу як завжди", панове президенти та прем'єри». На завершення президент Польщі сказав: його бажання – щоб Україна перемогла у війні з росією та повернула собі всі тимчасово окуповані території у межах міжнародно визнаних кордонів. Президент Володимир Зеленський там же у Верховній Раді привітав президента Польщі Анджея Дуду і сказав, що вторгнення росії зробило Україну та Польщу настільки близькими країнами, що жодні розбіжності між ними вже не мають значення.

5 квітня 2023 року президент В. Зеленський здійснив свій перший візит «воєнного часу» до Варшави, взявши з собою чималу делегацією українських посадовців. І це не випадково, адже Польща була та залишається дуже важливим союзником України, надаючи військову допомогу, відстоюючи інтереси Києва у міжнародних організаціях, а головне – є безумовним лідером у наданні гуманітарної допомоги та у розміщенні українських біженців.

Головними під час зустрічі двох президентів були питання постачання зброї та боєприпасів для України, новий пакет такої допомоги від Польщі, включаючи додаткові винищувачі, домовленості про спільне виробництво 125-міліметрових танкових боєприпасів. Зокрема, мова йшла про участь польського бізнесу у відбудові України, про допомогу в отриманні членства у ЄС та НАТО, про співпрацю всередині Євросоюзу. Два президенти анонсували підготовку нового міждержавного договору. А. Дуда заявив, що новий договір про двосторонню співпрацю між Польщею та Україною зможуть підписати вже незабаром.

«Зараз ми працюємо над новим договором. Ми віримо, що незабаром зможемо укласти такий договір між нашими країнами. Ми хочемо мати дві країни, які добре співпрацюють, які ставляться одна до одної з повагою, братською, сусідською любов'ю», – сказав він (Польща і Україна готують новий договір…, 2023). Тож очевидно, що у новій редакції буде закладено справді стратегічний характер відносин, як до набуття Україною членства у ЄС та НАТО, так і після.

Президент Польщі А. Дуда повідомив, що під час зустрічі з президентом В. Зеленським лідери обговорили також історичні теми, які в минулому ставали причинами гострих суперечок. За словами польського лідера, президенти говорили «про все, що для нас важливо», у тому числі про минуле. «Щодо цього минулого, включаючи його складні елементи, які ми обговорюємо між собою, включаючи пам'ять, яку ми увічнимо, віддаючи данину всім тим, хто загинув, ми зможемо побудувати братерство між нашими націями і в майбутньому. Тому між нами немає табу», – сказав президент Польщі (Дуда та Зеленський обговорили…, 2023). Він висловив сподівання, що через «цю драматичну ситуацію», в якій опинилася Україна, та завдяки тому, що зв'язки між обома народами стали тіснішими, двом державам вдасться «побудувати велике майбутнє».

Сподівання президента Польщі А. Дуди підтверджуються здатністю двох сторін вирішувати ті часом складні проблеми я виникають у двосторонній взаємодії двох держав, що є зайвим доказом непорушності українсько-польського стратегічного партнерства. Прикладом цьому може бути інцидент, коли 15 листопада 2022 року РФ вдарила багатьма ракетами по Україні, близько 70% з них збила ППО. Дві (?) ракети влучили по селу Пшеводув у Польщі неподалік кордону: там загинули двоє людей. Президент Польщі Анджей Дуда, реагуючи на цей інцидент, відповів, що між Варшавою та Києвом немає кризи довіри через ракетний інцидент у Пшеводові та різні оцінки у Польщі та України щодо того, що відбулося. «Я не називаю це кризою взаємної довіри. Я просто вважаю, що за нашим кордоном йде війна, і серед неї стався нещасний випадок, який торкнувся нас. Будь ласка, подивіться на це так, що у президента Зеленського теж була різна інформація на місці. Так само як до нас надходила різна інформація», – сказав він. «Я знаю, в якому він [Зеленський] стані, і знаю, як діють ці люди, який рівень напруженості та відповідальності. Сотні людей помирають там щодня, коли відбуваються такі бомбардування, як це відбувається в ці дні. Це величезна відповідальність, емоції та глибокі переживання. Це інший спосіб сприйняття миру та вирішення таких ситуацій, ніж у нас у країні, де мир та спокій», – пояснив він в інтерв'ю.

Польський лідер зазначив, що в інтересах Польщі мати «надійного сусіда через східний кордон – суверенну, незалежну державу, а не росію». «Україна така країна. Що більше, було б добре, якби це була союзна, дружня держава, з якою можна вести справи, нація, з якою ми дружимо і з якою можемо співіснувати в нашій частині Європи», – додав Дуда (Пилипенко, 2022).

Іншим випробуванням українсько-польського стратегічного партнерства та політичного діалогу стала зернова криза. Після виходу росії з «зернової угоди» чи не єдиним шляхом експорту українського зерна стали сухопутні «коридори солідарності» територією європейських держав, а Єврокомісія з 4 червня 2022 року дала зелене світло українським товарам, скасувавши всі мита

і квоти на один рік. З 5 червня 2023 року скасування обмежень подовжили ще на рік, до 5 червня 2024-го. Це був дуже потужний дружній крок ЄС, який, утім, сподобався далеко не всім його членам. За заявою Євросоюзу, вони дозволили експортувати майже 33 млн т зернових і харчів до 45 країн. Польща ж стала одним із сухопутних транзитних коридорів для українського збіжжя. Та з'ясувалося, що Польща не здатна ефективно приймати й експортувати українську сільгосппродукцію, оскільки її транзитна і портова інфраструктура на це не розраховані. Як наслідок, частина українського зерна (на цілком законних підставах) почала залишатися в Польщі. На думку поляків, це вплинуло на місцевий ринок, уже повний зерна як для внутрішнього споживання, так і готового до експорту. Ціни, за якими йшли українські зернові, не були демпінговими, а ринковими. Попри це українську активність на польському ринку назвали «несумлінною конкуренцією». Українські зернові купували конкретні польські фірми-імпортери. Їм та їхнім споживачам це було вигідно, закон вони не порушували. Тепер їх звинувачують у відсутності ділової етики та нелюбові до польських фермерів, які розпочали протести, будучи обуреними зниженням внутрішніх цін на зерно через український імпорт.

«Зерно з України "залило" Польщу, яка мала бути лише транзитним коридором для українського експорту», – не втомлюються повторювати польські чиновники (Внутрішні інтереси Польщі…, 2023). Лідер керівної партії Польщі «Право і справедливість» Ярослав Качинський оголосив про введення ембарго на імпорт з України до Польщі та транзит до третіх країн зерна й інших – практично всіх – видів продовольства. Глава уряду України пообіцяв заборонити імпорт польських продуктів. Прем'єр Польщі М. Моравецький заявив про припинення постачання зброї в Україну – мовляв, Польща сама будує найсильнішу армію Європи.

До того ж зовсім недоречно президент Польщі А. Дуда в Нью-Йорку порівняв Україну з потопельником, і вже ніхто не став з'ясовувати контекст – образливе слово пролунало. Після цього польські ЗМІ повідомили, що президент України В. Зеленський скасував зустріч із А. Дудою, що саме по собі означало гучний дипломатичний скандал. Невдоволення фермерів загрожувало втратою влади керівною партією «Право і справедливість» та її переходом до опозиції. Позитивом у цій ситуації стало те, що українська сторона продемонструвала: вона розуміє проблеми своїх партнерів і готова брати участь у пошуках компромісного рішення. Зрештою, якими б не були ці виклики, нинішній рівень відносин між країнами дозволяє сподіватися, що спільними зусиллями їх буде подолано. Ці сподівання завдяки постійному політичному діалогу виявилися виправданими. Україна та Польща домовилися знайти рішення у питанні щодо ембарго на зерно, яке врахує інтереси обох країн (Україна та Польща…, 2023). Польський президент А. Дуда заявив: «Я вважаю, що рішення про за-

борону продажу українського збіжжя на польському ринку є слушним. Натомість я переконаний, що треба робити все можливе, аби транзит був якомога більшим», — підкреслив він (Польща допоможе Україні…, 2023).

У цілому ж політичний діалог між Україною та Польщею в умовах російсько-української війни має значно ширший контекст. У перші дні широкомасштабного воєнного вторгнення росії в Україну *Сейм Республіки Польща засудив політику Москви та закликав Євросоюз та НАТО надати всебічну підтримку Україні. У схваленій резолюції Сейм Польщі зазначив:* «Ми звертаємося до урядів країн НАТО та Європейського союзу із закликом надати всіляку підтримку Україні, яка опинилася перед війною, і дати тверду відповідь з боку держав-членів Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору на агресію з боку Російської Федерації» (Можлива агресія РФ…, 2022).

Політико-дипломатичні зусилля Польщі спрямовані на підтримку України в міжнародних організаціях і формування антипутінської коаліції; запровадження санкцій проти росії на усіх рівнях відносин; закриття повітряного простору для авіасполучення росії; обмеження в'їзду росіян в країну; замороження російських промислових і фінансових активів; промоція України в НАТО та ЄС. Серед таких найважливіших політико-дипломатичних заходів варто відзначити візити польського президента Анджея Дуди, який був у числі тих лідерів держав, котрі першими приїхали до України від початку повномасштабного російського вторгнення у товаристві президентів Литви Гітанаса Науседи, Латвії Егілса Левітса та Естонії Алара Каріса. Крім того, Україну з офіційними візитами постійно відвідують прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький, Маршалок Сенату Томаш Гродзький та перша леді Аґата Корнгаузер-Дуда. Метою цих поїздок було насамперед продемонструвати солідарність та підтримку Україні та українцям.

У дипломатичному плані Польща була в авангарді закликів до посилення санкцій проти росії. Це включало критику Австрії та Угорщини за нібито потурання Путіну. Польща також звинуватила Німеччину у зволіканні щодо санкцій. У квітні 2022 року прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький звинуватив Німеччину в тому, що вона «перешкоджає» посиленню санкцій проти росії. «Кожен, хто читає записи зустрічей ЄС, знає, що Німеччина є найбільшою перешкодою, коли справа доходить до більш рішучих санкцій», – сказав він журналістам у Варшаві. Польща нині здійснює «дипломатичний наступ» із метою роз'яснення у різних частинах світу подій у Східній Європі і природи варварської агресії росії проти України.

Безпрецедентною є діяльність польської дипломатії у міжнародних організаціях, таких як ООН, НАТО та ЄС. Під час свого виступу на 74 сесії Генеральної Асамблеї ООН президент Польщі застеріг від домовленостей з агресорами заради власних інтересів. Анджей Дуда вказав також на «загрозу небезпечних

ілюзій домовленостей з агресором коштом інших, аби продовжити мир для себе», а також «домовляння, тобто пошук особливих інтересів, часто економічних, у відносинах з агресорами, за одночасного роздутого заклику до солідарності із жертвами агресії». «Створюючи Організацію Об'єднаних Націй на руїнах світового порядку, ми керувалися цілком іншими правилами – головним з них був принцип never again», – наголосив польський лідер. За словами Анджея Дуди, останні роки показують, що «така сама спокуса домовленостей з агресорами була тоді, а також є сьогодні». «Я глибоко переконаний, що саме час вийти зі стану летаргічного сну, зробити висновки з минулого та припинити повторювати ті самі помилки. Польща з особливим досвідом минулого століття має моральний обов'язок говорити дуже чітко у цій справі і ми це робимо. Заради миру та свободи, які нам так важливі», – сказав президент Польщі (Анджей Дуда в ООН…, 2019).

Висновки

У зовнішньополітичній діяльності України стосовно держав Центрально-Східної Європи чи не найголовніше місце належить розбудові зв'язків із Республікою Польща. Стратегічна важливість зміцнення двосторонніх відносин для обох країн обумовлюється кількома причинами: по-перше, багатовіковою історичною обумовленістю українсько-польських відносин; по-друге, територіальною близькістю; по-третє, спільністю етнодемографічних коренів; по-четверте, тісними культурними зв'язками; по-п'яте, спільністю політико-стратегічних інтересів. Українсько-польські політичні стосунки пройшли шлях від становлення до найглибшого ступеня розвитку відносин – стратегічного партнерства. Починаючи з другої половини 1990-х рр., українсько-польські відносини у політичній площині почали набувати ознак стратегічного партнерства. За цей історичний період двома сторонами була напрацьована ґрунтовна договірна інституційна база такої стратегічної взаємодії в рамках політичного діалогу.

Політичний діалог між Польщею та Україною в своєму розвитку пройшов декілька етапів які обумовлювались трьома ключовими чинниками: зміною президентів у цих державах, зміною їхніх зовнішньополітичних пріоритетів та зміною міжнародного середовища і глобальних тенденцій, які генерують як нові можливості, так і певні виклики та загрози. Тож на підставі цих суб'єктивних та об'єктивних чинників варто виділити 5 етапів розвитку політичного діалогу, які характеризувалися різним рівнем взаємодії. В цілому вони відзначались стабільним динамічним політичним діалогом між двома країнами. Проте політичні відносини між двома країнами, попри доволі інтенсивні стосунки президентів, не позбулися поверховості та асиметричності. Спів-

праця на міжурядовому та міжпарламентському рівні не завжди відповідала стандартам справжнього стратегічного партнерства. Їй бракувало прямої і безпосередньої комунікації між урядовими експертами, між установами та департаментами, що відповідають за розробку політичних рішень, спираючись на взаємні інтереси. Неоціненними для України стали досвід та підтримка Республіки Польща на шляху України до європейської інтеграції.

У період загроз Україні Польща завжди йшла їй на допомогу, починаючи з ролі промоутера європейської інтеграції України, а згодом узявши на себе ініціативу недопущення розвитку негативних сценаріїв щодо неї. Основними зовнішньополітичними завданнями Польщі в ці драматичні для України періоди ставали підтримка демократичних сил, громадянського суспільства та недопущення ескалації насильства в Україні та російської воєнної агресії проти неї, оскільки в такій ситуації керівництво Польщі постало би перед викликом власній національній безпеці, починаючи від напливу численних біженців, нестабільності на своїх східних кордонах до перетворення Польщі на передній фронт міжцивілізаційного й воєнно-політичного протистояння з росією.

В період широкомасштабного російського вторгнення Польща надавала і надає всебічну підтримку Україні. Проте ключовим чинником який буде визначати майбутнє українсько-польського політичного діалогу є і буде загроза з боку росії – це перманентний чинник, який не зникне упродовж десятиліть. У Східній Європі, як справедливо зазначає польський історик і публіцист Марек Будзіш, немає інших держав, окрім України та Польщі, чий спільний демографічний, військовий, а також економічний потенціал забезпечив би здатність стримувати росію в майбутньому і таким чином створити умови для відновлення України та прискореного розвитку обох країн (Стратегічний альянс із Польщею…, 2023). Отже, без взаємної допомоги ані Україна, ані Польща не побудують систему безпеки, яка буде стійкою та ефективною після перемоги у війні з росією.

Список літератури

Wujec H. (2002), *The Strategic Partnership of Poland and Ukraine in View of the EU Enlargement Process*, in: J. Posłuszny, P. Steciuk (ed.) *Polish-Ukrainian Relations in Evolving European Conditions*, High School Administration and Management in Przemysl, Zeszyty naukowe No. 11, Przemysl, p. 109-110.

Анджей Дуда в ООН: Польща надалі буде відстоювати незалежність України і Грузії (2019), *Polskie Radio*, 26.09, https://www.polskieradio.pl/398/7856/artykul/2373468,анджей-дуда-в-оон-польща-надалі-буде-відстоювати-незалежність-україни-і-грузії, дата звернення: 7.12.2023.

Вибори у Польщі: Наслідки для Європи та України (2019), 112.ua, 15.10, https://112.ua/statji/vybory-v-polshe-posledstviya-dlya-evropy-i-ukrainy-511139.html, дата звернення: 15.11.2019.

Внутрішні інтереси Польщі та дружба з Україною. Чи може зернова суперечка зруйнувати польсько-український альянс (2023), Forbes Ukraine, 27.09, https://forbes.ua/svit/dopomoga-ukraini-u-viyni-proti-rf-ne-skasovue-vnutrishni-interesi-polshchi-chi-mozhe-zernova-superechka-zruynuvati-polsko-ukrainskiy-alyans-rozpovidae-gennadiy-radchenko-26092023-16258, дата звернення: 7.12.2023.

Глава МЗС Польщі: Україна віддаляється від Європи (2014), Gazeta.ua, 6.02, http://gazeta.ua/articles/politics/_ukrayinaviddalyayetsyavidevropisikorskij/537897, дата звернення: 7.12.2023.

Д. Туск: Світ на межі конфлікту (2014), Українська правда, 3.03, http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/3/7017209/, дата звернення: 7.12.2023.

Дуда та Зеленський обговорили історичні теми: «Між нами немає табу» (2023), Європейська правда, 5.04, https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/5/7159257/, дата звернення: 7.12.2023.

Пилипенко Є. (2022), *Дуда про Україну та Польщу після ракетного інциденту: Між нами немає кризи довіри*, Liga.net, 22.11, https://news.liga.net/ua/world/news/duda-ob-ukraine--i-polshe-posle-raketnogo-intsidenta-mejdu-nami-net-krizisa-doveriya, дата звернення: 7.12.2023.

Жовква І. (2006.), *Стратегічне партнерство України. Теорія і практика*, Київ.

Коморовський: Польща не миритиметься із захопленням Росією Криму (2014), Укрінформ. 3.03, http://www.ukrinform.ua/rubricabroad/1626618komorovskiy_polshcha_ne_miritimetsya_iz_zahoplennyam_rosie_yu_krimu_1913943.html, дата звернення: 7.12.2023.

Міністр оборони Польщі: «Ми готові продавати» зброю Україні (2014), BBC News Україна, 8.09, http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140909_siemoniak_weapons_sx, дата звернення: 7.12.2023.

Можлива агресія РФ: Польща просить ЄС та НАТО надати Україні підтримку (2022), Слово і діло, 27.01, https://www.slovoidilo.ua/2022/01/27/novyna/svit/mozhlyva-ahresiya-rf-polshha-prosyt-yes-ta-nato-nadaty-ukrayini-pidtrymku, дата звернення: 7.12.2023.

Польща допоможе Україні наростити транзит зерна, — Дуда (2023), Вечірній Київ, 24.09, https://vechirniy.kyiv.ua/news/88644/, дата звернення: 7.12.2023.

Польща не буде втручатися у «нормандський формат» – Дуда (2015), Українська правда, 15.12, http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/15/7092604/, дата звернення: 7.12.2023.

Польща і Україна готують новий договір про співпрацю (2023), Європейська правда, 5.04, https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/5/7159258/, дата звернення: 7.12.2023.

Президент Польщі вважає, що з Януковичем вже немає про що розмовляти (2014), Український тиждень, 22.01, https://tyzhden.ua/prezydent-polshchi-vvazhaie-shcho-z-ianukovychem-vzhe-nemaie-pro-shcho-rozmovliaty/, дата звернення: 7.12.2023.

Президент Польщі виступив проти будь-яких поступок Росії (2021), Європейська правда, 20.12, https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/20/7131789/, дата звернення: 7.12.2023.

Прем'єр міністр Польщі: ЄС не залучатиме Росію до переговорів про майбутнє України (2014), Український тиждень, 4.02, http://tyzhden.ua/News/100999, дата звернення: 5.02.2014.

Сидоренко С. (2020), *Рік Зе-дипломатії: що отримала і що втратила зовнішня політика України за нового президента*, Європейська правда, 20.05, https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/05/20/7110114/, дата звернення: 7.12.2023.

Стратегічний альянс із Польщею: чи потрібний він Україні (2023), Європейська правда, 18.09, https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/09/18/7169549/, дата звернення: 7.12.2023.

«*Сьогодні особа вільного світу – це обличчя України»: Анджей Дуда виступив у Верховній Раді* (2022), Liga.net, 22.05, https://news.liga.net/politics/news/prezident-polshi-andjey-duda-vystupil-v-verhovnoy-rade-vi, дата звернення: 7.12.2023.

У Дуди готують велику активність Польщі у відносинах з Україною у 2022 році (2021), УНН, 27.12, https://www.unn.com.ua/uk/news/1958017-u-dudi-gotuyut-veliku-aktivnist-polschi-u-vidnosinakh-z-ukrayinoyu-u-2022-rotsi, дата звернення: 7.12.2023.

«*Україна та Польща: стратегічне партнерство в новій Європі*» (2004), *Підсумковий документ міжнародної конференції 23–24 січня 2004 р., м. Київ, Україна та Польща: стратегічне партнерство в новій Європі: Інформаційно-аналітична збірка*, Київ, с. 83–84.

Україна та Польща домовилися знайти компроміс по «зерновому» питанню (2023), Вечірній Київ, 21.09, https://vechirniy.kyiv.ua/news/88527/, дата звернення: 7.12.2023.

Шаповалова О. (2011), *Україна в системі двосторонніх відносин із провідними європейськими країнами*, Г.М. Перепелиця (ред.), *Зовнішня політика України-2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети*, Київ.

ВАСИЛЬ МАТЕЙ

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0002-4836-2604

ВАСИЛЬ НАМОНЮК

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0002-9454-6658

Економічний вимір

Анотація. У розділі проаналізовано основні напрями та тенденції стратегічного економічного партнерства між Україною та Польщею впродовж останніх десятиліть. Особливу увагу приділено торговельним відносинам, інвестиційному співробітництву, міграційним процесам та фінансовій взаємодії двох країн. Висвітлено вплив російської агресії 2014 та 2022 років на двосторонні економічні зв'язки. Окремо розглянуто перспективи участі Польщі у післявоєнній відбудові України. Зроблено висновок, що, незважаючи на певні труднощі, стратегічне економічне партнерство України та Польщі продовжує розвиватися та матиме значний потенціал у майбутньому.

Ключові слова: Україна, Польща, експорт, імпорт, зовнішня торгівля, іноземні інвестиції, міграція

Streszczenie. W rozdziale przeanalizowano główne kierunki i tendencje strategicznego partnerstwa ekonomicznego między Ukrainą a Polską w ciągu ostatniej dekady. Szczególną uwagę poświęcono stosunkom handlowym, współpracy inwestycyjnej, procesom migracyjnym oraz finansowej współpracy obu krajów. Omówiono wpływ rosyjskiej agresji w latach 2014 i 2022 na dwustronne relacje gospodarcze. Oddzielnie rozważono perspektywy udziału Polski w odbudowie Ukrainy po wojnie. Wnioskuje się, że mimo pewnych trudności strategiczne partnerstwo ekonomiczne Ukrainy i Polski nadal się rozwija i ma znaczący potencjał na przyszłość.

Słowa kluczowe: Ukraina, Polska, eksport, import, handel zagraniczny, inwestycje zagraniczne, migracja

Abstract. This chapter analyzes the main directions and trends of strategic economic partnership between Ukraine and Poland over the past decade. Special attention is paid to trade relations, investment cooperation, migration processes, and financial interaction between the two countries. The impact of Russian aggression in 2014 and 2022 on bilateral economic relations is discussed. The prospects of Poland's participation in the post-war reconstruction of Ukraine are examined separately. It is concluded that despite certain difficulties, the strategic economic partnership between Ukraine and Poland continues to develop and holds significant potential for the future.

Key words: Ukraine, Poland, exports, imports, foreign trade, foreign investments, migration

Вступ

Україна та Польща – дві сусідні держави, між якими встановлені глибокі економічні та політичні зв'язки, що мають величезне значення не лише для обох держав, але і для всього регіону Центральної та Східної Європи. Польща, ставши членом Європейського Союзу та НАТО, досягла значних успіхів у проведенні реформ та у розвитку своєї економіки, яка вже майже ввійшла в двадцятку найрозвиненіших економік світу. Для України Польща є не лише сусідом, але й надзвичайно важливим партнером, який досяг тих цілей, до яких Україна прагне наблизитися. Польща є зразком успішної інтеграції в європейську та світову економіки, досвід якої хоче повторити наша країна.

В цьому розділі будуть розглянуті основні аспекти співробітництва між Україною та Польщею, що визначають економічний базис стратегічного партнерства двох країн – торговельне та інвестиційне співробітництво, міграційні аспекти партнерства, співпраця у фінансовій сфері, а також участь Польщі у післявоєнній відбудові України.

Торговельне співробітництво

Торговельна співпраця є важливою для обох країн, адже сприяє розвитку їх економік. Польща традиційно є одним із стратегічних торговельних партнерів України. У 2022 році зовнішньоторговельний оборот між країнами склав 12,18 млрд дол. США[1], що у 6,8 разів більше, ніж у 2003 році (рис. 1). У 2017 та 2018 роках польський ринок був другим ринком збуту українських товарів після російського, а у 2019–2021 рр. – другим після китайського. В 2022 році Польща стала найбільшим імпортером вітчизняних товарів (15,1% українського експорту).

За останні 20 років український товарний експорт в Польщу зріс у 7,8 раза – з 763 млн дол. США у 2003 р. до майже 6,7 млрд дол. США у 2022 р. У вказаному періоді обсяги товарного експорту не зростали тільки впродовж 5 років – у 2009 р. (падіння –48,3%), 2012 р. (–7,8%), 2013 р. (–1,1%), 2015 р. (–25,2%) та 2020 р. (–0,7%). Найбільші темпи зростання спостерігалися у 2011 р (56,3%) та 2021 р. (59,7%).

[1] Тут і надалі для аналізу товарних торговельних потоків між Україною та Польщею використовується статистика UN Comtrade.

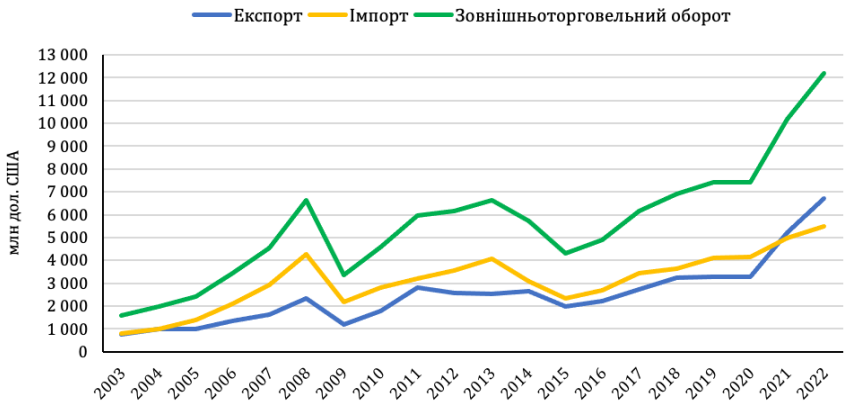

Рис. 1. Головні показники зовнішньої торгівлі між Україною та Польщею, 2003–2022 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними UN Comtrade

Якщо йдеться про імпорт товарів з Польщі в Україну, у період 2003–2022 рр. він зріс у 5,8 раза – з 802,4 млн дол. США у 2003 р. до майже 5,5 млрд дол. США у 2022 р. Найбільші темпи зростання товарного імпорту спостерігалися у 2005–2008 рр. – 40–50% щорічного зростання. І лише три роки впродовж двадцятирічного періоду були роками падіння обсягів імпорту товарів з Польщі в Україну – 2009 р. (–49,3%), 2014 р. (–24,7%) та 2015 р. (–24,2%).

Україна традиційно імпортувала товарів з Польщі більше, ніж експортувала. Сальдо у торгівлі між двома країнами у 2003–2020 рр. було незмінно від'ємним. Найбільшого значення цей показник сягнув у 2008 р. – 1,94 млрд дол. США. Але в останні 2 роки ситуація змінилася і товарний експорт з Укра-

Рис. 2. Сальдо зовнішньої торгівлі між Україною та Польщею, 2003–2022 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними UN Comtrade

їни в Польщу почав переважати імпорт. В 2021 р. з України було вивезено товарів в Польщу на 264,9 млн дол. США більше, ніж завезено, а в 2022 р. – більше на 1,2 млрд дол. США.

Частка Польщі в українському товарному експорті у 2003–2013 рр. складала 3–4%, але з початком російської агресії в 2014 р. цей показник почав щорічно зростати і досягнув 7,7% у 2021 р. (рис. 3).

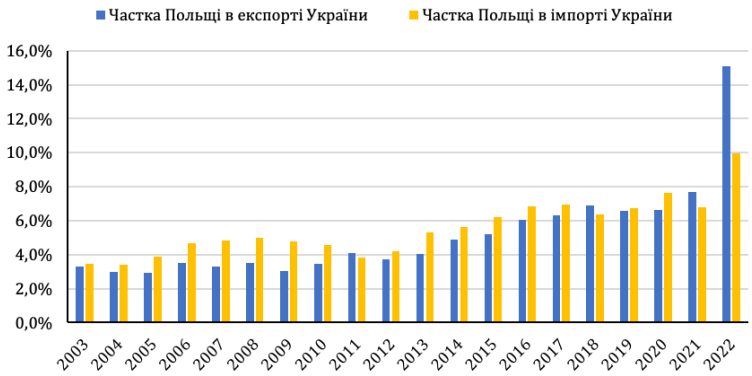

Рис. 3. Частка Польщі в товарному експорті та імпорті України, 2003–2022 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними UN Comtrade

Блокада росією українських морських портів створила значні проблеми для вивезення товарів за кордон та зробила польський напрямок одним із найбільш привабливих для експорту вітчизняних товарів. У 2022 р. частка Польщі в українському товарному експорті склала 15,1%, а Польща випередила Китай та стала найбільшим споживачем українських товарів.

Така ж ситуація з імпортом польських товарів в Україну. Частка Польщі в українському товарному імпорті у 2003–2012 рр. складала 3,5–5% (рис. 3). У 2013 році (роком раніше, ніж у випадку з експортом) почалося зростання цього показника. А у воєнному 2022 році польські виробники забезпечували десяту частину українського товарного імпорту та стали другим найбільшим постачальником товарів на український ринок після китайських.

Незважаючи на те, що Польща є стратегічним напрямком для експорту українських товарів та важливим джерелом товарного імпорту, роль України як торговельного партнера Польщі є значно меншою. У 2003–2013 рр. частка України в польському товарному експорті коливалася в межах 1,5–2,5% (2,5% у 2008 р.). У період 2014–2022 рр. значення цього показника стало ще меншим і перебувало в діапазоні 1,4–1,6% (за винятком 1,2% у 2015 році) (рис. 4). Що стосується імпорту, частка України у товарному імпорті Польщі у 2003–2020

рр. була між 0,8% (найменше значення, що спостерігалося у 2009 році) та 1,3%. У 2021 р. та 2022 р. цей показник зріс до 1,6% та 1,9% відповідно.

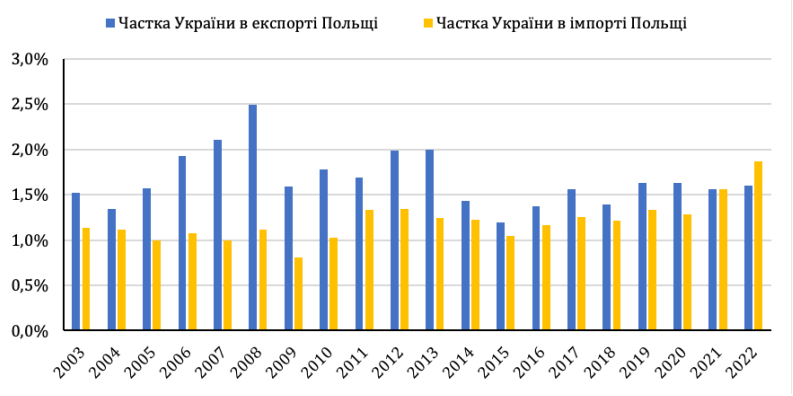

Рис. 4. Частка України в товарному експорті та імпорті Польщі, 2003–2022 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними UN Comtrade

Хоча у 2022 р. Польща займала перше місце в українському експорті товарів та друге в імпорті, Україна не є настільки важливим торговельним партнером для Польщі. У цьому ж році Україна була тільки дев'ятою серед ринків збуту польських товарів та чотирнадцятою у рейтингу імпортерів. Таку асиметрію в торговельній співпраці між двома країнами можна пояснити низьким інтересом польських виробників до українського ринку, що пояснюється відсутністю тут прозорості, корупцією на митниці, недотриманням умов контрактів, політичною непередбачуваністю, неефективною правовою системою (Міжнародна група з дослідження…, 2021, с. 52). Останнім часом до цих проблем додалися фундаментальні економічні проблеми, зумовлені війною. З іншого боку, інтерес українського бізнесу до польського ринку постійно зростає. Адже окрім того, що економіка Польщі вже тривалий час демонструє високі показники росту, що зумовлює зростання купівельної спроможності місцевого населення та розвиток місцевого виробництва, польський ринок часто розглядається українськими підприємствами як плацдарм для виходу на ринок ЄС.

Аналіз товарної структури українського експорту вказує на його переважно сировинний характер. Основою вітчизняного експорту до Польщі також є сировинна продукція: аграрна та металургійна. Найбільшим попитом на польському ринку у 2022 році користувалися чорні метали (19% завезених з України товарів); жири та олії тваринного або рослинного походження (11,8%); зернові культури (9,6%); руди, шлак і зола (7,5%); насіння і плоди олійних та інших рослин (7,2%). Ці товарні групи складали 55,2% експорту до Польщі. Іншими важливими статтями українського експорту в цьому році

були: деревина та вироби з деревини; електричні машини, обладнання та їх частини; меблі, постільні речі та матраци; залишки та відходи харчової промисловості; мінеральні палива (табл. 1).

Особливу увагу варто звернути на аграрну продукцію. За останні 20 років обсяги українського експорту зернових культур до Польщі були незначними, адже Польща є великим виробником цієї продукції. Експорт пшениці не перевищував 1,6 млн дол. США, а в деякі роки був взагалі відсутнім. Винятками є 2008 та 2011 роки, коли були експортовано пшениці на суму 14,1 млн дол. США та 12,7 млн дол. США відповідно. Рекордні показники експорту кукурудзи були зафіксовані у 2008 році – 48,2 млн дол. США, хоча в попередні роки та два наступні він був дуже незначним. Експорт кукурудзи почав зростати у 2011 році, а його щорічні обсяги у період 2011–2021 рр. від 13 до 21,6 млн дол. США. Ситуацію кардинально змінило російське вторгнення в Україну. У 2022 році експорт зернових культур (головним чином кукурудзи та пшениці) до Польщі зріс ажу 37 разів. Польща стала п'ятим найбільшим ринком збуту вітчизняного зерна після Румунії, Китаю, Іспанії та Туреччини. Причиною такого неймовірного зростання стала блокада росією українських морських портів. 15 квітня 2023 уряд Польщі відреагував на це забороною до 30 червня 2023 на ввіз українських зернових культур та інших 17 видів аграрної продукції (Rozporządzenie Ministra…, 2023), після чого таку заборону ввели також Угорщина, Болгарія, Словаччина та Румунія. А у травні 2023 року Єврокомісія за наполяганням цих країн заборонила імпорт до них з України пшениці, кукурудзи, соняшника та ріпаку. Дію заборони було продовжено до 15 вересня 2023 року. Хоча обмеження було знято у вказаний день, Польща, Словаччина та Угорщина вирішили запровадити односторонні ембарго на аграрну продукцію з України.

Такі рішення Польщі негативно сприймаються в Україні, адже обмеження на експорт зернових, які поряд із чорними металами є головними джерелами надходження експортної виручки, сильно б'ють по українській економіці, яка потерпає від війни. Збіжжя в останні чотири роки забезпечувало близько 20% вітчизняного експорту, тоді як зернові культури займають менше 1% польського експорту. При цьому обсяги експорту цієї продукції значно зросли у 2022 році – було експортовано зернових на суму 3,3 млрд дол. США, що на 43% більше показника попереднього року. А частка зернових в експорті Польщі зросла до 1%.

Заборона Польщі на імпорт українського зерна та деяких інших видів аграрної продукції викликає занепокоєння у світлі європейської інтеграції нашої країни та потенційно довгострокового обмеження доступу продукції АПК не тільки на польський ринок, але й на ринок Європейського Союзу. Також варто зазначити, що хоча Україна традиційно експортувала у Польщу значні обсяги

жирів та олій тваринного або рослинного походження, а також насіння і плоди олійних культур, Польща до 2022 року не була головним ринком збуту цієї продукції. Але у 2022 році стан справ змінився – Польща стала найбільшим імпортером товарів першої групи, обсяги експорту якої зросли вдвічі, та третім імпортером товарів другої групи (зростання аж у 6,2 раза).

Таблиця 1. Топ-10 товарів українського експорту до Польщі, 2022 р.

Код HS	Назва товарної групи	млн дол. США	% зміни до попереднього року	% у загальному обсязі експорту
	Експорт у Польщу, всього	***6 695,0***	***28,1***	***100***
72	Чорні метали	1 274,6	–8,4	19,0
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски тваринного або рослинного походження	792,4	100,6	11,8
10	Зернові культури	646,0	3722,4	9,6
26	Руди, шлак і зола	499,4	–10,2	7,5
12	Насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж	483,0	621,9	7,2
44	Деревина і вироби з деревини; деревне вугілля	366,3	7,3	5,5
85	Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку; телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя	363,0	–8,2	5,4
94	Меблі; постільні речі, матраци, матрацні основи, диванні подушки та аналогічні набивні речі меблів, світильники та освітлювальні прилади, в іншому місці не зазначені; світлові покажчики, табло та подібні вироби; збірні будівельні конструкції	281,6	–21,7	4,2
23	Залишки і відходи харчової промисловості; готові корми для тварин	260,9	34,7	3,9
27	Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні	217,1	150,5	3,2
	Інші товарні групи	1 510,8	6	22,6

Джерело: складено авторами за даними UN Comtrade

Тоді як Україна експортує до Польщі переважно сировинну продукцію, основою імпорту з Польщі є продукція з більшою доданою вартістю – засоби наземного транспорту (8,6% імпорту у 2022 році); пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них (7,2%); реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої (5,2%); електричні машини, обладнання та їх частини (4,8%); добрива

(4,6%) (табл. 2). Варто відзначити, що обсяги імпорту всіх вказаних товарних груп у 2022 році впали. Серед сировинної продукції найбільшою статтею імпорту є нафта, нафтопродукти та природній газ, обсяги імпорту яких зросли у 2022 році майже в чотири рази та склали 20,9% всього імпорту. Така ситуація пояснюється знищенням росією великою кількості українських нафтобаз та виникненням дефіциту мінерального палива на українському ринку. Найбільшим попитом серед аграрної продукції на українському ринку користується польська молочна продукція – хоча обсяги імпорту у 2022 році впали на 17,9%, але склали 108,5 млн дол. США (2% імпорту). Також заслуговує на увагу зростання майже в 11 разів обсягів імпорту товарної групи «Інші товари». Можна зробити припущення, що в цю групу включені товари військового призначення.

Таблиця 2. Топ-10 товарів українського імпорту до Польщі, 2022 р.

Код HS	Назва товарної групи	млн дол. США	% зміни до попереднього року	% у загальному обсязі експорту
	Імпорт з Польщі, всього	***5 486,8***	***10,6%***	***100***
27	Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні	1 145,2	385,2	20,9
87	Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання	469,9	–9,1	8,6
39	Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них	392,4	–12,6	7,2
84	Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	285,5	–32,1	5,2
99	Інші товари	269,0	1088,6	4,9
85	Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку; телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя	261,4	–23,9	4,8
31	Добрива	251,5	7,4	4,6
34	Мило, поверхнево-активні органічні речовини, мийні засоби, мастильні матеріали, воски штучні та готові, суміші для чищення або полірування, свічки та аналогічні вироби, пасти для ліплення, пластилін, стоматологічний віск і суміші на основі гіпсу для стоматології	112,8	–0,1	2,1
04	Молоко та молочні продукти; яйця птиці; натуральний мед; їстівні продукти тваринного походження, в іншому місці не зазначені	108,5	–17,9	2,0
40	Каучук, гума та вироби з них	107,7	3,6	2,0
	Інші товарні групи	2 082,9	–12,9	38

Джерело: складено авторами за даними UN Comtrade

Зовнішня торгівля послугами між Україною та Польщею є менш активною, ніж торгівля товарами. У 2022 році Україна експортувала в Польщу послуг на суму 477,6 млн дол. США (Державна служба статистики), а імпортувала на суму 285 млн дол. США. У 2003–2022 рр. експорт послуг до Польщі зріс в 6,7 раза, тоді як імпорт послуг з цієї країни зріс тільки в 2,7 раза. Варто зазначити, що Польща є менш важливим партнером для нашої країни у експорті та імпорті послуг, ніж у експорті та імпорті товарів.

Найпопулярнішими послугами українських компаній на польському ринку є послуги з переробки матеріальних ресурсів (41,5% всього експорту послуг у 2021 р. та 44,7% у 2020 р.), транспортні послуги (29,9% у 2021 р. та 26,9% у 2020 р.), ділові послуги (10,6% у 2021 р. та 9,6% у 2020 р.) та послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (8,4% у 2021 р. та 8,5% у 2020 р.). Що стосується імпорту, Україна переважно імпортує транспортні послуги (54,4% у 2021 р. та 46,25 у 2020 р.), ділові послуги (15,8% у 2021 р. та 21,3% у 2020 р.), послуги, пов'язані з подорожами (9,3% у 2021 р. та 9,2% у 2020 р.), послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (7,1% у 2021 р. та 7,9% у 2020 р.).

Інвестиційне співробітництво

У 2021 році польські інвестори інвестували в Україну 227,9 млн дол. США, а кумулятивний залишок польських прямих інвестицій в економіці України станом на 31 грудня 2021 р. вперше перетнув позначку 1 млрд дол. США та склав 1,2 млрд дол. США (з них 828 млн дол. США – участь в капіталі, а 372,4 млн дол. США – боргові інструменти) (Національний банк України). Частка інвестицій з Польщі у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій не перевищує 2%, а Польща займає лише 10 місце серед українських інвесторів.

Найбільший обсяг прямих інвестицій з Польщі у вигляді участі у капіталі (станом на 31 грудня 2021 р.) залучено у переробну промисловість – 39,8% (або 329,4 млн дол. США), фінансову та страхову діяльність – 29,1% (241,3 млн дол. США), оптову та роздрібну торгівлю і ремонт автотранспорту – 20,6% (170,4 млн дол. США).

До початку війни в Україні працювало близько трьох тисяч компаній з польським капіталом, найбільші серед яких: «Groclin S.A» (виробник автозапчастин), «Groclin S.A.» (виробник кераміки), «Снєжка-Україна» (виробник фарб), «Пластікс-Україна» (дистрибутор полімерних матеріалів), «Cannpack S.A.» (виробник упаковки) тощо. Активними на українському ринку також були ритейлер «LPP S.A.» (ТМ «Reserved», «House», «Cropp», «Mohito», «Sinsay»), ритейлер спортивного одягу та аксесуарів OTCF S.A. (ТМ «4F»),

будівельні компанії «UNIBEP S.A.» та «IDS-BUD S.A.», страхова компанія «PZU Україна», фінансова група «Getin Holding S.A.», що володіє 100% акцій банку «Idea Bank Ukraina». Одним із п'ятнадцяти системно важливих банків в Україні, визначених НБУ 08.03.2023 р., є «Кредобанк» (дочірній банк найбільшого державного банку Польщі «PKO Bank Polski S.A.») (НБУ, 2023).

Кумулятивний залишок українських інвестицій станом на 31 грудня 2021 року склав лише 6 млн дол. США (0,3% загального обсягу українських інвестицій за кордон). Найбільшими українськими інвесторами в польську економіку є група компаній «Milkiland N.V.» (Мазовецький сироварний завод «Ostrowia»), ПрАТ «Іскра» (завод освітлювальних приладів «Helios»), агропромислова група «Пан Курчак», корпорація «Індустріальний союз Донбасу» (металургійний завод «Гута Ченстохова»), виробник косметики «Elfa», IT-компанії «Miratech», «GlobalLogic» та «SoftServe».

Зрозуміло, що під час війни Україна майже не може розраховувати на залучення іноземних інвестицій. Але невеликі інвестиційні проєкти в агрохарчовій промисловості у західних областях України, що спрямовані на експорт до Польщі чи інших країн Євросоюзу, можуть бути цікавими для польських інвесторів (Колодюк, 2022).

Одним зі стратегічних завдань України після завершення війни буде залучення інвестицій у відбудову економіки. Польща може стати одним із найголовніших інвесторів відновлення нашої країни. На початку вересня 2023 року президент Польщі Анджей Дуда підписав поправку до закону щодо страхування експорту, гарантованого Державним казначейством. Таке рішення, зокрема, дозволить Корпорації страхування експортних кредитів (KUKE) надавати більш ефективну допомогу приватним компаніям, що працюють в Україні чи зацікавлені в інвестиціях в українську економіку (Міністерство економіки України, 2023).

Український уряд вважає, що цей закон може стати основою програми відбудови України за участі польських компаній, яка передбачає:

- забезпечення безпечної торгівлі з Україною шляхом страхування ризиків, пов'язаних з торгівлею;
- підтримку польського бізнесу у фінансуванні проєктів, реалізованих у Польщі для здійснення експорту в Україну, а також проєктів, що будуть реалізовані безпосередньо в Україні;
- забезпечення фінансування інвестиційних проєктів, які реалізуються польськими чи іноземними підприємцями для інвесторів з України (приватних та державних).

Міграційні аспекти стратегічного партнерства

Міграція українців до Польщі має глибоке історичне коріння, проте набула безпрецедентних масштабів упродовж останнього десятиліття. Це зумовлено низкою політичних, економічних та соціальних чинників в обох країнах.

Динаміка та масштаби міграції до 2014 р.

Починаючи з другої половини 2000-х рр. спостерігається стійка тенденція до зростання кількості українців, які виїжджають на заробітки до Польщі. Якщо у 2002 р. кількість офіційно зареєстрованих заяв від роботодавців на працевлаштування громадян України становила лише близько 16 тисяч, то в 2012 р. цей показник зріс до 223,7 тисяч заяв (Інститут демографії та соціальних досліджень, 2018, с. 11).

Переломним став 2013 р., коли вперше кількість поїздок українців до Польщі на заробітки чи з іншою метою перевищила кількість аналогічних поїздок до росії. Це означало поступову переорієнтацію основних міграційних потоків українців з традиційного східного напрямку (росія) на західний вектор (Європейський Союз, насамперед Польща).

До ключових чинників, що зумовили швидке зростання трудової міграції українців саме до Польщі в цей період, можна віднести:

- спрощення адміністративних процедур працевлаштування для громадян країн Східного партнерства, зокрема скасування необхідності отримання дозволів для короткострокової роботи;
- територіальну близькість та зручне транспортне сполучення між Україною та Польщею;
- відносно високий рівень заробітної плати та соціальних стандартів у Польщі порівняно з Україною;
- зростаюння попиту на робочу силу в економіці Польщі.

Польща також активно розвиває систему залучення іноземних студентів до своїх закладів вищої освіти. Це пов’язано як з комерційним інтересом, так і з прагненням компенсувати внутрішній демографічний спад та відтік молоді за кордон. Водночас навчання іноземців розглядається як важливий ресурс поповнення трудового та інтелектуального потенціалу Польщі.

Серед іноземних студентів в Польщі надзвичайно швидко зростає частка громадян України. Якщо у 2005 році вона становила менше п’ятої частини загалу, то в 2016 році перевищила половину. Таке стрімке збільшення українських студентів (з близько 2 тисяч у 2005/2006 навчальному році до 35,6 тисяч у 2016/2017) безпосередньо пов’язане з війною та соціально-економічною кризою в Україні (Малиновська, 2018).

Завдяки спрощеній процедурі залишення в Польщі після завершення навчання частина випускників українських ЗВО не повертається на батьківщину, а продовжує тут свою трудову діяльність. Це також впливає на загальну динаміку української трудової міграції.

Вплив подій 2014 р.

Революція Гідності та початок збройного конфлікту на Сході України у 2014 році справили значний вплив на міграційні процеси між Україною та Польщею.

По-перше, різко зросла кількість вимушених переселенців та біженців з окупованих росією територій Донбасу та Криму, які шукали притулку в Україні та Європі. Значна їх частина отримала можливість легально залишитися у Польщі.

По-друге, уряд Польщі прийняв рішення про надання притулку значній кількості громадян України, відмовившись у зв'язку з цим від виконання квот ЄС на розміщення біженців з країн Близького Сходу та Африки.

Водночас стрімке зростання кількості українців у Польщі спричинило прояви ксенофобії та неприязні з боку частини польського суспільства, яка почала сприймати українців як конкурентів на ринку праці та загрозу соціальній стабільності. Це призвело до окремих нападів, образ та проявів дискримінації щодо українців у Польщі. Соціологічні опитування того часу засвідчували суттєве погіршення ставлення поляків до українців від 2013 р. (позитивні оцінки знизилися на 20%; з'явилися прояви ксенофобії – напади, словесні образи, приниження гідності, порушення тілесної недоторканості). У 2018 р. міжнародна компанія «Lindab», що має виробничі потужності під Варшавою, зобов'язала всіх співробітників-українців носити одяг у кольорах національного прапора України, через що була звинувачена в дискримінації (Польське підприємство пояснило…, 2022).

Зростання неприязні були зумовлені антиукраїнською риторикою польських політиків, а також неприязню частини суспільства до збільшення кількості громадян України на польському ринку праці (ISP, 2022). Українці посіли друге місце в рейтингу «50 найбільш впливових людей польської економіки», поступившись прем'єр-міністру держави за версією популярного видання «Dziennik Gazeta Prawna». «Українці – колективний герой польської економіки, чи принаймні важливий і світлий пункт на нашому ринку праці», – обґрунтовує видання рейтинг (Українці – колективний герой…, 2022).

Сучасні тенденції

Процеси міграції українців до Польщі, що посилилися після подій 2014 року, набули сталого і масштабного характеру в наступні роки.

По-перше, продовжувало стрімко зростати число офіційних заяв від роботодавців на працевлаштування українських громадян. Якщо у 2012 році їх було зареєстровано 223,7 тисячі, то в 2017 році цей показник сягнув 1,7 мільйона заяв – майже у 8 разів більше (Інститут демографії та соціальних досліджень, 2018, с. 12).

По-друге, запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС у 2017 році додатково стимулювало міграційні процеси, спростивши та здешевивши можливості поїздок українців до країн Євросоюзу, у тому числі Польщі, з метою туризму, навчання чи працевлаштування.

По-третє, спостерігається стійке зростання кількості українських студентів, які обирають для навчання саме Польщу. Частина з них після завершення освіти залишається у Польщі для працевлаштування за фахом. Це також є вагомим чинником збільшення української діаспори.

По-четверте, українці внесли і продовжують вносити вагомий вклад в економіку Польщі, задовольняючи попит на робочу силу у таких галузях як будівництво, сільське господарство, виробництво, сфера послуг. Вони стали своєрідним «колективним героєм» польського ринку праці.

Воєнні події 2022–2023 років

Повномасштабне військове вторгнення росії в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, спричинило небачену за масштабами хвилю вимушеної міграції українців до сусідніх країн.

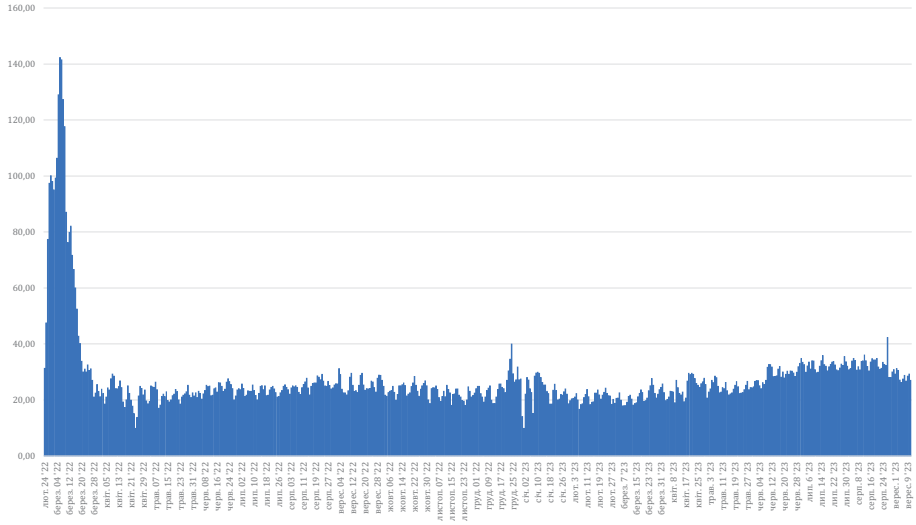

Рис. 5. Кількість українських біженців у Польщі у 2022–2023 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними (Straż Graniczna, 2023)

За даними Прикордонної служби Польщі, станом на січень 2023 року кордон із Польщею перетнуло понад 15,4 мільйона громадян України, які шукали порятунку та притулку під час війни. Щоденний пік припав на перші тижні війни у березні 2022 року, коли кількість в'їздів до Польщі сягала понад 100 тисяч осіб.

Уряд Польщі вкотре продемонстрував готовність надавати гуманітарну допомогу та спрощувати бюрократичні процедури для українських біженців. Було прийнято рішення про можливість в'їзду без документів та звільнення від карантинних обмежень.

Очікується, що значна частина українців, які вимушено виїхали до Польщі, залишиться там на тривалий час або назавжди через затяжний характер війни та масштаби руйнувань в Україні. Це призведе до подальшого зростання української діаспори та її внеску в соціально-економічне життя Польщі. Міграційні процеси між Україною та Польщею набули стрімкого розвитку останніми роками. Незважаючи на певні соціальні виклики, загалом це має позитивний вплив на обидві країни та сприяє їх зближенню. Перспективи подальшого розвитку міграції значною мірою залежатимуть від ситуації в Україні.

Співпраця у фінансовій сфері

Економічна взаємодія обох країн меншою мірою поширюється на фінансовий сектор. Польський фінансовий капітал в Україні представлений одним банком – ПАТ «Кредобанк» Він був куплений «PKO Bank Polski», найбільшим банком Польщі, у 2004 р. у іншого польського банку – «Kredyt Bank». У той період часу Україна була потенційно цікавим ринком з великими можливостями та величезною кількістю роздрібних клієнтів. Це й приваблювало іноземні банки, зокрема польські.

Тоді вартість купівлі ПАТ «Кредобанк» склала 40 млн євро. Але для порятунку цього банку через чотири роки, коли настала криза, його польська материнська компанія вклала ще 160 млн євро. Разом це робить ПАТ «Кредобанк» найбільшою польською інвестицією в банківський сектор України. У 2012 році активи банку зросли на 20%, досягнувши 4,5 мільярдів гривень. На середину 2023 р. цей банк є 14-м найбільшим за розміром активів (45,66 млрд грн), і 11-м – за обсягом кредитів наданих фізичним особам (Kredobank, 2023).

Розвиток фінансового ринку Польщі дозволив поглибити економічні відносини з Україною через Варшавську фондову біржу (ВФБ). Вона є центром польського ринку капіталу, який поставив собі за мету стати регіональним фінансовим центром. ВФБ має регіональний, а не глобальний фокус, на відміну від інших ринків капіталу, таких як Лондонська та Франкфуртська біржі, і обслуговує невеликі компанії, які прагнуть залучити 100–200 млн євро.

Для українських компаній ВФБ є чудовим варіантом залучення іноземного фінансування. Внаслідок, вони стали найбільшою іноземною групою на ВФБ (Irkliyenko, 2013).

Сільськогосподарська компанія «Кернел» стала першою українською компанією на ВФБ. У 2007 р. вона залучила понад 200 млн. доларів. Після другого розміщення акцій її ринкова капіталізація потроїлася, досягнувши 2 млрд дол. у 2011 р. Це зробило IPO «Кернел» на ВФБ найкращим у Центрально-Східній Європі. Проте не всі українські компанії успішно вийшли на ВФБ. У 2012 р. ціна акцій електротехнічної компанії «Westa» впала на 90 % через те, що компанія не змогла подвоїти виробництво після залучення коштів. З часом для українських компаній утворили індекс WIG-Ukraine. Дані на початок вересня подано у табл. 3.

Таблиця 3. Котирування українських компаній WIG-Ukraine

Компанія	Ціна останньої угоди, злоті, 1 вересня	Ціна останньої угоди, злоті, 8 вересня	Зміна вартості, %
Кернел	11,02	----	----
Астарта	33,45	31,55	–5,7
Coal Energy	1,39	1,40	+0,7
Мілкіленд	0,84	0,82	–2,4
Агротон	2,78	2,75	-1,1
KSG Agro	1,93	1,90	–1,6
Sadovaya	----	----	----
Овостар	53,00	49,20	–7,2
IMC	14,10	12,30	–12,8
KDM Shipping	----	----	----

Джерело: (LANDLORD 2023)

Війна мала вплив на діяльність українських компаній на ВФБ. У квітні 2023 року про виведення акцій компанії з обігу на цій біржі заявив найбільший агрохолдинг України «Кернел». Делістинг пов'язаний зі вторгненням росії в Україну, яке зруйнувало діяльність компанії і призвело до падіння її ринкової вартості більш ніж на 60%. Також на рішення вплинуло те, що на ВФБ кількість акцій, що торгуються зараз, є найнижчою за понад десять років (Павлиш, 2023).

Понад 600 польських фірм вже працює в Україні. Ми перша європейська країна, яка підготувала експортне забезпечення для фірм, які б хотіли проводити інвестиційну і торгову діяльність в Україні. Це забезпечення буде гарантоване державою і допоможе залучати кредитні кошти. Страхування буде також доступним і для українських фірм – достатньо мати філію у Польщі або польського партнера. З вересня 2023 р. заплановано початок роботи інвестиційного фонду, який видаватиме дешеві й довготермінові позики для польських та польсько-українських підприємств.

Участь Польщі у післявоєнній відбудові України

Польща планує бути для України таким самим хабом для відбудови, як сьогодні є центром військової, енергетичної та гуманітарної допомоги. Її географічне положення та двостороннє економічне співробітництво, що динамічно розвивається, також підвищує її шанси на провідну роль для побудови міжнародного партнерства в контексті відновлення України. У майбутньому важливе значення матиме розширення та модернізація наявної транспортно-логістичної, прикордонної та транскордонної інфраструктури між обома країнами. І саме завдяки ініціативам Польщі Європейська комісія у спеціальній статті витрат записала створення залізниці з європейською шириною колії, яка сполучатиме Варшаву зі Львовом та Києвом (Іванців, 2023).

Польське агентство інвестицій і торгівлі (PAIiH) зареєструвало понад 2,2 тис. польських компаній, зацікавлених взяти участь у процесі післявоєнної відбудови України. Найчисельнішим є представництво будівельної галузі (близько 40%), а також транспортна, медична, сільськогосподарська, харчова, автомобільна, машинобудівна та IT-сфери. Польська PAIiH зараз проводить тренінги та семінари для всіх зацікавлених сторін, щоб вони краще зрозуміли можливості, пов'язані з поточною та довгостроковою відбудовою України. Без додаткового навчання польські підприємці добре розуміють потреби українського ринку та прагнуть розвивати партнерство з українськими суб'єктами.

У цілому процес відбудови України за участю польських компаній вже розпочався. Сьогодні вони відновлюють дороги та мости в Україні, розширюють виробничі потужності за рахунок європейського фінансування та створюють нові партнерства з місцевими компаніями, зокрема у сферах, енергетики, оборони та логістики.

Платформою для співпраці у відбудові України може бути наявне партнерство польських та українських органів місцевого самоврядування. У Польщі їх понад 400. Їхня роль зросла з початком війни в Україні завдяки величезній участі польських органів місцевого самоврядування в наданні гуманітарної допомоги своїм партнерам з українського боку (Варшава хоче відігравати…, 2023).

Висновки

Польща вже тривалий час є одним із стратегічних торговельних партнерів для України. Незважаючи на певні історичні складнощі у відносинах, протягом останніх двох десятиліть спостерігається стійка позитивна динаміка розвитку економічних зв'язків між двома державами. Це проявляється насамперед у зростанні товарообігу, обсягів трудової міграції, транскордонного співробітництва та інвестицій.

Польща посідає важливе місце в зовнішній торгівлі України, ставши її провідним торговельним партнером. Водночас Україна залишається порівняно невеликим ринком для польського експорту та імпорту, що пояснюється певною недовірою польських підприємств до України та рядом фундаментальних проблем у вітчизняній економіці. Серйозною проблемою торговельних відносин між країнами є асиметрія у товарній структурі експорту – український експорт до Польщі має переважно сировинний характер, тоді як польські підприємства експортують в Україну головним чином продукцію з більш високою доданою вартістю. Спостерігається дисбаланс на користь торгівлі товарами, у той час як послуги лишаються на периферії двосторонньої торговельної взаємодії.

Польща є одним із провідних напрямків трудової міграції для українців. Масовий виїзд на заробітки та навчання вносить як позитивний, так і негативний вплив на обидві країни. Залишається нерозв'язаною низка соціальних проблем, пов'язаних зі ставленням до українців у Польщі.

Обсяги двосторонніх інвестицій залишаються порівняно незначними та асиметричними. Польські компанії активніше інвестують в Україну, ніж навпаки. Очікується активізація співпраці у сфері післявоєнної відбудови української економіки за участю польського капіталу. Фінансове та банківське співробітництво розвинуте недостатньо, обмежуючись участю окремих українських компаній у торгівлі на Варшавській фондовій біржі та присутністю одного польського банку в Україні. Події 2014 та 2022 років засвідчили ефективність стратегічного партнерства України та Польщі в складних політичних умовах. Польща надала Україні вагому гуманітарну, фінансову та військову допомогу.

Отже, незважаючи на окремі перешкоди, стратегічне економічне партнерство між Україною та Польщею демонструє позитивну динаміку розвитку та має значний потенціал поглиблення у майбутньому в інтересах обох країн.

Список літератури

Irkliyenko Maryna (2013), *World in Ukraine: Polish-Ukraine ties are among deepest.* Kyiv Post, 13.02.2013.

ISP (2022), «*Skokowy wzrost niechęci do Ukraińców i trochę mniejszy do Niemców po 2015 roku – nowe badanie ISP*», OKO.press, 25.03, https://oko.press/skokowy-wzrost-niecheci-do-ukraincow-i-troche-mniejszy-do-niemcow-po-2015-r-nowe-badanie-isp/, дата звернення: 6.09.2023.

Kredobank (2023), *Місія та цінності. Історія*, KredoBank, https://kredobank.com.ua/about/misiya-ta-cinnosti/istoriya, дата звернення: 7.09.2023.

LANDLORD, (2023), «*Акції більшості українських агрохолдингів на біржі падають третій тиждень поспіль*», LANDLORD, 4.09, https://landlord.ua/news/aktsii-bilshosti-ukrainskykh-ahrokholdynhiv-na-birzhi-padaiut-tretii-tyzhden-pospil/, дата звернення: 5.09.2023.

Rozporządzenie Ministra Rozwoju i Technologii z dnia 15 kwietnia 2023 r. w sprawie zakazu przywozu z Ukrainy produktów rolnych, Dz.U. 2023 poz. 717, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230000717, дата звернення: 5.09.2023.

Straż Graniczna (2023), «*Number of people who crossed the Polish border from the war-stricken Ukraine from February 2022 to September 2023*», Twitter, 19.09, https://twitter.com/Straz_Graniczna/, дата звернення: 7.09.2023.

UN Comtrade Database (2023), https://comtradeplus.un.org/, дата звернення: 8.09.2023.

Варшава хоче відігравати провідну роль у повоєнній відбудові України – МЗС Польщі (2023), Укрінформ, 16.052023, https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3710161-varsava-hoce-vidigravati-providnu-rol-u-povoennij-vidbudovi-ukraini-mzs-polsi.html, дата звернення: 7.09.2023.

Іванців М. (2023), *Про участь Польщі у відбудові України: деталі семінару*, Бізнес.Район. Ділові новини, 17.07, https://business.rayon.in.ua/news/617274-pro-uchast-polshchi-u-vidbudovi-ukraini-detali-seminaru, дата звернення: 5.09.2023.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України (2018), *Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь*. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Колодюк А. (2022), *Об'єднані спільними інтересами: перспективи економічної співпраці Польщі й України. Як співпраця з Польщею допоможе Україні залучити інвестиції для відновлення після війни?,* Економічна правда, https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/22/689503/, дата звернення: 6.09.2023.

Малиновська О. (2018), *Сучасна міграція українців до Польщі та пов'язані з нею виклики*, Національний інститут стратегічних досліджень, https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-02/migrats_Pol-fbd2a.pdf, дата звернення: 7.09.2023.

Міжнародна група з дослідження відносин Польщі та України (2021), Аналітична доповідь «*Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України*», Інститут політичних наук і адміністрування УМКС, Інститут Центральної Європи у Любліні, Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Тараса Шевченка.

Міністерство економіки України (2023), *Польща страхуватиме польських інвесторів та інвесторів з інших країн, які зацікавлені у відбудові України*, https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=d78b2792-6577-4e1f-a72f-3e7d5a31e75a&title=PolschaStrakhuvatime, дата звернення: 5.09.2023.

НБУ (2023), *Рішення Правління Національного банку України від 08 березня 2023 року «Про визначення системно важливих банків»*, https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_08032023_95-rsh, дата звернення: 6.09.2023.

Офіційний сайт Державної служби статистики України (2023), https://www.ukrstat.gov.ua/, дата звернення: 6.09.2023.

Павлиш О. (2023), *Kernel йде з Варшавської фондової біржі*, Економічна правда, 16.05, https://www.epravda.com.ua/news/2023/05/16/700163/, дата звернення: 5.09.2023.

Польське підприємство пояснило синьо-жовту форму українців (2022), Укрінформ, 15.03, https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2381123-polske-pidpriemstvo-poasnilo-sinozovtu-formuukrainciv.html, дата звернення: 7.09.2023.

Українці – колективний герой польської економіки, вважають поляки (2022), Українське радіо, 15.04, http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=70711, дата звернення: 8.09.2023.

МИКОЛА ДОРОШКО

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-0173-9416

Політика національної пам'яті в Україні як чинник українсько-польських міждержавних відносин

Анотація. У розділі досліджуються основні етапи формування політики національної пам'яті в Україні, складовою частиною якої є історична політика. Наголошується на чільній ролі трагедії Голодомору 1932–1933 років в Україні і заходів, пов'язаних з ушануванням жертв геноцидних практик радянського комуністичного режиму для консолідації українського суспільства. Аналізуються діяльність Українського інституту національної пам'яті та роль української історичної спільноти у поширенні правдивої історії України, позбавленої ідеологічних нашарувань доби російського панування на українських теренах. Проаналізовано вплив історичних політик України і Польщі на стратегічне партнерство двох країн. В авторських рекомендаціях щодо історичного примирення українців і поляків акцентовано увагу на дотриманні принципу невтручання в питання вироблення основних засад політики національної пам'яті держави.

Ключові слова: Україна, Польща, національна пам'ять, конфліктне минуле, історична політика, порозуміння і примирення, європейська спільнота народів

Streszczenie. W rozdziale badane są główne etapy kształtowania się polityki pamięci narodowej w Ukrainie, której elementem jest polityka historyczna. Podkreślono wiodącą rolę tragedii Wielkiego Głodu z lat 1932–1933 w Ukrainie oraz działania związane z uczczeniem ofiar ludobójczych praktyk sowieckiego reżimu komunistycznego na rzecz konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego. Analizie poddano działalność Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej oraz rolę ukraińskiej wspólnoty historycznej w szerzeniu prawdziwej historii Ukrainy, pozbawionej warstw ideologicznych epoki dominacji rosyjskiej na terytorium Ukrainy. Analizie poddano wpływ polityki historycznej Ukrainy i Polski na strategiczne partnerstwo obu krajów. W autorskich rekomendacjach dotyczących historycznego pojednania Ukraińców i Polaków uwaga skupiona jest na przestrzeganiu zasady nieingerencji w kwestię kształtowania podstawowych zasad polityki pamięci narodowej państwa.

Słowa kluczowe: Ukraina, Polska, pamięć narodowa, przeszłość konfliktowa, polityka historyczna, zrozumienie i pojednanie, europejska wspólnota narodów.

Abstract. The chapter delves into the main stages of the formation of Ukraine's policy of national memory, with a particular focus on historical policy. It underscores the pivotal role of the Holodomor tragedy of 1932–1933 in Ukraine and the measures taken to honour the victims of the genocidal practices of the Soviet communist regime, aimed at consolidating Ukrainian society. Furthermore, it examines the Ukrainian Institute of National Remembrance's efforts and the Ukrainian historical community's role in disseminating an accurate portrayal of Ukraine's history, stripped of ideological veneers imposed during the era of Russian domination on Ukrainian territory, are analyzed. The chapter also scrutinizes how Ukraine's and Poland's historical policies influence their strategic partnership. In the author's recommendations for historical reconciliation between Ukrainians and Poles, particular emphasis is placed on respecting the principle of non-interference in the development of the fundamental principles of the state's national memory policy.

Key words: Ukraine, Poland, national memory, conflict past, historical politics, understanding and reconciliation, European community of peoples

Вступ

Попри високий ступінь довіри і взаєморозуміння України і Польщі у політичній і безпековій сфері, гуманітарна компонента стосунків позначена впливом нашарувань минулого, яке особливо увиразнюється при аналізі непростих сторінок конфліктного минулого двох народів. Саме воно є серйозною перепоною на шляху до повного примирення, широкого порозуміння і єднання обох народів, створює психологічний бар'єр у вигляді синдрому упередженості, негативних стереотипів, а то й проявів ворожнечі, породжених українсько-польськими конфліктами і драматичними подіями в минулому.

Щоби накреслити шляхи українсько-польського порозуміння у царині історичної політики, проаналізуємо заходи влади України, спрямовані на формування української політичної нації через звернення до історичного минулого й апелювання до ключових подій в історії України, які увиразнюють не лише окремішність української нації, але й виконують функцію реперних точок, які підтримують і формують національну пам'ять українців.

Формування політики національної пам'яті в незалежній Україні

На відміну від урядів посткомуністичних держав Центрально-Східної Європи, які на початку 1990-х років рішуче відмовились від нав'язуваних Кремлем фальшивих національних символів, українська влада доби президентства Леоніда Кравчука вела вкрай обережну лінію на примирення української історії з радянським минулим. Тому, попри публікацію значного масиву літератури, в якій розвінчувались російські імперські та радянські міфи про минуле українців, у якому нашим предкам відмовляли у здатності до державотворення, національна пам'ять українського народу все ще перебувала у площині російських наративів про «спільну історичну спадщину східнослов'янських народів», «спільне безконфліктне минуле радянських народів», «вирішальний внесок СРСР у перемогу над нацизмом у Великій Вітчизняній війні» тощо. Єдиною темою, в якій висновки українських вчених кардинально відрізнялись від думки їх російських колег, стала тема голоду 1932–1933 років, який в українському науковому і політичному дискурсі все відвертіше кваліфікувався як штучний і такий, що мав за мету фізичне знищення українських селян сталінським тоталітарним режимом.

Відомо, що поступове «офіційне» входження Голодомору (виключно як голоду) в публічний простір та суспільну свідомість розпочалося наприкінці існування СРСР завдяки західній суспільній думці, сформованій насамперед українською діаспорою. У грудні 1987 р. у доповіді з нагоди відзначення 70-ї

річниці «встановлення радянської влади на Україні», тобто більшовицької окупації України, перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький побіжно згадав про голод в СРСР, буцімто зумовлений посухою. 26 січня 1990 р. ЦК КПУ видав постанову «Про голод 1932–1933 рр. на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів» (Постанова ЦК Компартії України…, 1990), яка започаткувала відверту дискусію не лише в академічному середовищі, але й у публічному просторі.

Прикметно, що реакція українського суспільства на інформацію про Голодомор виявилася неоднозначною, що засвідчив проєкт збирання свідчень жертв голодомору, заініційований заступником голови товариства «Меморіал», письменником В. Маняком. З одного боку, близько 6 тис. очевидців голоду зголосилися надати свідчення про пережите у 1932–1933 рр., підтверджуючи штучність голоду. Разом з тим були дописувачі (втім, вони складали виразну меншість) – активні прибічники сталінської політики боротьби з «класовими ворогами», які виправдовували дії радянської влади. Таким чином, тема голоду 1932–1933 рр. наприкінці існування радянського ладу лише формально була повернута у публічний дискурс.

З відновленням незалежності тема голоду 1932–1933 рр. та його наслідків для українського народу набула поширення завдяки політикам з національно-демократичного табору, окремим представникам наукової спільноти та громадським організаціям, що прагнули радикальної ревізії радянської історії (зокрема, товариство «Меморіал»). Швидко оцінили політико-ідеологічний ресурс теми голоду-голодомору й представники владного істеблішменту України. Зокрема, за каденції президента Л. Кравчука (1991–1994) вона була важливим чинником мобілізації підтримки частини націонал-демократів у становленні ще слабкої президентської влади.

Другий президент України Л. Кучма (1991–1994), що встановив своїм указом від 26 листопада 1998 р. День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, водночас був палким захисником ідеї примирення з комуністичним минулим, наполягаючи на неприпустимості «огульного заперечування, осуду чи шельмування» певних історичних періодів, оскільки це «руйнує історичну пам'ять та перекреслює життя цілих поколінь».

Зміни в офіційній політиці пам'яті щодо голоду 1932–1933 рр. в Україні стали досить помітними протягом 2002–2003 рр., коли в президентському Указі «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні» від 20 березня 2002 р., його ж розпорядженні «Про додаткові заходи у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні» від 6 грудня 2002 р., а також у «Рекомендаціях Парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв голодомору» від 6 березня 2003 р. та «Зверненні до Українського народу» учасників спеціального засідання ВР України від 14 травня 2003 р. було окреслено принципово важливі

завдання, зокрема необхідність вжиття заходів для надання політико-правової оцінки голоду 1932–1933 рр. як геноциду українського народу, як в Україні, так і на міжнародному рівні. Якщо дії влади в цьому напрямку обмежилися головним чином деклараціями, то дипломатичні зусилля України були досить результативними: в листопаді 2003 р. 58-ма сесія Генеральної Асамблеї ООН ухвалила «Спільну заяву з нагоди 70-ї річниці Великого голоду 1932–1933 років», де він визнавався національною трагедією українського народу. За ухвалення Спільної заяви проголосували 64 держави-члени ООН включно з РФ.

Якісно новий етап у реальному, а не декларативному, формуванні державної політики пам'яті та панівний вплив явища Голодомору в публічному просторі та суспільній свідомості пов'язані з президентством Віктора Ющенка (2005–2010), який активно просуває тему голодомору-геноциду українського народу у 1932–1933 роках в українському суспільстві й на міжнародній арені. Важливим інструментом цієї політики стає заснований 31 травня 2006 року Український інститут національної пам'яті. Основними завданнями Інституту задекларовано: посилення уваги суспільства до історії України, забезпечення всебічного вивчення етапів боротьби за відновлення державності України у XX столітті та здійснення заходів з увічнення пам'яті учасників національно-визвольної боротьби, жертв голодоморів та політичних репресій.

У 2006–2008 рр. В. Ющенко доклав безпрецедентних зусиль у розгортанні масштабної загальнонаціональної та міжнародної кампанії з відзначення 75-річниці голоду 1932–1933 рр. та перетворення Голодомору на визначний національний символ України. Саме за каденції В. Ющенка відбувається перенесення терміну і культурного явища «геноцид» з науково-правничої категорії та складової публіцистичної дискусії в політичний і публічний простір та подальша його активна й цілеспрямована імплементація в суспільну свідомість.

Важливим етапом у низці комеморативних заходів, ініційованих Президентом В. Ющенком, стало внесення 2 листопада 2006 р. на розгляд Верховної Ради України проєкту Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років». Після складного обговорення було прийнято компромісний варіант законопроєкту, де залишилася стаття, що кваліфікувала голод 1932–1933 рр. як геноцид, але законопроєкт був доповнений пунктом про спрямованість голоду не лише проти «частини українського», а й «інших народів СРСР» (Закон України «Про Голодомор…, 2006).

Також Президент України В. Ющенко вніс до Верховної Ради шостого скликання законопроєкт, який передбачає відповідальність за невизнання факту Голодомору 1932–1933 років, а також Голокосту євреїв під час Другої світової війни. На думку глави держави, ці дві теми дуже близькі, адже обидві трагедії забрали мільйони людських життів. Ухвалення такого закону, за словами В. Ющенка, «буде хорошим прикладом того, як, з одного боку,

дві найбільші трагедії (...) усе-таки матимуть міжнародний статус, а з іншого – чіткі межі відповідальності в рамках національного законодавства (...) Це крок не проти когось. Не проти росії, не проти російського народу, а проти режиму, який тоді був єдиним і головним винуватцем цієї трагедії» (Махун, 2007). Президент України висловив переконання в тому, що «ми це питання в українському парламенті зрушимо, як зрушили тему визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом) (Махун, 2007). Втім, законопроєкту про запровадження кримінальної відповідальності за заперечення Голодомору і Голокосту як актів геноциду тогочасний склад українського парламенту не підтримав.

В цілому широкомасштабна кампанія з повернення історичної пам'яті (в рецепції В. Ющенка) все ж мала помітні результати: соціологічне опитування, проведене у грудні 2007 р. фондом «Демократичні ініціативи», засвідчило, що близько 60 % респондентів вважають, що в 1930-ті роки шляхом штучного голоду цілеспрямовано знищувалась українська нація.

Щодо зовнішньополітичної кампанії з визнання Голодомору геноцидом, то попри визнання низкою держав голоду 1932–1933 рр. геноцидом українського народу, головне завдання, висунуте В. Ющенком перед українською дипломатією – визнання Голодомору як геноциду Генеральною Асамблеєю ООН – не було виконане, в чому не останню роль відіграла жорстка позиція РФ.

Таким чином, українська національна пам'ять в цілому і тема Голодомору зокрема стали своєрідним вододілом між радянською політикою амнезії і української політикою пам'яті, увиразнивши цивілізаційний розлам України між європейською та євразійською моделями розвитку. Натомість тема Голодомору стала одним з ключових питань для реконструкції та консолідації власне європейської ідентичності України. Разом з тим постало питання відповідальності за Голодомор. І саме це питання стало джерелом конфліктів між Україною та росією, а нерідко й джерелом непорозумінь між Україною та Європою: адже проблема відповідальності за Голодомор актуалізувала досі не розв'язане остаточно ані в росії, ані в західному світі питання відповідальності за комуністичний режим.

Відомо, що інтеграційний проєкт під назвою Європейський Союз (ЄС) не був би можливим без створення спільного простору пам'яті європейських народів. Переважно це пам'ять про відносини країн і народів у добу після Другої світової війни. Неоднозначні для Сходу і Заходу Європи політичні підсумки тієї війни стали фундаментом для примирення європейських народів насамперед тому, що світ одностайно засудив німецький нацизм як явище, що не повинно повторитися. Водночас об'єднана Європа досі не здатна виробити консенсусне ставлення до радянського тоталітаризму та нав'язаних ним комуністичних практик у країнах ЦСЄ. Заважає цьому насамперед статус СРСР (росії) як держави-учасниці антигітлерівської коаліції, і, пов'язана

з ним політика подвійних стандартів у міжнародних відносинах, відома під назвою «реальної політики». Саме подвійна політика, її синдром, не лише не дозволяє на сьогодні реально оцінити внесок сталінського СРСР у розв'язання Другої світової війни, але й не сприяє виробленню адекватного ставлення до поведінки на міжнародній арені теперішньої росії – правонаступниці СРСР.

Небажання світового співтовариства визнати радянський комуністичний режим злочинним і засудити його, як колись нацистський, не лише заважає побудові спільної Європи, але й створює шкідливі ілюзії про можливість відродження тоталітарних імперій. Адже попри те, що досвід історії засвідчує неминучий розпад імперій, варто замислитися над причинами тривалого, як для нової і новітньої доби історії, майже 300-літнього функціонування Російської імперії, розпад якої розпочався 1917 року й триває дотепер. Однією з перешкод на шляху ліквідації останньої з імперій є поширення міфу про «особливу роль» росії та її всесвітньо-історичну місію. Міф, якому насамперед довіряють у самій росії, має неабияке поширення і вплив на сферу міжнародної політики, про що засвідчує й нерозуміння західним світом того, що робити з РФ після її можливої поразки у війні з Україною, що триває з 2014 року.

Важливим підґрунтям для проведення міжнародного трибуналу із засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів має стати реалізація заходів, метою яких є повна декомунізація усіх сфер життєдіяльності посттоталітарних суспільств, зосібна на теренах колишнього СРСР, включно з росією. За основу політики декомунізації можна взяти досвід країн Центрально-Східної Європи, початком впровадження якої стало масштабне перейменування населених пунктів і вулиць у них, переміщення до музеїв радянської окупації комуністичних ідолів тощо. Тобто, розпочавши з ліквідації носіїв пам'яті про комуністичне минуле, можна переходити до впровадження люстраційних заходів.

Україна, що розпочала стихійну декомунізацію в часи Євромайдану і Революції гідності в кінці 2013 – на початку 2014 рр., значно відстає у цій царині від країн ЦСЄ, поясненням чому є понад 300-літній колоніальний спадок перебування України у складі російських імперських утворень. Тому українська політика декомунізації обов'язково має передбачати й антиколонізаційні заходи, головним з яких є утвердження української національної ідентичності.

Відомо, що саме повномасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року спричинило сплеск українського самоусвідомлення, який актуалізував питання сенсів, підвалин та суті спільного колективного буття українців як політичної нації. Теми і наративи, які стосуються української історії, окремішності, боротьби за незалежність, кількасотлітнього протистояння Московії-Росії, стали для українців гранично потрібними не лише для світоглядного, але і фізичного та психологічного виживання у вкрай складних

обставинах війни. Правда про українську історію, про вчинки героїв минулого та сьогодення, дезавуювання брехливої російської пропаганди у національному інформаційному просторі призвели до істотного зростання самоповаги українців. Це, своєю чергою, спричинило потужний імпульс до старту процесу деколонізації, ухвалення парламентом цілої низки законів щодо захисту національної ідентичності, що, зрештою, призвело до ухвалення Верховною Радою закону про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії, більш відомого як «закон про декомунізацію» (Кириленко, 2023).

Новим етапом у політиці декомунізації стало ухвалення 2015 року Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Закон України «Про засудження комуністичного…, 2015). У результаті декомунізації було перейменовано близько тисячі населених пунктів та 26 районів, майже 52 тисячі інших топонімів, 75 закладів освіти, 33 залізничні об'єкти, 2 морські порти, демонтовано близько 2,5 тисяч пам'ятників і пам'ятних знаків, які містили пропаганду тоталітарного режиму (Прес-служба Апарату Верховної Ради…, 2023).

Однак навіть рішучий та ефективний підхід, що був закладений у філософію декількох законів, які отримали у народі загальну назву «декомунізаційних», не зміг зрушити з місця питання деколонізації. Проросійські сили та російська пропаганда в українських телеефірах унеможливлювали актуальне вирішення деколонізаційних питань, маніпулюючи фактами та впливаючи на формування громадської думки у вигідному для Кремля напрямку. Саме тому, приміром, у Одесі чи Херсоні неможливо було знести пам'ятники Катерині II та її фавориту Потьомкіну, а будь-яка спроба порушити питання звільнення публічного простору від імперських маркерів наражалася на спротив проросійських сил та нерішучість, страх або відверту протидію міських голів та частини місцевого депутатського корпусу. Зрештою, одеська історія з пам'ятником Катерині II тривала і під час повномасштабного вторгнення РФ, попри жертви серед мирних одеситів та численні руйнування міста російськими військами.

Звісно, деколонізація непростий процес, однак зі світоглядної точки зору для майбутніх поколінь українців він має вирішальне значення. Діти, які не будуть мати перед очима, у підручниках чи у пропагандистських текстах образів та смислів підросійського минулого України як символів фейкової російської «дружби» та сприйматимуть цю «дружбу» як щось брехливе та злочинне, вже будуть дітьми нової України – України членства у ЄС та НАТО. В цьому сенсі успішність проведення деколонізації має для України, без перебільшення, геополітичне значення.

Але для її успішного завершення не лише світоглядної, але і суто організаційної, навіть механічної роботи для влади та громадських активістів ще дуже багато. Оскільки, за словами Вадима Позднякова, «від початку широкомасштабного вторгнення деколонізовано десь близько 9–10 тисяч назв вулиць. Але ще слід перейменувати десь 12–14 тисяч і це тільки якщо говорити про підконтрольні території (Кириленко, 2023). Також підраховано, що станом на червень 2023 року уже демонтовано 761 об'єкт із тих, що підлягають деколонізації (Кириленко, 2023).

Однак найскладнішими проблемами у процесі деколонізації все ж є питання світоглядного характеру. І вони полягають у тому, що необхідно швидко та вміло заповнити прогалини, що виникають, коли зі світоглядних постаментів падають для багатьох такі ще донедавна звичні російські письменники, науковці, історики, винахідники тощо. Заповнити ці прогалини мають світочі української науки, літератури та культури Іван Пулюй та Клим Чурюмов, Микола Леонтович та Максим Березовський, Юрій Шевельов та Іван Дзюба, й багато великих і важливих для світу українців і зрощених українською землею представників інших націй.

Важливим наслідком політики деколонізації має стати цілковита відмінність середнього українця від середнього росіянина. Наслідком має стати відхід українців від ментально-поведінкового концепту «людини російської» як продукту «руского міра» та перехід до світоглядно-поведінкового канону «людини європейської, західної» як продукту вільного світу (Кириленко, 2023).

Знайти порозуміння в царині історичної політики – зміцнити українсько-польське стратегічне партнерство

Витоки теперішньої складної ситуації у сфері історичної політики України і Польщі слід шукати не лише у Хмельниччині XVII століття, відомій в українській історіографії як національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького, а й у драматичних подіях останньої світової війни та повоєнних років, причини яких сягають XIX століття, або періоду зародження сучасних націоналістичних ідеологій. Такий стан суспільної свідомості поглибили й роки комуністичного тоталітаризму, який сприяв зміцненню негативних стереотипів.

Власне, той негативний стереотип козака-розбійника в часах Хмельниччини і Гайдамаччини у польській національній пам'яті ще більше поглибився за часів Другої світової війни в результаті трагічних подій на Волині 1943–1944 рр. Українська свідомість обтяжена, своєю чергою, почуттям кривди, якої зазнавали українці на так званих «східних кресах» Другої Речі Посполитої,

коли закривалися українські школи і культурно-освітні заклади, руйнувались православні церкви і нищилось селянське добро під час пацифікацій. Під час війни польське підпілля теж винищувало українську інтелігенцію та простих селян на Холмщині, а після війни ця тенденція ще більше посилилася. Залишилась в пам'яті українського народу й акція «Вісла», проведена польським урядом за «найкращими» зразками сталінських депортацій. Отож, в українській свідомості вкорінився образ поляка – пана та гнобителя українського народу.

Протягом панування тоталітарної системи негативні стереотипи в обох народах ще більше посилилися внаслідок антипольської в Україні та антиукраїнської в Польщі пропаганди, зокрема шляхом фальсифікації та викривлення історії. Ідеалізуючи політику Російської імперії щодо України та інших територій, в Україні Польщу представляли як лютого ворога, що, очевидно, створювало негативний образ поляка-ляха.

Подібно до цього поняття «українець» у Польщі набрало негативного значення, оскільки найчастіше воно асоціювалось з поняттям «націоналіст». Усі українські політичні групи, що діяли у міжвоєнній Польщі, крім комуністичних, зараховували до націоналістичних. В позитивно оцінюваних явищах обов'язково вживався термін «радянський», а всіх з-за Бугу називали «руські», натомість «українець» – це «бандзьор», бандерівець, націоналіст. У такому розумінні всі українці були найбільшими ворогами поляків і причиною усіляких нещасть, які випали на долю польського народу.

Українців звинувачено у різноманітних негативних вчинках. Скажімо, приписано їм участь у ліквідації польських професорів у Львові в 1941 р. або в придушенні Варшавського повстання в 1944 р. Причому всі справжні чи удавані злочини, заподіяні українськими руками, описано в жахливих, спотворених вимірах. Пропагандистську літературу, що психічно тероризувала українців, доповнювали провокаційні летючки з тризубом та використовуваний за радянським взірцем психоз шпигуноманії (Заброварний, 1997, с. 7).

Прикро, але цей негативний стереотип усе ще має місце в польському та українському суспільствах. Причин цього є декілька. Перш за все, дуже важко перебороти закорінений в підсвідомості старшого покоління синдром нехоті й упередженості, що вимагає довшого часу, а інколи зміни цілих поколінь. Навіть підтримуючи державну рацію та ведену урядом політику єднання з Україною, важко позбутися і подолати в собі роками усталений стереотип українця. Тим більше, якщо він і надалі підтримується екстремістськими групами та публікаціями в окремих мас-медіа.

Не дивно, що саме історична політика стала ключовою проблемою в українсько-польських відносинах у гуманітарній сфері. Викликано це, головним чином, відсутністю спільного бачення власного історичного минулого в укра-

їнському суспільстві і, відповідно, наявністю стереотипів імперського мислення, що тяжіють над частиною польського політикуму.

Своєрідним маркером, який визначає стан справ у царині українсько-польського порозуміння, є тема «Волинської трагедії» часів Другої світової війни. Відомо, що практично кожен дорослий поляк знає про так звану «Волинську різанину» 1943 року, тоді як в Україні перше громадське обговорення «Волинської трагедії» відбулося лише у 2003 роцій стало першим серйозним історичним випробуванням, до якого сучасних українців підштовхнули, коли їм уперше довелося замислитися – чому ми такі, а не інші, а, по-друге, чи на українському ґрунті можливе застосування європейських практик власних порахунків з історією.

А ще українці зрозуміли, що вони дуже різні. Факт, що історія може й далі поділяти, їх неприємно вразив, і вони кинулися шукати причини у політиках – російських, польських, власних. Іншими словами, народ ще не готовий довірити політикам сокровенне, політикам не довіряють. Не відомо, чи впорається з цим поділом нова влада.

Головною похідною від «волинської дискусії» темою стало питання визнання/невизнання УПА воюючою стороною у Другій світовій війні. Можна з певністю стверджувати, що публічна суперечка посприяла не тому «порахункові українців з історією», на який сподівалися праві середовища в Польщі, а навпаки, стимулювала зацікавлення УПА та певною мірою піднесла патріотичні настрої.

«Волинська дискусія» 2003 року навчила зацікавлених вести розмову на історичну тему з українського державницького погляду – раніше позиціонування було переважно етнонаціоналістичним чи банально совєтським. Літні дискусії 2003 р. позитивно відобразилися на підготовленості та всезагальному масштабі осіннього вшанування 70-ї річниці Голодомору 1932–1933 років. З іншого боку, не можна не відзначити, що частина українців таки навчилася просити пробачення і прощати – головно щодо поляків, свідченням чого є щира вдячність теперішніх українців, а особливо тих, які, втікаючи від жахів російського широкомасштабного вторгнення 2022 року, знайшли свій другий дім у Польщі.

Тож, шукаючи порозуміння в питаннях минулого варто віднаходити навіть у найбільш конфронтаційних моментах історії те спільне, що може єднати народи, на кшталт певної спільності і схожості долі поляків і українців, особливо їхньої ролі у Другій світовій війні. Це мало б зіграти на користь міжнаціонального порозуміння. І треба сказати, що спроби такого трактування були: було підписано польсько-українську декларацію «До порозуміння і єднання»; організовувалися відзначення історичних дат та вшанування видатних осіб; відбулася серія конференцій істориків, які мали узгодити погляди Польщі та

України на події Другої світової війни (однак слід зауважити, що більшість з них відбувалася не під патронатом обох держав, їх фінансували закордонні фонди). Та загалом, українська і польська держави недостатньо використовують фактор спільності історії і часто історичний фактор не поєднує, а розділяє суспільства. Досягти порозуміння і примирення можливо, як відомо, лише спільними зусиллями обох сторін.

Рекомендації для політиків України і Польщі у сфері порозуміння і примирення наших народів

1. Задля улагодження спірних питань у царині історичної політики владним елітам України і Польщі слід виробити у власній свідомості стійке переконання, що в основу політики примирення народів, що мають складні сторінки спільної історії, має бути покладено принцип невтручання в питання вироблення основних засад політики національної пам'яті держави, відтак формування пантеону національних героїв. Адже неприпустимо привласнювати собі як саму історію, так і право на остаточну істину. Є об'єктивні історичні факти, але кожен народ, кожна держава все-таки дивиться на минуле крізь призму власних національних інтересів, тобто з певною мірою суб'єктивності. З особливою силою це може проявлятися при оцінці сторонами-учасницями давніх воєн, а також історичних персонажів.

Тому нерідко одна й та ж особа є для одного народу видатним полководцем, а для іншого – жорстоким загарбником, для одного – національним героєм-визволителем, а для іншого – зрадником і бунтівником. Яскравим прикладом такої історичної постаті є Богдан Хмельницький, що увійшов у історичну пам'ять українців саме як герой, який визволив Україну від польського поневолення й національного приниження. При цьому він ніколи не зазіхав на власне польські землі, не прагнув завоювати Польщу й підкорити її Україні. Тому українцям важко погодитися з польськими антипатіями щодо Хмельницького. Цей приклад показує, що історична політика обох держав має формуватися автономно, враховуючи взаємну історичну чутливість із акцентом на пошуку спільних символів у минулому.

2. Невтручання жодної з сторін до вироблення політики національної пам'яті дозволить віднайти точки перетину української та польської історії. Потрібно не шукати контроверсійні теми історії, що поглиблюють історичні обра́зи, а зосередитися на прикладах, що формують образ успішної співпраці українців і поляків.

Насамперед необхідно популяризувати маловідомі широкому загалу спільні військові звитяги українців і поляків на кшталт військової операції 1920 року

вояків армії УНР генерала Марка Безручка і Війська Польського, відомої як «диво на Віслі», коли спільна польсько-українська військова потуга зупинила експорт комуністичної «чуми» з радянської росії до Європи. Також необхідно поширювати історичну правду про успішні політичні українсько-польські проєкти, на зразок союзу Пілсудський–Петлюра 1920 року; досліджувати співпрацю інтелектуалів двох країн у боротьбі з радянським тоталітаризмом, беручи за приклад подвижницьку працю поляка Єжи Ґедройця й українця Богдана Осадчука, внесок яких у крах комунізму в Центральній Європі є неоціненним. Зрештою, потрібно подати зважену й аргументовану позицію щодо передумов міждержавного українсько-польського стратегічного партнерства новітньої доби двосторонніх взаємин та його здобутки.

І найважливіше для української сторони – потрібно пов'язувати події в Україні зі світовим контекстом. Наприклад, постатями, які пов'язані водночас із Польщею та Україною, як воєвода Адам Кисіль; поет, драматург Юліуш Словацький; поет, есеїст, драматург Збіґнєв Герберт та інші. Цікавим для популяризації в Україні й Польщі видається досвід підтримки справи української незалежності В'ячеславом Липинським і Ольгердом-Іполитом Бочковським, які походили з польських родин.

Також пропонується розвивати тему зв'язків Університету святого Володимира в Києві (сьогодні – КНУ імені Тараса Шевченка) з Кременецьким ліцеєм на Волині та діяльності польських викладачів у Київському університеті в середині XIX століття (серед яких, зосібна, був Александр Міцкевич, рідний брат Адама Міцкевича).

3. Загалом експертному середовищу варто замислитись над тим, як змістити акцент з історії, яка нерідко нині виступає як предмет обговорення на першому плані й використовується для маніпулювання громадською думкою, наприклад, на підготовку й реалізацію спільних проєктів з реставрації пам'яток. Адже Україна та Польща мають спільну мистецьку, архітектурну спадщину, архіви, а це є потенційні теми для спільних досліджень. Обидві держави могли би об'єднати зусилля, щоб їхні мистецькі твори стали більш знаними у світі.

4. Не менш важливим є зосередження інтелектуалів в Україні і в Польщі на виявленні в минулому досвіду, що відображає спільну європейську ідентичність обох націй. Це не лише прискорить повернення України до спільного простору європейських народів, з якого вона була вилучена в часи перебування у сфері політичного впливу Московії–росії–СРСР у другій половині XVII – кінці XX століть, але й сприятиме побудові європейської цивілізаційної моделі, заснованої на культурному плюралізмі, включаючи релігійний та конфесійний.

І насамкінець, задля дерусифікації України й, відповідно, формування стійкої національної ідентичності українці мають взяти на озброєння досвід дегерманізації польського суспільства у повоєнну добу польської історії. Як

пише польський публіцист Пшемислав Ліс-Маркевич, «приблизно 30–40% громадян України треба дерусифікувати примусово і насильницько. Так, як Польща робила з німецькомовними на своїх теренах» (Ліс-Маркевич, 2023). У Польщі, продовжує Ліс-Маркевич, «німецьку [мову] випалювали вогнем! Прибирали навіть написи німецькою з будинків, рили по бібліотеках і перевіряли, чи там не лишилося німецькомовних книжок. Змінювали людям прізвища на польські. Вивозили до Німеччини, відбирали німецькомовним батькам дітей на перевиховання польською. Без польської мови не було роботи, не було нічого, така людина була ізгоєм» (Ліс-Маркевич, 2023). «Це все мусить бути проведене теж в Україні. Інакше Україна не відродиться», – підсумовує польський публіцист. І з ним важко не погодитись.

Висновки, або як відбудувати спільний простір пам'яті європейських народів

Отже, необхідність відновлення історичної пам'яті та національної свідомості українців зумовлює значний науковий інтерес до вивчення суперечливого минулого європейських народів. Саме воно дає ключ до розуміння того, в чому полягають складнощі інтеграції України до ЄС. І річ не в тому, що Західна Європа все ще не «перетравила» вступ до ЄС колишніх держав-учасниць так званого соціалістичного табору й, відповідно, не впоралася з багажем їхньої пам'яті, а, головним чином, у незавершеності процесу примирення європейської історії з географією, суттю якого є подолання пам'яттєвого розколу між Сходом і Заходом. Процесу, що витісняє прояви політичної солідарності, як це сталося стосовно оцінки наслідків перемоги над гітлеризмом. Адже для половини Європи поразка нацистської Німеччини стала початком комуністичної окупації і створення «залізної завіси», а для Заходу Європи важливішим є те, що «Червона армія дала змогу перемогти нацизм і покласти край Голокосту». Як поєднати ці оцінки у свідомості усіх європейців, не забуваючи водночас про те, що польський інтелектуал А. Міхнік називає «егоїзмом болю», який кидає надмірно яскраве світло на окремі епізоди пережитого минулого, залишаючи в затінку інші (Мінк, 2009, с. 23)?

Аналіз наукових розвідок з цієї проблематики показує, що європейський простір, який тривалий час підтримував лише вісь пам'яті, що обертається навколо Німеччини, поступово збагачується новими тенденціями: на авансцену повертаються групи населення, принесені у жертву «пактами» примирення, як, приміром, жертви франкізму в Іспанії або жертви комуністичної політичної поліції в посткомуністичних країнах. До цього контексту слід долучити й спроби засудження комуністичних режимів аналогічно гітлерівському,

чого наполегливо домагаються представники колишніх комуністичних країн у Парламентській асамблеї Ради Європи. Політичні лідери країн Заходу мають підтримати таку оцінку комунізму заради спокути «ялтинського гріха» 1945 р. Зробити цей важливий крок варто ще й тому, що у більшості держав пострадянського простору злочини сталінського тоталітарного режиму досі не засуджено, а його головного архітектора, принаймні в сучасній росії, називають уже не кривавим диктатором, а «ефективним менеджером», який задля перетворення СРСР у наддержаву пожертвував життям мільйонів людей.

Маніпулювання у такий спосіб історією й пам'яттю пов'язане з прагненням декого з тих, хто вчиняв масові злочини і часто-густо досі лишається при владі, «затерти сліди». Таке маніпулювання немовби стає продовженням злочину, але вже за умов, коли життя знову стало «нормальним». Воно проявляється в незліченних формах, як-от фальсифікація подій, ліквідація доказів, заборона доступу до архівів або їх знищення, репресії проти свідків або їх усунення, запровадження цензури та переслідування тих, хто інакше висвітлює ці події.

Попереджають фахівці з даної проблеми й про небезпеку використання історичного інструментарію в керуванні деякими державами не задля поліпшення двосторонніх стосунків і сприяння побудові спільної Європи, а для того, щоб мобілізувати електорат тієї чи іншої партії або коаліції. Зважаючи на таке надзвичайне поширення способів використання конфліктного минулого, Європа (ЄС), яку згадують як зразок успішного мирного співіснування між колишніми ворогами, не позбавлена «відступів» і не є ідеалом у ставленні до проблематичного минулого. Передусім тому, що під гаслом розбудови демократії на європейському континенті практично нічого не робиться для запобігання й послаблення майбутніх конфліктів.

Втім, якщо в Польщі державна історична політика з дражливих питань минулого на кшталт «Волинської трагедії» 1943 року стала чинником консолідації польської політичної нації, то в Україні консенсусу в питаннях трактування історії не досягнуто, ба більше, в середовищі професійних істориків навіть в умовах агресії РФ проти України усе ще можна почути висловлювання на кшталт того, що «історична політика в її нинішньому вигляді безпосередньо провокує конфлікт та війну» (Касьянов, 2014, с. 157). Це означає нерозуміння авторами подібних висновків очевидного, що не україноцентрична історична політика української влади за президентства В. Ющенка і П. Порошенка стала причиною російської збройної агресії проти України, а радше її відсутність.

Адже російська анексія Криму і окупація РФ частини Донбасу стали можливими й тому, що уряд Януковича–Азарова відмовився від історичної політики своїх попередників у владі і цілковито пристав на російську політику пам'яті, в основу якої було покладено ідею викорінення української національної ідентичності та заміни її на загальноросійську, тобто імперську. Цей гіркий

український досвід вкотре підтверджує слова видатного флорентійця Нікколо Мак'явеллі, що основою національної державності є три «стовпи» – мова, Церква і армія.

Найкращий спосіб побудувати міцний мир і гарантувати відносно гармонійне співіснування в демократичних умовах полягає в тому, щоб з'ясувати правду про конфліктне минуле і надати матеріальну й символічну компенсацію, яка б відображала визнання жертв політичного насильства. Тільки з'ясування історичної правди, яка б максимально відповідала вимогам істориків і була би здатною живити публічну оповідь (тобто яку еліта могла б поширювати в волюнтаристський спосіб і яка б засвоювалася найбільшою кількістю людей) про минуле, дозволяє вгамувати ставлення суспільства до цього минулого і тим самим стабілізувати політичну організацію, запобігти будь-якому поверненню до насильства.

Історична пам'ять європейських народів нагадує, що ворожнеча, а тим паче війни, мають відійти в минуле, поступившись місцем діалогу культур і народів. Переосмислення та використання досвіду примирення взаємоворожих у минулому європейських держав і розділених за ставленням до свого минулого націй сприятиме створенню єдиного європейського простору пам'яті.

Список літератури

Заброварний С. (1997), *До повного примирення і щирого порозуміння*, „Політика і час", № 9, с. 5–11.

Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні (2006), „Відомості Верховної Ради України", № 50, ст. 504, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text, дата звернення: 15.10.2023.

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (2015), „Відомості Верховної Ради України", № 26, ст. 219, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text, дата звернення: 15.10.2023.

Касьянов Г. (2014), *Історична політика 1990-х – початку XXI ст.: Україна та пострадянський простір*, „Україна модерна", вип. 21, с. 135–159.

Кириленко В. (2023), *Шляхом стійкої ідентичності*, „Україна. Всеукраїнський літературно-художній, культурологічний і громадсько-політичний журнал", 26.09, https://ukrainainc.org/2023/09/26/шляхом-стійкої-ідентичності/, дата звернення: 15.10.2023.

Ліс-Маркевич П. (2023), *Українізація=дерусифікація*, „Україна. Всеукраїнський літературно-художній, культурологічний і громадсько-політичний журнал", 27.09, https://ukrainainc.org/2023/09/27/українізація-дерусифікація/, дата звернення: 15.10.2023.

Махун С. (2007), *Український Голодомор у лещатах політичної та економічної доцільності)*, „Дзеркало тижня", № 42–43, 10–16.11.

Постанова ЦК Компартії України «Про голод 1932–1933 років на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів» (1990), Я. Пиріг та ін. (ред.), *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*.

Мінк Ж., Неймайєр Л. (2009), *Європа та її болісні минувшини*, Київ.

Прес-служба Апарату Верховної Ради України (2023), *Декомунізація запустила процеси суттєвої зміни ставлення громадян до нашої історичної пам'яті*», Верховна Рада України: Офіційний вебпортал парламенту України, 23.03, https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/234624.html, дата звернення: 15.10.2023.

СЕРГІЙ ДАНИЛЕНКО

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-3873-2525

ОЛЕНА ШЕВЧЕНКО

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0002-3119-9193

ВЛАДИСЛАВ ТАРАСЕНКО

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0009-0006-2459-1740

Вимір публічної дипломатії та стратегічної комунікації

Анотація. У розділі розглядаються питання реалізації стратегії публічної дипломатії та розвитку стратегічних комунікацій в контексті україно-польських відносин. Показано, що відносини України і Польщі носять стратегічний характер і ґрунтуються на історичній близькості держав та засадах європейської та євроатлантичної інтеграції. Автори розглядають реалізацію публічної дипломатії в її різних вимірах, в тому числі культурному, науково-освітньому, спортивному та інформаційному. На думку авторів, повномасштабне вторгнення стало, з одного боку, серйозним викликом для реалізації української публічної дипломатії, а з іншого – як українська, так і польська публічна дипломатія отримала новий імпульс розвитку. У розділі обґрунтовується необхідність синхронізувати на тлі російської агресії діяльність систем стратегічних комунікацій України, Польщі та Північноатлантичного альянсу, зокрема в частині формування наративів.

Ключові слова: публічна дипломатія, м'яка сила, культурний, науково-освітній спортивний вимір, стратегічні комунікації, гранднаратив, Україна, Польща, НАТО

Streszczenie. Rozdział porusza kwestię realizacji strategii dyplomacji publicznej i rozwoju komunikacji strategicznej w kontekście stosunków polsko-ukraińskich. Pokazano, że stosunki Ukrainy i Polski mają charakter strategiczny i opierają się na historycznej bliskości obu państw oraz zasadach integracji europejskiej i euroatlantyckiej. Autorzy rozważają realizację dyplomacji publicznej w jej różnych wymiarach, w tym kulturalnym, naukowo-edukacyjnym, sportowym i informacyjnym. Zdaniem autorów inwazja na pełną skalę stała się z jednej strony poważnym wyzwaniem dla realizacji ukraińskiej dyplomacji publicznej, z drugiej zaś strony zarówno ukraińska, jak i polska dyplomacja publiczna otrzymała nowy impuls do rozwoju. W rozdziale uzasadniono potrzebę synchronizacji działań systemów łączności strategicznej Ukrainy, Polski i Sojuszu Północnoatlantyckiego na tle rosyjskiej agresji, w szczególności w części tworzenia narracji.

Słowa kluczowe: dyplomacja publiczna, soft power, kulturalny, naukowy i edukacyjny wymiar sportu, komunikacja strategiczna, wielka narracja, Ukraina, Polska, NATO

Abstract. The chapter delves into the application of public diplomacy strategy and the evolution of strategic communications within Ukrainian-Polish relations. It elucidates that the bond between Ukraine and Poland holds strategic significance, rooted in historical proximity and shared principles of European and Euro-Atlantic integration. The authors explore various facets of public diplomacy implementation, encompassing cultural, scientific, educational, sports, and informational dimensions. They contend that the full-scale invasion posed a formidable challenge to Ukrainian public diplomacy, while simultaneously catalyzing the advancement of both Ukrainian and Polish public diplomacy efforts. The chapter underscores the imperative of aligning the strategic communication endeavors of Ukraine, Poland, and the North Atlantic Alliance amidst Russian aggression, particularly in narrative formulation.

Key words: public diplomacy, soft power, cultural, scientific and educational, sports dimension, strategic communications, grand narrative, Ukraine, Poland, NATO

Вступ

Системний підхід до розвитку стратегічних комунікацій та публічної дипломатії почав формуватися в Україні відносно нещодавно. Певні проєкти, які сьогодні б віднесли до публічної дипломатії, на рівні окремих ініціатив реалізовувалися ще з моменту проголошення незалежності України. Але початком інституціоналізації публічної дипломатії в Україні можна вважати створення у 2015 році Департаменту публічної дипломатії у складі Міністерства закордонних справ України. Згодом було затверджено Доктрину інформаційної безпеки України (2017 рік), де було опосередковано зазначено про важливість публічної дипломатії і стратегічних комунікацій, та засновано Український інститут (у 2019 році) – установу, яка почала опікуватися культурним компонентом публічної дипломатії.

Стратегічний рівень партнерства України і Польщі ґрунтується на ідеології європейської і євроатлантичної інтеграції, відповідно публічна дипломатія та стратегічні комунікації мають сприяти у досягненні визначених завдань у культурній, науково-освітній, спортивній та інформаційній сферах.

Культурний вимір публічної дипломатії

У Польщі основними складовими реалізації публічної дипломатії України є її *культурна* складова, зокрема фестивалі українського мистецтва, виставки, обміни художніми колективами, покази фільмів, гастролі театрів, музичних виконавців та гуртів, проведення майстер-класів, які були організовані за підтримки Міністерства закордонних справ України та інших установ. Державні ініціативи активно підтримували українські громадські організації в Польщі,

польські неурядові організації та державні інституції. Так, популяризації української культури, мистецтва, звичаїв і традицій в Польщі сприяли фестивалі «Українська весна», «Лемківська ватра» (у Ждині), «Битівська ватра» (у Битові), фестивалі української культури «На Івана, на Купала» та «Підляська осінь», загальнопольські «Дні українського театру», міжнародний фестиваль українського театру «Схід–Захід», театральний фестиваль «Напрямок Схід», міжнародний фестиваль телерадіопрограм «Калинові мости», фестиваль української культури «ЕКОломия» (в Гурові Ілавецькому), фестиваль «Схід культури», фестиваль сучасного українського кіно «Україна», міжнародний фестиваль «Лодзь чотирьох культур», фестиваль «Україна в центрі Любліна». На регіональному рівні, серед студентської та учнівської молоді в різних населених пунктах та навчальних закладах Польщі проводились «Дні України».

Про інтерес до українського мистецтва свідчить успіх фестивалю «Дні української музики у Варшаві», який з 2019 року став щорічним. Фестиваль представляє польському слухачеві українську академічну музику різних століть і жанрів та молоде покоління українських композиторів на найкращих концертних майданчиках Варшави. Так, в 2022 році у межах восьмого фестивалю «Дні української музики у Варшаві» відбулися три концерти української художньої музики, де звучали твори одного з найвідоміших українських композиторів сучасності – Валентина Сильвестрова, який входить до провідних представників мистецької групи «Київський авангард». Міжнародний джазовий фестиваль «Szczecin Jazz», який організовується на півночі Польщі, має тривале партнерство з українським джазовим фестивалем «Джаз на Дніпрі» та підтримує активну співпрацю, залучаючи своїх музикантів до виступів в Україні та запрошуючи музикантів з Дніпра на виступи до Польщі. Через російське повномасштабне вторгнення в Україні фестиваль у 2022 році у Дніпрі не відбувся, тому польський фестиваль ініціював проєкт «Jazz on the Dnieper on the road», куди були запрошені джазові солісти з Дніпра для участі у концерті разом з міжнародним складом солістів. Натомість цю подію транслювали через найбільшу стримінгову платформу JazzCorner.com.

На думку експертів, «ефективними майданчиками української публічної дипломатії в Польщі стали Міжнародний кінофестиваль “Warszawski Festiwal Filmowy”» та фестиваль українського кіно “Ukraïna! Festiwal Filmowy”, які окрім промоції сучасного українського кінематографу та успішної співпраці обох країн в галузі культури привертають увагу громадськості до важливих для України та усього демократичного світу питань» (Культурно-гуманітарне співробітництво…, 2023). Важливим напрямом публічної дипломатії стало впровадження аудіогідів українською мовою в провідних музеях Польщі в Варшаві, Гданську, Кракові і Вроцлаві, зокрема, в Музеї Варшавського повстання, Королівському замку, Національному музеї, Європейському центрі

солідарності, Королівському замку на Вавелі, Краківському музеї князів Чарторийських та Музеї сучасного мистецтва.

Тільки у 2020 році в Польщі у сфері публічної дипломатії відбулося понад 100 заходів, спрямованих на популяризацію туристичного та інвестиційного потенціалу України, сучасної української культури та мистецтва, визначних пам'ятних дат в історії України та Польщі. Також варто згадати про українсько-польські обміни молоддю, співпрацю архівних установ обох країн, зокрема з питань підвищення рівня доступності архівних ресурсів, створення електронних архівів, електронного адміністрування архівних даних, розширення договірної бази архівних установ України та Польщі. Так, завдяки співпраці Державного архіву Служби безпеки України, Архіву Інституту національної пам'яті Республіки Польща та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень Національної академії наук України опрацьовано низку архівних документів про ключові події історії XX ст.

Культурний напрям, зокрема, діяльність Українського інституту є найбільш видимим елементом публічної дипломатії, зокрема через те, що культурні заходи постійно проводилися ще до ухвалення Стратегії публічної дипломатії та до створення профільного департаменту при Міністерстві закордонних справ України.

Науково-освітній вимір

Важливою складовою українсько-польської публічної дипломатії є її *науково-освітній* напрям. Однією з форм міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів України з вишами в Польщі було створення і функціонування в Любліні Європейського колегіуму польських і українських університетів у 2000–2011 роках, засновниками якого з українського боку стали Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Львівський національний університет імені Івана Франка, з польського боку – Університет Марії Кюрі-Склодовської та Люблінський католицький університет. У різних галузях активно співпрацюють Національна академія наук України та Польська академія наук. У багатьох польських університетах є кафедри українознавства. З 2015 року в Ягеллонському університеті було відкриту першу україномовну бакалаврську програму. З одного боку, це можна розглядати як опосередкований позитивний ефект української публічної дипломатії, а з іншого, це радше реакція польських навчальних закладів на високий попит і дедалі більшу ще до пандемії COVID-19 кількість українських випускників, які хотіли навчатися і отримати диплом університету – країни ЄС.

Досягненню цілей публічної дипломатії України сприяє формування розуміння культури та історії країни серед польської аудиторії. Таке розуміння закладається на етапі навчання у школі через присутність в шкільній програмі та підручниках історії ключових історичних подій, що висвітлюють роль України у світових процесах. Аналіз змісту польських підручників і навчальних посібників, проведений Українським інститутом, виявив основні наративи щодо представлення історії України XX століття та її трактування. Було з'ясовано, що в сучасних польських підручниках «Україна XX століття майже не представлена як самостійний суб'єкт історії, а включена в контекст польських подій – щоправда, окрім поодиноких сюжетів, які стосуються періоду революції 1917–1921 років, а також періоду незалежної України після 1991 року». У проаналізованих сюжетах історії України XX століття, присутніх у польських підручниках, переважає дискурс конфлікту. Зокрема, у розділах підручників, які стосуються тематики міжвоєнного періоду, фіксується термін «український націоналізм» для позначення настроїв політичних організацій антипольського спрямування. Автори дослідження зауважують, що «попри наявні контраверсійні позиції у трактуванні українською і польською сторонами конкретних історичних подій (наприклад, на Волині у 1943 році) на сторінках підручників вдалося все ж уникнути конфронтації» і зазначають, що значною мірою це заслуга діяльності польсько-української комісії з підручників щодо репрезентації спільного минулого (Батуріна, 2022, с. 8). На нашу думку, трактування історичних події в контексті примирення історичної пам'яті українського і польського народів є одним з основних чинників добросусідства Польщі й України сьогодні і досягнення цілей публічної дипломатії.

Спортивний вимір

«Шансовою» спортивною подією публічної дипломатії України та Польщі стало проведення Чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012». Прикладом синергії і культурної та спортивної дипломатії є українсько-польський проєкт «Європейський стадіон культури» – вияв культурного, артистичного та громадського співробітництва у рамках організації фінальної частини чемпіонату «Євро-2012» за участі українських та польських урядових і неурядових організацій, партнерів акції та міст-господарів турніру. У рамках проєкту відбулося 350 культурних заходів (Шамборовський, Мусієнко, 2015, с. 93). Переважна більшість польської громадськості (80%) задоволена фактом організації чемпіонату в країні та переконана у його позитивному впливі на імідж Польщі як найбільшої держави Східної Європи та члена Європейського Союзу (Кисіль, 2012). Позитивно висвітлювали подію польські і закордонні засоби масової

інформації, котрі описували «несамовиту атмосферу», що панувала у польських містах-організаторах турніру. Позитивні та радісні оцінки звучали тоді з вуст представників влади та опозиції. В Україні опитування «GFK Ukraine» показало, що більшість учасників (75%) позитивно оцінюють організацію проведення чемпіонату, а половина (52,25%) опитаних підтвердили, що після футбольного чемпіонату їх сприйняття України покращилося (Грідіна, 2013). М. Процюк вважає, що таке ставлення є успіхом українського народу, тобто «того недержавного суб'єкта публічної дипломатії, який, на противагу діям чиновників та політиків, своєю гостинністю, привітністю, створенням святкового настрою, ентузіазмом формував позитивне бачення у гостей футбольного дійства українців як нації та України як держави» (Процюк, 2016, с. 27). Незважаючи на контроверсійні результати події, після якої минуло більше десяти років, з точки зору спортивної дипломатії, «Євро-2012» стало довгостроковою інвестицією наших країн у майбутнє, «відкрило» в інформаційному плані Україну і Польщу багатьом європейцям, показало вагу недержавних суб'єктів публічної дипломатії. Спільне проведення «Євро-2012» Україною і Польщею стало яскравим прикладом перетворення спортивної дипломатії в українсько-польських відносинах з теорії на практику, яке можна назвати основним проривом обох держав у позаспортивних досягненнях такого рівня.

Означені численні заходи, які розглядаються як інструменти публічної дипломатії, сприяють підвищенню ефективності реалізації планів публічної дипломатії України в Польщі на культурно-гуманітарному напрямі, створюють майданчик для застосування інструментів публічної дипломатії та сприяють пожвавленню міжлюдських контактів між українцями та поляками, що є запорукою успішного розвитку стратегічного партнерства між двома країнами.

Показовими є результати дослідження, проведеного Європейською дослідницькою асоціацією ERA в 2020 році з метою вивчення сприйняття України та української культури в Польщі. Було з'ясовано, що основними темами, навколо яких формується неоднорідне сприйняття України у Польщі, є політичні події в Україні, українська імміграція до Польщі, спільна історична спадщина, а українська культура більше відома полякам завдяки фольклору, нерідко у «шароварній» формі, натомість промоція сучасного культурного продукту є недостатньою. Авторами дослідження було запропоновано, зокрема, оновити формати представлення культурних феноменів, відійти від стереотипізованих застарілих образів; не відмовлятися від тих, які вже були напрацьовані в минулому, використовувати їх, але представляти їх осучасненими (наприклад, фемінізм Лесі Українки), визначитися зі способами і стратегіями представлення у Польщі культурних феноменів, які визначаються як спільні для обох країн (наприклад, Казимира Малевича, кобзарську традицію, козаків, Івана Мазепу і навіть борщ), у рамках яких окреслити саме українську приналежність; та

створити спільні, постійно діючі майданчики для запрошення діячів культури з обох сторін, з метою створення можливостей розвивати культурний діалог на постійній, безперервній основі (ERA, 2022).

Інформаційний чинник

Водночас багато експертів характеризує публічну дипломатію України цього періоду в світі і Польщі зокрема як недостатньо ефективну, особливо враховуючи агресивну гібридну війну росії проти України, яка розпочалась задовго до анексії Криму та окупації частини Сходу нашої держави.

2021 рік вважається проривом у інституалізації публічної дипломатії України. Міністерство закордонних справ вперше в історії України розробило й затвердило Комунікаційну стратегію та Стратегію публічної дипломатії. Як заявив Дмитро Кулеба: «Уперше в єдиному документі систематизовано, що, кому, коли і як Україна говорить про себе у світі: ключові меседжі, аудиторії, формати та канали комунікацій. Тепер зміцнення репутації України в світі буде не точковим, а системним, послідовним та цілісним» (Дмитро Кулеба представив…, 2021). Цей документ став офіційною основою для розвитку позитивного іміджу України за кордоном. Ним визначено цілі та завдання публічної дипломатії України на 2021–2025 роки за всіма ключовими напрямами: культурним, експертним, економічним, кулінарним, цифровим, науково-освітнім та спортивним (Стратегії…, 2021). У «Стратегії» зафіксовано, що публічна дипломатія є невід'ємною частиною стратегічних комунікацій держави, тобто системою заходів, завдяки яким держава здійснює комунікацію з громадськістю інших держав та впливає на формування суспільної думки населення інших країн для просування своїх національних інтересів і реалізації зовнішньополітичних цілей. Тому одночасно зі Стратегією публічної дипломатії України було ухвалено «Комунікаційну стратегію МЗС», де визначено пріоритетність цифрових та дистанційних комунікацій, процедури планування, реалізації та оцінки ефективності комунікацій, що має сприяти досягненню цілей зовнішньої політики України та формулювати алгоритми дій працівників дипломатичної служби у різних комунікаційних ситуаціях. Можна вважати, що з цього часу комунікативна активність українського зовнішньополітичного відомства в контексті публічної дипломатії стала унормованою, регульованою та комплексною.

Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну Польща прихистила найбільше українців (майже 1,5 млн осіб), які потребували допомоги, лобіює українські інтереси та стала найближчим союзником України. Ключовим завданням України в нинішніх умовах є відновлення територіальної

цілісності та суверенітету, забезпечення безпеки громадян та визначення шляхів післявоєнного відновлення. У цьому контексті ресурсний потенціал публічної дипломатії є дієвим інструментом у формуванні українсько-польських відносин, особливо зважаючи на те, що російська пропаганда посилила таргетування польського інформаційного простору порівняно з іншими європейськими країнами. Найпоширенішими меседжами російської пропаганди в Польщі були і залишаються твердження, що «Польща не повинна допомагати Україні через історичні конфлікти, адже при цьому страждають її інтереси і добробут власних громадян», «українські біженці розбещені та невдячні, мають пріоритет над поляками, підривають внутрішню стабільність приймаючої країни та поступово українізують Польщу», «українці — нацисти», писали і про наміри Польщі «анексувати частину українських територій, які раніше входили до її складу», про «американські біолабораторії в Україні, в яких розроблявся коронавірус, мавп'яча віспа та готувалися «бойові комарі», а також про «неправдивість повідомлень західних медіа». Одним із позитивних результатів української публічної дипломатії можна вважати, що в квітні 2023 року, тобто через рік після початку повномасштабного вторгнення, більшість поляків (83%) продовжує підтримувати Україну у боротьбі з агресором та готова приймати українських біженців у Польщі, попри те, що 76% польських громадян вважають, що війна в Україні загрожує їхній безпеці. Зі свого боку, 89% українських біженців переконані, що взаємини Польщі та України в майбутньому стануть ще кращими (CBOS, 2023).

Критерієм позитивного ставлення до українців і української молоді можна вважати внесення спеціальних змін до законодавства Польщі для абітурієнтів з України, які дозволяють польським вишам змінювати правила зарахування для українських абітурієнтів. Згідно з новими правилами, польські ВНЗ можуть встановлювати свої умови вступу, змінювати терміни подання документів та вимагати знання польську мову на рівні від B1. У деяких вишах Польщі для вступників з України перший рік навчання викладання організовують українською мовою, паралельно даючи можливість вивчити польську мову. Наприклад, на польсько-українських студіях на факультеті міжнародних відносин Ягеллонського університету та на факультеті будівництва Краківської політехніки викладання на першому курсі ведуть українською мовою. Українські абітурієнти, які володіють польською на рівні C1 або мають статус біженця, можуть навчатися в державних ВНЗ безкоштовно.

З метою збереження української культурної спадщини, що перебуває під загрозою внаслідок військових дій, у Польщі було створено Центр допомоги для культури України, оскільки Польща добре розуміє, що означає втрата культурної спадщини. Під час війн минулого століття в Польщі було зруйновано багато пам'яток історичної архітектури, колекцій творів мистецтва, книжкових

колекцій та архівних ресурсів. У великих містах Польщі, наприклад, у Варшаві та Кракові, для українців, які через військові дії були змушені покинути батьківщину, відкрили культурні центри. Основна мета таких центрів – допомогти українцям адаптуватися до нового середовища, знайти житло, роботу, розвивати свої професійні та мовні навички, отримати психологічну допомогу.

Розвиток українських студій

Повномасштабне вторгнення росії в Україну активізувало освітню складову публічної дипломатії в Польщі, а саме розвиток українських студій, адже стала зрозумілою обмеженість знать про Україну за кордоном в умовах дедалі більшого попиту на інформацію про українську історію, політику, культуру та мову. Польща входить до світових лідерів за кількістю українських студій через значущий спільний історичний з Україною досвід та пріоритетність України в зовнішній, зокрема східній політиці Республіки Польща, що зумовлює і загальний інтерес до розвитку україністики, і масштабне державне фінансування аналітичних осередків, які досліджують Україну. Деякі з осередків українських студій почали зароджуватися у середині XX століття, переважна більшість — після здобуття Україною незалежності. Практично всі осередки українських студій у Польщі мають тісні багаторічні зв'язки та співпрацю з університетами та аналітичними центрами в Україні.

Більшість провідних університетів у Польщі мають українознавчі осередки. Наприклад, у Варшавському університеті на факультеті прикладної лінгвістики функціонує кафедра україністики. На цьому ж факультеті діє кафедра міжкультурних студій Центрально-Східної Європи, при сходознавчому факультеті існує Центр східноєвропейських студій. Яґеллонський університет у Кракові має у своєму складі два осередки українських студій, зокрема, у складі Інституту східнослов'янської філології (кафедра україністики з вивченням української мови, літератури та суміжних дисциплін) та на факультеті міжнародних і політичних студій (міждисциплінарна кафедра польсько-українських студій). Важливим осередком українських студій у Польщі є Університет Марії Кюрі-Склодовської у Любліні (УМКС). Суспільствознавчий напрямок українських студій в УМКС представляє Центр Східної Європи, який досліджує процеси в регіоні в географічному, політичному, історичному та цивілізаційному вимірах, займається аналітичною діяльністю, видає часопис «Схід Європи» та організовує літні школи для українських студентів. У решті університетів, зокрема, Люблінському католицькому університеті Івана Павла II, Вроцлавському університеті, Університеті Адама Міцкевича у Познані, Ряшівському університеті, Вармінсько-Мазурському університеті та Інституті славістики

в Щецинському університеті, україністика переважно зосереджена на вивченні української мови та літератури.

Слід зауважити, що різноманіття українських студій у Польщі стало радше потребою польської спільноти у вивченні України, ніж результатом цілеспрямованої політики публічної дипломатії і уваги/підтримки української держави. Хоча підтримка зв'язків між осередками українських студій за кордоном та центрами й науковцями з України могло б стати вагомим кроком українського уряду задля досягнення цілей публічної дипломатії.

Публічна дипломатія Польщі в Україні

Реалізацію публічної дипломатії Польщі в Україні традиційно пов'язують із діяльністю Польського інституту. Слід зазначити, що після початку повномасштабної війни в України установа продовжує активно працювати в Україні. Крім традиційних курсів польської мови за участю Центру проводяться культурні події, організовуються творчі дискусії, пов'язані з Польщею. Так, лише в 2023 році було проведено виставку робіт видатного польського живописця та іконописця Єжи Новосельського «Сучасна ікона Єжи Новосельського» в різних містах України, вуличну стендову виставку «Я був поляком – громадянином України», де було представлено історії громадян України польського походження, які полягли у війні з російським агресором, «Присвята Фридерику Шопену» – щорічний концерт у Національній філармонії України до дня народження видатного польського композитора, показ стрічки «Стерти націю» – польського документального фільму про злочини росії проти культурної спадщини України, в рамках дискусійного клубу польською мовою обговорювалася кінострічка «Памфір», яка вийшла в український прокат.

Водночас можна стверджувати, що початок збройної агресії росії посилив політичну складову польської публічної дипломатії щодо України. Польське вище керівництво активно підтримувало Україну, про що свідчить низка підписаних багатосторонніх документів на підтримку України, наприклад, Відкритий лист щодо підтримки пришвидшеного вступу України в ЄС, Спільна заява щодо позову України проти Росії в Міжнародному суді ООН, Спільна заява щодо обмеження цін на нафту, Заява про солідарність з українською спортивною спільнотою, Спільна заява про відповідальність за злочин агресії, вчинений на території України тощо. Польща підтримувала Україну в рамках роботи Ваймарського трикутника, Ради держав Балтійського моря, Вишеградської четвірки, Бухарестської дев'ятки, Люблінського трикутника, на рівні ООН, ОБСЄ, ЄС тощо. Запам'яталися виступи президента Польщі Анджея Дуди в українському парламенті під час його візиту в травні 2022 року, який

експерти охарактеризували як «знаковий для відносин України та Польщі» (Адамський, 2022). Польський президент українською мовою цитував Івана Франка про дух вічного революціонера, що свідчить про позитивну оцінку поляками української боротьби. Через рік український президент здійснив офіційний візит до Польщі. З перспективи публічної дипломатії ці візити були доволі емоційними, чому сприяла підвищена увага національних і світових медіа, а також світової спільноти.

Українська діаспора була і залишається вагомим важелем при визначенні іміджу України на міжнародній арені. Були навіть пропозиції від українців за кордоном про створення нової урядової структури – Міністерства діаспори, яке б перебрало на себе функції спілкування і співпраці із закордонними українцями. На прикладі грошових переказів з Польщі в Україну можемо побачити, що, з 2015 року економічна роль діаспори стала збільшуватися в рази. Наприклад, за даними Національного банку України, з Польщі за період з 2015 по 2019 рік обсяг приватних грошових переказів збільшився з 1,4 млрд до 3,6 млрд дол. США (Дані статистики зовнішнього сектору, 2019), що призвело до того, що ця діаспорна група почала розглядатися як новий суб'єкт української публічної дипломатії.

Об'єднання українців у Польщі гуртує навколо себе українську національну меншину в Польщі та виступає яскравим виразником українських національних інтересів. В Україні Полонію об'єднують масштабна Спілка поляків України та Федерація польських організацій України, які діють не тільки на благо поляків України, а й зміцнюють українсько-польські взаємини. Окрім діаспорних об'єднань, в Україні та Польщі діє низка громадських організацій, які беруть участь у створенні та підтриманні позитивного іміджу держави за кордоном, долучаються до контролю за діяльністю державних органів влади, гуртують довкола себе небайдужих громадян, що, безперечно, свідчить про їхню вагу з точки зору публічної дипломатії.

Оцінка ефективності

Показником ефективності публічної дипломатії можна вважати місце держави в Глобальному індексі м'якої сили, який визначає рівень впізнаваності держави, її репутацію та вплив у світі і показує її здатність впливати на інших за допомогою привабливості та переконання, а не примусу та сили. Так, у 2023 році Україна посіла 19 місце за своїм впливом і 37-е в загальному Глобальному індексі м'якої сили (Global Soft Power Index) – на 14 пунктів вище, ніж у 2022 році, а за показником пізнаваності Україна піднялася з 47 на 14 місце. Польща також піднялась на 7 позицій у цьому рейтингу і в 2023 році зайняла 33 місце.

Ймовірно, такий підйом у рейтингу частково пов'язаний із повномасштабним російським вторгненням в Україну, адже з лютого 2022 року тема України та країн-партнерів стала провідною в світових медіа, відповідно і українській, і польській публічній (і культурній) дипломатії потрібно було адаптуватися до нової реальності, задовольнити попит на знання про Україну. Але, на нашу думку, покращення рейтингових позицій є закономірним результатом цілеспрямованої роботи як України, так і Польщі, адже керівництво країн усвідомлює важливість стратегічних комунікацій і публічної дипломатії для забезпечення національних інтересів держави.

Вимір стратегічних комунікацій Україна–Польща

Агресія російської федерації проти України у 2014 році прискорила процес формування та розвитку системи стратегічних комунікацій в Україні в контексті протистояння негативним інформаційним впливам з боку держави-агресора. Фахівцями з питань національної безпеки, представниками законодавчої та виконавчої гілок влади, а також представниками науково-академічного середовища розроблено та впроваджено нормативно-правову базу діяльності системи стратегічних комунікацій, уніфіковано визначення та термінологію у цій сфері та створено умови для вироблення адекватної моделі протидії російській пропаганді. Наразі існує необхідність оцінити перспективи синхронізації систем стратегічних комунікацій України та Польщі, як одного з найближчих союзників Української держави у протистоянні російській збройній та інформаційній агресії. Для цього варто розглянути стан розвитку української системи стратегічних комунікацій та визначити проблеми, які заважають її повноцінному становленню. На прикладі інциденту з падінням на території Польщі, яка є членом НАТО, російської ракети Х-55, здатної нести ядерну боєголовку, можемо окреслити також проблемні моменти координації систем стратегічних комунікацій України, Польщі та загалом Північноатлантичного альянсу як цілісної організації.

Російсько-українська війна, як уже зазначалося, прискорила процес формування в Україні інструментів захисту національних інтересів у інформаційній сфері як усередині держави, так і в інформаційних просторах держав-партнерів, передусім Польщі. В контексті стратегічного партнерства України та Польщі особливої ваги набувають і стратегічні комунікації, які у «Стратегії інформаційної безпеки України» визначені як «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» (ВРУ, 2021).

Для порівняння варто звернутися до американської версії визначення терміну «стратегічні комунікації», яка закріплена в словнику «United States Government Glossary of Interagency and Associated Terms» (2017) і, відповідно, може вважатися офіційною. Отже, військові та дипломати США визначають стратегічними комунікаціями «сфокусовані зусилля Уряду США, які спрямовані на розуміння та залучення ключових аудиторій до створення, зміцнення або збереження сприятливих умов для просування інтересів, політики та цілей Уряду держави шляхом використання скоординованих програм, планів, тем, повідомлень та продуктів, синхронізовані з діями всіх інструментів національної могутності» (Детектор медіа, 2017). І хоча визначення стратегічної комунікації можуть різнитися залежно від національних інтересів міжнародних акторів, наразі можемо констатувати завершення етапу переходу від вузького тлумачення системи стратегічних комунікацій, як-то формування наративів, робота з окремою аудиторією чи особливості функціонування пресслужби, до більш масштабних, системних та синхронізованих дій. Ми недаремно наголошуємо саме на синхронізації діяльності двох систем стратегічних комунікацій ключових держав Центрально-Східної Європи – України та Польщі. Адже їхня збалансована спільна робота здатна мінімізувати подвійні стандарти у відносинах двох держав між публічністю та практикою життя. А концепт «стійкості» має орієнтувати відповідні структури двох держав на те, щоб мінімізувати не лише зовнішні впливи на перебіг синхронізації стратегічних комунікацій, але й максимально убезпечити їх від внутрішньополітичних гойдалок.

До питання спільного гранднаративу

Усередині експертного та академічного середовища постає дилема, чи є на часі ставити питання про гранднаратив українсько-польських стратегічних комунікацій. Адже об'єктивно існує різношвидкісність у розбудові держав та їхній інтеграції до євроатлантичного простору. А втілення такої ідеї має базуватися на засадах рівності та справедливості, європейських цінностях та принципі компромісу у просуванні національних інтересів сторін. Польща давно має свій гранднаратив – лідерство у Центрально-Східній Європі. Україна ж такого гранднаративу або ж чіткої національної ідеї на сьогодні немає. Є сподівання, що російсько-українська війна допоможе кристалізувати цей гранднаратив, який є складовою інтегрального концепту національної ідеї. Щонайменше гранднаратив можна розглядати як спосіб вербалізації національної ідеї. Наприклад, М. Розумний у своїй книзі «Національна доктрина» пропонує громадянам України будувати новий національний дім, адже, на його думку, перед українцями постало важке завдання «великого переходу

зі старих нажитих місць і колій історичного поступу на нові». Для цього в українців є такі ресурси та обставини: власна держава та міжнародно визнані території, атрибути, легітимізовані національні символи, ідентичність, досвід та реакція на критичні події (російсько-українська війна). І все це відбувається у період особливих світових тенденцій – народження нового світового порядку, який руйнує старі цивілізаційні ієрархії і процедури самоствердження (Розумний, 2021).

Серед сприятливих умов для формування як національної ідеї, так і відповідного українського гранднаративу можемо розглядати і процеси утвердження української національної та громадянської ідентичності. Так, згідно результатам соціологічного опитування, що проводилося Центром Разумкова у травні 2023 року, 94% опитаних громадян України відповіли, що «дуже пишаються» своїм українським громадянством (у 2015 р. таких було 68%). Прикметно, що частка тих, хто «дуже пишається» українським громадянством помітно зросла – від 23% у 2000 р. до 71% у 2023 р. Водночас 98% опитаних сприймають Україну як свою Батьківщину, а 97% мають почуття патріотизму та любові до України. Важливим показником утвердження національної ідентичності є ставлення українців до державних символів. Так, Прапором України пишаються 75% опитаних, Гербом – 74%, Гімном – 69%. Також з 32% до 74% зросла частка тих, хто пишається державною мовою України. Більше того, українську мову рідною назвали 78% опитаних, у 2017 р. таких було 68%, у 2015 р. – 60%, у 2006 р. – 52%. Навіть збільшилася частка тих, хто пишається українською грошовою одиницею (гривнею) – з 19% до 57%. Незважаючи на гарячий період російсько-української війни, 76% опитаних громадян відповіли, що хотіли б, щоб їхні діти жили в Україні. При цьому частка громадян, які відповіли, що готові захищати незалежність та територіальну цілісність України зі зброєю в руках становить 29% (серед чоловіків – 44%, серед жінок – 16%). У 2015 р. таку відповідь давали 17,5% серед усіх опитаних (Разумков Центр, 2023).

Також на рекордно високому рівні у травні 2023 року перебувала підтримка українцями вступу до НАТО та Європейського Союзу. Як свідчать результати соціологічного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), 92% українців хочуть, щоб Україна стала членом Європейського Союзу, а 89% підтримують входження країни до Північноатлантичного альянсу. Російська агресія та її вплив на українське суспільство призвели до того, що, за даними соціологів, з травня 2022 року по травень 2023 року відсоток українців, які бажають вступу України до НАТО, зріс із 73 до майже 90% (На рекордно високому рівні…, 2023).

Зокрема і на цьому тлі в Україні нині складаються умови для формування так званого «незаперечного ядра» стратегічних комунікацій. Доктор політичних наук, старший науковий співробітник НІСД Д. Дубов так розглядає

складові цього ядра: 1) інформування, вплив та переконування як всередині держави, так і за її межами, важливі для просування інтересів та цілей політики; 2) ефективне інформування, вплив та переконування потребує чітких цілей, які своєю чергою узгоджуються з чіткими цілями самої політики, на підтримку якої реалізуються заходи в межах стратегічних комунікацій. Це важливо у контексті впливу на те, якої поведінки, реакції, дій чи поглядів варто очікувати від цільових аудиторій у рамках реалізації національної політики та захисту національних інтересів; 3) координація та деконфліктизація є обов'язковими для уникнення ситуацій, коли інформаційна діяльність одних структур заважає або навіть підриває діяльність інших структур. Такий «дружній інформаційний вогонь» і виникає за відсутності координації на рівні структур та комунікатів, тобто інформації; 4) «комунікування діями» та зменшення розриву у конструкції *say-do*. Дії (поведінка, вчинки, політика) кажуть значно вагоміше, ніж слова – це загальна базова позиція для дійсно ефективних стратегічних комунікацій (Дубов, 2016).

Потенціал «Люблінського трикутника»

Прикладом ефективного комунікування діями став неанонсований візит Президента Польщі А. Дуди до Києва 22 травня 2022 року. А. Дуда був першим іноземним лідером, який виступив у Верховній Раді після початку масштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого. Вже сам цей факт засвідчив про цілковиту підтримку сусідньою європейською державою українського спротиву російській воєнній та інформаційній агресії. Зокрема, у промові польського лідера прозвучали чіткі комунікати, спрямовані як до аудиторії України та Польщі, так і на адресу російської окупаційної влади в Кремлі. І, звичайно, адресовані потужним міжнародним акторам, від яких залежить військова, політична, фінансова, гуманітарна підтримка України.

Серед комунікатів зафіксуємо такі, які згодом простежуються в публічній взаємодії двох держав: 1) Україна стане членом Європейського Союзу та НАТО за сприяння Польщі; 2) українці захищають Європу та світ «перед нашестям варварства і нового російського імперіалізму»; 3) після 24 лютого не може бути повернення до «бізнесу як зазвичай» з російською федерацією; 4) російська пропагандистська машина штучно створює напругу в польсько-українських відносинах, «страшить поляків українцями та українців поляками, використовує для цього болісні теми з нашого минулого болісного, з нашої історії. Але це їм не вдасться»; 5) західний світ об'єднався навколо України завдяки лідерству Сполучених Штатів Америки та особисто Президенту США Джо Байдену; 6) жодних переговорів і ухвалення рішень за спиною України; 7) час створити

новий польсько-український договір про добросусідство; 8) Україна та Польща потребують масштабного вдосконалення логістичної інфраструктури між державами, тому що «польсько-український кордон має об'єднувати, а не розділяти»; 9) Польща візьме активну участь у відбудові України (Промова президента Польщі…, 2022).

На сьогодні Президент Польщі А. Дуда в умовах синхронізації української та польської систем стратегічних комунікацій виступає провідником на рівні країн-членів Європейського Союзу та НАТО спільної україно-польської позиції щодо нової безпекової архітектури на теренах Центрально-Східної Європи, включно з країнами Балтії та новим членом Альянсу – Фінляндії. Активна позиція польського лідера, безперечно, є дієвим інструментом стратегічної комунікації, зокрема і в межах Люблінського трикутника – регіонального альянсу для військово-політичного, економічного, культурного та соціального співробітництва між Україною, Польщею та Литвою. Так, 28 червня 2023 року Президенти Польщі, України та Литви зустрілися у Києві в рамках Люблінського трикутника. Привертає увагу чітке означення тем, що очільники держав винесли у публічний простір. Лідери країн обговорили поточні події на фронті російсько-української війни, загрозу російського терористичного акту на Запорізькій АЕС, а також підготовку до саміту НАТО у Вільнюсі 11–12 липня 2023 року. «Це наші спільні інтереси, щоб НАТО було якомога сильнішим у нашій частині Європи, а в найближчому майбутньому Україна стала повноправною частиною Північноатлантичного Альянсу, однією з армій Альянсу, на яку поширюється дія статті 5 Договору. Ми зробимо все можливе, щоб це відбулося якнайшвидше… Ми хочемо ще раз показати всьому світу, що Україна суверенна, незалежна, горда і вільна. І буде такою, бо Україна переможе», – заявив президент А. Дуда в Києві (Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, 2023).

Отже, формат цього регіонального союзу цілком ефективно може використовуватися системами стратегічних комунікацій трьох країн для захисту власних національних інтересів. А на базі академічної спільноти Люблінського трикутника науково-експертні кола України, Польщі та Литви могли б сформувати спільні «гранднаративи» та «малі наративи», які в межах застосування стратегічних комунікацій використовувалися б у якості інструментів протидії російській інформаційній пропаганді, що активно послуговується саме концептом «малих наративів» як проти України, так і проти країн Європейського Союзу. Тут варто нагадати, що філософ-постмодерніст Ж.-Ф. Ліотар розглядав реальність через «плюралізм наративів» – тобто незліченну кількість «малих наративів», які повсякчас виникають та зникають. Як зауважує Д. Дубов, ці «малі наративи» дійсно більшою мірою відповідають сьогоднішньому інформаційно фрагментованому суспільству.

Випробування українсько-польських стратегічних комунікацій агресією росії проти України

Справжнім випробуванням для систем стратегічних комунікацій України та Польщі стала подія зі знаходженням у квітні 2023 р. біля польського міста Бидгощ, яке називають «польською столицею НАТО», залишків російської крилатої ракети Х-55, здатної нести ядерну боєголовку. За попередніми даними, ракета, випущена з російського літака, що летів над Білоруссю під час масованого обстрілу території України у грудні 2022 року, впала на території країни НАТО. Сформульована із певним часовим запізненням офіційна позиція польської влади та пошуки винного всередині військової та бюрократичної вертикалі призвели до відвертої дезорієнтації польського та українського суспільства щодо інциденту та пошуку так званого «цапа-відбувайла» всередині країни-члена НАТО. У сухому залишку виявляється, що російська ракета пролетіла 400 км вглиб території Польщі і впала в районі розташування стратегічних інституцій Альянсу, важливих військових баз та ремонтних заводів. По суті, інцидент поставив під сумнів здатність Північноатлантичного альянсу захистити територію однієї з країн-учасниць, створивши при цьому внутрішньополітичне напруження. Вчергове російська пропаганда отримала інформаційний привід для атаки на союзні сили в ЄС (Желіховський, 2023).

Ускладнив комунікативну ситуацію і парад версій інциденту, коли представники польської влади звинувачували один одного у невиконанні своїх обов'язків (Російська ракета у Польщі…, 2023), або коли ЗМІ опублікували неофіційну версію про те, що залишки крилатої ракети є фрагментами військової техніки польської армії (Zasada, 2023). Таким чином, склалася кризова ситуація в інформаційному полі держав-членів НАТО, коли ворожа крилата ракета, здатна нести тактичний ядерний заряд і має запрограмований, а не прямолінійний маршрут, безперешкодно пролітає в глибокий тил країни НАТО. І це при тому, що Україна оперативно попередила Польщу про наближення однієї крилатої ракети до кордонів ЄС і для її перехоплення в небо були підняті польські та американські винищувачі, а ракета відстежувалася наземними РЛС. Більш того, ракета впала під Бидгощем ще 16 грудня 2022 року, а знайшли її лише у квітні 2023 року. Чому її не збили під час заходу в повітряний простір Польщі або над безпечною територією усередині країни? Замість відповідей на ці запитання публічний дискурс звівся до банальних «кадрових розбірок». Натомість система стратегічних комунікацій Польщі та НАТО мала б згенерувати виважену відповідь на фактично ракетну атаку з боку Російської Федерації (Defense Express, 2023). Вчергове Президент Польщі А. Дуда виступив у ролі «кризового менеджера» й повернув дискусію у конструктивне русло, заявивши, що інцидент не становив серйозної загрози безпеці країни. «Не

було ані вибуху, ані заряду вибухової речовини, насправді це не становило серйозної загрози безпеці Республіки Польща, і це найголовніше для мене як президента», – сказав польський лідер (Sprawa obiektu pod Bydgoszczą…, 2023).

Варто нагадати, що це не перший випадок падіння ракети на території Польщі. Так, 15 листопада 2022 року відбувся черговий багатогодинний масований обстріл усієї території України та її критичної інфраструктури з боку збройних формувань російської федерації. Того дня у селі Пшеводув Грубешівського повіту Люблінського воєводства впала ракета російського виробництва, внаслідок чого загинули двоє громадян Республіки Польща (Jasina, 2022).

Окрім цього, Повітряні сили України у березні 2022 року фіксували факти перетину державного кордону України у напрямку Польщі російськими безпілотниками типу «Форпост», а у Румунії впав російський БПЛА типу «Орлан-10». Тоді ж в Загребі (Хорватія) неподалік студентського гуртожитку впав безпілотник радянського виробництва Ту-141 «Стриж», який транспортував вибухівку. Внаслідок падіння були пошкоджені близько 40 автомобілів, ніхто не постраждав. Зауважимо, що перш ніж впасти у Загребі, БПЛА пролетів через повітряний простір двох інших держав НАТО – Угорщини та Румунії (Шепелева, 2022). Наслідком цього інциденту стала критика НАТО з боку Хорватії за недостатню реакцію на надзвичайну подію. Водночас в Альянсі заявили, що система протиповітряного захисту відстежила маршрут БПЛА, але хорватські посадовці наголошували, що не отримали про це інформації завчасно (На борту ймовірно…, 2022).

Є очевидним, що системи стратегічної комунікації держав Центрально-Східної Європи, особливо Польщі та України, потребують удосконалення у зв'язку з наявністю проблеми ефективної координації суб'єктів стратегічних комунікацій у різнорівневих системах із власною ієрархією, системою прийняття рішень, традиціями та цілями. За логікою Д. Дубова, обидві держави мають забезпечити єдність дій цих структур у межах єдиного вектору діяльності, загальну практичну координацію дій, а також створення та використання системи єдиних меседжів, які б не суперечили один одному. Отже, варто досягати і в межах Люблінського трикутника, і в межах військово-політичного союзу України, Польщі та Великої Британії максимально можливої синхронізації систем стратегічних комунікацій держав-учасниць.

Так, Д. Золотухін, експерт з інформаційних воєн та конкурентної розвідки, пропонує будувати проактивну систему стратегічних комунікацій з чіткими цілями і вертикально-інтегрованою управлінською системою. Він звертає увагу на британську модель управління комунікаціями, де «армія комунікаційників керується з одного центру і формує відповідні процедури та розгортає державні функції – від питань акредитації журналістів в регіонах, до роботи на різних внутрішніх і зовнішніх аудиторіях» (Дмитро Золотухін, експерт…, 2023).

Висновки

Публічна дипломатія в Україні оформилась у державну стратегію відносно нещодавно, однак культурні, науково-освітні та спортивні події, які сьогодні є складовими публічної дипломатії, реалізовувалися впродовж усього часу після здобуття Україною незалежності, що, зокрема, створило фундамент для її успішної реалізації. Сьогодні ефективність вітчизняної публічної дипломатії, зокрема України в Польщі, оцінюється по-різному. Нова політична реальність, перебудова архітектури міжнародних відносин ставить нові виклики для зовнішньої політики та публічної дипломатії країн. Незважаючи на те, що Україна піднялась в рейтингу м'якої сили, можна припустити, що відбудеться оновлення інструментів публічної дипломатії, вийдуть нові впливові актори. Це підтверджують слова міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби про те, що «провідною фігурою української «м'якої сили» стала перша леді України Олена Зеленська» (Brand Directory, 2023), яка ще у 2021 році організувала перший у світі саміт перших леді та джентльменів у Києві, присвячений «м'якій силі», а після початку повномасштабного вторгнення здійснює закордонні візити та виступає в ЗМІ на підтримку України. Таким чином, у нових умовах публічна дипломатія стає вагомим інструментом зміцнення національної стійкості та протидії зовнішнім гібридним загрозам, дієвим інструментом формування позитивного іміджу держав.

Необхідність синхронізації на ключових рівнях систем стратегічних комунікацій як обох держав – України та Польщі, так і ключової безпекової міжнародної організації – Північноатлантичного альянсу є завданням нашого часу. Поступ України до НАТО вимагає уваги і до цієї сфери взаємодії – комунікативної. Секретна зустріч Головнокомандувача ЗСУ генерала Валерія Залужного, українських воєначальників та низки натівських генералів, серед яких верховний головнокомандувач Об'єднаних сил НАТО в Європі генерал Крістофер Каволі та Голова штабу оборони Великої Британії сер Ентоні Радакін, засвідчила, що такий рівень спілкування, окрім питань воєнного характеру, містить також елемент стратегічної комунікативної взаємодії (Sabbagh, 2023).

Список літератури

Attitude towards Ukrainian refugees (2023), „Polish Public Opinion" nr 4, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/public_opinion/2023/04_2023.pdf, дата звернення: 5.09.2023.

BrandDirectory (2023), *Global Soft Power Index 2023*, https://static.brandirectory.com/reports/brand-finance-soft-power-index-2023-digital.pdf, дата звернення: 5.09.2023.

Defense Express (2023), *У Польщі розгойдується скандал з проґавленою російською крилатою ракетою, але він котиться зовсім не туди*, Defense Express, 12.05, https://defence-ua.

com/people_and_company/u_polschi_rozgojdujetsja_skandal_z_progavlenoju_rosijskoju_krilatoju_raketoju_ale_vin_kotitsja_zovsim_ne_tudi-11576.html, дата звернення: 5.09.2023.

Jasina Ł. (2022), *Komunikat w związku z wezwaniem ambasadora Federacji Rosyjskiej do MSZ*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 15.11, https://www.gov.pl/web/dyplomacja/komunikat-w-zwiazku-z-wezwaniem-ambasadora-federacji-rosyjskiej-do-msz, дата звернення: 5.09.2023.

Prezydent Andrzej Duda z wizytą w Kijowie (2023) Prezydent.pl. Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, 28.06, https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/prezydent-andrzej-duda-z-wizyta-w-kijowie,70736, дата звернення: 5.09.2023.

Sabbagh D. (2023), *'That's our guy': how UK military chief became key Nato liaison in Ukraine*, „The Guardian", 26.08, https://www.theguardian.com/world/2023/aug/26/how-uk-military-chief-became-key-nato-liaison-in-ukraine-tony-radakin, дата звернення: 5.09.2023.

Sprawa obiektu pod Bydgoszczą. Prezydent Duda odpowiedział Polskiemu Radiu (2023), PolskieRadio24.pl, 11.05, https://polskieradio24.pl/5/1222/artykul/3166273,sprawa-obiektu-pod-bydgoszcza-prezydent-duda-odpowiedzial-polskiemu-radiu, дата звернення: 5.09.2023.

Zasada K. (2023), *RMF FM o znalezisku w lesie pod Bydgoszczą: To pocisk powietrze-ziemia*, RMF24, 27.04, https://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-rmf-fm-o-znalezisku-w-lesie-pod-bydgoszcza-to-pocisk-powietr,nId,6743172#crp_state=1, дата звернення: 5.09.2023.

Адамський Л. (2022), *Чому візит Анджея Дуди до Києва став знаковим для відносин України та Польщі*, Європейська правда, 23.05, https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/05/23/7139906/, дата звернення: 5.09.2023.

Батуріна С. (2022), *Історія України XX ст. в шкільних підручниках Польщі. Аналітичний звіт*, Український інститут. ui.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/poland_20th-century-history-of-ukraine-in-school-textbooks_ua.pdf, дата звернення: 5.09.2023.

Дані статистики зовнішнього сектору (2019), Національний банк України, https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external, дата звернення: 5.01.2020.

Дмитро Золотухін, експерт з інформаційних війн та конкурентної розвідки: Декларовані західними медіа стандарти журналістики не тільки не відповідають сучасному світу, а самі стали злом (2023), Укрінформ, 13.06, https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/37-22184-dmitro-zolotuhin-ekspert-z-informacijnih-vijn-ta-konkurentnoi-rozvidki.html, дата звернення: 5.09.2023.

Дмитро Кулеба представив першу Стратегію публічної дипломатії МЗС України та назвав сім її напрямів (2021), Міністерство закордонних справ України, 26.03, https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-predstaviv-pershu-strategiyu-publichnoyi-diplomatiyi-mzs-ukrayini-ta-nazvav-sim-yiyi-napryamiv, дата звернення: 5.09.2023.

Дубов Д. (2016), *Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації*, „Стратегічні пріоритети", № 4, с. 12–13.

Горна С. (2022), *Сприйняття України за кордоном: Польща. Аналітичний звіт*, Український інститут, https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/polshha_povnyj-zvit_ukr.pdf, дата звернення: 5.09.2023.

Грідіна І. (2013), *Спортивна дипломатія України: поразки і перемоги*, „Історичні і політологічні дослідження", № 4, с. 332–341.

Желіховський С. (2023), *Польща пропустила ракетний удар: як російська Х-55 біля «столиці НАТО» підірвала політику країни*, Європейська правда, 15.05, https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/15/7161663/, дата звернення: 5.09.2023.

Кисіль, Р. (2012), *Польща після Євро-2012: розчарування неминуче?*, УНІАН, 2.07, http://www.unian.ua/sport/668470-polscha-pislya-evro-2012-rozcharuvannya-neminuche.html, дата звернення: 5.09.2023.

Культурно-гуманітарне співробітництво України та Республіки Польща (2023), Міністерство закордонних справ України, 13.06, https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo, дата звернення: 5.09.2023.

На борту ймовірно російського безпілотника, що розбився у Загребі, була вибухівка (2022), Європейська правда, 14.03, https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/14/7135899/, дата звернення: 5.09.2023.

На рекордно високому рівні – КМІС оприлюднив опитування про підтримку вступу до НАТО та ЄС (2023), Радіо Свобода, 30.06, https://www.radiosvoboda.org/a/news-nato-opytuvannya/32484237.html, дата звернення: 5.09.2023.

Попова Т. (2017), *Стратегічні комунікації у США: 80% реальних дій і лише 20% слів*, Детектор медіа, 13.10, https://detector.media/infospace/article/130925/2017-10-13-strategichni-komunikatsii-u-ssha-80-realnykh-diy-i-lyshe-20-sliv/, дата звернення: 5.09.2023.

Промова президента Польщі Анджея Дуди у Верховній Раді України (2022), Укрінформ, 22.05, https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3489492-promova-prezidenta-polsi-andzea-dudi-u-verhovnij-radi-ukraini.html, дата звернення: 5.09.2023.

Процюк М. (2016), *Публічна та культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети*, „Науковий вісник Дипломатичної академії України", №2, с. 21–28.

Разумков Центр, (2023), *Ефективність реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: соціологічні індикатори (травень 2023 р.)*, Разумков Центр, 29.06, https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/efektyvnist-realizatsii-derzhavnoi-polityky-u-sferi-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadianskoi-identychnosti-sotsiologichni-indykatory-traven-2023r, дата звернення: 5.09.2023.

Розумний М. (2021), *Національна доктрина*, Київ.

Російська ракета у Польщі: Міністр оборони не повідомив слідчих про можливий злочин (2023), Українська правда, 16.06, https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/16/7407148/, дата звернення: 5.09.2023.

Стратегії (2021), Міністерство закордонних справ України, 26.03, https://mfa.gov.ua/pro-ministerstvo/strategiyi-mzs, дата звернення: 5.09.2023.

Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки"» (2022), „Офіційний вісник Президента України" 05.01, № 1, стор. 52, ст. 31.

Шамборовський Г., Мусієнко Н. (2015), *Завдання і можливості культурної дипломатії у розвитку сучасної держави та інститутів громадянського суспільства в Україні*, Г. Шамборовський, Н. Мусієнко (ред.), *Агора: зб. наук. ст.*, вип. 14, Київ, с. 91–100.

Шепелева А. (2022), *Безпілотник РФ перетинав повітряний простір Польщі – ЗСУ*, DW, 15.03, https://www.dw.com/uk/rosiiskyi-bezpilotnyk-peretynav-povitrianyi-prostir-polshchi-zsu/a-61130582, дата звернення: 5.09.2023.

ЧАСТИНА III

Перспективи стратегічного партнерства України та Польщі

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-4000-1334

Перспективний комплекс регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі

Анотація. Розділ присвячений аналізу перспективи побудові комплексу регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі (ЦСЄ) та його ролі в новій архітектурі європейської безпеки. У ньому досліджуються чинники як глобального, так і регіонального рівня, які обумовили формування таких комплексів безпеки. Доведено, що основним із таких чинників стала трансформація системи міжнародних відносин у бік багатополярності. Особлива увага приділена дослідженню впливу російсько-української війни на формування двох мегаблоків, які виступають у якості суб'єктів глобального конфлікту. У розділі обґрунтовується гіпотеза про те, що ця війна спричинила докорінні зміни в міжнародній системі, до яких насамперед необхідно віднести глобальну зміну балансу сили та інтересів, нову геополітичну реструктуризацію і появу нових геополітичних гравців у боротьбі за глобальне і регіональне домінування та деструкцію наявних структур безпеки в Європі, що і обумовлює необхідність конструювання комплексу регіональної безпеки в ЦСЄ. У якості методологічної основи дослідження цієї проблематики обрано конструктивістський підхід Копенгагенської школи, представлений у роботах А. Вендта, Б. Бузана та О. Вівера.

Ключові слова: комплекс регіональної безпеки, Центрально-Східна Європа, російсько-українська війна, НАТО, багатополярність, росія, США

Streszczenie. Rozdział poświęcony jest analizie perspektyw budowy regionalnego kompleksu bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej (EŚW) i jego roli w nowej architekturze bezpieczeństwa europejskiego. W rozdziale zbadano czynniki zarówno na poziomie globalnym, jak i regionalnym, które spowodowały powstanie tego typu kompleksów bezpieczeństwa. Udowodniono, że głównym czynnikiem tego zjawiska stała się transformacja systemu stosunków międzynarodowych w stronę wielobiegunowości. Szczególną uwagę poświęcono badaniu wpływu wojny rosyjsko-ukraińskiej na powstanie dwóch megabloków będących podmiotami globalnego konfliktu. W rozdziale uzasadniono hipotezę, że wojna ta spowodowała zasadnicze zmiany w układzie międzynarodowym, do których zalicza się przede wszystkim globalna zmiana układu sił i interesów, nowa restrukturyzacja geopolityczna i pojawienie się nowych graczy geopolitycznych w walce o dominację globalną i regionalną oraz zniszczenie istniejących struktur bezpieczeństwa w Europie, co powoduje konieczność budowy regionalnego kompleksu bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej. Za podstawę metodologiczną badań wybranych zagadnień przyjęto konstruktywistyczne podejście szkoły kopenhaskiej, prezentowane w pracach A. Wendta, B. Buzana i O. Weavera.

Słowa kluczowe: regionalny kompleks bezpieczeństwa, Europa Środkowo-Wschodnia, wojna rosyjsko-ukraińska, NATO, wielobiegunowość, Rosja, USA

Abstract. The chapter delves into the analysis of the prospects for establishing a regional security complex in Central and Eastern Europe (CEE) and its role within the evolving architecture of European security. It examines the factors, both global and regional, that have contributed to the formation of such security complexes. The transformation of the international relations system towards multipolarity has been identified as a primary factor driving this evolution. Special emphasis is placed on investigating the impact of the Russian-Ukrainian war on the emergence of two mega-blocs that have become key players in the global conflict arena. The chapter argues that that this war

has catalyzed fundamental changes within the international system, including a shift in the global balance of power and interests, a new geopolitical landscape, and the rise of new actors in the struggle for both global and regional dominance. Additionally, it asserts that the conflict has led to the dismantling of existing security structures in Europe, thus necessitating the construction of a regional security complex in the CEE. In analyzing these issues, the chapter adopts a constructivist approach influenced by the Copenhagen School, as articulated in the works of scholars such as A. Wendt, B. Buzan, and O. Weaver, providing a methodological framework for understanding the complex dynamics at play.

Key words: regional security complex, Central-Eastern Europe, Russian-Ukrainian war, NATO, multipolarity, Russia, USA

Вступ

Розвиток українсько-польського стратегічного партнерства залежить не тільки від перебігу внутрішньополітичних подій в обох країнах чи тенденцій у їхніх двосторонніх відносинах, а й від тих змін, які відбуваються в системі міжнародних відносин як на регіональному, так і на глобальному рівні. Тож першочерговим завданням у такому разі є з'ясування того, які зміни відбулись в системі міжнародних відносин і як вони вплинули на стан регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі.

Головним проявом і рушієм цих драматичних змін у системі міжнародних відносин стала російсько-українська війна. Вона показала входження системи міжнародних відносин у фазу найбільшої нестабільності, вихід з якої залежить від перемоги України в цій війні та формування регіональних комплексів безпеки.

Російсько-українська війна як рушій зміни системи міжнародної безпеки

Ця гіпотеза обґрунтовується тим, що ця війна спричинила різку поляризацію суб'єктів міжнародних відносин та вплинула на формування двох мегаблоків у боротьбі за переділ сфер впливу та намаганні здобути (як Китай) або зберегти (як США) глобальне домінування. Критерієм такої глобальної поляризації стало ставлення до російсько-української війни та її результатів. Такими мегаблоками, з одного боку, стали США, які уособлюють західні цінності та інтереси і стоять на боці України в цій війні (цей блок стали називати Глобальною Північчю), а з іншого – Китай із його сателітами, об'єднаними на ґрунті американізму (цей мегаблок отримав назву Глобального Півдня). У питанні російсько-української війни цей мегаблок стоїть на боці Росії. Утворення таких мегаблоків свідчить про динамічне перетворення їх на суб'єкти

глобального конфлікту або про трансформацію російсько-української війни у Третю світову війну.

Як і в Другій світовій війні, ця нова війна вже має цілком конкретне ідеологічне підґрунтя, яке президент США Джо Байден назвав війною між демократією і авторитаризмом. Саме тому головним зовнішньополітичним і воєнно-політичним завданням США і всього Заходу стало стримування геополітичної та воєнної експансії Китаю як головного претендента на глобальне домінування та позбавлення Сполученими Штатами цього статусу.

До третьої групи у цій поляризації варто віднести країни, які не визначилися в приналежності до того чи іншого мегаблоку за своїми політичними, ідеологічними, геополітичними чи економічними інтересами і намагаються займати умовно нейтральну позицію або грати на інтересах обох мегаблоків у прагненні досягти якщо не глобального, то хоча би регіонального домінування. До цієї групи можна віднести, приміром, такі країни, як Туреччина чи Індія.

У цілому російсько-українська війна спричинила докорінні зміни в міжнародній системі, до яких насамперед необхідно віднести глобальну зміну балансу сил та інтересів, нову геополітичну реструктуризацію і появу нових геополітичних гравців у боротьбі за глобальне та регіональне домінування, руйнацію існуючого світового порядку, що призводить до посилення Китаю і послаблення США і НАТО та появи нової світової системи міжнародних відносин.

Такі зміни глобального масштабу в міжнародних відносинах позначилися і на Європі. Британський дипломат Роберт Купер з цього приводу зауважив, що «тривалий стан миру в Європі призвів до того, що ми втратили захисні механізми: як фізичні, так і психологічні. Це одна з найбільших небезпек, котрі приносить постмодернізм» (Cooper, 2002). З впевненістю можна стверджувати, що Європа сама себе роззброїла, незважаючи на очевидні ознаки того, що Росія, спадкоємиця Радянського Союзу, стає вкрай націоналістичною та реваншистською.

Так, досить сталою виявилася тенденція, яка проявилася у пом'якшених висловлюваннях деяких європейських політиків щодо «розуміння причин» російської агресії, розуміння, яке подекуди заходило так далеко, що неможливо було приховати його проросійськості. Тому дедалі частіше з європейських установ звучать заклики підкоритися всім вимогам Росії і дистанціюватися від позиції, яку зайняли Сполучені Штати Америки. Навіть виник комплекс вини перед росією – мовляв, її велич незаконно принизили. І це не що інше, як психологічна капітуляція Європи перед росією (Ван Херпен, 2015, с. 7). Зміна такого психологічного сприйняття Європою росії дала всі підстави В. Путіну не рахуватися з ЄС як зі слабкою та вразливою організацією.

Така суб'єктивна і невпевнена поведінка лідерів Заходу демонструвала відсутність у них політичної волі щодо адекватної реакції на порушення Ро-

сією наявного світового порядку і посилювала переконаність В. Путіна в їхній психологічній слабкості. В. Путін просто перестав їх поважати і рахуватися з їхньою позицією. Він був переконаний, що США поступляться Україною заради збереження стратегічного партнерства з росією і що росія більш потрібна США, ніж навпаки.

Проєкція такого сприйняття США, як знесиленого гіганта екстраполювалась і на НАТО. Після російсько-грузинської війни росія була абсолютно впевнена, що НАТО не наважиться втрутитись в російсько-українську війну і захистити Україну. І така уявна проєкція справдилася. НАТО, як і в ситуації російської агресії проти Грузії 2008 року, обмежилось тимчасовим припиненням діяльності Ради Росія–НАТО та політико-дипломатичними заявами про неприпустимість порушення територіальної цілісності Грузії. Розв'язуючи, війну проти України, В. Путін був упевнений, що НАТО побоїться вступати у відкритий воєнний конфлікт із росією. Тому для того, щоб нейтралізувати і дискредитувати НАТО, Росія обмежилася відкритими воєнними провокаціями проти держав-членів НАТО, вдавшись до методів залякування, серед яких були погрози застосування тактичної ядерної зброї проти сил НАТО. Усвідомивши цю слабкість та геополітичний параліч Заходу, росія наважилася розв'язати війну проти України, порушивши тим самим регіональний та глобальний баланс сил.

Достатньо сприятливі умови для розв'язання російської воєнної агресії складалися також в Україні. В результаті зазначених міжнародних тенденцій Україна опинилася в положенні «буферної зони», будучи затисненою між двома потужними геополітичними поясами – росією та Заходом. Згідно із законами Р.Дж. Коллінгса, (центрові) держави, які опиняються в такому проміжному положенні мають тенденцію до фрагментації під тиском конкурентних геополітичних потуг, що борються за контроль над цим геополітичним простором. У процесі такої боротьби конкурентні сили знищують буферні зони, захоплюючи та інкорпоруючи в себе територію центрових держав. Знищивши буферні зони, в кінцевому рахунку ці центри сили (окраїнні держави) вступають у конфлікт, у результаті якого один із них отримує перемогу або виникає патова ситуація. В останньому випадку це призводить до обопільного виснаження таких держав і послаблення їхнього впливу на залежні від них держави (Collins, 1986, с. 187–189).

А отже, опинившись у такій геополітичній пастці, Україна зіткнулася з реальною загрозою втрати свого державного суверенітету і територіальної цілісності в період цієї кульмінаційної стадії боротьби між Заходом і росією за Східну Європу, центрове положення в якій вона займає. Отже, перемога чи поразка України в цій російсько-українській війні визначатиме кінцевий результат цієї боротьби, оскільки від її приєднання до європейського чи ро-

сійського геополітичного простору буде залежати подальше розширення сфери геополітичного домінування чи то на Захід, чи то на Схід. Приєднавши Україну, росія може з цієї стратегічної позиції розширювати свій подальший геополітичний поступ на Центральну Європу і нав'язувати власну нормативну силу Західній Європі.

Таким чином, перед росією В. Путіна відкривається історичний шанс зробити геополітичний кидок у Європу, як це зробив Радянський Союз у 1944–1945 роках, змінити баланс сили у відносинах із Заходом та переструктурувати весь геополітичний простір Європи на свою користь, переглянути результати холодної війни і знову ствердити себе в якості панівного геополітичного центру в Європі та Євразії. Ключову роль у такій геополітичній трансформації відіграє Центрально-Східна Європа, яку Росія згідно доктрині Євразійства вважає «санітарним» кордоном на шляху до поставленої геополітичної мети і який підлягає неодмінній руйнації.

Згідно з геосхемою ООН, розробленою Статистичним відділом цієї організації, географічний простір Європи поділяється на Східну, Західну, Північну та Південну Європу. За цією географічною класифікацією Польща та Україна розташовані у Східній Європі і є східноєвропейськими країнами. Проте в категоріях геополітики простір того чи іншого регіону Європи визначається характером та системою впливу тих чи інших суб'єктів міжнародних відносин (монархів чи держав) на цей міжнародний простір, межі якого визначаються таким поняттям, як геополітичний регіон. Отже, Центрально-Східна Європа є геополітичною категорією – такою ж, як і геополітичне поняття «Захід», яке в географічному сенсі включає Північну Америку, Західну Європу та частину країн Східної, Північної та Південної Європи. Тоді закономірно постає питання про визначення політичного статусу та координат Центрально-Східної Європи, оскільки, на відміну від географічних меж великих макрорегіонів Європи, геополітичні координати Центрально-Східної Європи перебувають у постійній динаміці й вимірюються межами впливу тих чи інших центрів сили в Європі.

Саме на цій підставі довгий час регіон ЦСЄ відносили до так званого «стикового геополітичного регіону», тобто простору, який розташований на стику декількох цивілізацій чи потужних центрів сили, монархій, імперій та блоків на перетині їхніх геополітичних інтересів. Таке розташування характеризується наявністю полів протистояння між ключовими геополітичними гравцями. Як наслідок, стикові геополітичні регіони досить часто бувають зонами або центрами такого протистояння і ототожнюються з такими поняттями, як «буферна зона», «перехідна зона», «лімітроф», «лінія розлому», «периферійна зона».

Таким чином, регіон Центрально-Східної Європи в історичному контексті можна вважати перехідним регіоном. Прокляття такого перехідного розта-

шування цього геополітичного регіону або «буферної зони» чи «серединної держави» цілком відчули на собі Польща та Україна, коли їхні території ділили, перетворювали у своїх сателітів або повністю поглинали, позбавляючи їх державницької перспективи та національного розвитку.

Таким же перехідним регіоном можна вважати і Центральну Європу, межі якої залежать від встановлення тієї чи іншої системи міжнародних відносин у Європі. Ялтинсько-Постдамська система докорінно змінила геополітичний простір Центрально-Східної Європи: зникло не тільки поняття «Центральна Європа», яке, до речі, заперечувалося вже після закінчення Першої світової війни, але й зміст понять «Західна Європа» та «Східна Європа». Обидва поняття виражали насамперед політико-ідеологічний сенс геополітичного простору всієї Європи. Простір Східної Європи тепер вже включав країни, окуповані СРСР, зі встановленими в них комуністичними режимами. Західна Європа була включена в євроатлантичний простір, у якому перебували країни з ліберальними політичними режимами. Ключовою геополітичною домінантою в цьому просторі стали США. Геополітичний простір Східної Європи обумовлювався домінуванням СРСР. Так європейський геополітичний простір складався із Західної Європи і Східної Європи, які позначалися такими геополітичними поняттями, як «Захід» і «Схід», що разом утворювали біполярну систему міжнародних відносин у Європі.

Розпад біполярної системи призвів до кардинальних зрушень у регіоні Центрально-Східної Європи. *По-перше*, відбулось об'єднання Німеччини в єдину державу. Таким чином, Німеччина стала повноправним суб'єктом міжнародних відносин, що, своєю чергою, потребувало геополітичного визначення і позиціонування її місця та ролі в європейському геополітичному просторі зі своєю власною сферою геополітичного впливу. Збільшення геополітичної ваги Німеччини в результаті її об'єднання обумовило перегляд старих і обґрунтування нових зовнішньополітичних концепцій. Так у політичному лексиконі німецьких наукових кіл і посадовців знову виринула категорія регіону «Центральної Європи», ядром якої ідентифікувала себе Німеччина.

По-друге, іншою тенденцією, яка змінила геополітичний ландшафт Центральної Європи, стало перетворення міжнародних відносин на монополярну систему. Як наслідок, роль США в Європі значно посилилась і це позначилося на поширенні на всю Центрально-Східну Європу атлантичного впливу, який швидко заповнював той вакуум, що залишився після СРСР і розпаду комуністичного блоку. Вплив цієї глобальної тенденції враховувався Німеччиною, яка використала цю тенденцію для посилення власних позицій в Центрально-Східній Європі. Проте для Німеччини було важливим бути не тільки промоутером атлантичних тенденцій та розширення НАТО, але й лідером у створенні власне європейського інтеграційного об'єднання, яким

став Європейський Союз. У цьому контексті поширення впливу Німеччини на Центральну Європу та Балтію мало здійснюватися через залучення країн цих субрегіонів до ЄС та поширення на них ліберальних демократичних цінностей. Тож у цьому геополітичному контексті в 90-х роках поняття «Центральної Європи» слугувало тому, щоб об'єднати ймовірних кандидатів до ЄС і відокремити їх від країн СНД. Реалізуючи цей напрямок своєї зовнішньої політики, Німеччина посприяла тому, щоб упродовж 1995–1999 років між ЄС і країнами колишнього «соціалістичного табору» були укладені європейські угоди, які лібералізували режим двосторонньої торгівлі і відкрили їхні ринки для інвестицій з країн Євросоюзу.

Натомість тенденції до зміни геополітичного середовища спостерігалися не тільки в західній частині Європи, але і у самій Східній Європі. Головною з них став розпад СРСР та утворення низки незалежних і суверенних держав, насамперед, у європейській частині пострадянського простору. Така ситуація відкривала великі можливості для реалізації східного вектора зовнішньої політики Польщі. Ці можливості давали багатообіцяючу перспективу тим, що на межі 2000-х років почалася фрагментація пострадянського простору і утворення в його європейській частині «Нової Східної Європи». Цей тренд вказував на початок формування Центрально-Східної Європи як відносно самостійного геополітичного регіону, відмінного як від Росії-Євразії, так і від Західної Європи.

Росія розцінила таку трансформацію геополітичного ландшафту Східної Європи як «геополітичну катастрофу», оскільки втратила свій вплив на цей європейський регіон. Проте вона не втратила амбіцій повернути його під свій контроль. Отже, на початку XXI століття Росія знову заявила про себе як про центр сили в Європі з претензією на свою сферу домінування. Так відродилося старе геополітичне протистояння між Заходом і Росією, що з часом переросло в геополітичне суперництво, в якому сама Центрально-Східна Європа стала його епіцентром. У такому разі Нова Східна Європа опинилася в ролі буферної зони між Заходом і Росією.

Центрально-Східна Європа як епіцентр геополітичного протистояння

Трансформація системи міжнародних відносин до багатополярності суттєво змінила розстановку сил у Європі й призвела до появи нових екзистенційних загроз європейській безпеці. Це мало небезпечні наслідки не тільки для України, але й для безпеки всього регіону Центрально-Східної Європи. Невипадково пророчими виявилися слова польського президента Леха Качинського, який у період 5-денної російсько-грузинської війни, розв'язаної

проти Грузії 2008 року, сказав: «Ми знаємо, що сьогодні Грузія, завтра Україна, післязавтра – Балтійські країни, а потім, можливо, і моя країна. Ми були переконані, що приєднання до НАТО і ЄС стримає російські апетити. Виявилося, що таке мислення було помилковим» (Заневич, 2017).

І дійсно, процес розширення НАТО і ЄС на ЦСЄ не вирішив проблеми її безпеки, оскільки питання Нової Східної Європи залишилося невизначеним. Саме ця частина Східної Європи опинилася у вакуумі безпеки. Із завершенням розширення НАТО і ЄС на Схід Центрально-Східна Європа виявилася розділеною, а її роль буферної зони скоротилася до меж Нової Східної Європи. Така ситуація спровокувала бажання Росії повернути собі цю частину Центрально-Східної Європи шляхом знищення України як держави та окупації її території, а також «сателізації» Білорусі й Вірменії. Так росія реанімувала імперський проєкт шляхом розв'язання широкомасштабної російсько-української війни і поставила питання про перегляд результатів холодної війни і однополярного світового порядку.

Цей історичний досвід вказує на те, що Центрально-Східна Європа в умовах геополітичного суперництва опиниться під впливом того центру, який переважає за силою. Тому залежно від цього балансу сил Центрально-Східна Європа виявиться або поділеною між росією і Заходом, або поглинутою одним з них. Така ситуація поглинання одним із геополітичних гравців розглядається іншим опонентом як загроза власній національній безпеці і посягання на його зовнішній суверенітет.

Зникнення «буферних зон» між геополітичними суперниками ставало важливою передумовою початку війни, або принаймні закладало геополітичне протиріччя між ними. Центрально-Східна Європа в такому разі буде розглядатися однією стороною як «плацдарм» для подальшого наступу, а іншою як передовий ешелон стратегічної оборони.

Отже, в умовах дисбалансу в силі росія не могла утримати Центрально-Східну Європу під своїм контролем, тож Захід почав своє поступове розширення на цей регіон шляхом прийняття його держав до НАТО та ЄС. Одночасно Захід приступив до реалізації проєкту «Великої Європи» без кордонів і ліній розмежування проголошенням неподільності європейської безпеки для усіх країн європейського континенту. Росію також намагалися залучити до цього проєкту, оскільки вважалося, що без неї побудувати систему європейської безпеки неможливо. Але тепер стає очевидним, що «Велику Європу», як і систему європейської безпеки, неможливо побудувати разом з Росією, а не без неї. Адже Росія як держава створена за принципом «анти-Захід»: усе західне, європейське сприймається Росією як вороже і хибне. Місія Росії, за задумом російських ідеологів і геополітиків, полягає в тому, щоб знищити Захід, а не в тому, щоб його зміцнювати.

Такі контроверсійні уявлення про Захід набувають форму життєво важливого інтересу і втілюються потім в реальну політику залежно від міжнародних умов та спроможностей Росії. Відштовхуючись від координатної осі «анти-Захід», росія природно позиціонує своє геополітичне місце як «Схід». Це означає, що символ «Сходу» є потужним чинником геополітичної ідентичності росії. Невипадково називаючи свій цивілізаційний простір Євразією, росіяни наголошують на корені «азія». Центрально-Східна Європа в цьому сенсі розглядається Захід Євразії, її західний півострів. Саме тому, згідно з російською геополітичною концепцією, Центрально-Східна Європа не має своєї суб'єктності. Вона є частиною Євразії, проміжною зоною між Атлантичною Європою та континентальною Євразією. Іншими словами, з цієї точки зору Центрально-Східна Європа сприймається як східна периферія Заходу і як російський Захід, або як «санітарний кордон» між росією та Європою.

Європа на сьогодні не має власної геополітики і власної політичної волі, її функції обмежуються тим, що вона служить базою США в Євразії і «місцем найбільш ймовірного конфлікту з Євразією» (Дугин, 1997, с. 367, тут і далі пер. Г. П.). Такий стан автоматично призводить до того, що антиамериканська лінія стає загальною геополітичною альтернативою європейських держав, об'єднуючи їх єдиним проєктом, якого ніколи не існувало раніше. Об'єднання Європи в ЄС стало першим сигналом появи Європи як цілого і самостійного організму, який претендує на те, щоб повернути собі геополітичний суверенітет. Європа не хоче бути ні російською, ні американською. Після кінця холодної війни ця воля проявилася у повному обсязі.

Тож із суто геополітичної точки зору, Євразія (росія) однозначно зацікавлена в тому, щоб вивести Європу з-під контролю атлантизму, США. Це є пріоритетним завданням для Росії. «*На Заході Росія повинна мати морські кордони, це стратегічний імператив геополітичного розвитку Євразії.* Саме відсутність таких меж, наявність замість них сухопутної лінії, що перетинає Європу посередині, штучно і насильно, призвело, в кінцевому підсумку, до геополітичного програшу СРСР. Отже, завдання – не повторювати помилок і виправити становище. *Євразія тільки тоді буде вільна від Sea Power, коли її стратегічними межами на Півночі, Сході, Півдні і Заході стануть океани – так само, як і в випадку Америки. Лише тоді дуель цивілізацій буде протікати на рівних умовах*» (Дугин, 1997, с. 368, вид. Г. П.).

Тому «*у Росії є два виходи – або військова окупація Європи, або така реорганізація європейського простору, яка зробить цей геополітичний сектор надійним стратегічним союзників Москви, зберігши його автономію і автаркію.* (…) *Завдання Москви – вирвати Європу з-під контролю США (НАТО), сприяти її об'єднанню, зміцнювати інтеграційні зв'язки з Центральною Європою під знаком основною зовнішньополітичною осі Москва–Берлін.* Євразії потрібна

союзна дружня Європа. З військової точки зору, вона ще довго не буде представляти сама по собі (без США) серйозної загрози, а економічна кооперація з нейтральною Європою зможе вирішити більшість технологічних проблем Росії в обмін на ресурси і стратегічне військове партнерство» (Дугин, 1997, с. 368–369).

Для цього «деякі *регіони слід поділити заново*, але у всіх випадках головною залишається завдання створення на Заході сателітних утворень, з максимальною етнокультурної, економічної і соціальної свободою, але зі стратегічної залежністю від Москви. Завдання максимум – "фінляндизація" всієї Європи, але починати треба з реорганізації просторів, впритул прилеглих безпосередньо до Росії. Тут відразу виникає складна проблема: "санітарний кордон" (…), тобто смуга з декількох прикордонних держав, безпосередньо пов'язаних із атлантистським полюсом. У ролі такого "санітарного кордону" традиційно *виступає Польща і східно-європейські країни, розташовані південніше – Чехословаччина, Румунія тощо* (Дугин, 1997, с. 369–370).

«Йдеться про появу геополітичної смуги між Балтикою і Чорним морем, що складається з держав, які не можуть увійти повноцінним компонентом в Європу, але посилено віддаляються від Москви і Євразії. Претенденти на членів нового "санітарного кордону" такі – прибалтійські народи (литовці, латиші, естонці), Польща (включаючи західну Пруссію), Білорусія (цю ідею лобіює католицька антиєвразійська меншість). Україна (особливо Західна – уніато-католицька), Угорщина, Румунія (також під впливом уніатів). Чехія і Словаччина. (…) *Завдання Євразії в тому, щоб цього кордону не існувало. Це в інтересах і Європи, і Росії.* Самі ці країни, якщо розглядати їх в якості державних, неспроможні, етнічно і конфесійно суперечливі, стратегічно і економічно недорозвинені, позбавлені ресурсів. Іншими словами, *ці фіктивні держави мають сенс тільки як стратегічні зони, штучно підтримувані атлантизмом.* (…) Єдиним шляхом *усунення "санітарного кордону" є повний переділ державних новоутворень на підставі суто геополітичних чинників* (Дугин, 1997, с. 370–371). Отже, яке майбутнє відводиться Центрально-Східній Європі планами Москви в новій геополітичній конфігурації, є цілком очевидним. Хоча не очевидно, що такі плани обов'язково реалізуються, адже нова архітектура європейської безпеки залежатиме насамперед від результатів російсько-української війни.

Проте вже нині спостерігається руйнівний вплив російсько-української війни на сформовані структури безпеки і безпекові режими. Проявами деструктивних змін у системі міжнародної безпеки стали: поява нової форми міжнародного конфлікту у вигляді гібридної війни, регіоналізація інтересів провідних гравців та загроз, колапс кооперативної безпеки в Європі, руйнація безпекових режимів та втрата здатності безпекових організацій впливати на виклики міжнародній і національній безпеці.

Гібридна війна є якісно новою формою війни, яка буде типовою в умовах XXI століття. Її метою є розв'язання геополітичних суперечностей з приводу геополітичного домінування в регіоні чи світі, або маніпулювання ключовими тенденціями у світовій політиці. Отже, *розв'язавши гібридну війну проти Заходу у глобальному масштабі, Росія поставила за мету зруйнувати існуючий світовий порядок і досягти в міжнародному середовищі стану світового хаосу*, генеруючи який, вона може чинити свій вплив на глобальні процеси. Для Європи це означає руйнацію нинішньої архітектури європейської безпеки, дискредитацію таких її основних структур, як НАТО, ЄС та ОБСЄ, а також Гельсінського процесу щодо непорушності кордонів та державного суверенітету, включно з ООН та статутом цієї організації. В цьому колі гібридної війни опинились і держави Вишеградської групи, передовсім Угорщина, яка демонструє досить амбівалентну позицію в оцінці російської воєнної агресії проти України.

Вибір саме такої форми війни полягає в тому, що вона надає росії значні переваги порівняно з класичними формами війни попередніх століть. Для досягнення такого багаторівневого комплексу цілей війни В. Путіну було конче важливим збалансувати ці цілі з ресурсами, засобами та формами ведення війни. У гібридній війні перевага в силовому балансі і диспаритет не має вирішального значення, оскільки вона має форму асиметричного конфлікту. Таким чином, саме шляхом гібридної війни Росія може компенсувати свою економічну та технічну відсталість та знівелювати значну перевагу Заходу в економічному та воєнному потенціалі.

Послаблення глобального впливу США утворило геополітичний вакуум у різних регіонах світу, який поспішили заповнити своїм домінуванням нові й старі регіональні гравці. Це спричинило регіональну нестабільність, із якою США вже неспроможні впоратись. У результаті система міжнародних відносин зазнає суттєвої деформації в бік багатополярності, яка супроводжується появою зон нестабільності, локальних і регіональних конфліктів та геополітичних розламів на регіональному рівні. Таким чином, усунення присутності США не тільки з пострадянського простору, а й із Європи та з інших ключових геостратегічних регіонів світу на кшталт Близького Сходу дасть змогу росії заповнити цей геополітичний вакуум і відновити глобальне домінування. Стратегія росії з відновлення глобального домінування ґрунтується на створенні глобальної антиамериканської коаліції, послабленні американського впливу в стратегічно важливих регіонах, де США стикаються з викликом своїм інтересам, зміні балансу сили у відносинах із НАТО та розколі ЄС.

Неспроможність міжнародних організацій підтримувати міжнародний порядок багатополярного світу

Що стосується діяльності міжнародних організацій, то вони теж віддзеркалювали той баланс сили, який склався за результатами закінчення холодної війни і були покликані підтримувати міжнародний порядок однополярного світу. Саме під цей порядок намагалися підлаштувати свої функції такі організації, як ОБСЄ, НАТО та ООН.

Упродовж 2000-х років ОБСЄ було дуже важко знайти своє місце в забезпеченні безпеки однополярного світу. Замість побудови системи загальноєвропейської безпеки, задекларованої Паризькою хартією, її функції звелися до попередження конфліктів, контролю над озброєннями, моніторингу за демократичними виборами та правами меншин. Російсько-українська війна фактично винесла вирок цій організації, показавши її абсолютну нездатність вирішувати проблеми європейської безпеки в умовах такого глобального і регіонального протистояння. ООН намагалася також провести реформи відповідно до умов однополярного світу, проте її перманентна структура, вибудована під біполярний світ, так і не змогла повністю прилаштуватися до умов однополярного світу. Певною мірою Організація Об'єднаних Націй виконувала свої функції, але водночас її заходи і рішення далеко не завжди були ефективними та адекватними міжнародній ситуації. Сьогодні, як показала російсько-українська війна, ООН практично втратила свою дієздатність.

Не маючи достатніх оборонних ресурсів та за відсутності механізмів реалізації Спільної безпекової і оборонної політики, ЄС уже сьогодні стикається з викликами, спровокованими реваншистською політикою росії проти України. Реакція ЄС на російську воєнну агресію у 2014 році виявилася неоднозначною. Попри те, що переважна більшість країн ЄС засудила такі дії росії, а ЄС у відповідь запровадив проти неї економічні санкції, погляди на вирішення цього конфлікту розділилися на два табори.

Велика частина європейського політикуму продовжує вірити в концепцію міжнародного порядку, який був встановлений за результатами холодної війни і тому намагається примусити росію повернутися до стратегічного партнерства з Заходом. Згідно з таким підходом, стратегія Заходу в розв'язанні російсько-українського конфлікту спрямована на *умиротворення росії*. Прихильники такого підходу досі живуть ілюзією побудови Великої Європи та переконані, що без росії повернутися до старого міжнародного порядку неможливо. Вони не враховують несумісність стратегічних інтересів та цінностей росії і Заходу. Саме цей антагонізм цінностей дає підставу стверджувати, що саме *з росією неможливо повернутися до старого міжнародного порядку*.

Інша частина європейського політикуму розуміє це і усвідомлює, що росію вже неможливо інтегрувати в європейський міжнародний порядок на основі правил і цінностей, визнаних усіма європейськими державами, до того часу, поки не відбудеться кардинальної зміни кремлівського курсу. Прихильники такого підходу вважають, що така зміна має відбутися всередині самої росії. Але при цьому «Захід не має ні бажання, ні засобів, щоби сприяти чи протидіяти зміні режиму в Росії» (Chatham House Report, 2015, с. XI, тут і далі пер. Г. П.). Вважається, що з часом економічні проблеми в поєднанні з нестримною корупцією на вищому рівні, викличуть зростаючу потребу в змінах. Нова модель розвитку росії є нестійкою і західним урядам варто розробити можливі варіанти реагування на різні сценарії таких змін (Chatham House Report, 2015, с. IX).

Таким чином, вважається, що росія не витримає економічних труднощів, не зможе підтримувати експорт енергоносіїв на задекларованому рівні, а відтак не буде здатною фінансувати свою амбітну програму переозброєння. Всі ці проблеми будуть наростати і в кінці кінців призведуть до зміни путінського режиму в росії. Економічні санкції, запроваджені європейцями та американцями в цьому контексті, мають сприяти прискоренню падіння путінського режиму. Хоча при цьому західні політики усвідомлюють, що «самі по собі європейські та американські санкції навряд чи спровокують такі економічні труднощі, які змусять відмовитись від своєї політики стосовно України» (Chatham House Report, 2015, с. X). Головне, щоб українське керівництво в це вірило.

Головне, що хвилює західний політикум, – це «можливі наслідки хаотичного розпаду путінської системи», а не майбутнє України. Тому головним своїм завданням Захід вважає за необхідне «підготуватись до ускладнень і можливостей, які неодмінно з'являться, коли в росії врешті відбудеться зміна керівництва» (Chatham House Report, 2015, с. XI). В такому підході прослідковується стереотипне мислення часів завершення холодної війни, коли Захід більше боявся вже не Радянського Союзу, а наслідків його розпаду. Такі ж побоювання нині виникають у західного політичного істеблішменту відносно уявних майбутніх наслідків розпаду путінського режиму в росії.

НАТО опиниться перед викликом збереження трансатлантичної єдності та здатності виконувати безпекові та оборонні зобов'язання перед своїми членами. Вочевидь, це призведе до зміни структури НАТО та обмеження відповідальності за безпеку євроатлантичного простору. Як у цій ситуації Європа може впоратися з проблемами своєї безпеки та оборони, які з утратою спроможностей НАТО дедалі більше поглиблюватимуться?

Історія діяльності НАТО не давала жодних підстав сумніватися у дієздатності цієї організації. Тому до цього часу вважається, що тільки членство в НАТО дає найбільші гарантії для національної безпеки, оборони та суверенітету країн-членів Альянсу. Проте ніхто з кандидатів не розмірковував над

вимогами щодо самого НАТО: наскільки його гарантії є міцними і як воно здатне адаптуватись до зміни міжнародного середовища та його спроможності протистояти новим викликам безпеки, обумовленим цим процесом. Іншими словами, як у реальності буде працювати принцип колективної оборони, коли країни Альянсу мають брати реальну, а не гіпотетичну участь у війні. Адже, за винятком воєнної кампанії в Югославії 1999 року, Альянс не пройшов жодного випробування реальною війною. Тому в таких державах, які розташовані на його Східному фланзі під безпосередньою російською воєнною загрозою, і виникає стурбованість щодо надійності таких гарантій колективної оборони. На політичному рівні ця стурбованість обумовлена здатністю держав Альянсу приймати одностайні оперативні рішення на введення в дію статті 5 Вашингтонського договору, а на військово-стратегічному рівні – здатністю проведення воєнних операцій та військового управління багатонаціональними військовими контингентами держав-членів Альянсу для злагодженості їхніх дій у цих операціях в умовах воєнно-політичного конфлікту високої інтенсивності.

Що ж до реакції на російську гібридну агресію проти України, з якої і почалася російсько-українська війна у 2014 році, НАТО на своєму Уельському саміті повернулось до стратегії «стримування Росії», яка передбачала символічні заходи щодо розгортання передових сил негайного реагування шляхом впровадження на своєму східному фланзі чотирьох місій розміром в оперативну групу, які не мали жодного стримувального ефекту на агресивну поведінку Росії.

Отже, трансформація системи міжнародних відносин до багатополярності суттєво змінила розстановку сил у Європі й призвела до появи нових екзистенційних загроз європейській безпеці, головною з яких стала російська воєнна загроза, яка вже проявилась у вигляді російсько-української війни і здатна перерости у війну глобальну, поширившись на увесь європейський континент. Процес розширення НАТО і ЄС на ЦСЄ не вирішив проблеми її безпеки, оскільки питання Нової Східної Європи залишилось невизначеним. Саме ця частина Східної Європи опинилася у вакуумі безпеки. Із завершенням розширення НАТО і ЄС на Схід, Центрально-Східна Європа виявилася розділеною, а її роль «буферної зони» скоротилась до меж Нової Східної Європи.

Така ситуація спровокувала бажання росії повернути собі цю частину Центрально-Східної Європи. Як відреагував Захід на такі амбіції та претензії росії? По-перше, Захід припинив розширення НАТО та ЄС на Нову Східну Європу; по-друге, зайняв пасивну позицію, намагаючись повернути Росію до діалогу та стратегічного партнерства. Мета, яку переслідував Захід усіма цими діями, – зберегти нинішній пост-біполярний порядок у Європі. Але для досягнення цієї мети в Європі бракує одностайності. Росія ж, відчувши слабкість Заходу, розпочала геополітичний наступ на Східну Європу, метою якого є поглинення Нової Східної Європи і встановлення геополітичного контролю над усією

Центрально-Східною Європою. Першу мету вона реалізує переважно воєнним шляхом, другу – шляхом гібридної війни.

НАТО натомість не змогло адекватно і оперативно відреагувати на російську військову загрозу. Замість переходу до стратегії регіонального стримування росії Альянс намагається повернути її до стратегічного партнерства, що говорить про психологічну неготовність Альянсу до конфронтації з Росією і тим більше до війни з нею. Росія ж сприймає це як геостратегічну капітуляцію Альянсу, що ще більше підігріває її агресивні наміри.

Сучасна геостратегічна ситуація, яка склалася в регіоні Центрально-Східної Європи, показала, що з військової точки зору Захід не зможе утримати статус-кво і повернутися до світового порядку, котрий склався в постбіполярний період. У Заходу немає ефективної стратегії стримування росії і ресурсів для її реалізації. Тому на середньострокову перспективу найбільшим викликом для стратегічного партнерства Польщі та України можуть бути два сценарії розвитку геостратегічної ситуації у Центрально-Східній Європі за умови поразки України в російсько-українській війні.

1. Поділ Центрально-Східної Європи на російську і європейську зони впливу і утворення – при досягненні консенсусу між росією і Заходом – біполярної регіональної системи безпеки в Європі, яка, втім, не розв'яже ідеологічного протистояння між російським авторитаризмом із його імперським експансіонізмом та західною демократією. За таких умов українсько-польське стратегічне партнерство виявиться неможливим, оскільки обидві країни опиняться в статусі розділеної периферії і в різних сферах впливу. У цій конфігурації вплив Німеччини і росії в Європі значно посилиться, а США послабиться.

2. Поглинання росією Нової Східної Європи і встановлення контролю над усією Центрально-Східною Європою за умови подальшого ослаблення Заходу. Такий сценарій небезпечний початком широкомасштабної воєнної інтервенції росії в країни Центрально-Східної Європи. В такому разі проєкт побудови «Великої і неподільної Європи» буде остаточно похований, а сама європейська безпека втратить свою цілісність і фрагментується на певні кластери. За такої негативної перспективи Україна та Польща, як і сусідні країни, мають формувати власний регіональний комплекс безпеки (РКБ).

РКБ ЦСЄ як ключовий елемент нової архітектури європейської безпеки

Потреба в побудові такого комплексу обумовлена змінами, що відбулись у системі міжнародних відносин, до яких належить її тенденція до багатополярності, що супроводжується регіоналізацією загроз та інтересів, які спричи-

няють виникнення локальних та регіональних конфліктів воєнного характеру, та послабленням глобального впливу Сполучених Штатів, основною загрозою для яких вважається експансіоністська політика Китаю, а не Росія. А отже, основна увага Вашингтона в цьому безпековому контексті буде приділена Азіатсько-Тихоокеанському регіону, Глобальному Півдню, а не Європі.

Третім важливим чинником, що обумовлює потребу у формуванні РБК, є втрата дієздатності наявних структур безпеки і нездатність їх адекватно реагувати на сучасні воєнні загрози, які характерні для багатополярного світу. В результаті російсько-української війни остаточно зруйнованою виявилася система кооперативної безпеки в Європі. Підірваним виявився і безпековий режим у Європі. Договори, які забезпечували регіональну стабільність і контроль над озброєннями, – такі як договір про Звичайні сили в Європі, Договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності, договір «Відкрите небо» та інші міжнародні угоди – були денонсовані. Стримування як основний елемент загальної стратегії НАТО, спрямований на упередження конфліктів і воєн, виявився неефективним і нездатним стримувати Росію. Адже уникання зіткнення з Росією насправді не є способом її стримати. НАТО виявилося нездатним дотримуватися трьох принципів стримування.

По-перше, рівень мотивації В. Путіна щодо знищення України та наявного порядку був настільки високим, що його агресивні наміри видаються йому менш ризикованими і витратними, ніж будь-яка альтернатива. По-друге, США і НАТО не дали чітких сигналів росії про те, яка загрозлива перспектива її очікує, якщо та проігнорує таке попередження. НАТО не демонструє своїх зобов'язань у разі порушення його попереджень, а тому В. Путін їх ігнорує. По-третє, В. Путін не вірить, що НАТО має можливості та політичну волю виконати свої погрози, тим більше, що воно навіть їх не демонструє.

Тож у перспективі не варто очікувати, що стратегія НАТО зі стримування Росії може спрацювати. По-перше, глобальний інтерес США полягає в збереженні однополярного світу шляхом стримування Китаю, як колись СРСР. У цьому контексті стримування росії має другорядне значення. РФ потрібна США як партнер у стримуванні Китаю, а не як його союзник. По-друге, Україна має бути збережена як буферна зона між росією і НАТО для забезпечення їхньої безпеки. Тому «*Україна не повинна програти, а росія не повинна виграти*». У цьому полягає реалізація стратегії стримування росії на полі битви за буферну зону на території України. По-третє, завдання США і Заходу в російсько-українській війні: забезпечити оборону України на її власній території дипломатичними, економічними та військовими засобами, уникнувши прямої участі у війні з росією.

На сьогодні формат взаємодії, в якому Україна залишається форпостом НАТО на Східному фланзі Альянсу, влаштовує США та ФРН. Держави НАТО надають Україні допомогу у вигляді економічної підтримки та озброєнь і не

мають жодних юридичних зобов'язань перед Україною. Таким чином, Україна зменшує загрозу з боку росії для всіх європейських країн власними силами та життями українських військовослужбовців, водночас країни Північноатлантичного альянсу не застосовують власних збройних сил.

А отже, інституціоналізація допомоги, про яку можна часто почути в експертному середовищі та від багатьох урядовців, задовольнить Україну, але тільки до завершення війни. Вона не може бути замінником НАТО, адже збільшення конвенційних спроможностей України не відверне повторного нападу рф. Водночас факт перебування України у сірій зоні європейської безпеки призведе до подальшої деградації економіки країни, її демографічного потенціалу і зрештою – тільки заохотить рф до реваншу. У випадку нового протистояння рф буде більш підготовленою, а країни Європи заплатять двічі, адже залишити сірі зони у Європі після завершення російсько-української війни – значить відкласти нову війну для майбутніх поколінь.

Сьогодні Україна бореться за безпеку всієї Європи та обороняє її, і це не просто риторика. У 2021 році росія висунула ультиматум не Україні, а НАТО. Україна не була членом Альянсу і якщо на двосторонньому рівні рф дійсно хотіла захопити Україну та зруйнувати її державність, то на системному рівні агресія проти України розглядалася Кремлем у контексті протистояння зі США та Європою. Якби агресія рф вдалась, увесь людський потенціал України, що тепер належав би окупанту, був би мобілізований проти НАТО так само, як росія використала людський потенціал на окупованій території для застосування проти України. Після захоплення сусідньої держави росія вторглася б у держави Балтії і ані сили США, ані сили інших союзників не встигли б захистити членів Альянсу.

А отже, ідея створення Регіонального комплексу безпеки Центрально-Східної Європи обумовлена тим, що, незважаючи на глобальні процеси в сфері міжнародної безпеки, більшість загроз у міжнародних відносинах мають регіональний характер, визначальну роль при яких відіграють географічний та геополітичний чинники. Більшість держав відчуває загрозу, пов'язану головним чином із потенціалом та намірами сусідніх держав. Сусідство країн ЦСЄ з Росією якраз і демонструє таку стурбованість і створює потребу в спільному сприйнятті та захисті від неї. Оскільки російська воєнна загроза має для країн цього регіону перманентний і екзистенційний характер, це є могутнім чинником об'єднання та консолідації держав регіону в протистоянні такій загрозі. Адже росія сприймає регіон ЦСЄ як «санітарний кордон», який має бути зруйнований.

Таким чином, відповідно до теорії Б. Бузана, регіональний комплекс безпеки є транснаціональним регіоном, що містить держави та їхні складові частини, яких об'єднують сталі уявлення про безпеку та відносини у сфері безпеки. На тлі спільної російської і не тільки російської загрози країни ЦСЄ мають такі

уявлення, оскільки з наведених міркувань ЦСЄ вважалася лімітрофним транзитним регіоном, який у історії Європи зазнавав докорінної реструктуризації в період переділу геополітичного простору провідними гравцями в результаті багаточисельних воєн. У сучасних умовах найбільш інтегрованими в сприйнятті російської воєнної загрози є такі країни регіону, як Польща, Україна, Литва, Латвія та Естонія. Таке спільне сприйняття підкріплено певними структурними об'єднаннями на кшталт Люблінського трикутника. Параметри безпеки регіонального комплексу розглядаються на 4 рівнях: 1) внутрішньодержавному; 2) регіональному або міждержавному; 3) міжрегіональному, тобто у відносинах регіону ЦСЄ з сусідніми регіональними структурами; 4) глобальному, тобто у відносинах зі світовою державою в регіоні.

Важливою характеристикою в конструюванні РБК ЦСЄ є такі критерії, як «ідентичність» та «регіональна ідентичність», а також такі категорії, як «друг–ворог». Ідентичність країн регіону, особливо таких, як Польща, Україна та Литва, значною мірою була сформована вже в періоди існування Великого князівства Литовського, Речі Посполитою та боротьби за свою незалежність і належність до ареалу слов'янських народів (у випадку України та Польщі), певними інтеграційними процесами, запровадженими НАТО та ЄС, а також перебуванням у рамках соціалістичного табору в період холодної війни та боротьби за свою незалежність.

Країни регіону відзначаються культурною близькістю, до певної міри католицькою релігією, економічною співпрацею, та тісною політичною взаємодією у форматі стратегічного партнерства, а також спільними демократичними цінностями і спорідненими демократичними режимами. Звісно, що в рамках внутрішньої взаємодії на регіональному рівні зазначені держави сприймають одна одну як друга, що одночасно виключає сприйняття в протилежній категорії. Що стосується міжрегіонального рівня, держави ЦСЄ здебільшого сприймають як ворога саме Росію, що також є невід'ємною характеристикою і відмінною рисою РБК ЦСЄ від інших регіональних комплексів безпеки, яка обумовлюється процесом конфронтації між Росією і країнами регіону.

З іншого боку, міжрегіональний рівень РБК втілюється в тенденції взаємопроникнення під впливом процесу європейської інтеграції, адже країни регіону, за винятком України, є членами ЄС та НАТО. Саме тому РБК ЦСЄ може розглядатись як підсистема в рамках системи (*підкомплекс*) системи європейської безпеки як суперкомплексу. На цій підставі така взаємодія може здійснюватися з іншими європейськими країнами та доповнюватись такими структурами та об'єднаннями в рамках регіону Центрально-Східної Європи, як Тримор'я, Бухарестська дев'ятка та інші.

Глобальний рівень РБК ЦСЄ представлений взаємодією в сфері безпеки з глобальною державою, інтереси якої пов'язані з цим регіоном. Як світова

держава таку роль на теперішньому етапі відіграють США. Проте у зв'язку з зазначеними процесами послаблення глобального впливу цієї держави найбільш імовірно, що таку роль у РБК ЦСЄ буде відігравати Велика Британія, яка найбільш адекватно реагує на загрози цьому регіону і готова брати відповідальність за забезпечення безпеки і оборони країн ЦСЄ. Їй також належить ініціатива в наданні воєнної допомоги Україні в російсько-українській війні та готовність прикрити ці країни своєю «ядерною парасолькою». До того ж, Велика Британія активно втілює зовнішньополітичну доктрину «Глобальна Британія», яка і передбачає повернення її статусу світової держави. Тому саме вона найбільшою мірою зацікавлена у створенні такого регіонального комплексу безпеки в ЦСЄ. Досягнення такого статусу якраз і обумовлюється проникненням зовнішньої держави в регіональний комплекс шляхом укладення альянсів із країнами цього комплексу, які, своєю чергою, для зміни балансу сил шукають подібних зовнішніх союзників.

Розвиток РБК характеризується певною динамікою як внутрішньої, так і зовнішньої трансформації. Внутрішня трансформація відбувається під впливом внутрішніх змін на внутрішньодержавному та міждержавному рівні, що особливо виразно спостерігається нині між іншими країнами регіону в безпековій, оборонній, гуманітарній та економічній сферах. Наступним етапом розвитку РБК ЦСЄ має бути зовнішня трансформація за рахунок розширення чи звуження його кордонів та долучення до його складу інших держав або структур чи варіації елементів регіону.

Такий регіональний комплекс безпеки Центрально-Східної Європи міг би забезпечити стабільність і безпеку країн регіону в умовах послаблення наявних структур європейської та євроатлантичної безпеки, зменшення ролі США в Європі та посилення дезінтеграційних процесів на європейському континенті. Потреба в такому комплексі обумовлена втратою актуальності кооперативної безпеки, яка домінувала в Європі в період становлення монополярного світу. Російсько-українська війна та гібридна війна проти Заходу, розв'язана росією, наочно довели недієздатність такої системи протистояти воєнним та гібридним загрозам.

Стійкість регіонального комплексу безпеки обумовлюється тим, що кожна з держав регіону має враховувати інтереси безпеки своїх сусідів і регіону в цілому. Так разом, сусідні держави можуть формувати сукупний регіональний та субрегіональний баланс сил, який здатен стримувати претензії на домінування та експансію зовнішніх геополітичних гравців, а також протидіяти зовнішнім загрозам. Такий регіональний комплекс дав би змогу ефективніше захищати власну регіональну ідентичність та специфіку розвитку держав регіону від деструктивного геополітичного та цивілізаційного впливу держав-гегемонів. Зважаючи на те, що в умовах багатополярного світу значно зросла воєнна

загроза порівняно з «м'якими» загрозами постбіполярного періоду, на такий регіональний комплекс варто покласти питання спільної оборони.

Провідну роль у формуванні такого регіонального комплексу безпеки Центрально-Східної Європи мала би взяти на себе Польща, за умови поглиблення симетричного стратегічного партнерства з Україною. По-перше, саме Польща значно переважає країни регіону за своїм економічним та військовим потенціалом. По-друге, вона є впливовим членом НАТО та ЄС і має особливі стосунки стратегічного партнерства з США. Польща втілює регіональні проєкти, такі як Тримор'я та Східне партнерство, і здатна захищати свою позицію на міжнародній арені.

Комплекс регіональної безпеки Центрально-Східної Європи може бути додатковою опорою НАТО в зміцненні східного флангу Альянсу та сприяти інтеграційним процесам ЄС у Центрально-Східній Європі. Цей комплекс також повинен діяти автономно, у випадку послаблення спроможностей наявних організацій чи держав-гегемонів, забезпечувати загальну європейську безпеку і вирішувати завдання колективної оборони регіону у випадку, коли це стосується проблем регіональної безпеки.

На регіональний комплекс безпеки має бути покладена координація та інтеграція інших субрегіональних ініціатив, таких як Бухарестська дев'ятка, відносини з ОБСЄ та іншими регіональними безпековими організаціями. Головною проблемою РКБ, навколо якої мають об'єднуватись зусилля, є протидія руйнації росією європейських демократичних цінностей та європейської архітектури безпеки, стримування російської воєнної експансії в Центрально-Східну Європу та недопущення встановлення в регіоні російського домінування.

Регіональний комплекс безпеки (РКБ) у Центрально-Східній Європі має діяти на таких принципах:

стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення зовнішньої воєнної агресії проти країн регіону;

стійкість – мінімізація зовнішньої і внутрішньої уразливості РКБ;

взаємодія – розвиток стратегічних відносин із державами Центрально-Східної Європи, які входять до цього комплексу.

Безумовно, в основу такого комплексу регіональної безпеки ЦСЄ, де Україна та Польща виступатимуть рушійною силою цих інтеграційних процесів, має бути покладена формула *рівноправного симетричного партнерства*, яке здатне збалансувати інтереси і ресурси на досягнення спільних цілей і нейтралізацію спільних загроз та викликів. Втім, найбільш важливим чинником формування такого регіонального безпекового комплекту в Центрально-Східній Європі має стати перемога України в російсько-українській війні.

Висновки

Перспектива побудови комплексу регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі (ЦСЄ) та його ролі в новій архітектурі європейської безпеки обумовлюється чинниками як глобального, так і регіонального рівня, основним із яких стала трансформація системи міжнародних відносин в бік багатополярності. Головним проявом і рушієм цих змін у системі міжнародних відносин стала російсько-українська війна. До таких зрушень, спричинених російсько-українською війною, необхідно віднести насамперед глобальну зміну балансу сили та інтересів, нову геополітичну реструктуризацію і появу нових геополітичних гравців у боротьбі за глобальне та регіональне домінування, а також руйнацію нинішнього світового порядку, що призводить до посилення Китаю, послаблення США і НАТО та появи нової світової системи міжнародних відносин. Такі зміни глобального масштабу в міжнародних відносинах позначилися і на Європі.

Проявами руйнівного впливу російсько-української війни на наявні структури безпеки і безпекові режими в Європі стали: поява нової форми міжнародного конфлікту у вигляді гібридної війни, регіоналізація інтересів провідних гравців та загроз, колапс кооперативної безпеки в Європі, руйнація безпекових режимів та втрата здатності безпекових організацій впливати на виклики міжнародній і національній безпеці. В умовах послаблення наявних структур європейської та євроатлантичної безпеки, зменшення ролі США в Європі та посилення дезінтеграційних процесів на європейському континенті стабільність і безпеку країн регіону міг би забезпечити регіональний комплекс безпеки Центрально-Східної Європи. Потреба в такому комплексі обумовлена втратою актуальності кооперативної безпеки, яка домінувала в Європі в період становлення монополярного світу.

Головною проблемою РКБ, навколо якої мають об'єднуватись зусилля, є протидія Росії в руйнації нею європейських демократичних цінностей та європейської архітектури безпеки, стримування російської воєнної експансії в Центрально-Східну Європу та недопущення встановлення в регіоні російського домінування. Такий регіональний комплекс дав би змогу ефективніше захищати власну регіональну ідентичність та специфіку розвитку країн регіону від деструктивного геополітичного та цивілізаційного впливу держав-гегемонів. Зважаючи на те, що в умовах багатополярного світу значно зросла воєнна загроза порівняно з «м'якими» загрозами постбіполярного періоду, на такий регіональний комплекс варто покласти питання спільної оборони.

Список літератури

Chatham House Report (2015), *The Russian Challenge*, London.

Collins R. (1986), *Weberian Sociological Theory*, New York.

Cooper R. (2002), *The New liberal imperialism*, „The Guardian", 7.04, https://www.theguardian.com/world/2002/apr/07/1, дата звернення: 5.11.2023.

Ван Херпен, М.Х. (2015), *Війна Путіна. Чечня. Грузія. Україна: незасвоєні уроки минулого*, Харків.

Дугин А. (1997), *Основы геополитики. Геополитическое будущее России*, Москва.

Заневич М. (2017), *У полоні старих концепцій: що впливає на українську політику Польщі*, Європейська правда, 19.10, https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/10/19/7072409/, дата звернення: 5.11.2023.

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ

Навчально-наукови інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-4000-1334

Формула рівноправного симетричного партнерства між Україною та Польщею

Анотація. Виходячи з того, що у відносинах між Україною та Польщею вже створена досить ґрунтовна законодавча та нормативно-правова основа, автор поставив за мету сконцентрувати увагу на найбільш важливих аспектах формату стратегічного партнерства, яке останнім часом з різних причин почало втрачати задекларований рівень. Серед таких питань які потребують подальшого дослідження і представлені в цьому розділі: переосмислення концептуальних підходів до визначення стратегічного партнерства, перегляд критеріїв стратегічного партнерства, зміна моделі українсько-польського стратегічного партнерства. У розділі розкривається еволюція стратегічного партнерства між Польщею та Україною та визначаються ключові тенденції його розвитку. Доведено, що з початком російської війни проти України українсько-польське стратегічне партнерство наближається до моделі стратегічного партнерства проти спільної загрози.

Ключові слова: модель стратегічного партнерства, українсько-польське стратегічне партнерство, Польща, Україна, регіональна безпека, рівноправне партнерство, асиметричне партнерство

Streszczenie. Wychodząc z faktu, że w stosunkach Ukrainy z Polską stworzono już dość szczegółowe ramy legislacyjne i regulacyjne, autor postawił sobie za cel zwrócenie uwagi na najważniejsze aspekty formatu partnerstwa strategicznego, które w ostatnim czasie z różnych powodów zaczęło tracić zadeklarowany poziom. Wśród zagadnień wymagających dalszych badań i zaprezentowanych w tym rozdziale znajdują się: ponowne przemyślenie koncepcyjnych podejść do definiowania partnerstwa strategicznego, rewizja kryteriów partnerstwa strategicznego, zmiana modelu ukraińsko-polskiego partnerstwa strategicznego. W rozdziale przedstawiono ewolucję strategicznego partnerstwa Polski i Ukrainy oraz wskazano kluczowe kierunki jego rozwoju. Udowodniono, że wraz z początkiem wojny rosyjskiej z Ukrainą ukraińsko-polskie partnerstwo strategiczne zbliża się do modelu strategicznego partnerstwa przeciwko wspólnemu zagrożeniu.

Słowa kluczowe: model partnerstwa strategicznego, ukraińsko-polskie partnerstwo strategiczne, Polska, Ukraina, bezpieczeństwo regionalne, równorzędne partnerstwo, partnerstwo asymetryczne

Abstract. The author aims to direct attention toward critical aspects of the strategic partnership between Ukraine and Poland, which, despite an established legislative and regulatory framework, has recently experienced a decline from its stated level. This chapter focuses on key issues necessitating further examination, including the reevaluation of conceptual approaches to defining strategic partnership, the review of criteria for strategic partnership, and the potential evolution of the Ukrainian-Polish strategic partnership model. The chapter also explores the historical evolution of the strategic partnership between Poland and Ukraine while identifying significant trends in its development. Moreover, it argues that since the onset of the Russian war against Ukraine, the Ukrainian-Polish strategic partnership has been gravitating towards the model of strategic partnership against a common threat.

Key words: strategic partnership model, Ukrainian-Polish strategic partnership, Poland, Ukraine, regional security, equal partnership, asymmetric partnership

Вступ

Характерною особливістю сучасного стану українсько-польського стратегічного партнерства є те, що воно проходить в умовах російсько-української війни. Як наслідок, найбільш чутливою і загрозливою є сфера регіональної безпеки. Цілком очевидно, що саме Східна Європа опиняється в епіцентрі регіонального та глобального протистояння між двома ключовими геополітичними потугами: росією та США. Росія розпочала війну проти Заходу за повернення під свій контроль цього стратегічно важливого регіону Європи. Кінцевою метою цієї війни росії є руйнація наявної архітектури безпеки в Європі та перегляд того світового порядку, який склався після завершення Холодної війни.

Реалії війни вплинули на характер стратегічного партнерства України з Польщею, обумовили необхідність інвентаризації двосторонніх відносин між ними.Отже, нині серед найважливіших індикаторів українсько-польського стратегічного партнерства потрібно виділити нові критерії, специфічні для умов війни. Це означає, що головний пріоритет у розвитку такого рівня відносин зміщується у воєнну сферу, а модель українсько-польського стратегічного партнерства трансформується з асиметричної в модель рівноправного симетричного партнерства проти спільної загрози. Інша важлива тенденція цього партнерства обумовлюється процесом євроінтеграції України, при якому Польща перетворюється з адвоката України в союзника. В цьому контексті стратегічне партнерство між Польщею та Україною є проміжним рівнем таких відносин на шляху до укладення союзу між двома країнами.

Стратегічне партнерство в концептуальному вимірі

Стратегічне партнерство є однією з найвагоміших характеристик і критеріїв оцінки рівня міжнародної взаємодії держав. На відміну від таких відносин, як співробітництво, конфронтація чи навіть війна, або партнерство чи союзництво, воно характеризується насамперед спільністю стратегічних інтересів на противагу відносинам війни чи конфронтації, які відзначаються наявністю гострих антагоністичних суперечностей між країнами, чиї інтереси носять гострий безкомпромісний характер. На відміну від таких відносин ворожості, відносини мирного співіснування характеризуються цілим комплексом суперечностей між державами, але при цьому їх інтереси не мають антагоністичного характеру. Отже, відносини мирного співіснування є перехідною сходинкою до конструктивних відносин, у рамках яких можливі компроміси. Безумовно, в цьому контексті мирне співіснування може бути початковою висхідною сходинкою до формування відносин стратегічного партнерства. Оскільки обидва

рівні виключають антагонізм інтересів, наближеними до відносин стратегічного партнерства є також відносини співробітництва, які характеризуються наявністю спільних інтересів, в основі яких лежить обопільна вигода.

Дещо вищим рівнем міжнародної взаємодії вважаються відносини партнерства, які, на відміну від співробітництва, характеризуються не тільки наявністю зацікавленості у співпраці, але й наявністю спільної проблеми та спільного підходу щодо її вирішення. Партнерство також обумовлює бачення спільних шляхів реалізації національних інтересів держав-партнерів та узгодженість позицій і дій щодо вирішення певних спільних проблем. Водночас при відносинах партнерства держава-партнер залишає за собою право вести самостійну політику і мати самостійну позицію, яка може відрізнятися або мати суттєві розбіжності з позицією її партнера. Відносини партнерства не передбачають створення спільних органів та жорсткої координації дій.

Відносини союзництва передбачають наявність досить жорстких зобов'язань перед іншими країнами – членами союзу щодо забезпечення їхньої національної безпеки і оборони. Необхідною умовою союзницьких відносин є наявність спільних керівних органів, рішення яких є обов'язковими до виконання кожною країною – членом союзу. Союзницькі відносини значно зміцнюють стан національної безпеки держави та її обороноздатність, але водночас вони суттєво обмежують можливості держави у прийнятті рішень та проведенні самостійної політики в сфері безпеки і оборони. Союзницькі відносини складаються не тільки в результаті збігу національних інтересів у сфері безпеки і оборони, а й при наявності спільного противника або спільної військової загрози. Саме останні чинники виступають у якості інтегратора альянсу і укладення союзницьких міждержавних відносин. Союзницькі відносини встановлюються шляхом укладення двостороннього воєнно-політичного договору про взаємодопомогу в галузі безпеки і оборони чи приєднання до воєнно-політичних блоків. Головним у цих правових документах є положення про те, що збройний напад на одну або кілька сторін договору вважається нападом на них усіх і кожна сторона в разі здійснення такого нападу надасть допомогу тій стороні або сторонам, які зазнали нападу.

Чим же тоді відрізняється стратегічне партнерство від союзництва чи простого партнерства? Стратегічне партнерство є проміжною ланкою між партнерством і союзництвом. Відмінність його насамперед у характері самих інтересів країн та механізмів їхньої реалізації і має свої особливі критерії оцінки. Стратегічні інтереси, притаманні акторам таких відносин, мають довготривалий характер. Реалізація таких інтересів спричиняє вирішальний вплив на внутрішній розвиток країни, її зовнішньополітичний та воєнно-політичний курс. Такі інтереси пов'язані насамперед із забезпеченням тими ресурсами, які необхідні для підтримання життєдіяльності суспільства та розвитку країни.

До них належать: забезпечення енергоносіями, продовольством та іншими видами стратегічної сировини і природних ресурсів, безпечний доступ до життєво-важливих регіонів світу, національна безпека держави.

Стратегічне партнерство відповідає цьому критерію тільки в тому разі, коли ці інтереси обопільні. Коли ж одна держава має такі інтереси, а інша – ні, то тоді відносини можна охарактеризувати як стратегічну залежність. При цьому стратегічні інтереси обох країн повинні обов'язково збігатися, а не суперечити один одному.

Своєю чергою, збіг або розбіжність стратегічних інтересів залежать від сфери їхньої реалізації. Стратегічні інтереси стосуютьсяпередовсім таких сфер, як воєнно-політична, економічна, зовнішньополітична. Рівень стратегічного партнерства у відносинах між державами гарантується у тому разі, коли є збіг стратегічних інтересів у певній сфері або декількох сферах. Ситуація, коли одна держава має стратегічні інтереси відносно свого партнера в одній сфері, а цей партнер пов'язує свої стратегічні інтереси з іншою сферою, не може класифікуватись як стратегічне партнерство. Зазначені розбіжності в сферах стратегічних інтересів можуть призвести до певних суперечностей, розв'язання котрих потребує певних поступок від обох сторін. У такій ситуації стратегічне партнерство носитиме переважно декларативний характер. У воєнно-політичній сфері основою для обопільних стратегічних інтересів може бути потреба у вирішенні спільних проблем безпеки, а також необхідність протидіяти спільним загрозам і викликам.

Стратегічне партнерство у воєнно-політичній сфері може передбачати також надання військової допомоги на прохання держави-партнера та допомоги в розвитку та зміцненні його оборонної сфери. Хоча при цьому стратегічне партнерство не зобов'язує кожну країну до таких дій, як це прийнято при укладенні союзницьких відносин. Водночас стратегічне партнерство спонукає держави-партнери враховувати національні інтереси одна одної та йти на компроміси задля досягнення спільних стратегічних цілей. У рамках стратегічного партнерства можуть підписуватись як закриті, так і відкриті воєнно-політичні угоди як міждержавного, так і міжвідомчого характеру.

Стратегічні партнери можуть координувати свою діяльність у досягненні спільних стратегічних інтересів та демонструвати спільну позицію з тих чи інших зовнішньополітичних або воєнно-політичних питань. Хоча, знову ж таки, такі дії їх ні до чого не зобов'язують. Співробітники Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Разумкова стверджують, що «в основі стратегічного партнерства лежить геополітична взаємозалежність, іноді – географічна та культурна близькість двох держав. В окремих випадках пошук стратегічних партнерів зумовлений бажанням держави стати регіональним чи світовим лідером» (Передумови для встановлення відносин…, 2000, с. 19).

У цьому випадку акцентується геополітичний чинник як критерій визначення рівня стратегічного партнерства та формування спільних стратегічних інтересів.

Продовжуючи аналіз саме в такому контексті, слід зазначити, що цей геополітичний чинник може слугувати критерієм для визначення відносин «стратегічного партнерства» як на глобальному, так і на регіональному рівні. Стратегічне партнерство – це напрямок, на якому країна концентрує основні ресурси для досягнення головної стратегічної мети

Цей теоретичний екскурс показує, що до рівня стратегічного партнерства можна віднести тільки ті відносини між країнами, які відповідають таким критеріям. По-перше, мають спільні стратегічні інтереси в декількох сферах відносин. По-друге, мають однакове розуміння сторонами змісту стратегічного партнерства. По-третє, такі відносини мають характеризуватися сталістю, тобто наявністю попередньої практики координації зовнішньополітичних дій держав на міжнародній арені. По-четверте, важливою їх рисою є поступальність відносин стратегічного характеру. По-п'яте, необхідна наявність чітких механізмів координації стратегічних інтересів у рамках партнерства. По-шосте, зміст стратегічного партнерства має бути закріплено в окремому міжнародному документі.

Аналіз українсько-польських відносин відповідно до цих критеріїв вказує на повну їх відповідність рівню «стратегічного партнерства». Проте дискусійною нині залишається сама модель стратегічного партнерства між Україною та Польщею, зважаючи те, що в реальності таке стратегічне партнерство є асиметричним. Деякі експерти стверджують, що Польща з самого початку будувала свої відносини з Україною за моделлю тактичного партнерства заради стратегічних результатів. Основним мотивом для створення такої моделі відносин виступає потенційна можливість досягти своїх стратегічних інтересів шляхом укладення тимчасового партнерства, а не конфронтація з тією чи іншою державою. Тому модель тактичного партнерства заради стратегічних результатів, як правило, встановлюється між ключовими центрами сили або державами, що претендують на подібний статус на глобальному або регіональному рівнях (Жовква, 2006, с. 47).

Обґрунтовуючи притаманність такої моделі стратегічного партнерства Польщі та України, заступник керівника Офісу Президента України І. Жовква стверджує: «Якщо всередині НАТО проблему знаходження адекватної позиції Польща вирішила за рахунок встановлення стратегічного партнерства із США, то в ЄС вона спробувала закріпити за собою роль "локомотива" інтеграції країн Східної Європи, передусім України, до Європейського Союзу. Саме такою роллю і пояснюються відповідні ініціативи Польщі» (Жовква, 2006, с. 47). Дійсно, Польща прагне стати регіональним лідером у Центрально-Східній Європі і тому реалізує проєкт Тримор'я, ініціювала програму Східного партнерства та інші інтеграційні проєкти.

Еволюція українсько-польського стратегічного партнерства

Основою зовнішньої політики Польщі після розпаду біполярної системи міжнародних відносин та краху СРСР стало «повернення в Європу» шляхом приєднання до ЄС і НАТО, тобто за основу був взятий прозахідний зовнішньополітичний курс. Разом із тим проблеми, з якими зіткнулася зовнішня політика Польщі, не обмежувалися лише проєвропейським курсом. Ішлося про нові підтвердження державотворчості Польщі, яка мала базуватися на історичній спадщині Речі Посполитої, національному будівництві, побудові модерних політичних інститутів, проведенні внутрішніх реформ, а головно про те, яке місце має посідати Польща в усьому геополітичному просторі Європи і яку роль вона може відігравати в регіональних і загальноєвропейських процесах. Вирішення цих складних проблем потребувало свого концептуального обґрунтування.

Прихід до влади «Солідарності» наприкінці 1980-х років обумовив вибір концепції Ґедройця–Мерошевського. Безумовно, при цьому зовнішня політика Польщі мала рухатись у тренді побудови «Великої Європи», Східної політики Німеччини та розширення НАТО і ЄС, що давало їй змогу заручитися підтримкою ФРН у приєднані до цих західноєвропейських та євроатлантичних структур, залагодити проблеми повоєнного влаштування німецько-польського кордону і отримати німецькі інвестиції для польської економіки. Проте завдання полягало в тому, щоб не тільки перебувати в тренді євроатлантичного та західноєвропейського процесу, а й стати промоутером цього процесу. Таким промоутером Польща могла бути тільки на східноєвропейському напрямку. Тож концепцію Є. Ґедройця треба було адаптувати до тодішніх реалій однополярного світу.

Головним постулатом доктрини Ґедройця–Мерошевського є переконання в тому, що Польща має визнати повну незалежність України, Литви і Білорусі. При цьому зміцнення державного суверенітету цих країн не повинно стати предметом конфлікту з Росією. Отже, за переконанням Є. Ґедройця, створення поясу таких дружніх держав забезпечить Польщі непорушність її східних кордонів і допоможе уникнути становища своєрідної буферної зони, в якій вона опинилась у міжвоєнний період. Але для цього Польща повинна відмовитися від ідеї імперіалізму і прагнення домінувати в Східній Європі та від прагнень повернути землі на Сході, які належали їй до 1939 р. Натомість місія Польщі полягатиме в тому, щоб допомогти цим країнам інтегруватися до західної цивілізації. Практичною реалізацією цієї доктрини в 1990-х роках стала концепція «східноєвропейської співпраці», яка розглядала відносини з Україною, Білоруссю та Литвою як необхідний етап для подальшого, більш органічного входження східноєвропейських країн, у тому числі й Польщі,

до західноєвропейських структур (Милякова, 2000, с. 13–21). Така зовнішньополітична концепція Польщі виявилася надзвичайно продуктивною для українсько-польських відносин.

Першим свідченням такого втілення стало підписання 13 жовтня 1990 р. у Києві міністром закордонних справ Республіки Польща К. Скубішевським і міністром закордонних справ Української РСР А. Зленком «Декларації про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин». У статті 3 цієї декларації записано: «Українська Радянська Соціалістична Республіка і Республіка Польща не мають одна до одної жодних територіальних претензій і не будуть висувати таких претензій у майбутньому». Обидві країни пообіцяли поважати права національних меншин на своїй території і сприяти покращенню їх положення. У Декларації ще раз підтверджувалися історичні й етнічні зв'язки між Польщею та Україною та містилася згадка про «етнічну і культурну спорідненість польського та українського народів» (Burant, 1993, с. V).

2 грудня 1991 р. Республіка Польща першою серед зарубіжних країн визнала державну незалежність України. 8 січня 1992 р. між двома країнами встановлено дипломатичні відносини. 18–19 травня 1992 р. відбувся перший офіційний візит президента України Л. Кравчука до Республіки Польща. Під час цього візиту було підписано міждержавний Договір «Про добросусідство, дружні відносини і співробітництво», в якому, зокрема, зазначалося, що країни «вживатимуть і підтримуватимуть заходи, спрямовані на збереження і розвиток позитивних традицій спільної спадщини, а також подолання упереджень і негативних стереотипів у відносинах між двома народами» (Договір між Україною та Республікою Польщею про добросусідство…, 1992).

24–25 травня 1993 р. відбувся офіційний візит в Україну президента Польщі Л. Валенси, одним із головних результатів якого стало створення Консультаційного комітету президентів України і Республіки Польща. Польща погодилася допомагати Україні інтегруватися до західноєвропейських структур – НАТО і ЄС. Після візитів Л. Кучми до Польщі 25–27 червня 1996 р. і новообраного президента Польщі А. Квасневського до Києва 20–22 травня 1997 р. українсько-польські відносини вийшли на рівень стратегічного партнерства. 21 травня 1997 р. голови обох держав підписали спільну неформальну Декларацію «До злагоди і єднання», в якій цей рівень відносин був закріплений юридично.

У той період партнерство базувалося на симетричних відносинах між двома державами. Симетричні відносини, як відомо, характеризуються паритетом стосунків, рівноправністю та збалансованістю. На основі цих принципів Україна та Польща змогли знайти політичне та історичне порозуміння і значно просунути свої національні інтереси, як у двосторонній, так і міжнародній сферах. Таке симетричне партнерство підтверджувалося тим, що обидві держави володіли потенціалами, співставними в економічному, фінансовому та

гуманітарному вимірі, що дозволяло їм розвивати відносини на паритетних засадах. Обидві держави відігравали і відіграють важливу геополітичну і геостратегічну роль у регіоні Центрально-Східної Європи і мали спільні погляди на питання розвитку регіональної та європейської безпеки. Обидві держави упродовж 1990-х років мали перед собою схожі завдання щодо інтеграції до європейських та євроатлантичних структур.

Проте протягом останніх 20 років симетричність цих польсько-українських відносин невпинно трансформувалась у бік асиметрії. Тому сучасне польсько-українське стратегічне партнерство набуло ознак класичної асиметрії. В економічній сфері за критерієм ВВП Україна поступається Польщі у 5 разів, у валютно-фінансовій системі теж прослідковується значний диспаритет. Якщо у військовій та оборонній сфері в 90-х роках Україна зі своїм потенціалом переважала Польщу в 2,5 раза, не враховуючи ракетно-ядерний потенціал розміщений на українській території, то тепер Польща за своїм військовим потенціалом має перевагу над Україною в 1,3 раза.

Чітко позначилась і статусна асиметрія в міжнародній сфері. Польща увійшла до п'ятірки передових країн Європи, є членом НАТО та ЄС. Україна ж із суб'єкта міжнародних відносин перетворилась на об'єкт зовнішніх впливів (і лише нині, в період російсько-української війни, Україна відновила свою суб'єктність). Її економіка виявилась деіндустріалізованою та монополізованою олігархами. У країні процвітала тотальна корупція, яка стала одним із основних механізмів державного управління. Результатом такої деградації стала неспроможність України захищатися від зовнішньої воєнної агресії та мати сталий економічний розвиток. У міжнародному плані Україна опинилась поза межами НАТО та ЄС, у «сірій зоні» вакууму безпеки, під безпосередньою загрозою широкомасштабної інтервенції з боку Росії. Таке становище призвело до того, що Україна перетворилася з надійного контрибутора в проблему європейської безпеки.

Базовими чинниками для подолання такої асиметрії є спільність стратегічних інтересів України та Польщі у сфері безпеки та оборони, економічній та енергетичній сферах, міжнародній сфері. Відносини стратегічного партнерства України та Польщі відповідають такому критерію як сталість двосторонніх відносин, хоча за цим критерієм існують поки непереборні проблеми, пов'язані з суперечливою історією стосунків двох держав, які об'єднують і одночасно роз'єднують погляди на цю спільну історію. Водночас ознакою їхніх паритетних стосунків є розвиток політичного діалогу між урядами та керівництвом України та Польщі, однакове розуміння змісту партнерства, хоча і не у всіх сферах. Зокрема, це стосується насамперед гуманітарної сфери. В цьому сенсі прослідковуються і розбіжності у пріоритетах партнерства. Якщо для України пріоритетною є військова, оборонна та економічна сфери, то для Польщі гуманітарна.

Та, незважаючи на розбіжності, Україна і Польща мають розвинену договірно-правову базу для поглиблення відносин стратегічного партнерства. Подоланню асиметричності у двосторонніх відносинах міг би сприяти досвід Польщі в проведенні антикорупційних реформ та посиленні інституційної спроможності органів державної влади.

Українсько-польське стратегічне партнерство в умовах російсько-української війни

Звісно, розвиток стратегічного партнерства має доволі динамічний характер, а тому моделі такого рівня відносин можуть із плином часу трансформуватись залежно від внутрішньополітичних процесів в обох країнах та зміни міжнародної ситуації. Так із початком російської війни проти України українсько-польське стратегічне партнерство наближається до моделі стратегічного партнерства проти спільної загрози. Очевидно, відтепер і в подальші роки, допоки відбувається російсько-українська війна, яка має тенденцію до переростання в глобальну війну, що становить перманентну воєнну загрозу Польщі з боку Росії, модель стратегічного партнерства проти спільної загрози стане основною в українсько-польських відносинах.

Тож постає необхідність обґрунтування додаткових критеріїв визначення стратегічного партнерства в умовах війни. Дослідники Центру Разумкова до загальних критеріїв додають ще два важливі показники визначення рівня стратегічного партнерства: по-перше, це держави, які надають найбільшу допомогу Україні в протистоянні російській агресії; по-друге, це держави, політично солідарні з Україною в російсько-українській війні. Згідно з цими специфічними критеріями, Польща є лідером у рейтингу відповідності рівню стратегічного партнерства, займаючи першу сходинку в 91,1% серед опитаних експертів і другу сходинку в 78,5% серед опитаних громадян, поступаючись за рівнем підтримки лише США (87%) (Пашков та ін., 2023, с. 7).

У Стратегії зовнішньополітичної діяльності України додається ще одна категорія, яка стосується стратегічного партнерства. Це стратегічно важливі для України держави, до яких належать США, Велика Британія, Польща, Канада, Німеччина, Франція, Литва, Японія, Румунія, Молдова. Ця група держав під час війни виступила на підтримку України, засудила російську інтервенцію, запровадила санкції та здійснює різноманітну допомогу і підтримку Києву. Це послідовна проукраїнська позиція керівництва країн, яка впроваджується ними на світовій арені (Пашков та ін., 2023, с. 10). Відносини зі «стратегічно важливими» для України державами базуються на цінностях демократії, верховенства права та сприянні її європейській і євроатлантичній інтеграції.

Виходячи зі специфіки сфер стратегічного партнерства, в цьому дослідженні рекомендується виділити критерії для кожної з таких сфер. Наприклад, для економічної сфери такими критеріями варто обрати осяг економічної допомоги, інвестиції, допомогу Україні в забезпеченні енергетичної стабільності, торговельний баланс. У безпековій сфері – допомогу в підвищенні обороноздатності держави та надання безпекових гарантій.

Що ж до ідентифікації сучасного рівня такої взаємодії, у Стратегії зовнішньополітичної діяльності України зазначено: «Стратегічне партнерство з Республікою Польща в європейському, євроатлантичному, регіональному та двосторонньому вимірах є одним із головних пріоритетів зовнішньополітичної діяльності України. Таке партнерство потребує подальшого наповнення новими масштабними проєктами в безпековій, енергетичній, військовій, торговельно-економічній сферах» (п. 111). Наявність значної української національної меншини в Республіці Польща зумовлює підвищену увагу до питань захисту прав і законних інтересів українців у цій державі. Україна відкрита для двостороннього діалогу з питань історичної пам'яті з метою подолання наявних стереотипів, мінімізації впливу трагічних сторінок спільної історії на двосторонню співпрацю (п. 112). (Указ Президента України…, 2021). Стратегія національної безпеки України визначає, що стратегічне партнерство з Республікою Польща, Азербайджанською Республікою, Грузією, Литовською Республікою, Турецькою Республікою українська держава буде розвивати з метою захисту власних національних інтересів та зміцнення регіональної безпеки. Отже, в цьому документі Польща зазначена як одна з 5 стратегічних партнерів України (Указ Президента України…, 2020).

Тож постає питання: яке місце за пріоритетністю відводиться Польщі серед цих інших стратегічних партнерів України? Згідно з соціологічним дослідженням Центру Разумкова, проведеним серед українських громадян, Польща займає третю сходинку, поступаючись тільки США та Великій Британії. 92,3% опитаних українських громадян підтвердили рівень стратегічного партнерства з Польщею, тоді як із США – 93,4%, а з Великою Британією – 93,8%. Експерти ж дали більш високу оцінку Польщі як стратегічному партнеру, згідно з якою за рівнем підтримки в 97% вона займає другу сходинку в рейтингу, поступаючись тільки США (98%) (Пашков та ін., 2023, с. 11).

Саме ці пункти української зовнішньополітичної стратегії вказують на головні пріоритети, якими намагається керуватися Україна в розвитку відносин стратегічного партнерства з Польщею. Проте з огляду на те, що ця Стратегія була затверджена Указом Президента України 26 серпня 2021 року, тобто ще до початку широкомасштабної російсько-української війни, очевидно, що саме перебіг цієї війни вже потребує докорінної зміни пріоритетів України у відносинах стратегічного партнерства з Польщею.

Поглиблення стратегічного партнерства між Україною та Республікою Польща посилилось в умовах гібридної війни Росії та її переростання в широкомасштабну російсько-українську війну. Під її впливом Польща першою відчула на собі потужний міграційний удар у вигляді мільйонів українських біженців. Від початку вторгнення Польща прийняла більше українських біженців, ніж будь-яка інша європейська країна, водночас ідучи їм назустріч у питаннях доступу до охорони здоров'я та освіти, а також можливості працевлаштування. Упродовж 2022 року польська влада зареєструвала понад 1,5 млн українських біженців. Польща стала транзитною дорогою та домом для мільйонів українців. З 24 лютого 2022 року польсько-український кордон перетнули 9,4 млн українців, що за кількістю дорівнює 25% населення Республіки Польща. В цьому контексті 12 березня 2022 року президент Польщі Анджей Дуда підписав Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави». Цим документом українцям дозволили перебувати на території Польщі упродовж півтора року, мати право на роботу, а також державні виплати нарівні з громадянами Польщі.

Такі дії польської влади знайшли одностайну підтримку з боку польського суспільства. Так, на запитання, чи повинна Польща приймати українських біженців, 26% обрали варіант «однозначно так» і 53% – «радше так». «Однозначно ні» відповіли 4% опитаних, а 11% – «радше ні». Крім того, 52% опитаних громадян Польщі заявили, що вони або хтось із членів їхньої родини добровільно і безоплатно допомагають біженцям, які прибувають з України. 48% висловили протилежну думку. Респондентів також запитали про допомогу, яку Польща надає біженцям з України. Більшість – 64% – вважає цю допомогу достатньою. Лише 3% опитаних вважають цю допомогу занадто малою. У перші дні повномасштабного вторгнення українцям кинулися допомагати не лише на найвищому державному рівні. Приватні польські компанії організовували поставки гуманітарних вантажів до кордону, а в містах з'являлися пункти допомоги, куди звичайні люди приносили все, чим могли поділитися. Крім того, вони залишали там свої контакти, тим самим зголошуючись прийняти у своїх домівках тих українців, які не мали прихистку.

Лише за перші три місяці війни поляки віддали українським біженцям 10 млрд злотих зі своїх сімейних бюджетів. Про це свідчать результати дослідження, яке провели фахівці Польського економічного інституту (Polacy mogli wydać…, 2022). Це в 2,5 раза перевищує витрати поляків на благодійність за весь 2021 рік. Загалом до матеріальної підтримки біженців долучилося 70% населення Польщі. Польські мобільні оператори надали можливість безкоштовних дзвінків упродовж першого місяця перебування у Польщі. Найбільша польська залізнична компанія «PKP Intercity» запровадила безкоштовний проїзд для громадян України до кінця червня 2022 року. Фінансова допо-

мога Україні з боку Польщі склала понад 2,1 млрд дол. США. Звичайно, такі велетенські пожертви негативно позначились на економічному стані Польщі. Зросла інфляція, підвищився попит на житло, продукти харчування, товари та послуги, що підвищує витрати. У квітні 2023 року майже 64% компаній виробничої сфери заявили, що війна в Україні мала незначний негативний вплив на бізнес-активність (Freytag von Loringhoven, 2023).

Цю ситуацію відразу ж використала російська пропаганда. Аби погіршити відносини між Україною та Польщею, Росія проводить інтенсивну пропагандистську та дезінформаційну кампанію. У російськомовному інформаційному просторі поширюється наратив про те, що польська армія має намір увійти в Україну, щоб захопити її західну частину в ім'я ідеї «великої Речі Посполитої». Своєю чергою, полякам подається інша версія. Для них російська пропаганда поширює міфи про те, що підтримка України та допомога українським біженцям не в інтересах Польщі – що це може призвести до втягнення її у війну з усіма відповідними наслідками, включаючи отримання ядерного удару. Попри те, що і українці, і поляки мають імунітет від подібних дезінформаційних вірусів, створених російськими пропагандистами, ці наративи створюють певний інформаційний дискомфорт для народів, сіють сумніви у їхній підсвідомості.

Своєю чергою, поглиблення військового та оборонного співробітництва має стати магістральним напрямком розвитку рівноправного симетричного партнерства України та Польщі. Така першочергова пріоритетність обумовлена дедалі більшою воєнною загрозою з боку Російської Федерації для України та Польщі, нарощуванням наступальних угруповань російських військ, розгортанням нової ракетної зброї та проведенням масштабних військових навчань стратегічного рівня на східному фланзі НАТО і тимчасово окупованих територіях України, а головне – російсько-українською війною. Така агресивна зовнішня і воєнна політика росії не тільки загрожує національній безпеці обох держав, але й може спровокувати регіональну війну в Центрально-Східній Європі.

Водночас потребує вирішення проблема асиметричного характеру українсько-польського стратегічного партнерства. Вирішення цього завдання залежить від того, яке місце відводиться цьому стратегічному партнерству в зовнішній політиці Польщі. Тож першочергово для відновлення симетричного стратегічного партнерства необхідно зосередитися на формуванні його відповідної концептуальної бази, в якості якої може бути обрана *стратегія рівноправного симетричного партнерства*.

Від асиметричного партнерства до моделі рівноправного симетричного партнерства проти спільної загрози

Коли ми апелюємо до дихотомії таких понять, як рівноправне/нерівноправне, то необхідно визначити, в чому таке партнерство було нерівноправним і як ця нерівноправність має бути подолана. Звісно, асиметричні відносини самі по собі передбачають таку нерівноправність, оскільки вони характеризуються такими рисами, як дисбаланс, диспаритет та нерівноправність. Рівноправні ж відносини базуються на таких принципах, як неієрархічність, неантагоністичність відносин, ресурсна компліментарність та їхня перцептуальна симетрія (Митрофанова, 2006, с. 158–159).

Неієрархічність відносин між Україною та Польщею характеризується тим, що у світовій ієрархії міжнародних відносин вони відносяться до того самого рівня середніх держав, які схильні претендувати на регіональне лідерство в окремих царинах. Україна та Польща спільними зусиллями намагаються подолати антагонізм спільної історичної спадщини, обумовлений фактом визвольної боротьби у XVII столітті та операцією «Вісла» в повоєнний період XX століття і Волинською трагедією поляків, спричиненою польсько-українськими сутичками в регіонах Західної України та Східної Польщі. Підписанти Декларації «До злагоди та єднання» підтверджують прагнення керуватися цією метою. Ресурсна комплементарність передбачає надання взаємодопомоги у вирішенні спільних завдань та інтересів України й Польщі. Перцептуальна симетрія базується на порозумінні, реальних планах, спільних цінностях та ментальній і національній близькості українського та польського народів, розумінні їх спільної долі.

Безумовно, перехід до такої принципово іншої моделі стратегічного партнерства потребує свого концептуального обґрунтування та розробки стратегії її імплементації. Першим етапом роботи над розділами такої стратегії мав би стати огляд міжнародного середовища в регіоні Центрально-Східної Європи, яке відповідно оцінюється двома сторонами. Заключною частиною цього огляду має стати ідентифікація національних інтересів двох держав у зовнішньополітичній і безпековій сфері. Наступним етапом у розробці стратегічного документа є аналіз та ранжирування загроз національній безпеці Польщі та України за критеріями сфери, актуальності та вірогідності, а також виділення серед них спільних та відмінних загроз. Третій етап має бути присвячений розробці спільних завдань Польщі й України в реалізації спільних зовнішньополітичних інтересів та нейтралізації спільних загроз їхній національній безпеці. Четвертий етап роботи необхідно сконцентрувати на розробці інструментальних аспектів стратегії, які потім можна буде викласти і представити в конкретних пропозиціях. При цьому варто зауважити, що представлена

стратегія покликана виконувати функцію стратегічного та керівного документа, а не сприйматись як конкретний план чи програма дій, яка потребує фінансового та організаційного забезпечення з відповідним розрахунком необхідних ресурсів. Останнє вже стосується повноважень конкретних органів виконавчої влади.

Виходячи з пріоритетності безпекової, оборонної та економічної сфери, а також їх асиметричного характеру в системі партнерських відносин між Україною та Польщею, варто було би виділити першочергові завдання, які необхідно вирішити в цих сферах. Найперше для подолання диспаритету в сфері економічних відносин необхідно зосередити зусилля на таких напрямках економічного співробітництва: модернізація промислового виробництва; поліпшення інвестиційного клімату та створення спільних підприємств і спільного виробництва на території обох країн; заміщення українсько-російського виробництва кооперацією з польськими підприємствами; створення більш сприятливих умов для торгівлі на паритетних умовах; сприяння Польщі в адаптації Україною нормативів і стандартів, прийнятих у ЄС; запровадження промислового безвізового режиму між Україною та Польщею як країною ЄС; запозичення польського досвіду в розвитку зеленої енергетики та охорони довкілля; протидія нелегальним фінансовим потокам та податковим злочинам; координація у сфері трудової міграції; енергетична взаємодія та питання перетину кордону, боротьба з порушенням митних правил і норм фітосанітарної сертифікації; розблокування ліцензії на вантажні перевезення; будівництво газового інтерконектора, що має спростити отримання американського скрапленого газу, який поступає у польський термінал у Свіноуйсьці.

Однією з вад партнерських відносин між Україною та Польщею є слабка інституційна спроможність органів державної влади реалізувати заходи і плани в ключових сферах співробітництва між двома країнами. Створення таких дієвих механізмів співпраці та координації сприяло би підвищенню рівня рівноправності та паритетності в досягненні симетричного партнерства. А отже, постає питаннястворення цілісної системи координації органами державної влади реалізації симетричного партнерства. Побудова такої системи координації та взаємодії мала б бути певною ієрархічною вертикаллю, починаючи з вищого рівня українсько-польської міждержавної комісії, очолюваної президентами двох країн, яка б замінила наявний Консультативний комітет.

Ця комісія має займатись розробкою стратегії відносин на вищому політичному рівні, обговоренням та вирішенням проблем регіональної безпеки та регіональної співпраці у військовій та соціально-гуманітарній сферах. Другий рівень могла би складати українсько-польська міжурядова комісія, очолювана прем'єр-міністрами обох держав, на яку покладається взаємодія в економічній сфері партнерства, питання енергетичної безпеки, митної, тарифної та міграа-

ційної політики, при яких створюються експертні групи для підготовки відповідних угод та консультацій. Питання конкретної співпраці варто покласти на міжвідомчі комісії у сфері безпеки та оборони, зовнішніх справ, економіки та інших сферах, очолювані міністрами та керівниками інших відомств. Важливу роль у формуванні договірно-правової бази має відігравати міжпарламентський діалог між Сеймом Республіки Польща та Верховною Радою України, який реалізується змішаними двосторонніми парламентськими групами. Варто було би подумати над запровадженням такого допоміжного інституційного механізму, як міжвідомча стратегічна група (МСГ) з українсько-польського партнерства, на яку би покладалась розробка стратегії вирішення найбільш актуальних питань українсько-польських відносин.

Пріоритетність безпекової сфери рівноправного стратегічного партнерства між Україною та Республікою Польща обумовлюється насамперед спільними загрозами, головною з яких стає російська воєнна інтервенція. Як зазначає В. Остап'як, українсько-польська взаємодія в безпековій сфері характеризується двома періодами: зокрема, під час першого періоду до 2013 р. переважав напрям протидії поширенню міжнародного тероризму та подолання економічних загроз, при цьому партнерство між Варшавою та Києвом у цей період активно розвивалося з боку Польщі, проте сповільнювалося українською стороною через низку внутрішніх криз; під час другого періоду з 2014 р. Україна, зокрема використовуючи підтримку Республіки Польща, налагоджувала ефективну співпрацю з ЄС у політико-безпековій сфері (Остап'як, 2018, с. 346).

Для стримування та протидії агресивним намірам Російської Федерації необхідно переглянути підходи до військового та оборонного співробітництва між Україною та Польщею. Потреба в такій взаємодії обумовлена також тим, що Польща належить до системи колективної оборони НАТО, а Україна перебуває поза її межами. В основу нового підходу має бути покладена цілісна багаторівнева система, яка має складатися з військово-політичного, військового, військово-технічного та військово-промислового співробітництва в оборонній сфері.

Головними питаннями воєнно-політичного співробітництва мають стати: спільна протидія агресивній політиці росії, військова та оборонна взаємодія Збройних Сил Польщі та України зі стримування агресивних намірів росії та оборони з використанням потенціалу НАТО і запровадження спільного оборонного планування Генеральних штабів ЗС України та Польщі у кризових воєнно-політичних ситуаціях; створення системи комплексного стратегічного аналізу воєнних загроз національній безпеці України та Польщі; координація діяльності розвідувальних органів України та Польщі з метою отримання повної та достовірної упереджувальної інформації для своєчасного ухвалення рішень щодо забезпечення воєнної безпеки обох держав; проведення регулярних

консультацій керівництва МО Польщі та України і командування ЗС України та Польщі з оборонних та воєнно-політичних питань і оцінки воєнно-політичної обстановки в регіоні Центрально-Східної Європи; підписання планів воєнного співробітництва тощо. Важливим аспектом українсько-польського воєнно-політичного співробітництва має залишитись сприяння з боку Польщі інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір з метою набуття нею членства в НАТО.

Основним напрямком військового співробітництва України та Польщі в умовах широкомасштабної агресії з боку росії має стати проведення спільних навчань з оборонної тематики, відпрацювання взаємодії та бойової злагодженості різнорідних сил та міжвидових з'єднань Збройних Сил України та Польщі. Другим за важливістю напрямком військового співробітництва має стати створення різнорідних підрозділів України та Польщі у формі батальйонно-тактичних груп на базі досвіду формування та функціонування Литовсько-польсько-української бригади. Третім стратегічним напрямком воєнного співробітництва варто обрати сприяння реформуванню та розвитку Збройних Сил України з метою досягнення оперативної сумісності зі Збройними Силами Польщі та нарощування оперативних спроможностей збройних сил обох держав.

Основні зусилля в сфері оборонно-промислового та військово-технічного співробітництва варто спрямувати на вирішення трьох ключових завдань: зняття штучних обмежень у сфері військово-технічного співробітництва між Україною та Польщею і отримання сучасних зразків військової техніки та озброєнь; імплементації державних програм щодо модернізації, розроблення та впровадження новітніх зразків бойової техніки та озброєнь за стандартами НАТО; нарощування спроможностей спільного виробництва найважливіших зразків озброєння, спеціальної і військової техніки відповідно до стандартів НАТО. Що стосується останнього завдання, головними напрямками його вирішення можуть бути: розробка перспективних зразків високоточної зброї; спільне виробництво засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ); виробництво механізмів автоматизованого заряджання бронетехніки; захист бронетехніки від високоточної зброї; виробництво прицільних комплексів та оптико-прицільних станцій; розвиток бойових та розвідувальних безпілотників. Перспективною ідеєю, вартою втілення, є створення українсько-польського оборонного консорціуму. Слід зазначити, що під впливом російсько-української війни та реальної воєнної загрози Польщі та іншим країнам ЦСЄ з боку росії відбувається інтенсивна *військово-промислова інтеграція двох держав*.

Польща виявилась не тільки міжнародним хабом у наданні України військової допомоги, але й військово-промисловим майданчиком та сервісним

центром з обслуговування та ремонту української військової техніки та важкого озброєння. Зокрема, Україна розроблятиме та вироблятиме важке озброєння та військову техніку мінімум з шістьма країнами-членами Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Відповідні угоди укладені державним концерном «Укроборонпром» із Польщею, Чехією, Францією, Данією та ще кількома державами. Завдяки побудові таких спільних оборонних підприємств замкнутого циклу Україна зможе здійснювати виробництво боєприпасів, спільно виробляти броньовану техніку й реактивні системи залпового вогню та спільно розробляти нові високотехнологічні зразки озброєння. Для цього будуть використані як наявні потужності, які вціліли після масованих російських ракетних атак, так і новостворені у безпечних місцях. Тож, беручи до уваги високі ризики російських ракетних ударів по підприємству «Укроборонпрому» (УДК), розглядаються винятково польські міста для створення нового виробництва. У ДК уточнили, що над виробництвом снарядів працюватимуть обидві сторони: Україна надасть свої технології та висококваліфікованих фахівців з відповідними компетенціями та досвідом, а Польща – відповідні потужності.

Одне з підприємств ДК «Укроборонпром» та «Polska Grupa Zbrojeniowa S.A.» (PGZ S.A.) уклали угоду про взаємодію у сфері виробництва танкових снарядів калібру 125-мм. «Укроборонпром» уже налагодив виробництво боєприпасів калібру 122 та 152 мм, а також мін калібру 120 мм, ідеться в повідомленні. Їх виробництво розосереджено на різних потужностях. Засоби ураження пройшли успішні випробування та виготовляються за технологією НАТО (УкрОборонПром, 2023).

Не менш важливим напрямком військово-промислової співпраці між двома державами є сервісне обслуговування польськими підприємствами української військової техніки. Зокрема, українські танки Т-64 будуть обслуговуватися та ремонтуватися на польському заводі. У перспективі планується також співпраця в обслуговуванні танків Т-72, PT-91 і Leopard 2. Таким чином, буде створений потужний хаб із ремонту бронетехніки, яка перебуває на озброєнні української армії. Переозброєння та модернізація бронетехніки стане ключовою допомогою у підтримці обороноздатності української армії. Завдяки регулярним ремонтним та сервісним роботам машини повертатимуть свою боєздатність.

Польща не тільки надає посильну воєнну допомогу українському війську в перемозі над російським агресором, але й має намір брати активну участь у повоєнній відбудові України. Адже досвід Польщі як логістичного центру для нинішньої допомоги Україні є великою перевагою, яка буде використана для побудови міжнародного партнерства в контексті відновлення України. У цьому плані ключове значення матиме розширення та модернізація наявної

транспортно-логістичної, прикордонної та транскордонної інфраструктури між Україною і Польщею.

Польські компанії вже нині беруть участь у відбудові України. Вони відновлюють дороги та мости в Україні, розширюють виробничі потужності за рахунок європейського фінансування та створюють нові партнерства з місцевими компаніями, зокрема у сферах енергетики, оборони та логістики. Донині Польське агентство інвестицій і торгівлі (PAIH) зареєструвало понад 2,2 тис. польських компаній, зацікавлених участю в процесі післявоєнної відбудови України. Найчисельнішим є представництво будівельної галузі (близько 40%), а також транспортна, медична, сільськогосподарська, харчова, автомобільна, машинобудівна та IT-сфери. Сьогодні PAIiH проводить тренінги та семінари для всіх зацікавлених сторін, щоб вони краще зрозуміли можливості, пов'язані з поточною та довгостроковою відбудовою України.

«Ми вважаємо, що Польща, як країна, яка відіграє провідну роль у процесі підтримки та відбудови України, повинна бути включена до всіх міжнародних платформ, створених з метою підтримки цього процесу, зокрема і діяльності Керівного комітету багатосторонньої Координаційної Платформи донорів для України», – зазначив речник польського МЗС (Яровенко, 2023).

Що стосується *міжнародної сфери*, тут перспективним виглядає формування регіональних об'єднань у межах Центрально-Східної Європи. Польща має великий досвід такої співпраці в рамках таких субрегіональних об'єднань, як Вишеградська група, Центрально-Європейська ініціатива, ЦЕФТА та інших. Україна здійснювала багато спроб приєднатися до цих субрегіональних утворень, але вони не мали значного успіху.

На часі реалізація Польщею більш масштабного регіонального проєкту Тримор'я. На відміну від попередньої доктрини Міжмор'я, сучасна доктрина Польщі передбачає досить суттєві обмеження при її імплементації. По-перше, поза межами цього інтеграційного об'єднання вона залишає країни Нової Східної Європи; по-друге, виключає конфронтаційний характер відносин із росією, які в умовах російської гібридної війни проти Заходу виглядають досить проблематичними; по-третє, цей проєкт позиціонується як додаткове інтеграційне об'єднання держав, що є членами ЄС і розташовані між Адріатичним, Балтійським і Чорним морем; по-четверте, ця структура є спробою об'єднати інтереси держав-учасниць насамперед в економічній та інфраструктурній сферах. Не випадково першочерговими сферами поглибленої співпраці в рамках цієї Ініціативи на лінії Північ–Південь були обрані енергетика, транспорт і телекомунікації.

Таким чином, Ініціативу трьох морів можна розглядати як додатковий стовп для підсилення європейської інтеграції в межах Центрально-Східної Європи під проводом Польщі з опорою на США, у випадку посилення де-

зінтеграційних процесів у межах самої європейської спільноти. Для США співпраця з учасниками Тримор'я – це не тільки енергетика, а й збільшення власного впливу в регіоні Центрально-Східної Європи, особливо коли в ЄС відбуваються значні й неоднозначні трансформації. Формулюючи концепцію Тримор'я, польська влада апелює до очевидних переваг цього проєкту, розраховуючи на посилення власного значення в регіоні Центрально-Східної Європи в ЄС та НАТО.

Таким чином, цей формат регіональної інтеграції значною мірою залежатиме від того, як далі трансформуватиметься ЄС: у більш федеральну структуру, «Європу кількох швидкостей» чи щось інше. Для України, яка залишилася за межами Ініціативи трьох морів, цікавими могли би бути окремі її проєкти, одним із яких є Via Carpatia. Його реалізація дає можливість Україні модернізувати власну транспортну мережу. В. Зеленський також наголосив, що потрібно робити усе, аби транс'європейський коридор Via Carpatia запрацював на 100 відсотків, об'єднавши Північну та Південну Європи, Україна ж може відігравати роль одного із логістичних центрів та приєднатися до Via Carpatia вже сьогодні. Але при цьому варто зважити на те, що концепція Тримор'я в контексті українсько-польських відносин не може повністю задовольнити ні Україну, ні Польщу. По-перше, обрання та реалізація цієї концепції не вирішує проблему регіонального лідерства Польщі в Центрально-Східній Європі, обумовлену браком ресурсів для виконання такої місії. По-друге, обмеження, які накладаються на цю концепцію, позбавляють Польщу тієї критичної геополітичної ваги, яку вона могла б отримати за участі України. Очевидно, Україна може додати Польщі такої геополітичної ваги.

Перший крок уже зроблено. Президент України В. Зеленський на саміті Ініціативи трьох морів заявив, що Україна хоче стати учасницею проєкту Тримор'я. Неучасть Україні в Ініціативі трьох морів є несправедливою, зазначив глава української держави під час виступу на саміті проекту. «Саме держави "Тримор'я" – це наш зв'язок із вільним світом. Постачання зброї для України, постачання палива, транспортні потоки, зелені коридори для експорту українського продовольства, міграція людей – все це працює через територію держав-учасниць цієї ініціативи. Використовуючи можливості інтерконекторів Польща–Словаччина, Польща–Україна, ми можемо задовольнити потреби всіх країн "Тримор'я". Наш експорт електрики може стати нашим внеском до енергобалансу ваших країн. І допоможе вам стати незалежними від російського енергетичного тиску», – зазначив він у своєму виступі (Україна хоче вступити до союзу «Тримор'я», 2022). Зеленський також закликав членів Тримор'я взяти участь у відновленні України як найбільшому проєкті нашого покоління. Президент Польщі Анджей Дуда підтвердив, що Україна стала асоційованими партнером об'єднання з 12 країн Європейського Сою-

зу, які мають вихід до Адріатичного, Балтійського та Чорного морів. «Греція була прийнята як член ЄС і стала повноправним членом Тримор'я. Але також успіхом є приєднання як асоційованих партнерів України та Молдови – двох країн, які на даний момент є на шляху до вступу в ЄС», – зазначив А. Дуда (Україна стала асоційованим партнером Тримор'я, 2023). Президент Польщі додав, що війна в Україні і необхідність експорту української агропродукції показали, наскільки важливими є інфраструктурні проєкти в Центральній Європі і наскільки важливою є співпраця між державами.

Для подолання цих вад і більш поглибленої участі України в цьому проєкті було би доцільно доповнити концепцію Тримор'я елементом Балто-Чорноморського співробітництва (БЧС). Для такого об'єднання існують важливі передумови.

Безпекові. Держави – потенційні члени БЧС – або вже постраждали від російської воєнної агресії, або перебувають під її загрозою. Кожна з цих держав поодинці не в змозі протистояти досить потужній і чисельній армії росії, натомість, об'єднавшись у широкий фронт від Скандинавії до Кавказу, вони можуть протиставити їй досить чисельну і потужну армію.

Геополітичні. Існування союзу передбачає входження до нього принаймні двох держав – Польщі та України. Ці дві держави – так званий мінімум для БЧС. Лише входження обох цих країн створить об'єднаний політико-економічний простір в ЦСЄ, який матиме вихід до Чорного і Балтійського морів, складе *ядро союзу* з огляду на найбільші в регіоні території і населення, отримає контроль над важливими торговими потоками, відіграватиме роль бар'єра між Заходом та росією. Вагомою деталлю є те, що більшість провідних країн ЄС, незважаючи на порушення росією засад міжнародного права, залишаються частково проросійськими. Це потенційні союзники росії, і місія БЧС в такому разі – відрізати цих союзників від росії і не дати їй можливості поширити свій деструктивний вплив на Захід. Союзником БЧС можуть стати такі країни, як Велика Британія, яка, на відміну від лідерів ЄС, рішуче налаштована проти експансіоністських намірів росії. Їй вигідне існування в ЦСЄ лояльного до неї союзу держав на противагу рф та ЄС.

Економічні. З одного боку, країни ЦСЄ перебувають у сфері економічних інтересів росії і відчувають деяку залежність від російських природних ресурсів. З іншого боку, країни ЦСЄ відіграють роль ринків збуту, джерел сировини та дешевої робочої сили для ЄС, а отже, не можуть конкурувати з більш розвиненими Німеччиною та Францією. Таким чином, об'єднання їх у БЧС дозволить створити організацію більш-менш рівноцінних держав, які зможуть будувати власну економічну політику, вигідну для усіх, без зайвого тиску ЄС. Це забезпечить країнам ЦСЄ вигоду від міжнародної транзитної торгівлі та збереже від економічного шантажу з боку інших держав, якщо такий матиме місце.

Ідеологічні. У країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) суспільна думка більше тяжіє до консерватизму та християнства, тож багатьом не подобається насадження Європейським Союзом космополітичних принципів. Якщо росія намагається побудувати так званий «русскій мір» – розширити імперію, в якій Москва має статус метрополії, а ЄС веде курс на стирання здорових меж між націями, поширення мультикультуралізму і розмивання національних культурних традицій, то БЧС гарантувало би їм взаємну безпеку, економічну рівноправність та можливість вільно реалізовувати свою ідеологію і зберегти національні цінності.

Висновки

Еволюція українсько-польського стратегічного партнерства свідчить про його динамічну трансформацію від симетрично-асиметричного до класичного асиметричного. Протягом довгого часу це партнерство значною мірою обумовлювалося процесом євроінтеграції України, при якому Польща виконувала роль адвоката України в ЄС. УВ сучасних реаліях, коли Україна набула статусу кандидата в члени Європейського Союзу, виникає потреба в зміні ролі Польщі як адвоката на роль союзника. В цьому контексті стратегічне партнерство між Польщею та Україною є проміжним рівнем таких відносин на шляху до укладення союзу між двома країнами. Така потреба обумовлюється також російською воєнною загрозою.

Реалії російсько-української війни вплинули на характер стратегічного партнерства України з Польщею, обумовили необхідність інвентаризації їхніх двосторонніх відносин. Отже, нині серед найважливіших індикаторів українсько-польського стратегічного партнерства потрібно виділити нові критерії, специфічні для умов війни. Це означає, що головний пріоритет у розвитку такого рівня відносин зміщується у воєнну сферу, а модель українсько-польського стратегічного партнерства трансформується з асиметричної в модель рівноправного симетричного партнерства проти спільної загрози. Тож постає необхідність обґрунтувати додаткові критерії визначення стратегічного партнерства в умовах війни. В якості таких критеріїв можуть бути обрані два важливі показники: по-перше, це держави, які надають найбільшу допомогу Україні в протистоянні російській агресії; по-друге, це держави, політично солідарні з Україною в російсько-українській війні. А поглиблення військового та оборонного співробітництва має стати магістральним напрямком розвитку рівноправного симетричного партнерства України та Польщі.

Список літератури

Burant S.R. (1993), *International Relations in a Regional Context: Poland and Its Eastern Neighbors. Lithuania, Belarus, Ukraine*, „Europe-Asia Studies, vol. 45, no. 3.

Freytag von Loringhoven A. (2023), *Bravo Poland for supporting Ukraine. Now make nice with Germany*, „Politico", 10.03, https://www.politico.eu/article/poland-germany-make-nice--support-ukraine-war/, дата звернення: 6.12.2023.

Polacy mogli wydać nawet 10 mld PLN na pomoc udzielaną uchodźcom z Ukrainy w pierwszych miesiącach wojny (2022), Polski Instytut Ekonomiczny, 27.07, https://pie.net.pl/polacy-mogli-wydac-nawet-10-mld-pln-na-pomoc-udzielana-uchodzcom-z-ukrainy-w-pierwszych-miesiacach-wojny/, дата звернення: 6.12.2023.

Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р., „Офіційний вісник України" 2005, № 13, стор. 597, стаття 696, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172#Text, дата звернення: 6.12.2003.

Жовква І. (2006), *Стратегічне партнерство України. Теорія і практика*, Київ.

Завальнюк І. (2022), *Україна хоче вступити до союзу «Тримор'я»*, Ua.news, 20.06, https://ua.news/ua/ukraine/ukrayna-hochet-vstupyt-v-soyuz-trymorya, дата звернення: 6.12.2023.

Милякова Л. (2000), *Внешнеполитические концепции польской оппозиции 1980–1989 гг.*, „Международный исторический журнал", № 7, с. 13–21.

Митрофанова О. (2006), *Польща як стратегічний партнер України*, „Політичний менеджмент", № 6, с. 153–160.

Остап'як В. (2018), *Пріоритети стратегічного партнерства у сучасній системі міжнародних відносин*, Івано-Франківськ.

Пашков М., та ін. (2023), *Стратегічне партнерство України (реалії та пріоритети в умовах війни)*, „Наука і оборона", № 3–4, с. 2–72.

Передумови для встановлення відносин стратегічного партнерства (2000), „Національна безпека і оборона", № 12, с. 16–25.

Указ Президента України № 448/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року "Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України"» (2021), Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво, https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017, дата звернення: 6.12.2023.

Указ Президента України № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України"» (2020), Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво, https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037, дата звернення: 6.12.2023.

Україна стала асоційованим партнером Тримор'я (2023), УНН, 7.09, https://www.unn.com.ua/uk/news/2045394-ukrayina-stala-asotsiyovanim-partnerom-trimorya, дата звернення: 6.12.2023.

УкрОборонПром (2023), Повідомлення у Telegram, 6.04, https://t.me/UOP_Official/1055, дата звернення: 6.12.2023.

Яровенко М. (2023), *Польща хотіла б відігравати провідну роль у процесі повоєнної відбудови України*, „Дзеркало тижня", 16.05, https://zn.ua/ukr/europe/polshcha-khotila-b-vidihravati-providnu-rol-u-protsesi-povojennoji-vidbudovi-ukrajini-.html, дата звернення: 6.12.2023.

ГРИГОРІЙ ПЕРЕПЕЛИЦЯ

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0003-4000-1334

Українсько-польське стратегічне партнерство як чинник європейської та євроатлантичної безпеки

Анотація. Україна та Польща займають вагоме геополітичне місце в архітектурі євроатлантичної та європейської безпеки. Більше того, їхні спільні зусилля здатні чинити значний вплив на розвиток цієї архітектоніки. Польща залишається важливим форпостом у системі колективної оборони НАТО та реалізації Спільної безпекової та оборонної політики ЄС на східних кордонах цих об'єднань. Мета стратегічного партнерства України з Польщею полягає в реалізації її зовнішньополітичних інтересів та зміцненні регіональної безпеки в Центрально-Східній Європі (ЦСЄ). До того ж, в умовах російсько-української війни та глобальної гібридної війни, розв'язаної росією проти Заходу, Україна фактично обороняє не тільки себе, але і всю Європу, включно зі східним флангом НАТО.
Метою цього розділу є висвітлення українсько-польського стратегічного партнерства у зміцненні євроатлантичної та європейської безпеки. У розділі обґрунтовується теза про те, що саме доля України визначатиме майбутнє всієї архітектури євроатлантичної та європейської безпеки. Перемога ж України, скріплена українсько-польським стратегічним партнерством, відкриває перспективу побудови нової архітектури безпеки в ЦСЄ як ключового елементу євроатлантичної та європейської безпеки.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, євроатлантична безпека, європейської безпека, стратегічне партнерство, Україна, Польща, росія, НАТО, ЄС

Streszczenie. Ukraina i Polska zajmują ważne miejsce geopolityczne w architekturze bezpieczeństwa euroatlantyckiego i europejskiego. Co więcej, ich wspólne wysiłki mogą mieć znaczący wpływ na rozwój tej architektury. Polska pozostaje ważnym elementem w systemie obrony kolektywnej NATO i realizacji Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE na wschodnich granicach tych organizacji. Celem strategicznego partnerstwa Ukrainy z Polską jest realizacja jej interesów polityki zagranicznej i wzmocnienie bezpieczeństwa regionalnego w Europie Środkowo-Wschodniej (EŚW). Ponadto w warunkach wojny rosyjsko-ukraińskiej i globalnej wojny hybrydowej rozpętanej przez Rosję przeciwko Zachodowi Ukraina faktycznie broni nie tylko siebie, ale także całej Europy, w tym wschodniej flanki NATO.
Celem rozdziału jest zatem podkreślenie strategicznego partnerstwa ukraińsko-polskiego we wzmacnianiu bezpieczeństwa euroatlantyckiego i europejskiego. W rozdziale uzasadniono tezę, że to losy Ukrainy zadecydują o przyszłości całej euroatlantyckiej i europejskiej architektury bezpieczeństwa. Zwycięstwo Ukrainy, cementowane ukraińsko-polskim partnerstwem strategicznym, otwiera perspektywę budowy nowej architektury bezpieczeństwa w Europie Środkowo-Wschodniej jako kluczowego elementu bezpieczeństwa euroatlantyckiego i europejskiego.

Słowa kluczowe: Europa Środkowo-Wschodnia, bezpieczeństwo euroatlantyckie, bezpieczeństwo europejskie, partnerstwo strategiczne, Ukraina, Polska, Rosja, NATO, UE

Abstract. Ukraine and Poland hold pivotal positions within the framework of Euro-Atlantic and European security architecture. Their collaborative endeavors possess the potential to profoundly influence the development of this architecture. Poland serves as a crucial bulwark in NATO's collective defense system and in the implementation of the European Union's Common Security and Defense Policy along the eastern borders of these alliances. The

strategic partnership between Ukraine and Poland aims to advance their respective foreign policy interests and bolster regional security in Central and Eastern Europe (CEE). Furthermore, amidst the ongoing Russian-Ukrainian war and Russia's broader hybrid warfare tactics targeting the West, Ukraine stands not only in defense of its own sovereignty but also as a vanguard defending the entirety of Europe, including NATO's eastern flank.
Hence, the objective of this chapter is to highlight the significance of Ukrainian-Polish strategic partnership in strengthening Euro-Atlantic and European security. The chapter posits that the trajectory of Ukraine will profoundly shape the future of the entire Euro-Atlantic and European security architecture. Ukraine's victory, cemented by the Ukrainian-Polish strategic partnership, opens the prospect of building a new security architecture in the CEE as a key element of Euro-Atlantic and European security.

Key words: Central-Eastern Europe, Euro-Atlantic security, European security, strategic partnership, Ukraine, Poland, Russia, NATO, EU

Вступ

Стратегічне партнерство України з Республікою Польща в європейському, євроатлантичному, регіональному та двосторонньому вимірах є одним із головних пріоритетів зовнішньополітичної діяльності України. Таке партнерство потребує подальшого наповнення новими масштабними проєктами, особливо в безпековій, енергетичній та військовій сферах. В умовах перманентної російської воєнної загрози не тільки державам Європи, але й європейським демократичним цінностям, воно набуває особливої актуальності. Очевидно, в умовах багатополярності системи міжнародних відносин та руйнації наявного світового порядку потребує свого переосмислення і сам зміст поняття європейської та євроатлантичної безпеки.

Ретроспективний підхід, застосований при дослідженні цієї проблеми, дає можливість з'ясувати еволюцію євроатлантичної та європейської безпеки, починаючи з витоків та закінчуючи її сучасним станом. Більш важливою залишається проблема визначення контурів нової архітектури євроатлантичної та європейської безпеки і з'ясування причин неспроможності існуючих структур безпеки забезпечити міжнародну та регіональну стабільність. Саме тому важливим завданням цієї статті стало визначення ролі українсько-польського стратегічного партнерства у формуванні нової архітектури євроатлантичної та європейської безпеки.

Отже, для з'ясування впливу українсько-польського стратегічного партнерства на євроатлантичну та європейську безпеку необхідно спершу ідентифікувати сутність самої європейської безпеки, на яких підвалинах вона формувалась, чим ця архітектура є і яка її конфігурація можлива в майбутньому.

Витоки архітектури європейської безпеки та її сучасне тлумачення

Підвалини європейської безпеки як певної системи були закладені Вестфальським мирним договором 1648 року і утвердженням так званої Вестфальської системи міжнародних відносин. Вперше в цій системі були введені міжнародно-правові норми регулювання відносин між державами. Вона ж заклала і основні принципи європейської безпеки, головними елементами і суб'єктами якої стали національні держави. А отже, в основу архітектури європейської безпеки був покладений ключовий принцип національного суверенітету держави. Перевага цієї першої системи європейської безпеки полягала в тому, що вона усувала ідеологічний вплив папства та імперій на зовнішню і внутрішню політику, натомість стверджувала повноту влади національної держави на її території. Вестфальська система була покликана захищати безпеку національних держав. Тому вона була побудована на таких принципах, як пріоритет держав-націй та національного інтересу, невтручання у внутрішні справи, рівність прав держав, непорушність державного суверенітету, зобов'язання виконувати підписані міжнародні договори та угоди. На ці ключові принципи та норми міжнародних відносин європейська безпека спирається до цього часу.

Особливість Вестфальської системи полягає в тому, що головним механізмом забезпечення безпеки в Європі було підтримання балансу сил. Сенс її зводився до утримання певного паритету між ключовими європейськими гравцями, щоби не допустити переваги в силі один над одним. Проте ця система, стверджуючи принцип невтручання у внутрішні справи держав, ігнорувала захист прав людини та громадянських прав, на відміну від сучасних принципів європейської безпеки.

Другим етапом становлення архітектури європейської безпеки можна вважати систему «європейського концерту», засновану Віденським конгресом 1815 року. Відповідальність за європейську безпеку в цій системі покладалася на п'ять провідних країн Європи. Механізм забезпечення безпеки зводився тепер до підтримання балансу сили всередині цього «Священного Союзу». Від «європейського концерту» сучасна європейська безпека успадкувала такі важливі міжнародні норми, як мирне вирішення міжнародних суперечок, дотримання законів війни, практика договорів про обмеження та скорочення озброєнь. Проте недосконалість «європейського концерту» з точки зору безпеки полягала у ствердженні гегемонії великих держав та коаліцій, і наданні їм права визначати долю малих і середніх європейських держав. Останні ж у такій системі перетворювались із суб'єктів на об'єкти міжнародних відносин. І, як відомо, така система не вберегла Європу від Першої світової війни.

Намаганнями вибудувати європейську безпеку на початку XX століття можна вважати створення міжнародного механізму підтримання миру, закрі-

пленого комплексом Версальсько-Вашингтонських договорів. Інституційним виміром цієї спільної європейської безпеки стало створення Ліги Націй у 1920 році, яка була покликана забезпечити мир в Європі. Проте і ця система не вберегла Європу від Другої світової війни.

Прагнення європейських держав створити власну систему європейської безпеки шляхом підписання Дюнкерського пакту 1947 р. та Брюсельського договору 1948 р. після завершення Другої світової війни також не мало успіху. Натомість у результаті підписання Ялтинського та Постдамського договорів утвердилась біполярна система безпеки, стабільність якої підтримувалася певним балансом сили між двома воєнними блоками: НАТО та Організацією Варшавського договору. Європа, як і європейська безпека, була поділена на дві сфери впливу між США та СРСР за ідеологічним принципом. Сама європейська безпека стала залежною виключно від відносин між цими двома наддержавами, з одного боку, а з іншого, вона втратила своє самостійне значення і стала розглядатися як складова євроатлантичної безпеки, підкріпленої заснуванням наприкінці холодної війни такої структури, як НБСЄ.

Якщо ми подивимося на ту роль, яку відігравали Польща та Україна в архітектурі європейської безпеки минулих часів, починаючи з Вестфальської і закінчуючи Ялтинсько-Постдамською системою, то ми цієї ролі майже не помітимо. Влив цих систем на долю України та Польщі був дуже суперечливим. Ці системи не забезпечували безпеку Польщі та України як держав. України ці системи не стосувалися взагалі, оскільки вона не мала своєї державності, перебуваючи ву складі Російської імперії, а згодом СРСР. Польща у цих системах або втрачала свій державний суверенітет, або він обмежувався старшими суверенами, під вплив яких вона неодноразово потрапляла. Території як Польщі, так і України були об'єктами анексії та розподілу або навпаки – вони отримували можливість розширення територій у результаті приєднання до могутніших коаліцій чи держав. У всякому разі ні Польща, ні тим більше Україна не були в ті часи суб'єктами європейської безпеки.

Із закінченням холодної війни і розпадом біполярної системи ситуація в Європі докорінно змінилась. Визначальний вплив на цю ситуацію спричинили три фактори: об'єднання Німеччини, розпад Організації Варшавського Договору, розпад СРСР.

Ці фактори докорінно змінили баланс сили як усередині НАТО, так і в Європі в цілому. Зі зникненням Організації Варшавського договору і СРСР зникла загроза інтересам Заходу з боку комуністичної системи, відтак значно зменшилася потреба європейських країн у виконанні НАТО функції колективної оборони. Дисбаланс у силі між НАТО і росією як правонаступницею СРСР став дорівнювати 4:1. Таке співвідношення об'єктивно зменшило роль силової компоненти НАТО в забезпеченні безпеки європейських країн. Такий

дисбаланс змінив контекст західноєвропейської інтеграції, яка в біполярній системі розглядалась переважно як компонент біполярного стратегічного протистояння. Зникнення традиційної воєнної загрози зі Сходу поставило перед західноєвропейськими країнами питання про створення суто європейської складової безпеки.

Другим чинником, що значно посилив європейську складову безпеки в системі євроатлантичної безпеки Північноатлантичного альянсу, стало об'єднання Німеччини. До цього об'єднання НАТО було покликане підтримувати політичну стабільність у відносинах західноєвропейських країн шляхом підтримання певного балансу інтересів між Німеччиною, Францією і Великою Британією. Розділення Німеччини сприяло стримуванню її амбіцій Альянсом. З об'єднанням Німеччини цей баланс в Альянсі змінився на її користь, посилилась також європейська складова безпеки. Так виникли розбіжності в євроатлантичній спільноті між її атлантичною та європейською складовими, які в майбутньому можуть становити досить складну проблему для безпеки Європи.

Іншим чинником, що суттєво вплинув на стан загальноєвропейської безпеки, став вакуум безпеки в Центральній та Східній Європі, який утворився після розпаду Організації Варшавського договору і СРСР. Перебування в комуністичному блоці значно послабило інституційні можливості держав Центральної Європи в галузі безпеки і оборони. Падіння комуністичних режимів у цих державах призвело до внутрішньої політичної нестабільності. Молоді демократії, що змінили комуністичну владу в цих державах, були слабкими і не могли спиратись на широку підтримку громадянського суспільства. Ще більш слабкими і нестабільними видавалися держави Східної Європи, які утворилися після розпаду Радянського Союзу і Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії.

Таким чином, архітектура європейської безпеки після завершення холодної війни і з початком так званого постбіполярного періоду зазнала докорінної трансформації.

Тенденції архітектури європейської безпеки в постбіполярний період та місце в них Польщі й України

В еволюції архітектури європейської безпеки в постбіполярний період доцільно виділити декілька етапів, упродовж яких відбувалась якісна трансформація безпекового середовища в Європі.

1-й етап припадає на першу половину 90-х років. Його можна назвати етапом невизначеності архітектури європейської безпеки. З одного боку, безпекове середовище в цей період визначається позитивною динамікою, пов'яза-

ною зі зникненням традиційної воєнної загрози та ствердженням принципів ОБСЄ про неподільність безпеки в Європі. З іншого – поглибленням вакууму безпеки та нестабільності на терені колишнього СРСР та на Балканах. Ці регіони Європи вибухнули цілою низкою локальних та регіональних конфліктів, з'явилися нетрадиційні невійськові загрози, які не були характерні за часів холодної війни. Зникло традиційне розуміння вірогідного противника, проте посилилася внутрішня нестабільність. Як наслідок, виникло нове, ширше розуміння загроз європейській безпеці, які мали транснаціональний характер.

В цих умовах постало питання про необхідність колективних зусиль у подоланні вакууму безпеки в Європі. В цей час набула популярності ідея побудови «Великої Європи» на базі спільних демократичних цінностей та розширення загальноєвропейської безпеки від Атлантики до Уралу на основі ключових принципів Паризької хартії для нової Європи НБСЄ. З іншого боку, невизначеною залишилась майбутня роль НАТО та НБСЄ в цьому новому безпековому середовищі та місце росії, яке ставало дедалі більш маргіналізованим у цій невизначеній архітектурі європейської безпеки. В умовах такого вакууму безпеки Україна та Польща відчули спільність своїх стратегічних інтересів.

Ці спільні стратегічні інтереси полягали насамперед у зміцненні державного суверенітету, безпеки, незалежності та непорушності кордонів обох країн. Для Польщі ця проблема була актуальною з точки зору подолання наслідків колишньої радянської окупації та обмеженого суверенітету в рамках комуністичного табору і Варшавського договору, а також проблеми закріплення непорушності кордонів у відносинах із Німеччиною та Україною. Для України найважливішою була проблема міжнародної легітимації її державного суверенітету та визначення державних кордонів. Обидві країни прагнули встановлення демократичних режимів.

Отже, основою для поглиблення стосунків України з Польщею стала спільність історичної долі та геополітичних інтересів. Для України Польща є прикладом входження країни з соціалістичним минулим у європейську спільноту, ринкову економіку та демократичне суспільство. В інтересах Польщі було важливим, щоб її тандем з Україною в архітектурі європейської безпеки відігравав роль форпосту стабільності на східних кордонах європейської спільноти. У такий спосіб геополітична вага Польщі у вирішенні проблем європейської та євроатлантичної безпеки значно зросла. З іншого боку, такий тандем давав можливість збільшувати вплив на процеси на пострадянському просторі, передовсім на перетворення в росії, стимулюючи її у такий спосіб до наближення до європейської спільноти.

Спільність інтересів двох держав у кінцевому рахунку призвела до встановлення відносин стратегічного партнерства між Україною та Польщею у 1995 році. В рамках цього партнерства були створені консультативні механізми

на рівні Президентів двох держав, глав урядів та міністерств. Було значно розширено військове співробітництво, в рамках якого проводилися спільні військові навчання, освітні програми, обмін досвідом із військового будівництва. Спільність стратегічних інтересів України та Польщі в умовах вакууму безпеки та невизначеності європейської безпекової архітектури обумовила появу ідеї про необхідність формування тіснішого союзу між двома країнами на кшталт «НАТО-біс» та дуги Балто-Чорноморського співробітництва. Такі ідеї були спрямовані на те, щоб створити субрегіональний комплекс безпеки, який би стабілізував регіон Східної Європи від Балтики до Чорного моря і водночас був би ефективним запобіжником від реваншистських проявів російської політики в цьому регіоні.

Прийнявши рішення про ядерне роззброєння, Україна підтримала ініціативу Білорусії по створенню без'ядерної зони у Центрально-Східній Європі, проголошену білоруським міністром закордонних справ С. Сеньком на конференції з подовження дії ДНЯЗ 18 квітня 1995 року. Польщі та іншим країнам Центральної Європи було запропоновано долучитись до цієї ініціативи. Проте в цей час почала формуватися нова архітектура європейської безпеки на базі НАТО та ЄС, і Польща разом з Угорщиною та Чехією першими долучились до цієї архітектури.

2-й етап, який припадає на другу половину 90-х та перше десятиліття 2000-х років, був формуванням архітектури європейської безпеки на базі НАТО та ЄС. У цей період вже стало очевидним, що побудова неподільної загальноєвропейської системи колективної безпеки та оборони на базі спільних цінностей неможлива з огляду на те, що цих цінностей не поділяє росія та інші країни пострадянського простору, як неможливою виявилась і побудова Великої Європи одночасно на західному та східному майданчиках великого європейського простору.

Запровадження демократичних цінностей у пострадянських та посткомуністичних країнах наштовхнулося на потужний пласт авторитарної свідомості, глибоке соціальне розшарування, домінування посткомуністичних еліт. Базові європейські демократичні цінності, на яких мала будуватися Велика Європа, не прижилися в росії, як і в більшості інших пострадянських країн. А отже, проєкт побудови Великої Європи провалився. В цих умовах побудова об'єднаної Європи почалась шляхом поширення європейських цінностей із Західної на Центрально-Східну Європу у формі розширення НАТО та ЄС, а також залучення посткомуністичних країн до спільних програм у сфері безпеки та гуманітарного і економічного розвитку.

З метою створення моделі європейської безпеки, яка відображала цю реальність, було запропоновано об'єднати в рамках однієї системи зовнішню спрямованість колективної оборони та внутрішню складову колективної безпеки.

Така концепція отримала назву «кооперативної безпеки» (cooperative security), теоретичне обґрунтування якої здійснили американські вчені А. Картер, В. Перрі та Дж. Стайнбрунер (Carter, Perry, Steinbruner, 1993). Основними передумовами побудови такої системи кооперативної безпеки в Європі в цей період стали: зникнення загрози глобальної війни, скорочення кількості озброєнь та збройних сил, зниження стратегічного значення та політичної ролі ядерної зброї.

Ідея побудови системи кооперативної безпеки дійсно виявилася привабливою, оскільки вона ґрунтувалась на добровільній та рівноправній співпраці держав з метою забезпечення внутрішньосистемної стабільності та поширення стабільності й безпеки назовні, а також передбачала консультації замість конфронтації, переконування замість залякування, прозорість замість таємності, превентивність замість виправлення та взаємозалежність замість однобічних дій (Evans, 1994, с. 2).

У класичному варіанті кооперативна безпека передбачає, зокрема, низку заходів військово-технічного та військово-стратегічного характеру. Центральною ідеєю концепції є реформування збройних сил держав-учасниць угоди про кооперативу безпеку з метою позбавлення їх здатності до нанесення глибоких ударів, у тому числі за допомогою ракет і бомбардувальників далекої дії. Іншою складовою частиною військової реформи повинно бути створення в складі збройних сил держав частин і з'єднань, які за необхідності могли б бути використані в складі багатонаціональних сил під егідою міжнародної організації. Важливою складовою системи кооперативної безпеки є також відмова її учасників від хімічної та бактеріологічної зброї, відкритість у питаннях розміщення військових формувань та їхньої стратегічної спрямованості, розробки, виробництва та продажу озброєнь (Шевцов та ін., 1995, с. 20).

Перевага концепції побудови кооперативної безпеки, на переконання дослідників Центру ім. Джорджа К. Маршалла – Річарда Коена та Майкла Михалка, полягала в намаганні поєднати елементи колективної безпеки та колективної оборони. Для того, щоб система безпеки на базі співробітництва була дієвою, вона повинна бути звернена як всередину, так і назовні, щоб динамічно реагувати на зміни безпекового середовища. Окрім цього, на думку згаданих дослідників, кооперативна безпека має включати два додаткові виміри, не передбачені концепціями колективної безпеки та колективної оборони. Першим з цих вимірів є концепція індивідуальної безпеки, другим – активне забезпечення та поширення стабільності на територіях, що прилягають до зони кооперативної безпеки (Коэн, Михалка, 2001). При цьому індивідуальній безпеці, згідно з неоліберальними постулатами, відводилося центральне місце в цій безпековій системі (Axworthy, 1999, с. 1).

Ключова роль у побудові такої системи кооперативної безпеки в Європі належала НАТО та ЄС. Розширення НАТО на Схід сформувало необхідне

безпекове і політичне підґрунтя для розширення Євросоюзу. Останнє уособлювало політично-економічну інтеграцію Західної та Центрально-Східної Європи. Так за останні двадцять років на європейському континенті виникла нова об'єднана Європа зі спільними цінностями, спільним економічним, політичним і безпековим простором. Інша ж, східна частина цього континенту залишилась поза межами цієї об'єднаної Європи. Отже, на цій частині європейського континенту утворився вакуум безпеки, що проявилося у внутрішній нестабільності держав, розташованих у цій частині континенту, появі джерел загроз, нестабільності та конфліктів.

Не бажаючи залишатись у вакуумі безпеки, Польща долучилася до об'єднаної Європи шляхом організаційного включення в члени НАТО та ЄС, розширивши тим самим простір євроатлантичної безпеки. Для Польщі таке включення означало не тільки отримання надійних гарантій своєї національної безпеки й оборони, але й повернення в Європу та зміцнення демократії в країні.

Україна ж була не готова до такого кроку, їй бракувало не тільки політичної волі, але й консенсусу в суспільстві та еліті, яка перед собою завдання повернення в Європу не ставила. Проте загрозливі тенденції для державного суверенітету України, які почали надходити з боку росії в другій половині 90-х років, та невизначеність майбутньої моделі розвитку країни змушували українське керівництво рухатися в Європу слідом за Польщею, розглядаючи останню як свого промоутера на цьому шляху.

Ці обставини створили досить стійку політичну платформу для тісної взаємодії двох держав у новій архітектурі європейської безпеки. Такою загальною платформою стала ідеологія європейської та євроатлантичної інтеграції. В контексті цієї спільної ідеології та спільних стратегічних інтересів Польща чи не першою поставила питання про необхідність надання Україні перспективи членства в НАТО та ЄС. Першочерговим пріоритетом серед цих спільних завдань стало сприяння Польщі в реалізації українського курсу на євроатлантичну інтеграцію. Таким спільним прагненням сприяла також нова модель функціонування НАТО, яка передбачала закріплення за цією організацією не тільки функцій колективної оборони, але й колективної безпеки. Римська (1991) та Вашингтонська (1999) стратегічні концепції НАТО вже передбачали таку перспективу побудови архітектури євроатлантичної та європейської безпеки.

НАТО уособлювало систему колективної оборони в Європі, яка гарантувала захист держав-членів від зовнішньої агресії. Проте головною функцією Альянсу в цей час стала побудова системи європейської кооперативної безпеки, спрямованої на забезпечення миру і стабільності на європейському континенті. Така система створювалася шляхом впровадження нормативної бази, яка б регулювала відносини країн та організацій у сфері безпеки. Зокрема

це стосувалося розмежування безпекових функцій та визначення порядку взаємодії між НАТО та ЄС, НАТО та ОБСЄ, НАТО та росією. У цьому контексті був підписаний Основоположний акт між НАТО та росією, в якому передбачалися такі механізми. З іншого боку, всеохопним нормативним документом зі зміцнення безпеки був Договір про звичайні збройні сили в Європі, Віденський документ із заходів зміцнення довіри і безпеки в Європі та інші.

Для України таким нормативним документом стала Хартія про особливе партнерство між Україною та Північноатлантичним альянсом, підписана в Мадриді у 1997 році. Одним із важливих принципів особливого партнерства є закріплення положення про те, що Україна не може розглядатися в якості сфери впливу іншої держави. Метою особливих відносин є розвиток демократичних інститутів, реалізація радикальних економічних реформ та інтеграція України у всі європейські та євроатлантичні структури. А отже, особливі відносини між Україною і НАТО були спрямовані насамперед на внутрішні перетворення у державі.

Хартія також визначила принципи особливого партнерства України і НАТО, які спрямовані на зміцнення стабільності, збереження миру і посилення безпеки в Європі. До пріоритетних напрямків співробітництва були віднесені: розширення та поглиблення військового співробітництва у рамках індивідуальної програми PFP, спрямованого на стандартизацію засобів зв'язку, управління, штабних процедур із метою досягнення оперативного сумісництва, розвиток комунікаційних ліній та обмін військовою інформацією, узгодження політики та стратегії в галузі оборони, розширення освітніх програм та миротворчих навчань, як на своїй території, так і на території держав-партнерів, удосконалення цивільного контролю над Збройними Силами.

У рамках визначених Хартією принципів співробітництво України з Польщею набуло нового прискорення. Особливо вдалою виявилася діяльність спільних миротворчих підрозділів, серед яких варто відзначити миротворчу місію українсько-польського батальйону (POLUKRBAT) у Косові в складі багатонаціональної тактичної групи «Схід» під проводом США, перебування 5-ї механізованої бригади Збройних Сил України у складі польського контингенту міжнародних стабілізаційних сил в Іраку, участь українського медичного персоналу в складі польського військового контингенту в Афганістані, створення Литовсько-польсько-української бригади (LITPOLUKRBRIG) та залучення сил і засобів Збройних Сил України до чергування у складі Бойової тактичної групи Європейського Союзу, яка формується країнами Вишеградської групи. Всі ці заходи свідчать про досить вагомий спільний внесок України та Польщі у зміцнення кооперативної безпеки.

Таким чином, в основі відносин особливого партнерства були закладені дві стратегічні мети. З одного боку, це зміцнення стабільності, збереження миру

і посилення безпеки в Європі та за її межами, а з іншого, розвиток демократичних інститутів, реалізація радикальних економічних реформ та інтеграція України у всі європейські і євроатлантичні структури.

Хартія стала тим важливим нормативним документом, який однозначно дав можливість долучитися до заходів з кооперативної безпеки в Європі, бути не тільки активним їх споживачем, але й вагомим контрибутором. З іншого боку, вона відкрила перспективу приєднання до системи євроатлантичної безпеки під проводом Альянсу, що в умовах становлення української державності видавалося найважливішим. У рамках цих нормативних механізмів кооперативної безпеки Україна поглиблювала свої партнерські стосунки з Польщею, яка одночасно виступала і найактивнішим промоутером перспективи членства України в НАТО та ЄС, і передавала відповідний досвід та надавала технічну й консультативну допомогу в досягненні стандартів членства в НАТО. Одночасно Україна і Польща брали участь у багаточисельних заходах із формування системи кооперативної безпеки в Європі.

Цілеспрямований розвиток польсько-українського стратегічного партнерства дозволив Україні заручитися підтримкою Польщі у налагодженні діалогу зі Сполученими Штатами Америки та провідними державами Європи. Крім того, наголошувалося, що польсько-українська співпраця повинна сприяти закріпленню вагомої ролі України в європейській політиці безпеки (Сардачук, Сагайдак, 2005, с. 72–73). Польща успішно виконувала роль адвоката України не тільки в європейських, а й у євроатлантичних структурах безпеки. Підтримка співробітництва і зближення України з НАТО та її інтеграції до Альянсу була зумовлена баченням Польщею основних контурів європейської безпеки в контексті її національних інтересів і прагненням відігравати важливу роль в оновленому Альянсі, який мав би адаптуватися до сучасних умов (Стоєцький, 2003, с. 10).

Така спільна діяльність виявилась доволі успішною. Після Помаранчевої революції Україна долучилась до інтенсифікованого діалогу з набуття членства в НАТО. Тільки завдяки польському Президенту Л. Качинському Україна та Грузія на Будапештському саміті отримали політичні гарантії надання їм членства в НАТО в майбутньому, проте відмовлено в конкретному Плану дій щодо членства (ПДЧ).

Важливим кроком у розвитку двосторонніх відносин стало ініціювання Польщею активізації східного вектора в політиці ЄС. Ідея посилення східного вектора Європейської політики сусідства (ЄПС) стала на 2008 р. одним із пріоритетів зовнішньої політики Польщі, яка позиціонувала себе лідером у цьому напрямі. Ці наміри Польщі тоді ж були реалізовані й знайшли своє відображення в спільній польсько-шведській пропозиції під назвою «Східне партнерство» від 23 травня 2008 р., яка потім була схвалена на засіданні Ради

ЄС із Загальної політики ЄС і Ради з питань Міжнародних відносин 26 травня 2008 р. в Брюсселі і стала флагманською ініціативою всього ЄС у реалізації політики сусідства.

У геополітичному сенсі програма Східного партнерства була спрямована на те, щоб захистити східні кордони ЄС від м'яких загроз, що надходили зі Сходу, утворенням своєрідного безпечного поясу, який відігравав би роль фільтра і дозволив би уникати нелегальної міграції, організованої злочинності, нелегальної торгівлі зброєю та інших видів невійськових загроз. Побудова такого захисного бар'єра, своєрідної буферної зони, на думку ЄС, буде можливою, коли в цих країнах з'являться стабільні демократичні режими, а їхні суспільства поділятимуть ліберальні цінності і їхній зовнішньополітичний вектор буде спрямований на Захід. Водночас пояс стабільності мав би стати своєрідним буфером від викликів і загроз, що надходили з росії, яка вже у 2000-х роках стала на шлях авторитаризму, неоімперіалізму, що унеможливлювало реалізацію тренду «Великої Європи».

Проте Україна так і не змогла реалізувати цю перспективу, а разом з нею і приєднатися до євроатлантичної системи колективної безпеки і оборони на базі НАТО та ЄС. Історичний шанс у черговий раз було втрачено. Причиною цього став брак консенсусу всередині владної еліти та українського суспільства щодо членства в НАТО, а також відсутність консенсусу серед членів Альянсу щодо доцільності надання такого членства Україні.

3-й етап формування архітектури європейської безпеки почався в кінці 2000-х років. Його початком стала російсько-грузинська війна 2008 року. Якісною рисою цього етапу стало тяжіння архітектури європейської безпеки до біполярної регіональної системи на основі різних цивілізаційних цінностей. Зупинка розширення НАТО та ЄС на західних кордонах колишнього СРСРС та поділ регіону Східної Європи на середовище безпеки і небезпеки, визначеності та невизначеності, стабільності та нестабільності, дали росії шанс встановити власне домінування в цій частині Європи і оголосити його зоною своїх «привілейованих інтересів». Відмова НАТО на Бухарестському саміті (2008) надати Україні План дій щодо членства в Альянсі (ПДЧ) фактично означала надання росії права вето на його розширення на Схід. Принаймні так це було сприйнято в Кремлі. Отже, замість Великої Європи на європейському континенті почала формуватися *європейська біполярна система безпеки регіонального рівня,* яку стали уособлювати, з одного боку, НАТО та ЄС, а з іншого – ОДКБ і СНД під проводом росії. Ця тенденція значно посилилася з послабленням американського лідерства і трансформацією системи міжнародних відносин від однополярності у бік багатополярності.

Існування такої біполярної системи відповідало стратегічним інтересам росії, оскільки така система дозволяла їй реставрувати себе на цьому про-

сторі Європи в якості великої держави і як одного зі світових центрів сили. Створення такої системи давало б росії закріпити за собою виключне право на володіння тією частиною Європи, яка не покрита НАТО і ЄС. Фактично мова йшла про встановлення спільних правил гри між росією, ОДКБ, ЄЕП та СНД з одного боку, та США, НАТО і ЄС з іншого боку. Виходячи з вище наведених тез, це означало, що країни не можуть приєднуватися, приміром, до Північноатлантичного альянсу без згоди росії, оскільки вона таке приєднання може розцінювати як шкоду власній національній безпеці. Це означає, що НАТО не могло б розширюватись, оскільки таке розширення могло послабити єдність спільного простору безпеки. Окрім того, вирішення ключових питань європейської безпеки, яке стосувалося багатьох європейських країн, пропонувалось виносити на рівень тріумвірату Росія–НАТО–США. В такому випадку росія отримувала право формувати свою частину біполярної системи на симетричних умовах, згуртовуючи пострадянські країни у російському таборі на підставі вже не європейських демократичних, а євразійських авторитарних цінностей. Країни, які потрапляли в цей табір, позбавлялися будь-якої можливості інтегруватися в європейську спільноту.

Очевидно, що при таких різних пріоритетах і принципах щодо формування нової системи європейської безпеки компроміс між двома сторонами навряд чи можна було досягти. Так, у принципі, і сталося. Захід відхилив російський проєкт Договору про європейську безпеку, натомість запропонував росії розпочати «процес Корфу», який нічим так і не завершився. Такий сумний результат цього дипломатичного процесу переконав В. Путіна в тому, що переглянути наявний світовий порядок на користь росії можливо тільки шляхом війни та руйнації системи кооперативної безпеки в Європі.

При такому стані системи кооперативної безпеки вплив українсько-польського стратегічного партнерства на європейську та євроатлантичну безпеку виявися теж обмеженим. Польща, незважаючи на членство, так і залишалася східним форпостом західної частини цієї системи європейської кооперативної безпеки, відчуваючи на собі найбільший тиск від загострення напруженості між двома частинами цієї системи.

Україна ж за таких умов залишилась у сірій або буферній зоні, яка характеризувалася внутрішньою і зовнішньою нестабільністю та несприятливим, а часами і загрозливим зовнішньополітичним оточенням. Не маючи змоги інтегруватися в європейську систему і не бажаючи долучитися до російського блоку, Україна формально залишилася позаблоковою державою з великим дефіцитом власної національної безпеки.

У такій ситуації можливості взаємодії України та Польщі з метою досягнення синергетичного ефекту в сфері безпеки виявилися вкрай обмеженими. Рівень відносин між двома країнами знизився з рівня стратегічного парт-

нерства до рівня співробітництва в рамках заходів з кооперативної безпеки. Організаційне включення України в євроатлантичну систему колективної оборони виявилося неможливим з огляду на вето росії, маргіналізацію зовнішньої і внутрішньої політики України та поглиблення її залежності від росії. Польща в такому разі почала втрачати роль промоутера України в європейських справах.

Нормативне залучення України до системи європейської безпеки виявилося також обмеженим, оскільки така колективна безпека має забезпечувати мир та стабільність демократичних держав європейської спільноти, до кола яких вона не належить. Варіант нормативного залучення був би можливий за умови зміни наявної архітектури кооперативної безпеки в Європі на базі НАТО і ЄС на систему, створену на базі спеціальних договірних інструментів для колективних дій. Власне, в цьому сценарії мова йде про заміну системи євроатлантичної колективної безпеки регіональним комплексом безпеки в Європі, який складався би з секторальних угод не між союзами, а між усіма європейськими країнами з окремих проблем європейської безпеки. Власне, контури такої системи європейської безпеки знайшли своє висвітлення в Формулі миру В.Зеленського тільки в 2022 році, обумовлені потребою в завершенні широкомасштабної російсько-української війни.

Отже, наявча система кооперативної безпеки в Європі на базі НАТО та ЄС з початком другого десятиліття XXI століття почала зазнавати суттєвої ерозії. Альянс дедалі більше перетворювався на безпекову організацію, перебираючи на себе широкі функції в забезпеченні глобальної безпеки. Так виникла геополітична суперечність, яка була обумовлена, з одного боку, відсутністю чітких меж розширення НАТО, а з іншого – помилковим уявленням про те, де накреслені червоні лінії для росії. Намагання Європейського Союзу інтегрувати росію у Велику Європу остаточно зазнало краху. Відсутність єдиної консолідованої позиції щодо росії робила ЄС слабким і неспроможним протистояти російському геополітичному наступу. Кремль натомість отримав тверде переконання в тому, що Європі не вистачить готовності заплатити необхідну ціну за захист своїх принципів і цінностей. З іншого боку, імперський тип російської держави давав В. Путіну можливість мобілізувати і сконцентрувати в зовнішньополітичній царині значні ресурси, достатні для початку геополітичної експансії на Східну Європу. Початком такого геополітичного реваншу стало розв’язання росією війни проти України.

Українсько-польське стратегічне партнерство в сфері безпеки в умовах російсько-української війни та руйнації кооперативної системи безпеки в Європі

Російсько-українська війна стала тестом спроможності євроатлантичної системи безпеки адекватно реагувати на сучасні глобальні й регіональні загрози, головною з яких стала ця війна. По-перше, росія розв'язала гібридну війну проти Заходу, проти тих цінностей, які покликані захищати НАТО та ЄС. Іншими словами, росія кинула цивілізаційний виклик США і Європі. По-друге, російсько-українська війна спровокувала процес руйнації архітектури європейської кооперативної безпеки. По-третє, під впливом російської гібридної війни спостерігається послаблення солідарності серед європейських держав-членів НАТО та євроатлантичної єдності між США і Європою. Тепер, коли НАТО зіткнулося з безпосередньою воєнною загрозою своїм членам на його східному фланзі, відносини з Україною мають розглядатися в контексті оборони самого Альянсу.

Ключова стратегічна помилка НАТО полягала в тому, що Альянс не вважав росію загрозою ні країнам Альянсу, ні глобальній безпеці, хоча ця загроза нікуди не зникла. Росія як вважала НАТО ворогом № 1, так і вважає досі. Це абсолютно відкрито й чітко прописано в російських стратегічних документах.

Друга стратегічна помилка – хибна ідентифікація загроз європейській безпеці. Глобалізація та намагання США зберегти глобальне лідерство в цьому однополярному світі призвели до поширення так званих м'яких загроз. НАТО намагалось адаптуватися до цих нових загроз. Як результат, воно поступово перетворювалося на міжнародну безпекову організацію і значно менше уваги приділяло своїм оборонним функціям. У цей час росія інтенсивно нарощувала свій воєнний потенціал, тоді як НАТО його скорочувало. Таким чином, баланс сил у Європі й на східному флангу НАТО змінювався на користь росії. Як результат, країни східного флангу НАТО виявились не захищеними як перед воєнною, так і перед гібридною загрозою з боку росії, а сам Альянс виявився не готовим до оборони свого східного флангу. Це створило для росії сприятливі передумови для руйнації східного флангу НАТО і початку гібридної війни проти Заходу та широкомасштабної конвенційної війни проти України.

Третя стратегічна помилка НАТО полягала у втраті історичного моменту для розширення простору євроатлантичної системи безпеки. Розширення НАТО, за винятком країн Балтії, зупинилося на західному кордоні колишнього Радянського Союзу. Так Україна та Нова Східна Європа опинилися в «сірій зоні». Це стало сигналом для переходу росії від геополітичного відступу до геополітичного наступу на Захід у цивілізаційному, геополітичному і геостратегічному аспекті. Війна проти України – це війна за буферну зону у війні проти

Заходу, як це було з Польщею в 1939 році. Поглинувши цю буферну зону, росія перейде до встановлення стратегічного контролю над Польщею та країнами Балтії, що буде означати розвал НАТО та ЄС.

Четверта стратегічна помилка НАТО – пошук примирення та умиротворення росії виключно політико-дипломатичними засобами і попередження про свою стурбованість концентрацією російських військ на кордоні з Україною та усьому східному фланзі НАТО. Таку політику стурбованості росія сприймає як слабкість Альянсу та його неспроможність адекватно реагувати на провокаційні дії росії. Така неадекватність позиції НАТО дедалі більше схиляє Путіна до переходу від методів ведення гібридної війни до локальної війни короткотермінового характеру на північно-східному та південно-східному флангах НАТО з проведенням глибокої наступальної операції проти України, Польщі та країн Балтії.

Таким чином, саме доля України визначатиме майбутнє всієї архітектури європейської та євроатлантичної безпеки та наявного світового порядку. Окупація росією України буде означати остаточну руйнацію світового порядку, який склався після закінчення холодної війни. *По-перше*, міжнародне право виявиться недієвим, а міжнародні організації з безпеки будуть остаточно дискредитовані. *По-друге*, втеча американських військ в Афганістані, втрата контролю США над Близьким Сходом та іншими стратегічними регіонами буде означати остаточну втрату Америкою свого глобального лідерства, після чого США втратять свою провідну роль в НАТО і почнеться дезінтеграція Альянсу з претензіями Франції і Німеччини на власні альянси в Європі, засновані на антиамериканізмі та партнерстві з росією. *По-третє*, в результаті ЦСЄ опиниться в епіцентрі геополітичного суперництва між ключовими європейськими гравцями, першою серед яких буде авторитарна росія.

По-четверте, чи готове НАТО, його політичне та військове керівництво до такого сценарію ведення конвенційної локальної війни з росією – питання риторичне. Як НАТО може імплементувати ст. 5 про колективну оборону в умовах гібридної інтервенції росії проти Польщі та країн Балтії? Вочевидь, НАТО не має відповіді на ці питання при амбівалентній позиції з приводу цього питання Німеччини, Франції та деяких інших держав НАТО.

По-п'яте, вторгнення російських військ в Україну є частиною єдиного плану війни росії проти Заходу, в якій Україна стала першою, але буде не останньою жертвою. Наступними будуть Польща та країни Балтії. Але від результатів цієї війни залежатиме не тільки майбутнє цих країн, але й усієї Європи включно з існуванням НАТО та ЄС.

Уникнення конфронтації з росією та намагання повернути росію до стратегічного партнерства рано чи пізно поставить під сумнів спроможність самого НАТО бути оборонною та безпековою структурою. Щоб цього не сталося, не

тільки Україні, але й НАТО варто замислитися над тим, яким має бути їхній спільний внесок не тільки в безпеку, але й у колективну оборону Європи в цілому перед викликом нової російської воєнної загрози. Приєднання України до НАТО надає Альянсу суттєві стратегічні переваги у стримуванні чи протистоянні агресії росії. Насамперед тому, що Україна забезпечує глибину стратегічної оборони Альянсу відносно росії. В цьому сенсі Україна може бути форпостом оборони східного флангу НАТО.

Проте виникає питання: яку роль у майбутньому може відіграти НАТО в архітектурі нової європейської та євроатлантичної безпеки, яка так чи інакше постане після закінчення російсько-української війни, і на якій основі вона буде сформована? Іншими словами, як у реальності буде працювати принцип колективної оборони, коли країни Альянсу мають приймати реальну, а не гіпотетичну участь у війні? Адже, за винятком воєнної кампанії в Югославії 1999 року, Альянс не пройшов жодного випробування реальною війною. Тому в таких державах, які розташовані на його східному фланзі під безпосередньою російською воєнною загрозою, і виникає стурбованість щодо надійності таких гарантій колективної оборони. На політичному рівні ця стурбованість обумовлена здатністю держав Альянсу приймати одностайні оперативні рішення на введення в дію статті 5 Вашингтонського договору, а на військово-стратегічному рівні здатністю в проведенні воєнних операцій та військового управління багатонаціональними військовими контингентами країн-членів Альянсу щодо злагодженості її дій у цих операціях в умовах воєнно-політичного конфлікту високої інтенсивності.

Авторитет і спроможність цієї організації були досягнуті не воєнними перемогами, а стримуванням можливості самої війни. За словами Генерального секретаря НАТО Є. Столтенберґа, нова концепція НАТО внесла фундаментальні зміни в заходах щодо стримування і оборони, які включають збільшення кількості бойових підрозділів передового базування, заздалегідь розміщеного обладнання та сил високої готовності. Для підсилення ефекту стримування та переходу до оборони в разі, якщо цей ефект не спрацює, концепція передбачає підвищення довіри до ядерного потенціалу НАТО, інвестиції в передову оборону за допомогою регулярних армій і підвищення стійкості східних союзників для посилення *стримування і протистояння всім формам російської агресії.*

Але, як показала російсько-українська війна, НАТО не вдалося її стримати. Більше того, як заявив Є. Столтенберґ, головним завданням НАТО є не стримування росії, а уникнення зіткнення з нею (Keaten, 2022). То як НАТО може бути ефективним у новій системі європейської безпеки?

Та неочікувано виявилося, що саме Україна, обороняючись від широкомасштабної російської воєнної агресії, захищає також країни східного флангу

НАТО, тоді як НАТО намагається у будь який спосіб уникати безпосереднього зіткнення з росією. У цьому сенсі Україна, з одного боку, виглядає привабливою для НАТО як форпост, який здатен взяти на себе місію оборони його східного флангу, а з іншого боку, Альянс не готовий включити Україну в систему своєї колективної оборони, гарантовану статтею 5 Вашингтонського договору. В цьому і полягає ключова дилема для НАТО, України та всієї архітектури європейської безпеки, яка в кінцевому рахунку буде визначатися результатами російсько-української війни.

Поразка України в цій російсько-українській війні призведе до катастрофічних наслідків для України, Європи, НАТО та всієї архітектури європейської безпеки. У разі поразки Україна буде змушена капітулювати і зникне як держава. Територія України буде перетворена в плацдарм для нового воєнного наступу росії на Польщу та країни Балтії з поглинанням усієї Центрально-Східної Європи. НАТО відходить на позиції 1997 року з повною деградацією і втратою себе як безпекова і оборонна організація. У Європі встановлюється біполярна архітектура безпеки часів «холодної війни».

Натомість перемога України в цій війні відкриває перспективу побудови нової архітектури безпеки в Центрально-Східній Європі, яку будуть визначати країни-переможці, передовсім Україна, Польща члени коаліції у форматі «Рамштайн». Ядро цієї архітектури може складати регіональний комплекс безпеки, створений на базі потрійного союзу України, Польщі та Великої Британії без Угорщини і Туреччини. Також створюються всі необхідні умови для формування Балто-Чорноморського союзу з країн Балтії, Польщі, України, Словаччини, Румунії, Чехії та Болгарії, який також може входити до регіонального безпекового комплексу ЦСЄ. Головним призначенням такого комплексу має стати взаємодія його членів зі стримування агресивних намірів росії та оборони території його членів і встановлення стабільного і справедливого миру в цьому регіоні Європи.

Створення такого комплексу дасть можливість побудувати на його території замість «санітарного кордону» пояс оборони від росії для всієї Європи, відтак саме він буде складати основу європейської безпеки, оскільки російська воєнна загроза буде залишатися перманентною і після завершення російсько-української війни.

Отже українсько-польське стратегічне партнерство сьогодні має бути підпорядковане побудові такого комплексу регіональної безпеки, який здатен розв'язати дилему для НАТО, України і всієї архітектури європейської безпеки. Для цього таке стратегічне партнерство має бути спрямованим на перемогу України в російсько-українській війні, що підтверджується його реальним змістом, який проявляється, насамперед, у його військовій складовій. Польща виявилася моральним лідером щодо надання Україні військової допомоги та

в інших питаннях європейської безпеки. Йдеться насамперед про формування танкової та авіаційної коаліції. Це проявилося, зокрема, в суперечці щодо постачання в Україну німецьких танків Leopard 2. Польські лідери тиснули на Берлін, щоб той поставив в Україну танки Leopard 2 німецького виробництва та дозволив це зробити іншим.

Польща, першою заявила, що передасть Україні «Леопарди» і цим підштовхнула Німеччину та США до рішучіших кроків. Польща була першою країною, яка поставила Україні 250 танків. Варшава першою передала Україні винищувачі МіГ-29, заснувавши початок формування авіаційної коаліції. Президент Польщі А. Дуда наголосив, що Варшава готова підтримати процес навчання українських пілотів на сучасних літаках F-16. Втім, як стверджує президент Польщі, їхні збройні сили мають на озброєнні «відносно невелику кількість» цих винищувачів. За його словами, Варшава діятиме в межах тієї допомоги, яку може надати. Зокрема, Польща і так передала «майже всі МіГ-29», про які просив Київ. А. Дуда наголосив, що за рівнем військової допомоги його країна перебуває у першій трійці після Сполучених Штатів і Великої Британії (Капнік, 2023).

Втім, Велика Британія готова допомогти Польщі заповнити прогалини в протиповітряній обороні, які виникли через рішення Варшави відправити лише частину своїх винищувачів МіГ-29 в Україну. Про це заявив заступник міністра оборони Британії Джеймс Гіппі. Гіппі підкреслив, що рішення Польщі передати Україні винищувачі МіГ-29 є «великим моментом». На його думку, це також найкраще рішення для українців, адже «їм потрібні літаки, які вони вже знають». «Ми дуже позитивно поставимося до прохання Польщі заповнити прогалини. Ми зробили це, коли Варшава вперше поставила танки Т-72 в Україну, і ми відправили танки Challenger 2 до Польщі. Те ж саме стосується і винищувачів», – сказав він (Британія готова запропонувати Польщі…, 2023). Зокрема, Велика Британія перша оголосила про підготовку українських пілотів на західній авіації. Повітряним силам України треба від 40 до 50 винищувачів F-16, щоб сформувати три-чотири ескадрильї для захисту неба від російських атак.

Польща за півроку вторгнення стала одним із головних союзників України в *постачанні зброї*. З Польщі ЗСУ отримують артилерію, сотні танків, РСЗВ і низку іншого озброєння. Небагато країн запропонували Україні хоча б половину військової підтримки, яку надала Польща. На сьогодні польська військова допомога Україні включає понад 300 бойових броньованих машин (ББМ), близько 110 самохідних гаубиць і реактивних систем залпового вогню, а також безліч інших видів зброї. Польща також відіграє важливу роль центрального транзитного вузла для постачання зброї в Україну, і більшість західної військової допомоги надходить саме через цю країну.

Польща разом із Північною Македонією без вагань ще у квітні 2022 року передали значну частину свого боєздатного танкового парку Україні. Зго-

дом ці Т-72 були посилені за рахунок встановлення вибухо-реактивної броні (ERA) «Контакт-1». Деякі з таких Т-72 раніше пройшли програму модернізації в Польщі, в межах якої вони отримали нові системи управління вогнем, нічні приціли та системи зв'язку, що значно підвищило їхню ефективність на рівнинах України.

Дефіцит польського військового потенціалу після їхнього постачання в Україну має бути заповнений за рахунок розгортання в Польщі британських танків Challenger 2 і постачання 116 танків M1A1 Abrams із США, на додаток до 250 танків M1A2 SEPv3, замовлених у квітні 2022 року. Їхнє придбання стало частиною величезної програми переозброєння, в межах якої планується закупити до 1000 танків K2PL і 672 ПТРК K9 у Південній Кореї та до 500 M142 HIMARS у США. Постійний притік нової техніки дозволяє Польщі знімати з озброєння дедалі більшу кількість радянських моделей, які потім можна передати Україні. Тим самим Польща на довгі роки забезпечує статус арсеналу свободи.

Не менше враження справила низка польських краудфандингових акцій, організованих журналістом Славоміром Сераковським і організацією Army of Drones, сукупні зусилля яких дозволили купити Bayraktar TB2 у компанії «Baykar Tech», 20 розвідувальних БПЛА WB Electronics FlyEye і 20 боєприпасів WB Electronics Warmate. Така суттєва військова допомога з боку бізнесу та приватних осіб доводить, що поляки горою стоять за Україну, тим самим впливаючи на перебіг війни більше, ніж деякі держави.

Отже, Польща стала головним постачальником військової допомоги Україні. У перерахунку на душу населення Польща фактично надіслала Україні більше військової допомоги, ніж будь-яка інша країна, крім країн Балтії. Ця допомога включала сотні танків та іншого важливого озброєння. Польща відіграє важливу роль у матеріально-технічному забезпеченні доставки міжнародної військової допомоги Україні, дозволяючи глобальній коаліції країн постачати українську армію необхідною зброєю, обладнанням і боєприпасами та розвідувальною інформацією.

Висновки

Архітектура європейської безпеки після завершення холодної війни і з початком так званого постбіполярного періоду зазнала докорінної трансформації. Російсько-українська війна стала тестом спроможності євроатлантичної системи безпеки адекватно реагувати на сучасні глобальні і регіональні загрози головною з яких стала ця війна. Росія розв'язала гібридну війну проти Заходу, проти тих цінностей які покликане захищати НАТО та ЄС. Вона кинула

цивілізаційний виклик США і Європі. Російсько-українська війна спровокувала процес руйнації архітектури європейської кооперативної безпеки в Європі.

Ключова стратегічна помилка НАТО полягала в тому, що Альянс не вважав росію загрозою ні країнам Альянсу ні глобальній безпеці, хоча ця загроза нікуди не зникла. Авторитет і спроможність цієї організації були досягнуті не воєнними перемогами, а стримуванням можливості самої війни. Але, як показала російсько-українська війна, НАТО не вдалося стримати росію від агресії.

Україна та Польща займають вагоме геополітичне місце в архітектурі євроатлантичної та європейської безпеки. Більше того, їхні спільні зусилля здатні чинити значний вплив на розвиток цієї архітектоніки. Польща залишається важливим форпостом в системі колективної оборони НАТО та реалізації Спільної безпекової та оборонної політики ЄС на східних кордонах цих об'єднань. До того ж, в умовах російсько-української війни та глобальної гібридної війни, розв'язаної росією проти Заходу, Україна фактично обороняє не тільки себе, але і всю Європу, включно зі східним флангом НАТО. Тож саме доля України визначатиме майбутнє всієї архітектури європейської та євроатлантичної безпеки та наявного світового порядку. Перемога України в цій війні відкриває перспективу побудови нової архітектури безпеки в Центрально-Східній Європі, яку будуть визначати держави-переможці, передовсім Україна, Польща та держави-члени коаліції «Рамштайн». Ядро цієї архітектури може складати регіональний комплекс безпеки, створений на базі потрійного союзу України, Польщі та Великої Британії. Українсько-польське стратегічне партнерство сьогодні має бути підпорядковане побудові такого комплексу регіональної безпеки, який здатен розв'язати дилему для НАТО, України та всієї архітектури європейської безпеки. Для цього таке стратегічне партнерство має бути спрямоване на перемогу України в російсько-українській війні, що підтверджується його реальним змістом, який проявляється насамперед у його військовій складовій.

Список літератури

Axworthy L. (1999), *Human Security: Safety for People in a Changing World*, *Materials of Summit of the Americas Information Network*, 29.04, http://www.summit-americas.org/Canada/HumanSecurity-english.htm, дата звернення: 10.12.2023.

Carter A., Perry W., Steinbruner J. (1993), *A New Concept of Cooperative Security*, Washington.

Evans G. (1994), *Cooperative Security and Intra-State Conflict*, „Foreign Policy", Fall, no. 96, p. 1–8.

Keaten J. (2002), *NATO chief fears Ukraine war could become a wider conflict*, Associated Press News, 9.12, https://apnews.com/article/russia-ukraine-jens-stoltenberg-government-f01121d32693881920b1fe5e8c75b22d, дата звернення: 10.12.2023.

Британія готова запропонувати Польщі винищувачі замість відправлених Україні МіГ-29 (2023), Європейська правда, 20.03, https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/20/7158297/, дата звернення: 10.12.2023.

Капнік О. (2023), *Дуда повідомив, чи передаватиме Польща винищувачі F-16 Україні*, ТСН, 17.05, https://tsn.ua/svit/duda-povidomiv-chi-peredavatime-polscha-vinischuvachi-f-16-ukrayini-2330635.html, дата звернення: 10.12.2023.

Коэн Р., Михалка М. (2001), *Безопасность на базе сотрудничества: новые перспективы международного порядка*, Центр им. Маршалла.

Сардачук П.Д., Сагайдак О.П. (2005), *Україна в двосторонніх міжнародних відносинах (кінець XX – початок XXI століть)*, Київ.

Стоєцький С.В. (2007), *Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір*: автореф. дис. … канд. політ. наук, Київ.

Шевцов А.И., Попов А.И., Ижак А.И., Щербаков Ю.М., Чумаков А.Н. (1995), *Исследование проблем построения новой системы безопасности. Инициатива создания безъядерной зоны в Центральной и Восточной Европе: Научный отчёт*, Днепропетровск.

Агресія росії проти України, що триває від 2014 р., а особливо її найбільш кривавий етап, який розпочався 24 лютого 2022 р. та був названий «повномасштабною агресією», призвів до суттєвих змін в Європі у системі безпеки. […] У питанні польсько-українських відносин, які охоплюють багато життєвих сфер, можна зауважити процес поглиблення та інтенсифікації відносин на офіційному, міждержавному та суспільному рівнях. Зазначимо, що визначення «стратегічного партнерства» набрало нового значення під час воєнної загрози для держави-партнера. […]

Варто підкреслити, що це рецензоване видання польських та українських авторів є черговим спільним науковим проєктом. […] Автори розділів монографії є відомими польськими та українськими дослідниками у сфері польсько-українських відносин, в основному це працівники Університету Марії Кюрі-Склодовської у Любліні та Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Зазначимо, що такий науковий тандем сформувався на основі багаторічної міжвузівської співпраці, реалізації спільних наукових ініціатив та публікацій.

проф. ВрУ д-р габ. Лариса Лещенко
Інститут міжнародних студій і безпеки
Вроцлавський університет

UMCS
WYDAWNICTWO

ISBN 978-83-227-9801-0
9 788322 798010

wydawnictwo.umcs.eu